

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ESRİNGÜ, A. CANPOLAT, N. BARIŞ, Ö. (2021). "İklim Değişikliğinde Yeşil Adımlar" TÜBİTAK 4004 Proje Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 883-902.

"İklim Değişikliğinde Yeşil Adımlar" TÜBİTAK 4004 Proje Değerlendirilmesi

Aslıhan ESRİNGÜ (*)

Nurtaç CANPOLAT (**)


Özlem BARIŞ (***)


Öz: İnsan faaliyetleri sonucunda yerküreyi saran atmosferin bileşiminin bozulması nedeniyle yeryüzü sıcaklığı ve hava olaylarında meydana gelen değişimler iklim değişikliği olarak ifade edilmektedir. İklim değişikliği ile hava sıcaklıklarında ve yağışlarda artışlar, çeşitli sağlık sorunları, biyoçeşitliliğin bozulması, seller, yangınlar, göçler, habitat ve ekonomik kayıplar ortaya çıkarak yaşamı tehdit etmektedir. Bu problemler göz önünde bulundurulduğunda iklim değişikliğinin bütün insanlığın bir sorunu olduğu ve bütün insanların bu konuda duyarlı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, ortaokul öğrencileri arasında iklim değişikliği ile ilgili farkındalığın geliştirilmesi amacıyla yürütülen ve TÜBİTAK 4004 programı tarafından desteklenen proje çalışmasında Erzurum iline bağlı İspir, Tortum ve Aşkale ilçelerindeki Yatılı Bölge Ortaokullarından (YBO) seçilen toplam 28 öğrenci ile 5 gün boyunca teorik ve uygulamalı dersler, gezi, gözlem vb. etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Bu etkinlikler iklim değişikliğinin tanımı, nedenleri, etkileri ve alınabilecek bireysel ve toplumsal önlemler konularını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Eğitimler ve diğer faaliyetler bu alanda uzman olan öğretmen üyelerince yürütülmüş ve öğrencilere farkındalık kazandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak projede nitel ve nicel veri toplama araçları ile elde edilen veriler neticesinde eğitime katılan öğrencilerin iklim değişikliği konusunda farkındalıklarının iyileştiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, farkındalık, iklim değişikliği, ilköğretim öğrencisi, TÜBİTAK 4004-Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları


Evaluation of TUBITAK 4004 Project "Green Steps in Climate Change"

Abstract: The changes in the earth's temperature and weather events due to the deterioration of the composition of the atmosphere surrounding the earth as a result of human activities are expressed as climate change. With climate change, increases in air temperatures and rainfall, various health problems, loss of biodiversity, floods, fires, migrations, habitat and economic losses pose a serious threat to life. When these problems are considered, it is understood that climate change is a problem of all humanity and all people should be sensitive about this issue. In the scope of the project supported by TÜBİTAK 4004 program to raise awareness about climate change among secondary school students totally 28 students selected from Regional

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, (e-posta: esringua@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-7930-5290>

**) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, (e-posta: nurtac@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0295-4823>

***) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, (e-posta: baris@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2679-5599>.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Boarding Secondary Schools in İspir, Tortum and Aşkale districts of Erzurum attended theoretical and applied courses and trips and observation activities for 5 days. These activities were designed to involve educational activities on the definition, causes, effects and individual and social measures of climate change. Courses and other activities were conducted by expert faculty members and students gained awareness. As a result, it was determined from the data obtained through the qualitative and quantitative tools in the project that awareness and sensitivity increased about climate change among the students participating in the education.

Keywords: Education, awareness, climate change, elementary student, TÜBİTAK 4004-Nature Education and Science School.

Makale Geliş Tarihi: 13.11.2020

Makale Kabul Tarihi: 15.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.825275

I. Giriş

İklim değişikliği, günümüzde en önemli küresel sorunlardan biri olup insanların çeşitli faaliyetleri ile ilişkili olarak yerküreyi saran atmosfere salınan bazı gazların etkisiyle yeryüzü sıcaklığında ve hava olaylarında meydana gelen değişimleri kapsamaktadır. Bu şekilde değişikliğe neden olan gazlar sera gazları olarak adlandırılmaktadır. İnsan faaliyetleri neticesinde atmosferde bu gazların derişimlerinde önemli ölçüde artışlar ortaya çıkmakta ve buna bağlı olarak da küresel ısınma şeklinde de ifade edilen sıcaklık değişimleri oluşmaktadır. Sera gazları doğal olarak oluşmakta ancak insan faaliyetleri neticesinde bu gazların miktarında çok önemli artışlar meydana gelmektedir. Güneşten gelen ve yeryüzünden atmosfere yansıyan uzun dalga boylu ışınların bir bölümü, bulutlar ve atmosferdeki sera gazları (su buharı (H₂O), karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), diazotmonoksit (N₂O), ozon (O₃), vb.) tarafından soğurulur. Sera etkisi normalde yeryüzü sıcaklık dengesi için gerekli bir mekanizmadır (MGM, 2020: 1). Ancak, fosil yakıtların yakılması, arazi kullanımı değişiklikleri, ormansızlaştırma, sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleri, ekonomiler ve yaşam standartları büyüdükçe sera gazı (GHG) emisyonları da kümülatif olarak artmaktadır (EEA, 2020: 1) Bu durum da yer yüzünün ortalama sıcaklığının giderek artmasına yol açmaktadır.

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin 6'ncı Değerlendirme Raporu 9 Ağustos 2021 de çevrim içi olarak yayınlandı. Raporda iklim değişikliğinin yaygın şekilde görüldüğü ve artarak hızla ilerlediği belirtilmektedir. İnsan kaynaklı iklim değişikliğinin şimdiden dünyanın her bölgesinde birçok aşırı hava ve iklim hareketine yol açarak ilerlediği ayrıca 1750 li yıllardan beri sera gazı (SG) konsantrasyonlarında gözlemlenen artışların kesinlikle insan faaliyetlerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bilim insanları, atmosfer, okyanuslar, denizler ve buzullar dahil olmak üzere Dünya'nın tüm iklim sistemlerinde değişiklikler gözlemlemişler. Son kırk yılın her biri, 1850'den bu yana önceki on yıldan daha sıcak olmuş şeklinde ifade kullanmışlardır. 21. yüzyılın ilk yirmi yılında (2001-2020) küresel yüzey sıcaklığı, 1850-1900'dan 0.99 °C daha

yüksek olurken 2011-2020 yıllarında 1850-1900'dan 1,09 °C daha yüksek olduğu ve karada (1,59 °C) okyanusa göre daha büyük artışlar (0,88 °C) olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen veriler güncellenmiş ısınma tahminine yaklaşık 0,1°C katkıda bulunmuştur. Sanayi öncesi döneme göre küresel ısınma seviyelerindeki 1,5°C üzerindeki eşğin aşılmasının "tehlikeli bir şekilde yakın olduğunu" belirtilerek yakın vadede 1,5°C dereceye ulaşma riskiyle karşı karşıya olduğumuz ve bu eşğin aşılmasını önlemenin tek yolu acilen çabalarımızı hızlandırmak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca karalar üzerindeki küresel olarak ortalama yağışların 1950'den beri artış gösterdiği fakat 1980'lerden bu yana daha hızlı bir oranla arttığı belirtilmiştir (IPCC, 2021: 9).

İklim değişikliğine bağlı çevre faaliyetlerinin giderek artış gösterdiği günümüzde çevrenin korunması son derece önemli bir konudur ve bu konunun insanlara benimsetilmesi ancak eğitim ile kazandırılabilir. Özellikle çocuklara yönelik verilen çevre eğitimleri oldukça faydalı olmaktadır (González-Gaudio ve Pablo Á. Meira-Carrea, 2019: 398). İnsanlarda çevrenin korunmasına ilişkin bir sorumluluğun geliştirilmesinde çevre eğitimi kritik bir rol almaktadır (Varela-Candamio vd., 2018: 1573). Araştırmalarda doğada gerçekleştirilen çalışmalar yoluyla edinilen bilgilerin davranışa dönüşmesinin çok daha kolay olduğu ve bu şekilde öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olduğu rapor edilmektedir (Oğurlu vd., 2013: 507). Ancak bu araştırmalarda ülkemizde doğa eğitimi üzerine yapılan projelerin yetersiz olduğu da belirtilmektedir. Son yıllarda yapılan bilim okullarına yönelik projelerde çocukların bilimsel bilgilerin günlük hayatla ilişkilerini öğrenebilmeleri ve çocukların bilimle uğraşmanın zevkli ve eğlenceli olduğunu farkına varmaları açısından faydalı olduğu dile getirilmektedir. Bu durum okul dışı öğrenme etkinliklerinin geliştirilmesine destek sağlanması açısından bilim okulları projelerinin önemli olduğunu göstermektedir (Tekbıyık vd., 2013: 1386). Yapılan araştırmalarda bilim okullarının/kamplarının öğrencilerin bilime karşı olumlu bir tutum geliştirmelerine katkı sağladığı (Akay, 2013: 335) ayrıca öğrencilere ilginç, farklı, faydalı ve eğlenerek öğrenme fırsatı tanıdığı (Hırça, 2013: 28) ifade edilmektedir. Marulcu (2014: 341) tarafından yapılmış bir çalışmada öğrencilerin büyük çoğunluğunun bilim okulunu eğlenceli bulduğu okulda yapamadıkları etkinlikleri yapabildikleri ve yapılan etkinliklerin okulda gördükleri dersleri günlük hayatla ilişkilendirmelerini sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca Avcı vd. (2015: 329) okul ortamı dışında gerçekleştirilen çalışmalardan öğrencilerin memnun kaldıklarını, eğlenerek öğrenmekten mutlu olduklarını, çevre bilinci ve davranışları konusunda olumlu yönde etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Günümüzde artık geleneksel anlayışla öğrencilere bilgi aktarılması yerine öğrencilerin temel bilimsel olguları kavramalarının sağlanması, merak duygularının, araştırma ve öğrenme isteklerinin teşvik edilmesi önem arz etmektedir (Tekbıyık vd., 2013: 1385). Çevre eğitimleri, öğrencilerin görsel imgeleme gücünü desteklemesi, yeni bir bakış açısı kazandırarak yaratıcılıklarını, akademik başarılarını, öğretmen-öğrenci etkileşimini, hayal gücünü ve sosyal gelişimlerini desteklemektedir (Coyle, 2005: 53).

Tüm canlıları ve ekosistemi ilgilendiren iklim değişikliği gibi önemli bir konuda bireylerin bilinçli olup duyarlılık gösterebilmeleri için öncelikle bu konuda yeterince

bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla iklim değişikliği konusunda toplumun bütün kesimlerine yönelik eğitimler verilerek bireylerde konuyla ilgili farkındalık oluşturulması önemli görülmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada, farklı seviyelerdeki ortaokul öğrencilerine iklim değişikliği hakkında eğitimlerin verilmesi yoluyla onların küresel ısınmanın etkileri üzerine düşünmelerini ve konuyu kavramaları sağlanarak sürdürülebilir bir dünya için farkındalıklarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma TÜBİTAK 4004 projesi kapsamında yürütülmüştür.

Proje kapsamında yapılan etkinliklerle öğrencilerin merak duygularının geliştirilmesi, bilimsel bilgiye ulaşma isteklerinin harekete geçirilmesi ve böylece tüm canlılar için önem arz eden iklim değişikliği konusunda farkındalık ve duyarlılık oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca eğitime katılan öğrencilerin okullarındaki diğer arkadaşlarına ve çevrelerindeki insanlara öğrendikleri bilgilerden bahsetmeleri, onlara örnek olmaları yoluyla çalışmanın çarpan etkisi oluşturup belirli bir düzeyde yaygın etkinin meydana getirilmesi düşünülmüştür. Bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde çevreye karşı duyarlı ve doğa dostu bireylerin yetiştirilmesi hususunda proje kapsamında yapılan etkinliklerin katkı sağlayacağı değerlendirilmesi yapılmaktadır.

II. Yöntem

Çalışmada nicel ve nitel araştırma süreçleri birlikte kullanılmıştır. Nicel kısımda katılımcı öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili konulardaki gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla kontrol grupsuz ön test-son test deneysel desenden faydalanılmıştır (Karasar, 2006: 97). Çalışmada öğrencilere çeşitli etkinlikler yolu ile beş günlük bir eğitim verilmiştir. Etkinlikler öncesinde ve sonrasında iklim değişikliği farkındalık ölçeği uygulanarak öğrencilerin gelişim durumu incelenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma sürecinde ise yine etkinliklerden önce ve sonra konu ile ilgili kompozisyon yazdırılarak öğrencilerin konuyu içselleştirebilme düzeyleri değerlendirilmiştir. Bunların yanında eğitimler tamamlandıktan sonra öğrencilerin iklim değişikliği konusundaki bilgilerini ve eğitimlerle ilgili görüşlerini derinlemesine sorgulamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Eğitimler süresince çocukların gün boyunca yaptıkları etkinlikler ve öğrendikleri bilgiler üzerine düşünmelerini ve günü değerlendirmelerini sağlamak amacıyla da günlükler yazdırılmıştır.

III. Çalışma Grubu

Çalışma, ortaokul 6. ve 7. sınıfta öğrenim gören 13'ü kız, 15'i erkek olmak üzere toplam 28 öğrenci ile yürütülmüştür. Bu öğrenciler Erzurum ili Aşkale (9), İspir (9) ve Tortum (10) ilçelerindeki yatılı ilköğretim bölge okullarından rehber öğretmenlerin yardımı ve görüşleri ile seçilerek belirlenmiştir.

IV. Veri Toplama Araçları

Projenin örnekleminde yer alan öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik farkındalık düzeylerini ve bu konudaki gelişimlerini, eğitimlerle ilgili görüşlerini belirlemek

amacıyla nitel ve nicel veri toplama araçları kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak, katılımcıların iklim değişikliği ile ilgili bilgi ve bilinç seviyelerini değerlendirmek üzere 15 soruluk bir farkındalık ölçeği ve bunun yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşme, öğrencilere tutturulan günlükler ve yine öğrencilere yazdırılan kompozisyonlar kullanılmıştır. Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu Başkanlığından Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulundan 11.10.2018 tarih ve No: 02 karar ile araştırmaların gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak konuyla ilgili çalışmaların gerçekleştirilmesinde etik ve bilimsel yönden sakınca bulunmadığına dair izin belgesi alınmıştır.

İklim değişikliği farkındalık ölçeği

Proje kapsamındaki öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik farkındalık düzeylerini belirleyebilmek için 15 soruluk bir farkındalık ölçeği hazırlanarak kullanılmıştır (Ek-1). Ölçekte yer alan 15 adet önermenin 5'i olumlu, 10'u ise olumsuz olup “Katılıyorum”, “Karasızım” ve “Katılmıyorum” seçeneklerini içerecek şekilde Likert olarak hazırlanmıştır. Bu ölçek oluşturulurken daha önce konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda kullanılan ölçeklerden faydalanılmıştır (Pfausch ve Gray, 2017: 1160; Tok vd., 2017: 27; Jaaskela vd., 2021: 794). Ölçek, öğrencilere eğitimden önce ve eğitimden sonra (ön test-son test) uygulanarak farkındalık düzeylerindeki gelişim belirlenmeye çalışılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu

Proje kapsamında öğrencilere yönelik etkinlikler gerçekleştirildikten sonra öğrencilerin iklim değişimi, iklim değişiminin nedenleri, iklim değişiminin etkileri ve iklim değişimi konusunda alınabilecek tedbirlere ilişkin görüşlerini ayrıntılı olarak alabilmek için etkinlikler sonrasında altı öğrenci (her okuldan 2 öğrenci) ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu görüşmeler için hazırlanan görüşme formunda aşağıdaki sorulara yer verilmiştir:

- 1- İklim değişikliği nedir? Kısaca bilgi verir misiniz?
- 2- İklim değişikliğinin nedenleri neler olabilir?
- 3- İklim değişikliğine yol açan başlıca gazlar hangileridir?
- 4- İklim değişikliğine yönelik, bireysel olarak ne tür tedbirler alınabilir?
- 5- İklim değişikliğine yönelik olarak devletler düzeyinde ne tür tedbirler alınabilir?
- 6- Projede yapılan etkinlikler hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

Günlükler

Projede gerçekleştirilen eğitim süresince öğrencilerin dâhil oldukları etkinliklerin her birine yönelik olarak günlük tutmaları istenmiş ve bu günlüklerle proje kapsamındaki etkinliklerle ilgili olarak öğrencilerin görüşleri belirlenmiştir.

Kompozisyon

Proje kapsamındaki öğrencilerden, etkinliklere başlamadan önce ve etkinlikler tamamlandıktan sonra; “İklim değişimi, iklim değişiminin nedenleri ve iklim değişimine yönelik olarak alınabilecek tedbirler” konularını kapsayacak şekilde bir kompozisyon yazmaları istenmiş ve öğrencilerin kompozisyonları yazarken kullandıkları terimler ve yazılarının içeriği değerlendirilerek iklim değişikliği konusundaki bilgilerinin gelişimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada nicel verileri analiz etmek amacıyla SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. 15 maddelik “İklim değişikliği farkındalık ölçeği” kapsamındaki maddelere öğrencilerin verdikleri cevaplar olumlu önermelerde katılıyorum cevabı 3, karasızım 2 ve katılmıyorum 1 puan, olumsuz önermelerde ise tersi puanlama yapılmıştır. Bu ölçeğin ön test ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığını görebilmek üzere eşleştirilmiş grup t-testi uygulanmıştır. Öğrenciler ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ve onların kompozisyonları ile günlükleri ise nitel olarak analiz edilip değerlendirilmiştir. Öğrencilerin kompozisyonları değerlendirilirken öncelikle her bir öğrencinin kompozisyonları kapsam açısından incelenmiş ve ne kadar cümle kurabildikleri analiz edilmiştir. Ayrıca kompozisyonların içeriği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde öğrencilere sorulan temel sorulara ve bu sorular kapsamındaki alt sorulara verilen cevaplar analiz edilerek cevapların frekansları belirlenmiştir. Günlüklerin analizinde ise her okuldan iki öğrencinin günlükleri analiz edilerek hangi etkinliklerin öğrencilerde iz bıraktığı ve kalıcı olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Uygulama Süreci

10.06.2019-15.06.2019 tarihleri arasında TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları çağrısı kapsamında desteklenen “İklim Değişikliğinde Yeşil Adımlar” projesi Erzurum’da gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında verilen eğitimler ile öğrencilerin iklim değişikliği konusunda bilinçlenmeleri, ulusal ve küresel seviyelerde yapılacak çalışmalar ve alınabilecek önlemler hakkında bilgi sahibi olmaları ve böylece karşılaşacakları çevresel problemlere karşı arzu edilen farkındalıkları geliştirmeleri amaçlanmıştır. Eğitim kısmı 5 gün olarak planlanan projede alanında uzman akademisyenler tarafından deneysel, gözlemsel, hesaplamalı bilim ve oyun tabanlı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalarla bilgilerin mümkün olduğunca hayatla ilişkilendirilip görselleştirilerek sunulması hedeflenmiştir.

Proje kapsamında öğrencilere yönelik olarak yapılan tüm faaliyet ve etkinlikler Tablo 1’ de verilmiştir. Etkinlikler;

- İklim elemanları

- Küresel iklim değişikliğinin nedenleri,
- İklim değişikliğine yönelik bireysel ve toplumsal alınabilecek önlemler
- Türkiye ve dünyanın iklim değişikliğinden etkilenme durumu
- Karbon ayak izi
- Karbon ayak izinin azaltılması
- Doğa ve çevreyi koruma

gibi konularda alanında uzman öğretim üyeleri tarafından uygulamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımcıların, kamp kapsamı içinde yaratıcı drama yöntemiyle tanışma, kaynaşma, iletişim, kendini ifade etme, merak, farkındalık ve keşfetme gibi becerilerini geliştirmek amacıyla yine alanında uzman bir öğretim üyesi tarafından çeşitli etkinlikler yaptırılmıştır.

Tablo 1. Etkinlik Günleri ve İsimleri

Günler	Etkinlik Adı / Faaliyet	Günler	Etkinlik Adı / Faaliyet
1.Gün	Açılış Töreni Tanışma Zamanı Takım Ruhü Merhaba İklim Elemanları Şehrime Tanıyorum Günce Yazma	3.Gün	Süper Kahramanlar 1 Süper Kahramanlar 2 İklim Değişince Ne Olur? Gökkuşuğu Kartları Soğuk Ama Eğlenceli Günce Yazma
2.Gün	Suçlu Kim? Örtü Altında Gezinti Yeşil Serüven 1 Yeşil Serüven 2 Geleceğe 1 Fidan Günce Yazma	4.Gün	Karbon Ayak İzimi Hesaplıyorum Kara Tehlike Temiz Enerji 1 Temiz Enerji 2 Gelecek için Üniversite Günce Yazma
5.Gün	Ben Çöp Değilim 1 Ben Çöp Değilim 2 Tehlikenin Neresindeyiz1? Tehlikenin Neresindeyiz2? Sevgi Bombardımanı Günce Yazımı	6. Gün	Kapanış Son Test Uygulaması Değerlendirme

V. Bulgular

“İklim Değişikliğinde Yeşil Adımlar” projesi kapsamında veriler nicel ve nitel olarak toplanmış ve analiz edilmiştir.

Bu çalışmada etkinlikler öncesinde ve sonrasında 15 sorudan oluşan iklim değişikliği farkındalık ölçeği öğrencilere ön test ve son test olarak uygulanmış ve öğrencilerin bu ölçekten almış olduğu puanlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Ön Test – Son Test Puanları

Öğrenci	Ön test	Son test	Öğrenci	Ön test	Son test
1	41	41	15	39	42
2	39	43	16	35	43
3	37	42	17	34	41
4	37	41	18	36	41
5	40	38	19	43	41
6	36	42	20	35	34
7	39	43	21	38	34
8	39	45	22	30	36
9	39	43	23	38	41
10	38	43	24	41	43
11	42	45	25	32	39
12	39	43	26	38	45
13	40	43	27	41	43
14	36	45	28	29	42

Tablo 2’den de görüldüğü gibi öğrencilerin oldukça önemli bir kısmı iklim değişikliği farkındalık ölçeğinden son testte ön teste göre daha yüksek puan almışlardır. Bu durum yapılan etkinliklerin öğrencilerin iklim değişikliği hakkındaki farkındalıklarını geliştirdiğini göstermektedir.

Öğrencilerin iklim değişikliğine yönelik farkındalık düzeylerinde meydana gelen değişimin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile eşleştirilmiş grup t testi yapılmış ve sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Eşleştirilmiş Grup t-Testi Sonuçları

	N	\bar{X}	ss	t	p
Ön test	28	37,5357	3,36080	-5,802	0.000

Son test	28	41,5000	2,93762		
----------	----	---------	---------	--	--

Öğrencilerin iklim değişikliği farkındalık ölçeği ön test ortalamasının 37,5357 son test ortalamasının ise 41,5000 olduğu Tablo 3'den görülmektedir. Yine bu tablodaki bulgular ön test ve son test arasındaki ortalama farkının istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır ($t = -5.802$; $p < .05$). Testten alınabilecek maksimum puanın 45 olduğu düşünüldüğünde son test ortalaması (41,5000), iklim değişikliği konusunda öğrencilerin oldukça iyi bir duruma geldiklerini göstermektedir.

Ön test ve son test olarak uygulanan iklim değişikliği farkındalık ölçeğindeki her bir maddeden alınan ortalama puanlar hesaplanarak Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İklim Değişikliği Farkındalık Ölçeği Maddelerinden Alınan Ortalama Puanlar

Madde	Ön test	Son test
1	2,75	3,00
2	2,18	2,89
3	2,79	2,93
4	2,86	2,93
5	2,57	2,68
6	2,11	2,96
7	2,54	2,79
8	2,36	2,82
9	1,79	1,64
10	2,82	2,93
11	2,71	2,86
12	2,07	2,21
13	2,79	2,96
14	2,79	3,00

15	2,43	2,93
----	------	------

Tablo 4'deki verilerden 9. madde dışındaki maddelerin tamamında son testteki ortalama puanın ön testtekinden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Yani son testte bu maddelerin doğru cevaplanma oranlarında dikkate değer bir artış olmuştur. Bu durum öğrencilerin iklim değişikliği konusundaki farkındalıklarında önemli bir değişimin olduğunu ve proje kapsamında yapılan etkinliklerin faydalı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Proje kapsamında yer alan öğrencilerin iklim değişikliği konusundaki farkındalık ve anlayışlarında yapılan eğitim eşliğinde bir gelişmenin olup olmadığını değerlendirebilmek amacıyla 15 maddeden oluşan ölçek yanında öğrencilere eğitim öncesinde ve sonrasında kompozisyon yazdırılmıştır. Öğrencilerin eğitimler öncesinde ve sonrasında kompozisyonlarında oluşturabildikleri yaklaşık cümle sayıları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Kompozisyonlarındaki Cümle Sayıları

Öğrenci	Etkinlik Öncesi	Etkinlik Sonrası	Öğrenci	Etkinlik Öncesi	Etkinlik Sonrası
1	12	39	15	11	11
2	6	11	16	13	33
3	6	15	17	13	8
4	5	15	18	14	9
5	7	17	19	12	16
6	9	13	20	5	6
7	7	7	21	9	13
8	6	19	22	6	6
9	11	10	23	5	8
10	11	6	24	8	8
11	16	21	25	9	9

12	12	12	26	13	18
13	10	10	27	12	9
14	14	10	28	8	23

Tablo 5 incelendiğinde eğitim sonrasında yazılan kompozisyonlarda 15 öğrencinin cümle sayılarını artırdığı 7 öğrencinin cümle sayısının aynı kaldığı 6 öğrencinin ise cümle sayısında azalma olduğu görülmektedir. Yani öğrencilerin önemli bir kısmı proje kapsamında yapılan etkinlikler sonrasında daha kapsamlı kompozisyon oluşturabilmişlerdir.

Kompozisyonların analizinden küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önüne geçilebilmesi için alınabilecek önlemlerle ilgili öğrencilerin çok çeşitli görüşlerinin olduğu görülmektedir. Bu görüşler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilere Göre İklim Değişikliğine Yönelik Alınabilecek Önlemler

Önem	Frekans	
	Etkinlikler Öncesi	Etkinlikler Sonrası
Ağaç dikmek	4	20
Ağaçlar kesilmemeli	2	2
Orman yangınları engellenmeli, ormanlara zarar verilmemeli	3	-
Fosil yakıtlar azaltılmalı, fabrika-araba gazları azaltılmalı (filtre takılmalı)	8	17
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmalı	2	13
Yerlere çöp atılmamalı	4	9
Çöpler ayrılmalı ve geri dönüşüm yapılmalı	2	9
Çevreye zarar verilmemeli	5	4
Toplu taşıma kullanılmalı	4	7

Bisiklet kullanılmalı ya da yürünmeli	1	6
Elektrikli arabalar kullanılmalı	1	1
Deodorant-parfüm kullanımı azaltılmalı	8	1
Karbon ayak izi küçültülmeli	-	4
Tasarruflu ev eşyaları (elektrikli ev eşyaları) kullanılmalı	-	5
İhtiyaç ve istekler karıştırılmamalı	-	6
Tasarruf (her türlü tasarruf) yapılmalı	2	10
Isı yalıtımı yapılmalı	-	1
Büyükbaş hayvan eti tüketilmemeli	-	1

Tablo 6'dan da görülebileceği gibi öğrencilerin iklim değişikliği ya da küresel ısınmaya yönelik olarak dile getirdikleri önlemler oldukça çeşitlidir. Etkinlikler öncesinde yazılan kompozisyonlarda belirtilen önlemler arasında; “Fosil yakıtlar azaltılmalı, fabrika-araba gazları azaltılmalı (filtre takılmalı)” ve “Deodorant-parfüm kullanımı azaltılmalı” önlemleri dikkat çekmektedir. Etkinlikler sonrasında ise; “Ağaç dikmek”, “Fosil yakıtlar azaltılmalı, fabrika-araba gazları azaltılmalı (filtre takılmalı)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmalı”, “Yerlere çöp atılmamalı”, “Çöpler ayrılmalı ve geri dönüşüm yapılmalı” “Toplu taşıma kullanılmalı” ve “Tasarruf yapılmalı” gibi önlemlerin yaygınlığının fazla olduğu görülmektedir.

Bu projede etkinlikler tamamlandıktan sonra öğrencileri iklim değişikliği konusundaki bilgilerini daha ayrıntılı bir şekilde belirleyebilmek amacıyla altı öğrenci ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Yarı Yapılandırılmış Mülakat Bulguları

Soru	Cevap	Frekans
1-İklim değişikliği nedir? Kısa bilgi verir misiniz?	• Isınmanın olması	5
2- İklim değişikliğinin nedenleri neler olabilir?	• Çöpler	2
	• Fosil yakıtların kullanılması	2
	• Doğal gaz kullanımı	1
		2

	• Sera gazları	1
	• Eksoz gazları	1
	• İsrar	
3-İklim değişikliğine yol açan başlıca gazlar nelerdir?	• Karbondioksit	6
	• Metan	6
	• Doğal gaz	1
	• Karbonmonoksit	2
	• Azot gazları	1
	• Klorofloro karbon	1
4- İklim değişikliğine yönelik bireysel olarak ne tür tedbirler alınabilir?	• Yerlere çöp atmamak	1
	• Yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanmak	2
	• Tasarruf etmek (boşa enerji kullanmamak)	5
	• Toplu taşımanın kullanılması	1
	• Araç yerine yürünebilir	3
	• Geri dönüşüme önem verilmesi	3
	• Ağaç dikmek	3
5- İklim değişikliğine yönelik olarak devletler nasıl tedbirler alabilir?	• Fosil kökenli yakıt kullanımının yasaklanması	1
	• Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması	5
	• Yasalar koyma (poşet kullanımı gibi)	1
	• Yerler çöp atılmasına ceza verilmeli	3
	• Çevre eğitimi verilmeli	2
	• Ağaç dikmek	2
	• Toplu taşımaya önem verilmesi	1
	• Spor, yürüyüş ve bisikletin teşvik edilmesi	1
6- Projede yapılan eğitimler hakkındaki görüşleriniz nelerdir?	• Yeni şeyler öğrendim	2
	• Ağaçların faydalarını öğrendim	1
	• Fosil yakıtların zararlarını öğrendim	1
	• İklim değişikliğine yönelik tedbir alınması konusunda faydalı oldu	1
	• Sera gazlarını öğrendim	1

• Çevre ile ilgili bilgilerimiz arttı	1
• Çevre duyarlılığı kazandık	1
• Önlem alınmazsa neler olacağını öğrendik	1
• Eğitimler güzeldi	1
• Yanlış bildiklerimizi düzelttik	1
• Teorik kısımlar kısaltılıp uygulamalar daha fazla yer verilmeli	1
• Bu eğitimler bütün okullarda olmalı	1
• Eğlendik	1

Tablo 7’den öğrencilerin önemli bir kısmının iklim değişikliğini ısınma yani ortalama sıcaklığın artması (küresel ısınma) şeklinde düşündükleri ve mülakata katılan öğrencilerin tamamı küresel ısınma ve iklim değişikliğine neden olan gazlar arasında karbondioksit ve metanı saydıkları ve bu gazların da özellikle fosil kökenli yakıtlardan kaynaklandığını dile getirdikleri görülmektedir. Ancak, mülakat sırasında öğrencilere yöneltilen ek sorulara verilen cevaplarda üç öğrencinin (Ö3, Ö7 ve Ö23) küresel ısınmayı ozon tabakasındaki tahribatla ilişkilendirdikleri anlaşılmıştır. Öğrencilerin cevaplarından alıntılar aşağıdaki gibidir:

“Çöplerden karbondioksit ve metan gazları oluşur. Bunlarda ozon tabakasını incelterek ısınmaya sebep olur.” (Ö3)

“Ozon tabakasının delinmesi ve sera gazlarının etkisi ile ısınma” (Ö7)

“Sera gazları ve ozon tabakasının incelmesi...” (Ö23)

Mülakatlardaki ilave sorular üzerine öğrencilerin yapmış oldukları açıklamalardan, mekanizmasını tam olarak açıklayamasalar da öğrencilerin iklim değişikliğini ağırlıklı olarak fosil kökenli yakıtlarla ilişkilendirdikleri ve yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini vurguladıkları anlaşılmaktadır. Bazı öğrenciler ise ısınmanın mekanizmasını güneş ışınlarının bir kısmının atmosferde tutularak ısınmaya yol açtığını çizdikleri şekillerle rahatlıkla açıklayabilmektedirler.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik olarak alınabilecek tedbirleri dile getirirken öğrencilerin ağırlıklı bir şekilde ağaç dikme etkinliklerine önem verilmesi gerektiğine dikkat çekmeleri oldukça önemli bir bulgu olarak düşünülmektedir. Bunların yanı sıra mülakatlardan öğrencilerin; fosil yakıtların mutlaka azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına önem verilmesi ve tasarruf yapılması gerektiğini vurguladıkları anlaşılmaktadır. Yine öğrenciler bireysel olarak alınabilecek önlemlerin yanı sıra devletlerinde bu yönde önlemler alması gerektiğini ifade etmektedirler.

Ayrıca, öğrenciler yapılan etkinliklerden çok memnun kaldıklarını, bunları faydalı bulduklarını ve tekrar yapılması halinde bu tür etkinliklere mutlaka katılacaklarını vurgulamışlardır. Mülakata katılan öğrenciler yapılan etkinliklere yönelik önemli görülebilecek herhangi bir olumsuz görüş dile getirmemişlerdir. Sadece bir öğrenci teorik kısmın biraz azaltılarak grup çalışmalarına daha fazla ağırlık verilmesinin iyi olabileceğini önermiştir. Öğrenciler, bu eğitimlerin aslında bütün okullarda gerçekleştirilmesinin çok faydalı olacağını da ifade etmişlerdir.

Öğrencilere yazdırılan günlükler incelenerek her okuldan iki öğrencinin günlükleri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Günlüklerde öğrencilerin gün boyunca yapılan etkinlikleri özetledikleri, genellikle etkinlikler yoluyla öğrendikleri bilgilere yer verdikleri görülmüştür. Bu günlüklerde öğrenciler özellikle Erzurum Meteoroloji İl Müdürlüğü (Radyazonde balonu atılması), ATA Botanik Bahçesi, Atatürk Üniversitesi (AÜ) Su Ürünleri Fakültesi Alabalık Üretim Tesisleri, AÜ güneş panellerine yapılan geziler ve ağaç dikme, çöp toplama etkinliklerine yer vererek faaliyetler hakkında memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.

VI. Sonuç ve Tartışma

Öğrencilerin iklim değişikliği ve küresel ısınma konusundaki farkındalık düzeylerinin iyileştirilmesinin ve sürdürülebilir bir dünya için gerekli tutum ve davranış değişikliklerinin teşvik edilmesinin amaçlandığı bu çalışma kapsamında yapılan etkinlikler sonrasında elde edilen bulgulardan öğrencilerin;

- Farkındalık düzeylerinin önemli ölçüde geliştiği,
- Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin nedenlerini kavradıkları,
- Bu konuda bireyler ve devletler tarafından alınabilecek önlemler ile ilgili farkındalık oluştuğu,
- Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda duyarlılığın önemini kavradıkları,
- Yapılan eğitimlerle ilgili olarak olumlu görüşlere sahip oldukları,
- Eğitimlere rağmen bazı eksiklik ve yanlışlarının hala var olduğu gibi sonuçlar çıkarılabilir.

Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan bulgular öğrencilerin iklim değişikliği ve küresel ısınma konusundaki gelişimi açıkça ortaya koymaktadır. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun iklim değişikliği tutum ölçeğinden son testte almış oldukları puanlar ön testten almış oldukları puanlardan daha yüksek olmuştur (Tablo 2). Bunun sonucu olarak son test puan ortalaması ön test puan ortalamasından daha yüksek olmuştur (Tablo 3). Ayrıca bu puan farkının istatistiksel olarak anlamlı olduğu da yine Tablo 3'ten anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bir madde dışında (9. madde) bütün maddelerden alınan ortalama puanların son testte daha yüksek olduğunu Tablo 4 ortaya koymaktadır.

Bu madde, “İklim değişikliği ozon tabakasındaki incelmeden kaynaklanır” şeklindedir. Bu bulgular öğrencilerin, ozon tabakasının işlevi ile küresel ısınma ve dolayısıyla iklim değişikliği arasında bir ilişkinin mevcut olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. İklim değişikliği farkındalık ölçeğine verilen cevaplardan tespit edilen “İklim değişikliği ozon tabakasındaki incelmeden kaynaklanır” şeklindeki yanlış anlayışın kompozisyonlarda da dile getirildiği görülmektedir. Öğrenciler kompozisyonlarında genellikle ozon tabakası incelmesi veya delinmesinin küresel ısınmaya yol açtığını belirtmektedir. Bu durum yanlışlığın öğrencilerin zihinlerinde yer ettiğini ortaya koymaktadır. Eğitimlerden önce yazdırılan kompozisyonlarda 11 öğrenci bu yanlış anlayışa yer verirken eğitimlerin sonunda yazdırılan kompozisyonlarda 5 öğrencinin ozon tabakasının incelmemesinin küresel ısınmaya yol açtığını belirttikleri görülmektedir.

Eğitimler öncesinde ozon tabakasının zarar görmesi ile küresel ısınmayı doğrudan ifade eden öğrencilerin yanı sıra bazı öğrencilerde (4 öğrenci) doğrudan ozon tabakasını ifade etmeden insanların kullanmış oldukları parfüm ve deodorantlardan bahsederek dolaylı bir şekilde yine ozon tabakasını işaret etmişlerdir. Ancak bu durum öğrencilerin iklim değişikliği farkındalık ölçeği son testinde vermiş oldukları cevaplarla (Tablo 3; 9. madde) çelişiyor gibi görünmektedir. Bu durumun öğrencilerin eğitimlerde sera gazlarını ve sera etkisini öğrenmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öğrenciler bu bilgileri öğrendikleri için küresel ısınmayı ozon tabakası ile ilgili önceki bilgilerine ihtiyaç duymadan sera etkisi ile açıklamaktadırlar. Ancak yazılı ya da sözlü ifade dışında öğrenciler gördüğünü seçme konusunda yine eski yanlış bilgilerini kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen öğrencilerin eğitimlerde küresel ısınmanın nedeninin ne olduğunu anladıkları ve sözlü ya da yazılı açıklamalarında doğru bilgileriyle açıklama yapabilecekleri söylenebilir. Öğrencilerin eğitimlerden sonra yazmış oldukları kompozisyonlarda bu durum açıkça görülmektedir. Eğitimler öncesinde yazılan kompozisyonlarda küresel ısınmanın nedeni olarak önemli ölçüde ozon tabakasının zarar görmesi ve küresel ısınmanın ozon tabakası ile ilişkilendirilerek açıklanmasına rağmen eğitimlerin sonrasında oluşturulan kompozisyonlarda ağırlıklı bir şekilde sera gazlarına dikkat çekilmiş ve küresel ısınma sera etkisi ile açıklanmıştır.

“Ülke olarak bizim gerekli tedbirleri almamız, Türkiye’yi iklim değişimine karşı koruma açısından yeterli olacaktır.” şeklindeki 12. madde de ise doğru cevaplanma oranı diğerlerine göre kısmen düşük olmuştur. Bu maddenin doğru cevaplanma oranının düşük olması da öğrencilerin iklim değişikliğinin küresel bir olgu olduğunu tam olarak kavrayamadıklarını göstermektedir. 9 ve 12. maddelerin dışındaki maddelerde hem son test cevap oranlarında anlamlı bir artış olmuş hem de doğru cevap oranları yüksek olmuştur. Bütün bunlar eğitimin iklim değişikliği ve küresel ısınma konusunda çok önemli bir gelişime yol açtığını göstermektedir. Çalışma kapsamında elde edilen nitel bulgular da bu sonuçları destekler mahiyettedir. Tablo 6’da da anlaşılacağı üzere kompozisyonlarda öğrencilerin önemli bir kısmının etkinliklerden sonra daha ayrıntılı açıklamalar yaparken bazı öğrencilerin ise kurdukları cümle sayısı etkinliklerden önce oluşturdukları kompozisyonlarla aynı kalmıştır. Bazı öğrencilerin

de kompozisyonlardaki cümle sayısı azalmasına rağmen kurdukları cümlelerin çok daha anlamlı ve konuyu daha doğru bir şekilde açıklar nitelikte olduğu söylenebilir. Kompozisyon bulguları etkinlikler sonrasında öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili konularda söyleyebilecekleri daha çok şeyin bulunduğu, bilgi ve farkındalıklarının iyileştiği sonucunu ortaya koymaktadır. Cümle sayılarında azalma olan öğrencilerin bazılarının farkındalık ölçeğinden oldukça yüksek puan aldıkları Tablo 1’den anlaşılmaktadır. Bu durum öğrencilerin kompozisyon yazma sırasında ya ciddiyetsiz davrandıkları ya da yazma becerilerinin iyi olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Örneğin 14 numaralı öğrenci farkındalık ölçeğinden tam puan almış olduğu halde kompozisyonda yazabildiği cümle sayısında azalma olmuştur. Yine 10 ve 27 numaralı öğrenciler farkındalık ölçeğinden 45 puan üzerinden 43 puan alarak iyi bir başarı sergilemelerine rağmen kompozisyonlarında cümle sayısının azaldığı görülmektedir. Oluşturulan kompozisyonlarda içerik açısından değerlendirme yapıldığında eğitimlerin sonunda yazılan kompozisyonlarda öğrencilerin iklim değişikliği konusunda daha anlamlı cümleler kurdukları açıkça görülebilmektedir. Eğitim öncesi ve sonrasında oluşturulan kompozisyonlarda yaklaşık olarak aynı sayıda cümle ile oluşturulan kompozisyonlarda hatta cümle sayısının azaldığı durumlarda da eğitim sonrası yazılan metinlerde kullanılan cümlelerin iklim değişikliği ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim öncesinde yazılan kompozisyonlarda konuyla ilgili olmayan rasgele yazılmış cümlelerin sayısının daha fazla olduğu söylenebilir.

İklim değişikliği ve küresel ısınmaya yönelik olarak alınabilecek önlemler hususunda etkinlikler sonrasındaki kompozisyonlarda etkinliklerden önceki kompozisyonlara göre daha fazla çeşitlilik olduğu ve bu önlemlere daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. Tablo 6’ya göre etkinlikler sonrasında oluşturulan kompozisyonlarda alınabilecek önlemlerdeki çeşitliliğin ve genel olarak yaygınlık düzeyinin daha fazla olduğu söylenebilir. Sadece “Deodorant-parfüm kullanımı azaltılmalı” şeklindeki önlemin yaygınlığının etkinlikler öncesinde sonrasına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum küresel ısınmanın ozon tabakası ile ilişkilendirilmesiyle açıklanabilir. Kompozisyonlarda etkinlikler öncesinde bu ilişki daha fazla bahsedildiği için bu önleme de daha yaygın bir şekilde değinildiği düşünülmektedir. Tablo 6’da verilen bulgular, proje kapsamında yapılan eğitim ve diğer etkinliklerin öğrencileri olumlu yönde etkilediği ve bu konudaki duyarlılıklarının arttığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bunların yanında öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden de iklim değişikliği, küresel ısınma ve bu konularda alınabilecek önlemler ile ilgili olarak öğrencilerin belirli düzeyde kabul edilebilir ölçüde bilgilere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen bazı bilgi eksikliklerinin ve hatta bazı yanlışlıkların da devam ettiği iklim değişikliği farkındalık ölçeğine verilen cevaplardan, yarı yapılandırılmış görüşmelerden ve yazılan kompozisyonlardan anlaşılmaktadır.

Dikkat çeken en önemli yanlış yukarıda da ifade edildiği gibi iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın ozon tabakasındaki incelme ya da delinme ile açıklanmasıdır. Bu anlayışın öğrenciler arasında yaygın olduğu daha önce yapılan çalışmalarda da vurgulanmaktadır (Pekel, Kaya ve Demir, 2007: 170; Ayvacı ve Çoruhlu, 2009: 11). Benzer şekilde Ratinen ve Uusiautti (2020: 2) yapmış oldukları çalışmada ilkokuldan üniversiteye kadar olan öğrencilerin iklim değişikliğini ozon tabakası ile hatalı bir şekilde bağlamakta oldukları bu nedenle iklim değişikliği eğitimi açısından bu iki kavramın çok benzer oldukları ifade edilmiştir. Avcı vd (2015: 312) yapmış oldukları projeye 6. sınıf, 7. sınıf ve 8. sınıflardan katılan 100 öğrencinin proje sonrası yazdıkları yazılar, yaptıkları resimler incelenmiş ve projedeki etkileşimli uygulamalar ve bilginin görselleştirilmesinin öğrenciler üzerinde olumlu etki bıraktığı gözlemlenmiştir. Keçeci vd (2019: 60)'nin yürütmüş oldukları projenin sonunda öğrencilerin çevreye yönelik olumlu tutumlar geliştirerek duyarlılıkları artmış ve eskisine oranla çevreye karşı davranışlarında daha hassas olacaklarını belirlemişlerdir. İklim değişikliği ile mücadele edebilmek için bireylerin üzerine düşen görev ve sorumluluklar erken yaşlarda öğretilmesi gerektiği ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için ülke genelinde geri dönüşüm uygulamaları arttırılması gerektiği ifade edilmiştir (Atik ve Doğan 2019: 84). Arnon vd. (2015: 1029), İsrail'deki bir devlet kolejinin tüm bölümlerindeki 1147 üniversite öğrencisinin çevresel bilgileri, çevresel değerleri, tutumları ve çevre yanlısı davranışlarıyla ilgili çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmada genel çevresel değer ve tutum seviyesinin yüksek olduğunu, ancak çevresel bilgi seviyesinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Çevre eğitiminin, çevre okuryazarlığını öğretme ve öğrenme konusunda etkili içeriklere (neye) ve uygulamalara (nasıl) dönüştürülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Çalışma sonucunda elde edilen veriler konu ile ilgili çalışmalara rağmen yanlışların da devam ettiğini göstermektedir. Öğrencilere yönelik derslerde ya da kaynaklarda bu tarz konular anlatılırken mevcut yanlışlar göz önünde bulundurularak konunun daha anlaşılır bir şekilde ifade edilmesinin faydalı olacağı söylenebilir. Bazı yanlışlara rağmen konu ile ilgili olarak öğrencilerde önemli ölçüde farkındalığın oluştđu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle bu tür çalışmaların sayısının artırılmasının ve farklı seviyelerdeki örneklemeler üzerinde yaygınlaştırılmasının gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgulara dayalı olarak yapılacak çalışmalarda uygulamaya daha fazla ağırlık verilmesinin gerektiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Akay, C. (2013). Ortaokul Öğrencilerinin Yapararak-Yaşayarak Öğrenme Temelli TÜBİTAK 4004 Bilim Okulu Projesi Sonrası Bilim Kavramına Yönelik Görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 326-338.
- Arnon, S., Orion, N. ve Carmi, N. (2015). Environmental literacy components and their promotion by institutions of higher education: An Israeli case study. *Environmental Education Research*, 21 (7), 1029-1055. <https://doi.org/10.1080/13504622.2014.966656>.

- Atık, A. D. ve Doğan, Y. (2019). Lise Öğrencilerinin Küresel İklim Değişikliği Hakkındaki Görüşleri. *Academy Journal of Educational Sciences*, 3(1), 84-100
- Avcı, E., Özenir, S, Ö., Kurt, M. ve Atık, S. (2015). TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Kapsamında Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Gerçekleştirilen "Bizim Deniz Akdeniz" Projesinin Değerlendirilmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 312-333.
- Ayvacı, H. Ş. ve Çoruhlu, T. Ş., (2009). Öğrencilerin Küresel Çevre Sorunlarına Bakışları ve Kavram Yanılgılarının Belirlenmesine Yönelik Gelişimsel Bir Araştırma. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 11-15.
- Başal, H. A. (2015). *Okul Öncesi ve İlköğretim Çocukları İçin Uygulamalı Çevre Eğitimi*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Coyle, K. (2005). *Environmental Literacy in America: What Ten Years of NEETF/Roper Research and Related Studies Say about Environmental Literacy in the U.S.* The National Environmental Education & Training Foundation, D.C.
- EEA (2020). Sera Gazı Emisyonlarının Azaltımı 14 Eylül 2020 tarihinde <https://www.eea.europa.eu/tr/themes/climate/intro> Adresinden Edinilmiştir.
- Hırça, N. (2013). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Yaz Bilim Kampı Deneyimleri. *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 22-30.
- González-Gaudiano, E. J., Meira-Carrea, P. A (2019). Environmental education under siege: Climate radicality. *The Journal of Environmental Education*, Vol. 50, No. 4–6, 386–402.
- IPCC (2021). Working Group I contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.
- Jaaskela, P., Heilala, V., Karkkainen, T., Hakkinen, P. (2021). Student agency analytics: learning analytics as a tool for analysing student agency in higher education. *Behaviour and Information Technology*, VOL. 40, NO. 8.
- Karasar, N. (2006). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler ve Teknikler. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Keçeci, G., Zengin, Kırbağ, F. ve Alan, B. (2019). TÜBİTAK 4004 "Küçük Bilim insanları Elâzığ Hazar Gölü Ekosistemini Keşfediyor" Projesinin Ortaokul Öğrencilerinin Çevresel Tutumlarına Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (1): 41/63.
- Marulcu, D., Saylan, A. ve Güven, E. (2014). 6. ve 7. Sınıf Öğrenciler İçin Gerçekleştirilen "Küçük Bilginler Bilim Okulu'nun" Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 341-352.

- MGM (2020). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. İklim Değişikliği 14 Eylül 2020 tarihinde <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx> Adresinden Edinilmiştir.
- Oğurlu, I., Alkan, H., Unal, Y., Ersin, M.O. ve Bayrak, H. (2013). Contributions of Environment and Nature Training to Geography Education: Ide Projects Case Study. *The 3rd International Geography Symposium-GEOMED, Kemer-Antalya-Turkey, Symposium Proceedings*, ISBN:978-605-62253-8-3.
- Pekel, O., Kaya, E. ve Emir, Y. (2007). Farklı Lise Öğrencilerinin Ozon Tabakasına İlişkin Düşüncelerinin Karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 169-174.
- Pfautsch, S. ve Gray, T. (2017). Low factual understanding and high anxiety about climate warming impedes university students to become sustainability stewards An Australian case study. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 18 No. 7.
- Ratinen, I. ve Uusiautti, S. (2020). Finnish Students' Knowledge of Climate Change Mitigation and Its Connection to Hope. *Sustainability*, 12, 2181; doi:10.3390/su12062181.
- Tekbıyık, A., Şeyihoğlu, A., Sezen Vekli, G. ve Birinci Konur, K. (2013). Aktif Öğrenmeye Dayalı Bir Yaz Bilim Kampının Öğrenciler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(1), 1383-1406.
- Tok, G., Cebesoy, B. Ü., Bilican, K. (2017). Sınıf Öğretmeni Adaylarının İklim Değişikliği Farkındalıklarının İncelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 23-36.
- Varela- Candamio, L.V., Novo-Corti, I., García-Alvare, M. T (2018). The importance of environmental education in the determinants of green behavior: A meta-analysis approach. *Journal of Cleaner Production*, 170, 1565-1578.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

EREM, N. (2021). Gümrük Birliği Teorisi ve İktisadi Bağlamda Statik ve Dinamik Etkileri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 903-920.

Gümrük Birliği Teorisi ve İktisadi Bağlamda Statik ve Dinamik Etkileri (*)

Nurullah EREM (**)

Öz: Küresel entegrasyon sistemi ülke ekonomileri için çeşitli risk ve tehditler oluşturmakla birlikte, bu ekonomiler için önemli fırsatları da bünyesinde barındırmaktadır. Bölgesel ve küresel ölçekte yeni ekonomik dengeler kurulmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomiler için kırılabilirliğin arttığı bir ortamda hiç kuşkusuz bütün bu güç dengelerini uluslararası rekabet gücünden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Bir taraftan GATT ve devamında DTÖ'nün uluslararası ticareti serbestleştirme yönündeki çabaları sonucunda dünya ticaretindeki liberalleşme eğilimleri güçlenirken, diğer taraftan bu serbestleşme düşüncesine ve uygulamalarına tezat olarak görülebilecek istisna kapsamında, 1950'lerden sonra başta gümrük birlikleri olmak üzere bölgesel ekonomik entegrasyonlar önemli bir ivme kazanmıştır. Bu bölgesel ekonomik entegrasyonların en önemlilerinden birisi gümrük birlikleridir. Bu çalışmamızda gümrük birliklerinin oluşumuna genel olarak değinildikten sonra, gümrük birliği teorisi ve iktisadi bağlamda statik ve dinamik etkileri ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.


Anahtar Kelimeler: Ekonomik entegrasyonlar, gümrük birliği teorisi, uluslararası ticaret.


Customs Union Theory and Its Static and Dynamic Effects in the Economic Context

Abstract: As a result of the developments in the global economy, while international trade develops on the one hand, it also faces great risks and uncertainties on the other. New economic balances are established on a regional and global scale. Undoubtedly, it is not possible to evaluate all these power balances independently of international competitiveness, especially in an environment of increased fragility for developing economies. On the one hand, as a result of the efforts of the GATT and the WTO to liberalize international trade, the liberalization tendencies in world trade strengthened, on the other hand, within the scope of the exception that can be seen as a contradiction to this liberalization idea and practices, regional economic integrations, especially the customs unions, gained significant momentum after the 1950s. One of the most important of these regional economic integrations is the customs unions. In this study, after general mention of the formation of customs unions, the theory of customs union and its static and dynamic effects in the economic context will be evaluated in detail.

Keywords: Economic integrations, customs union theory, international trade.

*) Bu çalışma, Prof. Dr. Ali ŞEN danışmanlığında Nurullah Erem tarafından 16.06.2015 tarihinde tamamlanan "Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye İmalat Sanayii Rekabet Gücünün AB (15) Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analizi: 1989-2013" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

**) Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi İİSBF Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü (e-posta: nurullah.erdem@samsun.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-9892-8696>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 30.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.930685

I. Giriş

Günümüzde ülkeler bir yandan ekonomik olarak hızlı bir entegrasyon süreciyle yeni ve güçlü bloklaşmalara giderken, diğer taraftan bu entegrasyon ve bloklaşma süreci yıkıcı ve dengeleri bozucu bir rekabet ortamına da zemin hazırlamaktadır. Uluslararası ekonomik entegrasyon hareketleri, konuya ilişkin literatürde gevşek örgütlenme modellerinden daha sıkı örgütlenme modellerine doğru genel olarak beş başlık altında incelenmektedir: Tercihli ticaret anlaşmaları ve alanları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birlikleri, ortak pazar, ekonomik birlik ve siyasal bütünleşmeler.

Bazı ülkeler daha bağımsız ekonomik politikalar yürütmekle birlikte, uluslararası ticaretin serbestleşmesinden kaynaklanan avantajlardan daha fazla istifade edebilmek için daha gevşek ve entegrasyon düzeyi diğerlerine göre daha az olan tercihli ticaret anlaşmaları ile serbest ticaret anlaşmalarına yönelirken, bazı ülkeler de daha sıkı ve entegrasyon düzeyi diğerlerine göre fazla olan gümrük birlikleri, ortak pazar ve ekonomik birlik ve siyasal bütünleşme şeklinde olan entegrasyon çeşitlerine yönelmektedirler. Bu bloklaşmaların en önemlilerinden birisi de gümrük birlikleridir. Gümrük birliği, birliğe üye olan ülkelerin mallarının ortak bir gümrük alanı içerisinde, her türlü tarife ve eşdeğer vergiden muaf olarak serbestçe dolaşabilmeleri ve birliğe üye ülkelerin, üçüncü ülkelere gelen mallara yönelik olarak aynı tarife oranları ve aynı ticaret politikalarını, diğer bir ifadeyle ortak gümrük tarifesi uygulamalarını ifade etmektedir.

Ortak gümrük tarifesi, bir gümrük birliğinin en kritik özelliklerinden birini oluşturduğundan, yalnızca ortak bir gümrük politikasını değil, ortak bir dış ticaret politikasını da içermektedir. Bir gümrük birliğinde malların serbest dolaşımı konusunda istisnalar bulunmakla birlikte, genel olarak serbest dolaşım malların menşinden bağımsız olarak uygulanır, dolayısıyla malların serbest dolaşımında bulunup bulunmadığı konusu gümrük birliğinin en önemli kriterlerinden birisi haline gelmektedir. Bu çalışmada gümrük birliği adlı başlık altında, gümrük birliği düşüncesinin oluşumu ile ekonomik entegrasyon çeşidi olarak gümrük birlikleri konusu ele alınmaktadır. Gümrük birliği teorisi adlı başlık altında, gümrük birliği teorisinin oluşum süreci incelenmektedir. Gümrük birliğinin ekonomik etkileri başlığı altında ise, gümrük birliğinin statik etkileri ile dinamik etkileri araştırılmaktadır.

II. Gümrük Birliği

2. Dünya Savaşından sonra, 25 yıl arayla iki büyük ve yıkıcı savaş yaşayan Dünya'nın önde gelen ve savaşlardan etkilenen ülkeleri, bir daha böylesine insanlık tarihi için felaketlerle sonuçlanacak savaşları yaşamamak için başta Birleşmiş Milletler olmak üzere çok sayıda uluslararası kurum ve kuruluşun kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu kurumsal yapıların en önemlilerden biri de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'dır (GATT). GATT için her ne kadar kurumsal yapı ifadesi kullanılsa da, aslında uluslararası ticareti, ülkelerin hakları ve sorumlulukları açısından düzenleyen çok taraflı bir anlaşmadır.

23 ülke tarafından 1947 yılında kurulan GATT, 1 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir. GATT'ın kuruluş amacı, ticarete ayrımcı uygulamalara son vermek, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak ve gümrük tarifelerini azaltmak olarak belirlenmiştir. GATT varlığını 1994 yılına kadar devam ettirmiş, 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO-DTÖ) bırakmıştır. Her iki oluşumun gayesi de uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak, olabildiğince ticareti serbestleştirmektir.

Dolayısıyla 1947 yılından sonra oluşturulan uluslararası ticaret sisteminin temelini ayrımcı olmama esası oluşturmaktadır. Bu esas GATT ve DTÖ kurallarının temelini oluşturmaktadır. Ayrımcı olmama kuralına göre, DTÖ üyesi bir ülke herhangi bir ülkeye tanıdığı avantajlı ticaret tarifelerini herhangi bir şarta bağlı olmadan tüm üye ülkelere de tanımak zorundadır. Bununla birlikte GATT anlaşması ve bu anlaşmayı devralan DTÖ, üye ülkelerin gümrük birlikleri oluşturmalarına ve serbest ticaret anlaşmaları yapmalarına ve böylece diğer DTÖ üyesi ülkelere kıyasla tercihli uygulamada bulunmalarına imkân tanımaktadır. Bu imkân GATT ve DTÖ sisteminin temelini oluşturan ayrımcı olmama kuralı için en önemli istisnalardan birini oluşturmaktadır (Doğan ve Uzun, 2014: 327).

Bir başka ifadeyle DTÖ hem ayrımcı olmama kuralına istisna oluşturan gümrük birliği vb. bölgesel ticaret anlaşmalarına imkân sağlamakta, hem de bu kurallara ilişkin uyulması gerekli olan genel çerçeveyi oluşturmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün bölgesel ticaret anlaşmalarına ilişkin düzenlemeleri bir taraftan üçüncü ülkelerin haklarını korumayı ve güvence altına almayı amaçlarken, diğer taraftan bu tür düzenlemelerin çok taraflı sistem ile uyumlu olmasını da amaçlamaktadır.

Bölgesel ticaret anlaşmaları çok taraflı ticaret sisteminde getirilen bir istisna niteliğinde olup GATT anlaşmasının 24'üncü maddesi ile düzenlenmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında gümrük birlikleri oluşumunun hukuki olarak önemli ölçüde bu istisnaya dayandığı görülecektir. Buna ilave olarak GATT'ın ticaret ve kalkınmaya ilişkin 4. Bölümü ve 1979 yılındaki Tokyo Turu ile yürürlüğe giren "Yetkilendirme Hükümü" (Enabling elause) kararı ile gelişen ülkelerin bölgesel ticaret anlaşmalarına katılmalarını kolaylaştıran yeni hükümler getirilmiştir. Ayrıca yine GATT anlaşmasının aykırılık kararlarını düzenleyen 25'inci maddesi bölgesel ticaret anlaşmalarının GATT hukuku açısından yasal bir çerçeveye kavuşturulmasına yardımcı olmaktadır (Gürlel ve Alkin, 2010: 25).

Gümrük birlikleri, birliğe taraf olan ülkelere ait malların ortak bir gümrük alanı içerisinde, her türlü tarife ve eşdeğer vergiden muaf olarak serbestçe dolaşabilmeleri ve birliğe üye ülkelerin, üçüncü ülkelere gelen mallara yönelik olarak aynı tarife oranları ve aynı ticaret politikalarını, diğer bir ifadeyle ortak gümrük tarifesi uygulamalarını ifade etmektedir. Ortak gümrük tarifesi hem ortak bir gümrük politikasını hem de ortak bir dış ticaret politikasını kapsar. Bir gümrük birliğinde malların serbest dolaşımında olması, malların menşeyinden bağımsız olarak uygulanır. Dolayısıyla üye ülkelerin iç sınırlarında gümrük kontrolleri kaldırılır (Moussis, 2004: 85).

Gümrük birliği kavramının en önemli dayanağı GATT'ın 24'üncü maddesidir. Uluslararası hukuka göre gümrük birliklerini tanımlayan ve hukuki altyapılarını oluşturan 3 temel metin bulunmaktadır. Bunlardan ilki; GATT'ın 24'üncü maddesinin 8'inci paragrafında yapılan tanımlama, ikincisi Roma Antlaşması'nın 9'uncu maddesi ve üçüncü olarak La Haye Uluslararası Adalet Divanı'nın konuya ilişkin bir kararıdır.

Roma Antlaşması'nın 9'uncu maddesi, gümrük birliğinin uygulanmasından söz etmektedir. Uluslararası Adalet Divanı'nın kararına göre gümrük birliği; birliğe üye olmayan ülkelere karşı ortak bir gümrük vergisinin uygulandığı, birlik içindeki üye ülkeler arasında gerçekleşen mal alım-satımlarında uygulanan gümrük vergisinin tamamen ortadan kaldırıldığı, üçüncü ülkelere ithal edilen mallardan alınan vergilerin birliğe üye olan ülkeler arasında paylaşıldığı bir birliktir. GATT ve Divan Kararı'nda bulunan tanımlamadaki ortak unsurlar, birlik üyesi ülkeler arasında mal ticaretine uygulanan bütün gümrük vergileri ile eş etkili vergilerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulamaya konulmasıdır (Erçakar, 2005: 164).

Gümrük birliklerinde, birliğe üye ülkelerin serbest ve bağımsız bir dış ticaret politikası uygulamasına sınırlandırma getirilmiştir. Bu sınırlandırma göz önünde bulundurulduğunda gümrük birlikleri serbest ticaret bölgelerine göre daha ileri bir ekonomik entegrasyon düzeyini ifade ederler (Dura ve Atik, 2007: 7). Gümrük birliğinde, üye ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamaları kaldırılarak yalnızca mal ve hizmetler için ortak bir serbest dolaşım mekanizması oluşturulmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, daha ileri bir entegrasyonu hedefleyen üretim faktörlerinin ülkeler arasındaki hareketliliği ile genel olarak ekonomi ve dış ticaret politikalarının birleştirilmesi, ekonomik birleşmelerin bu aşamasında tam olarak söz konusu değildir. J. Viner'e göre, birkaç ülkenin bir araya gelerek bir gümrük birliği oluşturabilmeleri için, yukarıda belirtilenlere ek olarak, gümrük gelirlerinin tek bir elde toplanması ve önceden belirlenen kriterlere göre paylaşılması da gerekmektedir (Karluk, 1998b: 424).

Gümrük birliğinde üyeler, üçüncü ülkelere karşı uygulayacakları gümrük tarifesini belirleme kararını, oluşturdukları ortak karar organına devretmektedirler. Birliğin en önemli kararı olan ortak gümrük tarifesinin nasıl belirleneceği, birliğe üye olan ülkelerin serbest ticareti savunan yaklaşımları ile korumacı yaklaşımlarına göre değişecektir (Yıldız, 1999: 3). Burada serbest ticaret yaklaşımı ağır bastığında gümrük tarifeleri daha düşük belirlenir, korumacı yaklaşım kabul gördüğünde ise gümrük tarifeleri daha yüksek belirlenir.

Gümrük birliklerini ve gümrük birliklerinin ekonomiler üzerindeki etkilerini ayrıntılı ve sistematik olarak ilk inceleyen J. Viner, gümrük birliğinin uygulanabilmesini üç koşulun sağlanması şartına bağlamıştır (Bakkalcı, 2002: 40). Bunlar:

1. Üye ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmalıdır.
2. Birliğe üye ülkeler arasında üçüncü ülkelere karşı uygulanmak üzere ortak gümrük tarifeleri tespit edilmelidir.
3. Gümrüklerden elde edilecek vergi gelirlerinin birliğe üye ülkeler arasında hangi oranda dağıtılacağı belirlenmelidir.

Günümüzde en önemli ve bilinen örnek 1957 yılında Roma Antlaşmasıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun gerçekleştirdiği gümrük birliği projesi olmakla birlikte, tarihte oluşturulmuş başarılı gümrük birliği modelleri de bulunmaktadır. 1789 tarihli Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası, 13 eyalet için ortak gümrük tarifesi öngörerek bir gümrük birliği oluşturmuştur. 1834 yılında siyasi birliğini oluşturamamış küçük Alman devletleri arasında kurulan ve "Zollverein" olarak adlandırılan Alman Gümrük Birliği, 1870'lerde Bismarck tarafından Almanya'nın siyasal birliğinin oluşturulmasına da katkı

sağlamıştır. Diğer bir örnek, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından 1932’de kurulan “Benelüks” birliğidir. Daha sonra Benelüks üyeleri, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) kurulmasıyla birlikte 1958 yılında bu topluluğa dâhil olmuşlardır (Karluk, 1998b: 424-425; Ertürk, 2006: 57; Kılıç, 2005: 12).

III. Gümrük Birliği Teorisi

Gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin birliğe üye ülkeler üzerinde önemli ekonomik yararları olacağını öngörür. Teorik gerçekler kadar ampirik çalışmalar sonucunda elde edilen veriler de gümrük birliği teorisinin anlaşılmasında (teorinin doğrulanması ya da doğrulanmamasında) önemli bir etkidir (Yıldırım ve Dura, 2007: 142). Gümrük birliği teorisi, birliğin oluşumu ile ortaya çıkan kazanç ve kayıplara etki eden kaynak dağılımı, ölçek ekonomileri, ihtisaslaşma ve ticaret hadlerini incelerken, birliğin sağladığı faktör verimliliği, ekonomik büyüme ve gelir dağılımını çok fazla göz önünde bulundurmaz (Karluk, 1998a: 213).

Gümrük birliği teorisine göre, koruma duvarlarının kaldırılması sonucunda, birliğe üye ülke ekonomilerinde kısa dönemde statik etkiler meydana gelirken, uzun dönemde ise dinamik etkiler meydana gelir. Kısa dönemde gümrük birliğinin ülkeler arası ticaret hacmini artıracak beklenirken, uzun dönemde rekabet artışı ile yeniden yapılanma etkilerinden bahsedilebilir. Birliğin gerçekleşmesiyle birlikte ilk anda kısa dönemli etki ortaya çıkmakta ve hesaplanması daha kolay olmakta iken, dışsal koşullar değişebildiği için dinamik analizler gerektiren uzun dönemli etkileri tam olarak hesaplamak daha zor olmaktadır (Kızıltan, Ersungur ve Polat, 2008: 84).

Gümrük birliği teorisinin oluşum sürecinde J. Viner’in 1950’lerde ortaya koyduğu eserler ve çalışmalar konuya ilişkin literatürde neredeyse milat olarak kabul edilmiştir. O kadar ki, konuyla ilgili araştırma yapanların büyük bölümü teoriyi, Viner öncesi ve Viner sonrası gümrük birliği teorisine katkılar şeklinde iki döneme ayırarak incelemişlerdir.

Gümrük birliği teorisine ilgili ilk kapsamlı ve ciddi çalışma, 1950 yılında Viner tarafından yazılan “Gümrük Birliği Sorunu” (The Customs Union Issue) adlı eserdir. Bu çalışmayı, J.E. Mead’in 1955 yılında yayımlanan “Gümrük Birlikleri Teorisi” (The Theory of Customs Union) adlı eseri takip etmiştir. Her iki çalışma da bu alanda başvurulan iki temel çalışma olarak kabul edilmiştir (Kılıç, 2005: 21). Daha sonra Marcus Fleming, C.A. Cooper, H.G. Johnson, R.G. Lipsey, B.F. Massel ve Kelvin Lancaster’in katkıları ile teori bugünkü düzeyine ulaşmıştır (Karluk, 1998a: 212).

1950’lerden itibaren gümrük birliği teorisi yoğun bir şekilde tartışılmış, teorik irdelemenin yanı sıra kurumsal olarak da araştırılarak AET özelinde 1960’lardan itibaren teori genişletilmiş, rafine edilmiş ve yeniden yorumlanmıştır (Ertürk, 2006: 61). Teoriye göre, mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartlarının olduğu, üretim faktörlerinin ülke içinde akışkan, ülkeler arasında ise yeterince akışkan olmadığı varsayılmaktadır. Teknolojik gelişmeyi dışsal bir faktör olarak değerlendirirken, ulaştırma giderlerini sıfır olarak kabul eder. Fiyatların üretimdeki fırsat maliyetlerini tam olarak yansıttığını ileri sürer (Karluk, 1998a: 213). Şimdi gümrük birliği teorisi, Viner öncesi yapılan katkılar, Viner tarafından yapılan katkılar ile Viner sonrası yapılan katkılar olarak üç başlık altında incelenecektir.

Genel olarak ekonomik entegrasyon teorisine, özelde ise gümrük birliği teorisine Viner öncesi yapılan katkılar A. Smith, Taussing, Torrens ve Samuelson’a aittir. A. Smith 1776

yılında yazdığı “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde, gümrük birliğinin faydalarından bahseder. Smith, iki ülke arasında yapılan ticarete gümrük vergileri kaldırılarak diğer ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanırsa, her iki ülkedeki üretici ve satıcıların dolayısıyla tüketicilerin bundan fayda sağlayacaklarını belirtir (Dura ve Atik, 2007: 10).

Viner öncesi teoriye katkı sağlayan önemli iktisatçılardan biri olan Taussing, karşılıklı olarak yapılacak tarife indirimlerinin fayda ve maliyetlerinin ülkelerin ticaretten aldıkları paylarına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Taussing bu durumu, 1876’da Hawaii şekerine ABD tarafından verilen preferansların Amerika şeker fiyatlarını çok az etkilediği örneğini vererek açıklamıştır (Ertürk, 2006: 62). Lipsey’e göre Viner’den önce, uluslararası ticarete serbestliğin refahı maksimum yapacağı ve gümrük birliğinin serbest ticaret yolunda önemli bir adım olması dolayısıyla refahı maksimum düzeye çıkarmasa bile artıracağı ifade edilmektedir (Ay, 2005: 21).

Torrens ise, karşılıklı tarife görüşmelerinin çok taraflı tarife görüşmelerine tercih edilmesi gerektiğini savunur. Çok taraflı tarife görüşmelerinin ticaret hadleri üzerinde olumsuz bir etki yaptığını öne sürer (Dura ve Atik, 2007: 10). Torrens, serbest ticaret fikrini benimsememekle birlikte, serbest ticaretin nihai hedef olduğunu ve politik bir bağımlılık yaratacağını, bağımsız ülkelerin optimum tarife uygulayarak ticaretten yarar sağlayacağını, ancak bunun da misilleme olmaması halinde mümkün olduğunu ifade eder (Ertürk, 2006: 63). Ünlü iktisatçılardan Samuelson’a göre, serbest ticaret bütün taraflar için faydalı olan bir iş bölümünü mümkün kılmakta, bütün ülkelerin potansiyel reel milli gelirini önemli ölçüde artırmakta ve bütün dünyada daha yüksek hayat standartlarına imkân sağlamaktadır (Kılıç, 2005: 22).

Hiç kuşkusuz gümrük birliği teorisine en önemli katkı Viner tarafından yapılmıştır. Viner, ticaret yaratıcı (trade creation) etki ve ticaret saptırıcı (trade diversion) etki kavramlarını geliştirmiş, bu kavramlar yardımıyla gümrük birliklerinin dünya refahı üzerindeki etkilerini açıklamıştır. Viner’in teori ile ilgili analizleri gümrük birliklerinin daha çok üretim etkileri üzerine yapılmıştır (Dura ve Atik, 2007: 11). Viner, “The Customs Union Issue” adlı eserinde, “ticaret yaratıcı” ve “ticaret saptırıcı” etkilerden söz ederek gümrük birliği teorisini açıklamaktadır. Ticaret yaratıcı etkide, birliğe katılan bir ülkenin yüksek koruma ile ürettiği bir malı, birlik sonrasında kendisine göre daha ucuz üreten diğer üye ülkelerden ithal etmesi söz konusu olacaktır (Karluk, 1998b: 418). Başka bir ifade ile, ithalat fiyatı arz fiyatından daha düşük olduğundan ülke içi arz kaynağının yerini, birliğe üye diğer bir ülke arz kaynağının almasıdır (Ertürk, 2006: 69).

Ticaret saptırıcı etkide ise, birliğin kurulmasından önce, üye olmayan ancak malı en ucuz üreten ülkeden yapılan ithalatın, birlik sonrasında üye ülkelerden yapılması söz konusudur. Bu durumda, ucuz üretim yapan birlik üyesi olmayan ülkenin yerini, daha pahalı üretim yapan üye ülke almaktadır (Karluk, 1998b: 418). Ticaret yaratıcı etkide, birliğe üye iki ülke arasında üretim yerlerinde değişme meydana gelirken, ticaret saptırıcı etkide düşük maliyetli üçüncü ülkeden, gümrük birliğine üye olan yüksek maliyetli ülkeye ticaretin kayması söz konusu olmaktadır. Viner, gümrük birliklerinin refah artışı sağlayıp sağlamadığını, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin nispi üstünlüklerine bağlamıştır (Ay, 2005: 21).

Viner, çalışmasında gümrük birliklerinin tüketim etkisi üzerinde durmamış, teorisini daha çok üretim etkisi üzerine inşa etmiştir. Bu nedenle, malların talep esnekliklerini sıfır, arz esnekliklerini ise sonsuz kabul ederek tam uzmanlaşma varsayımı altında teorisini açıklamaya çalışmıştır (Ertürk, 2006: 70-71).

Viner'in çalışması gümrük birliği teorisine yeni yaklaşımlar kazandırmanın yanı sıra, bu alandaki çalışma ve gayretleri de artırmıştır. Viner'in çalışmasını J. Meade'nin çalışmaları takip etmiştir. Meade, temel kısmi denge yaklaşımı ve kardinalist refah varsayımlarını, kayıp ve kazançları karşılaştırırken kullanmıştır. Meade'nin teoriye yaptığı en önemli katkı, mallar arası ikame varsayımını analize dâhil etmesi ve sabit maliyetler varsayımını esnetmiş olmasıdır. Meade, ayrıca tüketimi de analize katarak teoriye hatırı sayılır bir katkıda bulunmuştur (Ertürk, 2006: 63). Ayrıca Meade, gümrük birliği kurulduğunda, bazı ithal mallar üzerindeki vergiler kaldırıldığında, üye ülkelerdeki yurtiçi piyasalarda göreceli fiyatların değişeceğini, üretim yapısının sabit kaldığı varsayımında göreceli fiyat değişikliği sonucu malların birbirleri ile ikame edilebilme durumlarının söz konusu olacağını belirtmiştir (Ay, 2005: 22).

Meade tarafından geliştirilen gümrük birliği teorisi R.G. Lipsey ve Kelvin Lancaster tarafından geliştirilmiştir (Seyidoğlu, 1999: 216-217). Viner çalışmasında gümrük birliğinin tüm dünya refahına katkıda bulunacağını ileri sürmüştür. Ancak, gümrük birliğine üye olmayan ülkelere yapılan ticaretin ortak gümrük tarifesi ve benzeri yöntemlerle engellenmesi, dünya refahına olumsuz etkide bulunur. Bu nedenle, gümrük birlikleri dünya refahı bakımından bir yönüyle faydalı etkiler doğururken, diğer taraftan zararlı etkilere de neden olabilmektedir (Dura ve Atik, 2007: 11).

Lipsey ve Lancaster gümrük birliği teorisi bağlamında "ikinci en iyi teori"yi geliştirmişlerdir. Tam rekabet koşullarında serbest ticaret, dünya refahını artırması bakımından en iyi politika olarak kabul edilir. Bu politika tercihi "birinci en iyi" de denebilir. Ancak gerçek hayatta ülkeler arasında tam rekabet ve serbest ticaretin mutlak anlamda varlığından söz edilemez. İkinci en iyi teori de bu gerçeklikten yola çıkılarak izah edilmeye çalışılmıştır (Seyidoğlu, 1999: 215-216). Bu teoriye göre, Pareto optimumu varlığını önleyen çok sayıda engel vardır. Gümrük birlikleri, bu engellerden en azından birisini kaldırmak için kurulduğundan refah düzeyini artırabilir. Bu durum Pareto optimumunu sağlayamamasına karşın, bir Pareto iyileştirmesi olarak görülebilir (Ay, 2005: 24).

Viner'in gümrük birliği teorisini sistematize ederken kullandığı kısmi denge analizi, 1960'lı yılların ortasına kadar tartışma ve eleştirilerin merkezini oluşturmuş, ancak J. Vanek ile meslektaş M. Kemp ticaret hadleri etkisini de analize dahil ederek genel denge yaklaşımı ile gümrük birliği teorisini daha sistemli ve bütüncül bir yapıya kavuşturmuşlardır (Ertürk, 2006: 64). Vanek'e göre, artan maliyet durumu varsa, gümrük birliğinin ticaret hadlerine etkisi, üçüncü ülke ile yapılan ticaretin miktarına göre değişir. Ticaret hadlerinin belirlenmesinde, ülkenin büyüklüğü kadar, teklif eğrisinin şekli de önemlidir. Teklif eğrisinin esnekliği, daha büyük bir ekonomi ve dış ticaret ortamıyla karşılaştığında artacaktır. Teklif eğrisinin esnekliğinin yükselmesi veya sonsuza yakın olması da, ticaret hadlerindeki değişimin lehine dönmesi beklentisini doğuracaktır (Ay, 2005: 24).

IV. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri

Gümrük birliğinin ekonomik etkilerini statik ve dinamik etkiler olarak iki başlık altında incelemek mümkündür.

A. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Gümrük birliğinin statik etkileri, teknoloji düzeyi ile makro ekonomik yapıda herhangi bir değişikliğin olmadığı varsayımında, üretim faktörlerinin (kaynakların) yeniden dağıtılması sonucunda ortaya çıkacak etkileri ölçmeye yardımcı olan analiz yöntemidir. Ekonomik yapı ve teknoloji uzun süre aynı kalamayacağı için statik etkiler, kısa süreli, anlık ve bir defaya mahsus etkileri açıklamada kullanılır (Dura ve Atik, 2007: 12). Geleneksel dış ticaret analizlerinde daha çok statik etkiler üzerinde durulmuştur (Seyidoğlu, 1999: 207). Bunun nedeni statik etkilerin daha kolay ve basitleştirici analizlere dayalı olmasıdır.

Gümrük birliğinin statik etkileri, ticaret yaratıcı etkiler ile ticaret saptırıcı etkilerin analiz edilmesi ile anlaşılabilir. Gümrük birliğinden kaynaklanan statik kazanımları belirlerken, bir malı yurt içinde üretmek yerine, o malın daha ucuza ithal edilmesi için vazgeçilen kaynaklar ile bu ithalatı gerçekleştirmek için yapılması gereken ihracattan elde edilen kazanımların kıyaslanması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile statik etki veya kazanımlar, ithal edilen malların yurt içinde üretilmemesinden dolayı tasarruf edilen mal miktarının maliyeti ile ithal ikamesi nedeniyle yurt içinde üretimi yapılan mal miktarı maliyetinin karşılaştırılmasıyla ölçülür (Ay, 2005: 29). Bu kısımda gümrük birliğinin statik etkileri, üretim etkileri, tüketim etkileri ve dış ticaret etkileri olarak incelenmektedir.

Gümrük birliklerinin üretim üzerindeki etkileri analiz edilirken, daha önce değinilen ticaret yaratma etkisi (olumlu üretim etkisi) ve ticaret saptırma etkisi (olumsuz ticaret etkisi) kavramlarından yararlanılacaktır. Genel olarak gümrük birliklerinin üretim üzerindeki etkileri, belirli mallara yönelen tüketici talebinin yurtiçi üreticiler ve üçüncü ülkelere birlik üyesi ülkelere kayması sonucu meydana gelmektedir (Karluk, 1998a: 213).

Viner, ticaret yaratma etkisini, daha yüksek maliyetli olan yerli üretimin birliğe üye diğer ülkeden gelen daha düşük maliyetli ithalatla ikamesi olarak, ticaret saptırma etkisini ise, başlangıçta gümrük birliği dışından gelen ucuz ithalatın, kaynağı gümrük birliği olan pahalı ithalatla ikamesi olarak tanımlamıştır. Viner, ticaret yaratma etkisini refah arttırıcı, ticaret saptırma etkisini ise refah azaltıcı olarak görmüştür (Aynagöz, 2002: 26). Gümrük birliği sonucunda ticaret yaratma etkisinin büyüklüğü, birliğe üye olan ülkelerin büyüme ve dolayısıyla refah artışının da yüksek olacağını ifade eder (Gökdemir ve Karaman, 2008: 280). Ancak refah üzerindeki net değişikliğin tespit edilebilmesi için ticareti saptırma etkisinin de hesaba katılması gerekir. Çünkü ticareti saptırma etkisi refahı olumsuz yönde etkiler (Seyidoğlu, 1999: 208).

Birliğin kurulmasıyla birlikte dış ticaret engelleri ortadan kalkınca her mal, birlik içinde o malı en düşük maliyetle üreten ülkeden ithal edilmeye başlanır. Bunun sonucunda daha önce gümrük tarifeleriyle korunan, maliyeti yüksek yerli üretimin yerini, verimliliği yüksek olan düşük maliyetli birlik üyesi diğer ülke alacaktır. Bu durum birlik içinde üretim faktörlerinin yeniden düzenlenmesine ve dış ticaret hacminin artmasına (ticaret yaratma etkisine) yol açacaktır. Benzer şekilde, gümrük birliği öncesinde birlik dışından daha ucuza elde edilen mal, birlik içinde gümrük vergilerinin kaldırılması ve birlik dışındaki ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulanması sonucu, birlik içinden daha ucuza temin edilir.

Bu da birlik dışında kalan ülkelerle ticaretin azalmasına (ticaret saptırma etkisine) neden olur (Atmaca, 1995: 21).

Gümrük birliğinin üretim etkisi analiz edilirken, en önemli hususlardan birisi birliğin oluşumunun dünya refahına net etkisinin ortaya konmasıdır. Net etki, birliğin meydana getirdiği ticaret yaratma etkisi ile ticaret saptırma etkilerinin göreceli büyüklüğüne bağlıdır. Eğer ticaret yaratma etkisi, ticaret saptırma etkisinden daha büyükse birlik ortalama kaynak verimliliğini arttıracak ve dünya refahını yükseltecektir. Tersine durumda, ticaret saptırma etkisinin ticaret yaratma etkisinden büyük olması halinde ise, dünya kaynaklarının ortalama verimliliği düşecek ve dünya refahı azalacaktır (Seyidoğlu, 1999: 208).

Gümrük birliklerinin ticaret yaratma etkileri ile ticaret saptırma etkilerini bazı basitleştirici varsayımlar altında incelemek gerekmektedir. Bu varsayımları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Dura ve Atik, 2007: 13; Kılıç, 2005:23):

- 1- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- 2- Gümrük vergileri spesifik değil, “advalorem” olarak uygulanmaktadır.
- 3- Üretim sabit maliyetlerle yapılmaktadır.
- 4- Ulaştırma masrafları sıfır olarak kabul edilmektedir.
- 5- Tek malın bulunduğu bir piyasa vardır.
- 6- Piyasalardaki tüm faktörler tam istihdam edilmektedir.
- 7- Maliyetler fiyatları belirlemektedir.
- 8- Üretim faktörleri ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında hareketsizdir.

Ayrıca yukarıda belirtilenlere ilave olarak yapılan analizlerde üç ülke yer almaktadır. Bunlardan birincisi, ev sahibi ülkedir. İkinci ülke birliğin diğer üyesidir. Üçüncü ülke ise, birlik üyesi olmayan ülkedir. Bu üçüncü ülkeler, literatürde genellikle “dış dünya” veya “üçüncü ülkeler” olarak adlandırılmaktadır.

Gümrük birliğinin üretim etkileri, ortak gümrük tarifesinin neden olduğu ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Ortak gümrük tarifesinden kaynaklanan ticaret yaratma etkisi ile yüksek maliyetle elde edilen yerli üretim daha düşük maliyetli birlik üyesi ülkenin üretimi ile ikame edilir. Böylece, üretici rantı azaltılarak, tüketici refahında artış sağlanır. Bu nedenle ticaret yaratma etkisi refah artırıcıdır. Tersine, ortak gümrük tarifesi nedeniyle yüksek maliyetli birlik üyesi ülke, birlik dışındaki daha etkin üreticilere tercih edilebilir, bu durumda oluşan ticaret saptırma etkisi tüketicinin potansiyel refahını azaltır. Bu nedenle ticaret saptırma etkisi refah azaltıcıdır (Halıcıoğlu, 1997: 62).

Ticaret yaratma etkisinin refah kazanımları iki kısımdan oluşur. Birincisi, yüksek maliyetli ülkede yerli üretimin azalması nedeniyle meydana gelen üretim kazançları, ikincisi ise düşük fiyatlardan dolayı tüketici rantında artışı ifade eden tüketim kazançlarıdır. Ticaret saptırma etkisi, en verimli ve en az maliyetle üretim yapan üreticinin birlik dışında kalması ve ürettiği malların ortak gümrük tarifesine tabi olması nedeniyle, birliğe üye olan ülkelerin bu ülkeden yaptığı ithalatın azalmasından veya durmasından kaynaklanır. Bu nedenle eğer birlik oluşturulduktan sonra, bu ülkenin birlik içinde yer alması ya da fiyat farkının

kapanmaması nedeniyle bu ülkeden ithalatın devam etmesi bir ticaret saptırma etkisi meydana getirmez dolayısıyla bir refah azalması da söz konusu olmazdı (Seyidoğlu, 1999: 208).

Sonuç olarak ticaret yaratma etkisi ile ticaret saptırma etkisi birlikte analiz edildiğinde, ticaret yaratma etkisiyle ticaret saptırma etkisi arasındaki fark, üretim etkisinden kaynaklanan net refah etkisini ifade eder. Bu etki pozitif kaldığı sürece gümrük birliği toplumsal refahı artırır. Ortak gümrük tarifesinin büyüklüğü, gümrük birliğinin ticareti caydırıcı veya artırıcı nitelikte olup olmadığını belirler. Eğer ortak gümrük tarifesi, gümrük birliği öncesi tarifelerden daha düşük oranda belirlenirse, bu durumda birlik dışı ülkeler lehine dışsal ticaret yaratma etkisi ve dışsal ticaret saptırma etkisi oluşur. Dışsal ticaret yaratma etkileri ile dışsal ticaret saptırma etkilerinin net etkisi pozitif kaldığı sürece gümrük birliği toplumsal refah artışının elde edildiği bir ekonomik entegrasyon şekli olacaktır (Halıcıoğlu, 1997: 62).

Gümrük birliğinin oluşturulmasıyla birlikte gümrük tarifelerinin kaldırılması sonucu, göreceli olarak daha ucuza ithal edilen malların daha fazla talep edilmesi söz konusu olacaktır. Eğer fiyatı düşen maldaki talep esnekliği sıfırdan büyükse ($e > 0$), fiyatı ucuzlayan mala yönelik talepte bir artış olacak ve dolayısıyla tüketim etkisi ortaya çıkacaktır (Dura ve Atik, 2007: 19-20). Birliğe üye olan ülkelerin ekonomik yapılarında bir uyumluluk varsa, birliğin tüm üye ülkelerin lehine olacağı ve üye ülke vatandaşlarının gelirlerinin ve refah seviyelerinin yükseleceği, tüketicilerin gelirlerinde meydana gelen artışların talebi artıracacağı ve tüketime daha fazla finansal kaynak aktarılacağı kabul edilmektedir. Böylece hem birlik içinde malların ucuzlaması hem de üye ülke vatandaşlarının üretim etkisi nedeniyle gelirlerinin artması tüketim etkisi olarak değerlendirilebilir (Doğan, 2004: 5).

Birlik içinde üretim yapısının sabit kaldığı varsayımı altında iç piyasada fiyatların düşmesi, bir çeşit tüketici rantı oluşturacaktır. Diğer taraftan gümrük tarifesinin kaldırılmasıyla fiyatı düşen ithal malları, fiyatı daha yüksek benzer nitelikteki yerli malların yerine ikame edilecektir (Çak ve Çak, 2007: 14).

Viner, teorisini daha çok üretim etkisi üzerine inşa ettiğinden, çalışmalarında gümrük birliklerinin tüketim etkisi üzerinde pek durmamıştır. Ancak Meade, Gehrels ve Lipsey gibi iktisatçılar, ekonomik entegrasyonların üretim faktörlerinin en verimli şekilde kullanılmasını engelleyen tarifelerin ortadan kaldırılmasıyla, ülkeler arasındaki göreceli fiyatların değişeceğini ve buna bağlı olarak da tüketici tercihlerinde kaymalar olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu şekilde tüketimde meydana gelen değişimler, üretim etkilerindeki gibi toplumun refah düzeyini arttırıp azaltabilecektir (Karluk, 1998a: 219). Böylece tüketim etkilerini de analize dâhil eden bu iktisatçılar, gümrük birliği kurulduktan sonra malların gümrük birliği öncesi ile aynı miktarda tüketildiğini öne süren (dolayısıyla talep elastikiyetini sıfır, arz elastikiyetini sonsuz kabul eden) Viner'in bu varsayımını benimsememişlerdir (Dura ve Atik, 2007: 20).

Gümrük birliği sonucunda gümrük tarifelerinin kaldırılması yurt içinde fiyatların düşmesine neden olurken, bir mala gümrük vergisi uygulanması ise bu malın piyasa fiyatının gümrük vergisi miktarı kadar artmasına neden olur. Birlik nedeniyle kaldırılan tarifeler birlik içindeki hareketliliği arttırarak, ekonomideki tüketim yapısını da değiştirir (Karluk, 1998a: 219). Burada ticarete konu olan mal eğer ikame malı niteliğinde ise, birlik içinde pahalıya

üretile mal yerine daha ucuz maliyetle üretilen mal tercih edileceğinden üretim etkinliği ile birlikte olumlu tüketim etkisi de sağlanmış olacaktır (Çak ve Çak, 2007: 14-15).

Birliğe üye ülkeler arasındaki mal hareketliliği, ekonomideki göreceli fiyatları etkiler. Bunun sonucunda tüketicinin ihtiyacını daha az etkinlikte karşılayan belirli yerli mallardan, aynı ihtiyacı daha etkinlikte karşılayan mallara doğru bir kayma söz konusu olur. Göreceli olarak fiyatları değişen yerli mallar, ikame malı ise ve talep esneklikleri de sıfırdan büyükse, bu malların tüketimi değişir. Bu durumda, tarifelerin kaldırılması nedeniyle göreceli olarak ucuza ithal edilen birlik üyesi ülke malları daha çok talep edilir ve böylece gümrük birliklerinin tüketim etkileri de ortaya çıkar (Karluk, 1998a: 219).

Gümrük birliklerinin tüketime olan etkileri, olumlu ve olumsuz tüketim etkisi olmak üzere genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Gümrük birliğinin olumlu tüketim etkisi, ticaret yaratma etkisine ve büyüklüğüne paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Olumlu üretim etkisi sonucunda birliğe üye olan ülkeler daha ucuz bir kaynaktan daha çok tüketim yapma fırsatı yakalayacaklar ve böylece olumlu tüketim etkisi nedeniyle refah düzeyinin artması sağlanacaktır (Dura ve Atik, 2007: 20).

Olumsuz tüketim etkisi ise, gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte ticaret saptırmasının meydana gelmesi durumunda ortaya çıkar. Bir ülkenin birlik kurulmadan önce ithalatını en ucuz maliyetle üretim yapan bir ülkeden yaparken, birliğin kurulmasından sonra daha yüksek bir maliyetle üretim yapan birlik üyesi bir ülkeden ithalatını yapması durumunda, ithal edilen malın fiyatı birliğin kurulmasından önceki duruma göre yükseleceğinden bu defa olumsuz tüketim etkileri ortaya çıkar (Kılıç, 2005: 29).

Gümrük birliklerinin dış ticaret üzerindeki etkilerini, ticaret hadleri özelinde değerlendirmek konuyu daha anlaşılabilir hale getirecektir. Ticaret hadleri, kısaca ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin ithal ettiği malların fiyatındaki artış ya da azalış ve ihraç ettiği malların fiyatındaki azalış ya da artış ticaret hadlerinin ülke aleyhine ya da lehine geliştiğini gösterir (Yıldırım ve Dura, 2007: 145). Ticaret hadleri, birliğin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan işbölümünün yaratacağı refah artışından her üye ülkeye düşen payı ifade eder (Karluk, 1998a: 224).

Gümrük birlikleri, üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin ve kotaların kaldırılması ve birliğe üye olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulanması sonucunda fiyatları değiştirmek suretiyle ticaret hadleri üzerinde etkili olurlar. Böylece gümrük birliğinin kurulması, hem birlik üyesi ülkeler hem de üçüncü ülkelerde ticaret hadlerindeki değişimlere endeksli olarak refah düzeyini etkiler (Dura ve Atik, 2007: 20).

Gümrük birliğinin oluşturulmasıyla birlikte bazı ürünlerde arz ve talepte önemli bir piyasa hacmine ulaşırsa, birliğin bu ürünlerdeki pazarlık gücü artacak, bu durum dış ticaret hadlerini birlik lehine olumlu olarak etkileyecektir. Bu olumlu etkide, birliğin ürünlerine yönelmiş olan birlik dışındaki ülkelerin arz ve taleplerinin esnek olmamasının da rolü büyüktür (Çak ve Çak, 2007: 15).

Mundell tarafından ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisine teklif eğrileri analizi ile dahil edilmiştir. Mundell'in geliştirdiği model üç ülke ve üç mal içeren bir teori üzerine kurulmuştur. Mundell, iki ülke arasında kurulacak gümrük birliği durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre birlik içindeki her iki ülkenin ticaret hadlerinin birliğin oluşturulmasından olumlu etkileneceği sonucuna varmıştır. Diğer taraftan birleşme öncesi tarife oranı daha

düşük olan ortağın ticaret hadlerinin birlik üyeliğinden daha olumlu yönde etkileneceği sonucuna ulaşmıştır (Yıldırım ve Dura, 2007: 145-146).

Gümrük birliği üye ülkelerin verimliliğini ve refahını artıracığından üçüncü ülkelere karşı birliğin üretim maliyetlerinde azalma olurken, pazarlık ve rekabet gücünde ise artış meydana gelecektir. Böylece birleşmeden kaynaklanan üretim hacmindeki genişleme ölçek ekonomilerinin de etkisiyle dünya fiyatlarının belirlenmesinde birliğin etkinliğini artırırken, dış ticaret hadlerinin birlik dışında kalan ülkeler aleyhine dönmesi sonucunu doğuracaktır (Elmas, 1995: 12).

B. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Dinamik etkiler, uzun dönemde gümrük birliğinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılabın (GSYİH) büyüme hızında meydana getirdiği etkilerdir (Yıldırım ve Dura, 2007: 146). Gümrük birliğinin oluşturulmasıyla ortaya çıkan etkiler statik etkilerle sınırlı kalmayıp, üye ülkelerin iktisadi yapılarında, üretim kapasitesi ve kaynak verimliliklerinde de köklü değişikliklere yol açar. Süreç içerisinde oluşan bu etkiler, milli gelir, kalkınma hızı ve ekonomik refahı doğrudan ilgilendiren dinamik etkilerdir (Uyar, 2000: 11).

Statik analiz, iktisadi yapıda ve teknoloji düzeyinde bir değişiklik olmadan meydana gelebilecek ticaret ve refah değişimlerinin incelenmesinde faydalı olurken, "zaman" unsurunun ekonomik analize dâhil edilmesiyle iktisadi yapı, teknoloji, milli gelir, büyüme artışı ve faktör arzlarında meydana gelen değişikliklerin açıklanmasında yetersiz kalmaktadır (Çak ve Çak, 2007: 16).

Dinamik etkiler, daha çok gümrük birliğinin üretim organizasyonu, kaynak arzı, milli gelir ve teknoloji gibi alanlarında ortaya çıkar. Birlikler kurulduktan sonra yukarıda belirtilen yapısal parametrelerde meydana gelen değişimler, birlik üyesi ülkelerin, üçüncü ülkelerin ve dünya ekonomisinin refah düzeyinin artmasını sağlar (Uyar, 2000: 11).

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri, literatürde büyüme ya da genişleyen piyasa kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Genişleyen piyasa iktisadi yeniliklerin oluşmasına yol açarak, ölçek ekonomileri çerçevesinde içsel ve dışsal tasarrufların oluşturulmasını sağlayacaktır. Birliğin kurulması sonucunda sağlanan piyasa genişlemesiyle, endüstri bazında ölçek ekonomilerinden faydalanılır, etkin üretim tekniklerinin kullanımı dışsal ekonomileri ortaya çıkarır. Ayrıca, birlik içinde emek ve sermaye hareketliliği artarak faktör verimliliğinin yükselmesi ile bölgesel ticaretin rekabeti artırması sonucu bölgesel tekellerin gücünün kırılabilmesi sağlanır (Çak ve Çak, 2007: 16).

Ölçek ekonomileri, bir firma veya endüstride üretim hacmini veya üretim fonksiyonunu değiştirerek, kapasiteyi büyütürken, teknolojik yenilikleri kullanarak veya dış çevrede meydana gelen maliyet azaltıcı faktörlerden faydalanılarak verimliliği arttırmayı ya da maliyetlerde bir düşüş sağlayarak elde edilen kazançları arttırmayı ifade etmektedir (Karluk, 1998a: 227). Üretim kapasitesinin gümrük birliği gibi büyük bir piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde artırılması, ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olur (Seyidoğlu, 1999: 212).

Gümrük birliği sonrası birlik piyasası genişleyince, talep artışını karşılayabilmek için firmaların üretimlerini artırmaları gerekir. Bu durumda firmalar, şayet atıl kapasiteleri varsa, bunu kullanarak ortalama maliyetlerini en aza indirerek optimal ölçekte üretim

yapabilirler. Eğer atıl kapasiteleri yoksa kapasite artırmak için yeni yatırımlara yönelirler (Demir ve Temur, 1998: 9). Firmalar büyümenin sağladığı avantajla, üretim faktörlerini daha az maliyetle elde edebilir, uzmanlaşma ve yeni teknolojilerin kullanılmasıyla birlikte verimliliklerini artırır (Gökdemir ve Karaman, 2008: 288).

Baldwin ve Venables, ölçeğe göre artan getiri ve tekelleri rekabet varsayımları altında, bir grup ülke arasında gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte, üçüncü ülkelerdeki firmaların da ölçek ekonomisinden faydalanmak üzere birlik içinde üretim yapmak istemeleri sonucunda mal çeşitliliğinin artmasının refah artışına neden olacağını ileri sürmüşlerdir (Ay, 2005: 32).

Dışsal ekonomi, bir üreticinin başka bir üreticiye karşılıksız yaptığı fayda veya zarar olarak tanımlanabilir (Karluk, 1998a: 229). Diğer bir ifadeyle, dışsal ekonomi bir üretici veya tüketicinin diğer bir üretici veya tüketicinin yapmış olduğu üretim ya da tüketim fonksiyonu üzerindeki olumlu veya olumsuz etkiler olarak açıklanabilir. İlk kez Marshall tarafından sistematize edilen dışsal ekonomiler kavramı, endüstride yer alan firmaların üretim maliyetleri hesaplanırken, artan getirileri tanımlamak için kullanılmıştır (Çak ve Çak, 2007: 17).

Piyasa hacmindeki büyüme, işletme dışı tasarrufları artırır. Ölçek ekonomileri, teknolojik yenilikler, rekabet ve dışsal ekonomiler bir sarmal şeklinde birbirini etkileyen benzer analizlere dayanır. Bu etkilerin varlığı; teknik bilgilerin ilerlemesine, hammadde ve ara mallarının artmasına, kalitesinin yükselmesine ve fiyatların ucuzlamasına katkı sağlar (Seyidoğlu, 1999: 212). Balassa'ya göre gümrük birliği, çeşitli vasıtalarla dışsal ekonomilerin oluşmasına zemin hazırlar. Bu vasıtalarından en bilineni olarak teknolojiyi göstermiştir. Solow ve Massell'den örnekler vererek, teknolojik gelişmenin toplam üretim fonksiyonunu yukarı kaydıracağını belirterek, aynı miktar girdiyle daha fazla çıktı elde etmenin mümkün olacağını ifade etmiştir (Çak ve Çak, 2007: 17-18).

Dışsal ekonomiler, arz ve talep koşullarındaki gelişmelere bağlı olarak, firmaların veya endüstrilerin hem özel hem de genel üretim maliyetlerini azaltabilir. Dışsal ekonomiler, endüstrinin optimum ölçeğe varmasında ve ekonomik birleşme sağlayan üye ülke piyasalarında, maliyet azaltıcı etkilerinden dolayı yerli ve yabancı yatırımcıların teşvik edilmelerinde olumlu katkıda bulunurlar (Yıldırım ve Dura, 2007: 147-148).

Büyüme ve verimlilik üzerinde olumlu sonuçlar meydana getiren dışsal ekonomiler; piyasa ve sanayinin genişlemesi, işgücü piyasasına kaliteli işgücü ve vasıflı eleman sağlanması, teknolojik altyapı ve bilginin yayılması vb. tüm endüstrinin faydalanabileceği alanlarda katkı sağlar. Ayrıca, üretim sistemlerinde ileri ve geriye doğru bağlantılar nedeniyle meydana gelebilecek içsel ve dışsal ekonomiler özel olarak verimlilik artışında uzun vadeli olumlu etkide bulunurlar (Uyar, 2000: 12).

Malinvaud'a göre, gümrük birliğine bağlı olarak ortaya çıkması beklenen dışsal ekonomiler aşağıda sıralanmıştır (Dura ve Atik, 2007: 24):

1- Gümrük birliğine üye ülkeler arasında üretim faktörleri ve malların gümrük tarifesi olarak dolaşımı, malların son kullanıcıya daha düşük fiyatlardan ulaşmasını sağlayacaktır.

2- Bilgi ve teknolojinin birliğe üye ülkeler arasında serbest dolaşımı, gümrük birliği içinde nispeten geri kalmış olan bölgelerin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

3- Gümrük birliğinin oluşmasıyla meydana gelen geniş piyasa yapısı, risk ve belirsizlikleri azaltarak yatırımları daha kârlı ve verimli hale getirecektir.

4- Piyasanın genişlemesi, endüstrinin dolayısıyla firmaların optimum düzeyde etkin üretim ölçeğine varmalarına yardımcı olacaktır.

Gümrük birliğinin oluşturulmasıyla genişleyen piyasalarda; tekel yapısının kırılması sonucu, büyük işletmelerin kurulması ve üye ülkelerin teknolojik gelişme hızlarının yükseldiği görülmektedir. Bu durum, hem yurt dışından ileri teknolojinin alınmasına hem de işletmelerin üretim bütçelerinde Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) çalışmalarına daha fazla kaynak ayırmaları sonucunu doğurur (Seyidoğlu, 1999: 212). Gümrük birliğinin teknolojik gelişmeyi artırması, rekabet artışını, ölçek büyümesini, yabancı sermaye yatırımlarının artışını ve daha ucuz ve kaliteli üretim yapmayı olanaklı hale getirir (Temiz, 2009: 126). Büyük ölçekli firmalarda meydana gelen bu etkiyi Manisalı, "teknolojik harcamanın verimliliği"ne bağlamaktadır. Üretim hacmindeki artış ve rekabet firmaların AR-GE harcamalarını da artırır. Diğer yandan büyük işletmelerin kurulması daha fazla nitelikli elemanı ve teknoloji ithalini sağlar, bu da birlik üyesi ülkelerin üretim teknolojilerini geliştirir (Çak ve Çak, 2007: 18).

Gümrük birliği teknolojik gelişmeyi genel olarak üç şekilde artırabilir. Birincisi, artan rekabetin yurt içi firmaları daha verimli çalışmaya ve AR-GE yatırımlarını artırmaya zorlayarak teknolojik gelişmeye neden olmasıdır. İkinci olarak, daha geniş bir pazarla karşılaşan yurt içi firmaların üretim ölçeklerinin büyümelerini sağlamasıdır. Üçüncüsü ise, gümrük birliği nedeniyle artan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla gelen teknolojiler, üye ülkelerdeki teknoloji seviyesinden daha yüksek olduğunda ortaya çıkar (Yıldırım ve Dura, 2007: 148).

Teknolojide yaşanan gelişmeler, üretim teknolojisini de etkilemektedir. Üretim teknolojisindeki gelişmeler bir yandan maliyetlerin düşmesine yardımcı olurken, diğer taraftan daha fazla ürün elde edilmesine yardımcı olmakta, dolayısıyla ekonomiyi olumlu yönde etkileyerek refaha da katkı sağlamaktadır. Ayrıca, teknolojik gelişme ekonomik yapıyı güçlendirmekte ve bunun sonucu olarak kalkınma ve büyüme hızlanmaktadır. Tersine bir durumun söz konusu olmasında ise, teknolojik gelişmenin gerilediği dönemlerde, azalan verimler yasası gereği dünya ekonomisi bundan etkilenerek daralmakta ve üretim faktörleri piyasasında ciddi krizler meydana gelmektedir (Uyar, 2000: 12).

Gümrük tarifelerinin kaldırılması sonucunda, birlik içinde ticaret serbestleşip piyasa genişleyince, sermaye hareketliliği hem birlik içinde daha verimli ve kârlı üye ülkelere, hem de üçüncü ülkelere birlik içine kaymaya başlar. Bu da birlik içinde doğrudan yatırım, üretim, gelir ve refah artışını sağlar (Demir ve Temur, 1998: 11-12). Aslında sermaye hareketliliği ile yatırımlar biri birleriyle ilintili unsurlardır. Yabancı doğrudan yatırımların varlığı, genellikle sermaye hareketliliği ile açıklanır. Hatta kimi yazarlara göre, portföy yatırımı ile birlikte yabancı doğrudan yatırım, sermaye hareketinin doğal uzantısı olarak değerlendirilir (Ertürk, 2006: 120).

Gümrük birlikleri, kaynakların etkin kullanılmasına, milli gelirin, tasarrufların ve yatırımların artmasına katkı sağlar. Ayrıca, gümrük tarifelerinin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda yatırımcılara güven sağlayıp sermaye hareketliliğini teşvik ederek yatırımların riskini azaltır, kârlılık ve verimliliği yükseltir. Diğer taraftan, piyasa hacmindeki büyüme,

birlik içinde üretimin daha etkin yapılmasına ve bölgeye önemli miktarda yabancı sermaye yatırımının girmesine neden olur (Seyidoğlu, 1999: 213).

Gümrük birliği dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen artışın genelde üçüncü ülkelere uygulanan ortak gümrük tarifesi nedeniyle birlik dışındaki ülkelere gelmesi beklenmektedir. Üçüncü ülkelerin gümrük birliğini meydana getiren ülkelere yatırım yapmalarını cazip hale getiren nedenler şöyle sıralanabilir (Yıldırım ve Dura, 2007: 147; Dura ve Atik, 2007: 25-26):

- 1- Gümrük birliğinin birlik içinde gümrük tarifelerinin yeniden ihdas edilmeyeceği ya da yükseltilmeyeceği hususunda dış yatırımcılara güvence vermesi,
- 2- Gümrük birliklerinin neden olduğu ticaret sapmasının, birlik üyesi ülkelerin üçüncü ülkelere yaptıkları ithalatı azaltması sonucunda, birlik dışındaki yatırımcıların birlik üyesi ülkelere yatırımda bulunmalarına yol açması,
- 3- Birlik içindeki verimliliğin ve ekonomik istikrarın artması, gelirin, istihdamın ve sermayenin marjinal etkinliğinin yükselmesinin yabancı yatırımcıları birlik içinde üretim faktörlerini kullanma konusunda teşvik etmesi,
- 4- Birlik üyesi ülkeler arasındaki rekabet ve ticaret artışının üçüncü ülke yatırımcılarını özendirmesi.

Gümrük tarifeleri veya diğer bir ifadeyle gümrük duvarları, kotalar ve diğer tarife dışı engeller ile korunan, verimli olmayan monopol yapıya sahip iç piyasalar; birlik içinde tarife ve kısıtlamaların kalkması sonucunda dış piyasa rekabeti ile karşı karşıya kalırlar (Seyidoğlu, 1999: 212). Rekabetle karşılaşan işletmeler, maliyet ve verimlilikte rekabet edemedikleri piyasaları terk etmek zorunda kalırlar. Dışarıdan gelen mallarla rekabet eden firmalar ise verimliliklerini artırarak maliyetlerini azaltırlar. Gümrük birliği sonunda meydana gelen rekabet ortamı, yatırımların ve etkinliğin artmasına yol açarken, monopol piyasaların gücünün azalmasına neden olur (Dura ve Atik, 2007: 23).

Gümrük birliği nedeniyle ticaretin serbestleştirilmesi, monopolcü rekabet ve oligopolistik piyasa şartlarında fiyat-maliyet marjlarının azalmasına, firmaların ölçeklerinin büyümesine ve rekabet yoluyla kaynak paylaşımındaki etkinliği artırarak fiyatların düşmesine neden olmaktadır (Çak ve Çak, 2007: 18). Gümrük birliğinin rekabet etkisi genel olarak iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi, gümrük birliğinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını özendirme sonucu rekabetin artmasıdır. İkincisi ise, birlik içinde ticaret hacminin artmasından dolayı rekabetin artmasıdır (Yıldırım ve Dura, 2007: 146).

Venables, ölçeğe göre artan getiri varsayımı altında mal üreten ve eksik rekabet piyasasına sahip olan ülkeler arasında gümrük birliği kurulmasının, birlik dışında kalan ülkelere refahı azaltacağını, birlik üyesi ülkelere ise refahı artıracığını öne sürer (Ay, 2005: 32). Rekabet politikasının esas amacı, üretim faktörleri arasındaki dağılımı etkin kılarak, ülke refahını en üst seviyeye çıkarmaktır (Hobikoğlu, 2007: 68-69). Rekabet nedeniyle birlik içinde verimlilik artışı, maliyet ve fiyat düşüşü gözlenirken, bazı durumlarda yoğun rekabet ortamı ulusal tekelleşmenin yerini birlik ölçeğinde daha büyük tekelleşmeye bıraktığı görülür. Birliğin kurulmasıyla meydana gelen rekabet avantajlarından en üst seviyede faydalanmak için ortak bir rekabet politikasının izlenmesi gerekmektedir (Uyar, 2000: 11).

V. Sonuç ve Değerlendirme

Dünya ekonomisinde her geçen gün mal ve hizmet üretim ve ticaretinde meydana gelen genişleme, serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması/azaltılması, uluslararası sermaye hareketliliğinin ivme kazanması, üretim ve pazarlama teknolojisindeki baş döndürücü değişim ve uluslararası entegrasyon hareketlerindeki artış sonucunda kurulan örgütlenme modelleri, uluslararası rekabet gücü kavramını da beraberinde getirmektedir. Ülkeler son dönemde hem gelişen uluslararası ticaretten aldıkları payı büyütme hem de uluslararası ticaretteki rekabet güçlerini artırmak için ikili ve çoklu; bölgesel ve bölge dışı ekonomik entegrasyon modellerini daha fazla önemsemektedirler. Bu çalışmamızda uluslararası ekonomik entegrasyon modellerinden birisi olan gümrük birliklerinin oluşum süreci ile gümrük birliği teorisi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca gümrük birliğinin ekonomik etkileri statik ve dinamik etkiler bağlamında irdelenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte yeni bir Dünya düzeni kurulmuştur. Kuşkusuz bu yeni düzenin en önemli unsurlarından biri de uluslararası ticaret olmuştur. 1948'den beri GATT ile uluslararası ticaretin önündeki engeller bir taraftan kaldırılmaya/azaltılmaya çalışılırken, diğer taraftan uluslararası ticaretin bölgesel entegrasyonlar yoluyla örgütlenmesine yönelik istisnai durumlar oluşturulmuştur. Ekonomik entegrasyonları en gevşek entegrasyon modelinden en sıkı entegrasyon modeline doğru beş ana başlık altında toplamak mümkündür. Tercihli ticaret anlaşmaları ve serbest ticaret alanları diğer entegrasyon modellerine göre daha gevşek ve ülkelerin dış ticaret politikalarını daha az kısıtlamaya tabi tutarken, gümrük birlikleri ve daha ileri aşamaları ifade eden ortak pazar ve ekonomik birlikler ve siyasal bütünleşmeler modellerinde, ülkelerin dış ticaret politikalarını bir araya geldikleri birliklerin üst organlarına devrederek birbirlerine daha bağımlı bir dış ticaret politikasını tercih ettikleri görülmektedir.

Uluslararası ekonomik entegrasyon hareketleri içerisinde en dikkat çeken modellerden biri gümrük birlikleridir. 1789'da ABD eyaletleri arasında, 1834'te henüz siyasi birliğini tamamlamamış olan Alman devletleri arasında "Zolverein", 1932'de Kıta Avrupa ülkeleri arasında "Benelux" ve nihayet 1957 Roma Anlaşmasıyla "Avrupa Ekonomik Topluluğu" adıyla gümrük birlikleri örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki bu gümrük birlikleri arasında ülkemizin de 1996 yılından beri içerisinde yer aldığı Gümrük Birliği en somut ve en çok bilinen örnektir.

Uluslararası ekonomik entegrasyon hareketleri içerisinde gevşek ve sıkı model tanımlamasında orta yerde duran gümrük birlikleri modeli, çalışmamızın ikinci kısmında gümrük birliği teorisi adı altında bu teorinin oluşum süreci J. Viner'in katkıları bağlamında ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Ayrıca gümrük birliğinin ekonomik etkileri, gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerine yer verilmek suretiyle ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkileri çerçevesinde analiz edilmiştir. Yine statik etkiler kapsamında üretim ve tüketim etkileri ile dış ticaret etkileri değerlendirilmiş, dinamik etkiler olarak da ölçek ekonomileri etkileri, dışsal ekonomiler etkileri, teknolojik gelişme ve ilerlemelere etkileri, sermaye hareketliliği ve yatırımları özendirme etkileri ve rekabet artırıcı etkileri etraflıca irdelenmiştir.

Bu çalışmada gümrük birliği teorisinde yer verilen statik ve dinamik etkilerin ne ölçüde gerçekleştiği, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin hangi büyüklükte olduğu hususlarına değinilmemiş, sadece teori bağlamında bu etkilerin olacağı varsayılmıştır. Daha nicel

çalışmalarla bu etkiler sınanmalıdır. Bu bağlamda 2020 yılı itibarıyla 25'inci yılını tamamlayan Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşmasına bu çalışmamızda somut olarak yer verilmemiş olmakla birlikte hem bahse konu etkiler hem de Türkiye olarak gündeme getirilen Gümrük Birliği Anlaşmasının güncellenmesi talebi kapsamında konunun araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Atmaca, R. (1995). Gümrük Birliği ve olası etkileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(16), 15-27.
- Ay, S. Ç. (2005). *Gümrük Birliği sürecinde Türkiye'nin dış ticaretinde meydana gelen yapısal değişimler*. İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Aynagöz, Ö. (2002). Gümrük birliği teorisinin gelişimi. *Ekonomik Yaklaşım*, 13(44), 23-39.
- Bakkalcı, A. C. (2002). Avrupa Birliği ile Türkiye arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği'nin kaynak dağılımı üzerine etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 39-53.
- Çak, D. ve Çak, M. (2007). *Gümrük Birliği'nin getirdikleri ve götürdükleri: Dış ticaret vergileri ve ihracat gelirleri analizi*. Yayın No: 2007-68. İstanbul Ticaret Odası.
- Demir, O. ve Temur, Y. (1998). Gümrük Birliği'nin ilk iki yılı değerlendirmesi. *Dış Ticaret Dergisi*, (11).
- Doğan, N. (2004). On yıllık dönemde Gümrük Birliği'nin etkileri ve sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Mevzuat Dergisi*, (79), 1-12.
- Doğan, A. ve Uzun, A. (2014). Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 325-344.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye* (Genişletilmiş 3. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Elmas, G. (1995). Gümrük Birliği ile Türkiye. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(16), 5-13.
- Erçakar, M. E. (2005). Gümrük Birliği ve Türkiye'nin dış ticaretine etkileri. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2), 59-194.
- Ertürk, E. (2006). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler* (Geliştirilmiş 4. Baskı). Alfa Aktüel Yayınları.
- Gökdemir, L. ve Karaman, E. (2008). Onuncu yılında Gümrük Birliği: Ne beklendi? Ne gerçekleşti? *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 277-296.
- Gürlesel, C. F. ve Alkin, K. (2010). *Avrupa Birliği'nin serbest ticaret anlaşmalarına Türkiye'nin dahil edilmesi*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Halıcıoğlu, F. (1997). Türkiye AB Gümrük Birliği ve alternatiflerinin statik etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 61-72.
- Hobikoğlu, E. H. (2007). Gümrük birliklerinin ekonomik etkileri ve Türkiye ekonomisi: Gümrük Birliği yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 65-82.
- Karlık, R. (1998a). *Uluslararası Ekonomi* (Yenilenmiş 5. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Karlık, R. (1998b). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*. (4. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Kılıç, R. (2005). *Türkiye-AB ilişkileri ve Gümrük Birliği* (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Kızıltan, A., Ersungur, M., ve Polat, Ö. (2008). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ihracat ve ithalatına etkisi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 83-99.
- Moussis, N. (2004). *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi (Guide to European Policies)*. (Çev.: A. Fethi). Mega Press.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. (13. Baskı). Güzem Yayınları.
- Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimler oldu mu? *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 115-138.
- Uyar, S. (2000). Ekonomik bütünleşmeler ve gümrük birliği teorisi. *Dış Ticaret Dergisi*, 19(4).
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri konusundaki literatüre bir bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (28), 141-177.
- Yıldız, M. (1999). Ekonomik Entegrasyonlar ve AB. *Dış Ticaret Dergisi*, (15), 1-14

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ARAS, D. (2021). Kate Chopin'in "Saygın Bir Kadın" Adlı Kısa Hikayesinde Freudyen Bir Tekinsizlik. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 921-931.

Kate Chopin'in "Saygın Bir Kadın" Adlı Kısa Hikayesinde Freudyen Bir Tekinsizlik

Deniz ARAS^(*)

Öz: 20. yüzyıla damgasını vuran isimlerden biri olarak Freud'un insan davranışı altında yatan ruhsal çatışmaları irdelemesi, edebiyat kuramı ve pek çok başka disipline, sanatı çözümlenmede olanaklar sağlar. Bilinçdışına itilen bir deneyimin bilinçli varsayılan öznenin konumunu giderek tartışmalı hale getirmesi, bilinçaltının toplumsal ve kültürel olanla ilişkisini açığa çıkarır. Freudyen bir yaklaşımla, bilinçaltı da zihnin bir parçasıdır ve bastırılmış acı veren deneyimler bilinçaltında varlığını sürdürür. Bastırılmış olanın geri dönüşü, artık bilince 'yabancı ve tekinsiz'dir. Kate Chopin'in "Saygın bir Kadın" adlı hikayesinin inceleneceği bu çalışmada, tabularla çevrelenmiş bir toplumda kadının kendisini bağımsız bir insan olarak görmezden gelmesi ve toplumsal talep ile bir birey olarak kadının kişisel ihtiyaçları arasındaki çatışmanın Freud'un "tekinsizlik" kavramıyla irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, tekinsiz, tabu, bastırma, Freud.

A Freudian Uncanny in "A Respectable Woman" by Kate Chopin

Abstract: As one of the pioneering figures of the 20th century, Freud's analysis of the inner conflicts underlying human behavior provides different perspectives for literary theory and many other disciplines to discuss works of art. The fact that a slice of experience pushed into the unconscious makes the position of the conscious individual increasingly controversial reveals the relationship between the subconscious and the social and cultural concepts. With a Freudian approach, the subconscious is also a part of the mind and repressed painful experiences still exist in the subconscious. The return of the repressed is "alien and uncanny" to consciousness. The aim of this study is to analyze the woman's invisibility as an independent person in a society surrounded by taboos and to examine the conflict between the social demand and the needs of the woman as an individual in that society through Kate Chopin's story titled "A Respected Woman" and Freud's concept of "Uncanny".

Keywords: Women, uncanny, taboo, repression, Freud.

Makale Geliş Tarihi: 16.11.2020


Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.826414

Psikanaliz yöntemin kurucusu Sigmund Freud, *Rüyaların Yorumu*, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* ve *Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkiler* adlı yapıtlarında bilincin ötedediği ya da bir çeşit savunma mekanizması olarak tasarladığı bilinçdışı düşünceden ve bu düşüncenin benlik ve davranış üzerindeki etkisinden söz eder.

^{*}) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: d_alcolak@hotmail.com/deniz.aras@atauni.edu.tr)

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3722-6831>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

“Yolunu bilince doğru zorlaması için kendisini ön bilince taşımaya çalışan bilinçdışı bir düşünceden bahsedebiliriz. Burada zihnimize olan şey, aslının yanında var olmaya devam eden bir kopya gibi yeni bir yerde bulunan ikinci bir düşünce biçimi değildir ve bilince uzanan bir yolu zorlama eğilimi, dikkatli bir şekilde yer değiştirme düşüncesinden ayrı tutulmalıdır. Yeniden, bilinçdışı tarafından bastırılan ya da sürüklenen ve daha sonra yakalanan bir ön bilinç düşüncesinden söz edebiliriz. Bir şeylerle savaşıma ilişkin bir dizi düşünceden kaynaklanan bu görüntüler, bizi bir yerdeki zihinsel bir bir araya gelmenin sona erdirildiği ve başka bir yerde bir yenisiyle yer değiştirildiğinin kelimenin tam anlamıyla doğru olduğunu düşünmeye sevk edebilir”¹(Freud, 2010: 605).

Kişinin kendi zihninin bir tasarımı olmasına karşın bilinçdışı düşünce, kişinin kendi içerisine fark etmeden yerleştirdiği ve kendine yabancılaştırdığı düşüncedir. Bu bağlamda bilinçdışı, Freud’un 1919’daki “The Uncanny” başlıklı makalesinde öne sürdüğü alışılmadık tedirgin eden yabancıdır. Freud’un bir biçimde uncanny² şöyle tanımlanabilir: tekinsiz, aşına olunan bir şeyin birdenbire tuhaf ve yabancı hale geldiğinde ortaya çıkan tedirginlik duygusudur. Freud, tekinsizliği yaşamın ve edebiyatın içerisine karışmış bir kavram olarak değerlendirir ve “tekinsizlik terimini (Almancada, unheimlich) edebiyatın ve yaşamın içinde bulduğumuz korkutucu olgunun belirli bir şekli olarak tartışır” (Thurschwell, 2000: 117).

Freud’un *Heimlich* sözcüğünün dilbilimsel incelemesiyle başladığı makalesinde *heimlich* sözcüğünün, *tanıdık, eve ait olan, cana yakın ve gizli (familiar, of the house ve secret, concealed)* anlamları dikkat çeker³. -Un önekini alarak olumsuzlaşan *unheimlich* sözcüğü, *unfamiliar* ve *unhomely (tanıdık olmayan, tedirgin edici)* kelimelerine dönüşür. Freud’un gönderme yaptığı noktada ev bilinç, eve yabancı olma durumunun getirdiği duygu ise kaygı verici bir tekinsizliktir. Yani, bastırılmış olanın dönüşüyle birlikte bilinenin bilinmeyen bir şekilde ortaya çıkışının yarattığı huzursuz edici histir. Tekinsizlik duygusunu yaratan tehdit evdeki yabancıdır. Freud, Schelling’in tekinsizlik tanımından yola çıkarak, bu tanımları kendi düşünceleriyle birleştirir. Schelling’in tanımına göre “sır olarak ya da saklı kalması gerekirken açığa çıkmış her şey tekinsizdir” (Freud, 2000: 3679). Freud ‘tekinsiz olan’ kavramını genişleterek kendine özgü hale getirir ve ‘bastırılmış olanın geri dönüşü’ olarak yorumlar. “Freud için tekinsizlik ve her iki anlamının karmaşa yaratan doğası – aşına olunan ve tanıdık olmayan– bastırılanın tekrarlanan dönüşünden ayrılamaz” (Thurschwell, 2000: 117). Freud’un öne sürdüğü, sıradan ve normal olan bir durumun, olayın ya da hissin nedenini bilemediğimiz bir belirsizlik ve korku durumunun yarattığı

¹ Makale boyunca tüm yabancı kaynaklardan yapılan alıntılarda çeviriler tarafıma aittir.

² Makale içerisinde ‘uncanny’ kelimesi için ‘tekinsiz’ çevirisi kullanılacaktır.

³ Detaylı bilgi için bkz. Freud, Sigmund, “The Uncanny”, *Freud-Complete Works*, Ed. Ivan Smith, 2000, ss. 3673-3700.

tekensizlik kavramıdır. Tekensiz olan doğal olanın içerisindeki anlaşılabilirlik. Bastırma yoluyla yabancılaştırdığımız bu duygu ya da durumların temsili olmadığı için içeriği de saklıdır. Bastırılanın belirsiz ve yabancılaşmış olarak ortaya çıkışı, kaçınılmaz bir dönüşüme uğrar ve tanıdıklık duygusu yaratır. Tekensizliği doğuran da bu çelişkidir. "Bildiğini sandığı şeyleri söyleyen özne, tam da bu bildiğini iddia ettiklerini söylerken adeta burnunun ucunda olan ve *söylenen*, onun "*bildiği ama bilmediği*" bu bilinçdışı bilginin, yabancımanın farkında değildir. ... Özne en özeline, kişiseline, mahremine bile kendi içinde dışsaldır" (Erşen, 2006: 88-89). Freud "tekensiz olan"ı ifade etmeye çalışırken belirli bir sınır getirir.

Freud'a göre "tekensiz bir deneyim, ya bastırılmış bir çocukluk kompleksinin belli bir dürtüyle bir kez daha canlanması ya da aşılma ilkel inançların bir kez daha doğrulanmış gibi görünmesi durumunda ortaya çıkar" (Freud, 2000: 3698). Sınırları belirleyen şey ise bu doğrulama sürecindeki bilinmeyene karşı duyulan rahatsızlıktır. "Tekensizlik aslında yeni ya da bilinmeyen değildir; tanıdık olanın, ya da zihinde çok önce kurulmuş olanın uğradığı baskılanma süreci sonrasında tanınmaz hale gelişidir" (Freud, 2000: 3691). Bastırılmış çocukluk arzuları ve süreç içerisinde bireylerin toplumsal kodlara uyum sağlamak için bastırdıkları istekleri, tekensiz duyguların kaynağıdır. Freud *Totem ve Tabu* adlı yapıtında bahsettiği gelenek, ritüel, eğitim, din ve kültür aracılığıyla tabu haline gelen değerler, bireylerin kimlikleri ve algılamaları üzerinde etkindir.

"Tabunun karşıt iki anlamı vardır: bir yandan, kutsal, kutsallaştırılmış anlamına; öbür yandan da, korkunç [uncanny], tehlikeli, yasak, kirli anlamına gelir. Polinezya dilinde, tabunun karşıtı noa'dır; alelade, herkesçe erişilebilir, demektir. Böylece tabu kelimesine bir çeşit sakınca kavramı bağlı bulunur ve tabu esas itibarıyla yasaklamalar, kısıtlamalar şeklinde kendini gösterir. Bizim kutsal korku deyimimiz, çoğu halde tabu anlamına gelir.

Tabu kısıtlamaları sırf ahlaksal ya da dinsel yasaklardan ayrı şeylerdir. Bunlar bir tanrısal emirden gelme olmayıp, kendiliklerinden zorlayıcıdır. Bunları ahlaksal yasaklardan ayıran şey, kaçınılacak davranışları genel bir zorunluluk olarak ve bu zorunluluğun nedenlerini de belirterek kavrayan bir sisteme ait olmamalarıdır. Tabu yasakları hiçbir nedene dayanmazlar; kaynakları bilinmez, bizim için anlaşılabilir olmakla birlikte, boyunduruğu altında yaşayanlara normal görünürler" (Freud, 2002: 35-36).

Birey, bir yandan bu kodlarla olan birlikteliğini tutarlı bir şekilde sürdürmek zorunda iken – çünkü aidiyet duygusunun verdiği güvende olma hissi, tekensizliğin tanıdık olanın tanınmazlığından doğan huzursuzluk ve yalnızlık hissinden daha rahatlatıcıdır - bir yandan da bu birliktelikte Freud'un tabu olarak adlandırdığı değerlere uyum süreci içerisinde sürekli etkileşim ve değişim halindedir. Bu noktada Freud "The Uncanny"de yaşanan bir tekensizlik durumuyla betimlenen tekensizlik hissi

arasındaki farka vurgu yapar; tekinsizliğin yaşanması “bizi içimizdeki karanlık güçlerle karşı karşıya getirir” (Masschelein, 2011: 26). Tekinsizliğin betimlendiği bir metnin okuması bir çeşit korku hissi uyandırırken, kontrol edemediğimiz bu güçlerin ortaya çıkışıyla birlikte egonun yaşadığı çatışma travmatik sonuçlar doğurabilir. Özgür irade gibi görünen tercih ya da kararlar, tabuların çevrelediği bir sistem içerisinde bireye kişisel seçimleriymiş gibi görünür. Bu durumun tam tersi fark edilmeye başlandığında, bilinçdışı düşüncelerin bilinç düzeyindeki kelimelerle fark edilmeden ortaya çıkışı tekinsizliği tetikler. Bu bağlamda, “bilinçdışı ve temsilleri, bilinç temsilleri özelliklerinin inkarı [yok sayılması] olarak anlaşılmalıdır. Bilinç (düşünce ve algılama işlevlerini içererek) “şey-temsilleri” ve “kelime- temsilleri”nin birleşiminden oluşurken, bilinçdışı sadece “şey-temsillerini” içerir. [Bu nedenle, tekinsiz –un önekini alarak olumsuzlaşıyor gibi görünse de *heimlich* ve *unheimlich* kelimeleri birbirini tamamlar niteliktedir.] Bilinçdışı şey-temsilleri gerçek değildir ya da şeylerin doğru temsilleri değildir; belki de şeylerin “hayaletleri” olarak adlandırmak daha uygundur” (Masschelein, 2011: 36). Bilincin yok saydığı bilinçdışı düşüncenin aslında farkında olmadan saklı tutuluyor oluşu, tekinsizliğin doğasının yadsınamaz bir gerçeği olan bastırılanın geri dönüşüne işaret eder; “tekinsiz olan, bastırma süreci deneyimi ve bastırılanın geri dönüşüyle bastırmanın içeriğinden daha çok ilgilenir” (Masschelein, 2011: 36). Bu süreci takip ederek oluşan ikilik durumu, benlik kaybına karşı bir çeşit korumadır. “Özne, kendisini başka birisiyle özdeşleştirir ve böylece kişi kendi benliği mi yoksa dışarıdan gelen ikincil benliğin kendi benliğinin yerine mi geçtiği konusunda şüpheye düşer. Diğer bir deyişle, benliğin ikiliği, bölünmesi, bir yer değişimi söz konusudur” (Cixous, 1976: 629-630). İdin ego ile olan savaşımı gibi aktif bir dürtü, bastırma yoluyla pasifleşerek bilinçdışı düşünceye dönüşür; bilinçdışı düşüncede sevgi ya da arzulan şey, bilinç düzeyinde nefret ya da istenmeyen şey biçiminde ifade edilebilir. “Tekinsizlik, ruhun kendi tıkanıklarını farkederek hale geldiği ana, belki de, aslında, öznenin tıkanmanın nedeni olarak gösterilmesine işaret eder. Geri dönen hayalet ya da ikilik, tamamlanmayı değil de benliğin felaket getiren bir yeniden düzenlenişini vaat eden benliğin bölünmüş parçasının geri dönüşüdür” (Luckhurst, 2008: 131).

Freud, makalesinde tekinsizliği kaygının belirli bir türü olarak nitelendirir. Tekinsizlik, korkutucu olanla ilişkilidir. Korkutucu olan kaygıyı, kaygı bastırmayı, bastırma da yeniden kaygıyı üretir. Bilinçaltı güdülerini iyiye yönlendirme eylemi (sublime), duyulan kaygıyı ortadan kaldırma amacı taşır⁴. Tabu bağlamında düşünüldüğünde, süblimleştirme kültürel kavramlarla ilişkilidir. Süperego ve idin çatışması sonucu egonun yaptığı etkinliktir. Kişisel gerçekliklerle toplumsal gerçekliklerin çakıştığı noktada bilinçdışı görünür hale gelmeye başlar. Belirleyici etkenlerin çokluğu aslında tek bir noktaya; karakterin bastırıldığı duygu ve düşüncelerinin toplumsal gerçeklerin ve tabuların doğurduğu ikiliğiyle girdiği çatışmaya işaret eder. Bu çatışmanın başladığı nokta ise tekinsizliğin başladığı ya da hissedildiği noktadır. Bastırma sonucunda, bilinçdışı düşüncenin bilinç düzeyine

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Sigmund F. (1997). *Writings on Art and Literature*. (Reproduced by permission from Ed. James Strachey). Stanford University Press. (ss.193-204). (1953-74).

çıkabilmek için verdiği savaşım sürecinde duyulan kaygı, kişi neyi unuttuğunu – bastırıldığını – bilmediği için tekinsizlik duygusu yaratır. “Tekinsizlik, kaygı üretimine karşı bir savunma mekanizması olarak algılanabilir. ... Tekinsizliğin kaygıya karşı bir koruma olarak yorumlanması, sanatla olan ayrıcalıklı ilişkisine bağlanabilir. Tekinsizlik sanatta haz verici olabilir çünkü tehlikenin önüne geçtiği gibi derinlerdeki bilinçdışı kaynaklardaki yasaklanan arzuların tatmininin de önüne geçebilir” (Masschelein, 2011: 47). Örneğin, okuyucu ya da izleyici kendini kahramanla özdeşleştirerek, normalde izin verilmeyen arzularından haz alma deneyimini yaşayabilir.

Freudyen bir yaklaşımla edebiyat ya da edebi metinler bilinçaltının açıklanmasıdır. Estetik haz, “bastırılanın güvenli bir şekilde hatta tekinsizliğin çelişen duygular biçimde dönüşüne izin verir” (Masschelein, 2011: 31). Okuyucu, kendi gizli duygularını ve hatta bilinçdışı arzularını okuma ve hayal gücünde görüntüleyerek tatmin edebilir. Bu nedenle Freud “The Uncanny”de tekinsizlik kavramını dil, deneyim, edebiyat, günlük yaşam, psikanaliz, bireysel duygular, evrensellik çerçevesinde karşılaştırmalı olarak irdeler. Ona göre, tekinsizlik, kaygı biçiminde ifade edilebilecek evrenselliğiyle günlük yaşamın sıradanlığıyla edebiyat ve sanatın bir parçasıdır. Freud’a göre, Shakespear’ın yapıtlarındaki hayaletleri ya da Dante’nin *İlahi Komedy*’sında adı geçen cehennemdeki ruhların tekinsiz olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürer. Nedeni ise diğer kurgusal anlatılardan farklı olarak, bu yapıtların gündelik yaşama olan uzaklığı tekinsizliğin yapıtta var olmasını engeller. Öte yandan, gündelik yaşamdan olayları, durumları ya da deneyimleri içeren kurgusal metinlerin okuyucuda yaratacağı his tekinsizdir ve bu gerçek yaşamdaki olası ortaya çıkışından daha güçlüdür (Freud, 2000: 3698-3699). Bu bağlamda, “Freud için tekinsiz, gerçek yaşamda olup bitenlerde saklıdır. Yazar, peri masallarının dünyasına değil de, okurun ait olduğu gündelik gerçekliğin bir parçasıymış gibi yazdığı tekinsizlik niteliği de keskinleşecektir” (Güçbilmez, 2003: 5).

Andrew Bennett ve Nicolas Royle *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*’de edebiyatın kendisini tekinsiz olarak yorumlarlar. Gündelik gerçeğin belirli bir kurgu içerisine yerleştirildiğinde, gerçek artık yabancılaşan bir gerçek olduğu kadar aynı zamanda bizi kendi dünyamızdan çevremizdeki ya da içimizdeki diğer dünyayla karşılaştıran bir gerçekliktir. Bu durum karşısında hissettiğimiz tuhaflık yani dışarıdan gelenin belirgin bir tanıdıklık hissiyle birlikte yabancılaşması, içimizdeki birine sürekli olarak kontrol edilemeyen bir şekilde gönderme yapar. Royle bunun – tekinsizliğin - metne yansımalarının on farklı yolla olabileceğini ileri sürer: *Tekrarlama* iki şekilde gerçekleşebilir; ya tuhaf bir şekilde bir deneyimin daha önce yaşandığı hissi (déjà vu) ya da ikilik karmaşasıdır. İkinci olarak, *Tuhaf tesadüflerin* yaşanması sonucunda, gerçek olamayacağı düşünülen bir şeyin doğruluğunun sorgulanması ve bu süreçte ortaya çıkabilecek hissin tekinsiz olacağını vurgular. *Animizmin* kullanılmasıyla birlikte metin, içerikte olduğu kadar biçimsel olarak da tekinsizlik yaratabilir. Buna ek olarak *insanbiçimliliğini* kullanarak oyuncaklar gibi insan olmayan şeylere insana ait özellik ve biçimler verilerek tekinsizlik hissi tam olarak ortaya çıkarılmasa da etkisi altına alabilecek bir tuhaflık söz konusu olabilir. Bir insanın ya da insana ilişkin bir özelliğin

mekanik bir oluşum olarak yansıtılması olarak adlandırabileceğimiz *otomatizmin*, edebi bir metin içerisinde yaratacağı etki tekinsizdir. Çünkü okuyucu insani özelliklerin mekanikleşmesiyle ortaya çıkan – Terminator filmi kahramanı ya da Wall-E animasyonundaki robot gibi – yani bilinenin içerisindeki yabancıyı çözümlenmeye çalışırken yine tekinsizlik ile karşı karşıya kalacaktır. Diğer örnekler bakıldığında, pek çok yapıtta görünen ancak 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar adının tekinsizlik duygusu olarak adlandırılmadığı cinsel kimliğin radikal bir biçimdeki *belirsizliği*, diri diri gömülme korkusu ya da bir yerde kilitli kalma gibi çeşitli *klastrofobiler*, rahatsız edici bir *sessizlik*, *telepati* ve *ölümün göz ardı edilişi* günümüz okumalarında tekinsiz duyguların bir çeşit dışavurumu olarak algılanabilir (Bennett, Royle, 2004: 34-41).

Tekinsizlik kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanat, edebiyat ve edebi eleştiride etkin olarak kullanılmaya başlar. 1970 ve 1980’lerde yapısalcılık, postyapısalcılık ve yapıbozumuyla birlikte giderek kullanılan, yöntemlerin ve türlerin merkezinde olmasa da içerisinde önemli bir yer tutar hale gelir. Freudyen tanımıyla, ‘yabancı hale gelen tanıdık’ yani tekinsiz olan, Todorov’un fantastiği içerisinde gerçek ile kurgunun bulanıklaştığı sınırdaki yer alırken, Cixous’un okumalarında “ ‘tekinsiz olan’ın bir sonu yoktur ancak metnin bir yerde durması için gereklidir” (Cixous, 1976: 545). Dolayısıyla, kavram hem gerçek ile kurgu arasında kesin çizgiler olduğuna hem de okuma ve yorumlamanın sadece kurguya bağlı olmadığına işaret eder. Cixous gerçekliğin kendisinin bir kurgu olduğundan bahsederek kurgulanmış gerçekliğin de daha baştan tekinsiz olduğunu vurgular. “Tekinsiz olan gerçek olmayan değildir; “kurgusal gerçeklik” ve gerçekliğin sarsılmasıdır. Kurgudaki Tekinsizlik aşırı hale gelir ve gerçek hayatın Tekinsizliğini içine alır. Ancak kurgu gerçekliğin başka bir biçimiye, tekinsizliğin sırrının, tekinsizliği kuşatan tekinsizlikten daha derin bir sır, tıpkı ölümün yaşamın içerisine dolup taşması gibi, atıfta bulunmadığı anlaşılmalıdır” (Cixous, 1976: 546). Tekinsizlik kavramının, 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayarak günümüzde de devam eden eleştirel okumalar ve edebi türlerdeki popüleritesi, gösterdiği ikilik ve yer değiştirmelerden, okuyucusunu sürüklediği tereddüt ve belirsizlikten ve getirdiği kavramsal karmaşadan kaynaklanır.

Freud’un tekinsizlik kavramını açıklaması, “The Uncanny” okuyucusunu döngüsel olarak kontrolü mümkün olmayan içgüdüsel davranışların egemenliğine ve cinsel arzulara götürür. “Bu arzular ... genellikle aynı yolla irdelenir ve ya kitaplardaki karakterlerin ya da bu kitapların yazarlarının arzularıdır” (Thurschwell, 2000: 119). Bu bağlamda, bu arzulara işaret eden Kate Chopin’in “Saygın Bir Kadın” (“A Respectable Woman” (1984)) adlı kısa hikayesine Freudyen bir tekinsizlik bakış açısıyla yapılacak olan incelemeye geçmeden önce hikayenin kısa bir özetinin verilmesi faydalı olacaktır.

Gaston Baroda, 1890’larda Louisiana’da zengin bir plantasyon sahibidir. Hikaye, Gaston’un arkadaşı Gouvernail’i çiftliğe davet edişine Bayan Baroda’nın sinirlenmesiyle başlar. Bayan Baroda geçirdiği kışın ardından kocasıyla birlikte rahatsız edilmeden dinlenmek istemektedir. Gaston Baroda’nın üniversiteden arkadaşı Gouvernail’in gelişi, Bayan Baroda için rahatsız edici olmak birlikte Bayan Baroda’yı kendi iç dünyasına doğru anlaşılabilir bir yolculuğa sürükler. Gouvernail’in gelişinden

bir süre sonra da kocasıyla olan konuşmalarında Bayan Baroda, Gouvernail'i sevmediği konusunda ısrarcıdır ve kocasına ertesi sabah teyzesine gideceğini ve Gouvernail gidene kadar da dönmeyeceğini belirtir. Aynı gece Bayan Baroda karanlıkta bankta otururken yanına Gouvernail gelir ve sohbet etmeye başlarlar. Biraz sohbet ettikten sonra, Bayan Baroda, Gouvernail'in sözcüklerini dinlemediğini sadece ona dokunmak istediğini fark eder. Ertesi sabah Bayan Baroda söylediği gibi teyzesinin evine gider ve Gouvernail gidene kadar dönmeyi. Yaklaşık bir yıl sonra Bayan Baroda kocasına Gouvernail'i davet edebileceğini söyler ve bu kez ona çok iyi davranacağına söz vermesiyle hikaye sona erer.

Kurgu, yazarın kaçtığı gerçeklik ya da yapıttaki karakterin farklı bir gerçeklik içerisinde sunulan gerçekliği olabilir. "[Edebi bir metnin] tekensizliği yalnızca içeriğinden değil aynı zamanda yazma ve okumanın tekensizliğinin dramatize edilişi ile de ilişkilidir" (Lydenburg, 1997: 1082). Kate Chopin, Bayan Baroda'nın mutlu bir eş, zengin ve saygın bir kadın olarak toplumsal kimliği ile Gouvernail'le ortaya çıkmaya başlayan içsel arzularının çatışması sonucunda ortaya çıkacak olan ikiliğini vurgulayarak, Bayan Baroda'nın hikayesini anlatmaya başlar. Hikaye, zengin, soylu, kontrollü ve 'saygın bir kadın'ın, özgür iradesiyle tercih ettiğini düşündüğü yaşam tarzını, kontrol edemediği arzularıyla farkında olmadan nasıl sorguladığını ve içinde büyüttüğü kimliğiyle toplumsal kimliğinin nasıl yer değiştirdiğini gözler önüne serer.

Dönemi içerisinde sıradışı olarak değerlendirilen Kate Chopin, yasaklanan yapıtı "Uyanış" ("The Awakening") ile birlikte okuyucusunu 19. yüzyılın toplumsal kalıplarına karşı kadının arzularına ve özgürlüğüne doğru ilerlediği bir yolculuğa çıkarır. Özgür ve güçlü kadın karakteriyle döneminin tutuculuğuna meydan okuyan Chopin, Amerikan edebiyatının erken dönem feminist yazarları arasında yer alarak döneminin ataerkil yapısı içinde kadını özgür kılmak adına kendini varlığını yok etme riskini göze alır. "Saygın Bir Kadın" adlı kısa hikayesinde herşeyi bilen bir anlatıcı-yazar olarak Chopin'in Bayan Baroda'nın iç dünyasını aktarması, Nicolas Royle'un bir yapıttaki tekensizlik duygusuna işaret eden on maddesinden biridir. Bu bağlamda, "Saygın Bir Kadın" daha baştan tekensizdir. Bayan Baroda ne istediğini tanımlayamadığı gibi ne ile savaşıyor içinde olduğunu da bilincinde değildir. Kendisinin bile anlamlandıramadığı arzuları ve içsel duyguları davranışlarını şekillendirmeye başlar. Bu duruma karşı gösterdiği direnç, Bayan Baroda'yı ikiliğiyle karşı karşıya getirir. Bayan Baroda'nın bastırılmış duygularından kaynaklanan henüz kendisinin bile farkında olmadığı bu ikiliğinden doğan tekensizlik hissi daha hikayenin başında dikkat çeker:

"Bayan Baroda, kocasının dostu Gouvernail'i çiftlikte bir iki hafta geçirmesi için beklediğini öğrendiğinde biraz sinirlenmişti"
(Chopin, 2008: 25).

Bu ilk cümle, hikayenin devamında Bayan Baroda'nın yaşayacağı içsel çatışmaların öngörüsüdür. Cümlenin gerçeğiyle cümlenin gizlediği gerçek birbirinden tamamen farklıdır. Freud'un tabuları içerisinde yer alan yasaklanmadan tabu haline gelen toplumsal değerler, Bayan Baroda'nın Gouvernail'in gelişine 'sinirleniyor gibi

görünmesi'ni gerektirir. Ancak Bayan Baroda sahtekar ya da ahlaksal değerlerden yoksun bir karakter değildir. Yapacağı eylemin toplumsal statüsüne zarar vereceğini bilmesinden kaynaklanan kaygıları, onu bilinçsiz bir savunmaya yönlendirir ve bastırmak istediği duyguları tam tersi olarak ortaya çıkar. Çünkü dönemin ve toplumsal tabularının öngördüklerine göre Bayan Baroda, herkesin yerinde olmak isteyeceği bir kadındır ve Bayan Baroda'nın ilk isminin belirtilmemiş olması sözü edilen dönem ve toplum içerisinde kadının bir birey olarak kimliğinin olmayışına işaret eder. Bireyin toplumsal bir varlık olarak görüldüğü yerde, toplum dışı kalmamak adına, Bayan Baroda içsel deneyimlerindeki istek ve arzularını görmezden gelerek yok sayar ve toplumsal rolünün bir gerekliliği olarak 'erkek egemen toplumun çizdiği portredeki kadın'ın nasıl davranması gerekiyorsa öyle davranır; Gouvernail ile hiç tanışmamış olmasına rağmen onu çiftlikte istemez. Toplumda kadının bir erdem olarak algılanan bağlılığı, Bayan Baroda'nın benliğini yok saydığı için iç dünyasından çıkıp gelecek olan yabancıyı tanımaz hale getirirken aynı zamanda bu yabancıyı gelişini de tetikler. Aslında Gouvernail Bayan Baroda'nın diğer yanının temsilidir. Sıradışı ve farklı değer yargıları olan bu adam, Bayan Baroda'nın içindeki yabancıyı ortaya çıkaracağından onun için 'tehlikeli'dir:

“Bayan Baroda, bu adam hakkında çok şey duymuş, ama kendisini hiç görmemişti. Kocasının üniversiteden arkadaşıydı; şimdi gazeteci idi ve hiçbir şekilde sosyetik bir adam ya da “şehir adamı” olmamıştı, ki bunlar belki de Bayan Baroda'nın onunla hiç tanışmamasının sebeplerinden bazılarıydı. Ama Bayan Baroda kafasında bilinçsizce Gouvernail'in bir hayalini canlandırmıştı” (Chopin, 2008:25).

Hikayede Gouvernail, dönemine göre sıradışı bir duruş sergilediğinden, bir kadının birey olarak o zamana kadar yok sayılan tarafındaki boşlukları doldurabilecek özelliklere sahiptir. Ancak bu durum Bayan Baroda'nın toplum içerisindeki görünürlüğüne yok edeceği için Bayan Baroda'nın istememesi gereken birisidir. Bayan Baroda'nın savunma mekanizması olarak geliştirdiği hayal gücünde ve söylemlerinde, Gouvernail pek de iyi olmayan özelliklere sahiptir. Bayan Baroda'nın içsel çatışmasını hayalinde bastırarak yaratmaya çalıştığı Gouvernail ile aslında gördüğü ama görmediği Gouvernail'i farketmeye başladığı andan itibaren kendisinde hissettiği ve okuyucuda yarattığı bu tuhaf, alışılmadık duygu tekinsizdir. Bu tekinsizlik duygusunun kaynağı ise Bayan Baroda'nın anlamlandıramadığı ancak mücadele etmeye çalıştığı, kadının erkek egemen bir toplumda evlilik olgusu ile bastırılmış alışılmadık dışıl arzuları ve içgüdüleridir.

“Bayan Baroda, ilk kez kendisini tanıttığında Gouvernail'i oldukça sevdi.

Ama kısmen denediğinde, kendisine bile tam olarak neden Gouvernail'den hoşlandığını açıklayamıyordu. Onda, Gaston'un, kocasının kendisine sık sık sahip olduğunu kanıtladığı parlak ve

gelecek vadeden kişisel özelliklerin hiçbirisini göremiyordu"
(Chopin, 2008, 26).

Bayan Baroda bu sessizliği içerisinde kendi sesinin keskinleşmeye başladığını fark ettiğinde, Gouvernail oradan ayrılana kadar çiftlikten gitmeye karar verir. Çünkü gerçeğin, içindeki ses ve kontrolü dışında varlık göstermeye başlayan, ona kadın kimliğini hatırlatan cinsel arzuları olduğunun farkına varmaya başlar:

"Bayan Baroda'nın zihni, söylediklerini [Gouvernail'in konuşmalarını] hayal meyal kavıyordu. O an, fiziksel varlığı üstündü. Kelimelerini düşünmüyor, sadece ses tonunu içiyordu. Karanlıkta eliyle uzanıp, duyarlı parmak uçlarıyla yüzüne ya da dudaklarına dokunmak istedi. Ona yaklaşmak ve yanağına fısıldamak – ne dediği önemli değildi – istiyordu; eğer saygın bir kadın olmasaydı bunları yapardı.

Ona yaklaşmak isteği büyüdükçe ondan uzaklaştı" (Chopin, 2008: 29).

Kontrol altına alamadığı ikiliğinin onu ele geçireceğinden ve olabileceklerden dolayı duyduğu kaygı, Bayan Baroda'yı bu duygularını yeniden bastırmaya yönlendirir ve kendisine bile itiraf edemediği bu düşüncelerinin bir ahmaklık olduğuna kendini inandırmaya zorlar. Aksi taktirde, bu durum – toplumsal değerler düşünüldüğünde – Bayan Baroda için son derece tehlikeli olacaktır. Bu nedenle hissettiği karmaşayı kocasıyla paylaşmak istese de sessiz kalır.

"Bayan Baroda, o akşam aynı zamanda dostu olan kocasına, onu ele geçiren bu ahmaklığı anlatmayı çok istedi. Ama bu ayartmaya yenik düşmedi. Saygın bir kadın olmanın yanı sıra duyarlıydı da ve hayatta insanın tek başına dövüşmesi gereken savaşlar olduğunu biliyordu" (Chopin, 2008: 29).

Bayan Baroda, ertesi gün çiftlikten ayrıldığında duygularıyla olan savaşımı sonucunda zafer kazandığını ve kontrolü yeniden eline aldığını düşünürken, geri döndüğünde, aradan geçen bir yılın ardından Gouvernail'i bir kez daha çiftliğe çağırması kendisi teklif eder. Chopin hikayenin sonunda bastırılanın geri dönüşüne, Bayan Baroda'nın kocasıyla olan konuşmasındaki şu sözleriyle vurgu yapar:

" 'Sonunda ona karşı duyduğum soğukluğun üstesinden gelmene çok sevindim, chere amie[sevgili dostum]; bunu kesinlikle hak etmiyordu.' 'Ah,' dedi Bayan Baroda gülerek, dudaklarına uzun şefkatli bir öpücük kondurduktan sonra, 'her şeyin üstesinden geldim! Göreceksin. Bu sefer ona karşı çok iyi olacağım' " (Chopin, 2008: 30).

Bayan Baroda'nın üstesinden geleceği şey, toplumsal kimliğinin ona zorladığı değil tabuların ona getirdiği kısıtlamaların etkisinden kurtulmak ve saygın olmayacak duygularının açığa çıkmaya başlaması olarak algılanabilir. Chopin hikayenin sonunu

açık sonlu gibi göstermiş olsa da kadının cinsel arzularının özgürlüğünü kavraması anlayışıyla döneminin toplumsal değerlerine direnişini ve bir kadın olarak para ve saygınlık dışında ihtiyaç duyduğu şeylere işaret eder. Gouvernail'e karşı karmaşık duyguları olan Bayan Baroda'dır. Kocasına karşı olan davranışları, evliliğine olan tutumuyla ve Bayan Baroda olduğu için toplumsal kimliğinde 'saygın bir kadın'dır. Fark etmeden içselleştirdiği değerler – tabular – onun kendisini sadece bu toplumsal kimliğiyle özdeşleştirmesine neden olur. Ancak bu son cümlesi, Bayan Baroda'nın gelecekte 'saygınlığını kaybetmeye hazır bir kadın' olarak gerçek birey ve gerçek bir kimlik olma yolundaki uyanışının bir göstergesi olarak algılanabilir.

Kaynaklar

- Bennett, A., Royle, N. (2004). *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*. Longman.
- Cixous, H. (Spring, 1976). "Fiction and its phantoms: a reading of Freud's Das Unheimliche (The "Uncanny")". *New Literary History*. [https://www.jstor.org/stable/468561] (Vol.7, No:3). Thinking in the Arts, Sciences, and Literature. The John Hopkins University Press. (ss. 629-630).
- Erşen, Ö. (Kış, 2006). "Uygurluktan geriye ne kaldı?". (Ed. Şeyda Öztürk). *Cogito Freud ve Kültür*. (Sayı: 49). Yapı Kredi Yayınları. (ss. 88-89).
- Freud, S. (1997). *Writings on Art and Literature*. (Reproduced by permission from Ed. James Strachey). Standford University Press. (1953-74).
- Freud, S. (2000). "The Uncanny". (Ed. Ivan Smith). *Freud-Complete Works*. [https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf]. (pp. 3675-3700).
- Freud, S. (2002). *Totem ve Tabu*. (Çev.: K. Sahir Sel). Sosyal Yayınlar. (1913).
- Freud, S. (2010). *Interpretation of Dreams*. (Çev. ve Ed.: James Strachey). Basic Books. (1899).
- Güçbilmez, B. (Aralık 2003). "Tekinsiz tiyatro: Sahibinin Sesi / Sevim Burak'ın metninde tekinsiz teatrallik ve minör ses'in temsili". (Ed. Selda Öndül). *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. A.Ü. DTCF Tiyatro Bölümü. (Sayı 16, , s. 5.). Ankara Üniversitesi Basımevi. (ss. 4-17).
- Chopin, K. (2008). "Saygın Bir Kadın". *Uyanış ve Seçme Öyküler*, (Çev. Ayşe Bilge Akman) Otonom Edebiyat. (ss. 25-31). (1894).
- Lydenberg, R. (Oct., 1997). "Freud's uncanny narratives". *PMLA*. [https://www.jstor.org/stable/463484]. (Vol. 112, No. 5.). Modern Language Association. (pp. 1072-1086).
- Luckhurst, R. (2008). "The uncanny after Freud: the contemporary trauma subject and the fiction of Stephen King". (Ed. Jo Collins, John Jervis). *Uncanny Modernity Cultural Theories, Modern Anxieties*. New York: Palgrave Macmillan. (ss. 128-146).

Masschelein, A. (2011). *The Unconcept The Freudian Uncanny in Late-Twentieth-Century Theory*. Sunny Press.

Thurschwell, P. (2000). *Sigmund Freud Routledge Critical Thinkers*. Routledge.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ZİNDEREN, A. (2021). YouTube Ortamındaki Haberciliği Haritalandırmak: Gazetecilerin YouTube Haber Kanalları Üzerine Tanımlayıcı Bir Çalışma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 932-950.

YouTube Ortamındaki Haberciliği Haritalandırmak: Gazetecilerin YouTube Haber Kanalları Üzerine Tanımlayıcı Bir Çalışma

Aslıhan ZİNDEREN (*)

Öz: YouTube'un giderek büyüyen bir sosyal ağ olması; haber yayıncılığının bu ortama taşınması ve YouTube haber kanallarına her geçen gün yenilerinin eklenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu çalışmanın amacı bireysel olarak gazeteciler tarafından açılan ve YouTube ortamında aktif içerik üretiminde bulunan YouTube haber kanallarına ilişkin bir çerçeve çizmektir. Bu amaç doğrultusunda içerik analizi yöntemine başvurulmuş ve araştırma soruları ekseninde kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan kategoriler bağlamında "Etkin içerik üretiminde bulunan bireysel YouTube haber kanalı sayısı kaçtır?, Bu kanal sahipleri kimlerdir?, Hakkında sekmesinde kendilerini nasıl tanımlıyorlar?, Kanalların hesap doğrulaması var mı?, Kanalların açılış ve içerik üretimine başladıkları tarih, abone, video ve kanal görüntüleme sayıları, içerik üretme sıklığı, yayın süresi, ağırlıklı içerik türü, video içerik özellikleri, yayıncılık biçimleri, kullanıcı etkileşimi nasıldır?, Yıllık tahmini kazanç ne kadardır?, En fazla izlenen ve en fazla yorum yapılan videoların konusu ve türü nedir?" sorularına yanıt aranmaktadır. Analizler sonucu gazetecilerin YouTube ortamındaki habercilik faaliyetleri haritalandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya, Youtube, gazeteci, haber

Mapping Journalism in the YouTube Environment: A Descriptive Study of Journalists' YouTube News Channels


Abstract: YouTube is a growing social network; this results in the transfer of news broadcasting to this environment and the addition of new ones to YouTube news channels every day. The aim of this study was to draw a framework for YouTube news channels, which are opened by individual journalists and produce active content on YouTube. For this purpose, content analysis method was applied, and categories on the axis of the research questions were created. In the context of the categories created, answers to questions like "How many individual YouTube news channels are active in producing content?, Who are these channel owners?, How do they describe themselves in the about us section of the channel?, Do the channels have account verification?, How are the date of the channels opening and content production, subscriber, video and channel, the number of views, frequency of content production, broadcast duration, weighted content type, video content features, publishing formats, user interaction?, What are the estimated annual earnings?, What is the subject and type of the videos with the most views and comments?" were sought. As a result of the analysis, the reporting activities of the journalists in the YouTube environment were mapped.


Keywords: New media, YouTube, journalist, news

Makale Geliş Tarihi: 06.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.963024

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü (e-posta: aslihan.cezik@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-6761-4160>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte çok sayıda yeni yayıncılık platformu ortaya çıkmıştır. Bu platformlar farklı dijital araç ve ortamlarla uyumluysa ve bu doğrultuda içerik üretimi, paylaşımı, dağıtımı ve kullanıcı ile etkileşim gibi konularda kullanım kolaylığı sağlıyorsa kullanıcı sayılarını her geçen gün arttırmaktadır. YouTube, aktif içerik üreten kanalların ve izleyici sayısının hızla arttığı dijital bir platformdur. Kullanıcısına kendi kanalını kurma ve gelir elde etme olanağı, istenilen zaman ve sürede video paylaşımı, canlı yayın, hikâye paylaşımı ve kullanıcı ile etkileşim gibi olanaklar sunan YouTube, içerik çeşitliliği açısından oldukça önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

YouTube sıradan kullanıcının şöhreti yakaladığı, sesini diğerlerine duyurduğu, maddi kazanç elde edebildiği, kişinin kendi video günlüğünü oluşturduğu bir ortama işaret etmektedir. Bununla birlikte YouTube'un giderek popüler bir platform haline gelmesi geleneksel yayıncılık yapan kurumların ve kişilerin de bu ortamda varlık göstermesi sonucunu doğurmuştur. TV kanallarının, radyoların ve gazetelerin büyük bir çoğunluğunun YouTube kanalı mevcuttur. Ayrıca geleneksel medyada popüler olan kişileri de YouTube yayıncılığı yaparken görmek mümkündür. Dolayısıyla YouTube geleneksel olanla da iç içe geçmiş bir platform olma özelliği taşımaktadır.

YouTube'da sayısı giderek artan içerik türlerinden biri de haberdur. YouTube ortamında habercilik faaliyetleri günden güne çeşitlenmektedir. Televizyon haber kanalları, ajanslar, gazeteler, dijital haber kanalları ve gazeteciler tarafından açılan haber kanalları YouTube ortamında habercilik faaliyeti gerçekleştirmektedir. YouTube'un alternatif bir yayıncılık platformu olması, canlı yayın olanağı sunması ve yayın kaydının kolayca alınması, kullanıcı etkileşimi, çeşitli üyelik seçeneklerinin ortaya çıkması, diğer sosyal medya kanalları ile entegre olması, kolay dağıtım imkânı sunması gibi pek çok özellik habercilik açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Dolayısıyla YouTube ortamındaki habercilik her geçen gün daha önemli hale gelmektedir.

Çalışmanın amacı, gazeteciler tarafından bireysel olarak açılmış ve aktif olarak içerik üreten YouTube haber kanallarını tanımlayarak gazetecilerin YouTube ortamındaki habercilik faaliyetlerine yönelik bir çerçeve çizmektir. Bu kapsamda çalışmada gazeteciler tarafından açılmış etkin içerik üretiminde bulunan bireysel YouTube haber kanallarına odaklanılmakta ve şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- Gazeteciler tarafından açılmış ve etkin içerik üretiminde bulunan bireysel YouTube haber kanalı sayısı kaçtır?
- Bu yayıncılar kimlerdir? Geleneksel medya ile ilişkileri nasıldır?
- Bu kanallar kendilerini nasıl tanımlamaktadır?
- Kanalların açılış ve içerik üretimine başladıkları tarih nedir?
- Bu kanalların abone sayıları, video sayıları, kanal görüntülenme sayıları, yayın sıklığı, yayın süreleri, yıllık tahmini kazancı nasıldır?
- Kanalların hesap doğrulaması var mıdır?
- Kanallarda katıl butonu aktif midir? Bu kanalların izleyicileri ile kurdukları iletişim nasıldır?

- Bu kanalların kategorileri ve ağırlıklı içerikleri nelerdir?
- Bu kanalların yayıncılık biçimleri nasıldır?
- Bu kanalların video içerik özellikleri nasıldır?
- Bu kanallarda en fazla izlenen videonun haber konusu ve türü nedir?
- Bu kanallarda en fazla yorum yapılan videonun haber konusu ve türü nedir?

Bu soruların yanıtına ulaşmak için içerik analizi yöntemi kullanılmakta ve sorular kategorilere dönüştürülerek tablolar oluşturulmaktadır. Tablolarda yer alan veriler analiz edilerek ve çapraz karşılaştırmalar yapılarak anlamlı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın yöntem kısmından önce yeni medya ve gazetecilik araştırmalarına dair bir çerçeve çizmek için alanyazın taramasına yer verilmektedir. Daha sonra YouTube ve YouTube ortamındaki habercilik üzerinde durulmuştur. Çalışma, YouTube ortamındaki habercilik pratiklerini gazeteciler çerçevesinde değerlendirmesi bakımından önemlidir.

II. Alanyazın

Yeni medya ortamındaki gazetecilik pratiklerine yönelik pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların büyük bir bölümü yeni iletişim ortamı ve teknolojilerinin gazeteciliğe etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca birçok çalışma yeni medya ortamındaki değişimlerin gazeteciliğe nasıl tesir ettiği konusuna eğilmektedir. Yeni medya ortamındaki gazetecilik pratikleri pek çok farklı şekilde isimlendirilmektedir. İnternet gazeteciliği, online gazetecilik, sanal gazetecilik, dijital gazetecilik ya da platformlar özelinde sosyal medya gazeteciliği veya ortaya çıkan yeni gazetecilik biçimleri bağlamında mobil gazetecilik, yurttaş gazeteciliği, veri gazeteciliği gibi haber yapma biçimlerine ilişkin tartışmalar temelde yeni medya ortamındaki habercilik ile ilgilidir.

Yeni medya ve habercilik üzerine yapılan öncü çalışmalar yoğun olarak geleneksel medya ile yeni medya ortamını karşılaştırmakta ve gazeteciliği ortaya çıkan farklılıklar noktasında değerlendirmektedir (Heinonen, 1999; Pavlik, 2001; Bardoel ve Deuze, 2001; Çevikel, 2004; Gürcan (ty.); O'sullivan ve Heinonen, 2008; Korkmaz, 2009; Bulunmaz, 2011; Yurdigül ve Zinderen, 2012; Öztermiyeci, 2017). Bununla birlikte söz konusu farklılıklar haber değerlerinden, gazeteci-okur ilişkisine, gazetecinin görev ve sorumluluklarından haber odalarındaki değişime kadar geniş bir yelpazede ele alınmaktadır.

Yeni medya ve gazetecilik açısından üzerinde sıklıkla durulan konuların başında haber etiği gelmektedir. Yapılan çalışmalarda yeni medya ortamındaki haberciliğin ortaya çıkardığı etik sorunlar bağlamında; hız, haber-reklam ayrımının ortadan kalkması, görüntü ile oynama, manipülasyon, dezenformasyon, izinsiz kaynak kullanımı, kopyala-yapıştır habercilik, tık odaklı habercilik, tekrara dayalı haber metinleri gibi hususlar üzerinde durulmaktadır (Deuze ve Yeshua, 2001; Çaplı, 2002; Birsen, 2005; Geray ve Aydoğan, 2010; Umur ve Koz 2014; Friend ve Singer, 2015; Tandoc Jr. ve Thomas, 2015; Duman, 2018; Benkler, Faris ve Roberts, 2018; İşliyen, 2021; Buadit ve Laophairot, 2021). Dijital ortamdaki haber etiği tartışmaları ilk zamanlardan bugüne ortaya çıkan yeni sorunların da eklenmesi ile güncelliğini korumaktadır.

Alanyazına bakıldığında yeni medya ve gazetecilik açısından ortaya çıkan güncel tartışmaların yoğun olarak alternatif medya (Holt, Ustad Figenschou ve Frischlich, 2019; Nygaard, 2019; Dağtaş ve Şirvanlı, 2020), sosyal medya haberciliği (Chan, 2017; Demir ve Ayhan, 2020; Mesutoğlu, 2020) ve özellikle de haber-okur ilişkisi (Çevikel, 2015; Fletcher ve Nielsen, 2018; He, Han, Mukherjee, Obradovic ve Dragut, 2020) çerçevesinde genişlediği görülmektedir. Elbette bu konular arasında keskin bir sınır çizmek mümkün değildir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan YouTube ortamındaki habercilik gerek alternatif yayıncılık açısından, gerek sosyal medya haberciliği bağlamında, gerekse haber-okur ilişkisi ekseninde ele alınabilir.

YouTube haberciliğine yönelik alanyazın taraması yapıldığında çalışmaların çoğunda doğrudan YouTube ortamındaki haberciliğe odaklanılmadığı, bu konunun daha çok sosyal medya haberciliği veya alternatif habercilik adı altında tartışıldığı görülmektedir (Antony ve Thomas, 2010; Poel ve Borra, 2012; Paulussen ve Harder, 2014; Kıyan ve Törenli, 2018). Diğer taraftan doğrudan YouTube ortamındaki haberciliğe odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların birçoğunda içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Peer ve Ksiazek, 2011 yılında yayınladıkları ‘Youtube and The Challenge to Journalism: New Standards for News Videos Online’ isimli çalışmalarında YouTube’deki haber videolarını incelemiş ve geleneksel formdan uzaklaşan, sosyal medya ortamına uygun olarak üretilen videoların daha fazla görüntüleme aldığından söz etmiştir. Djerf-Pierre, Lindgren ve Budinski (2019) ‘The role of journalism on YouTube: audience engagement with "Superbug" reporting’ adlı çalışmalarında YouTube’da gazeteciliğin rolü üzerinde durmuştur. Bulut, 2020 yılında yaptığı ‘Yazılı Basın Sınır Ötesinde: İçeriğin Kâğıttan Videoya Dönüşümü ve Gazetelerin Youtube Platformundaki Habercilik Deneyimleri’ isimli çalışmasında basılı gazetelerin YouTube ortamındaki habercilik pratiklerine odaklanmıştır. Bulut, yine aynı yıl yayınladığı ‘Egemen Söylemin Kıyısındakiler: Alternatif Bir Platform Olarak YouTube’da Gazetecilik ve Gazeteciler Üzerine Bir İnceleme’ isimli çalışmasında ise YouTube ortamındaki haberciliği alternatif medya çerçevesinde ele almış ve gazeteciler üzerinden değerlendirmiştir. 2021 yılında yayınlanan ‘Ulusal Gazetelerin Bir Haber Mecrası Olarak YouTube’u Kullanma Biçimlerinin İncelenmesi’ isimli çalışması ile İpek, ulusal gazeteleri YouTube’deki habercilik faaliyetleri çerçevesinde incelemiştir.

III. YouTube ve YouTube Ortamında Habercilik

YouTube, kullanıcıların diğer kullanıcılar tarafından oluşturulan videoları ücretsiz olarak paylaştığı ve görüntülediği bir video paylaşım sitesidir (Chau, 2010). YouTube, hakkımızda bölümünde kendisini “misyonumuz, herkese sesini duyurma ve dünyayı tanıma şansı vermektir” ifadesi ile tanımlamaktadır. “Değerlerimiz, bizi biz yapan dört temel özgürlüğe dayanıyor” diyen YouTube, bu dört temel özgürlük ilkesini ifade özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü, fırsat özgürlüğü ve aidiyet özgürlüğü olarak ifade etmektedir (YouTube, 2021).

İlk olarak 2005 yılında kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe odaklanarak başlatılan YouTube, dünya çapında çevrimiçi video için baskın bir platform olmuştur. Çağdaş yeni medya ortamındaki en önemli eğilimlerin ve tartışmalarınsa odağında yer almaya

başlamıştır. YouTube kısa tarihi boyunca yeni medyanın siyaseti, ekonomisi ve kültürleri ile ilgili bilimsel tartışmaların, özellikle de “Web 2.0” iş modelleri ile ilişkilendirilen “katılımcı dönüşüm”ün odak noktası haline gelmiştir (Burgess, 2011: 1).

YouTube, içerik paylaşmak ve yayınlamak için çevrimiçi bir platformdan çok daha fazlasıdır. Teknik ve sosyal özellikleri, topluluğunun üyeleri arasında katılımcı bir kültürün oluşumunu desteklemektedir (Chau, 2010). Katılımcı kültür, medya çalışmaları çerçevesinde geniş bir yelpazede ele alınabilecek bir konudur. Bununla birlikte YouTube katılımcı kültürü, sunduğu teknik özellikleri yoluyla teşvik etmektedir. YouTube çerçevesinde katılımcılık, kendi içeriğini üretip paylaşma, var olan bir içeriğin dağıtımında aracı olma, beğenme, beğenmeme, yorum yapma, yanıt verme ve katil butonu ile ücret ödeyerek bağlılık rozeti elde etme gibi bir takım özellikler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

YouTube kullanıcı sayısı dünya genelinde her geçen gün artmaktadır. Bu artış bir yandan kanal artışı bir yandan da izleyici artışıdır. We Are Social ve Hootsuite’in Dijital 2020 raporuna bakıldığında Türkiye’de en fazla kullanılan sosyal medya platformunun YouTube olduğu görülmektedir.

Güncel istatistikler çerçevesinde We Are Social ve Hootsuite ortaklığıyla yayınlanan 2021 yılı raporuna bakıldığında dünyanın büyük bir kısmının karantinada olduğu 2020 yılında sosyal medya kullanıcılarının sayısı son üç yılın en hızlı artışı ile 4.20 milyara ulaşmıştır. Rapora göre Türkiye’deki aktif sosyal medya kullanıcı sayısı ise 60 milyondur. Türkiye’de geçtiğimiz yıla göre aktif sosyal medya kullanıcı sayısında % 11.1 (6 milyon) oranında artış görülmüştür (We are social ve Hootsuite, 2021). Bu artıştan payını alan sosyal medya platformlarının başında ise YouTube gelmektedir. We Are Social ve Hootsuite’in Dijital 2021 raporuna göre YouTube’a ilişkin bazı veriler:

- Her ay giriş yapmış durumdayken YouTube’u ziyaret eden kullanıcı sayısı 2 milyardır.
- Her gün YouTube’da toplamda 1 milyar saat video izlenmektedir.
- İnsanların YouTube’da video izleyerek geçirdikleri ortalama süre geçtiğimiz yıla göre bazı ülkelerde 6 kata kadar artmıştır.
- Küresel düzeyde insanlar Android telefonlarında YouTube uygulamasını kullanarak ayda ortalama 23 saatten fazla zaman harcamaktadır. Bununla birlikte Google’ın kendi verileri, cep telefonlarının YouTube izlenme süresinin yalnızca yaklaşık yüzde 70’ini oluşturduğunu ortaya koymakta ve tüm cihazlardaki toplam sürenin ayda 33 saat civarında olduğunu göstermektedir.

YouTube’un giderek popüler bir platform haline gelmesinin bir sonucu olarak bünyesindeki kanal türleri de çeşitlenmektedir. YouTube’da artış gösteren kanal türlerinden biri de haber kanallarıdır. YouTube ortamındaki haber kanalları üç şekilde sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki geleneksel yayıncılık yapan televizyon, gazete ve haber ajansları tarafından açılan YouTube haber kanallarıdır. Bu kanal türü genel olarak incelendiğinde YouTube yayıncılıklarının ilk zamanlarında, geleneksel yayın organları için ürettikleri içerikleri paylaştıkları dikkat çekmektedir. Fakat bugün bu kanalların

çoğunda YouTube'a uygun ve özgün içeriklerin de üretildiği görülmektedir. İkincisi geleneksel yayıncılık yapmayan, doğrudan dijital olarak ortaya çıkan haber kanallarıdır. Bu kanallar genellikle birkaç kişinin ortaklığı ile kurulan ve çoğunlukla ortama uygun yayıncılık anlayışının benimsendiği kanallardır. Üçüncüsü ise bireysel olarak gazeteciler tarafından açılmış haber kanallarıdır. Bu kanal kurucularının birçoğunun uzun süre geleneksel yayın organlarında çalıştığı görülmektedir. Bu gazetecilerden bazıları büyük oranda YouTube ortamına uygun ve kendilerine özgü yayıncılık biçimi sergilerken bir kısmı ortama özgü içerik üretmeyip geleneksel medyada yayınlanan içerikleri paylaşmaktadır.

IV. Yöntem

Bu çalışmanın amacı bireysel olarak gazeteciler tarafından açılan ve bu ortamda etkin içerik üretiminde bulunan YouTube haber kanallarına ilişkin bir çerçeve çizmektir. Dolayısıyla YouTube ortamında aktif içerik üreten gazetecilerin YouTube'daki habercilik faaliyetleri haritalandırılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada içerik çözümlemesi yöntemine başvurulmuştur. "İçerik çözümlemesi iletişim içeriğinin, genellikle önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir araştırma tekniğidir" (Geray, 2014: 135). İçerik çözümlemesi yöntemi, iletişim araştırmalarında en fazla sahiplik politikaları, gerçek dünya ile karşılaştırma, temsil, medya etkisi araştırmalarına destek ve resmetme amacıyla kullanılmaktadır. Resmetme medyanın kişileri, kümeleri resmetme, desenlerinin veya eğilimlerin ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir (Gunter'den aktaran Geray, 2014: 137). Araştırma yöntemi çerçevesinde araştırma soruları esas alınarak kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan kategoriler ekseninde nicel ve nitel veriler sınıflandırılmış, haber kanalları söz konusu veriler ışığında karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın evrenini Türkiye'den yayın yapan gazetecilerin bireysel YouTube haber kanalları oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı çerçevesinde haber temasını karşılayan, YouTube'a özgü içerik üreten, güncel konular üzerinden etkin ve düzenli olarak içerik üreten kanallar örnekleme dâhil edilmiştir. Söz konusu kıstaslar üzerinden gerçekleştirilen detaylı taramalar sonucu örnekleme uyan toplam 10 YouTube haber kanalı olduğu görülmüştür.

Analiz kapsamında incelenecek YouTube haber kanalları belirlenirken YouTube ortamındaki habercilik faaliyetlerine ilişkin detaylı bir tarama yapılmıştır. Bu tarama YouTube, Social Blade, BoomSocial gibi detaylı sosyal medya verilerine ulaşılabilen platformlarda gerçekleştirilmiştir. Buna göre dünyanın en popüler video paylaşım platformu olan YouTube'da gerek haber kategorisinde, gerekse haberin dışında çeşitli içeriklere de sahip olması sebebiyle farklı kategorilerde görünen haber temalı birçok kanal bulunmaktadır. Özellikle Dokuz8 Haber, GZT ve İnternet Haber gibi haber siteleri ile Hürriyet, Habertürk ve Cumhuriyet gibi geleneksel medya organlarının da YouTube'da etkin içerik üretiminde buldukları görülmektedir. Diğer yandan bireysel YouTube kanalları üzerinden haber ağırlıklı içerik üreterek gazetecilik faaliyetini bu platform üzerinden yürüten pek çok gazeteciden bahsetmek mümkündür. Ancak bu

kanallar incelendiğinde hepsinin etkin ve düzenli bir içerik üretiminde bulunmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda İrfan Değirmenci, Hilal Kaplan, Levent Gültekin, Emin Çapa, Kemal Öztürk, Çağlar Cilara, Erkan Doğan ve Deniz Gez gibi gazetecilerin bir kısmı kanallarında etkin ve düzenli bir içerik üretiminde bulunmadığı; diğer bir kısmı ise tamamen veya ağırlıklı olarak televizyon kanallarındaki içerikleri bu platforma yüklediği için analizlerde kapsam dışı bırakılmıştır.

V. Analiz ve Bulgular

Çalışma kapsamında YouTube haber kanalları incelenen gazeteciler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Kanalları İncelenen Gazeteciler ve Erişim Adresleri*

Gazetecinin Adı	YouTube Erişim Adresi
1 Adem Özköse	https://www.youtube.com/c/Adem%C3%96zk%C3%B6se/
2 Can Ataklı	https://www.youtube.com/c/CanATAKLII/
3 Cüneyt Özdemir	https://www.youtube.com/c/cuneytozdemir/
4 Mehmet Özışık	https://www.youtube.com/channel/UCyBZcYSKPAPFypWCKoV6brg
5 Murat Yetkin	https://www.youtube.com/channel/UC2dULuYNHz0LVfqO5SFsgmw
6 Nevşin Mengü	https://www.youtube.com/c/Nev%C5%9FinMeng%C3%BCofficial
7 Özlem Gürses	https://www.youtube.com/channel/UCojOP7HHZvM2nZz4Rwnd6-Q
8 Ruşen Çakır	https://www.youtube.com/c/RusenCakirTR/
9 Timur Akkurt	https://www.youtube.com/c/TimurAkkurt1/
10 Ünsal Ünlü	https://www.youtube.com/channel/UCzJMy0X4vYivbZHkNccpPhQ

*Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Gazete ve dergilere bağlı olarak gazetecilik yapan Adem Özköse 2019 yılında açtığı YouTube kanalında röportaj, belgesel ve yorum türünde içerik üreticisi olarak varlık göstermektedir. Gazetecilik mesleğini farklı gazete ve televizyonlarda sürdüren Can Ataklı 2018 yılında açtığı YouTube kanalında televizyon program videolarının yanı sıra son dönemde ağırlıklı olarak gündeme ilişkin yorum ve analizlere yer vermektedir. Çeşitli televizyon programlarına ve belgesellere imza atan Cüneyt Özdemir, CNN Türk ekranlarında hazırladığı ve sunduğu 5N 1K ile öne çıkmıştır. Son dönemde televizyon ekranları yerine 2010 yılında açtığı YouTube kanalında gündeme ilişkin içerik üretiminde bulunmaktadır. Daha önce farklı gazetelerde çalışan Mehmet Özışık, 2019 yılından itibaren YouTube kanalında gündeme ilişkin yorum ve analiz videoları hazırlamaktadır. Yerli ve yabancı birçok basın kuruluşuna bağlı olarak gazetecilik yapan Murat Yetkin, Yetkin Report adlı sitede blog haberciliğine başlamıştır. 2020 yılından itibaren de YouTube kanalında gündeme ilişkin yorum ve analiz videoları yayınlamaktadır. Gazetecilik mesleğinde farklı medya kuruluşlarında çalışan Nevşin Mengü, bir süre DW Türkçe YouTube kanalında program sunmuştur. 2020 yılından itibaren kendi kanalında gündem özetleri, yorum ve analiz türünde içerikler üretmekte ve canlı yayınlar yapmaktadır. Farklı televizyon kanallarında programlar yapan Özlem Gürses, 2020 yılından itibaren gündeme ilişkin yorum, analiz ve röportajlarını YouTube kanalında yayınlamaktadır. Çeşitli dergi ve gazetelerde meslek hayatını sürdüren Ruşen Çakır, 2015 yılında medyascope tv’yi kurmuş, burada YouTube ve podcast kanalları üzerinden siyaset ağırlıklı programlar yapmıştır. Medyascope bünyesinde sunduğu

haber, söyleşi ve yorum temalı videoları kişisel YouTube kanalında yayınlayan Çakır, gazetecilik mesleğini bu platformlar üzerinden bağımsız olarak sürdürmektedir. Gazete, dergi ve radyo mecralarında teknoloji haberciliği üzerine yoğunlaşan Timur Akkurt, 2013 yılından itibaren kişisel YouTube kanalında teknoloji haberciliği başta olmak üzere farklı içeriklerde video yayınlamaktadır. Gazetecilik mesleğini farklı medya kuruluşlarında sürdüren Ünsal Ünlü ‘patronsuz’ bir gazetecilik için kişisel web sitesini, patreon platformunu ve 2015 yılından itibaren içerik üretmeye başladığı YouTube kanalını kullanmaktadır. Kanalında gazete haberlerini yorumlamakta, gündeme ilişkin yorum ve analizler yapmaktadır.

Görüldüğü gibi YouTube ortamında habercilik yapan gazetecilerin tamamı geleneksel medyadan gelmektedir. Gazetecilerin çoğu ise daha önce gazete ve televizyonda çalışmıştır. Bu gazetecilerin bir kısmı habercilik faaliyetini yalnızca YouTube üzerinde gerçekleştirirken bir kısmı aynı zamanda gazete ya da televizyonda çalışmayı sürdürmektedir.

Kanalların ‘Hakkında’ sekmesinde yer alan açıklama bölümüne bakıldığında Özdemir, Yetkin ve Ünlü dışında tüm diğer kanal sahiplerinin kendisini gazeteci olarak tanımladığı görülmektedir. Özellikle Gürses’in ‘kadın’, ‘gazeteci’ gibi ifadeler kullanması kanalın kimlik temsili açısından dikkate değerdir. Özışık, Özköse ve Akkurt mesleki geçmişlerini detaylı bir şekilde anlatırken Ataklı, Ünlü ve Yetkin’in kendilerine ve kanala ilişkin bilgi vermedikleri görülmektedir. Mengü ve Çakır ise daha çok kanala ilişkin bilgi vermektedir. Özdemir ve Gürses ise kendilerini mesleki yaşamı dışında kısa ifadelerle tanıtmaktadır. Örneğin Özdemir’in kanalında yer alan ifade ‘Özgür, Bağımsız, Kafasına Göre, Cesur, Komik, Son Derece Ciddi, Kafa Karıştıran, Eğlenceli, Ufuk Açan, Vizyon Katan Yorumlarıyla Cüneyt Özdemir’in Kişisel Youtube Sayfası’ şeklindedir.

Tablo 1’de yer alan gazetecilerin YouTube haber kanalları araştırma soruları çerçevesinde oluşturulan kategoriler göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Tablo 2’de kanalların isimleri, hesap açılış tarihleri ve ilk video yükledikleri tarihler yer almaktadır. Buna göre gazetecilerin haber kanallarında kendi isimlerini kullandıkları görülmektedir. Bu durumda iki unsurun etkili olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki bu gazetecilerin geleneksel medyada yer alan ve belirli bir kesim tarafından tanınan kişiler olması nedeniyle isimlerinin bir marka değeri taşıması, ikincisi ise zaten bilinen isimler olduğu için kanalın akılda kalıcılığını arttırarak YouTube aramasını kolaylaştırmaktır. Ayrıca YouTube’da kanal sahiplerinin kendi isimlerini kullanmaları genel bir eğilimdir.

Tablo 2: İncelenen Kanalların İsimleri, Hesap Açılış Tarihleri ve İçerik Üretimine Başladıkları Tarihler*

Gazetecinin Adı	Kanal Adı	Hesap Açılış Tarihi	Video İçerik Üretim Tarihi
Cüneyt Özdemir	Cüneyt Özdemir	13.12.2010	14.12.2010
Timur Akkurt	Timur Akkurt	28.3.2012	7.1.2013
Ruşen Çakır	Rusen Çakır medyascope	3.9.2012	22.5.2015
Nevşin Mengü	Nevşin Mengü	22.1.2013	14.7.2020
Ünsal Ünlü	Ünsal Ünlü	5.4.2014	26.8.2015

Özlem Gürses	Özlem Gürses	27.4.2017	27.3.2020
Can Ataklı	Can Ataklı	27.4.2018	25.10.2018
Mehmet Özışık	Mehmet Özışık	14.11.2018	28.8.2019
Adem Özköse	Adem Özköse	19.5.2019	22.25.2019
Murat Yetkin	Murat Yetkin	28.3.2020	7.4.2020

*Hesap açılış tarihine göre sıralanmıştır.

Kanalların açılış tarihi ile ilk video yükledikleri tarihler karşılaştırıldığında 6 gazetecinin kanallarını açtıktan uzun bir süre sonra içerik üretimine başladıkları görülmektedir. Bu kanallar içerisinde en dikkat çekici olan ise açılışından 7,5 yıl sonra içerik üreten Nevşin Mengü'nün kanaludur. Bu durum aslında 6 gazeteci ekseninde ilk olarak bir haber kanalı oluşturma fikirlerinin olmadığı, kullanıcı olarak YouTube'da kanal açtıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu durum YouTube'un popüler hale gelmesi, kullanıcı sayısındaki hızlı artış, YouTube'a eklenen yeni özellikler, kişisel haber kanalı örneklerinin ortaya çıkması ve büyük medya kuruluşlarının dışında bağımsız habercilik faaliyeti yürütmek gibi bir takım hususların gazetecileri YouTube ortamında içerik üretimine teşvik etmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte YouTube'un gazeteciler için daha bağımsız hareket etme olanağı sunması, geleneksel medyada yer bulamayan içeriklere yer verilebilmesi, abonelik, katıl butonu gibi özellikleri ile kullanıcı etkileşiminin üst düzeyde olması ve YouTube'da içerik üretiminin yeni bir iş modeli olarak ortaya çıkması gibi hususların gazetecilerin bu platforma yönelmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3: İncelenen Kanalların Abone, Video ve Kanal Görüntüleme Sayıları*

Gazetecinin Adı	Abone Sayısı	Video Sayısı	Kanal Görüntüleme Sayısı
Cüneyt Özdemir	1,24 Milyon	2,198	256.302.564
Nevşin Mengü	312 Bin	307	25.496.738
Ruşen Çakır	173 Bin	3,083	50.940.580
Can Ataklı	139 Bin	433	16.451.189
Ünsal Ünlü	130 Bin	2,696	23.502.280
Özlem Gürses	105 Bin	314	9.576.786
Timur Akkurt	88,5 Bin	251	18.079.983
Murat Yetkin	67,3 Bin	151	4.974.598
Adem Özköse	59,9 Bin	169	4.893.741
Mehmet Özışık	38,6 Bin	320	5.608.912

*Abone sayılarına göre sıralanmıştır.

Tablo 3'de analiz edilen kanalların abone, video ve kanal görüntülemelerine ilişkin nicel verileri yer almaktadır. Buna göre en fazla abonesi olan gazeteci 1,24 Milyon ile Cüneyt Özdemir'dir. Bu kanalın abone sayısı diğer kanallarla kıyaslandığında abone sayısına ilişkin aralığın son derece geniş olduğu görülmektedir. Elbette Özdemir'in abone sayısının diğer kanallara göre oldukça yüksek olmasında birçok faktör etkili olabilir. Bununla birlikte video içerik üretimi açısından en eski tarihli kanal olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Özdemir YouTube ortamında içerik üretimine ilk başlayan gazeteci olmasına rağmen video sayısı bakımından Ruşen Çakır ve Ünsal Ünlü'nün gerisindedir. Verilere göre en fazla video yayınlayan gazeteci Ruşen

Çakır'dır. Bu doğrultuda video sayısı ile abonelik sayısı arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Tablo 3'deki veriler incelendiğinde abone sayısı ile kanal görüntüleme sayısı arasında da doğrusal bir ilişkinin olmadığı söylenebilir. Örneğin; abone sayısı bakımından ikinci sırada yer alan Nevşin Mengü'nün kanalı, kanal görüntüleme sayısı bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. 173 bin abonesi olan Ruşen Çakır'ın kanalı 50.940.580 kez görüntülenerek Özdemir'in kanalından sonra en fazla görüntülenen kanal olmuştur. Abone ve kanal görüntüleme açısından ortaya çıkan fark, çok sayıda kişinin abone olmadan kanalda gezindiklerini göstermektedir. Bu noktada Çakır'ın izleyici kitlesi oluşturma noktasında zayıf kaldığı da çıkarılabilecek sonuçlardan biridir.

Tablo 4: İncelenen Kanalların İçerik Üretme Sıklığı, Hesap Doğrulaması ve Katıl Butonuna Dair Bilgileri İle Yıllık Tahmini Kazanca İlişkin Verileri*

Gazetecinin Adı	İçerik Üretme (Son 1 Hafta)	Hesap Doğrulaması	Katıl Butonu	Yıllık Tahmini Kazanç
Cüneyt Özdemir	12	Var	Var	\$36.8K - \$588K
Ruşen Çakır	11	Yok	Var	\$9.2K - \$146.9K
Özlem Gürses	10	Yok	Yok	\$3.1K - \$49.9K
Ünsal Ünlü	9	Var	Var	\$3K - \$47.6K
Nevşin Mengü	6	Var	Var	\$17.1K - \$273.9K
Mehmet Özışık	4	Var	Var	\$677 - \$10.8K
Can Ataklı	3	Var	Var	\$4.9K - \$77.8K
Murat Yetkin	3	Yok	Var	\$2.2K - \$34.5K
Timur Akkurt	2	Yok	Yok	\$260 - \$4.2K
Adem Özköse	1	Yok	Var	\$130 - \$2.1K

*İçerik üretme sıklığına göre sıralanmıştır.

Tablo 4'de gazetecinin son bir haftada kaç video yayınladığı, kanalın hesap doğrulamasının ve katıl butonunun olup olmadığı ve yıllık tahmini kazançlarına yönelik istatistiklere yer verilmektedir. Buna göre son bir haftada 12 video ile en fazla video yayınlayan gazeteci Özdemir ilk sırada, Çakır 11 video ile ikinci sırada, Gürses 10 video ile üçüncü sırada yer almaktadır. Gürses'in ilk içerik üretimine 2020 yılında başladığı göz önünde bulundurulursa mevcut video sayısı ve bir haftada ürettiği videolara bakılarak YouTube ortamında ciddi bir yer edinme çabasında olduğu söylenebilir. En az video yayınlayan gazeteciler Özköse ve Akkurt'tur. Söz konusu haber olduğunda haftada bir ya da iki videonun yayınlanması haber kanalı misyonu çerçevesinde yetersizdir.

Hesap doğrulama YouTube tarafından kanalın, söz konusu gazeteciye ait olduğunun doğrulanması ve kanala resmiyet kazandırılması anlamına gelmektedir. Bu durum ise sahte hesapların önüne geçilmesi noktasında önemlidir. Dolayısıyla hesap doğrulama, kanal güvenilirliği açısından oldukça önemlidir. Tablodaki verilere göre 5 kanalın hesabı doğrulanmıştır.

Katıl Butonu son zamanlarda ortaya çıkan, kanalın izleyici tarafından maddi olarak desteklenmesini sağlayan, kanal ile izleyici arasındaki bağı gösteren bir yeniliktir. Katıl butonunu etkinleştiren kişinin yorumlarda ve canlı sohbette adının yanında bağlılık rozetleri gösterilir. Bu bağlılık rozetleri ödenen ücrete göre farklı renklerde derecelendirilir. Bu durum kişiye kanal ekseninde bazı ayrıcalıklar (özel içerik, kanal ile

canlı sohbet, vb.) kazandırır. Katıl butonu aslında gazeteciye ekstra gelir sağlamaktadır. Katıl butonunun aktif hale getirilmesi için YouTube tarafından belirlenen bazı şartlar (örneğin kanalın YouTube İş Ortağı Programı üyesi olması) vardır. Tabloya baktığımızda çoğu gazetecinin katıl butonunu aktif hale getirdiği görülmektedir. Yalnızca Gürses ve Akkurt'un katıl butonu aktif değildir.

Tablo 4'te gazetecilerin yıllık tahmini kazançları dolar bazında gösterilmektedir. Burada çeşitli metrikler üzerinden hesaplanan para kazanma SocialBlade tahmini verilerine dayanmaktadır. Bu veriler video izlenme sayısı, süresi, reklam sıklığı gibi bir takım parametreleri kapsamaktadır. Tabloya göre en fazla gelir elde eden gazeteci Cüneyt Özdemir'dir. Bununla birlikte YouTube'dan gelir elde etme yalnızca video izlenme süresi ya da reklam aralığı gibi faktörlere bağlı değildir. Burada sponsorluk, ürün yerleştirme, ürün tanıtımı gibi bir takım faktörlerin de bulunduğu unutulmamalıdır. Ancak kazançlara ilişkin veriler YouTube'un gazeteciler için yeni bir iş kapısı olduğunun göstergesi niteliğindedir.

Tablo 5: İncelenen Kanalların En Kısa ve En Uzun Yayın Süreleri*

Gazetecinin Adı	En Kısa Yayın Süresi	En Uzun Yayın Süresi	Süre Açıklamaları
Adem Özköse	00:04:08	01:39:22	15 dk ile 45 dk arasındaki yayınları yoğunlukta
Can Ataklı	00:01:58	01:14:14	10 dk ile 20 dk arasındaki yayınları yoğunlukta
Cüneyt Özdemir	00:03:15	03:50:30	Ortalama 60 dakikalık yayınları yoğunlukta
Mehmet Özşık	00:04:52	01:12:48	5 dk ile 20 dk arasındaki yayınları yoğunlukta
Murat Yetkin	00:03:38	00:54:08	10 dk ile 20 dk arasındaki yayınları yoğunlukta
Neşin Mengü	00:05:11	01:15:31	30 dk ile 50 dk arasındaki yayınları yoğunlukta
Özlem Gürses	00:02:50	01:44:43	10 dk ile 50 dk arasında yoğunlukta ve diğerlerine göre daha geniş yelpazede yayın sürelerine sahip
Ruşen Çakır	00:08:46	01:47:23	20 dk ile 50 dk arasındaki yayınları yoğunlukta
Timur Akkurt	00:06:44	01:38:37	Çok değişken
Ünsal Ünlü	00:10:29	01:38:43	30 dk ile 60 dk arasındaki yayınları yoğunlukta

*Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tablo 5'te kanalların yayın sürelerine dair veriler bulunmaktadır. Verilere göre yayın süreleri açısından bir standardın olmadığı görülmektedir. Bu durum ise standart bir süre ve programa bağlı kalınarak yapılan televizyon haberciliğinin dışında bir durumu göstermektedir. Dolayısıyla YouTube'da pek çok açıdan daha bağımsız olan gazeteci zaman sınırı açısından da daha özgürdür. Tabloya göre en uzun video süresine erişmiş olan kişi Özdemir'dir. Ayrıca Özdemir'in genel yayın süresi açısından diğer gazetecilere göre yayınları daha uzun sürmektedir.

Tablo 6: İncelenen Kanalların YouTube'da Yer Aldığı Kategoriler ve Ağırlıklı İçerikleri¹*

Gazetecinin Adı	Kategori	Ağırlıklı İçerik
Adem Özköse	Haber	Gündem Haber Yorum (Uluslararası)
Can Ataklı	Haber	Gündem Haber Yorum

¹ Social Blade üzerinden elde edilen bu sınıflandırma, kullanıcıların son 10 videosundan türetilen bir metriktir.

Cüneyt Özdemir	Haber	Gündem Haber Yorum
Mehmet Özışık	X	Gündem Haber Yorum
Murat Yetkin	X	Gündem Haber Yorum
Nevşin Mengü	Film	Gündem Haber Yorum
Özlem Gürses	X	Gündem Haber Yorum
Ruşen Çakır	Haber	Gündem Haber Yorum
Timur Akkurt	İnsan	Gündem Haber Yorum
Ünsal Ünlü	Haber	Gündem Haber Yorum

*Alfabetik olarak sıralanmıştır.

YouTube'un bünyesinde barındırdığı kanallara dair müzik, film, dizi, haber, eğlence gibi bir takım kategorileri bulunmaktadır. Bu çerçevede analiz edilen kanalların hangi kategoride yer aldığına baktığımızda yalnızca 5 kanalın 'haber' kategorisinde bulunduğu görülmektedir. Özışık, Yetkin ve Gürses'in kanalları herhangi bir kategoriye dâhil edilmemiştir. Timur Akkurt'un kanalı 'insan' kategorisinde yer alırken Mengü'nün kanalının 'film' kategorisinde bulunması ilginçtir. Bu durum YouTube'un veri düzenlemesi açısından problemlili noktalarının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kanalların daha profesyonel bir yapıda olması için kategorilerinin içerik yönünde sınıflandırılması önemlidir.

Kanalların ağırlıklı içeriklerine bakıldığında yoğun olarak gündem, haber ve yorum temalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu kanalların genellikle gündemde olan ve ses getiren olaylara ilişkin canlı yayın yaptıkları ve yayınlarında sıklıkla konuk aldıkları görülmektedir. Yayınlar o günün çok konuşulan konuları üzerinden gerçekleştiğinde canlı sohbet bölümüne çok sayıda mesaj atılmaktadır. Dolayısıyla bu kanallarda çoğu zaman etkileşimin yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Birçok kanalın yayın süresinde izleyicilerin yazdıklarını dikkate aldıkları ve izleyicilere cevap verdikleri de görülmektedir.

Tablo 7: İncelenen Kanalların Video İçerik Özellikleri*

Video İçerik Özellikleri				
Gazetecinin Adı	Jenerik	KJ Kullanımı	Logo Kullanımı	Görüntü
Adem Özköse	Jenerik Yok	Yok	Yok	İç Mekân - Dış Mekân
Can Ataklı	Jenerik Yok	Yok	Yok	İç Mekân (Ofis) -Dış Mekân (Sokak)
Cüneyt Özdemir	Jenerik yok (Birkaç video hariç)	Var (TV formatında)	Yok	İç Mekân - Dış Mekân
Mehmet Özışık	Bitiş	Var	Var	İç Mekân (Stüdyo-Ofis)
Murat Yetkin	Jenerik Yok	Yok	Yok	İç Mekân (Ofis-Kütüphane)
Nevşin Mengü	Başlangıç ve Bitiş jeneriği var (Genellikle geri sayım jeneriği)	Var (TV formatında)	Yok	İç Mekân (Ofis-Ev) - Dış Mekân
Özlem Gürses	Jenerik Yok	Var (TV formatında)	Var (İç Mekânda)	İç Mekân - Dış Mekân
Ruşen Çakır	Başlangıç ve Bitiş Jeneriği (TV Programı gibi)	Var (TV formatında)	Var	İç Mekân (Stüdyo)
Timur Akkurt	Jenerik Yok (Hep müzikle açıyor-kapatıyor)	Var	Yok	İç Mekân (Stüdyo)- Dış Mekân

Ünsal Ünlü	Jenerik Yok (Donuk kare ile açılış ve bitiş)	Yok	Yok	İç Mekân (Kişisel Stüdyo)
------------	--	-----	-----	---------------------------

*Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tablo 7’de kanalların video içerik özellikleri gösterilmektedir. Buna göre ilk olarak jeneriğe baktığımızda çoğu kanalın jeneriğinin bulunmadığı görülmektedir. Jenerik kullanmak YouTube’un ilk zamanlarında oldukça yaygındı fakat son zamanlarda farklı kanal türlerinde de jenerik kullanılmamaya başlandı. YouTube’da izleyici yoğun bir video akışına dâhil olmaktadır. Hız son derece önemlidir. Bu bakımdan izleyicinin YouTube ortamında enformasyona hızlı bir şekilde ulaşmak istediği söylenebilir. Her videoda tekrar eden bir jeneriğin olması özellikle de haber teması söz konusu olduğunda istenmeyen bir özelliktir.

KJ kullanımı açısından kanallara bakıldığında 6 kanalın KJ kullandığı görülmektedir. Bu kanalların 4’ünde KJ’ler TV formatında kullanılmaktadır. Bu kanallardan Özdemir, Mengü ve Çakır abone sayısı en yüksek kanallardır. Dolayısıyla izleyici açısından profesyonelliğin önemli olduğu çıkarımında bulunulabilir. Kanalların çoğunda logo kullanılmadığı görülmektedir. Bu durum ise kanalların kurumsal değil bireysel kimlik yapılına önem verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Kanallara genel olarak bakıldığında yalnızca iç mekânı kullanan 4, hem iç hem dış mekânı kullanan 6 kanal olduğu görülmektedir. Mekân kullanımı açısından da gazetecilerin geleneksel medyaya göre oldukça özgür hareket ettikleri söylenebilir.

Tablo 8: İncelenen Kanalların Yayıncılık Biçimleri*

Gazetecinin Adı	Yayıncılık Biçimleri
Adem Özköse	Canlı - Kayıt (Kayıt Ağırlıklı)
Can Ataklı	Canlı - Kayıt
Cüneyt Özdemir	Canlı - Kayıt (Canlı Ağırlıklı)
Mehmet Özışık	Kayıt (İlk Gösterim)
Murat Yetkin	Kayıt
Neşin Mengü	Canlı - Kayıt (Canlı Ağırlıklı)
Özlem Gürses	Canlı - Kayıt (Canlı Ağırlıklı)
Ruşen Çakır	Canlı - Kayıt (Canlı Ağırlıklı)
Timur Akkurt	Canlı - Kayıt
Ünsal Ünlü	Canlı

*Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tablo 8’de kanalların yayıncılık biçimleri incelendiğinde canlı yayınların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Gazetecilerin çoğu hem kayıt hem de canlı yayını tercih ederken Yetkin ve Özışık yalnızca kayıt, Ünlü yalnızca canlı yayın biçimini tercih etmektedir. Yayıncılık biçimleri göz önünde bulundurulduğunda YouTube’un canlı yayın özelliğinin olması habercilik açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte teknolojik gelişmelerin canlı yayını olanağını çok fazla kolaylaştırdığı da dikkate değer bir gerçektir.

Tablo 9: Kanalların En Fazla İzlenen Videoları İle En Fazla Yorum Yapılan Videoları ve Türleri*

Gazetecinin Adı	En Fazla İzlenen Video	En Fazla İzlenen Videonun Haber Kategorisi/Türü	En Fazla Yorum Yapılan Video	En Fazla Yorum Yapılan Video Kategorisi / Türü
Adem Özköse	Hayatı İslam'la Değişen Eski PKKlı Genç / İçimizden Biri #3 969 Bin	Röportaj	Çin Zindanlarında Kalan Doğu Türkistanlı Müslüman Türk - Abdulhaber Recep / İçimizden Biri #4 5.724	Röportaj
Can Ataklı	Peker'den inanılmaz açıklama 385 Bin	Haber /Gündem/ Yorum	Mansur Yavaş ve Ekrem İmamoğlu doğru adaylar değil 2.979	Gündem/ Yorum
Cüneyt Özdemir	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın kendisine açılan davalar hakkında ne düşünüyor? 4,3 Milyon	Haber/Röportaj	ALİ BABACAN CÜNEYT ÖZDEMİR'İN SORULARINI YANITLIYOR 7.587	Röportaj
Mehmet Özışık	PEÇEYLE ALAY EDEN HÜLYA AVŞAR'A TOKAT GİBİ CEVAP (Mehmet Özışık) 189 Bin	Haber /Gündem/ Yorum	CHPLİLER DEVLETİ GÖREVE ÇAĞIRIYOR: BİZE KAYYUM ATAYIN! 2.147	Gündem/ Yorum
Murat Yetkin	Peker videoları Erdoğan'ın "mıntıka temizliğini" kolaylaştırıyor. 151 Bin	Haber /Gündem/ Yorum	13 tutsak şehit: Gara'da neler oldu? 433	Gündem/ Yorum
Nevşin Mengü	Efsane Geri Vitesler 1 Milyon	Haber /Analiz/ Yorum	Efsane Geri Vitesler 6.833	Analiz/Yorum
Özlem Gürses	GÜLNAZ ŞİRİNGA HADI ÖZİŞİK'I ANLATIYOR! 316 Bin	Haber /Gündem/ Yorum	BUYRUN SİZE KİNDAR NESİL :))) 2.513	Gündem/ Yorum
Ruşen Çakır	Levent Gültekin: "Türkiye'yi üç kişi yönetiyor. Geri kalan herkes figüran" 645 Bin	Haber /Gündem/ Yorum	Sedat Peker'in yedinci videosu: Uyuyan dev uyandırılınca... 1003	Gündem/ Yorum
Timur Akkurt	CEM YILMAZ'IN İLK GÖSTERİSİ - LEMAN KÜLTÜR 1995 965 Bin	Vlog / Magazin	İSTANBUL İZMİR OTOYOLU KAÇ PARA? GERÇEKTEN 3.5 SAAT Mİ? (OTOYOL TESTİ) 2.935	Vlog
Ünsal Ünlü	Miting meydanları ilk kez AKP'yi mutlu etmiyor. 103 Bin	Haber /Gündem/ Yorum	Miting meydanları ilk kez AKP'yi mutlu etmiyor. 330	Gündem/ Yorum

*Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tablo 9'da analiz edilen kanalların en fazla izlenen videosu ile en fazla yorum alan videosuna dair bilgilere yer verilmektedir. Buna göre izlenme sayısı ile yorum sayısı arasında doğru orantılı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle en çok izlenen videolar ile en fazla yorum alan videolar aynı değildir. Fakat Nevşin Mengü'nün kanalı bu konuda istisnadır. Mengü'nün en çok izlenen ve en çok yorum alan videosu aynıdır. Bununla birlikte en fazla izlenen videoların içerikleri incelendiğinde 3 videonun Sedat Peker ile ilgili, 3 videonun Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili olduğu görülmektedir. En fazla yorum alan videolara bakıldığında ise siyasi partiler ve siyasi kişiler ile ilgili

haberler dikkat çekmektedir. Kanallar birbiri ile kıyaslandığında en fazla izlenen videonun 4,3 Milyon ile Özdemir'e ait olduğu görülmektedir. Bu videonun konusu Recep Tayyip Erdoğan'dır. Aynı şekilde en fazla yorum alan video da Özdemir'e aittir. Bu video ise Ali Babacan ile yapılan röportajı içermektedir. Özetle en fazla izlenen ve en fazla yorum yapılan videoların konuları incelendiğinde siyasi konuların ağırlıklı olduğu görülmektedir.

VII. Sonuç

YouTube, hem sosyal paylaşım ağı hem de arama motoru işlevi gören en büyük video paylaşım platformudur. YouTube ortamında müzikten sinemaya, çocuk kanallarından kişisel vloglara kadar çeşitli içeriklerde yayımlar yapılmaktadır. YouTube'da giderek popüler hale gelen yayıncılık türlerinden biri de haberdur. YouTube'daki habercilik üç farklı şekilde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma geleneksel yayın organlarına ait YouTube haber kanalları, dijital haber kanallarına ait YouTube haber kanalları ve gazetecilerin bireysel YouTube haber kanalları şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada YouTube ortamında etkin içerik üretiminde bulunan gazetecilerin YouTube haber kanallarına odaklanılmıştır. Bu çerçevede belirlenen araştırma soruları ekseninde kategoriler oluşturularak araştırmanın örnekleme içerisinde yer alan kanallar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Belirli kıstaslar üzerinden gerçekleştirilen taramalar sonucu örnekleme uyan toplam 10 YouTube haber kanalı olduğu tespit edilmiştir. Gazeteciler haber kanallarında kendi isimlerini kullanmaktadır. Bu kanal sahiplerinin geleneksel medyada uzun yıllar çalışmış gazetecilerden oluştuğu, ayrıca gazete ve televizyon kökenli oldukları da tespitler arasındadır. YouTube'un 'hakkında' sekmesinde ise kanal sahiplerinin birçoğunun kendisini gazeteci olarak tanımlamaktadır. Kanalların açılış tarihleri ile içerik üretim tarihleri karşılaştırıldığında birçok kanalın açılış tarihinden çok sonra yayın yapmaya başladığı görülmüştür.

Çalışma kapsamında analiz edilen kanallar abone sayısı, video sayısı ve kanal görüntüleme sayısı çerçevesinde karşılaştırıldığında diğer kanallara göre rakamsal değerler açısından oldukça önde bulunan kanalın Cüneyt Özdemir'e ait olduğu görülmüştür. Ayrıca yayın sıklığı bağlamında son bir haftada 12 video ile en fazla video yayınlayan gazeteci de Özdemir'dir. Çakır 11 video ile ikinci sırada, Gürses 10 video ile üçüncü sırada yer almaktadır. Kanallar içerisinde 5 hesabın doğrulanmış olduğu görülmüştür. Çoğu gazetecinin katıl butonunu aktif hale getirdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte kanalların kazançlarına ilişkin veriler YouTube'un gazeteciler için yeni bir iş kapaşı olduğunun göstergesi niteliğindedir.

YouTube'daki habercilik faaliyetleri standart bir süre ve programa bağlı kalınarak yapılan televizyon haberciliğinin oldukça dışındadır. Videolar incelendiğinde standart bir video süresinin olmadığı görülmüştür. İncelenen kanalların yarısının haber kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Kanal içerikleri ise yoğun olarak gündem, haber ve yorumdan oluşmaktadır. Kanalların genellikle gündemde olan olaylara ilişkin canlı yayın yaptıkları ve yayınlarında sıklıkla konuk aldıkları görülmektedir. Kanalların çoğunda jenerik kullanılmamaktadır. KJ kullanımı açısından kanallara bakıldığında ise

6 kanal KJ kullanmaktadır. Bu kanalların 4'ünde KJ'lerin TV formatında olduğu tespit edilmiştir. Kanalların çoğunda logo kullanılmadığı görülmektedir. Kanalların yayıncılık biçimleri incelendiğinde canlı yayınların ağırlıkta olması dikkat çekmektedir.

Analizler sonucu kanalların en çok izlenen videoları ile en fazla yorum alan videolarının aynı olmadığı görülmüştür. Yalnızca Mengü'nün en çok izlenen ve en çok yorum alan videosu aynıdır. Ayrıca en fazla izlenen videoların içeriklerine bakıldığında 3 videonun Sedat Peker ile ilgili, 3 videonun ise Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili olması dikkat çekicidir. En fazla yorum alan videolarda ise siyasi partiler ve siyasi kişiler ile ilgili haberler yoğunluktadır. En fazla izlenen video Özdemir'in 'Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın kendisine açılan davalar hakkında ne düşünüyor?' isimli ve 4,3 Milyon izlemeye ulaşmış olan videosudur. Diğer taraftan en fazla yorum alan video da Özdemir'e aittir. Bu videonun konusunu ise Ali Babacan ile yapılan röportaj oluşturmaktadır.

Genel olarak tüm tespitler göz önünde bulundurulduğunda gazeteci, YouTube'da geleneksel medyaya göre pek çok açıdan daha bağımsızdır. Daha açık bir ifadeyle, yapılan analizler sonucu gazetecinin içerik, yayın sıklığı, yayın süresi, yayın tarihi, yayın saati, mekân, video içerik özellikleri, yayıncılık türü gibi açılardan daha özgür olduğu, kullanıcı ile etkileşim, canlı yayın gibi olanaklar açısından YouTube'un haberciliğe son derece avantajlı bir ortam sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kanallar üzerinde yapılan incelemeler dikkate alındığında YouTube ortamında gazetecinin haberi aktaran kişinin ötesinde bir aktör olarak ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynaklar

- Antony, M. G., ve Thomas, R. J. (2010). 'This is citizen journalism at its finest': YouTube and the public sphere in the Oscar Grant shooting incident. *New Media ve Society*, 12(8), 1280-1296.
- Bardoel, J., ve Deuze, M. (2001). Network journalism': converging competencies of old and new media professionals. *Australian Journalism Review*, 23(2), 91-103.
- Benkler, Y., Faris, R., ve Roberts, H. (2018). *Network propaganda: manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Birsen, H. (2005). İnternet haberciliği ve aktif izlerkitle ilişkisi çerçevesinde etik tartışmalar. *Selçuk İletişim*, 3(4), 68-79.
- Buadit, K., ve Laophairot, P. (2021). Present fake news by the mass media in public attitudes and ethics in the digital media that affects receiver in Nakhon Sawan area. *Journal of Legal Entity Management and Local Innovation*, 7(4), 217-227.
- Bulunmaz, B. (2011). İnternet gazeteciliğinin medya dünyası içindeki rolü ve ekonomik boyutları. *Marmara İletişim Dergisi*, (18), 27-46.

- Bulut, S. (2020). Egemen söylemin kıyısındakiler: alternatif bir platform olarak Youtube'da gazetecilik ve gazeteciler üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 727-748.
- Bulut, S. (2020). Yazılı basın sınır ötesinde: içeriğin kâğıttan videoya dönüşümü ve gazetelerin Youtube platformundaki habercilik deneyimleri. *The Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 10(4), 555-572.
- Burgess, J. (2011) *YouTube*. In Meyer, L H (Ed.) Oxford Bibliographies Online. Oxford University Press, United Kingdom.
- Chan, M. (2017). Media use and the social identity model of collective action: examining the roles of online alternative news and social media news. *Journalism ve Mass Communication Quarterly*, 94(3), 663-681.
- Chau, C. (2010). YouTube as a participatory culture. New directions for youth development, *Wiley*. (128), 65-74.
- Çaplı, Bülent (2002). *Medya ve Etik*. İmge Kitabevi.
- Çevikel, T. (2004). Türkçe haber siteleri ve Türkiye'de internet gazeteciliğinin gelişimini sınırlayan faktörler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (1). 147-163
- Çevikel, T. (2015). İnternet gazetecilerinin haber medyasında kullanıcı katılımına ilişkin görüş ve tutumları. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 217-234.
- Dağtaş, E., ve Şirvanlı, T. (2020). Anaakım medya karşısında alternatif medya yayıncılığı: Ünsal Ünlü'nün "Patronsuz" programı örneği. *Intermedia International E-journal*, 7(13), 317-337.
- Datareportal (2021). Digital 2021: Local Country Headlines. Erişim adresi: https://datareportal.com/reports/digital-2021-local-country-headlines?utm_source=Reportsveutm_medium=PDFveutm_campaign=Digital_2021veutm_content=Single_Report_Promo_Slide, Erişim tarihi: 20.06.2021.
- Datareportal (2021). Digital 2021: Global Overview Report. Erişim adresi: https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report?utm_source=Reportsveutm_medium=PDFveutm_campaign=Digital_2021veutm_content=Dual_Report_Promo_Slide, Erişim tarihi:20.06.2021.
- Demir, Y., ve Ayhan, B. (2020). Sosyal medyanın gündem belirleyicileri: Twitter'da gündem belirleme süreci üzerine bir sosyal ağ analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (51), 1-19.
- Deuze, M., ve Yeshua, D. (2001). "Online journalists face new ethical dilemmas: lessons from The Netherlands." *Journal of Mass Media Ethics*, 16(4):273-292.

- Djerf-Pierre, M., Lindgren, M., ve Budinski, M. A. (2019). The role of journalism on YouTube: audience engagement with " Superbug" reporting. *Media and Communication*, 7(1), 235-247.
- Duman, K. (2018). Arama motorları ve internet haberciliğine etkileri: Türk internet haber medyası örneği. *Selçuk İletişim*, 11(1), 257-287.
- Fletcher, R., ve Nielsen, R. K. (2018). Are people incidentally exposed to news on social media? A comparative analysis. *New Media ve Society*, 20(7), 2450–2468.
- Friend, C., ve Singer, J. (2015). *Online journalism ethics: traditions and transitions*. Routledge.
- Geray, H. (2014). Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş. Umutepe Yayınları.
- Geray, H., ve Aydoğan, A. (2010). Yeni iletişim teknolojileri ve etik. Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (der.), *Televizyon Haberciliğinde Etik*. Fersa Matbaacılık.
- Gürcan, H. İ. İnternet gazeteleri ile klasik gazeteler arasında karşılaştırma, <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arastirma/internetgaz/internetgaz4.htm>, 15.5.2021.
- He, L., Han, C., Mukherjee, A., Obradovic, Z., ve Dragut, E. (2020). On the dynamics of user engagement in news comment media. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 10(1), e1342.
- Heinonen, A. (1999). *Journalism in the age of the net*. Acta Universitatis Tamperensis.
- Holt, K., Ustad Figenschou, T., ve Frischlich, L. (2019). Key dimensions of alternative news media. *Digital Journalism*, 7(7), 860-869.
- İşliyen, F. Ş. (2021). Hakikat sonrası çağda parodi haberlerin yükselişi ve etik sorunlar. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İnif E-Dergi)*, 6(1), 222-238.
- Kıyan, Z., ve Törenli, N. (2018). Sosyal medyanın gazetecilikteki rolü: Türkiye'deki haber kuruluşları üzerine bir inceleme. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 17(1).
- Korkmaz, A. (2009). İnternet gazeteciliğinin kamuoyu oluşumuna etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1(2). 6-19.
- Mesutoğlu, N. (2020). Yeni medya haber okuma alışkanlığı ve yeni okur tipolojisinde farklılıklar. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (7), 31-58.
- Nygaard, S. (2019). The Appearance of objectivity: how immigration-critical alternative media report the news. *Journalism Practice*, 13(10), 1147-1163.

- O'sullivan, J., ve Heinonen, A. (2008). Old values, new media: journalism role perceptions in a changing world. *Journalism Practice*, 2(3), 357-371.
- Öztermiyeci, M. (2017). İnternet gazeteciliği geleneksel gazeteciliğe karşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116(228), 171-190.
- Paulussen, S., ve Harder, R. A. (2014). Social media references in newspapers: Facebook, Twitter and YouTube as sources in newspaper journalism. *Journalism practice*, 8(5), 542-551.
- Pavlik, J. (2001). *Journalism and new media*. Columbia University Press.
- Peer, L., ve Ksiazek, T. B. (2011). YouTube and the challenge to journalism: new standards for news videos online. *Journalism Studies*, 12(1), 45-63.
- Poell, T., ve Borra, E. (2012). Twitter, YouTube, and Flickr as platforms of alternative journalism: The social media account of the 2010 Toronto G20 protests. *Journalism*, 13(6), 695-713.
- Tandoc Jr, E. C., ve Thomas, R. J. (2015). The ethics of web analytics: İmplications of using audience metrics in news construction. *Digital journalism*, 3(2), 243-258.
- Tok, İ. (2021). Ulusal gazetelerin bir haber mecrası olarak Youtube'u kullanma biçimlerinin incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 14(1), 306-335.
- Umur, I., ve Koz, K. A. (2014). Çöp yığınlarında haber aramak: internet gazeteciliği üzerine bir çalışma. *Humanities Sciences*, 9(2), 27-43.
- Wearesocial. (2021). Digital 2021. Erişim adresi: <https://wearesocial.com/digital-2021>, Erişim tarihi: 21.06.2021.
- Webolizma. (2021). Hootsuite ve We Are Social 2021 Dijital Türkiye Raporu. Erişim adresi: https://www.webolizma.com/hootsuite-ve-we-are-social-2021-dijital-turkiye-raporu/#2020_Yilinda_Neleri_Aradik, Erişim tarihi: 15.05.2021.
- YouTube, (2021). About. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/intl/tr/about/>, Erişim tarihi: 10.05.2021.
- Yurdigül, Y., ve Zinderen, İ. E. (2012). Yeni medyada haber dili (Ayşe Paşali olayı üzerinden geleneksel medya ve internet haberciliği karşılaştırması). *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(3), 81-9

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

DİLEK, Ö. (2021). Doğalgaz Kullanım Tercihinde Etkili Olan Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi: Rize Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 951-967.

Doğalgaz Kullanım Tercihinde Etkili Olan Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi: Rize Örneği (*)

Önder DİLEK (**)

Öz: İnsanoğlunun gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçlarından sonra enerji ihtiyacının ilk sıralarda yer aldığı söylenebilir. Bu ihtiyacın karşılanmasında hem ekonomik hem de çevre dostu enerji kaynaklarının üretimi ve tüketimi önem arz etmektedir. Bu çalışma, Rize il merkezinde ikamet eden hane halklarının doğalgaz kullanımını etkileyen sosyoekonomik faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Uygulamada kullanılacak verilerin temini için gerekli olan anketlerin toplanması Covid-19 pandemisi nedeniyle online olarak gerçekleştirilmiştir. Anketlerden elde edilen elde edilen veriler ile logit model tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre; eşin çalışması, ailede yedi yaşından küçük çocuğun olması, ailedeki birey sayısı, aylık ortalama gelir, meslek, konut mülkiyeti, ısı yalıtımı ve aylık ortalama elektrik faturasının doğal gaz kullanımı etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca ikamet edilen evin/mahallenin doğal gaz alt yapısının olmaması, sistemin ilk abonelik/kurulum maliyetlerinin yüksekliği, doğal gazın pahalı olduğunun düşünülmesi ve ısınamama endişesi doğal gazı tercih etmeme nedenleri olarak tespit edilmiştir.


Anahtar Kelimeler: Doğalgaz, tüketici tercihi, Logit model, Rize


Analysis of Socio-Economic Factors Affecting Natural Gas Usage Preference: Case of Rize

Abstract: It can be said that after the basic needs of human beings such as food and shelter, the energy need ranks first. The production and consumption of both economical and environmentally friendly energy resources are important in meeting this need. This study was carried out to determine the socioeconomic factors affecting the natural gas use of households residing in the city center of Rize. Due to the Covid-19 pandemic, the surveys required to obtain data to be used in the application were collected online. The logit model has been estimated with the data obtained from the surveys. According to the estimation results; It has been determined that the work of the spouse, the presence of children under the age of seven in the family, the number of members in the family, the average monthly income, occupation, housing ownership, thermal insulation and the average monthly electricity bill affect the use of natural gas. In addition, the lack of natural gas infrastructure of the residence / neighborhood, the high initial subscription/ installation costs of the system, the thought that natural gas is expensive, and the anxiety of not being able to heat were identified as the reasons for not choosing natural gas.

Keywords: Natural Gas, consumer preferences, Logit model, Rize

*) Bilgi edinme aşamasındaki desteklerinden dolayı Rize Belediyesi ve Aksa Karadeniz Doğal Gaz Dağıtım A.Ş.'ye teşekkürlerimi sunarım.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü (e-posta: onder.dilek@erdogan.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-6659-4962>

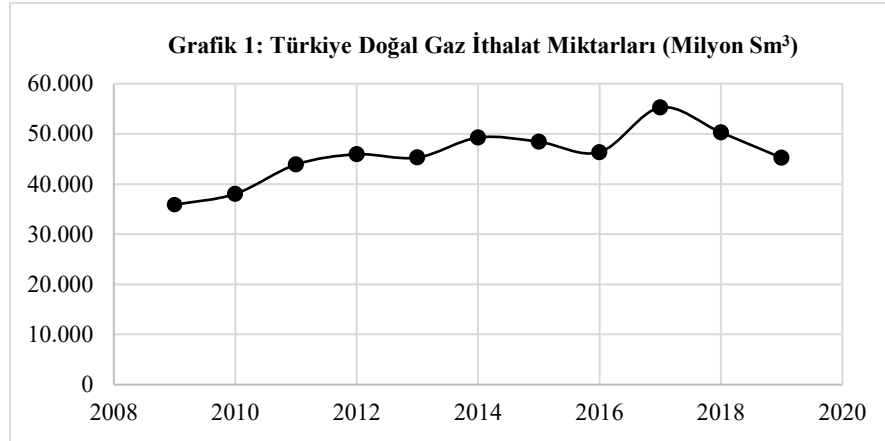
Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 28.05.2021
Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021
DOI: 10.53487/ataunisobil.944448

I. Giriş

Enerji kaynaklarının üretimi, tüketimi ve dağıtımı aşamaları küresel ısınma, iklim değişiklikleri gibi olumsuzluklara yol açabilmektedir. Fosil yakıtlarla kıyaslandığında doğal gazın çevre dostu ve temiz olması büyük şirketlerin dışsal maliyetlerinin azalmasına katkı sağlamaktadır (Umutlu ve Bayraç, 2020: 218). Diğer taraftan yüksek yanma verimi, depolanabilir olması, is gibi atık madde bırakmaması ve fiyat avantajlarından dolayı gerek konutlarda ısınma amaçlı gerekse sanayide üretim amaçlı kullanılmaktadır (Kaynar vd., 2011: 463). Bu geniş kullanımına rağmen üretimin büyük çoğunluğu belli başlı ülkelere gerçekleştirilmektedir. Doğalgaz rezervleri bakımından en zengin beş ülke Rusya (39 trilyon m³), İran (32 trilyon m³), Katar (25 trilyon m³), Türkmenistan (20 trilyon m³) ve ABD (12 trilyon m³) olarak sıralanmaktadır (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, 2021).

Türkiye ilk doğalgaz anlaşmasını 1984 yılında SSCB ile gerçekleştirmiş (Gülcü ve Hatırlı, 2012: 84) ve ilk kullanım 1985 yılında başlamıştır (Koyuncu ve Bakırtaş, 2005: 29). Doğal gazın konutlarda ısınma amaçlı kullanımı ise ilk kez 1988 yılında Ankara'da başlamış, devam eden yıllarda İstanbul, Bursa, Eskişehir, Kocaeli gibi büyükşehirlerde yaygınlaşmıştır (Sarak ve Satman, 2003: 929). Artan kullanım zamanla doğalgaz ithalatının da yükselmesine neden olmuştur. Grafik 1'de 2009-2019 yılları arasındaki doğalgaz ithalat miktarları gösterilmektedir.



Kaynak: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Doğal Gaz Piyasası, 2019 Yılı Sektör Raporu, S.8'deki verilerden elde edilmiştir.

Türkiye 2019 yılında, 45.211,47 milyon Sm³ doğal gaz ithal etmiş, bu ithalatın %33,6'sı Rusya, %21,2'si Azerbaycan, %17,1'i İran ve kalan kısmı ise Cezayir, Katar, Nijerya ve ABD'den gerçekleştirilmiştir (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, 2021). Aynı yıl tüketim miktarı 45.285.498.424,37 Sm³ olarak gerçekleşmiş ve bu tüketimin %32'si konutlarda, %28'i sanayide, %25'i ise elektrik santrallerinde kullanılmıştır. Ulusal doğal gaz tüketimi içinde Rize ilinin tüketim miktarı ise 93,224 milyon Sm³'tür (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2021). Rize il merkezinde doğal gaz hizmeti 2007 yılında 4 abone ile başlamış, Nisan 2021 tarihi itibarıyla 45.444 doğalgaz aboneye ulaşmıştır.[†]

Bu çalışmanın amacı, Rize il merkezinde ikamet eden hanehalklarının doğal gaz kullanım tercihlerini etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin analiz edilmesidir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde Hanehalkı doğalgaz tüketimi ve ilgili literatüre değinilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem ele alınmıştır. Dördüncü bölümde bulgular ve analiz, beşinci bölümde ise çalışmanın sonuçlarına değinilmiştir.

II. Hanehalkı Doğalgaz Tüketimi ve Literatür

Hanehalkının kullandığı enerji türü tercihinde davranışları değerlendirmek birçok farklı alanlarda araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu çalışmalardan enerji ve doğal gaz tüketiminde etkili olan faktörlere yönelik çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Hanedeki çocuk sayısının ve çocukların yaşlarının (Fritzche, 1981), hanede yaşayan fert sayısının (Poortinga vd., 2004; Çalmaşur ve Tuna, 2020) ve aile reisinin yaşının (Pachauri, 2004; Özcan vd., 2013) enerji tüketimini etkilediği, yaşlıların yaşadığı hane halklarının diğer hanelere göre fazla doğal gaz tükettiği (Liao ve Chang, 2002; Brounen vd., 2012), gelir seviyesi arttıkça doğalgaz kullanımının arttığı (Tari, 2000; Gülcü ve Hatırlı, 2012; Özcan vd., 2013; Çalmaşur ve Tuna, 2020), ikamet edilen konutun bakımlı ve izolasyonlu olmasının doğal gaz tüketimini azalttığı (Verhallen ve Van Raaij; 1981; Brounen vd., 2012), bina yaşı ve büyüklüğü arttıkça doğalgaz kullanımının azaldığı (Gülcü ve Hatırlı, 2012), konut büyüklüğünün doğal gaz tüketim maliyetlerini yükselttiği (Selçuk ve Pasinlioğlu, 2020), ikamet edilen konuta sahip olmayla doğalgaz kullanımı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu (Oktay vd., 2008; Gülcü ve Hatırlı, 2012), konutun müstakil ya da apartman dairesi olmasının doğal gaz talebini önemli ölçüde etkilediği (Özçömek vd., 2006) yapılan çalışmalarda ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmada, literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak, demografik faktörler, ikamet edilen konuta ait özellikler ve ekonomik faktörler ile doğal gaz kullanımı arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan enerji/doğalgaz tercih ve kullanımına yönelik yapılmış bazı ulusal ve uluslararası çalışmalar Tablo 1'de gösterilmiştir.

[†] 06.04.2021 Tarih, E-61702197-604.02-234 sayılı bilgi edinme dilekçe ile Aksa Karadeniz Doğalgaz Dağıtım A.Ş'den elde edilmiştir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar	Ülke/Analiz	Sonuçlar
Fritzche (1981)	ABD, Tüketici Harcama Anketleri	Çocuk yetiştirme yılları boyunca enerji tüketiminin yükseldiği, en küçük çocuğun altı yaşını doldurması ve çocukların büyüyüp evden ayrılması halinde ise tüketimin azaldığı tespit edilmiştir.
Verhallen ve Raaij (1981)	Hollanda, Hane halkı anketleri	Konut özellikleri, özel durumlar ve demografik özelliklerin enerji kullanım varyansının %58'ini açıkladığını ve bunun %24'ü evin özellikleri, %26'sı Hanehalkı davranışı, %11'i özel durumlar tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca ev yalıtımının enerji kullanımını üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Tarı (2000)	Türkiye Anket, yatay kesit verileri, Logit model	İkamet edilen konutun sobalı/kaloriferli olması ve gelir düzeyi doğal gazı tercihini olumlu yönde etkilediği sonuca ulaşılmıştır
Pachauri (2004)	Hindistan, Hanehalkı anket verileri, OLS	Hanehalkı konutunun büyüklüğü ve hanehalkı reisinin yaşı ile enerji ihtiyacı doğru orantılı, hanedeki birey sayısı ve aile reisinin okuryazarlığı arasında enerji ihtiyacı negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
Özçomak vd. (2006)	Türkiye, Anket, yatay kesit verileri Logit Model	Yıllık toplam ısınma maliyeti, hava kirliliği düzeyi, ikamet edilen konutun apartman dairesi veya müstakil olma durumu ile hanehalkının doğal gaz hakkındaki bilgi düzeyinin doğal gaz talebi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Gonzalez vd. (2007)	Arjantin Anket, yatay kesit verileri	Anket uygulanan bölgede (Patagonya) yaşayan hanehalklarının doğal gaz tüketim miktarlarının Avrupa ülkelerine göre çok yüksek olduğu ve bunun binalarının inşaat yapısı ile ısıtma cihazlarının kullanımından kaynaklandığı tespit edilmiştir
Oktay vd. (2008)	Türkiye, Anket, yatay kesit verileri, Logit Model	Doğal gazdan önce kullanılan tüp adeti, doğal gazdan önce kullanılan ısınma sistemi, konut sahibi olma, doğal gazın kullanım amacı, doğal gaz kullanım süresinin doğal gaz sistemi tercihinde etkili olan faktörler olarak tespit edilmiştir.
Işık (2010)	Türkiye, Birim Kök ve ARDL	Doğal gaz tüketimi ekonomik büyümeyi kısa dönemde pozitif, uzun dönemde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Gülcü ve Hatırlı (2012)	Türkiye, Anket, yatay kesit verileri, Logit Model	Gelir arttıkça doğalgaz kullanımının yaygınlaştığı, konutun büyüklüğü, binanın yaşı ve konutun niteliği ile doğalgaz kullanımını arasında ise ters yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Brounen vd. (2012)	Hollanda, Merkezi İstatistik Bürosu verileri	Bakımlı bir evde yaşayanlar ile yalıtımlı evlerde yaşayanların diğer evlere nazaran doğalgaz tüketimlerinin %12 daha az olduğu ve 30 yaşın üstündeki konutlarda ise gaz tüketiminin %50 daha yüksek olduğu bulunmuştur.
Özcan vd. (2013)	Türkiye, TÜİK, Hane Halkı Bütçe Anketleri	Hanelerin aylık geliri ve yaşın enerji tercihi üzerinde önemli etkiye sahip olduğu, ayrıca yaşlıların kullanım kolaylığı ve sağlık nedenlerinin seçim üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Chang vd. (2016)	G7 Ülkeleri, Eşbütünlük ve Granger Nedensellik	6 ülkede doğal gaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu (İngiltere hariç) tespit edilmiştir.
Lebe ve Tatlı (2017)	Türkiye, Eşbütünlük	Doğal gaz tüketimi, sabit sermaye oluşumu ve istihdamın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemekte ve uzun dönemde doğal gaz

	ve Granger Nedensellik	tüketimiyle ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çalmaşur ve Tuna (2020)	Türkiye, Anket, yatay kesit verileri, Logit Model	Ailedeki birey sayısı, ısınma gideri, ısı yalıtımı olmaması ile doğal gaz kullanma arasında negatif; konut büyüklüğü ve gelir ile doğal gaz kullanma arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

III. Veri seti ve Yöntem

Bu bölümde sırasıyla veri seti ve yöntem hakkında bilgilendirmeler verilecektir.

A. Veri Seti

Araştırmanın veri seti, Rize ilinde ikamet eden hançalkı reislerine uygulanan anketlerden elde edilen yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. TÜİK tarafından 2021 yılında açıklanan adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre Rize il nüfusu 344.359 (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021) ve Rize il merkezinde bulunan daire sayısı ise 60.446'dır.[‡] %5 önem düzeyinde, %5 hata payı ile anakütleyi temsil edecek minimum örnek büyüklüğü ve dolayısıyla uygulanacak anket sayısı yaklaşık 384 olarak tespit edilmiştir. Anket oluşturulurken daha önce geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden (Koyuncu ve Bakırbaş, 2005; Oktay vd., 2008; Brounen vd., 2012; Gülcü ve Hatırlı, 2012; Çalmaşur ve Tuna, 2020; Tuzun ve Çayın, 2021) faydalanılmıştır.

Anket uygulama aşamasına geçilmeden önce Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 13.04.2021 tarihinde (Toplantı K. Sayısı:2021/100) etik izni alınmıştır. Anketler 15.04.2021-30.04.2021 tarihleri arasında, Covid-19 pandemisinden kaynaklanan tedbir ve yasaklar göz önünde bulundurularak 403 kişiye online olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Anket tasarımının uygunluğunu ve ifadelerin anlaşılabilirliğini test etmek için 42 kişilik bir grupta pilot çalışma yapılmıştır. Pilot test katılımcılarından gelen geri bildirimler neticesinde çevrimiçi anket formundaki ifadeler son halini almıştır. Toplam 45 sorudan oluşan anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerin tespitine yönelik sorular (10 soru), ikinci bölümünde ikamet edilen konut özellikleri ve yakıt maliyetine yönelik sorular (13 soru), son olarak üçüncü bölümde ise doğal gaz tercih etmem/etmeme nedenlerine yönelik beşli Likert ölçeği (1=Kesinlikle Katılmıyorum,... 5=Kesinlikle Katılıyorum) soruları (22 soru) yer almıştır.

Araştırmada kullanılan değişkenlerin Cronbach alfa değerleri "doğal gaz tercih etme nedenleri" için $\alpha=0,871$ ve doğal gaz tercih etmeme nedenleri" için $\alpha=0,820$ olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar kabul edilebilir değer olan "0,70" değerinin çok üzerindedir ve ankette kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Coşkun vd., 2015: 126). 2021 yılı Nisan ayı itibarıyla Rize il merkezinde bulunan 60.446 yerleşim

* 15.04.2021 Tarih, E-61702197-604.02-254 sayılı bilgi edinme dilekçesi ile Rize Belediyesinden elde edilmiştir.

biriminin 45.444'ü doğal gaz kullanmaktadır.[§] Anket uygulaması yapılırken %75 olan kullanım oranı dikkate alınmaya çalışılmış ve çalışmada doğal gaz kullanım oranı %78 olarak tespit edilmiştir.

B. Logit model

Sosyal bilimlerde anket yoluyla elde edilen veriler genelde kesikli değer alan kategorik veya sıralamalı ölçekle elde edildiği için logit model uygulanmasının avantajlı olacağı söylenebilmektedir (Çokluk, 2010: 1395). Model uygulanmadan önce iki veya daha fazla veri seti arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı Pearson Ki-Kare testi (Bryman ve Cramer, 1990: 123) ile aranabilmektedir. Bu çalışmada öncelikle Pearson Ki-Kare testi ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlılık ilişkisi aranmış ve ardından aralarında anlamlı çıkan değişkenler ile logit model tahmin edilerek hanehalkı doğalgaz kullanma olasılıkları araştırılmıştır. Kategorik bağımlı değişkenin ikili olduğu durumlarda kullanılan modellerden biri olan (Şenel ve Alatl, 2014: 36; Özer, 2004: 75) logit model,

$$P_i = \frac{1}{1+e^{-I_i}} = \frac{1}{1+e^{-(\beta_0+\beta_i X_i)}} \quad (1)$$

biçimindeki lojistik birikimli dağılım fonksiyondan (BDF) türetilmektedir. I_i , $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değer alırken, P_i ; 0-1 arasında değer alır ve P_i ile I_i arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Burada P incelenen olayın gerçekleşme olasılığı, I iki sonuçlu bağımlı değişkendir. Bağımsız değişken k adet olduğunda,

$$L_i = \ln \left(\frac{P_i}{1-P_i} \right) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + n_i \quad (2)$$

olur. Bu çalışmada $\left(\frac{P_i}{1-P_i} \right)$ hanehalkı doğalgaz kullanma olasılığının doğalgaz kullanmama (diğer yakıt türlerini kullanma) olasılığına oranıdır. Olasılığın bağımsız değişkene göre değişme oranı hem β' 'ya hem de değişimin ölçüldüğü olasılığın düzeyine bağlıdır (Özer, 2004: 7). Aşağıda yer alan formül ile ifade edilir.

$$\frac{dP_i}{dX_i} = P_i (1 - P_i) \beta_i n_i \quad (3)$$

Burada 3 numaralı formül bağımsız değişkenlerdeki bir değişimin hanehalkı doğalgaz kullanma olasılığı üzerinde meydana getireceği değişimi verir. Logit modelde sabit terim bağımsız değişkenler sıfır olduğunda hanehalkı doğalgaz kullanımı etmelerinin log-olasılık oranı değerini göstermekteyken, eğim katsayıları ise bağımsız değişkenlerdeki 1 birim değişmeye karşılık logitteki (L_i) değişmeyi göstermektedir (Gujarati, 1995: 555).

* 06.04.2021 Tarih, E-61702197-604.02-234 sayılı bilgi edinme dilekçesi ile Aksa Karadeniz Doğal Gaz Dağıtım A.Ş.'den elde edilmiştir.

Bağımlı değişken; evet-hayır, başarılı-başarısız, kullanıyorum-kullanmıyorum gibi iki değer alıyorsa tercih/karar belirtir ve bu veriler “0” ya da “1” değerlerini alan kukla değişkenlerle nicel hale getirilir (Tatlı, 2013: 45). Çalışmamızda bağımlı değişken hanehalkının doğalgaz kullanmaması, “0”; hanehalkının doğalgaz kullanması ise “1” değerini alacaktır. Modelde yer alan değişkenler tablo 2’de gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü ailedeki birey sayısı hariç diğer tüm değişkenler nitel değişken oldukları için 0 ve 1 değeri alan kukla değişkenler ile temsil edilmiştir.

Logit modelin açıklayıcılığı Cox&Snell R² ve Nagelkerke R² değerlerine göre yorumlanabilmektedir. Nagelkerke R² değeri Cox&Snell R² değerine nazaran daha yüksek çıkmaktadır. Bu değerlerin 1’e yaklaşması bağımsız değişkenlerin açıklayıcılığının yükseldiğini göstermektedir (Çokluk, 2010: 1386). Modelin uyumun iyiliği Hosmer and Lemeshow testi ile ölçülmekte ve böylece modelin bir bütün olarak iyi bir model olup olmadığı gözlemlenebilmektedir. Hosmer and Lemeshow testine ait sig değerinin 0,05’den büyük olması (p>0.05) oluşturulan modelin uyumunun iyi (Hosmer and Lemeshow, 1980: 147-156) olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Modelde Yer Alan Değişkenler

Bağımlı Değişken (DGZ)	DGZ, 1 = Doğalgaz kullanan, 0 = Kullanmayan
Bağımsız Değişkenler	Kukla Değişkenler
Cinsiyet (CNS)	CNS = 1, Erkek; = 0, Kadın
Medeni Durum (MD)	MD = 1, Evli; = 0, Bekâr
Eş Çalışma (EÇ)	EÇ = 1, Eş çalışıyorsa; = 0, Çalışmıyorsa
Konut Niteliği (KN)	KN = 1, Müstakil; = 0, Apartman Dairesi
Isı Yalıtımı (IY)	IY = 1, Isı Yalıtımı Var; = 0, Yok
Konut Mülkiyeti (KM)	KM = 1, Kira; = 0, Ev Sahibi
7 Yaşından Küçük Çocuk (YKÇ)	YKÇ = 1, 7 yaş küçük çocuk var; = 0, yok
Meslek (MES) Referans Grup = İşsiz	MES1 = 1, Kamu Personeli; = 0, Değil MES2 = 1, Özel Sektör Çalışanı; = 0, Değil MES3 = 1, Serbest Meslek; = 0, Değil MES4 = 1, İşçi ise; = 0, Değil MES5 = 1, Emekli ise; = 0, Değil
Yaş (YAS) Referans Grup = 48 yaş ve üzeri	YAS1 = 1, Yaşı 18-27 ise; = 0, Değil YAS2 = 1, Yaşı 28-37 ise; = 0, Değil YAS3 = 1, Yaşı 38-47 ise; = 0, Değil
Gelir (GLR) Referans Grup = 9001 TL ve üzeri	GLR1 = 1, 0-3000 TL ise ; = 0, Değil GLR2 = 1; 3001-4500 TL ise ; = 0, Değil GLR3 = 1, 4501-6000 TL ise; = 0, Değil GLR4 = 1, 6001-7500 TL ise; = 0, Değil GLR5 = 1, 7501-9000 TL ise; = 0, Değil

Elektrik Faturası (EF) Referans Grup = 351 TL ve üzeri	EF1 = 1, 0-150 TL ise ; = 0, Değil EF2 = 1, 151-250 TL ise ; = 0, Değil EF3 = 1, 251-350 TL ise; = 0, Değil
Konut Büyüklüğü m ² (KB) Referans Grup = 201 m ² ve üzeri	KB1 = 1, 101-150 m ² arası ; = 0, Değil KB2 = 1, 151-200 m ² arası ; = 0, Değil KB3 = 1, 201 m ² ve üstü; = 0, Değil
Birey Sayısı(BS)	Sürekli Değişken

IV. Bulgular ve Analiz

Bu kısımda temel bulgulara ait sonuçlar gösterilmektedir. İlk olarak tablo 3'te hanehalkına ait demografik ve ekonomik göstergelere yer verilmektedir. Ardından tablo 4'te ikamet edilen konuta ilişkin bilgiler, tablo 5'te doğal gaz tercih etme nedenleri ve tablo 6'da doğal gaz tercih etmeme nedenleri gösterilmektedir. Temel bulguların ardından ise analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 3: Demografik ve Ekonomik Göstergeler

Değişken		Sayı	%
Cinsiyet	Erkek	302	74,9
	Kadın	101	25,1
Medeni Durum	Evli	335	83,1
	Bekâr	68	16,9
Eş Çalışma	Evet	130	32,3
	Hayır	205	50,9
	Bekâr	68	16,9
Yaş	18-27	78	19,4
	28-37	100	24,8
	38-47	160	39,7
	48+	65	16,1
Birey Sayısı	1	13	3,2
	2	26	6,5
	3-4	231	57,3
	5-6	108	26,8
	7	25	6,2
7 Yaşından Küçük Çocuk	Yok	258	64,0
	Var	145	36,0
Aile Büyüğü	Yok	293	72,7
	Var	110	27,3

Gelir	3000 TL'ye kadar	117	29,0
	3001-4500 TL	110	27,3
	4501-6000 TL	60	14,9
	6001-7500 TL	40	9,9
	7501-9000 TL	31	7,7
	9001 TL +	45	11,2
Eğitim Durumu	İlköğretim	68	16,9
	Lise	125	31,0
	Üniversite	160	39,7
	Lisansüstü	50	12,4
Meslek	Kamu Personeli	104	25,8
	Özel Sektör	90	22,3
	Esnaf	77	19,1
	İşçi	76	18,9
	Emekli	36	8,9
	İşsiz	20	5,0

Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların %74,9'u erkek, %25,1'i ise kadındır. %83,1'i evli, %16,9'u ise bekârdır. En yüksek yaş grubu %39,7 ile 38-47 yaş aralığı, en yüksek gelir grubu ise %29 ile 3.000 TL'ye kadar olan gelir seviyesindekilerdir. Ailedeki birey sayısı en yüksek olan grup %57,3 ile 3-4 kişi olanlardır. Aile reisinin %39,7'si üniversite mezunu, %25,8'i kamu personelidir.

Tablo 4: İkamet Edilen Konuta İlişkin Bilgiler

Değişken		Sayı	%
Konut Niteliği	Müstakil	69	17,1
	Apt. Dairesi	334	82,9
Mülkiyet	Kira	143	35,5
	Kendi Evi	260	65,5
Isı Yalıtımı	Evet	241	59,8
	Hayır	162	40,2
Konut m²	100 m ² kadar	61	15,1
	101-150 m ²	279	69,2
	151-200 m ²	38	9,4
	201 m ² +	25	6,2
Isınma Sistemi	Doğal Gaz	315	78,2
	Diğer	88	21,8
Sistem	Kombi	274	87,0
	Merkezi Sistem	41	13,0

Doğal Gaz Fatura (Kış Ayları Ortalama)	200 TL ve altı	10	3,2
	201-300 TL	58	18,4
	301-400 TL	97	30,8
	401-500 TL	80	25,4
	501 TL +	70	22,2
Doğal Gaz Fatura (12 Aylık Ort.)	100 TL ve altı	17	5,4
	101-150 TL	49	15,36
	151-200 TL	79	25,1
	201-250 TL	83	26,3
	251-300 TL	45	14,3
	301 TL+	42	13,3
Aylık Elektrik Faturası	150 TL ve altı	110	27,3
	151-250 TL	196	48,6
	251-350 TL	55	13,6
	351 TL +	42	10,4

Tablo 4'te görüldüğü üzere ikamet edilen konutun %82,9'u apartman dairesi, %17,1'i müstakildir. Katılımsıların %64,5'i kendi evinde, %35,5'i ise kirada ikamet etmektedir. Konut büyüklüğü açısından incelendiğinde %69,2'sinin 101-150 m² alana sahip konutlar olduğu, %78,2'sinin ısınma sistemi olarak doğalgazı tercih ettiği görülmektedir. En yüksek doğal gaz faturası ödeyen grubun kış aylarında %30,8 ile 301-400 TL, 12 aylık ortalama ise %26,3 ile 201-250 TL olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Doğal Gaz Tercih Nedenleri

Faktörler	Min.	Max.	Mean
Kullanımının rahat olması	1,00	5,00	4,5238
Isınmayı ve sıcak suyu aynı anda karşılaması	1,00	5,00	4,4476
İs ve kül gibi problemlerin olmaması	1,00	5,00	4,4381
Evin istenilen bölümlerin istenilen zamanda ısıtılma imkânı	1,00	5,00	4,3937
Çevreye daha az zarar vermesi	1,00	5,00	4,3705
Tedarik etmenin kolay olması	1,00	5,00	4,2032
Mutfak ve banyoda diğer yakıt türlerine göre daha ucuz olması	1,00	5,00	4,1302
Diğer yakıt türlerine göre daha güvenilir olması	1,00	5,00	4,0762

Genel olarak diğer yakıt türlerine göre daha ucuz olması	1,00	5,00	3,7302
Isınmada diğer yakıt türlerine göre daha ucuz olması	1,00	5,00	3,6825
Sadece kullanıldığı kadar maliyeti katlanmak istenmesi	1,00	5,00	3,6381
Apartmanın ortak kararı	1,00	5,00	3,4413
Çevredeki tüketicilerin tavsiyesi	1,00	5,00	3,3429
Altyapısını doğal gaz olan Lojmanda oturulması	1,00	5,00	3,1111

Tablo 5'te doğal gaz tercih etme nedenleri görülmektedir. Bu nedenlerden ilk 5'i şu şekilde sıralanmaktadır. En yüksek ortalama (4,5238) ile ilk sırada "kullanımının rahat olması" gelmektedir. İkinci sırada (4,4476) "ısınmayı ve sıcak suyu aynı anda karşılaması", üçüncü sırada (4,4381) "is ve kül gibi problemlerin olmaması", dördüncü sırada (4,3937) "evin istenilen bölümlerin istenilen zamanda ısıtılma imkânı" ve beşinci sırada (4,3705) ise "tedarik etmenin kolay olması" gelmektedir.

Tablo 6. Doğal Gaz Tercih Etmeme Nedenleri

Faktörler	Min.	Max.	Mean
İkamet edilen evin doğal gaz alt yapısının olmaması	1,00	5,00	4,1591
İkamet edilen mahallede doğal gaz alt yapısının olmaması	1,00	5,00	4,1023
Sistemin ilk abonelik/kurulum maliyetlerinin yüksekliği	1,00	5,00	2,7500
Doğal gazın pahalı olduğunun düşünülmesi	1,00	5,00	2,7159
Isınamama endişesi	1,00	5,00	2,4773
Apartman çoğunluğunun kullanmak istememesi	1,00	5,00	2,3068
Güvenilir olmadığının düşünülmesi	1,00	5,00	2,2841
Çevremdeki kullanıcıların memnuniyetsizliği	1,00	5,00	2,1818

Tablo 6'da doğal gaz tercih etmeme nedenleri görülmektedir. İlk iki sıranın yüksek ortalamaya sahip olduğu diğer nedenlerin ise düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. İlk sırada 4,1591 ortalama ile "ikamet edilen evin doğal gaz alt yapısının olmaması" yer almaktadır. İkinci sırada (4,1023) "ikamet edilen mahallede doğal gaz alt

yapısının olmaması”, üçüncü sırada (2,7500) “sistemin ilk abonelik/kurulum vb. maliyetlerinin yüksekliği”, dördüncü sırada (2,7159) “doğal gazın pahalı olduğunun düşünülmesi” ve beşinci sırada (2,4773) ise “ısınamama endişesi” gelmektedir.

Hanehalkı doğal gaz kullanımında etkili olacağı tahmin edilen değişkenler ile doğal gaz kullanımı arasındaki ilişkiler öncelikle Ki-kare testine tabi tutulmuştur. Tablo 2’de yer alan bağımsız değişkenlerden “eğitim durumu” ve “aile büyüğü sayısı” değişkenleri ile doğal gaz kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı ($P>0,05$) için modelden dışlanmış, anlamlı çıkan ve modele dahil edilen diğer tüm değişkenler tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Kullanılan Yakıt Türü İle Değişkenler Arasındaki İlişki

Değişken	Ki-Kare Değeri	Prob.	Değişken	Ki-Kare Değeri	Prob.
Cinsiyet	12,011	0,001	7 yaş ve altı çocuk	11,834	0,003
Yaş	10,249	0,017	Konut niteliği	147,421	0,000
Medeni durum	8,680	0,003	Konut Büyüklüğü	23,658	0,000
Eş çalışma	8,732	0,013	Konut mülkiyeti	6,641	0,011
Meslek	25,267	0,000	Isı yalıtımı	14,765	0,000
Gelir	36,617	0,000	Elektrik faturası	39,840	0,000
Birey sayısı	41,712	0,000			

Tablo 7’deki değişkenler ile logit model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen ilk modelde cinsiyet, yaş, medeni durum, konut niteliği ve konut büyüklüğü değişkenleri belirlenen önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamsız oldukları için ($p>0,05$) modelden dışlanmıştır. İstatistiki açıdan anlamlı olan değişkenlerle nihai model tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Logit Model Sonucu

	B	S.E.	Wald	df	P	Exp(B)	95% EXP(B)	
							Lower	Upper
C	1,219	1,822	,448	1	,053	3,385		
GLR1	-2,056	,829	6,156	1	,013	,128	,025	,649
MES2	1,491	,820	3,305	1	,069	,225	,045	1,124
KM	1,079	,397	7,400	1	,007	2,942	1,352	6,403
IY	,938	,432	4,699	1	,030	2,554	1,094	5,960
BS	-,605	,157	14,878	1	,000	,546	,401	,743
EÇ	,895	,474	3,559	1	,059	,409	,161	1,035
YKÇ	1,374	,751	3,347	1	,067	,253	,058	1,103
EF1	1,737	,659	6,942	1	,008	5,679	1,560	20,672
EF2	2,210	,621	12,655	1	,000	9,120	2,698	30,825

Nagelkerke R ²	0,561	-2 Log likelihood	240,210
Cox & Snell R ²	0,365	Hosmer and Lemeshow (sig) P	0,191
Model tahmin oranı	%85,1		

Not: C, MES2, EÇ ve YKÇ %1, diğerleri %5 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlı

Tablo 8’de verilen logit model sonuçlarını incelediğinde katsayıların işaretleri negatif olan GLR1 ve BS değişkenleri ile doğal gaz kullanma arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu diğer değişkenlerle ise pozitif yönde bir ilişki olduğu ortaya görülmektedir. Aylık ortalama geliri 3000 TL ve altında olanların (GLR1) aylık ortalama geliri 9001 TL ve üzerinde olanlara göre doğal gaz kullanma olasılıklarının 0,128 kat daha az olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sürekli değişken olarak modelde yer alan ailedeki birey sayısının (BS) bir kişi artması durumunda doğal gaz kullanma olasılığının 0,546 kat daha az olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

İkamet edilen konutta ısı yalıtımı olanların (IY) ısı yalıtımı olmayanlara göre doğal gaz kullanma olasılığının 2,554 kat, özel sektör çalışanlarının (MES2) işsizlere göre doğal gaz kullanma olasılığının 0,225 kat, kirada oturanların (KM) kendi evinde oturanlara göre doğal gaz kullanma olasılığının 2,942 kat, eşi çalışanların (EÇ) eşi çalışmayanlara göre doğal gaz kullanma olasılığının 0,409 kat, ailede yedi yaşından küçük çocuğu (YKÇ) olanların olmayanlara göre doğal gaz kullanma olasılıklarının 0,253 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Aylık ortalama elektrik faturası 150 TL ve altında olanların (EF1) aylık ortalama elektrik faturası 351 TL ve üzerinde olanlara göre doğal gaz kullanma olasılığının 5,679 kat ve son olarak aylık ortalama elektrik faturası 151-250 TL arasında olanların (EF2) aylık ortalama elektrik faturası 351 TL ve üzerinde olanlara göre doğal gaz kullanma olasılığının 9,120 kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nagelkerke R² değerinin 0,561 olması bağımlı değişkendeki değişimin %56,1’inin modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı göstermektedir. Hosmer and Lemeshow testine ait (sig) p değerinin 0,191 olması (p>0.05) ise oluşturulan modelin bir bütün olarak uyumunun iyi olduğunu göstermektedir.

V. Sonuç

Bir yandan değişen yaşam koşulları diğer yandan gelişen teknoloji enerjiye olan ihtiyacı her geçen gün artırmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanmasında düşük maliyetlerin tercih edilmesi kadar önemli olan bir diğer faktör de çevreye verilen zararın mümkün olduğu kadar en aza indirgenebilmesidir. Alternatif yakıt (fosil) türlerine nazaran çevre dostu olarak anılan doğalgazın tercih edilmesinde etkili olan sosyoekonomik faktörlerin belirlenmesine yönelik birçok araştırma olmasına karşın Rize ölçeğinde bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın motivasyon kaynaklarından biri olmuştur. Türkiye’de ilk doğalgaz kullanımı 1985 yılında başlamasına rağmen Rize’de ancak 2007 yılında kullanılmaya başlanmış ve o günden bugüne kullanım oranı %75 seviyelerine ulaşmıştır.

Bu çalışma, Rize il merkezinde ikamet eden hanhalklarının doğal gaz kullanım tercihlerini etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin analiz edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Covid-19 pandemisi nedeniyle hanhalkı reislerine online anket uygulanmış ve elde edilen verilerle logit model tahmin edilmiştir. Araştırmada

kullanılan değişkenlerin Cronbach alfa değerleri “doğal gaz tercih etme nedenleri” için $\alpha=0,871$ ve doğal gaz tercih etmeme nedenleri” için $\alpha=0,820$ olarak bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak doğalgaz kullanım tercihinin etkisi olan “sosyoekonomik faktörler” ile “ikamet edilen konuta dair özellikler” uygulanan modelde bağımsız değişkenler olarak yer almıştır. Bu değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, aile büyüğü (dede, nine) sayısı, konutun niteliği ve konutun büyüklüğü dışında kalan faktörlerin doğalgaz kullanım tercihi üzerinde etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Aylık ortalama geliri 3000 TL ve altında olanların 9001 TL ve üzerinde olanlara göre doğal gaz kullanma olasılıklarının daha az olduğu tespit edilmiştir. Yaklaşık on yıl önce (Tari, 2000; Gülcü ve Hatırlı, 2012; Özcan vd., 2013) yapılmış olan çalışmalarda benzer sonuçlar elde edilmiş olması gelir seviyesinin doğalgaz kullanım tercihinin etkileyen önemli bir faktör olduğunun göstergesidir. Erzurum ölçeğinde yapılan çalışmaya (Çalınışur ve Tuna, 2020) paralel bir sonuç olarak ailedeki birey sayısının bir kişi artması durumunda doğal gaz kullanma olasılığının daha az olacağı tespit edilmiştir. İklim olarak birbirinden çok farklı iki il olmasına rağmen bu sonuç ailede yaşayan birey sayısının doğal gaz tercihinin etkisinin önemini göstermektedir.

Yapılan bazı araştırmaların (Oktay vd., 2008; Gülcü ve Hatırlı, 2012) aksine kirada oturanların kendi evinde oturanlara göre doğalgaz kullanma olasılıklarının daha fazla olduğu görülmüştür. Özel sektör çalışanlarının işsizlere göre, eşi çalışanların eşi çalışmayanlara göre, ailede yedi yaşından küçük çocuğu olanların olmayanlara göre, aylık ortalama elektrik faturası düşük olanların elektrik faturası yüksek olanlara göre ve ikamet edilen konutta ısı yalıtımı olanların ısı yalıtımı olmayanlara göre doğal gaz kullanma olasılıklarının daha fazla olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Doğalgaz kullanım tercihi üzerinde etkisi olduğu düşünülen aile reisinin yaşı (Pachauri, 2004; Özcan vd., 2013), konutun büyüklüğü (Gülcü ve Hatırlı, 2012) ve konutun müstakil ya da apartman dairesi olması (Özçomak vd., 2006) değişkenlerinin yapılan diğer çalışmaların aksine doğalgaz kullanım tercihi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Doğal gaz kullanımının rahat olması, ısınmayı ve sıcak suyu aynı anda karşılaması, is, kül gibi problemlerin olmaması, evin istenilen bölümlerinin istenilen zamanda ısıtılma imkânının olması ve tedarik kolaylığı nedenleriyle tercih edildiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan ikamet edilen evin/mahallenin doğal gaz alt yapısının olmaması, sistemin ilk abonelik/kurulum maliyetlerinin yüksekliği, doğal gazın pahalı olduğunun düşünülmesi ve ısınamama endişesi doğal gazı tercih etmeme nedenleri olarak tespit edilmiştir. Özellikle ikamet edilen evin/mahallenin doğal gaz alt yapısının olmaması ve sistemin ilk abonelik/kurulum maliyetlerinin yüksekliği doğalgaz kullanımını tercih etmeme nedenleri arasında zirvede yer almaktadır. Bu hizmeti sağlayan firmaların altyapı çalışmalarına hız vermesi ve abonelik maliyetlerinde indirim gidilmesi veya alternatif ödeme kolaylıklarının sağlanmasının doğalgaz kullanım tercihinin arttıracağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Rize ili ile kısıtlı olması elde edilen sonuçların genele yayılmasına engel teşkil etmektedir. Ancak, il genelinde doğalgaz kullanmayan kesimin %25 seviyelerinde olması göz önünde bulundurulduğunda çalışma sonuçları hizmet sağlayıcı

firma ve kamu otoritesine ileriye dönük planlama yapılabilmesi açısından önemli veriler sağlamaktadır. Konuya ilgi duyan araştırmacıların ana kütleyi ulusal ölçekte genişletmesi geçerliliği yüksek bulgulara erişilmesine ve daha sağlıklı önerilerde bulunulmasını katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Bryman, A., & Cramer, D. (1990). *Quantitative data analysis for social scientists*, Routledge.
- Brounen, D., Kok, N., & Quigley, J. M. (2012). Residential energy use and conservation: Economics and demographics, *European Economic Review*, 56(5), 931-945. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2012.02.007>
- Chang, T., Gupta, R., Inglesı-Lotz, R., Masabala, L.S., Simo-Kengne, B.D., Weideman, J.P. (2016). The causal relationship between natural gas consumption and economic growth: Evidence from the G7 countries”, *Applied Economics Letters*, 23(1):38-46. <https://doi.org/10.1080/13504851.2015.1047085>
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E., (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık.
- Çalmaşur, G. ve Çiğdem, T. (2020). Doğal gaz talep tahmini: Erzurum ili için bir uygulama, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 257-273.
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1357-1407.
- Fritzsche, D. J., (1981). An analysis of energy consumption patterns by stage of family life cycle, *Journal of Marketing Research*, 18(2), 227-232. <https://doi.org/10.1177/002224378101800209>
- Gonzalez, A.D., Kanyama, A.C., Crivelli, E.S. & Gortari, S. (2007). Residential energy use in one-family households with natural gas provision in a city of the Patagonian Andean Region, *Energy Policy*, 35(4), 2141- 2150. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2006.07.004>
- Gujarati, N. D. (1999). *Temel ekonometri*, (3. Baskı), Literatür Yayıncılık, (Çevirenler: Ümit Şenesen & Gülay Günlük Şenesen).
- Gülcü, Y. ve Hatırlı, S. A.(2012). Doğalgaz kullanımını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin analizi: Isparta ili örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 83-95.
- Hosmer D.W., & Lemeshow, S. (2000). *Applied logistic regression*, Wiley. DOI: 10.1002/0471722146.
- Işık, C. (2010). Natural gas consumption and economic growth in Turkey: A bound test approach, *Energy System*, 1, 441-456. <https://doi.org/10.1007/s12667-010-0018-1>

- Kaynar, O., Taştan, S., & Demirkoparan, F. (2011). Yapay sinir ağları ile doğalgaz tüketim tahmini, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 463-474.
- Koyuncu, C., ve Bakırtaş, İ. (2005). Logit modeller yardımıyla sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin mevcut alternatif ısınma sistemleri üzerindeki etkileri (Kütahya Üzerine bir Uygulama), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 37-54.
- Lebe, F. ve Tatlı H. (2017). Türkiye’de doğalgaz tüketimi, sermaye ve istihdamın ekonomik büyümeyle ilişkisi: Eşbütünleşme ve nedensellik analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 1-28. <https://doi.org/10.24988/deuiibf.2017321536>
- Liao, H. C. & Chang, T. F. (2002). Space-heating and water-heating energy demands of the aged in the us, *Energy Economics*, 24(3), 267-284. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(02\)00014-2](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(02)00014-2)
- Oktay, E., Naralan, A., ve Özçomak, M.S. (2008). Konutlardaki doğal gaz sisteminin tercih edilmesinde etkili olan faktörlerin araştırılması: Erzurum örneği, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 341-353.
- Özcan, K. M., Gülay, E., ve Üçdoğruk, Ş. (2013). Economic and demographic determinants of household energy use in Turkey. *Energy Policy*, 60, 550-557. <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.05.046>
- Özçomak, M. S., Oktay, E. ve Özer, H. (2006). Erzurum ilinde potansiyel doğal gaz talebini etkileyen faktörlerin tespiti, *EKEV Akademi Dergisi*, 10(27), 309-321.
- Özer, H. (2004). *Nitel değişkenli ekonometrik modeller: Teori ve bir uygulama*, Nobel Yayıncılık.
- Pachauri, S. (2004). An analysis of cross-sectional variations in total household energy requirements in India using micro survey data, *Energy Policy*, 32(15), 1723-1735. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(03\)00162-9](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(03)00162-9)
- Poortinga, W., Steg, L. & Vlek C. (2004). Values, environmental concern, and environmental behavior: A study into household energy use, *Environment and Behavior*, 36(1), 70-93. <https://doi.org/10.1177/0013916503251466>
- Sarak, H. & Satman, A. (2003). The Degree-Day method to estimate the residential heating natural gas consumption in Turkey: A case study, *Energy*, 28(9), 929-939. [https://doi.org/10.1016/S0360-5442\(03\)00035-5](https://doi.org/10.1016/S0360-5442(03)00035-5)
- Selçuk, G. N. ve Pasinlioğlu, S. (2020). Türkiye’de hanehalkı ve konut büyüklüklerinin, doğalgaz tüketimi kapsamında değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1861-1877.
- Şenel, S., ve Alatlı, B. (2014). Lojistik regresyon analizinin kullanıldığı makaleler

üzerine bir inceleme, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(1), 35-52. <https://doi.org/10.21031/epod.67169>

Tarı, R. (2000). İzmit'te doğal gaz kullanımını etkileyen faktörler, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 69-76.

Tatlı, H. (2013). Konut sahipliğinin belirleyicileri: Hanehalkı reisleri üzerine bir uygulama, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), 40-63.

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Doğal gaz piyasası, 2019 yılı sektör raporu, Ankara, 2020, 4 Mart 2021'de <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> adresinden alındı.

Tuzun, H. ve Çayın, M. (2021). Doğal gaz enerjisi tercih nedenleri: Batman ili için bir saha çalışması, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 231-245.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Nüfus göstergeleri, 8 Mart 2021'de <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=nüfus> adresinden alındı.

Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Ham petrol ve doğal gaz sektör raporu, 2 Mart 2021'de <https://www.tpao.gov.tr/file/2005/2019-tpao-sektor-raporu-3185ed3b4af5442c.pdf> adresinden alındı.

Umutlu, H., ve Bayraç, H. N. (2020). Türkiye'de doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Granger nedensellik analizi, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(40), 217-226. <https://doi.org/10.30976/susead.738737>

Verhallen, T.M.M. & Raaij, V.W. F. (1981). Household behavior and the use of natural gas for home heating, *Journal of Consumer Research*, 8(3), 253-257. <https://doi.org/10.1086/208862>

Windmeijer, F. (1995). Goodness of fit measures in binary choice models, *Econometric Reviews*, 14(1), 101-116. <https://doi.org/10.1080/07474939508800306>

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

AKKAYA, S. GEZER ŞEN, B. KAPIDERE, M. (2021). A Multi-Directional Assessment Related To E-Sports As A New Game Experience Field And Socialising Tool. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 968-988.

A Multi-Directional Assessment Related to E-Sports as A New Game Experience Field and Socialising Tool


SümeYra AKKAYA (*)
Burcu GEZER ŞEN (**)
Metin KAPIDERE (***)


Abstract: The aim of the research is to examine e-sports as a new game experience and socialization tool from a multidimensional perspective. The case study model, one of the qualitative research methods, was used in the study. The working group of this research consists of 22 teacher candidates studying at İnönü University, Faculty of Education, Department of Primary Education, Primary School Teaching Program in the 2020-2021 academic year. A total of 22 students, 10 males and 12 females, participated in the study. The students were determined by sampling criteria, one of the purposeful sampling methods, among those who have experience in e-sports. Data were collected with a semi-structured interview form developed by the researchers. While creating the form, support was received from 3 field experts. The interview form consisting of 4 open-ended questions prepared by the researcher was used for data collection in this study. The data collected in this study were analyzed by content analysis. According to the findings of the research, it was determined that the teacher candidates define e-sports as online participation-based digital games that require more internet use. While some of the teacher candidates' expressed the view that e-sports socialized, others argued that digital games cause screen addiction and disconnect the individual from sociality.


Keywords: E-sports, socialization, gaming, teacher candidates, digital game.


Yeni Bir Oyun Deneyim Alanı ve Sosyalleşme Aracı Olarak E-Spor'a İlişkin Çok Yönlü Bir İnceleme

Öz: Araştırmanın amacı, yeni bir oyun deneyimi alanı ve sosyalleşme aracı olarak e-sporun çok boyutlu bir bakış açısıyla incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Programında öğrenim gören 22 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmaya 10'u erkek 12'si kadın olmak üzere toplam 22 öğrenci katılmıştır. Öğrenciler e-

*) Assistant Prof. Dr, İnönü University Faculty of Education Primary Education Department (e-mail: sumeyra.akkaya@inonu.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-9942-9848>

**) Assistant Prof. Dr, Fırat University Faculty of Education Primary Education Department (e-mail: burcugezersen@firat.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3782-2377>

***) Assistant Prof. Dr, İnönü University Faculty of Education Computer Education and Instructional Technology Department (e-mail: metin.kapidere@inonu.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0039-0710>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

spor tecrübesine sahip olanlar arasından amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış bir görüşme formu ile toplanmıştır. Form oluşturulurken 3 alan uzmanından destek alınmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan 4 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu bu çalışmada veri toplama için kullanılmıştır. Bu çalışmada toplanan veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre öğretmen adaylarının E-sporu daha çok internet kullanımı gerektiren çevrim içi katılıma dayalı dijital oyunlar olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Öğretmen adaylarından bazıları e-sporun sosyalleştirdiği görüşünü ifade ederken bazıları ise dijital oyunların ekran bağımlılığına neden olduğunu ve bireyi sosyallikten kopardığını savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: E-spor, sosyalleşme, öğretmen adayları, dijital oyun.

Makale Geliş Tarihi: 30.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.944458

I. Introduction

Technological developments directly or indirectly impact sports just like all other social spheres. These developments enabled electronic sports to emerge that came with video games. The electronic sports concept represents a sports field including professional and competitive video gaming (Üçüncüoğlu & Çakır, 2017). The new information technologies and the new opportunities of contemporary media enable traditional sports to be a part of the virtual world. E-sports represents the competitive video games that gamers from all over the world find a chance to play against each other (Baltezarević & Baltezarević, 2019).

As in media studies, the studies on sports consumption and audience often deals with motivation about what type of needs they presented media type meet and why and how individuals consume it. The sports consumption research until today mainly focused on the sports management field. Sports turned into a computer-mediated media and information technology form that includes new ways to use information technologies with the rise of e-sports. This was transformed e-sports into an interesting field of research in the information technologies field. Although e-sports are adopted in the international arena, there is still resistance regarding whether it should be adopted as a sports branch. Accordingly, the definition of the e-sports concept, drawing its borders and investigating the role of e-sports in the socialisation process of individuals play an important role (Hamari & Sjöblom, 2017).

To understand the current status of the academic research related to e-sports and to identify the research questions, findings and tendencies in this field, studies in various research fields should be reviewed. As the studies related to e-sports are varied, the game-related behaviours, cognitive patterns and social interaction structure will become more understandable (Reitman, Anderson Coto, Wu, Lee & Steinkuehler, 2020). Since e-sports, digital games and sports activities became increasingly popular and influence

young people, it is necessary to investigate this topic with a large scope and multidirectional approach in sociology and psychology fields. At this same time, this subject should be investigated by various scientific fields in terms of positive or negative effects on various aspects such as sports, education, language, culture, media, communication, business, health and law (Özkurt, 2019).

When the content of the studies is investigated, it can be seen that the majority of the e-sports-related sociologic work focus on live e-sports events and social interaction. Sociology-based certain studies focused on gender and identity. Although some of these studies found that inequality is an aspect of sports, it can be said that e-sports offers an opportunity to support diverse culture (Reitman, Anderson Coto, Wu, Lee & Steinkuehler, 2020). Some qualitative studies focused on the relationship between culture and technology in online games. The cultural and social relationships that emerged in these games were considered from a sociological perspective and how the game type that is a playing culture with its tournaments, gamers, audience and professional computer games turned into a sport (Taylor, 2012). The psychological studies considered the properties such as individuals' process to become an e-sports gamer, mental skills of e-sports gamers, motivations as well as the motivations of e-sports audience (Bányai, Griffiths, Király, & Demetrovics, 2019). The researchers in business and computer technologies fields focused on discovering the internal functions and marketing potential of the organisations related to the sector. The communication researchers investigated the game society and virtual communication techniques (Devia-Allen, 2017).

E-sports that has gained a growth acceleration, large budget and a large number of followers around the world influenced a large audience including the young people in Turkey. Despite this observed demand for e-sports at professional, amateur or recreational demand in our country, it can be seen that the number and scope of the related studies are limited (Mustafaoğlu, 2018). To understand, define, identify the development opportunities and holistically investigate the e-sports industry and e-sports, it is necessary to conduct studies related to interdisciplinary theoretical approaches and applications (Cranmer, Han, van Gisbergen & Jung, 2021). This study aims to investigate e-sports being a new game experience field and socialising tool from a multidimensional perspective.

A. E-Sports

E-sports is known for different names including electronic sports, electronic game, online game, cybergame, virtual game, professional game, competitive video game, video game and computer game (Hamari & Sjöblom, 2017; Mustafaoğlu, 2019). E-sports is a sport branch with unique rules, competition, played at the professional or amateur level as individuals or as a team with various stakeholders like game developers, sponsors, teams and audience that includes computer games that use technological infrastructure (Yükücü & Kaplanoğlu, 2018). Wagner (2006) defined e-sports as a sports branch where cognitive and physical skills are developed by using information technologies (Phalen, 2019). E-sports can be defined as the consumption of video games

played in a professional and competitive setting broadcasted by individuals' streamers or tournament organisers (Kørschen, 2020). Players form the basis of all sports. Games as sports represent certain types of activities. In this sense, e-sports can be regarded as a game-based activity. E-sports has various game types including competition games, chance games, imitation or simulation games. The most striking game type in the correlation studies between games and sports is defined as competition games (Baltezarević & Baltezarević, 2018).

E-sports concept is represented with video games played under competitive and professional settings created with digitalisation. Today, technology created a significant impact in the sports field. By using technology, new programs are developed in sports fields and sports is introduced to a wider audience. Fundamentally, e-sports are a concept that existed since the first introduction of computer games but gained popularity in the last decade (Mustafaoğlu, 2019). The period between the 1980s and the 21st century proved that there is an opportunity for e-sports to grow and create competition. Over time, a legitimate event organisation was necessary that ensures mass contribution and sustainable competition in the sports sector. E-sports started at the beginning of the 1990s and the opportunity to benefit from technology emerged with digitalisation. In the last few years, the popularity of e-sports experienced surprising bounces. At the beginning of the 2000s, network innovation facilitated remote video game competition and businesses started to invest in tournament sponsorships and video game contents to form professional teams with gamer sponsorships. The number of gamers in e-sports that gained further popularity in recent years significantly increased. E-sports that has 474 million viewers as of 2021 is estimated to have 577 million global viewers until 2024 (Akgöl, 2019; ; Gough, 2021; Kocadağ, 2017; Snaveley, 2014; Steinkuehler, 2020).

E-sports became a new media form with the increasing content of online game technologies. Today, hundreds of millions of individuals are following e-sports. E-sports is a type of competition that facilitates video games via electronic systems. Electronic systems facilitate primary aspects of e-sports as a sport branch and create gamer inputs and e-sports system outputs via e-sports interfaces. E-sports include professional and competitive video games on various tournaments and leagues where sports organisations supported by various institutions are a member (Hamari & Sjöblom, 2017). The emergence of e-sports creates a completely new potential market. These sports with new and different content brought together a unique consumer audience. As the internet gained popularity over the TV in the 21st century, this played an important role for e-sports to access its target audience (Marelić & Vukušić, 2019).

E-sports has certain similarities and differences with traditional sports. E-sports like traditional sports is based on coherent and coordination-based teamwork. Similarly, properties such as team process, member properties and motivation are considered to form high-performance e-sports teams. Additionally, traditional sports and e-sports are similar in terms of their competitive nature and meticulous training process for the players to improve their skills. with that, lack of standardised management structure and work rules in e-sports, self-organisation, business-focused structure, having young

people as the majority of the audience and a global approach makes it different from the traditional sports. Additionally, since gamers compete in the virtual environment with virtual characters, e-sports are different from traditional sports in terms of competition. Therefore, the motivations of the e-sports audience can be different from the traditional sports audience (Scholz, 2019; Tang, 2018; Xiao, 2020).

While whether e-sports are considered as a sport is discussed, it is important to consider the nature of sports and definitions regarding sports. E-sports has similar properties to traditional sports as it is organised by rules, has competition, requires skill and has a wide audience. However, it is known that it has various shortcomings in terms of institutionalisation and physicality (Mustafaoğlu, 2018). Jenny et al. (2017) suggested that an event must have six properties which are physicality, institutionalisation, rules, the existence of game and competition, skill requirement and large followers to be referred to as sports. Accordingly, it is stated that e-sports have each one of these properties excluding the extend of physicality and institutionalisation (Cranmer, Han, van Gisbergen & Jung, 2021). When e-sports are considered within the sports concept, certain similarities and differences can be seen. Having individuals' games or team games, skill development being a precondition for success, high harmony expectations in team settings, the importance of mental effort and timing support the sports qualities of e-sports (Şahin, 2018). E-sports offers valuable and unique opportunities to discover team building and team coordination social processes more (Freeman & Wohn, 2019). E-sports highlighted with the development of internet infrastructure and video games have the quality to be a new study field for researchers with its rich content. E-sports with the discussions of whether e-sports are a sport attracts increasingly more attention with its teams, tournaments and federations (Büyükbaykal & İli, 2020). E-sports is growing around the world with more participation from gamers or audience. Some studies argue that e-sports are not entirely sports due to its properties but it has the potential to become sports (Hallmann & Giel, 2018).

B. E-Sports and Socialising

Sports offer various opportunities for individuals to comply with social life, develop interpersonal interaction and collaboration and develop self-development. Sports not only has a meaning of physical activity field but also supports individuals to gain a social identity and socialise (Küçük & Koç, 2004). Sport is a phenomenon that gives individuals a chance to improve their social surrounding. With sports, individuals have the opportunity to observe how to act in a social setting and develop their social skills (Yıldız & Çetin, 2018).

Playing computer games is accepted as a social experience. Millions of gamers are socially interacting with online games which are a new type of game. These games are designed to support the interaction between gamers. It is important to question the nature and structure of these interactions in which the scopes are not entirely discovered (Ducheneaut & Moore, 2004). Recent studies found that individuals that play computer games experience positive impacts of the games in creating a social network, obeying parents, family relationships, school performance, spatial skills, reaction time and

avoiding alcohol and drugs (Jonasson & Thiborg, 2010). Baltezarević and Baltezarević (2019) emphasised that e-sports developed problem-solving skills, cognitive skills, socialisation and emotional health in adults (26-45) participating in amateur e-sports competitions. Studies showed that video games have positive effects on skills such as strategy development, decision-making, harmony, collaboration and motivation (Mustafaoğlu, 2019). Studies revealed that video games allow young adults and young people to develop their social skills with interactions in the games. Although there are numerous benefits for students participating in e-sports, academic institutions need to consider the holistic effects of e-sports participation (Ferguson & Olson, 2013). Additionally, studies showed that e-sports has a positive effect on creating a social network between team members. These findings provide insight that academic institutions might follow sustainable e-sports program development (West, 2020).

E-sports matches happen when at least two competitors face each other individually or as a team (Kilci & Yalçmer, 2020). E-sports that has various types such as multi-player online role-playing, shooting, war and fighting games, as well as real-time sports games and strategy games, are often organised around a certain game type such as multi-player online games (Pişkin, Devocioğlu & Halisdemir, 2019). Social relationships in multi-player online games can be explicit or implicit. Explicit relationships are formed when gamers become friends with other people individually with their own initiative. Implicit relationships are passively created by gamers via interactions (Jia, Shen, Bovenkamp, Iosup, Kuipers & Epema, 2015). In e-sports that rapidly completed the organisation process, certain games and matches were highlighted according to participant and viewer tendency and demand. There are different games and matches that address the different audience on e-sports platforms. Therefore, it is possible to state that certain games are demanded in e-sports just like traditional sports (football, basketball etc.) (Atalay & Boztepe, 2020).

In modern societies, e-sports are not considered as a sports or especially traditional sports. Instead, e-sports are accepted as a counterculture or an alternative to modern sports (Hallmann & Giel, 2018). Individuals that comply with modernism got the chance to benefit from technologies that facilitate life. With the technology industry, individuals gained the opportunity to play games via electronic devices they use in everyday life. These developments caused the e-sports concept referred to as professional video gaming that serves the purpose to communicate, spend time, develop skills and entertainment to emerging (Evren, Kargün, Pala & Yazarer, 2019).

E-sports is similar to the functions of a traditional sports team in terms of forming teams with gamers and communicating with individuals all around the world. While various cultural effects can sometimes damage the group dynamics, it is argued that cultural diversity helps the cognitive development of individuals in a group environment (Gauvain, Beebe & Zhao, 2011). The interviews with e-sports gamers revealed that having different cultural perspective among few team members helped them to mature and became better person in cognitive, intellectual and emotional terms (Tang, 2018).

In the 21st century, all individuals from every age group spend an important part of their lives playing games on their smartphones and computers. It is known that a new game is launched for consumption every day (Bayram, 2018). It is necessary to support e-sports players to be guided to use time effectively and participate in recommended activities in line with functional planning (Mustafaoğlu, 2018). It is possible to assert that the most widespread service among the services that technology offers to humanity is mobile devices. Among the mobile devices, almost every individual has at least one smartphone that the individual uses efficiently. Smartphones are among the devices that create the communication network of all individuals around the world. However, smartphones are not the only tools for communication. In addition to being an important communication need, it has turned into a dynamic device that helps individuals to play games, listen to music and offer navigation apps. Since smartphones and the applications in these phones became usable at any moment with the technological developments in recent years, the applications in the market in smartphones became extremely important (Atalay & Topuz, 2018).

In the period from the introduction of the internet until now, it has taken an effective role in social change. It is a necessity to investigate how much individuals participate in this ongoing change process and the effects of technological developments on life experiences (Civan Kemiksiz, 2019). In e-sports, teams and individual gamers play games on virtual networks via computer systems and the internet. Electronic sports are known as a more expanded global phenomenon with the development of games. Since digital games enable communication and interaction as they can be played around the world via the internet, socialising opportunities increased (Kartal, 2020).

It is seen that there is a technology revolution with an expanded digital exchange and intense use of internet technologies and computers with artificial intelligence which is also referred to as "Industry 4.0" in society (Kartal, 2020). Technology developing sportive activities in the digital environment was responded positively by the individuals and creators who started to search for creating a social and economic field (Öz & Üstün, 2019). In this development period, the e-sports industry found itself at a critical stage looking for continuous growth and sustainable development that both offers tremendous opportunities and experiences challenges. Accepting e-sports which is highlighted as a socialising tool to generate income and gain the consumer as an opportunity is highly important for the developing sector (Qian & Zhang, 2019). Games that are played widespread among young people entered a high-level structuring search. The global high-level structuring created for these games enables young people to participate in tournaments and championships and support their success with titles and rewards (Özsoy & Kalafat Çat, 2018).

E-sports that has a huge accelerated growth rate around the world and reached millions of followers especially influenced the young people in our society (Mustafaoğlu, 2019). The majority of the e-sports audience consists of a male, students and 20-24 years old individuals living in big cities and studying at undergraduate level (Ecevit, Tunçe, Karaoğlu, Şahin & Özer, 2018). Similar studies identified that majority of the individuals

who involve in recreative, professional or amateur e-sports are male, single, student individuals in the 19-25 age group (Akin, 2008).

In the last decade, the concerns related to the effects of playing computer games on the development of young people are increasing. With the rise of e-sports, the team-oriented and competitive structure of the games based on collaboration brought the idea that this style might cause positive behavioural change among young people. Competitive esports teams are a relatively new phenomenon compared to traditional sports such as football, baseball and basketball that are played in an academic setting. In the last decade, both middle school (9-12th grade) and post-high school (college and universities) academic institutions accepted the potential of e-sports and started to apply various programs to benefit from positive aspects of e-sports. The studies show that e-sports participation develops students' communication skills and leadership talents. The studies obtained findings that competing in an e-sports school tournament caused positive behavioural change for friendship and personal development dimensions of 12-19 years old young people (Fletcher, Gowers & Saeed, 2020; Tang, 2018).

It is possible to mention the multidirectional benefits of spots and games on individuals in social life. Games have an effect to develop the mind, imagination, creative thinking skills, multidimensional and alternative thinking potential of the individuals. Additionally, games help to decrease stress, develop patience, honesty and respect, support teamwork, develop self-control and responsibility, follow the rules and be participative among individuals. Sports help to keep individuals away from stress, help individuals to be healthy and happy, develop talents, socialise, develop collaboration and competition-based communication, self-realised and achieve gains (Özkurt, 2019).

The aim of this study is to provide a multidimensional perspective by examining the views of teacher candidates' on e-sports. In this context, answers to the following questions were sought in the study:

1. What are the opinions of primary school teacher candidates regarding what e-sports is?
2. What are the opinions of primary school teacher candidates about the effects of e-sports?
3. What are the opinions of classroom teacher candidates about the effect of E-sports on individuals' socialization?
4. What are the opinions of the classroom teacher candidates regarding the career process regarding E-sports?

II. Method

This study uses a case study pattern among qualitative research methods. The main purpose of a case study is an in-depth investigation of a situation. In case of studies, the subject could be an individual, group, institution or environment (Yıldırım & Şimşek, 2016). A case study investigates why and how questions in detail. In the case of studies,

there are theoretical explanations that might help to understand similar situations and events without the purpose of finding a general conclusion (Seggie & Bayyurt, 2015).

A. Study Group

The study group of this research consisted of 22 teacher candidates' studying in the Primary School Teaching Program in the Primary Education Department of Education Faculty of İnönü University in the 2020-2021 academic year. A total of 23 students of which 10 were male and 12 were female participated in this study. The students are determined with criterion sampling among purposeful sampling methods. The criterion was selected as to be has e-sports experience. To comply with ethical rules, the participation teacher candidates' are coded as K1....K23.

Table 1 Demographic Features

Independent Variables	f
Gender	
Female	10
Male	13
Gaming Preference	
PC	9
Notebook	7
Mobile Phone	5
Tablet	1
Gaming Console	1

B. Data Collection

The data were collected with a semi-structured interview form developed by researchers. Support from 3 field experts was received when the form was created. The interview is one of the qualitative research methods commonly used for systematic data collection in social sciences. It is expressed as the shortest way to understand various knowledge, thought, attitudes and behaviours of individuals and their possible reasons (Creswell, 2016; Merriam, 2013; Patton, 2014). According to Merriam (2013), interviews can be conducted to reveal the reason for unobserved behaviours, learn the

emotions, views and believes of individuals about events/phenomenon and according to Patton (2014), interviews can be conducted to reveal the experiences of the individuals, learn how the events affect individuals and learn about the changes in emotions and views. An interview form prepared by the researcher with 4 open-ended questions was used for data collection in this study. This form was shared with teacher candidates' in an online environment and the teacher candidates' were asked to complete and send the form in 3 days via an online environment. Before the application, online interviews were conducted with the teacher candidates' via Zoom, the purpose of the study was explained and the importance of correctly answering the question was explained. The researchers collected the received e-mails and created a data file.

C. Data Analysis

The data collected for this study were analysed with content analysis. Content analysis that gathers similar data and interprets this data for the reader to understand represents the results descriptively after in-depth analysis. In content analysis, the data are processed according to four stages which are coding, creating themes, organising data for codes-themes and defining-interpreting findings to conclude (Yıldırım & Şimşek, 2016). In content analysis, the researcher is directed to explain the collected data. After the data is filtered in detail, the data is interpreted around a certain subject and transferred to the reader (Gürbüz & Şahin, 2018).

D.Ethical Committee Decision

Ethical permission was obtained from the 22.04 2021/8-43 Inonu University Social and Humanities Scientific Research Ethical Committee for this research.

III.Findings

The findings obtained from this study, which was carried out to reveal the opinions of teacher candidates' on E-sports, were grouped into four categories, and the tables belonging to each category are given below.

A. Findings regarding the opinions of the teacher candidates' about E-sports

Table 2. The opinions of the teacher candidates' about E-sports

Themes	Codes	F
Digital Environment Sport	Internet use	20
	Digital Game	20
	Online participation	17
	Digital characters	8
Internationality	Simultaneous tournament	3
Electronic Sports	Professional players	16
Organizations	Team play	4
	Individual play	4

	Online audience	3
	Different branches	2
	Reward system	1
Effects	Physical relaxation	4
	Spiritual relaxation	3
	Control skill development	2
Not falling into the sports category	Physical activity deprivation	2

The teacher candidates' shared their opinions on E-sports under 15 different codes in 5 themes. Accordingly, it can be said that teacher candidates see E-sports as online participation-based digital games that require more internet use. Some examples from the opinions of teacher candidates' on e-sports are presented below.

K2: "It is a sports branch based on online games. Electronic sports can be defined as a sport where people from all over the world can meet and play games via the internet, or people from different parts of the world can meet and play games through large international electronic sports organizations organized at certain times. Games get this name when they are organized with professional organizations, usually among professional players."

K4: "Contrary to mainstream sports, it does not involve a physical activity, it is a type of activity that involves controlling any game."

K16: "Ability to perform sports in different branches over the Internet."

B. Findings on the opinions of teacher candidates' on the effects of e-sports

Table 3 The opinions of teacher candidates' on the effects of e-sports

Themes	Codes	f
Positive Effects	Motor skill development	8
	Socialization	8
	Foreign language acquisition	6
	Supporting teamwork	3
	Supporting leadership development	2
	Technological knowledge development	2
	Positive motivation to sport	2
	Avoidance of stress	1
	Increasing attention span	1
	Providing personal development opportunities	1
	Barrier-free environment	1
	Being free from discrimination	1

	Getting to know different cultures	1
	Developing creative thinking	1
	Developing strategic thinking	1
	Developing analytical thinking	1
	Developing problem solving skills	1
	Developing responsibility	1
	Material return	
Negative Effects	Physical activity deprivation	7
	Addiction	7
	Asocialization	6
	Health problems	4
	Falsity	3
	Loss of communication	2
	Academic failure	2
	Obesity	1
	Distractibility	1
	Incitement to violence	1
	Production based on commercial concern	1

The teacher candidates' shared their opinions on the effects of E-sports under 30 different codes in two themes. Accordingly, it can be said that while teacher candidates' emphasized the positive effects of e-sports as motor skill development, they saw physical activity deprivation and addiction as negative effects. While some teacher candidates' saw e-sports as a means of socialization, some reported that it would cause asocialization as a result of digital addiction. Some examples from the opinions of teacher candidates' on the effects of e-sports are given below.

Positive effects theme

K1: "Learning teamwork, 2- Many players communicate in different languages with players from different cultures and learn languages on the computer. 3- Stratejik, analitik düşünme ve hızlı karar verebilme yeteneği sağlaması Providing the ability to think strategically, analytically and deciding quickly, 4- Providing hand, eye and mind coordination, 5- Increasing technological knowledge and skills, 6- Recognizing different cultures and making friends with people from different cultures, 7- The basis of games is mathematics and accordingly, many lessons around the world are taught to children through games, 8- Increasing task management in children who play strategy games, 9- Developing leadership qualities"

K.9. "In the time when everything has started to go digital, it is possible to both play games and earn money with e-sports via tournaments etc.."

Negative effects theme

K.17. *“Inactivity can lead to laziness. It may cause pain and degree progression over the eyes.”*

K.9. *“There may be problems with asociality and human relations, although I have not experienced this as someone who plays a lot, there are examples of people experiencing. It varies from person to person.”*

C. Findings of the opinions of teacher candidates’ on the effect of e-sports on the socialization of individuals

Table 4 Opinions of teacher candidates’ about the effect of e-sports on the socialization of individuals

Themes	Codes	
Contributing to socialization	Being competitive	1
	In-game solidarity	1
	In-game solidarity	3
	Internationality	1
	Covid-19 Pandemic time socialization	1
	Virtual friendships	2
Causing asociality	Digital screen addiction	1
	Incitement to aggression	1
	Lack of physical interaction	3

Teacher candidates’ expressed their opinions on the effect of e-sports on the socialization of individuals under nine different codes in two themes. While some teacher candidates’ explained the contribution of e-sports to socialization with the codes of being competitive, in-game solidarity, mutual interest meeting, internationality, Covid-19 Pandemic time socialization and virtual friendships, some teacher candidates’ stated digital screen addiction, incitement to aggression and lack of physical interaction caused asociality. Some examples from the opinions of teacher candidates’ on e-sports are presented below.

The theme of contributing to socialization

K.7. *“It is a good activity for socializing, because people who have difficulty in expressing themselves and who do not have good social relations can socialize more easily in digital environments for the purpose of in-game solidarity. If you are an introverted, secretive person, you can take the first step to socialization with e-sports.”*

K.13. “E-Sports tournaments are now held with spectators. E-sports tournaments contribute as much as a basketball tournament contributes to socialization.”

The theme of causing asociality

K.17. “I think it restricts socialization because no matter it is called a group sport, training processes will be far from sociality, in general.”

D. Findings of the opinions of teacher candidates’ on the career process of e-sports

Table 5 The opinions of teacher candidates’ on the career process of e-sports

Themes	Codes	f
Positive Perspective Toward Directing to E-Sports	Student interest	4
	Student success	2
	Informinge	2
	Appropriate infrastructure	1
	Being usseful	1
	Being safe	1
Negative Perspective Toward Directing to E-Sports	Having a career without socializing	2
	Leisure activity	1
	Inability to use excess energy	1
	Hindering development	1

Teacher candidates’ expressed their opinions on the effects of e-sports on the career process under ten different codes in two themes. According to this situation teacher candidates’ have a positive perspective toward career development in e-sports if their students have interest and ability in this field, and if there is appropriate infrastructure. It can be said that the teacher candidates’ have a negative perspective toward career development in e-sports for some reasons, such as lack of socialization, lack of physical activity to use their excess energy and hindering development. Some examples from the opinions of teacher candidates’ on the effects of e-sports on career process are given below.

The Theme of Positive Perspective Toward Directing to E-Sports

K.6. “If I realize that my students have an interest in this direction, I will do the necessary research and direct my students to this field in the most productive way.”

The Theme of Negative Perspective Toward Directing to E-Sports

K2: “What you call e-sports, after all, is another bubble economy, one of the new methods of selling something that has not materialized in the physical environment, so

this bubble will burst one day when the supply and demand side is satisfied. That's why, it can be a waste of time."

IV. Results, Discussion and Recommendations

Technological developments affect sports directly or indirectly, as in all other social areas. These developments have led to the emergence of electronic sports. E-sports represents competitive video games that make traditional sports a part of the virtual world. E-sports has become a new media form with the increasing content of online gaming technologies. Today, hundreds of millions of people follow e-sports. Researching the role of e-sports in the socialization process of individuals plays an important role. In this study, it is aimed to provide a multidimensional perspective by examining primary school teacher candidates' views on e-sports. In this context, the views of primary school teacher candidates on what e-sports is, its effects, its effects on the socialization of individuals and the career process in e-sports were examined.

When the opinions of the primary school teacher candidates on the meaning of e-sports were examined, it was determined that the teacher candidates defined e-sports as digital games based on online participation that require more internet use. Çolak et al. (2018) determined in their research that 63.5% (181) of the participants did not know the meaning of the word e-sports. 11.9% of the participants stated that they learned the meaning of e-sports from the internet, and 10.8% said they learned it from their friend. When the opinions on what e-sports are, 17.8% of the participants prefer e-sports to online games, 12.9% to electronic sports competitions, 6.3% to waste of time, unnecessary and harmful things. It was determined that 5.6% of them described it as the future of sports, 2.8% as a way to earn money by playing games, 2.8% as a sports and news site, and 1.7% as inactive sports.

When the opinions of the teacher candidates on the effects of e-sports are examined, it is seen that the teacher candidates express the development of motor skills as a positive effect of e-sports, and the lack of physical activity and addiction as a negative effect of e-sports. While some of the teacher candidates saw e-sports as a socialization tool, some stated that it would cause asocialization as a result of digital addiction. Widely used video games come with some risks, including the risk of addiction and potential health risks. Video game applications may not always present problematic situations for individuals. These practices can also have potential positive effects on individuals. For this reason, it is more functional to evaluate the positive and negative effects of applications together when evaluating video games (Thorens et al., 2016). Theoretically, the views that games are an inefficient activity, violent video games encourage aggressive behaviors, video games cause gaming addiction, and e-sports lead to e-sports related gambling addiction are the main reasons why society has a negative perception about video games (Freitas et al., 2019). Choi et al. (2017) emphasized that success and risk-taking impulses are the strongest predictors of e-sports addiction in their study. In the research, it was determined that e-sports participants value competition equally regardless of their addiction level. In addition, risk taking has been expressed as an important participant motivation that affects e-sports addiction. Whether gaming causes addiction or not continues to be discussed in the scientific literature. The American Psychiatric Association has proposed

the concept of "internet gaming disorder" in relation to the subject. It is stated that many passionate individuals who are committed to e-sports games often find themselves in this activity to the extent that it can reduce their interest in other activities. This reflects a certain passionate state that is not addictive. As a result, it can be misinterpreted as a devotional addiction. Gamers use the concept of healthy gaming culture to position esports as a viable sport. E-sports is turned into a sport by focusing on sportsmanship, team spirit, healthy nutrition, physical exercise and similar elements (Nielsen & Hanghøj, 2019). Granic et al. (2014) stated that video games have positive effects on social, emotional, motivational and cognitive well-being.

When the opinions of the teacher candidates on the effects of e-sports on the socialization of individuals were examined, it was determined that some teacher candidates explained the effect of e-sports on socialization with the codes of being competitive, solidarity in the game, meeting of mutual interests, internationality, Covid-19 Pandemic time socialization and virtual friendship codes. Some teacher candidates explained the effect of e-sports on socialization with the codes of asociality experienced due to digital screen addiction, incitement to aggression and lack of physical interaction. Seo (2016) stated in his research that e-sports contains various social meanings and values. With these social meanings and values, e-sports is becoming a symbolic expression of personal development, competitiveness, justice and respect for individuals, rather than just a daily leisure activity or a form of work for individuals. In this respect, e-sports consumption encourages a whole new social world. In the research, most of the participants stated that their social interactions with other e-sports players increased and they established personal friendships that improved their social identities. Along with the e-sports events, the participants made friends with whom they communicated outside the virtual world. It has been determined that there are many social reasons why consumers prefer to be professional players and make a career in e-sports. Among these reasons are professional players meeting their socialization needs by developing positive relationships among themselves, achieving positive results in tournaments by advancing in their careers, experiencing a sense of self-realization by receiving positive reinforcement from their peers in their success, and taking an inner pleasure from e-sports activities (Seo, 2016).

When the opinions of the primary school teacher candidates about the career process in e-sports are examined, it is seen that the teacher candidates have a positive view of the e-sports career development process in terms of benefiting from e-sports, being interested in e-sports, being talented in this regard, and having a suitable infrastructure; On the other hand, it can be said that they view them negatively in terms of lack of socialization, lack of physical activity to use their excess energy and hindering development. There are many reasons that lead individuals to be interested in e-sports. Mustafaoğlu et al. (2018) stated in their research that individuals are most interested in e-sports for reasons that can be expressed as passion for games, then career and leisure time. Career development in e-sports is a complex and dynamic system. Meng-Lewis et al. (2020) stated in their study that traditional career theories may be insufficient to explain the complex and dynamic nature of careers that occur with e-sports. They have

made an important theoretical contribution by developing an e-sports career theory that is compatible with the contemporary environment and aimed at developing e-sports skills. More and more gamers see esports as a career opportunity rather than a recreational activity. Social motivations based on competition and skill development bring along career planning to become a professional e-sports player. Young players have more opportunities to seek a career as a professional e-sports player than other players with competitive gaming experience (Bányai et al., 2020). There are countless ways to participate in esports: event hosting, web design, audio streaming, game analytics, legal protection, and many other integrated events. These roles are crucial for the growth of the surrounding community and tournaments (Anderson et al., 2018).

In the light of the results obtained, it is thought that various projects and training programs aimed at enabling young people to get to know e-sports may be beneficial. In addition, considering the negative effects of e-sports, it can be suggested that young people be guided correctly through trainings in order to avoid these risks. Considering the positive effects of e-sports events, directing young people to participate in these events as amateur and professional will support their development in a versatile way. With the dimension of e-sports as a new gaming experience area and a new socialization environment, it is important to provide an encouraging environment for young people to create a social identity and realize their social goals. It will be beneficial to act with a scientific perspective in the discovery of the potential of individuals and the development of their skills in e-sports events. In this respect, providing scientific approaches and training programs such as identifying the talents of young people, directing them to activities suitable for their potential, and planning the usage hours are important in terms of functionality. Establishing a healthy gaming culture will also make it easier for individuals to become professional in e-sports and realize their career goals related to e-sports. Based on the results obtained, it can be suggested to researchers to conduct qualitative research on different study groups to determine the effects of e-sports on individuals. Evaluations regarding e-sports as a gaming experience area and a socialization tool can also be made through quantitative research. Researchers can also conduct experimental studies on the effects of e-sports on social relationship roles.

References

- Akgöl, O. (2019). Spor endüstrisi ve dijitalleşme: Türkiye'deki espor yapılanması üzerine bir inceleme. *TRT Akademi*, 4(8), 206-224.
- Akın, E. (2008). Elektronik spor: *Türkiye'deki elektronik sporcular üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Anderson, C. G., Tsaasan, A. M., Reitman, J., Lee, J. S., Wu, M., Steel, H., Turner, T., & Steinkuehler, C. (2018). *Understanding Esports as a STEM Career Ready Curriculum in the Wild*, 10th International Conference on Virtual Worlds and Games for Serious Applications (VS-Games), pp. 1-6.
- Atalay, A. & Boztepe, E. (2020). E-spor endüstrisi ve ekonomik çıktıları üzerine bir değerlendirme. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 6(3), 19-35.

- Atalay, A., & Topuz, A. C. (2018). What is being played in the world? Mobile esports applications. *Universal Journal of Educational Research* 6(6): 1243-1251.
- Baltezarević, B. & Baltezarević, V. (2019). eSports as a new playground. *Facta Universitatis, Series: Physical Education and Sport*, 023-030.
- Baltezarević, R., & Baltezarević, B. (2018). The impact of video games on the esports formation. *Facta Universitatis, Series: Physical Education and Sport*, 16(1), 137-147.
- Bányai, F., Griffiths, M. D., Király, O. ve Demetrovics, Z. (2019). The psychology of esports: A systematic literature review. *Journal of gambling studies*, 35(2), 351-365.
- Bányai, F., Zsila, Á., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z., & Király, O. (2020). Career as a Professional Gamer: Gaming Motives as Predictors of Career Plans to Become a Professional Esport Player. *Frontiers in Psychology*, 11.
- Bayram, A. T. (2018). Planlanmış davranış teorisi çerçevesinde e-spor turizmine katılma niyeti. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 17-31.
- Büyükbaykal, N. G. & İli, B. (2020). E-spor kavramına yönelik araştırmaların bibliyometrik analizi. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Uksad)*, 6(2), 572-583.
- Choi, C., Yoo, S.-W., & Greenwell, T. C. (2017). *A new approach via level of addiction in eSports: Investigating participation motives from a marketing perspective*. In Sport Marketing Association Conference (SMA XV) (pp. 1-3).
- Civan Kemiksiz, R. (2019). *Çevrimiçi bağımlılığın habitatu: çevrimiçi oyuncuların e-spor faaliyetleri ve oyun bağımlılığı ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cranmer, E. E., Han, D. I. D., van Gisbergen, M. ve Jung, T. (2021). Esports matrix: Structuring the esports research agenda. *Computers in Human Behavior*, 117, 106671.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri, beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative research methods, qualitative research and research design according to five approaches]*. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. ed./Trans. ed.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çolak, S., Örs, A., Çolak, E., Son, M., Güzelordu, D., Çolak, T., & Yargıcı, M. (2018). Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin e-spor bilgi düzeylerinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 121-127.
- Devia-Allen, G. C. (2017). *Good game well played: An esports documentary*. Illinois State University.
- Ducheneaut, N., & Moore, R. J. (2004). *The social side of gaming: a study of interaction patterns in a massively multiplayer online game*. In Proceedings of the 2004 ACM conference on Computer supported cooperative work (360-369).
- Ecevit, R. G., Tunçe, F., Karaoğlu, O., Şahin, E. & Özer, M. K. (2018). Elektronik spor ve elektronik sporcular üzerine betimsel bir inceleme. *Journal Of Health And Sport Sciences*, 1(1), 23-28.
- Evren, T., Kargün, M., Pala, A. & Yazarer, İ. (2019). Spora yenilikçi yaklaşım: e-spor. *Journal Of International Social Research*, 12(66).

- Ferguson, C. J., & Olson, C. K. (2013). Friends, fun, frustration and fantasy: Child motivations for video game play. *Motivation and Emotion*, 37(1), 154-164.
- Fletcher, B., Gowers, R., & Saeed, S. (2020, November). *The Effects of Esports School Tournaments on Positive Behavioural Change*. In *Joint International Conference on Serious Games* (pp. 219-229). Springer, Cham.
- Freeman, G. & Wohn, D. Y. (2019). Understanding eSports team formation and coordination. *Computer supported cooperative work (CSCW)*, 28(1), 95-126.
- Freitas, B. D. A., Contreras-Espinosa, R. S., & Correia, P. Á. P. (2019). *How Society's Negative View of Videogames Can Discourage Brands from Sponsoring eSports*. In *International Conference on Videogame Sciences and Arts* (pp. 136-149). Springer, Cham.
- Gauvain, M., Beebe, H., & Zhao, S. (2011). Applying the cultural approach to cognitive development. *Journal of Cognition and Development*, 12(2), 121-133.
- Gough, C. (2021). *Worldwide eSports audience size 2021* (eSports audience size worldwide from 2019 to 2024). <https://www.statista.com/statistics/1109956/global-esports-audience/>
- Granic, I., Lobel, A., & Engels, R. C. M. E. (2014). The benefits of playing video games. *American psychologist*, 69(1), 66.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hallmann, K. & Giel, T. (2018). eSports—Competitive sports or recreational activity?. *Sport management review*, 21(1), 14-20.
- Hamari, J., & Sjöblom, M. (2017). What is eSports and why do people watch it?. *Internet research*, 27 (2) (2017)
- Jenny, S. E., Manning, R. D., Keiper, M. C., & Olrich, T. W. (2017). Virtual (ly) athletes: where eSports fit within the definition of “Sport”. *Quest*, 69(1), 1-18.
- Jia, A. L., Shen, S., Bovenkamp, R. V. D., Iosup, A., Kuipers, F., & Epema, D. H. (2015). Socializing by gaming: Revealing social relationships in multiplayer online games. *ACM Transactions on Knowledge Discovery from Data (TKDD)*, 10(2), 1-29.
- Jonasson, K., & Thiborg, J. (2010). Electronic sport and its impact on future sport. *Sport in society*, 13(2), 287-299.
- Kartal, M. (2020). *Küreselleşme bağlamında Türkiye'de e-spor*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kilci, A. K., & Yalçın, S. (2020). Dijital spor oyunları oynama motivasyonunun ahlâki karar alma tutumlarına etkisi: espor oyuncularını üzerine bir araştırma. *Social Sciences Studies Journal*, 6(68), 3641–3649.
- Kocadağ, M. (2017). Elektronik spor kariyeri ve eğitim. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1(2), 49-63.
- Korschen, T. H. (2020). *eSports Behind the Screen*. How consumers co-create meaning in practice (Master's Thesis).
- Küçük, V., & Koç, H. (2004). Psiko-sosyal gelişim süreci içerisinde insan ve spor ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 211-223.

- Marelić, M.& Vukušić, D. (2019). E-sports: Definition and social implications. *Exercise and Quality of Life*, 11(2), 47-54.
- Meng-Lewis, Y., Wong, D., Zhao, Y., & Lewis, G. (2020). Understanding complexity and dynamics in the career development of eSports athletes. *Sport Management Review*.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* [Qualitative research A guide to design and implementation]. (S. Turan, Çev. ed./Trans. ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mustafaoğlu, R. (2018). E-spor, spor ve fiziksel aktivite. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 84-96.
- Mustafaoğlu, R., Zirek, E., & Yasacı, Z. (2018). E-Spor oyuncularının demografik özellikleri, oyun oynama süreleri ve başarılarını etkileyen faktörler. *Bağımlılık Dergisi*, 19(4), 115-122.
- Mustafaoğlu, R. (2019). E-spor ve sağlık. *Current Addiction Research*, 3(1), 5-10.
- Nielsen, R. K. L., & Hanghøj, T. (2019, October). *Esports skills are people skills*. In Proceedings of the 13th European Conference on Game-Based Learning (pp. 535-542).
- Öz, N. D., & Üstün, F. (2019). E-spor katılım motivasyonu ölçeği'nin (ekmö) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 115-125.
- Özkurt, A. (2019). *E-sporun türkiye'de spor yönetimi ve kulüpleşme yönünden gelişiminin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Özsoy, S., & Kalafat Çat, A. (2018). Sanal ortamda sporun yeni formu: e-spor. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 5(31), 4776-4784.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma yöntemleri, beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. [Qualitative research methods, qualitative research and research design according to five approaches]. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. ed./Trans. Ed) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Phalen, Q. P. (2019). *Are Esports a Sport?*. The University of Edinburgh.
- Pişkin, E., Devocioğlu, S. & Halisdemir, T. A. (2019). *Spor endüstrisinin yükselen alanı e-sporun dünya ekonomisindeki yeri*. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, Gaziantep, 7-9 Kasım 2019, 264-280.
- Qian, T. Y. & Zhang, J. J. (2019). Understanding and Measuring Esports Online Spectator Motivation: Development of a Scale. *Association of Marketing Theory and Practice Proceedings 2019*. 57.
- Reitman, J. G., Anderson Coto, M. J., Wu, M., Lee, J. S. & Steinkuehler, C. (2020). Esports research: A literature review. *Games and Culture*, 15(1), 32-50.
- Scholz T.M. (2019) *Introduction: The Emergence of eSports*. In: eSports is Business. Palgrave Pivot, Cham.
- Seggie, F. N. & Bayyur, Y. (Ed.), *Nitel araştırma yöntemlerine giriş* (3. Baskı, ss. 12-74). Anı Yayıncılık.

- Seo, Y. (2016). Professionalized consumption and identity transformations in the field of eSports. *Journal of Business Research*, 69(1), 264-272.
- Snavely, T. L. (2014). *History and analysis of eSport systems* (Doctoral dissertation).
- Steinkuehler, C. (2020). Esports research: Critical, empirical, and historical studies of competitive videogame play. *Games and Culture*, 15(1), 3-8.
- Şahin, M.F. (2018). *Elektronik sporcular ile amatör futbol kalecilerinin reaksiyon zamanlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Tang, W. (2018). Understanding esports from the perspective of team dynamics. *The Sport Journal*, 21, 1-14.
- Thorens, G., Achab, S., Rothen, S., Khazaal, Y., & Zullino, D. (2016). Is video game addiction a reality?. *Revue medicale suisse*, 12(531), 1554-1556.
- Taylor, T. L. (2012). *Raising the stakes: E-sports and the professionalization of computer gaming*. Mit Press.
- Üçüncüoğlu, M., & Çakır, V. O. (2017). Modern spor kulüplerinin espor faaliyetlerine ilgi gösterme nedenleri üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 34-47.
- Wagner, M. (2006). On the scientific relevance of eSport, in Proceedings of the 2006 International Conference on Internet Computing and Conference on Computer Game Development, CSREA Press, Las Vegas, Nevada, 437-440.
- West, C. A. (2020). *E-Sports in Academia: A Comparative Analysis of Secondary and Post-Secondary E-Sports Athletes' Experiences* (Doctoral dissertation, Lamar University-Beaumont).
- Xiao, M. (2020). Factors influencing eSports viewership: An approach based on the theory of reasoned action. *Communication & Sport*, 8(1), 92-122.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., (2016), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (11. basım), Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Yıldız, E., & Çetin, Z. (2018). Sporun psiko-motor gelişim ve sosyal gelişime etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 54-66.
- Yükçü, S. & Kaplanoğlu, E. (2018). E-spor endüstrisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 533-550.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

BİLGİNER ERDOĞAN, Ş. (2021). Görsel Kültürün Küresel Kültüre Dönüşmesinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 989-1006.

Görsel Kültürün Küresel Kültüre Dönüşmesinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü

Şeyma BİLGİNER ERDOĞAN ()*

Öz: *İnsanoğlu duyuları yoluyla elde ettiği bilgilerle bir yandan günlük yaşamını sürdürürken diğer yandan bu bilgilerle toplumsal bir kültürün oluşumuna katkıda bulunur. Bu kültürel süreçlere iletişimin insanlar arasında ilişki kurmasını sağlayan basit bir eylem olması gibi, tarihsel süreç içerisinde teknolojik araçlar yardımıyla gerçekleştirilmesi ve çok farklı ileti yollarının kullanılması da dâhildir.*

On dokuzuncu yüzyılda kitle iletişim araçlarının icadıyla hızlanan veri akışı, bu araçları toplumsal hayatta önemli bir noktaya taşımıştır. Toplum bilgilendirici, haber verici, eğlendirici işlevleri bu araçların etkisini daha da artırmıştır. Bilhassa yirmi birinci yüzyılın iletişim çağı, bilişim çağı, gösteri çağı şeklinde nitelendirilmesinde bu araçlar çok büyük rol oynamaktadır. Yine bu araçlar, görselin artan kullanımıyla yeni görme biçimlerinin ortaya çıkmasına ve görsel kültürün küresel kültüre dönüşmesini sağlamıştır.


Bu çalışmada görselin bir iletişim biçimi olarak kullanılması, görsel kültür kuramı üzerinden ele alınmıştır. Bu amaçla özellikle görsele dayalı kitle iletişim araçlarında görselin kullanılma biçimleri üzerinden nasıl bir kültür oluşturulduğu incelenmeye çalışılmıştır. Görselin anlatımı ve iletişimi güçlendirmesi yanında toplumların ve insanların bakış açılarını yönlendirdiği noktasına vurgu yapılmaktadır. Literatür taraması yapılan bu çalışmada, görselin, seyircinin zihinsel dünyasını etkilemesi ve iletişimin kurulması aşamasında önem taşıdığına dikkat çekilerek, bu süreçte kitle iletişim araçlarının rolü üzerinde durulmuştur.


Anahtar Kelimeler: *Görsel, görsel kültür, toplum, iletişim, kitle iletişim araçları.*

The Role of Mass Media in Transforming Visual Culture to Global Culture

Abstract: *While human beings maintain their daily lives with the knowledge they have obtained through their senses, on the other hand, they contribute to the formation of a social culture with this knowledge. Along with the fact that communication is a simple action that enables people to establish relationships among themselves, the realization of communication with the help of technological tools within the historical process, and the use of many different ways of communication are also included in these cultural processes.*

The data flow, which gained speed along with the invention of mass media in the nineteenth century, carried these tools to an important point in social life. Their informative, communicative and entertaining functions for the society further increased the effects of these tools. In particular, these tools play a major role in their description as the twenty-first century's communication age, information age, show age. These tools also enabled the emergence of new

^{*)} Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Tv ve Sinema Bölümü (e-posta: bilginer.seyma@atauni.edu.tr)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0618-6160>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

ways of seeing and the transformation of visual culture into global culture along with the increasing use of visuals.

In this study, the use of visual as a way of communication was discussed through visual culture theory. For this purpose, it was attempted to investigate how a culture was created through the ways visuals are used especially in visual-based mass media. It was emphasized that visuals strengthen expression and communication and also guides the perspectives of societies and people. In this study, whose literature was reviewed, it was pointed out that the visuals affect the audience's mental world and is of importance in the establishment of communication, and it was focused on the role of mass media in this process.

Keywords: Visual; visual culture; society; communication; mass media.

Makale Geliş Tarihi: 26.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.928525

I. Giriş

İnsan, dünyada var olduğu günden beri kendisi ve çevresiyle iletişimde bulunma zorunluluğundan dolayı çeşitli yollar denemiş ve bu yollar iletişimin farklı biçimlerde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kimi zaman bir şiir veya destan, kimi zaman yazının damgasını taşıyan kitap, kimi zaman ikonik bir resim veya fresk, kimi zaman da mekanik bir aracın kanal olduğu fotoğraf, film, video gibi görsel araçlar yoluyla gerçekleştirilen iletişim, kendi tarihi içerisinde sözlü, yazılı, basılı, elektronik olarak adlandırılmıştır.

Görsel, elektronik devrimle başlayan ve son yüzyılda iletişimin vazgeçilmez bir formu olarak eski dönemlere oranla daha fazla tercih edilmektedir. Bir iletişim biçimi olarak görsel, yazı ve söz gibi etkileşim sağlayarak bir kültür üretme kabiliyetine sahiptir. Görüntülü bilginin yaygın kullanımı ile yazılı kültürün bireyselliğinin yerini tekrar kitleliliğe bıraktığı düşüncesinden hareketle bu çağ “ikincil sözlü kültür çağı” (Ong, 2012) olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle bu çağ, birincil sözlü kültür geleneğinde var olan katılımcı yapıda olduğu gibi, topluluk duygusunun ön plana çıkması, görüntülerin sözle desteklendiği ve sözlü geleneğin yeni biçimi şeklinde değerlendirilmektedir.

Teknoloji yardımıyla hemen her kesime ulaşan bilgi, form değiştirirken, aynı zamanda mekân ve zaman kavramlarının yeniden tanımlanmasına, görmenin nitelik değiştirmesine de neden olmuş ve bir kültür haline dönüşmüştür. “Yeni olan bu görsel kültür, görsel olmayan şeyleri de görselleştirerek, nesnelere yerine geçebildiği ve sayısız kez yeniden üretilerek, insan deneyimini her zamankinden fazla görselleştirmiş; sanat tarihi, film, sosyoloji, medya çalışmaları gibi alanlarda artan şekilde çalışmalar yapılmasını sağlamıştır” (Mirzoeff, 1998:5-7). Görselin içerdiği kültür, görüntülerin bireyler üzerinde oluşturduğu etkiyle yerel ve küresel olanı da deneyimlemelerini sağlamaktadır.

Kitle iletişim araçları, ürettiği ürünlerle kültür oluşumunu sağlarken diğer yandan bu kültürün oluşumuna herkesi dâhil ederek, karşılıklı bir etkileşim yaratır. Özellikle “İnteraktif bilgisayar ağları, yeni iletişim biçimleri ve kanalları hayatı şekillendirerek,

aynı zamanda hayat tarafından şekillendirilip katlanarak büyümeyi sağlar” (Castells, 2003:3). Yirminci yüzyılda kitle iletişim araçlarında görselin artan kullanımı, yine bu araçlar yardımıyla ulusal sınırları aşarak küresel bir kültürün oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu ise McLuhan’ın ifade ettiği “küresel köy”e özgü gerçekliğin ortaya çıkmasıdır.

Bu küresel köyün kullandığı dil ise, kitle iletişim araçlarının gelişen teknolojik alt yapısına bağlı olarak kendine özgü ve evrensel sayılabilecek görsel ile güçlü bir yapıya ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı da kitlesel iletişimi gerçekleştiren araçların, görseli etkili bir şekilde kullanması, bu araçların gerçeklik ve toplumsal algı üzerinde etkin olduğu noktasına işaret etmektir.

Görsel kültür üzerine yapılan çalışmaların artması, özellikle modern dönemde göz kültürünün ön plana çıkmasına bağlı olarak daha da hızlanmıştır. Dolayısıyla çalışmalar, sanatsal alanla birlikte 19 ve 20. yüzyılın önemli devrimlerinden olan kitle iletişim araçlarıyla daha farklı bir boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Mitchell ve Mirzoeff gibi görsel kültür konusunda öne çıkan isimlerin sıklıkla duyulması, görsel kültürün tarihsel süreç içerisinde işaret ettiği noktaya bir dönemeç olarak bakmalarından kaynaklanmaktadır.

Görsel kültür konusunun medya ile olan ilişkisi, son yıllarda göze çarpan konular arasında olmakla birlikte, azımsanmayacak sayıda yapılmış farklı çalışmalarla literatüre kazandırılmıştır. Hüseyin Gençalp 2019 yılında yapmış olduğu “Görsel Kültür, Çoklu Okuryazarlık ve Çoklu Biçimlilik Bağlamında Sosyal Medya İletileri” çalışmasında insanların bilgiye ulaşırken, başvurdukları çoklu biçimli metinlerin yapılarını irdeleyerek, bu içeriklerin anlam üretme süreçleri üzerinde durmaya çalışmıştır.

Görselin yoğun şekilde bir iletişim biçimi olarak kullanılmasına bağlı olarak, okuryazarlık gerektiren ve ihmal edilmeyecek bir alan vurgusuyla yapılan bazı çalışmalar da vardır. Onlardan biri, 2017’deki “Görsel Kültür ve Görsel Okuryazarlık” başlıklı çalışması ile Sibel Onursoy’un, bilginin ve onun yayılma biçimlerinde ortaya çıkan materyal, kültürel, çevresel, bilgisayar, işitsel ve medya okuryazarlığı gibi, görsel okuryazarlık kavramının görsel kültürle olan ilişkisini, literatüre bağlı olarak incelediği çalışmasıdır.

Karin Becker, 2014’te “Where is Visual Culture in Contemporary Theories of Media and Communication?” başlıklı çalışmasında, önce görsel kültür alanındaki merkezi kavramları ve teorik ilkeleri detaylandırarak, bu alanda bir boşluk olduğuna vurgu yapmış, çalışmasını hem tarihsel olarak hem de mevcut medya ortamında görüntülenen medya ve iletişimin eleştirel yansıtıcı analizine nasıl katkıda bulunabileceği önerisiyle gerçekleştirmiştir.

Yine 2014’te “Researching Social Media and Visual Culture” başlıklı çalışma ile Liam French, sosyal medya kültüründe “görsel”e artan vurgu ile yeni ortaya çıkan görsellik biçimlerinin, geleneksel olanın sınırlarını bulanıklaştırma yollarını değerlendirmiştir.

2004'te "İmgenin Gücü ve Görsel Kültürün Yükselişi" başlıklı çalışmasında Alev Fatoş Parsa, görselin, teknolojinin hızla gelişmesiyle, dünyanın "imgelerin ve görsel kültürün" kendine özgü kurallarıyla açıklanabilecek şekilde akıp giden bir sürecin içine girdiği noktaya vurgu yapmaktadır.

Tez çalışması olarak literatürde yer alan 2012 yılında "Şiddeti Görünür ve Meşru Kılan Görsel Kültürün Antropolojisi: Arka Sokaklar Dizisi Örneği" ile Hülya Doğan', 2007'de "Görsel Kültürde Bir Tüketim Nesnesi Olarak Beden: Video Klipler Örneği" ile Oktay Işıkdoğan, görsel kültürü tüketim toplumu bağlamında ele almıştır. 2005 yılında Mustafa Mencütekin'in "Karizmanın Görsel Kültürde Sunumu: Gandhi, Atatürk, Musa ve Hitler Örnekleri" ile karizmatik kişiliğin, hitabet ve kitleleri etkileme gücünün görsel kültür boyutunda sunumunu içeren ve Afıtap Boz'un 2001'de "Bir İmge Üretme Biçimi Olarak Fotoğraf ve Görsel Temsil" çalışmasında imgenin tarihsel dönüşümü ve kültürel alanın görsel olarak tanımlanmasına neden olan değişmeyi konu alan tez örnekleri, alan yazına katkıda bulunan diğer çalışmalardır.

20. yüzyıldan beri, kültürden bilime, toplumsal yaşamdan eğitime, hayatın hemen her alanında etkili bir iletişim biçimi olarak kullanılan görsel, bir kültür olarak yükseliş sürecine girmiştir. Bu yükselişin özellikle 21. yüzyılda kitle iletişim araçlarının etkisi bağlı olarak daha hızlı ivme kazanması ve toplumsal alanda etkilerini göstermesi ise çalışmanın oluşumuna kaynak teşkil etmektedir.

II. Görsel Kültür Nedir?

Görsel kültürü tanımlamadan önce neden bir kültür olarak değerlendirildiği noktasına bakmak, çalışmanın amacını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra görseli, bugüne dek geldiği süreç içerisinde ele almak yine bu amaca katkı sağlayacağından dolayı, bu kültürün temellerini insanın yeryüzünde var olduğu tarihe kadar geri götürmeyi de zorunlu kılmaktadır.

İlk olarak insanoğlu, hayatını devam ettirebilmek için basit aletler üreterek, bir yandan doğayı keşfetmek diğer yandan onu hâkimiyeti altına almak için çeşitli ve farklı buluşlarla, icatlarla, birikimiyle bir kültürün oluşmasına bilinçli veya bilinçsiz olarak katkı sağlamıştır. Bu kültürün aktarılmasında ise çeşitli iletişim kanallarının kullanılması sonucu, insanların kendilerini en iyi şekilde anlatabileceği farklı iletişim biçimlerinin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde ilk olarak görsel iletişimin, insanlar tarafından Lascaux'taki mağara duvarlarına çizilen resimlerle başladığı ve zaman içerisinde fotoğraf, sinema filmleri, televizyon vb. araçlardan yayılan görüntülerle çeşitli şekillerde karşımıza çıktığı görülür. Kullanılan bu iletişim biçimleri veya formları, ortaya çıktığı dönemin tarihsel ve toplumsal koşullarını göz ardı etmeden ele alındığında bir kültür taşıyıcısı olmaları yanında kimi zaman da kültür üreticisi konumunda oldukları görülür.

Görsellere dayalı olmasından dolayı görsel kültür olarak tanımlanan kavram ile ilgili ortaya net bir tanım koyulamamıştır. Çünkü görsel kültür kimine göre bakılan ve görülen şey, kimine göre görüntüler, kimine göre görsellik, kimine göre materyalist bir

sanat analizi, kimine göre görsel deneyimlerin yorumu, kimine göre de tarihsel süreçler içerisinde insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan görsel eserler olarak nitelendirilen baskı ve resimler olarak tanımlanmıştır (Henderson 1999: 26). Bu nedenle görsel kültür, farklı kaynaklardan beslenen bir birikim sürecini de ifade etmektedir.

Duncum ise görsel kültürün sadece görsellikten ibaret veya tüketim kültürü olmadığını dile getirerek, görsel kültür alanının öncelikle doğa ve bilimsel ve en iyi ihtimalle marjinal sanat eğitimcilerinin ilgisini çeken mikroskobik, topoğrafi, rüya gibi birçok alanı kapsadığını savunur (2005: 154-155). Görsel kültürü, ideolojik ve politik olarak üretilen ve tüketilen, yeri geldiğinde toplumun geleneksel törenleri için kullandığı öğeleri kapsayan; bu kültürün ortaya çıkmasında onun bir iletişim biçimi olarak kullanılması, sanatsal bir faaliyet alanında yer alması, insanlar tarafından üretilen bir metin, mesaj, kod ve yine üretilen bu görsel metinlerin yorumlanması noktasında görselle dayanan her şey olarak tanımlamak mümkündür.

Başka bir eserinde Duncum, görsel kültürün net şekilde yapılamayan tanımıyla ilgili olarak yapılan herhangi bir tanıma itiraz edilebileceği noktasına vurgu yapar. Çünkü rizomatik olarak tanımladığı görsel kültürü, sürekli ve durmaksızın büyüyen karmaşık bir yer altı sistemi gibi düşünür ve tıpkı fare yuvası ve karınca kolonilerine benzettığı interneti değişim ve büyümenin somut bir örneği olarak gösterir (2001: 103). Bu değişim ve büyüme de görselin bir kültür haline gelmesinde etkilidir.

Görsel kültür alanında bir başka düşünce de sadece tasarım ve estetik bağlamlarıyla ilişkili düşünmek gerektiğini söyleyen Tavin ve Housman aittir. Onlara göre görsellik kavramına baktığımızda, bu kavramın sürekli olarak görüntü üreten sistemler ve teknoloji sayesinde değiştiğini görürüz. Bunu sağlayan en önemli unsurlar ise medya ve medya teknolojileridir (Tavin ve Housman 2004: 211). Büyük ölçüde medya üretimlerine bağlı olan görsel kültür, sanat alanındaki eğitimleri de bu medya üretimleriyle birlikte ele almayı gerektirir.

Topluma ait ürünleri, eserleri, kültürü destekleyen veya besleyen görsellik, yine ait olduğu toplumun kültürel göstergeleriyle ifade edildiğinde ortaya çıkarmak istediği anlam veya mesajı doğru biçimde aktarır. Bundan dolayıdır ki "Görselliğe dayalı kültür, genel anlamda içinde yaşadığı tarihsel dönem ve toplumsal form dışında da ele alınamaz" (Çakır, 2014: 15). Aynı zamanda bağlamından koparılmış bir kültürel nesne, öge, ürün veya eser vb. şeyler sadece görsel kültür üzerinden anlamlandırılmamalıdır. Buna ilaveten toplumun tüm yönlerini kapsayacak şekilde, bir kültür bazında değerlendirme yapıldığında daha anlamlı ve doğru sonuca ulaşılması mümkün olacaktır.

Görsel kültür, özellikle 19. yüzyılda hareketsiz görüntü olan fotoğrafın açtığı çığır ve sonrasındaki süreçte devinim kazanarak hareketlenen görüntünün yeni bir kültür olarak tanımlanması noktasında da karşımıza çıkar. Bu yeni kültür ise evrensel bir dil oluşturarak, görüntülerle ortaya çıkan mesajları kimi zaman iletişim, kimi zaman tüketim, kimi zaman bilgi, kimi zaman haber, kimi zaman eğlence vb. içeriklerle dolaşıma sokmaktadır.

Bu yeni görsel kültüre olan güven, geçmişten beslenen kaynakların yanı sıra özellikle 19. yüzyılda değişen sosyoloji ve felsefi düşünceler sayesinde yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Bilimsel bilgiye olan güven artışı, görülmeyen şeylerin görülmesi veya görselleştirilerek sunulması, görselin bir kültür haline gelmesine ya da görselin yeni bir kültür yaratmasına ortam hazırlamıştır. “Her geçen gün ilerleyen teknoloji, Röntgen’in X-ray’le başlayan tesadüfi keşfi, Hubble sayesinde insan gözünün görmeyeceği kadar uzak galaksilere ulaşabilir olması” (Mirzoeff, 1998: 5) artık dünyanın eskisinden farklı ve yepyeni bir kültürle tanışması anlamını taşımaktadır.

Görsel kültürün net bir tanımı yapılamasa bile dil, din, ırk, kültürel yapı, yaşam biçimlerine etki etmesi yanında teknolojik alt yapının her geçen gün sunduğu imkânlarla, gözün egemen yapısının uzantısı olan “gözetim kültürü” nü ortaya çıkarması gibi, toplumsal yaşamı etkileyen birçok alanda farklı kültürlerin oluşmasına kaynaklık ettiğini söylemek de mümkündür. Görsel kültürde önemli olan nokta, görselden yola çıkarak görselin kendinden ziyade, birey, toplum ve dünyada ne anlamlar içerdiği, ürettiği ve tüketimi noktasıdır. Bu bağlamda görsel kültür anlamların oluşturulmasında ve sorgulamasında etkilidir.

III. Görsel İletişim Nedir?

İnsanların ve toplumların hayatında önemli işleve sahip olan iletişim, karşılıklı anlaşmayı, bireyin kendini ifade etmesini sağlayan ve sürekli olarak devam eden bir süreci ifade eder. Bu süreç farklı biçimlerde, farklı iletişim kanallarını veya araçlarını kullanmasından dolayı çeşitlilik göstermektedir. Bundan dolayı iletişim sözlü, sözsüz, yazılı, elektronik, dijital, görsel gibi kullanılan mesaj ve ortamlara göre farklı isimlerle anılmaktadır.

İletişim araçları veya ortamları, kullanıldıkları dönemlerde toplumun hemen her alanını etkilediğinden dolayı zaman içerisinde bir kültür oluşturmuştur. Örneğin, insanların belleklerini aktif şekilde kullandıkları dönemde sözün, belleğin unutuşuna karşı panzehir olarak görülen yazının, matbaanın icadıyla baskının, elektronik devrimle bilgisayar ve internetin, toplumsal yaşam biçimlerinde, öğrenmede ve kültürel süreçleri etkilemede önemli olduğu ve bunların bir kültür oluşturduğu net olarak görülmektedir.

Diğer iletişim kurma biçimlerinde olduğu gibi iletişim sürecinde görselin de önemi çok büyüktür. Hatta görselin, yazı ve sözün bir adım önüne geçtiği söylenebilir. Şöyle ki, bir dildeki sözleri veya yazıları o dili bilmeden anlamak mümkün olamayacağı için iletişimde kazalara sebep olması veya iletişim kuramama gibi güç durumlarla karşılaşma olasılığı söz konusudur. Bu durumda görselin daha evrensel veya daha anlaşılır olmasından veya ortaya çıkacak riskleri en aza indirmesi ihtimalinden ötürü, iletişimde öncelikli tercih sebebi olabilir. Mesela restoran yemek menüleri, tanıtım broşürleri, tarihi mekânların fotoğrafları, reklamlarda kullanılan ürünler ve daha birçok sayılabilecek örnek, iletişimi kolaylaştırması ve anlaşılır kılması bakımından görselin daha fazla kullanıldığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta siyasi kampanya reklamları sözü güçlendirmek veya sözün etkisini artırmak için sıklıkla görsel metinlere başvuru bir alandır.

Bütün bu örneklerden yola çıkarak görsel iletişim nedir? diye sorduğumuzda, simge, işaret, resim, fotoğraf vb. gibi göz duyusuna hitap eden içeriklerle oluşturulmuş bir iletişim biçimi olarak cevaplandırılabilir.

Etkin bir iletişim sürecinin parçası olarak görsel kullanımı, İlkçağ mağara resimlerinde insanlar arasında basit bir iletişim eylemi olarak değerlendirilebileceği gibi, Rönesans Dönemi'nde ressamın ortaya koydukları sanat eserlerinde farklı rollerde kendini gösteren bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkabilir. Örneğin; “Sandro Boticelli'nin (1445-1510) Roma'daki Sistine Şapeli'nde bulunan “Korah'ın Cezalandırılışı” adlı duvar resmi, Musa Peygamberin otoritesine başkaldıran bir adamı yutmak için açılan yeryüzünü betimler. 15. Yüzyılın sonlarında, kilisenin, Papa'nın iktidarını sınırlamak için toplantıya çağırması üzerine Papa IV. Sixtus tarafından aynı resmin sipariş verilmesi, Papa'nın Musa Peygamber olduğunu ve ayaklanmanın yararı olmadığı noktasına özellikle vurgu yapan sert içeriğiyle” (Briggs ve Burke, 2011: 47) görsel üzerinden karşıya net bir mesaj verilmek istenmektedir.

İletişim sürecinde mesajın hedef kitlenin dikkatini çekmesi ve etkisinin uzun süre devam etmesini sağlamak amacıyla bir yöntem olarak tercih edilen görseller, aktarılacak istenen düşünceyi, fikri veya mesajı, semboller, imgeler, simgeler ve metaforlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Diğer iletişim biçimlerine göre yani sözlü veya yazılı vb. aktarıma göre daha kolay olan görsel iletişim, bu avantajından dolayı sıklıkla tercih edilmektedir. Çünkü yeri geldiğinde soyut bir kavramı görsele dönüştürerek yaşanabilecek iletişim aksaklıklarını ortadan kaldırabilmesi gibi nedenler, bu iletişim türüne olan eğilimi artırmıştır. Ayrıca görsel iletişim, diğer iletişim biçimleri olan sözlü, sözsüz, yazılı iletişim içeriklerini kendi sürecine dâhil edebilen yapısından dolayı çok yönlü bir süreci de ifade eder. Bundan dolayı bir kültürü, görsel kültür olarak tanımlamaktansa diğer tüm kültürlerin de görsel bir yönü olduğunu unutmamak gerekir.

Görsellik sadece sanat veya estetik kaygılarla oluşturulmuş kültürel ürünler değil, gündelik yaşamın bir parçası olarak etkili iletişim kurmanın yolu olarak yoğun şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle “görselleştirme dilsel söylemin yerini almaz, onu daha anlaşılır, daha hızlı ve daha etkili hale getirir. Görsel kültürün temel görevlerinden biri de, bu karmaşık resimlerin nasıl bir araya geldiğini anlamaktır” (Mirzoeff, 1998: 7).

Görsel iletişim, özellikle 21. yüzyılın iletişim, bilişim, sayısal, dijital, görsel vb. çağ şeklinde nitelendirilmesine bağlı olarak teknoloji desteğiyle iletişimi güçlü kılmak adına disiplinler arası bir çalışma alanı bulmaktadır. “Görme artık biyolojik olarak kabul edilmek yerine, genellikle kültürel süreçlerle oluşturulduğu düşünülen bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Görmenin kendisi sorunsallaştırılmalıdır ve belirli görme biçimlerinin nasıl ve niçin oluşturulduğu sorgusunu yapmaktır” (Becker, 2004: 153).

Görsel iletişim, sadece görselin üretilmesi veya tüketilmesi bağlamında ele alınacak bir süreç olmanın ötesinde görselin, insanların günlük yaşam deneyimlerinde

edindikleri bilgileri sorgulamada, bu bilgileri nasıl edindikleri hakkında, farklı alanlardaki ilişkileri sorgulama konusunda eleştirel okuma yapma imkânı da sunar.

IV. Görsel Nitelikli Kitle İletişim Araçlarının Kültür ve Toplumu Görselleştirmedeki Etkisi

Son iki yüz yılda dünyadaki gelişmelere bakıldığında iletişim alanı, icatlar, buluşlar, keşifler, düşünce ve anlatı biçimlerinden beslenirken öte yandan yeni düşünce ve anlatı biçimlerinin eskilerinden farklı olarak gelişmesine neden olmuştur. Bilhassa iletişim alanındaki teknik imkânların elverişli hale gelmesi, kültürel yapıların ortaya çıkmasını sağlarken, var olan kültürel yapıları da ister istemez değiştirmiştir. Bu değişim her toplumda farklı şekillerde veya farklı etkilerle kendini göstermiş; özellikle on dokuzuncu yüzyılda sanayileşmenin getirdiği sonuçlar arasında hem felsefi hem toplumsal hem de ekonomi alandaki farklı düşünceler, kültürel dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönüşümler insanın teknik alandaki bilgileri kullanabilme kabiliyeti ve bu kabiliyeti ilerletmesiyle kültürel çeşitliliği sağlayarak, farklı iletişim biçimlerinin yolunu da açmıştır.

Bu iletişim biçimlerinden biri olan görselin, fotoğrafla seri olarak üretime geçmesi ve hemen her alanda kullanılmaya başlaması veya rağbet görmesi, “semiyotik alanda etkiler bırakmıştır. Homojen toplumlarda görüntülerin arka planda bırakıldığı okuyazar iletişim hâkimken, heterojen toplumlarda görüntü, tüm kesime ulaşmak için kültürel çeşitliliğe adapte olmak zorundadır. Bu durum ise ortak bir kültür anlayışı sağlamaktadır” (Duncum, 2005: 152-154). Ortaya çıkan bu yeni kültürel yapı ise disiplinlerarası bir konu olarak gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Görüntülerin yükselişte olduğu bu dönemi “Resim Teorisi veya Resimsel Dönemeç” olarak adlandıran Mitchell bu kavramı, “*kültürün yazılı kültür dönemecinden, imgeler aracılığıyla görsel kültüre dönüş*” olarak tanımlamaktadır (1994: 11). Bu dönemeç, görmenin önem kazandığı, görselin değişime uğradığı ve yükselişe geçtiği, “perspektif” e kadar uzanır. Perspektif, bireyi merkeze alması, bireyin kendi bakış açısıyla birlikte farklı bakış açılarından dünyayı yorumlayabilmesi, onu bilgiyi tekelden kurtarmasını ve kendisiyle ilgili karar alabilme yetisini sağlayan bir özne konumuna yükseltmesi bakımından önemlidir. Kartezyen bakış açısına sahip bu görme ve düşünme biçimleri, görselin veya imajın iktidarına yol açan, modern kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan hâkim ekonomik ve kültürel yapılarla gözün yükselişe geçtiği bir gözetim sürecini de kapsamaktadır. Bu sayede ehlileştirilebilen dünya, aynı zamanda denetlenebilir hale gelmiştir.

Yeni görme biçimlerinin ortaya çıkmasında etkili olan kitle iletişim araçları, aynı zamanda görsel kültürün küresel bir kültür haline gelmesinde de önemli bir unsurdur. On dokuzuncu yüzyıl, sanatta fotoğrafı, bilimde sosyolojiyi ortaya çıkarırken (Dora, 2003: 15), yaşanan bu kırılma, klasik görme biçimlerinin terk edilmesi ve buna bağlı olarak üretim ve zihinsel süreçleri değiştirmiştir. Aslında bu kırılmanın köklerini, sözün merkezde olduğu, asırlarca güçlü geleneksel yapının hüküm sürdüğü Antik Yunan’da gözün merkeze alınarak Paganik kültürün kendini göstermeye başlamasıyla

görmek mümkündür. Sonraki süreçte ise Rönesans'la birlikte tekrar klasik eserlere dönüş, modern dünyanın temellerinin atarak, düşünce dünyasındaki yeniliklerle, değişen otoriteler ve bilimin gelişmesine giden yolun kapılarını açmıştır. Bu düşünceden yola çıkan Batı “gözü merkeze alarak teknoloji üretip, doğanın zorbalığına karşı insanın hâkimiyet alanını genişletip onu görünür kılar ve ona kimlik vererek” (Paglia, 2014: 119) toplumların görselleşme ve görme biçimlerine etki eder.

Kitle iletişim araçlarının yenilenen teknolojiyle her geçen gün insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, iletişim tarihinde sözlü, yazılı, basılı, elektronik olarak nitelendirilen tüm bu süreçlere özgü kültürü yeniden üretmiştir. Son yüzyıl ise özellikle kitle iletişim araçları olan gazetelerde, dergilerde, fotoğraflarda, sinema ve televizyon ekranlarında, reklamlarda, video ve internette görüntülerin sürekli şekilde akması, görselin artan yükselişini hızlandırmakta ve toplumun görsel olarak düşünmesini, bakmasını ve buna bağlı olarak eylemde bulunmasını ve davranış geliştirmesini sağlamaktadır.

A. Fotoğraf

Fotoğrafın, resme öykünerek icat edilmesi ile ilgili tartışmalar bir yana, ortaya çıktığı yüzyılın felsefi düşüncesini ve bilimsel yaklaşımının bir yansıması olarak toplumsal ve kültürel boyutları dâhil ederek değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bilimsel bilginin öne çıkışı ve teknik alanda yaşanan gelişmeler, sadece fotoğrafın ortaya çıkışı serüveninde etkili olmakla kalmayıp, aynı zamanda görselin ve görmenin bir kültür oluşturucu öge olmasına katkıda bulunmuştur.

Rönesans'ın öncülüğünde dinsel olanın dışında farklı konuların ele alınması, fotoğrafı kimi zaman portre gibi ticari bir metaya kimi zaman haberi destekleyen öge olarak gazetede iletişim sürecinin bir parçası konumunda görmeyi gerektirmiştir.

Fotoğrafın ortaya çıkışıyla görme biçimlerinde yaşanan kırılma, sadece sanat ve teknik alanda çeşitlilik ortaya koymamış, gerçekliğin sorgulanması noktasında da tartışma yaratmıştır. Ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyılın en önemli buluşlarından biri olarak değerlendirilebilecek fotoğraf, görselin toplumlara ve kültürlere etki etmesi yanı sıra yeni medyaların ortaya çıkmasının yolunu da açmıştır. M.Ö. dördüncü yüzyılda ortaya çıkan Camera Obscura'nın öyküsü yirmi küsur asır sonra “fotoğrafla aracısız olarak, yeni bir görme biçimini, yani üç boyutlu görme biçimini iki boyuta indirerek” (Turan, 2011: 20), aynı zamanda görüntüye “kesinlik” kazandırmıştır. Gözün yükselişe geçtiği böyle bir ortamda sözü geride bırakan yapısıyla görsele olan inanç, fotoğrafın toplumda yaygınlaşmasını ve kültür oluşturmasını sağlamıştır. Modern olarak adlandırılan bu kültür, “görme ayrıcalığıyla elde edilen, iletişimin öncül olduğu ve yerden göğe kadar görülen bir olgudur” (Jenks, 1995: 2).

Toplumun görsel kaynaklara öncelik vermesinde fotoğrafın başat rol oynadığı görülmektedir. Fotoğrafın özellikle ortaya çıkışı ve yoğun talep görmesindeki nedenlere baktığımızda, o dönemde yeni bir toplumsal sınıf olarak beliren burjuva sınıfı karşımıza çıkar. Soyluların yaptırdığı gibi burjuva sınıfının da resamlara portre

tablolarını çizdirme arzusu, bir bakıma hem toplumda görünür olmanın hem de zenginliğin bir aracıdır. Fotoğraf, ortaya çıktığı dönem itibariyle sosyal statü, toplumsal sınıf aidiyeti gibi nedenlerden dolayı tercih edilirken diğer taraftan görsele artan rağbet sonucu, gerçeğe en yakın hatta gerçeğin bir formu olarak toplumun görselleşmesine neden olmuştur.

Fotoğrafın görsel aracılığıyla elde etmiş olduğu güç, inandırıcılığını artırmış; kitle iletişim aracı olarak kullanılmasıyla da bu gücünü pekiştirmiştir. Yazılı basında sözü güçlendirmek ve olaya dikkat çekmek için kullanılan fotoğraf, aynı zamanda okurun dikkatini yönlendirme gücüne sahiptir. Bundan dolayı “fotoğraf, ortaya çıktığı tarih itibariyle toplumdaki egemen sınıfların ihtiyaç ve arzularını karşılamaya, toplumsal olayları bu sınıf gibi yorumlamaya en müsait araç olarak, birebir doğaya bağlı gibi görünse de sahte bir nesnellik vardır. Bu sahte nesnellik ise görüntüyü elde eden kişinin görme biçimi ve ortaklarının isteklerine göre belirlenmesinden dolayıdır. Bu nedenle fotoğraf, düşüncelerimizi yönetmek ve davranışlarımızı düzeltmek amacıyla başvurulacak etkili bir yöntemdir” (Freund, 2006: 9).

1842 yılında İngiliz basınında görülmeye başlayan fotoğrafın, gazeteler için pencere niteliği taşıyan ve ihtiyaç doğrultusunda kullanılan bir araç olduğu göze çarpar. Durdurulmuş pencere olan fotoğrafa bakan kişi, olaya bu pencereden bakar. Yazının reklamı ve gazetelerin vazgeçilmez ögesi olan fotoğraf, haberin inandırıcılığını kuvvetlendirirken, olayın doğruluğunu da kanıtlar, bazen de başlı başına bir haberdır. Fotoğraf öncesinde ise yine habere canlılık kazandırmak için gazetelerde ressamlar tarafından çizilen ve illüstrasyon denilen resimler aracılığıyla haberle ilgili görsel bilgilere rastlanır. Örneğin, Kırım Savaşı'nın resimleri, bu ressamlar tarafından aslına sadık kalarak yapılmış eserlerdir (Bodur, 1990: 297- 298). Fotoğrafın basında kullanılması, insanların fotoğrafla birlikte dünyayı görmesine olanak sunmuş ve bu bakış ise dünyayı küçültmüştür. Soyut sözcükler yerine geçen somut fotoğraf, görsel medyanın temellerini atmıştır (Freund, 2006: 96).

Fotoğrafın basında alanında kullanıma girmesi, görselin artan yükselişine neden olmuş, toplum ise hem daha kolay okuma yöntemi olduğu için hem de inandırıcılığından dolayı görsele meylenmiştir. Bu sayede yaygınlığı artan fotoğrafın gücü, sanat alanıyla kısıtlı kalmamış, diğer kitle iletişim araçlarıyla birlikte kullanılmasıyla birlikte icadından bugüne kadar geçen sürede varlığını tartışmasız sürdürme imkânını sağlamıştır.

B. Hareketli Görüntü ve Televizyon

Sinema filmlerinin yaygınlaştığı dönem olan yirminci yüzyılın ilk yarısı, kendinden önceki yüzyılda olduğu gibi yine toplumsal değişimlerin yaşandığı, var olan düşüncelerin sorgulandığı bir dönemdir. Aynı zamanda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hız kesmediği, toplumdaki yerleşmiş kalıpların, değerlerin ve kurumların sorgulandığı, gelişen teknolojik araçlara bağlı olarak zaman ve mekân kavramlarının yeniden biçimlendiği bir yapı söz konusudur. İletişim alanındaki yeniliklerin her geçen gün artan ilerlemesi, yeni siyasi sistemlerin kurulması, yeni ülkelerin ortaya çıkması, savaşların patlak vermesi sonucu değişen politik düşüncelere bağlı olarak nükleer

silaha ve uzay alanındaki çalışmalara yönelim, sanatsal alanda da değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına katkı sağlamıştır. Böyle bir ortamda geçmişten getirdiği birikimleri de ekleyerek, yeni arayışlarla var olan görüntüleri harekete geçiren sinema ortaya çıkmıştır.

Sinema sayesinde küçülen dünyada insanlar birbirlerine ne kadar benzediklerini veya ne kadar farklı olduklarını gördüler. Bunun yanı sıra filmler aracılığıyla düşünce ve estetik duygunun dışı vurumu, kişisel ifade tarzlarının filmlerde kullanılması, sinemanın özgün bir dili olduğunu ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda sanatçıların yepyeni denemelerle, farklı yöntemler geliştirip, farklı konuların ortaya çıkmasını sağlamaları için de bir olanak sunmuş ve sunmaktadır (Abisel, 2007: 9).

Birbirine bağlı olarak ilerleyen teknoloji ürünlerinin bir alanda meydana getirdiği buluşlar veya yenilikler toplumda diğer tüm alanları da etkiler. Fotoğrafın hareketli hale getirilmesiyle sinemanın icat edilmesi, sanatsal alanda farklı akımları ortaya çıkarmakla kalmamış, birbiriyle ilgili olmadığı düşünülen alanlara da katkı sunmuştur. Örneğin; 1882’de Fransız bilim adamı fizyolog Etienne Jules Marey, geliştirdiği fotoğraf tüfeğini kuşların nasıl uçtuğunu incelemek üzere, yavaşlandırılmış-hızlandırılmış görüntü tekniğini kullanarak, daha sonra sinemada anlatımı güçlendiren bu yöntemle kuşların kanat çırpışları esnasında insan gözünün algılayamadığı anları açık seçik olarak görüntülemiştir. “Marey, “chronophotographie” adını verdiği bu buluşunun aynı zamanda kalp ve damar hastalıklarının teşhisinde nasıl yararlı olacağını açıklarken” (Abisel, 2007: 26), bu durumun aslında görselin her alanda kullanılmaya başlamasıyla, insanoğlunun gördüğü şeyin ne olduğunu bilmesine; dolayısıyla belirsizlik durumunun ortadan kalkmasıyla da gözünün gördüğü şeye olan güven hissini pekiştirmiştir.

Sinema ile dünyaya açılan göz, elde ettiği görüntülerle görsel temsil sunarken, düşüncelere bağlı olan bir görme biçimi ortaya koyar. Mesela ortaya çıktıkları ülkelerin isimleriyle anılan Fransız Yeni Dalga, İtalyan Yeni Gerçekçilik, Alman Dışavurumculuğu gibi akımlar, ortaya çıktıkları toprakların kültürel, siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarına bağlı olarak filmler ortaya koymuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrası bu ülkelerde yaşanan acı, sefalet, psikolojik yıkımın yansımaları olarak toplumun aynası olmanın yanı sıra gerek düşünce yapısı gerek tekniğin, mekânın kullanımı gibi sinematografik anlatım unsurlarıyla, toplumun görme biçimleri üzerinde etkili olmuşlardır. Veyahut Amerikan sinemasına baktığımızda Avrupa’ya göre kültürel gelişimini daha geç tamamlamış olmakla beraber, sinemaya ticari kaygı güdülerek yaklaşıldığı için kapitalist sistemin koşullarını yerine getirecek şekilde stüdyo içerisinde film yapıldığı görülür. Yine film karelerini birbiri ardınca sıralı ve öyküyü anlatacak şekilde bağlayan kurgu yöntemi, modern düşünme ve görme biçimini etkileyen, modern insanın hızlı şekilde düşünmesine benzer şekilde hızlı algı oluşturma gücüne sahiptir. Bu görme biçimleri ise bilimsel, ekonomik, endüstriyel, kültürel, siyasi değişmelerin sonucunda ve tesadüfî olmayan çalışmaların sonucuna bağlı olarak gelişmiştir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısına imza atan bir diğer kitle iletişim aracı ise yine görsel iletişim sağlama gücü yüksek olan televizyondur. Sesle görüntüyü birleştiren televizyon, ilerleyen zamanla hemen her eve girerek, görselin yükselişe geçmesinde çok büyük etkiye sahiptir. Daha fazla kitleye anında ulaşılabilirlik hizmetini sunan bu araç, büyük oranlarda izleyici kitlesine her zaman ulaşmayı başarmış ve başarmaktadır.

Televizyon, gündelik yaşam içerisinde, boş zaman etkinliği olarak önemli bir kültürel aktarım aracı olarak değerlendirilebilir. Dünyadaki var olan kültürleri aktarması yanı sıra kültür üretme potansiyelini de unutmamak gerekir. Aslında televizyonu iletişimin tarihsel süreci içerisinde ele aldığımızda kendinden önceki tüm iletişim, haber alma, öğrenme veya eğlenme biçimlerini değiştirdiğini görürüz. Bu değişimi ise Raymond Williams, onun teknik imkânlarına bağlı olarak toplumsal değişime neden olduğu bazı durumları şu şekilde ele almıştır:

Bilimsel ve teknik araştırmalar sonucu icat edilen televizyon, sosyal bir iletişim aracı olarak geleneksel kurumların ve sosyal ilişki biçimlerinin çoğunu değiştirmiştir. Elektronik iletişim aracı olmasından dolayı insanların gerçeklik algıları yanı sıra aile yapılarına, sosyal yaşama etki ederek, bir eğlence ve haberleşme yolu olarak gelişmiştir. Yeni tip bir toplumun gereksinimlerini karşılamak için yatırım ve gelişme alanı olarak görülen televizyon, karakteristik ev araçlarından biri olarak yeni, karlı, ev-içi tüketim ekonomisinde satış aracı olarak da görülmüştür. Ayrıca kültürel ve psikolojik bir yetersizlik olarak insanda daima bulunan pasiflik, televizyon tarafından organize ve temsil edilir olmuştur. Yeni tip büyük ölçekli fakat atomize bir topluma bir taraftan hizmet ederken öte yandan onu sömürmektedir (Williams, 2003: 10-11).

Televizyonun satış aracı olarak görülmesinin bir nedeni de, görsel iletişimin başka bir aracı olan reklamların, televizyon yayınları aracılığıyla kitlesel tüketimi sağlamasıdır. İlk örnekleri Eski Mısır'da kaçan esirleri bulana ödül verileceği bilgisinin bulunduğu papirüslere çizilen reklamlar, bugün ise imgeler, imajlar, semboller aracılığıyla toplumsal hayatta her biri bir şeye denk gelecek şekilde insanın zihninde sürekli tekrarlarla farkında bile olmadan bir algı oluşturmaktadır. Toplumun görselleşmesi, üretimin serileşmesine bağlı olarak tüketimin körüklenmesine veya insanları tüketim konusunda eyleme geçirecek etkili unsurların kullanılmasıyla kapitalizmin büyümesine katkı sağlamaktadır. Tüketime yönelen insanlar, tüketim toplumunun değerlisi olarak, gerçekmiş gibi verilen imajları satın alarak, bolluk içinde hür iradesiyle seçim yapan birey hissine kapılmaktadırlar. Bu his ise sahip olunan nesnelere mevki, statü, saygınlık, aidiyet bağıyla kitlesel tüketimi sağlayıp, kitle toplumunun oluşmasına bilinçli veya bilinçsiz olarak katkıda bulunur. Kitle iletişim araçlarından sürekli maruz kalınan bu yoğun görüntü bombardımanı, toplumun görme biçimlerine ve bireylerin bu imajlar üzerinden kimlik oluşturma çabalarına etki eder. Bu davranış şekilleri ise yeni yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlar.

Görselin en yoğun olarak kullanıldığı, hiç durmadan yenilenen, içinde bulunulan zamana uydurulan, geçmiş ve daima gelecekte söz eden ve anlık olan reklamlar, çekicilik üreterek insanlara satın almak için seçtikleri nesnelere aracılığıyla bir özgürlük alanı sunar. Reklam, onu izleyen veya kullananlara seçim hakkı sunduğu için onlara tükettikçe demokratik bir eylem gerçekleştirdikleri hissini verir. Tüm dünya

reklamlarda sözü edilen güzel yaşamın gerçekleştirilebileceği yer olarak gösterilir ve dünyanın geri kalanını gözlerden siler. Bu ise reklamın her şeyi kendi diliyle açıklaması ve yorumlamasıdır (Berger, 2013: 145-149).

Modern olarak nitelendirilen kitle insanının görme biçimi, tıpkı kitle iletişim araçlarındaki sayısız şekilde akan görüntüler gibi sadece bakmaktan ibarettir. Görmek ile bakmak arasındaki farkı yakalamak gibi hızlı şekilde akan enformasyon arasından bilgiyi seçip almak çoğu kere mümkün olamamaktadır. Başka bir deyişle televizyonun sunduğu içerik üzerinde insanların konuşup, tartışmaları bile bir bakış açısı oluşturur ve insanlar çoğu kez bu durumun farkında dahi olmadan önceden belirlenmiş konu üzerine yoğunlaşarak düşünürler. Bunun temel nedenleri arasında televizyonun günlük yaşamda yoğun şekilde kullanılması gösterilebilir. McLuhan, “gündelik yaşamda kapsayıcı ve egemen role sahip kitle iletişim araçlarının her alanı istila ettiğini dile getirir ve iletici aracın mesaj olduğunu” (Oskay, 2000: 223) bir kez daha yineler. Bir iletişim aracı olmanın ötesinde yeni toplumsal yapılar üretmesi bağlamında televizyon, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak görsel ve işitseli birleştirilerek, “*kültürü yapısal dönüşüme uğratarak muazzam bir gösteri sahnesi yaratmıştır*” (Postman, 2010: 93).

C. İnternet

Birçok bilgisayarı ve sistemlerini dünya çapında birbirine bağlayan internet, sürekli kullanılan yaygın bir iletişim ağı olarak tanımlanabilir. İlk olarak askeriye, üniversite, araştırma ve kütüphane bilgilerini depolamak için yapılan çalışmalarla ortaya çıkan ağ sistemi, ilerleyen süreçlerde sınırları belirlenemeyen, zaman ve mekân kavramlarını yeniden tanımlanmasının gerektiği küresel bir yapı haline gelmiştir. Daha çok 90’lı yıllardan sonra toplumsal hayata giren ve sonrasında ticari olarak internet ağının yaygın kullanımı, aslında dünyanın bugünkü kaderini oluşturan bir dönemeci de ifade etmektedir.

İnternet ile 1990’lı yıllarda (Web 1.0) yani “sadece arama”nın yapıldığı, interaktif iletişimin mümkün olmadığı, gazete, dergi ve kitap gibi sadece okunabilen; metin, resim, tablo, grafik gibi durağan içeriklerin kullanıldığı bir yapı söz konusudur. 2004 yılında ise Web 2.0 teknolojisiyle bilginin kontrolünün internet kullanıcılarına geçtiği, site ve blogların üretildiği aktif bir süreçten bahsetmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki 2006’da Time Dergisi tarafından “yılın kişisi” unvanı sıradan internet kullanıcılarına layık görülmüştür (Özdemir ve Karalar, 2012: 102). Bununla yetinmeyen insanoğlu Web 3.0 teknolojisini yani “semantik web” i geliştirmeye çalışmakta ve hatta tanımı henüz net yapılamayan ancak gelecek için planlanan Web 4.0 ile karar alma ve zihin kontrol süreçlerinde makinenin kabiliyetini artırmayı amaçlamaktadır.

Bilgisayarın icadıyla verilerin sayısal olarak saklanması, fiziksel imkânsızlığı ortadan kaldırırken aynı zamanda bu araçların, “*bilgisayar aracılığıyla iletişimin belkemiği olan internet sayesinde*” (Castells, 2004: 463) kilometrelerce ötedeki coğrafyalar arasında bağ kurabilme kapasitesi ve kopyalama ile, hızlı şekilde verilerin en uzağa iletebilmesi mümkün olmuş ve bu araçların kurduğu ortamlar ise “yeni

medya” olarak tanımlanmıştır. Bu yeni medya ortamlarının ortaya çıkmasını sağlayan “Teknolojik gelişmeler, görsel kültürdeki görselliği değiştirmiş, bu alana sayısallaşan ve dijitalleşen imgeyi de eklemiştir. Bu yeni teknoloji, uçsuz, bucaksız dünyada ulus aşırı imkânlarla zemin hazırlayarak, görselliğe dayanan kültürü de fazlasıyla etkilemiştir” (Çakır, 2014: 16).

Görsel kültürde dijitalleşen dünya, zaman ve mekâna bağlı olmadan herkesin imge üretimine olanak tanır. Bu yanı sıra dijital kültür, an’ın yakalandığı ve yeniden üretildiği fotoğraf ve kamera sonrası, an’ın yaratıldığı bir dönemi ifade eder, böylece kitle iletişim araçlarını kullanan kitle, dijital teknolojiyi kullanarak imge ve içerik üreten, üretilen içerikleri değiştiren, gerçekliğin üretiminde aktif rol alan bireyler dönüşmüştür (Bilginer Kucur, 2018: 33-34). Bu durumdan hareketle insanlar görseller aracılığıyla ürettikleri ve dolaşıma soktukları ürünlerle, kültürel yaşamın ve kültürel üretimin bir parçası durumundadırlar ve bunu da kullanmakta oldukları kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleştirmektedirler.

Bir güncel görme biçimi olarak adlandırabileceğimiz internet ve onun üretim dolaşıma soktuğu görüntüler, bakışı küreselleştirmiştir. “Bu sürecin yakından ilgili olduğu internet, tüm dünyayı kuşatıcı, birbiriyle iç içe geçen ağ sistemleri, küresel bakışa ve düşünce biçimlerine yaslanarak, aynı zamanda küresel davranmayı teşvik etmekte ve beklemektedir. Yerelle kalmak veya yerel yetinmek bir yetersizlik olarak, dünyayı algılayamama, değişimlerin dışında kalma, onları uygulayamama olarak dayatıldığı” (Çakır, 2014: 77) için gelişmemişliğin bir göstergesi olarak da nitelendirilebilmektedir. Kendi teknik özelliklerinden dolayı diğer araçlar gibi internet de kendine has ortam ve kültür üretir. Hayata bakış için algıları etkileyerek, bakış açılarını şekillendirir. Gündelik hayatın bir parçası veya tamamı olarak yeni yaşam biçimleri üreterek aynı zamanda onları pazarlar. Örneğin; internetin toplumsal alana girmesiyle reklamların, bilginin, mahremiyet alanlarının ihlali, yeni meslek gruplarının ortaya çıkması veya var olan mesleklerin fiziksel alana ihtiyaç duymadan sanal ortamlarda varlığını sürdürebilmesi, insanların sosyal ağlarda varlıklarını kanıtlamak veya kimliklerini tanımlamak için sürekli görüntü üretmesi ve daha sayılabilecek birçok şey yeni bir görme biçimi olarak tanımlanabilir. Bu görme biçimleri ise kültürel alana etki etmekte ve bir bakıma yeni bir kültür oluşturmaktadır. Bu verili ortama gözlerini açan insan ise sürekli akan görüntüler içerisinde tek tip görme biçimiyle dünyasını anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Her gün çoğumuz farkında olmadan teknolojik araçlar aracılığıyla dünyayı anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırız. Bu araçlardan yayılan mesajları algılamak, anlamlandırırken aslında her aracın kendine özgü iletişim dilinden ya da bakış açısından olayları veya nesnelere yorumlarız. Bu ise insanın dünya ile olan ilişkisini tümünden değiştirmiştir. Örneğin, fotoğrafın veya kameranın sürekli ve çoğaltılabilir görüntü üretmesi, anlamları çoğaltırken asıl anlamların ortadan kaybolmasına neden olmuştur. Bugün de dijital teknoloji ile imajın çoğaldığı, herkesin görüntü ürettiği, ortaya çıkan görüntülerin sürekli araçlar arasında aktarıldığı bir ortamın varlığı söz konusudur. Görünmez olarak adlandırılan dijital devrim ile insanlar içinde yaşadıkları dünyanın farkında olmadan sürekli akan görüntü evreninde nadiren gerçeklik

sorgusunu gerçekleştirmektedir. Berger'in (2013) ifadesiyle, sadece baktığımız şeyi görüyoruz. Oysaki bakmak bir seçim sonucunda ortaya çıkan eylemdir. Ve bu seçim yaşanan zamanı anlayabilmek için hayati önem taşıyan bir görme biçimidir.

Sonuç olarak açıkça görme, ne kadar bildiğimiz ve nasıl anladığımızın bir bileşimidir. İzleyicinin zihinsel durumu, görsel iletişim sürecinde hayati bir bağlantıdır. Kitle iletişimi tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar resimler dergilerimizi, kitaplarımızı, kıyafetlerimizi, reklam panolarını, gazetelerimizi, dolduruyor. Görme aracılı bir toplum haline geliyoruz. İsyankâr/asi gençlik görsel sembollere yapışır, çünkü kelimeler eski iletişim yollarıyla ilişkilidir ve sosyal düzeni tesis etmenin eski yolları olarak görülür (Lester, 1995: 415-417)

İletişim teknolojilerinin her geçen gün yeni imkânlar sunması veya dünyaya yeni kapılar aralaması, dünyada var olan kültürler arası ilişkide dengeyi bozmaktadır. Baskın kültürlerin diğer kültürler üzerinden söz sahibi olması, var olan sömürgeci dijital alana kaymasından başka bir anlam ifade etmemektedir. Nesnelere, ilişkilerin, anlamın, gerçekliğin, zamanın, mekânın, kimliğin, benliğin yeniden tanımlandığı bu çağda nitelik yerine biçimsellik ve görsellik öne çıkmakta ve bu da hâkim kültür yapısının çok fazla sorgulanmasına imkân vermemektedir.

IV.SONUÇ

Mitchell, görselin hâkimiyetinin ve üstünlüğünün söz konusu olduğu dönemin başlangıcını "resimsel dönemeç" kavramıyla açıklarken, bir bakıma modern dönemin karakteristik özelliğini yansıtan görmenin veya göz kültürünün yükselişini ifade eder. Göz kültürünün öne çıkması ise elektronik devrimle görselin seri şekilde üretilmesi sonucu kitlesel kültürün oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Görmeye dayanan ve iletişim için birincil ortam olan görsellik, modern dünyayı da yerden göğe kadar görünen bir olgu yapar (Jenks, 1995: 2). Nesnelere, ilişkilerin, anlamın, gerçekliğin, zamanın, mekânın, kimliğin, benliğin yeniden tanımlandığı bu çağda nitelik yerine biçimsellik ve görsellik öne çıkmakta, bu da hâkim kültürel yapının çok fazla sorgulanmasına imkân vermemektedir. Modern çağın simgelerinden olan alışveriş merkezleri, video oyunlar, sinemalar, gece kulüpleri, reklamlar, filmler, internet, sosyal medya ortamları, gözetim teknolojileri, moda gibi kavramlarla özellikle ortaya çıkan görsellik, gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak insan hayatını ve toplumdaki kültürü etkiler, bunu da kendine özgü bir dille gerçekleştirir.

Bir iletişim tarihi, iletişimin gerçekleştiği dilsel aracı ihmal edemez (Briggs ve Burke, 2011: 44) Dilsel araç, kimi zaman sözle, kimi zaman yazıyla, kimi zaman bir fırça darbesiyle, bazen bir heykelin duruşuyla, bazen bir fotoğraf veya filmle, bazen de insan zihnine yön veren akıllı olarak adlandırılan bir araçla toplumsal, dinsel, siyasi, kültürel duygu ve düşüncelerin aktarıldığı bir yol olabilir. Bu nedenle aracın kullanıldığı döneme göre değerlendirilmesi, verilmek istenen mesajı anlamayı kolaylaştırır.

Görsellik her ne kadar modern dönemde daha çok öne çıkmış gibi görünse de bu durum görselliğin başka bir dönemde kullanılmadığı anlamına gelmez. Bu sadece modern dönemde bilimsel ve sosyolojik zeminin değişmesiyle birlikte görünmeyen görünür olmasına ve gözün gördüğüne olan inançtan kaynaklanır. Yeni bir kültür oluşumunu sağlayan bu bakış açısı veya görme biçimi, görselin tüm toplumsal alanı; ekonomi, kültür, siyaset, bilim, yönetim biçimleri, değişen devlet yapıları vs. etkileyerek yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasında veya var olan sınıfların görünürliğini artırmada önemli rol oynar. Görmenin yönetim alanında iktidarı güçlendiren bir araç olarak gözetimi güçlendirmesi, kapitalist sermayenin bu alanlara yatırımıyla küresel sermaye piyasasını elinde tutma isteği, sömürgecinin bir başka türü olan kültürel emperyalizmin ortaya çıkışı gibi sayılabilecek daha pek çok durum, kitle iletişim araçlarının ulus aşırı coğrafyalara ulaşmasını sağlayan gücüyle daha da kolaylaşmıştır.

Görseli basitçe kitle kültürü veya bilginin aracı olarak görmek yanlıştır. Ancak görsel, basılı medyanın boy ölçüşmeyeceği kadar bedensel dolaysızlık sunar: Her türlü farklı metinlerden ılımlı görüntüler yapar. Görsel kültür, günlük yaşam içerisinde aşırı görsel ve bilginin krizidir (Mirzoeff, 1999: 7). Bugün içerisinde yaşanan toplumda görmeye dayalı bir yapıdan kopuşun mümkün olmadığı görülmektedir. Bilhassa kitle iletişim araçlarının icadıyla başlayan süreç, sürekli akan görüntü bombardımanı karşısında insanı, bakan ama görmeyen bir konuma itmiştir. Varlığı çoğunlukla görmek ve görülmek üzerinden değerlendirilen pasifize edilmiş birey, özellikle teknolojilerin sağladığı olanaklar neticesinde, gönüllü veya farkına varmadan etki altına alınarak, yeni bir toplum kültürünün oluşumundan bihaberdir. Bu noktada toplumu görselden veya görseli toplumdaki soyutlamak mümkün olamayacağından, görselin dilini öğrenmeye çalışmak gerekmektedir. Bunun için de verilmek istenen ideoloji, mesaj, aşılacak istenen düşünce, zihinlerin yönlendirilip-yönlendirilmediğinin ayırıcına varacak şekilde eleştirel bir gözle okuma yapmaya ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı karşılamak için ise medya okur yazarlığı genelinde veya görsel olur yazarlık özelinde, öğretim kademelerinin çeşitli dönemlerinde bu konuda eğitimlerin verilmesi, bireyin en azından farkındalığını sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Abisel, N. (2007). *Sessiz Sinema*. Deki Basım Yayım.

Becker, K. (2004). *Where Is Visual Culture In Contemporary Theories Of Media And Communication?* *Nordicom Review*, 40 (2). 149-157.
<https://content.sciendo.com/view/journals/nor/nor-overview.xml>

Berger, J. (2013). *Görme Biçimleri*. (Çev. Yurdanur Salman). Metis Yayınları.

Bilginer, Kucur, A. (2018). *Transmedya Hikâye Anlatıcılığı: Angry Birds Evreni Örneği*. Arı Sanat Yayınevi.

- Bodur, F. (1990). "Fotoğrafın Gazetelerde Kullanılmasının Gerekliliği ve Basın Fotoğrafçılığı". *Kurgu Dergisi*, (7), 297-303. http://ekurgu.anadolu.edu.tr/assets/upload/pdf/20160513123631_ekurgu.pdf
- Briggs, A., Burke, P. (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi*. (Çev.: Ümit Hüsrev Soysal, Erkan Uzun). Kırmızı Yayınları.
- Castells, M. (2003). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. (Çev.: Ebru Kılıç). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2004). *Kimliğin Gücü*. (Çev.: Ebru Kılıç). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*. Ütopya Yayınları.
- Dora, S. (2003). *Büyüyen Fotoğraf Küçülen Sosyoloji*. Babil Yayınları.
- Duncum, P. (2005). *Visual Culture Art Education: Why, What and How?* (Ed. Richard Hickman). Critical Studies in Art & Design Education. Intellect Books.
- Freund, G. (2006). *Fotoğraf ve Toplum*. (Çev.: Şule Demirkol). Sel Yayıncılık.
- Henderson, K. (1999). *On Line And On Paper: Visual Representations, Visual Culture, And Computer Graphics In Design Engineering*. Cambridge: MIT Press. Erişim Tarihi: 16.11.2016 <http://www.jstor.org>
- Jenks, C. (1995). *Visual Culture*. Routledge.
- Lester, P., M. (1995). *Visual Communication*. Wadsworth Publishing Company
- Mirzoeff, N. (1998). "What Is Visual Culture?". Mirzoeff, N. (Ed). *The Visual Culture Reader* in (ss 3-13). Routledge.
- Mirzoeff, N. (1999). *An Introduction to Visual Culture*. Routledge. Ong 2012
- Mitchell, J, M. (1994). *Picture Theory*. The University of Chicago Press.
- Mitchell, W. J. T. (1995). "What Is Visual Culture?" Lavin, I. (Ed.). *Meaning In The Visual Arts: Views From The Outside in* (ss.207-217). Princeton: Institute For Advanced Study.
- Oskay, Ü. (2000). *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*. Der Yayınları.
- Özdemir, S., Karalar, H. (2012). "Günümüz Teknolojileri Ne Kadar Akıllı?" *Türkiye Bilişim Derneği Bilişim Dergisi*. Sayı: 146. 100-107. <http://www.bilisimdergisi.org.tr/s146/pdf/100-107.pdf>
- Paglia, C. (2014). *Cinsel Kimlikler*. (Çev.: Anahid Hazaryan, Fikriye Demirci). Epos Yayınları.

- Postman, N. (2010). *Televizyon Öldüren Eğlence*. (Çev. Osman Akınhay). Ayrıntı Yayınları.
- Tavin, K. M. Ve Housman, J. (2004): "Art Education And Visual Culture in the Age Of Globalization", *Art Education*, 57 (5). <https://www.jstor.org/stable/3194104>
- Turan, Ergün. (2011). "Fotoğraf: Belleği Olan Ayna". *Sanat- Tasarım Dergisi*. Cilt:1(2), 19-24. <http://e-dergi.marmara.edu.tr/marustd/index>
- Walter J.Ong, (1999). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları.
- Williams, R. (2003). *Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim*. (Çev.: Ahmet Ulvi Türkbâğ). Dost Kitabevi.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

RACHID, M. BAKIRCI, S. (2021). نظرة جديدة في نقد الأدب العربي. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1007-1021.

نظرة جديدة في نقد الأدب العربي

Mahieddin RACHID (*)

Selami BAKIRCI (**)

ملخص

لا يمكن فقه الأدب وتاريخه من دون نقده وتحليله، لذا يعتبر النقد من مستلزمات الأدب، يصقل المواهب الانسانية ويدفع بها نحو التقدم ويسمو بالأدب، والنقد الأدبي العربي مثل بقية العلوم الأخرى خضع للتطور واختلفت حركة النقد لاختلاف مناهج النقاد العرب، والنقد كان مساو للأدب يلازمه منذ النشأة، والشاعر لا يكون لسان زمانه حتى يوجد معه الناقد الذي هو عقل زمانه، ووجود الناقد في عصر ما سبب ازدهار الأدب وفقدانه دليل انحطاط الأدب.

صفات الناقد وما يجب عليه تحصيله كثيرة تكاد لا تنضب، كل طائفة تنفرد بذكر ما يلائم نظرتها للنقد أو خطتها في التأليف، ولم تحظ صفات الناقد بفقرة مستقلة في أبحاث الأدباء، بل تحدثوا عنها في ثنايا كتبهم دون أن يخصصوها بعنوان معين، ومعظم الباحثين عند الحديث عن الناقد خلطوا بين صفات الناقد وما يجب على الناقد تحصيله قبل ممارسة النقد، وقد أردت في هذه المقالة أن أوضح الفرق بين الأمرين، وأجعلها تحت عنوان واحد وفي فقرة مستقلة، وأصنفها تصنيفاً يسهل على المبتدئ والدارس الاستفادة منها، وقد أسهبت في تعريف النقد لأضع بين يدي القارئ النظرات المختلفة للنقد في نظر الأدباء.

وقد لفت نظري أن الباحثين في الأدب العربي في تركيا يحجمون عن الدراسة في مجال النقد العربي ربما لصعوبته ويكتفون بتحليل آراء الأدباء وأهم توجهاته، لهذا السبب أردت أن أكتب في النقد وخاصة صفات الناقد ليسهل على الباحث الخوض في هذا المجال، ولم أهمل التوصيات للمبتدئ في النقد، كما أنني أشرت إلى مصادر عديدة كي يسهل الرجوع إليها.


كلمات مفتاحية: النقد، الأدب العربي، الناقد، النقد الأدبي.


Arap Edebiyatında Edebî Eleştiriyeye Yeni Bir Bakış

Öz: Şiir ve nesir gibi edebi materyalin ve genel anlamıyla edebiyat tarihinin eleştirisi olmadan bahse konu edebiyatı daha iyi anlamının ve onunla ilgili güncel bir değerlendirmenin olmayacağı açıktır. Bundan dolayı edebî tenkit, edebiyat çalışmaları içerisinde olmazsa olmazlar arasında yer alır. Zira edebî tenkit alanındaki bilgi, edebiyat alanında araştırma ve inceleme yapmak isteyen ilmi yeteneğini geliştireceği gibi edebî zevkinin de gelişmesine katkıda bulunacak önemli bir disiplin haline gelmiştir. Aynı şekilde, özellikle döneminin edebî ürünlerini akıl süzgecinden geçiren bir “eleştirmen” (en-nâkîd) bulunmadığı sürece, ne şair ne de edip zamanının dili olamazlar. Dolayısıyla güçlü eleştirmenler, buldukları dönemin edebiyatının kalkınmasını sağlayan etkin bir faktör olduğu gibi, aynı şekilde eleştirmenin bulunmaması da edebiyatın gerilemesine neden olan faktörler arasında sayılır.

* Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu (e-posta: eras27708@gmail.com)

 ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0104-588X>

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: sbakirci@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-1186-5379>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Arap Edebiyatında edebî eleştiri ilk dönemlerden itibaren yapılagelmiştir. Sosyal, siyasi ve ilmi gelişmelere paralel olarak edebî eleştiri de önemli bir gelişme seyri izlemiş ve bu alanla ilgili önemli eserler verilmiştir. Şekil, üslup, metot ve istulah (terim) olarak farklı merhalelerden geçen tenkit, bu alanla ilgi eserlerde farklı görüntüler vermektedir. Mesela, söz konusu eserlerde eleştiri metotları tamamen farklı olduğu gibi, eleştirmenlerin özellikleri, eleştiride izlenecek hususlar, konuyla ilgili eserlerin mukaddimelerinde, ya bir başlık açılmadan bahsedilmiş, ya da konular içerisinde dağınık bir şekilde dile getirilmiştir. Diğer taraftan özellikle Arap Edebiyatı alanında araştırma ve inceleme yapılırken bir eleştirmende bulunması gereken hususların, eleştirinin metodu ve eleştiride izlenecek yolun sağlıklı bir şekilde bilinmesi konu açısından oldukça önemlidir. İşte bu makalede bu konuları tek bir başlık altında toplamak ve madde madde ortaya koymaya çalıştık.

Eleştirinin tanımını yaparak başladığımız makalede, “tenkid” kelimesinin istilahî anlamının daha iyi kavranabilmesi için sözlük anlamının ayrıntılı olarak verilmesinin faydalı olacağını düşündük. Böylece özellikle klasik dönem eleştirmenlerinin eleştiri konusuna yaklaşımlarındaki farkları okuyucuya sunmaya çalıştık. Bu arada özellikle eleştirmenlerin sahip olması gereken özellikleri üzerinde durduk. Bunun araştırmacılar için, edebî tenkit konusunda kısa fakat öz bir çerçeveye plan oluşturacağını ve aynı şekilde maddeler halinde özet bir bilgi vereceğini umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Eleştiri, Arap edebiyatı, eleştirmen, edebî eleştiri

A New Approach to Literature Criticism in Arab Literature

Abstract: *It is not possible to understand literature and its history without criticizing and analyzing it. Therefore, criticism is considered as one of the requirements of literature that polishes human talents and pushes them towards progress and elevates literature. Further, the poet will not be the tongue of his time until there is with him the critic who is the mind of his time, and the presence of the critic in a certain era caused the flourishing of literature and its loss, evidence of the decline of literature. The characteristics of the critic did not receive a separate item in the research of writers, but rather they talked about it in the folds of their books without assigning them to a specific title.*

Most researchers when talking about the critic confused the characteristics of the critic with what the critic should achieve before practicing criticism. Herein, I planned to clarify the difference between the two matters, and I put them under one heading and in a separate paragraph, and I have elaborated in defining criticism to put in the hands of the reader the different views of criticism in the eyes of writers. It caught my attention that researchers in Arabic literature in Turkey refrain from studying in the field of Arab criticism, perhaps because of its difficulty.

They are satisfied with analyzing the opinions of the writers and their most important orientations. For this reason, I wanted to write about criticism, especially the characteristics of the critic, to make it easier for researchers to delve into this field, and I did not neglect the recommendations of the novice in criticism. Additionally, I have referred to many sources for easy reference

Keywords: Criticism, Arabic literature, critic, literary criticism

Makale Geliş Tarihi: 03.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 24.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.932284

I. GİRİŞ

Edebî tenkidin, şiir veya nesir gibi edebî ürünlerin gelişmesinde önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Özellikle şiir açısından çok önemli olan tenkit, şiire sağlamlık (*tecvîd*) ve güzellik (*tehzîb*) kazandıran bir özelliğe sahiptir. Tenkitçilerin şâirleri ve eserlerini incelemesi ve bir değerlendirmeye tabi tutmaları sonucu edebî ürünler daha sağlam ve daha mevsûk hale gelmiş olur. Bunun için Arap Edebiyatının daha ilk dönemlerinden itibaren edebî tenkidin etkin bir şekilde yapıldığı ve edebiyat içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülür. Örneğin Muhelhil b. Yemût'un Ebû Nuvâs'ı; İbn 'Ammâr'ın Ebû Temmâm'ı; Bişr b. Temîmî'nin el-Buhtûrî'yi eleştirmesi; genel olarak ise el-Âmidî ve el-Curcânî'nin tenkitleri bu kabildendir. Bunun için Mustafa Sâdık er-Râfi'î, Arap şiirin olması gereken yerde olmamasının veya geri kalmasının sebebini tenkitin geri kalmasına bağlamakta ve önemli sayılacak bir formül ortaya koymaktadır. O da: "Bir şâirle birlikte, zamanının akli sayılabilecek bir tenkitçi olmadığı sürece o şâir zamanının lisanı olamaz" (Er-Rafi'i, t.y: III, 324-325.) şeklindeki sözüdür. Buna göre, bir edebî ürünün olgunluk ve güvenilirlik derecesini elde etmesi için mutlaka tenkit süzgecinden geçmesi gerekmektedir.

Edebî tenkit Câhiliye döneminde, herhangi bir ilke ve kurala bağlı kalmadan yine şâirler veya dinleyiciler tarafından beğenilip beğenilmeme gibi fitrî bir zevke dayanan daha tabii ve daha basit bir şekilde yapılırken İslâmiyet ve daha sonra Emevîlerle birlikte asrın edebî zevki ve düşünce yapısının gelişmesine paralel olarak bir takım prensipler üzerinde yapılmaya başlanmıştır. Emevîlerin son dönemlerinden itibaren ise nahiv ve dil kuralları üzerinde gelişerek edebiyat alanında kendine ait yerini almıştır.

Arap Edebiyatının altın çağı olan Abbâsiler dönemiyle birlikte yeni bir döneme giren edebî tenkit, üslup, mânâ ve şekil bakımından eskiye nazaran yeni bir görünüm kazanmıştır. Özellikle dil ve nahiv ilimlerinin kâide ve kurallarının tam anlamıyla tespit konusunda edebî tenkit, yönlendirici bir unsur olmuş, ayrıca metotlu ve kurallara dayalı telif hareketinin gelişmesi alanında telif hareketinin başarıyla devamını sağlamıştır. Bu bağlamda el-Esma'î, Kudâme b. Ca'fer, İbn Kuteybe gibi ilk tenkitçilerin tespit ettiği kıstaslarla edebi materyalin doğrusunun yanlışından ayrılarak günümüze aktarılmasında önemli görev üstlenmiştir.

Edebî tenkit alanında ilk eser sayılan *Tabakātu's-şu'arâ'* adlı eserin müellifi İbn Sellâm el-Cumahî (öl.231/845), eserinin mukaddimesinde metodunu zevk ve fitrata dayandığını belirterek (İbn Sellâm,1982:2) şâirleri edebî sanatlarına göre tasnif ederken tenkit metodunda tarihi geçekleri de dikkate almıştır. (Mendür, t.y:12)

Tenkit üzerindeki telif çalışmaları h. III. asrın sonlarından itibaren özellikle h. IV. asırda oldukça gelişmiştir. Bunların başında ise *el-Bedî'* adlı eseriyle gelen İbnu'l-Mutezz (öl. 298/910), tenkidin tanımını, doğuşu ve istilahlarını ele almaya çalışmıştır.

İbnu'l-Mutezz'in adı geçen eserini Kudâme b. Ca'fer'in *Nakdu's-şi'r* adlı eseri ile Ebu'l-Kâsım el-Âmidî'nin *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eseri takip etmiştir. Kudâme b. Ca'fer, mantık esaslarını ölçü alarak tenkit konularını ele aldığı

eserinde, belâğata dayalı tenkit esaslarını tespit etmeye çalışmıştır. (Mendûr, t.y:67) Buna karşılık Ebu'l-Kâsım el-Âmidî, *bedî'* ekolünü ihdas ederek kendinden sonraki tenkitçilerin takip edecekleri bir metot getirmiştir.

Özellikle h. IV. asırdan itibaren edebî tenkit alanında pek çok müellifin önemli eserler verdiği görülmektedir. *Kitâbu's-sinâ'ateyn* adlı eseriyle Ebû Hilâl el-'Askerî (öl. 400/1009), *el-'Umde* adlı eseriyle İbn Reşik el-Kayrevânî (öl. 456/1064), *Sırru'l-fesâha* adlı eseriyle İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), *Delâilu'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâğa* adlı iki eseriyle Abdulkâhir el-Curcânî (öl. 471/1078) ve *el-Meşelu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* adlı eseriyle İbnu'l-Eşîr (öl. 637/1239) klasik dönemin edebi tenkit alanında eser veren önemli şahsiyetleri olduğu görülür. Özellikle İbnu'l-Eşîr, bu alanda en önemli eser veren şahsiyetlerin başında gelmektedir.

İlk dönemlerde tenkit, daha kesin hükümlerle belirtilmiş ve tenkitçi kendisini bir yargıç gibi görmüştür. Kararların kesin bir dille “*şu iyi*” veya “*şu kötüdür*” gibi ifadelerle kayıtlandırıldığı görülür. Edebiyatçılar bu tür tenkitlere *Hükmi tenkit*; edebî ürünleri açıklamaya ve aydınlatmaya dayanan edebî tenkit türüne ise *Tefsîri tenkit* demişlerdir. Tenkitçileri daha çok bu son eleştiri metodunu kullanmışlardır. Ancak bunun yanında her iki metodun birlikte kullanıldığı veya daha başka metotlarla da eleştirilerin yapıldığı olmuştur. (Bakırcı, 1997: 253)

H. V. asırdan şiirlerini derleyen ediplerden Bâharzî (öl. 467/10075), 'Îmâduddin el-İsfahânî (öl. 597/1201), Yâkût el-Hamavî (öl. 626/1229) ve İbn Hallikân (öl. 681/1282) gibi edipler bir taraftan edebi materyali eserlerine kaydederlerken bir taraftan da bu edebi malzemenin krtiğini yaparak önemli görevi ifa etmişlerdir. Örneğin Bâharzî, yer yer verdiği şiirler hakkında kendi görüşlerini belirtmekle birlikte, şâirlerin fihristini verirken bunların I., II. ve III. derecede olanlarının bulunduğunu, şâirleri ayrıca bir tasnife tabi tutmasa da değerli şiirleri bulunanları belirtmekten geri durmamıştır. (Bâharzî, 1985: I.50)

I. مقدمة

يُعد النص الأدبي مصدراً للتأمل والجدل غير المنتهين، ويتنافس النقاد في تقديم قراءات وتفسيرات مقنعة للنص كما يراها كل منهم من منظوره، ومعرفة المعنى الحقيقي للنص والمراد منه وبيان قيمته الفنية أمرٌ يحتاج لعمل، فمن يقوى عليه؟ وما هي صفات الناقد وما الذي يجب عليه فعله؟

قبل البدء بالحديث عن صفات الناقد لا بد لنا من الوقوف على تعريف النقد، وإن معظم الذين عرفوا النقد لم يذكروا الذوق الأدبي في تعريف النقد، لذا حاولت إحصاء تعريفاتهم للوقوف عليها، وهذا سبب تفصيلي لتعريف النقد.

ورد في تاج العروس أن المسيب بن علس مر بمجلس بني قيس بن ثعلبة فاستنشدوه فأنشدوهم وطرفة بن العبد حاضر، وهو غلام، وعندما وصل:

وقد أتتأسى الهَمَّ عندَ الخِضَارِهِ بِنَاحِ عَلَيْهِ الصَّيِّعَرِيَّةُ مُكَدِّمِ

قال طرفة: "استنوق الجمل"، وذلك لأن الصيعرية من سمات النوق دون الفحول فغضب المسيب وقال: من هذا الغلام؟ فقالوا: طرفة بن العبد (الزبيدي، د.ت: 316/12)

واحتكم امرئ القيس وعلقمة بن عبدة إلى أم جندب زوجة امرئ القيس، فأنشدها بيتين في وصف الفرس، قال امرؤ القيس:

فَلِلسَّوْطِ أَهْوَبٌ وَلِلسَّاقِ دَرَّةٌ وَلِلزَّجْرِ مِنْهُ وَقَعُ أَخْرَجَ مُهَذِّبِ

وقال علقمة:

فَأَذْرَكُهُنَّ ثَانِيًا مِنْ عَيْنَيْهِ يُمَرُّ كَمَرِ الرَّاحِ الْمُنْحَلِّبِ

فقال لزوجها: علقمة أشعر منك؛ لأنك أجهدت فرسك بسوطك وساقك، أمّا هو فقد أدرك فرسه المهدف دون أن يضربه سوطاً أو تتبعه ساقاً. (ابن قتيبة، 1423هـ: 212/1)

مثالان يعتبران توطئة لمعرفة النقد، فما النقد وما تعريفه؟

II. تعريف النقد لغة

وردت كلمة النقد في المعاجم بعدة معانٍ، فقد وردت بمعنى:

1. النظر والتأمل الطويل في الشيء: تقول العرب: ما زال فلان ينقد الشيء إذا لم يزل ينظر إليه، ونقد الرجل الشيء بنظره ينقده نقداً، ونقد إليه: احتلس النظر نحوه. (ابن سيده، 2000: 316/6. وابن فارس، 1979: 468/5. والزحشري، 1998: 297/2. والفارابي، 1987: 545/2)

2. النقر أو الضرب: ونقد الشيء ينقده نقداً: إذا نقره بإصبعه، ونقد الطائر الفخ: ضربه بمنقاره، ونقدته الحية: لدغته. (ابن سيده، 2000: 316/6. والزحشري، 1998: 297/2.)

3. التمييز بين الرديء والجيد: نقد الدراهم وانتقدتها أخرج منها الرئيف، وكشف عن حاله في جودته أو غير ذلك. (ابن فارس، 1979: 467/5. والرازي، 1999: 317. والزحشري، 1998: 297/2. والفارابي، 1987: 544/2.)

4. العيب والتجريح: ومنه حديث أبي الدرداء: "إن نقدت الناس نقدوك وإن تركتهم تركوك." (ابن منظور، 1414: 426/3)

وما ورد في لسان العرب بمعنى العيب أو التجريح فيه نظر، لأن هذا المعنى اشتقه ابن منظور من حديث أبي الدرداء: "إن نقدت الناس نقدوك وإن تركتهم لم يتركوك"، والحديث له ألفاظ مختلفة فقد ورد "إن نافذتم نافذوك" أي إن حاكمته. ولفظ "إن نافرت الناس نافروك"، فهذا الاضطراب في الروايات يجعلنا نضع إشارة استفهام على صحة ذلك. والذي يجعلنا نشكك في صحتها أن المعاجم التي سبقت ابن منظور لم يذكرها العيب والتجريح من معاني النقد. انظر تحريج الحديث في (الطبراني المعجم الكبير، د.ت: 126/8. وابن الأثير، 1979: 92/5. وابن عساکر، 1995: 17/24)

5. الكشف: قال ابن فارس: ن ق د هو أصل صحيح، يدل على إبراز شيء وبروزه، من ذلك: النقد في الحافر، وهو نقشه، والنقد في الصّرس: نقشه، وذلك يكون بتكشّف ليطه عنه. (ابن سيده، 2000: 316/6. وابن فارس، 1979: 467/5)

6. الإعطاء: نقدت له الدراهم، أي أعطيته، قَالَ اللَّيْثُ: التَّقْدُ: تَمَيُّزُ الدَّرَاهِمِ وَإِعْطَاؤُكُهَا إِنْسَانًا. (الرازي، 1999: 317. والرَّيْدِي، د.ت: 230/9. والفارابي، 1987: 544/2).

7. خلاف النَّسِيئَةِ (ابن سيده، 2000: 316/6) فالنقد هو دفع النقود فوراً والنسيئة هي تأخير الدفع.

فالناظر في هذه المعاني يحسبها مختلفة، لكن عند تأملها وترتيبها يجدها تدور على محور واحد، وهو تمييز الجيد من الرديء من خلال عدة أطوار، وكذلك الدرهم يتم تمييز جوده من رديفه على مراحل، فالنقاد للدرهم يطيل النظر إليه أولاً، ثم يقوم بمرحلة النقر والضرب عليه ليميز الجيد ويمدحه، وليعيب الرديء ويجرحه، ثم يكشف عن جودته أو رداءته، ثم يقدمه لصاحبه ويصبح جاهزاً للتعامل بين الناس آخذاً اسم النقد الجاهز الذي يدفع عند شراء الشيء دون تأخير.

وقد تطورت اللفظة، فدخلت الأدب وخاصة الشعر، يقول الزمخشري: "ومن المجاز... نقد الكلام. وهو من نقدة الشعر ونقاده، ويقال انتقد الشعر على قائله". (الزمخشري، 1998: 297/2) ويقول الصَّاحِبُ بن عَبَّاد:

رُبَّ شِعْرٍ نَقَدْتَهُ مِثْلَمَا يَنْقُدُ رَأْسَ الصَّبَّارِفِ الدَّيْنَارَا (ابن رشيق القيرواني، 1981: 105/2)

وربما نُصِيبُ إن قلنا إنَّ نقاد الشعر استوحوا فكرة النقد من الصيرفي، لأن نقد الشعر يتم بنفس المراحل التي مر بها نقد الدرهم والدينار، ومن هنا جاءت تسمية النقد.

ومن المتعارف عليه أن فقرة المعجم لكلمة ما جامدة لا روح فيها، تساق كما وردت في المعاجم دون تدخل الباحث في شيء، لذا حاولت أن أثبت الروح في فقرة المعجم من خلال إيجاد الرابط بين معاني كلمة النقد المختلفة التي وردت في المعاجم، وهي محاولة قد أكون أخفقت في الوصول إلى الرابط، لكن الغاية من هذه المحاولة هي دعوة الباحثين عند تأصيلهم لكلمة ما لغويًا أن يحاولوا إيجاد الرابط بين معاني الكلمة إن كانت مختلفة، وهو باب جديد في الأدب.

III. النقد اصطلاحاً

تبينت التعريفات واختلفت بحسب الرؤية للنقد، ويمكن تقسيم الرؤى إلى ثلاث، عملية النقد، وماهية النقد، والمنهج المتبع في النقد.

أولاً. عملية النقد:

ويقصد بعملية النقد المراحل التي يمر بها النقد، وهي المعالجة والدراسة والتحليل والموازنة والتمييز ثم إطلاق الحكم على النص، وقد حدث اختلاف أيضاً في تعريف النقد لأصحاب هذه الرؤية، فبعضهم نظر إلى مرحلة واحدة من مراحل عملية النقد واعتبرها أهم المراحل، وركز عليها، وبعضهم نظر إلى مرحلتين، وبعضهم جمع كل المراحل:

1. الذين اكتفوا بمرحلة واحدة قالوا:

. النقد هو "إيضاح الجيد والرديء في النصوص الأدبية" (أبو كريشة، 1996: 62) وقد اكتفى هذا التعريف بمرحلة التمييز.

. وقال آخر: "النقد هو الحكم" (عتيق، 1972: 264) وهذا التعريف اكتفى بمرحلة الحكم على النص الأدبي، وقد نسى هذه المرحلة بالتقدير الصحيح، وقد ذكر أحمد الشايب تعريف المحدثين للنقد بأنه التقدير، ولم يحكم عليه فقال: "هو عندهم التقدير الصحيح لأي أثر فني وبيان قيمته في ذاته ودرجته بالنسبة إلى سواه" (الشايب، 1994: 116) وتعتب أحمد تنوف هذا التعريف فقال: "تعريف النقد بأنه التقدير

الصحيح للنص الأدبي إنما يقتصر على النقد الذي يوفق صاحبه إلى الصواب في أحكامه النقدية، والذي لا يوفق إلى الصواب لا يسمى نقداً" (نتوف، 2010: 13) وهذا تعقيب فيه نظر لأن الأمر نسبي ففي نظري قد يكون غير موفق أما في نظرك قد يكون موفقاً، وإذا أردنا أن نوافق قول نتوف فيمكن أن نسميه نقداً غير صائب لأن الناقد الذي لم يوفق للصواب قد قام بعملية النقد وأتمها لكنه لم يوفق للصواب.

وعلى كل حال فالحكم أو التقدير الصحيح هي أهم مرحلة ينظر أصحاب هذه الرؤية، لذا اكتفوا بتعريف النقد بمرحلة واحدة.

2. والذين جمعوا بين مرحلتين قالوا:

النقد: "هو توضيح وترتيب ما في الكتابات من الأفكار والآراء والأساليب، ثم الحكم على ذلك" (ضيف. أ، 1921: 96) هنا جمع بين الدراسة والحكم وأهل التمييز، وآخر يقول: "النقد فن دراسة النصوص والتمييز بين الأساليب المختلفة" (مندور، 1996: 14) فقد جمع بين الدراسة والتمييز وترك الحكم على النص للقارئ. وآخر يقول: "تحليل القطع الأدبية وتقدير ما لها من قيمة فنية" (ضيف. ش، د.ت: 9) ونرى في هذا التعريف التحليل والتقدير، والتقدير يشبه الحكم.

3. والذين جمعوا كل المراحل قالوا:

. النقد: "تعبيرٌ عن موقفٍ كلي متكامل في النظرة إلى الفن عامةً، أو إلى الشعر خاصةً، يبدأ بالتذوق؛ أي: القدرة على

التمييز، ويُعبّرُ منها إلى التفسير والتعليل والتحليل والتقييم، خطوات لا تُغني إحداها عن الأخرى" (عباس، 1983: 5)

ولعل كلمة التعبير في هذا التعريف ألطف من كلمة الحكم، لأن الناقد قد يخطئ أو يصبب، فهو يعبر عن رأيه فقط دون القطع في النتيجة التي وصل إليها، أما كلمة الحكم في التعريفات الأخرى فهي توحى لك بأنه هو الصواب وأنه ملزم للآخرين.

. وتعريف آخر: "النقد الأدبي هو معاينة النص وفحصه بتدبير، وتمييزه وبيان خصائصه والحكم عليه" ثم يوضح تعريفه فيقول: "أي هو النظر في الإنتاج الأدبي ودراسته بتمعنٍ وتأنيٍ وتدبيرٍ، ومدامنة النظر، وتمييزه، وبيان خصائصه وبلورتها، والحكم عليه حكماً معللاً يقبله المتلقي" (زرافط، 2019: 12)

. ورجح أحمد الشايب التعريف التالي: "النقد هو دراسة الأشياء وتفسيرها وتحليلها وموازنتها بغيرها، المشابهة لها أو المقابلة، ثم الحكم عليها ببيان قيمتها ودرجتها" وقال: "هو أنسب المعاني وأليقها بالمراد من كلمة النقد في الاصطلاح الحديث من ناحية، وفي اصطلاح أكثر المتقدمين من ناحية أخرى" (الشايب، 1994: 116) وسبب ترجيحه لهذا التعريف هو أن كتب النقد قديماً هي عبارة عن عرض ودراسة ثم تفسير وموازنة ثم أحكام ونصائح.

هذه أهم التعريفات لأصحاب الرؤية الأولى.

ثانياً. ماهية النقد:

أصحاب هذه الرؤية اختلفوا في ماهية النقد: هل هو علم له قواعده وأسسها يجب على كل ناقد اتباعها؟ أو هو ذوق لا تنطبق عليه القواعد أو المعايير، أو هو صناعة؟ وهذا الاختلاف طبيعي لأن كل طائفة نظرت إلى ماهية النقد من جهة، وقد جمع الراجعي النظرات المختلفة لأصحاب هذه الرؤية في تعريف واحد، وفضلته حسب الزاوية التي نظرت إليه كل فرقة فقال: "إذا كان من نُقد الشعر علم؛ فهو علمٌ تشريح الألفكار، وإذا كان منه فنٌّ؛ فهو فنٌّ درسي عاطفة؛ وإذا كان منه صناعة؛ فهو صناعة إظهار الجمال البياني في اللغة" (الراجعي، 2000: 220) وقد وُفق الراجعي في هذا التعريف فجاء مستوفياً جامعاً مختصراً.

ثالثاً. المنهج المتبع في النقد.

ذكر علي جواد الطاهر عند دراسته لتطورات النقد في الغرب عدة تعريفات للنقد التي تعبر عن اتجاهات النقد السائدة عند الغرب والتي أصبحت فيما بعد مناهج للنقد عند الغرب والعرب، وخلاصة قوله: أن هناك صراع بين قطبين في تعريف النقد هما الحكم والتفسير وبين قطبين آخرين هما الذاتية والموضوعية، فالذين عرفوا النقد بأنه الحكم اعتنوا بالنص دون النظر إلى العوامل الخارجية التي أثرت بالنص، وتولد عن هذا الاتجاه المنهج البنوي

والذين عرفوا النقد بأنه التفسير أو التحليل اهتموا بالعوامل المؤثرة في النص وصلة النص بصاحبه ومحيطه وعصره... ويرادفه السياقي والتاريخي، وتولد عن هذا الاتجاه المنهج التاريخي.

أما الذاتية: ويعني أن الناقد ينطلق من ذاته في الإعراب عن موقفه من النص فيستحسن تبعاً لإحساسه الشخصي أو يستقبح ولا تحمه القواعد والقوانين وخبرات التاريخ وعلم الاجتماع... وحكمه في ذلك فردي.

وأما الموضوعية فهي نقيضة الذاتية وهي أن يزاول الناقد مهمته بتجرد وكأنه غريب عن النص فلا دخل لإحساساته الشخصية وما يجبه هو في النص وما لا يجبه.. (الطاهر، 1979: 339)

وقد اكتفيت بذكر بعض الأمثلة على التعريفات الكثيرة التي يمكن تصنيفها تحت الترتيب الذي ذكرته، وتركت للقارئ أن يختار تعريف النقد المناسب لرؤيته، ويمكن عزو اختلاف تعريف النقد إلى تطور مصطلح النقد منذ النشأة حتى يومنا هذا، فقد أطلقت كلمة النقد على النقد اللحظي الانطباعي في العصر الجاهلي، ثم غلب الطابع التفاضلي بعد ابن سلام وابن قتيبة، ثم أضيف إليه الطابع الفلسفي بعد ابن المعتز (ت: 247 هـ)، ثم الطابع المقارن على يد الأمدى (ت: 371 هـ)، ثم الطابع البلاغي عند عبد القاهر الجرجاني (ت: 471 هـ)، ثم مرحلة الجمود، ثم الثورة الحديثة في النقد حيث كثرت فيه المناهج وتوسعت فيه المجالات، وصار النقد العربي أكثر وعياً، وتعددت المناهج التي اتكأ عليها هذا النقد، ومنها المنهج الواقعي والبنوي والأيدولوجي والتكاملي والنفسي وغيرها. (الأحمد، الحركة، 2021: 11)

هذه هي الرؤى الثلاث لتعريف النقد، ونلاحظ أنّ هناك تداخل بين التعريفات وهذا طبيعي، كما نلاحظ أن معظم التعاريف لم تذكر التدوق الذي يعد أهم عنصر في النقد، لهذا السبب يمكن أن أقدم تعريفاً متوازناً لعله يضاف إلى جملة التعاريف وهو التدوق السليم للنص الأدبي وبيان قيمته.

لماذا التدوق؟ لأنه عماد النقد وأساسه، ومن متطلباته الامام بكل صفات الناقد وواجباته تجاه النقد، ومن متطلباته اتمام عملية النقد على أكمل وجه، من دراسة وتمعن وتحليل وتمييز وموازنة، وخرج بقيد السليم من لا يملك الذوق السليم. أما بيان القيمة فهي بمثابة الحكم، ولا يكتمل الحكم إلا بتعليقه، فالتدوق الأدبي السليم على نحو ما وضعناه حري أن يوصل الناقد للحكم الصحيح على النص الأدبي.

وغرض النقد هو تقدير العمل الأدبي وبيان قيمته، وما الذي أضافه إلى التراث الأدبي، ومدى تأثيره في خط سير الأدب، وتصوير سمات صاحب العمل الأدبي

ومن أهم فوائد أنه وسيلة من الوسائل التي تعين على فهم قضية الإعجاز القرآني، فمن خلال أدوات النقد نعرف كيف ارتفع الأسلوب القرآني إلى مستوى الإعجاز، ويفيد الأدباء بالاطلاع على أخطاء الأدباء الذين سبقوهم، ويظهر المغمورين من الأدباء من خلال دراسة أعمالهم، ويفيد النقاد المبتدئين بصقل الذوق لديهم وينمي فيه القدرة على التفريق بين دقائق الامور في الأدب، ويفيد القراء بعدة أمور منها أنه يساعدهم على فهم نواحي الجمال والقوة أو عكس ذلك، فيصقل مواهبهم، ويقوم بدور الوسيط بين القارئ والأديب. (بدوي، 1996: 108)

IV. صفات الناقد

عند الحديث عن صفات الناقد نواجه سؤالاً، وهو من يحقُّ له أن ينقد الأدب؟ والجواب: إنَّ النَّاقِدَ الأوَّلَ للنَّصِّ هو صاحبه، فهو يعيد النَّظَرَ فيه، ويجوِّدُه، وقصائد الحوليات أكبر مثال على ذلك. وبعد أن يرضى الأديب عن نصِّه، ينشره، فيصبح مُلْكُ المُتَلَقِّي، وهنا يأتي في الدرجة الثانية الناقد، العالم بالأدب، المتحقق بالصفات والشروط التي سنذكرها.

إن معظم الباحثين عند الحديث عن الناقد خلطوا بين صفات الناقد وما يجب على الناقد تحصيله قبل ممارسة النقد، ولا ضير على القارئ المتمرس في النقد، لكن المبتدئ يحتاج إلى من يفرق له بينهما ليكون على بينة، لذا قمت بالتفريق بينهما، وأرجو أن أكون قد وفقت لذلك.

الناقد يرى بمواهبه وما عليه من صفات ما لا يراه حتى الشاعر والأديب، والناقد وسيط بين الشاعر والقارئ، فالقراء يلتفتون لقول الناقد ويعتمدون حكمه في النقد، ولذلك وجب على الناقد أن يتصف بصفات خاصة تجعله مؤهلاً للاتصاف بصفة الناقد لممارسة النقد، وهذه الصفات منها فطرية وهبية، ومنها كسبية، ومنها فطرية تحتاج للدربة والممارسة، ولدقة عمل الناقد وأهميته تكلم القدماء والمحدثين عن صفات الناقد:

يقول الجاحظ: "طلبت علم الشعر عند الأصمعي فوجدته لا يحسن إلا غريبه، فرجعت إلى الأخفش فوجدته لا يتقن إلا إعرابه، فعطفت على أبي عبيدة فوجدته لا ينقل إلا ما اتصل بالأخبار وتعلّق بالأيام والأنساب، فلم أظفر بما أردت إلا عند أدباء الكتاب: كالحسن بن وهب، ومحمد بن عبد الملك الزيات" (ابن رشيق القيرواني، 1981: 105/2)

وهذا النص يدل على أن النقاد طائفة مختلفة عن علماء اللغة أو النحو أو الأنساب أو التاريخ (مندور، 1996: 220) "وهم أهل الخداقة بكل علم وصناعة ويُفضّلون من سواهم ممن نقصت قريحته، وقلت دربته" (الأمدي، 1994: 411/1)

ويقول العسكري صاحب كتاب المصون في الأدب (ت: 382 هـ): "نقد الشعر ... صنعة برأسها، ولا تراه إلا لمن صحت طباعهم، واتقدت قرائحهم، وتنبهت فطنهم، وراضوا الكلام، ورووا وميّزوا" (العسكري، 1984: 5)

ويقول عبد القاهر الجرجاني: "وهذا موضع في غاية اللطف، لا يبين إلا إذا كان المتصمّم للكلام حساساً، يعرف وحي طبع الشعر، وخفي حركته" (الجرجاني، أسرار البلاغة، 2001: 219) ويقول أيضاً: "أنت لا تستطيع أن تُنَبِّه السامع لها، وتحدّث له علماً بما، حتى يكون مُهَيِّئاً لإدراكها، وتكون فيه طبيعة قابلة لها، ويكون له ذوقٌ وقريحةٌ يجِدُّ لهما في نفسه إحساساً بأنَّ من شأن هذه الوجوه والفروق أن تُعْرَضَ فيها المزية على الجملة، ومن إذا تصفّح الكلام وتدبّر الشعر فرّق بين موقع شيءٍ منها وشيءٍ" (الجرجاني، دلائل الإعجاز، 1992: 547)

ووصف ابن طباطبا الناقد بالفهم الثاقب فقال "وعيار الشعر أن يُورَدَ على الفهم الثاقب فما قبّله واصطفاه فهو واف، وما تجّه ونفاه فهو ناقص" (ابن طباطبا، د.ت: 19)

هذه بعض أقوال القدماء في الناقد، وقد اطلع المحدثون على هذه الأقوال وصاغوها بأسلوبهم وأضافوا عليها، وقد صنفت أقوالهم إلى صفات فطرية، وكسبية، وفطرية تحتاج للدربة والممارسة:

فالصفات الفطرية: هي أن يكون يقظ الذهن مرناً، لديه استعداد عقلي خاص يؤهله لأن يهيم ذهنه للنقد، سريع الخاطر، مبدعاً، قوي الفهم للأساسيات، قادراً على المشاركة العاطفية مع الأديب، والبراءة من المؤثرات التي تفسد عليه أحكامه.

والصفات الكسبية: تحصيل الثقافة الأدبية العلمية، والتتمرس بالأدب، ومعرفة أطواره التاريخية، وصلاته بالفنون الأخرى، وحسن فهمه وتعمقه إلى أبعد غاية مع القدرة على تحليل الأعمال الفنية وإدراك قيمتها الذاتية، ليتيسر له الإنصاف والحكم الصحيح.

والصفات الفطرية التي تحتاج إلى درية: أن يكون ناقد النظر، لديه ذوق أدبي ونقدي مهذب والذوق "ملكة لا غنى لأي ناقد عنها لأنها تمكنه من التعرف على مواطن الجمال أو القبح" (سلام، 2002: 14) والذوق عبارة عن ملكة فطرية تتقوى بمخالطة أهل الأدب والنقاد، والتوسع في علوم اللغة، وتوسيع العاطفة، وتمرين العقل لما له دور مهم في إيضاح الحقائق، والاقناع بحجج الناقد استحساناً أو رفضاً. (بدوي، 1996: 81. الشايب، 1994: 117. ضيف. أ، 1921: 96. الطاهر، 1979: 342. عبد القادر، د.ت: 156. عتيق، 1972: 272).

وكلما كان رصيد الناقد من هذه الصفات عالياً اقترب من الشاعر وأصاب في النقد. (الطاهر، 1979: 343)

V. ما يجب على الناقد تحصيله

إذا نظرنا إلى كتب النقد لم نجد فقرة اختصت بالحديث عن واجبات الناقد حتى أنهم ذكروها مبعثرة تارة ومختلطة بصفات الناقد تارة أخرى فرأيت من الواجب أن تجمع في فقرة وتصنف تصنيفاً سهلاً وهذا ما عمدت إليه.

ترتب على الناقد واجبات قبل عملية النقد، وواجبات أثناء عملية النقد، وواجبات أثناء الحكم على النص. وهذه الواجبات تتطلب زمناً كي يصل إليها الناقد.

أولاً. قبل عملية النقد، وتمثل في أمرين: ثقافة الناقد التي يجب تحصيلها، وتحديد المنهج الذي سينهجه.

1. ثقافة الناقد:

الأديب يسعى للإبداع في استخراج صورة أدبية قد يغوص لأعماق المعاني ويسكبها بأجى صورة من الألفاظ، والناقد يقوم بتحليل الصور والنصوص الأدبية التي أبدعها الأديب، وهذه النصوص تختلف درجة قوتها، لذا يجب أن يكون الناقد بقوة الأديب كي يفهم ما يقول الأديب، حتى أنّ علي جواد الطاهر جعله شاعراً (الطاهر، 1979: 343) أي يجب أن يصل لمستوى الشاعر ليفهم عنه، فإن لم يكن الناقد بقوة الأديب لا يعرف ما عاناه الأديب في نسج هذا النص الذي يزينه له، ويقرّ حسنه أو قبحه.

ولا يكون بقوة الأديب إلا إذا أتقن جملة من العلوم، أهمها علوم الآلة للغة العربية، كالنحو والصرف والبلاغة والعروض، فلا يهمل حتى الجزئيات في هذه العلوم، ويجب عليه أن يكون وثيق الصلة بمعاجم اللّغة وأن يقف على دلالة الألفاظ على المعاني من الحقيقة والحجاز ويعلم جميع المعاني للفظ وجميع الألفاظ لمعنى ما، وأن يكون ملمّاً بتاريخ الأدب، ولا بد من علمه بالأدب ومعرفة أطواره التاريخية، وصلاته بالفنون الأخرى، وأن يكون على علم واسع بكتب النقد وتاريخه، وأصوله وتشعباته، دون أن يتأثر بأحكامهم. (بدوي، 1996: 83. الشايب، 1994: 117. ضيف. أ، 1921: 96. الطاهر، 1979: 343)

ولا تكفي معرفة هذه العلوم، بل لا بد من التمرس والتدرب وكثرة الدراسة للأدب والنقد، لأنه يُعين على معرفة الفروق بين الجيد والأجود ليصل إلى حكم صائب في نقده، يقول ابن سلام: "وإن كثرة المدارس تُعدي على العلم به، فكذلك الشّعر يعلمه أهل العلم به" (ابن سلام، د.ت: 6)

ويقول الأمدى " وأنصُّ على الجيد وأفضله على الرديء، وأتبرُّ الرديء وأردله وأذكر من علل الجميع ما ينتهي إليه التلخيص.... وهو علة ما لا يُعرف إلا بالدربة ودائم التجربة وطول الملازمة" (الأمدى، 1994: 411)

وكثرة الدراسة ودوام التجربة والمخالطة لعلوم الأدب وممارسة كلام العرب تنمي ملكة النقد والذوق الأدبي لدى الناقد، وقد أخذ هذا الموضوع حيزاً من الدراسات لا حاجة لذكره هنا (بدوي، 1996: 85. الشايب، 1994: 119. مندور، 1996: 119)

ويرى محمد النويهي أن على الناقد أن يحصل قدرًا من علوم الأحياء والدراسات الإنسانية - الأثنوبولوجية (النويهي، 1949: 73) وهذا يعتبر من المكملات إذ أن ثقافة الناقد كلما اتسعت وازدادت كان الحكم على النص أقرب للصواب.

2. أن يحدد لدراسته طريقة خاصة في الفهم (ضيف. أ، 1921: 96) ومنهجًا في دراسته يسير عليه، وهذا ما صنعه الأمدى (الأمدى، 1994: 6/1) إذ وضَّح المنهج الذي سينهجه، ولا شك أن تحديد المنهج يساعد القارئ المبتدئ على فهم عملية النقد.

ثانياً. أثناء عملية النقد، وفي هذه المرحلة يجب على الناقد عدة أمور:

1. توثيق النص: أي أن يتحقق من صحة نسبة النص لصاحبه وهذه أهم خطوة يجب أن يقوم الناقد بفعلها، وقد قام ابن سلام بهذه الخطوة ونبه على أن هناك أشعار نسبت لغير قائلها في مقدمة كتابه (ابن سلام، د.ت: 46/1)

2. أن يكون موضوعياً متجرداً: بمعنى أن ينسى الناقد نفسه بين صفحات الكتاب، ويتخلى عن أذواقه الخاصة ويتعد عن أهوائه وميوله، وأن يضع نفسه في الظروف التي أحاطت بالكاتب (ضيف. أ، 1921: 9) - وطبعاً هذا يستلزم أن يحيط الناقد بسيرة الأديب - ثم يرجع إلى نفسه وذوقه الشخصي ليحكم على الأديب.

ثالثاً. مرحلة الحكم على النص

وهي أهم المراحل، لأن الناقد وصل إلى نهاية المطاف، وعليه إصدار الحكم على النص.

ويجب على الناقد في هذه المرحلة عدة أمور:

1. أن لا يتسرع في الحكم على الأديب بالإحسان أو الإساءة، بل يشبعه درساً بتمحص وإمعان ثم يحكم، يقول ابن شرف القيرواني (ت: 460 هـ): "أول ما عليه تعتمد، وإياه تعتقد، أن لا تستعجل باستحسان ولا باستقباح حتى تُنعم النظر، وتستخدم الفكر، واعلم أن العجلة في كل شيء موطئ زلوق" (ابن شرف القيرواني، 1983: 38)

2. عدم التأثر بأحكام الآخرين، وعدم تقليدهم، يقول العميدي (ت: 433 هـ): "أما من رزق من المعرفة ما يستطيع أن يميز به بين غث الكلام وسمينه... فالأولى به ألا ينظر إلى أحد إلا بعين الاستحقاق" (العميدي، 1961: 20)

3. اجتناب التشديد في الأحكام النقدية، وقد ساق مندور مثلاً يبين فيه تعنت الأمدى في حكمه على أبي تمام. (الأمدى، 1994: 227. مندور، 1996: 130)

4. الابتعاد عن التعميم في الأحكام، فلا ينبغي أن يقول أحسن بيت أو أشعر بيت وما شاكله، لأن هذا التعميم يستلزم الإحاطة بشعر الأوائل والأواخر وهذا شبه مستحيل، يقول القاضي الجرجاني: "وليس لك أن تُلزمي تمييز ذلك وإفراذه والتنبية عليه بأعيانه كما فعله كثيرٌ ممن استهدف للألسن، ولم يجترز من جنابة التهجم؛ فقال: معنى فرد، وبيت بديع، ولم يُشيق فلان إلى كذا، وانفرد فلان بكذا لأنني لم أدع الإحاطة بشعر الأوائل والأواخر" (القاضي الجرجاني، د.ت: 160)

4. العدالة والإنصاف بأن يُصدر أحكامه بكل شفافية ونزاهة، بعيداً عن الهوى والتعصب، وعدم التحامل على أحد، وكذا عدم المحاباة والتعصب لمبدع حتى تغدو أخطاؤه صواباً، وقد أخذ على الصولي أنه كان متعصباً لأبي تمام، ويهاجم بعنف كل من يزعم أن أبا تمام مخظى، يقول الصولي: "ومنزلة عائب أبي تمام... منزلة حقيرة يسان عن ذكرها الدم ويرتفع عنها الوهد" (الصولي، 1980: 37) ومثال التحامل ساقه الأمدى نقلاً عن صاحب أبي تمام في دعبل حيث قال: "أما احتجاجكم بدعبل فغير مقبول ولا معول عليه؛ لأن دعبلًا كان يشنأ أبا تمام ويحسده، وذلك مشهور معلوم منه؛ فلا يقبل قول شاعر في شاعر" (الأمدى، 1994: 22/1)

5. التزام الأدب: حيث يجب أن يكون الثَّقد بعيداً عن الإساءة للآخرين بالألفاظ الخارجة عن الأدب؛ فيجب عليه أن يوجّه الثَّقد للفكرة دون إيذاء المخالفين في الرأي، حتى وإن كانوا مُحطّطين.

6. أن يبتعد الناقد عن الآلية التي "تعني أن يلتزم النقاد منهجية معينة في النقد الأدبي يؤدي إلى نوع من الآلية في عمله، فيضع الأعمال الأدبية التي يدرسها إلى مقاييس ثابتة وجامدة". (الأحمد، الوعي النقدي، 2021: 230) إن اتباع الناقد لهذه الآلية يؤدي إلى التكرار والرتابة اللذين يقودان إلى تعطلّ الذوق الجمالي لدى الناقد.

7. عدم السطحية في تناول العمل الأدبي والتي تعني اقتصار الناقد على جوانب واضحة فيه كنوع الأدب ولغته وتطوره، وعدم الالتفات إلى النواحي الجمالية فيه يضعف الأداء النقدي للناقد.

8. وبعد نقد النص لا بد من تحليل الحكم وتفصيله، وما الذي حمله على هذا الحكم، وقد جعل الأمدى تحليل السبب من منهجه يقول: "وأص على الجيد وأفضله على الرديء، وأثبّت الرديء وأردله، وأذكر من علل الجميع ما ينتهي إليه التلخيص، وتحيط به العبارة" (الأمدى، 1994: 411/1)

ويقول عبد القاهر الجرجاني: "...بل لا تكون من معرفتها في شيء حتى تُفصّل القول وتحصل، وتضع اليد على الخصائص التي تعرض في نظم الكلم، وتعدّها واحدة واحدة، وتسميها شيئاً شيئاً" (الجرجاني، دلائل الإعجاز، 1992: 37)

وينفي المرزوقي النقدَ العَرّ المُعلّل، ويعتبره لا شيء، يقول: "إن ما يختاره الناقد الحادق قد يتفق فيه ما لو سئل عن سبب اختياره إياه، وعن الدلالة عليه، لم يمكنه الجواب إلا أن يقول: هكذا قضيتُ طبعي، أو ارجع إلى غيري ممن له الدربة والعلم بمثله، فإنه يحكم بمثل حكمي، وليس كذلك ما يسترذله النقد أو ينفيه الاختيار، لأنه لا شيء من ذلك إلا ويمكن التنبؤ على الخلل فيه أو يمكن البرهان على رداءته" (المرزوقي، 1995: 105/1)

صفات الناقد وما يجب عليه تحصيله كثيرة تكاد لا تنضب، كل طائفة تنفرد بذكر ما يلائم نظرتها للنقد أو خطتها في التأليف، وخلاصة رأي نقاد العرب أن الذوق طبع لا بد منه للناقد، وذكاء يستطيع أن يحلل العمل الأدبي، وثقافة ومخالطة للنصوص الأدبية تمد هذا الذكاء بأسباب الحكم، يستطيع بعدها أن يضع كل نص في مكانه من مراتب الجودة والإبداع. (بدوي، 1996: 84)

هذا هو رأي الباحثين سقته لك كي تكون على بصيرة من صفات الناقد وتفرق بينها وبين ما يجب عليه تحصيله، وهناك من الباحثين من استخدم صيغة يجب على الناقد أن.. ومنهم من استخدم "الأولى به أن يتصف ب..."

لكن هذه الصفات والشروط التي وضعها الباحثون نعم قد تمتع المتطفلين وغير المختصين عن الخوض في النقد، لكن قد تجعل المبتدئ محجماً عن الخوض في بحر النقد، لذا يمكن أن نرخص للمبتدئين في الاتصاف بهذه الصفات بشرط أن لا يدعي الصحة في حكمه، وإنما من باب الممارسة والدربة.

ويمكن تقديم توصيات للمبتدئين كي يبدؤوا بعملية النقد، وهي:

1. القراءة الكثيرة للنصوص الأدبية وخاصة الشعر.

2. قراءة كتب النقد وخاصة النقد التطبيقي لأن فيه أمثلة تطبيقية كثيرة.

3. معرفة علوم الآلة للغة العربية كالنحو والصرف والبلاغة والعروض.

4. الاستعانة بكتب المعاجم لفهم الألفاظ الغريبة.

5. عدم القطع في الحكم، لأن المبتدئ قد يكون حكمه ناقصاً أو غاب عنه أشياء.

VI. خاتمة

النقد هو التذوق السليم للنص الأدبي وبيان قيمته، وهو مرتبط بالأدب ازدهاراً وانحطاطاً، وصفات الناقد وما يجب عليه تحصيله - التي ذكرها الباحثون - كثيرة تكاد لا تنضب، كل طائفة تنفرد بذكر ما يلائم نظرتها للنقد أو خطتها في التأليف، وهذه الصفات مبعثرة في ثنايا كتب الأدباء، ولم توضع تحت عنوان مستقل، ولم يفرقوا بين صفات الناقد وواجباته، وصفات الناقد منها ما هو فطري ومنها ما هو كسبي، أما الواجبات فهي أن يحصل الناقد ثقافة كبيرة في علوم اللغة العربية وأن يوثق النص قبل البدء بالنقد، وعند الحكم لا يتسرع ولا يتأثر بأحكام الآخرين، وأن يكون عادلاً في حكمه، وأن لا يتشدد في الأحكام، وأن لا يعمم، وأن يلتزم الأدب، ولا ينسى تعليل الحكم الذي أطلقه. فإذا تحسّل لدى الناقد كثير من هذه المعطيات، ووجد لديه هذا الحس النقدي النبيل، وتثبتت من صحة وجود ما يتقدّم، حينها لا مانع من الشروع في النقد.

المصادر العربية

- الأمدي، أ. (1994). الموازنة بين شعر أبي تمام والبحتري تحقيق: أحمد صقر وعبد الله المحارب. دار مكتبة الخانجي.
- الأحمد، م. (2021). الحركة النقدية العربية حول الرواية السورية (الأردن ولبنان وفلسطين نموذجاً)، دار صون جاغ.
- الأحمد: م. الوعي النقدي العربي بالمكونات السردية في الرواية السورية (النقد الروائي الفلسطيني نموذجاً) مجلة كلية الإلهيات في جامعة جومشخانة. بدوي، أ. (1996) أسس النقد الأدبي عند العرب. دار تحضة مصر للطباعة والنشر.
- ابن الأثير، م. (1979). النهاية في غريب الحديث والأثر. تحقيق: طاهر أحمد الزاوي - محمود محمد الطناحي. المكتبة العلمية.
- ابن رشيق، أ. (1981). العمدة في محاسن الشعر وآدابه. تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد. دار الجليل.
- ابن سيده، ع. (2000). الحكم والمحيط الأعظم. تحقيق: عبد الحميد هندواوي. دار الكتب العلمية.
- ابن طباطبا، م. عيار الشعر. تحقيق: عبد العزيز بن ناصر المانع. دار مكتبة الخانجي.
- ابن عساکر، ع. (1995). تاريخ دمشق. تحقيق: عمرو بن غرامة العمروي. دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- ابن فارس، أ. (1979). معجم مقاييس اللغة. تحقيق: عبد السلام هارون. دار الفكر.
- ابن قتيبة، ع. (1423) الشعر والشعراء. دار الحديث.
- ابن منظور، م. (1414). لسان العرب. دار صادر - بيروت.
- أبو كرتيشة، ط. (1996). أصول النقد الأدبي. مكتبة لبنان.
- الجرجاني، عبد. (2001). أسرار البلاغة في علم البيان. تحقيق: عبد الحميد هندواوي. دار الكتب العلمية.
- الجرجاني، عبد. (1992). دلائل الإعجاز في علم المعاني. تحقيق: محمود محمد شاكر. مطبعة المدني بالقاهرة - دار المدني بجدة.
- الجرجاني، علي. (د.ت) الوساطة بين المتنبي وخصومه. تحقيق وشرح: محمد أبو الفضل إبراهيم. دار مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه.
- الجمحي، م. (د.ت) طبقات فحول الشعراء. تحقيق: محمود محمد شاكر. دار المدني.

- الجوهري، إ. (1987). *الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية*. تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار. دار العلم للملايين.
- الرازي، م. (1999). *مختار الصحاح*. تحقيق: يوسف الشيخ محمد. المكتبة العصرية - الدار النموذجية.
- الرافعي، م. (2000). *وحي القلم*. دار الكتب العلمية.
- الزبيدي، م. (د.ت). *تاج العروس من جواهر القاموس*. تحقيق: مجموعة من المحققين. دار الهداية.
- زراقت، ع. (2019). *النقد الأدبي مفهومه ومساره التاريخي ومناهجه*. سلسلة مصطلحات معاصرة رقم 22. دار العتبة العباسية المقدسة.
- الزحشري، م. (1998). *أساس البلاغة*. تحقيق: محمد باسل عيون السود. دار الكتب العلمية.
- سلام، م. (2002). *تاريخ النقد الأدبي والبلاغة حتى القرن الرابع الهجري*. دار منشأة المعارف.
- الشايب، أ. (1994). *أصول النقد الأدبي*. مكتبة النهضة المصرية.
- الصولي، م. (1980). *أخبار أبي تمام*. تحقيق: خليل محمود عساكر ومحمد عبده عزام ونظير الإسلام الهندي. دار الآفاق الجديدة.
- عباس، إ. (1983). *تاريخ النقد الأدبي عند العرب*. دار الثقافة.
- عبد القادر، ح. (د.ت). *دراسات في علم النفس الأدبي*. دار المطبعة النموذجية.
- عتيق، ع. (1972). *في النقد الأدبي*. دار النهضة العربية.
- العسكري، ا. (1984). *المصون في الأدب*. تحقيق: عبد السلام محمد هارون. مطبعة حكومة الكويت.
- العميدي، م. (1961). *الإبانة عن سرقات المتنبي لفظاً ومعنى*. تحقيق: إبراهيم الدسوقي البساطي. دار المعارف.
- ضيف، أ. (1921). *مقدمة لدراسة بلاغة العرب*. مكتبة العرب. فجالة - مطبعة السفور.
- ضيف، ش. (د.ت). *النقد*. دار المعارف.
- الطاهر، ع. (1979). *مقدمة في النقد الأدبي*. المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- الطبراني، س. (د.ت). *المعجم الكبير*. تحقيق: حمدي بن عبد المجيد. دار النشر: مكتبة ابن تيمية.
- قطب، س. (2003). *النقد الأدبي أصوله ومناهجه*. دار الشروق.
- القيرواني، ابن شرف. (1983). *رسائل الانتقاد في نقد الشعر والشعراء*. تحقيق: حسن حسني عبد الوهاب. دار الكتاب الجديد.
- المرزوقي، أ. (1951). *شرح ديوان الحماسة*. تحقيق: أحمد أمين وعبد السلام هارون. مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر.
- مندور، م. (1996). *النقد المنهجي عند العرب*. دار تحضة مصر.
- نتوف، أ. (2010). *النقد التطبيقي عند العرب في القرنين الرابع والخامس الهجريين*. دار النوادر.
- النويهي، م. (1949). *ثقافة الناقد الأدبي*. مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر.

Türkçe Kaynaklar

Bâhârî, E. (1985). *Dumyetu'l-kasr ve 'usretu ehli'l-'asr*. Sâmî Mekkî el-'Ânî.

İbn Sellâm, M. (1982). *Tabakâtü 'ş-şu'arâ'*. Joseph Hell.

Mendûr, M. (t.y.) *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*. Dâru Nahdati Mışr.

er-Rafi' I, M. (1321). *Vahyu 'l-kalem*. Dâru'l-Çalem.

Bakırcı, S. (1997). IV. Abbâsî Döneminde Edebî Çevre. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

DUMANLI, F. (2021). İzlenimcilik Sanat Akımının Hazır Giyim İşletmelerindeki Tasarımlara ve Tanıtım Faaliyetlerine Yansımaları: Christian Dior Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1022-1038.

İzlenimcilik Sanat Akımının Hazır Giyim İşletmelerindeki Tasarımlara ve Tanıtım Faaliyetlerine Yansımaları: Christian Dior Örneği


Ferhat DUMANLI^(*)


Öz: Günümüzde birçok markanın ortaya çıkması ile birlikte işletmeler ve tasarımcılar moda tüketicileri ile birlikte uzun vadeli ilişki kurmak istemektedirler. İşletmeler ilişki içerisinde buldukları moda tüketicilerinin değişen ve sürekli farklı ürünler görmek isteme ihtiyaçlarını karşılamak için sanat akımlarından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Yapılan çalışmada Christian Dior markasının moda tüketicileri ile interaktif olarak uzun süre ilişki kurmak, hedef pazarda sürekliliği sağlamak ve ürünleri diğer markalardan farklı tasarlamak için hazırlanan tasarımlarda ilham alınan sanat akımı olan izlenimcilik incelenmiştir. Bu amaçla, Ralf Simon tarafından İzlenimcilik sanat akımından yararlanılarak hazırlanan hazır giyim tasarımlarına ve tanıtım faaliyetlerinden örneklere yer verilmiştir. Dior markasının tasarımdan sonraki evrede ürünleri moda tüketicilerine tanıtımında kullanmış olduğu defile alanlarında ve moda dergilerinde İzlenimcilik sanat akımından etkilenilerek kullanmış olduğu tanıtım faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Araştırmada belge tarama yöntemi kullanılmış; kitap, dergi, makale ve sosyal mecralardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, yeni bir koleksiyon oluşturmada farklı sanat akımlarından yararlanmanın ve markanın geçmişine sahip çıkarak yeniyi geçmişten ilham alarak ortaya çıkarmanın hazır giyim işletmelerine olan katkılarının olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzlenimcilik, moda, hazır giyim, moda tüketicisi, Christian Dior

Reflections of Impressionism Art Movement on Designs and Promotional Activities in Ready-Made Clothing Sector: The Example of Christian Dior

Abstract: Nowadays, with the emergence of many brands, businesses and designers want to establish long-term relationships with fashion consumers. Businesses have chosen to benefit from art movements to meet the changing and constantly changing needs of the fashion consumers contacted with. In the study; Impressionism, as an inspired art movement, has been examined in the designs prepared for the Christian Dior brand to establish an interactive relationship with fashion consumers for a long time, to ensure continuity in the target market and to design products differently from other brands. For this purpose, examples of ready-made clothing designs and promotional activities prepared by Ralf Simon using the Impressionism art movement are included. The promotional activities

^{*}) Öğr. Gör., Nişantaşı Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Tanıtım (e-posta: ferhat.dumanli@nisantasi.edu.tr,  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6221-072X>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

used by the Dior brand in the fashion show areas and fashion magazines, which were used in the promotion of the products to the fashion consumers in the phase after the design, were mentioned by being influenced by the Impressionism art movement. The archive research method was used; books, magazines, articles and social media were studied. In this context, it is understood that making use of different art movements in creating a new collection and protecting the brand's past and revealing the new with inspiration from the past have positive contributions to fashion retail.

Keywords: *Christian Dior, fashion, fashion customer, impressionism, ready to wear*

Makale Geliş Tarihi: 06.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 24.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.948782

I. Giriş

Sanayi devriminin getirmiş olduğu yenilikler sonucunda geleneksel hayatın değişmesi tüm dünyayı değişime uğratmıştır. Toplumsal hayatta yaşanan birçok sosyal, politik ve teknolojik gelişmeler kişilerin yaşam tarzlarını ve hayata olan bakış açılarını da değişime uğratmıştır. 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen bu değişim ilk olarak Fransa'da kendi göstermeye başlamıştır. Yaşanan bu değişim toplumun tüm alanlarında olduğu gibi sanat alanında da kendini hissedilir derecede göstermeye başlamıştır. Örneğin; resim alanında yaşanan bu değişim ile birlikte sanatçılar gelenekçi olan tavırlarından vazgeçmiş, yaptıkları çalışmaların biçim, estetik ve güzellik anlayışlarında önemli değişiklikler görülmüştür. Sanatçılar bu sayede tasarladıkları eserlerinde, günlük yaşamdan kesitler ve izlenimleri sonucu elde ettikleri nesnelerin tasvirlerini ortaya çıkarmışlardır. Sanattaki bu yeni bir yaklaşım olan İzlenimcilik akımı 19.yüzyılın sonlarında ilk olarak Fransa'da resim alanında görülmüş daha sonra edebiyat, müzik ve moda gibi diğer sanat alanlarında etkili olmuş bir akımdır.

İzlenimcilik akımı ismini sanat eleştirmeni Lois Leroy'dan almaktadır. Monet eserlerinde tasarım esnasında görmüş olduklarını birebir değil, görmüş olduğu anın duygusal izlerini de eserlerinde yansıtmıştır. İzlenimciler, eserlerini oluştururken doğal insan hayatını ve manzarayı gözlemliyor tuvale izlenimlerini aktarmışlardır. Bu akımdaki sanatçıların eserlerinden örnekleri; Paris çevresinden doğa manzaraları, çamaşır yıkayan kadınlar ve ayakkabılarını giyen balerin kızlar şeklinde sıralamak mümkündür (Farthing, 2017: 52).

Günümüze geldiğimizde ise lüks ekonomisinin küreselleşmesi ve Fransız moda evlerinin ticari olarak genişlemesi, moda ve tekstil sektöründe tasarımcıların yeni arayışlara gitmesine neden olmuştur (Mendes ve Roberts, 2015: 56). 21. Yüzyılda markaların çoğalması ve üretimin artması moda tüketicilerinin takip ettikleri markalardan beklenti içerisine girmelerine neden olmuştur. Bu nedenle işletmeler koleksiyonlarını oluştururken farklı sanat dallarından etkilenecek tasarımlar oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda tasarımcılar ve işletmeler her yıl bahar ve kış aylarında düzenledikleri koleksiyonlarda kendi rakiplerinden farklı ürünler tasarlama yoluna gitmişlerdir. Hazırladıkları tasarımlarda kendi moda

tüketicilerinin ilgilerini çekmek, satışları arttırmak, etkileyici reklam kampanyaları oluşturmak ve uzun vadeli ilişkiler kurmak için farklı disiplinlerden yararlanmaya başlamışlardır. Hazırlanan bu çalışmada hazır giyim işletmelerinin birçok marka ile rekabetçi olmaları ışığında hedef aldıkları moda tüketicilerinin nasıl daha iyi dikkat çekeceklerine, tüketicilerin güzellik ve estetik anlayışlarını nasıl tatmin edeceklerine ve moda pazarında uzun vadeli iletişim kurmak için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair güncel bir bakış açısı hedeflenmiştir. Bu bağlamda yapmış olduğu tasarımlarda farklı ve yenilikçi olan ve ürün tasarımının yanı sıra tanıtımında da farklı sanat dallarından beslenen Christian Dior markası tasarımları, ürün tanıtımları ve sunumları araştırılmıştır.

Bu bağlamda araştırmanın amacı hazır giyim işletmelerinin hedef kitleleri için oluşturmuş oldukları koleksiyonlarda farklı sanat disiplinlerinden yaralandıkları, ürünlerin tasarımından görsel sunumuna kadar bu disiplinlerin etkili olduğu ve bunun sonucu olarak yenilikçi ve farklı tasarımlar ortaya çıktığı görülmüştür. Hazır giyim işletmelerinin ürün tasarım ve tasarımdan sonraki süreçlerinde güncel bir bakış açısı sağlayan bir araştırma yapmak amaçlanmıştır.

II. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Yapılan bu çalışmada araştırmanın problemi, günümüzde markaların kendi sürekliliklerinin devamı için moda tüketicilerine ne tarz tasarımlar hazırladığı, hangi sanat akımlarından yararlandığı, moda ürünlerinin tasarımı, defile ve dergilerde tanıtımına etkilerinin incelenmesi şeklinde belirlenmiştir. Hedef kitlelerine ulaşmada uyguladıkları proje ve tasarımlar araştırılmıştır.

Çalışma kapsamında Christian Dior markasının 1940 ve 2000'li yıllardaki hazırlanmış olduğu tasarımlar incelenmiş, bu bağlamda İzlenimcilik sanat akımının moda ürün tasarımına ve reklam kampanyalarına etkileri araştırılmıştır. Araştırmada ilk olarak bir sanat akımı olan İzlenimcilik incelenmiş; geçmişine sahip çıkan, tasarım ve reklam kampanyalarında farklı sanat disiplinleri ile beslenmesi sebebiyle Christian Dior markasının farklı sezonlarda çıkarmış olduğu tasarımlar, bu ürünleri tanıtım ve sunuş şekilleri incelenmiştir. Markanın araştırmada sürecinde sektöre dayalı kitap, dergi, makale ve elektronik ortamda bulunan ulusal ve uluslararası kaynaklardan yararlanılmıştır.

Christian Dior'un impressionism kitabı referans alınarak araştırılan nitel araştırma tekniğinde Christian Dior ve izlenimcilik akımı doküman analizi yapılmıştır. Nitel analizin tercih edilmesinin sebebi eldeki kaynakların okunarak ve gözlemlenerek yorumlanması şeklinde açıklanabilir. Dior markasının farklı sanat disiplinleri ile işbirliği içinde oluşu tespit edilmiştir.

Araştırmada izlenimcilik sanat akımının seçilmesinin nedeni Dior markasının İzlenimcilik sanat akımından çok fazla etkilendiği yapılan ürün tasarımları, sunuş ve tanıtımı ile

gözlemlenmiştir. Moda ürünlerinin tasarımında İzlenimcilik sanat akımından yararlanılarak tasarlanan ürünlerin ve tanıtımının moda tüketicileri tarafından daha çok dikkat çekici olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamada farklı sanat akımlarından etkilenilerek oluşturulan tasarımlarda yeni bir ürün ortaya çıkarmada ve ürün tanıtımında olarak olumlu yönde etkiledikleri gözlemlenmiştir.

1. İzlenimcilik

Sanayi devrimi ile yaşadığımız çevre çok farklı şekilde değişime uğramıştır. Teknolojik ve sosyal değişiklikler insanların gündelik yaşam tarzlarını değiştirmiş, farklı bakış açılarını gündeme getirmiştir. 18. ve 19. Yüzyıllarda etkisini gösteren bu yenilik ve farklılaşmalar Avrupa’da özellikle Fransa’da etkisini oldukça hissettirmiştir. Yaşanan bu değişimler her alanda olduğu gibi sanatta özellikle resim alanında yenilikleri beraberinde getirmiştir. Önceki dönemlerde bilinene göre hazırlanan resimler yerine görünen göre resimler oluşturulmaya başlanmıştır. Günlük yaşamdan kesitler ve doğa manzaraları bu sanatın resimlerini oluşturmaya başlamıştır. Resim sanatında bu akıma verilen isim izlenimcilik olmuştur. İzlenimcilik sanatının ismi Claude Monet’in ‘‘Gündoğumu, İzlenim’’ adlı eserinden alır. Monet’in hazırlamış olduğu İzlenim adı sergiye katılan tüm tablolar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu isimlendirme gün geçtikçe tüm sanat dünyasında kullanılmaya başlandı.(Şahankaya, 2016: 3; Ayaydın, 2015: 10).

İzlenimcilik akımında; sanatçıların modern yaşamı, gördükleri şekilde birebir resmederek geçip giden anı yakalamaya çalışmaları görülmektedir. İlk olarak 1874 yılında, *Anonim Ressamlar Derneği* olarak adlandırılan bir grup sanatçının Paris’te düzenledikleri bir sergide izlenimcilik hareketi kendini göstermiştir. Sergi üyeleri arasında Claude Monet, Camille Pissarro ve Edgar Degas bulunmaktadır. Sergideki çalışmalar bazı eleştirmenler tarafından bitmemiş eskiz gibi görünümünden dolayı eleştirilirken, bazı eleştirmenler de modern ve gerçekçi hayatı tasvir ettiği için beğenmiştir. Çalışmalar, bugün yerleşik tarzları reddetmesi, yenilikçi fikirleri bir araya getirmesi modern yaşamı en etkili bir biçimde tasvir etmesinin yanı sıra somutlaşan modernliği ile tanınmaktadır. Bu bağlamda izlenimcilik akımı, modern hayatı kucaklaması ve avangart sanat akımı için basamak haline geldiği için kalıcı bir sonuç hareketi olarak da tanımlanmaktadır (Samu, 2004: 1).

Dönemin en önemli sanatçıları arasında yer alan Monet, tarihsel temalara ve abartılı kusursuzluğa başkaldıran sanatçılardan birisi olarak bilinir. Monet’in günlük hayat akışı içerisinde gözlemleyip ilham aldığı ve çalışmalarında kullandığı temalar arasında; Paris çevresindeki gelincik tarlaları, tren istasyonları ve şemsiyeli kadın figürleri yer almaktadır (Farthing, 2017: 109). Christian Dior yapmış olduğu tasarımlarda İzlenimci sanatçılardan Monet’in yapmış olduğu eserlerden oldukça etkilenmiştir. Monet ışığın doğadaki yansımalarını birebir aynısını tuvaline yansıtan ve doğadaki birçok çiçeklerden etkilenen bir İzlenimci sanatçıdır. Christian Dior tasarımlarında da Monet’in etkilenmiş olduğu çiçek ve doğa resimlerini birebir yansıtmıştır. Elbise üzerindeki gelincik aplikeleri ve kullanılan

renkler Monet'in tablolarını anımsatmıştır. Christian Dior tasarımlarında özellikle Monet'in resimlerini seçmesinin nedeni ışığın tesiri görsel anının birebir yansıtılması, kullanılan renkler ve estetik anlayışı şeklinde betimleyebiliriz.

İzlenimci ressamlar sadece Monet ile sınırlı kalmayıp farklı ressamalarda gündelik hayatı ve doğal yaşamı konu almışlardır. Bu ressamlardan Georges Seurat'ın tasarlamış olduğu aşağıdaki tablo incelendiğinde, resimlerin arka planlarında kentli insanların tüketim ve boş zaman aktivitelerini görebildikleri açık hava parkları, kafeler, tekneler ve yeşillik alanlar görülmektedir. Resimlerdeki kadın modasının özelliklerine genel olarak baktığımızda yapay silüet değişikliklerinin geliştirildiğini görülmektedir. Tasarımcıların hazırlamış oldukları elbiselerde firfir ve büzgü detayları görülmekte olup, kadın silüetinde kıvrımlar hâkimdir. Gündelik şehir hayatında, kadınların giyimlerinde koyu rengi tercih etmesi ve şapka ve şemsiye gibi aksesuarların kullanıldığı dikkat çekmektedir (Hyewon, 2018: 76).



Görsel 1. Georges Seurat, *Grande Jatte Adası'nda Bir Pazar Öğleden Sonrası*, 1886, Şikago Sanat Enstitüsü, Chicago, ABD

2. Moda, İzlenimcilik akımı ve Dior'a etkisi

Moda olgusu, kostüm olmanın yanında aslında bir duygu ve sanat dalıdır (Strobel, 2014: 62). Fransız devriminden sonra, eğlence kültürü ve moda ürünlerini gösterme sembolleri toplumunun kafa karışıklığının bir sonucu olup, ardından insanlar siyaset dışında zevk alma eğilimi göstermeye başlamışlardır. Bunun sonucunda opera, konser, sergi gibi performanslar düzenlemeye başlanmıştır. Bu bakış açısıyla 19. yüzyılda Paris; büyük mağazaların olduğu, sınıf ayrımından çok sermaye gücünün ortaya çıktığı tüketim kültürünün merkezi olarak tanımlanmaktadır. Mağazalar yalnızca değişen kültür kalıplarını değil aynı zamanda tüketiminde olumlu yönde gerçekleştiği için olumlu bir itici güç haline gelmiştir. Tüketiciler için mağazalar, sergi alanları tüketim için eğlenceli vakit geçirilen ve eğlenceli etkinlikler için etkili mekânlar olmuştur (Hyewon, 2018: 76). Paris’de bulunan moda evleri, sergi alanları sanatın ve modanın en saygın noktaları olarak konumlandırılmıştır (Roberts, 2015: 11).

İzlenimci hareketin bir parçası olarak Christian Dior tarafından Normandiya’da düzenlenen sergi, moda ile izlenimcilik hareketinin karşılıklı etkileşimini sergileyen güzel bir örnektir. 1947 yılında Christian Dior, kadın moda tüketicisi kıyafetleri üzerinde yeni bir devrimi tasarlamış ve doğanın kendisine has benzersiz uyumunu kadın kostümleri ile ifade etmeye çalışmıştır. Normandiya manzarasına deniz kıyısındaki müzede izlenimcilik motiflerine sahip birçok elbise sergilenmiştir. Tasarlanan kostümlerdeki gökyüzü, deniz ve çiçekler Monet, Renoir, Degas ve Berthe Morisot’un resimlerini yansıtmaktadır. Kostümlerin üzerindeki renkler, emprime basılar ve işlemler Dior’un etkilendiği izlenimci ressamın manzaralarını çağrıştırmaktadır (Müller, 2013: 23). Christian Dior moda ürünlerinin tasarımında izlenimcilik sanat akımının en çok doğa resimlerinde bulunan çiçek resimlerinden ve renklerinde daha çok yararlanılmıştır. Dior’un hazırlamış olduğu koleksiyonlarda doğa ve çiçek figürlerinin kullanılması izlenimcilik sanat akımından etkilendiği hazırlamış olduğu koleksiyonlarında açıkça görülmektedir.

On sekizinci yüzyıldan bu yana moda kıyafetlerinin en önemli detayı olan çiçekler birçok tasarımcı tarafından kullanılmıştır. Dönemlerinin önemli isimleri olan Juliette Recamier ve Josephine de Beauharnais, beyaz düz şifon şeklinde kostümleri tercih ederken; Fransız kraliçesi Marie Antoinette döneminde ise kostümlerde daha çok çiçek detaylarını tercih etmiştir. Kıyafet tasarımlarının detaylarında yapılan bu değişiklikler ile sade elbiselere farklı bir bakış açısı oluşturulmaya başlanmıştır (Müller, 2013: 27).

Yirminci yüzyılın başlarında modernizm akımı ile tasarımcılar kostümlerin tasarımında detaylarda süslemeye karşıtı bir yaklaşım sergilenmiştir. Modernizm etkisi ile yapılan birçok tasarımda elbise yüzeylerinde herhangi bir tasarımı reddetmiştir. Buna karşın, Christian Dior modernizme karşı direnmiş olsa da kendi tasarımlarında her zaman çiçek ve doğa temasını kullanmıştır. Dior’un yapmış olduğu koleksiyonlarda süslü ve feminen yüzünü Claude Monet’in eseri olan The Artist’s Garden Corolla bitkisinden ilham alarak oluşturmuştur (Görsel 2 ve 3). Dior, dönemdeki izlenimcilik akımının etkisiyle, kadın moda tüketicileri için

omuzları yuvarlatılmış ve geniş etekleri olan çiçek bahçelerini anımsatan elbiseler tasarlamıştır. Tasarımları yaptıktan sonra o andan itibaren çiçekleri ve kadınları aynı varoluş alanına yerleştirmiştir. Dior kendi silüetlerini ortaya çıkarmak için botanik metaforlar kullanmıştır. Bu metaforlar Corolle, Lale ve çizgili olan Maquet çiçeklerinin yapısı, oluşturmuş olduğu silüetin matrisini oluşturmaktadır. Tasarlanan elbisenin yüzeyine işlenecek olan veya basılacak olan çiçek motiflerini yerleştirdiği görülmüştür. Claude Monet resimlerinde bahçedeki kadın figürlerini ışıkta hacimli elbiselerde canlandırmaya çalışmıştır. Georges Seurat tarafından hazırlanan Bir Pazar günü öğleden sonra La grande Jatte adasında tablosunda metal teller kullanılarak oluşturulan kostümlerde elbiselerin dik açıları ile oynamıştır. Dior daha sonra hazırlanan bu silüetlerin büyüsunü çağdaş ve sade bir dokunuş ile yeniden canlandırmıştır. Eteği daha kabarık hale getirmek için içine hacimli organze kumaş yerleştirdiği görülmektedir (Müller, 2013: 30).



Görsel 2. Monet'in The Artist's Garden at Giverny isimli eseri ve Christian Dior tarafından 1949'da tasarlanan elbise



Görsel 3. Raf Simon tarafından yorumlanan Corolla gece elbisesi

Claude Monet'in çizmiş olduğu Giverny'deki bahçesi adlı tuval üzerine hazırlanmış yağlıboya, Paris Musee d'Orsay'da sergilenmektedir (Görsel 2.) Bu eserden ilham alan Christian Dior tasarladığı straplez elbisede, çok sayıda şifon renkli parça kullanmıştır. Elbise resim sanatından ilham aldığı gibi aynı zamanda Fransa'da yeni izlenimci ressam olan Georges Seurat ve Paul Signac'ın noktacılık sanatını da çağrıştırmaktadır. Hazırlanan kostüm tasarımlarında, sanatta sık sık kadın güzelliğinin geçiciliğiyle ilişkilendirilen çiçeklerin geçici yönü, kırılğan malzemelere çevrilir ve bir çiçek bahçesinde izlenimi vermektedir.

Dior tarafından noktalı degrade şifon ile işlenmiş beyaz organze elbise, Kış 2012 Haute couture koleksiyonundan bir parçadır (Görsel 3). Raf Simons tarafından yeniden tasarlanan elbise, hazırlanan bir defile ile moda tüketicilerine sunulmuştur. Elbise tasarımında, yüzlerce çiçek applike kullanılmıştır. Raf Simons, Dior'un bırakmış olduğu mirasa sahip çıkarak geçmişi yeniden sahiplenmiştir. Bu şekilde tasarlanan kostümlerde geçmişte ressamlar tarafından hazırlanmış tabloların izlerini aynı zamanda elbise tasarımlarının etkileri görülmektedir. Geçmişe duyulan özlem ve diğer sanat dallarından yararlanılarak hazırlanan bu tasarımlar ile koleksiyon diğer markalardan benzersiz bir şekilde perakende pazarına sunulmuştur ve rakiplerinden farklı olan bu tasarımlar ile Dior'un pazar payı artmıştır. Moda tasarımında yeni bir şeyler üretmenin günümüzde zor olduğu bir dönemde tasarımlar moda tüketicilerinin farklı bakış açısı ile tasarlanmış ürünleri diğer markalardan farklı olduğu için

satın alma eğilimi artmıştır ve geçmişe duydukları nostalji özlemi bu ürünler sayesinde giderilmiştir.

Aynı yıllarda (1947 – 1957) tasarlanan kostümler, kadın moda tüketicilerinin sofistike ve gençlik ideallerini de dengelediği düşünülebilir (Palmer, 2009: 21). Christian Dior izlenimci ressamlardan Monet'in çizmiş olduğu kabarık etek silüetlerini kendine özgü tasarımları ile yorumlayarak dönemin zarif ruhunu moda tüketicilerinin beğenisine sunmuştur (Müller, 2013: 35). İzlenimcilerin doğaya kadın figürüne, ışık ve renk oyunlarına duymuş olduğu hayranlık Dior'un uzun yıllar boyunca elbise tasarımlarında estetik kodlarını oluşturmuştur.(Vogue, 2013).

Görsel 4 ile gösterilen elbisenin üzerindeki işlemler; Dior'un yasemin, beyaz güller ve yeşil notalardan oluşan çiçek kompozisyonunu göstermektedir. İzlenimlerle boyanmış bahçelerde renklerin ve ışıkların canlı oyununu çağrıştırmaktadır.



Görsel 4. Monet'in The path through the irises isimli eseri ve Raf Simons yorumlaması gece elbisesi

Görsel 5'te Claude Monet'in 1873 yılında yaptığı gelincik tarlası tablosu görülmektedir. Monet'in canlı ve açık manzara resmidir. Eser iki eşit parçaya ayrılmış sol tarafında kırmızı gelincikler, sağ ön ve arka tarafında kadın ve çocuk figürleri bulunmaktadır. Resimdeki derinlik arka kısımdaki bulunan yeşil ağaçlar ve insan figürlerinin birbirine oranı verilmiş, pastel renkler ve ışık sayesinde gelinciklerin kırmızı rengi ön plana çıkmıştır.



Görsel 5. Monet, The path through the irises, 1873, Paris, Musee d'Orsay

Christian Dior'un tasarımcısı Raf Simons kendi tasarımlarında eril idealleri ve tematik kavramlara odaklanan soyut bir entelektüel üzerine inşa etmiştir. Bunun için Granvilledeki tasarımcının aile evinde Dior'un iki tutkusu olan çiçekler ve mimariyi bir araya getirmiştir. Dior on dokuzuncu yüzyılda Claude Monet tarafından hazırlanan Gelincik Tarlası (Poppies) adlı eserinden etkilenecek bir kostüm tasarımı oluşturmuştur.(Görsel 6). Simons 2012-2013 sonbahar kış koleksiyonu ve 2012-2013 ilkbahar – yaz gece elbisesi koleksiyonunda Dior'un mirasına sahip çıkarak tasarlamış olduğu çiçeklerinden ilham almıştır. Defilede hazırlanan koleksiyonlardaki elbiselerden bir tanesi Monet'in gelincikler tarlasında tasarlamış olduğu eseri çağrıştırmıştır. Dior için tasarlanan kostümlerin tasarımlarında çiçek görünümlerini kendi üslubu ile tasarlayarak feminen görüntüyü ortaya çıkardığı görülmektedir.



Görsel 6. Monet'in Poppies adlı eserinden uyarlanmış Dior ve Raf Simons gece elbisesi tasarımları

Raf Simons'un 2012-2013 defilesinde gösterinin yapıldığı alanda şekil ve görsel düzenleme ile ilgili neo-formalist (yeni biçimcilik) yaklaşım ile hazırlanan dekorlar ve kış bahçesi görüntüsü yansıtan aynalar ile kaplanmıştı (Roberts, 2015: 11). Defileyi izlemeye gelen misafirlere defile alanı tıpkı çiçek bahçesinde gibi izlenim verilmiştir. Tüm alanlar yapay çiçekler ile süslenmiştir. Monet'in eserlerinde görülen izlenimcilik sanatı, Dior'un elbise tasarımlarında izlenimcilik sanatı etkileri görülürken, Raf Simons sayesinde sadece elbiselerde kalmayıp defilenin yapılacağı alanlarında da bu çiçek bahçelerinin etkileri de görülmektedir. Görsellerden de anlaşılacağı gibi defilenin yapılacağı alanında kostüm tasarımında olduğu gibi en ince ayrıntısına kadar düzenlenmesi kıyafetlerin yanı sıra markaların imajı üzerinde de olumlu etkisi olmuştur (Görsel 7). Bu sayede imajı güçlenmiş ve tasarımlara estetik bir bakış açısı katmaktadır.



Görsel 7. Raf Simons defile alanı görseli

Defilede kullanılan öğelerin sadece defile alanında değil tüm sosyal mecralarda ve yazılı basında paylaşımı yapılmıştır. Dönemin ünlü dergisi Vouge, Raf Simons'un ilham aldığı Dior elbise ile defile alanının bulunduğu yeri kendi sayfalarında yayımlamıştır (Görsel 8).

Yazılı basın iletişim araçları ile moda tüketicilerinin dikkatini çekmeyi başarmış ve markanın hazırlamış olduğu koleksiyonun moda tüketicileri tarafından bilinirliği artmıştır.



Görsel 8. Vogue dergisi, Eylül 2012

1863



2013



Görsel 9. Edouard Manet'in (1863) Çimlerin üzerinde öğle yemeği isimli eseri ve 2013 dergi kapağı çekimi

Görsel 8, 9 ve 10'da da görüleceği ve Kapferer'in de desteklediği üzere, lüks hazır giyim ürünlerinin tanıtımında görsel sanat eserlerinin kullanımı gittikçe moda sektöründe yaygınlaşmaya başlamıştır (Kapferer, 2014: 372). Bu bağlamda tasarlanan ürünler, evrensel olarak kabul edilen eserlerin yanında sergilemeye başlamıştır (Pesulo vd., 2017: 2193). İzlenimcilik sanatının etkileri Christian Dior markasının sadece elbise tasarımında değil yapmış olduğu reklam kampanyalarında da görülmektedir. 2013 sonbahar kış kampanyasında kullanılan ressam Edouard Manet'nin 1863 yılında "çimlerin üzerinde öğle yemeği" adlı eseri güçlü bir bağlantı sağlar. Özellikle reklam kampanyalarında izlenimcilik eserlerinin kullanılması kendi yaratımlarının oluşturmada etkili olmaktadır.



Görsel 10. Christian Dior 2019 sonbahar kış gece kıyafeti katalog çekiminde Edouard Manet tablosu esinlemesi

III. Sonuç ve Öneriler

Sanat ve moda disiplinleri birbirlerini besleyen önemli iki kavramdır. Özellikle günümüzde tasarımcıların yeni ürünler ortaya çıkarmak, farklı ve güncel olanı moda tüketicileri ile bir araya getirmek için farklı alanlardan da beslenerek tasarımlar oluşturmaya başlamışlardır. Hazırlanan tasarımlarda koleksiyonun tasarımından ürünlerin moda tüketicilerine tanıtımın yapıldığı defile alanlarına kadar bu etki görülmeye devam etmiştir. Ressamların hazırlamış olduğu eserleri sadece tablolarla değil tekstil ürünlerinin tasarımında, defile alanlarında ve moda tüketicilerine ulaştırmada etkili olan dergilerde etkileri görülmektedir.

Yapılan çalışmada örneklem olarak seçilen Christian Dior markasının tasarım faaliyetlerinin incelenmesi ile sanat akımlarından etkilenecek oluşturulan koleksiyonlarda gerek moda ürünlerinin gerekse de ürünleri sunuş biçimlerinin ve reklam kampanyalarının rakip markaların ürünlerinden farklı ve yenilikçi olduğu görülmüştür. Diğer birçok marka ürün tasarımında tasarımcının kendi hazırlamış olduğu tasarım ürünlerini oluştururken Christian Dior farklı sanat dallarından da yararlandığı görülmüştür. Hazır giyim işletmelerinde moda ürünlerinin oluşturulmasında İzlenimcilik akımı gibi farklı bir disiplinden yararlanılarak oluşturulan ürünlere dair örnekler verilmiştir. Christian Dior markasının yenilik olarak gündeme getirdiği geçmişi İzlenimcilik sanatından yararlanarak ortaya çıkardığı kostümleri, Ralf Simos tarafından yeniden yorumlayarak kendi mirasına sahip çıkması markanın hedef kitleleri ile başarılı bir yol kat ettikleri gözlemlenmiştir.

Günümüzde tasarımcıların yeni ürünler tasarlamak ve moda perakende pazarında yer edinmek için farklı yöntemler kullandıkları gözlemlenmiştir. Özellikle rekabetçi piyasada ve bu kadar fazla tüketimin olduğu ve sosyal mecralarda viral etki yarattığı bir ortamda yeni ve farklı ürünler moda tüketicileri tarafından dikkat çekici olmuştur ve tasarımları tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Sanatın sadece elbise tasarımını etkili olduğu değil defilenin yapılacağı alanı da etkilediği görülmüştür. Modanın diğer sanat disiplinleri ile olan ilişkisi sadece satışları artırmada etkili olamayıp moda tüketicilerinin diğer sanat dallarına olan ilgisini de arttırmıştır. Estetik ve güzellik anlayışlarını da geliştirmiştir. Değişimin bu kadar hızlı yaşandığı günümüzde tekstil işletmelerinin ve tasarımcıların başarılarının devam etmesi sanat dalları ile etkileşim içinde olmaları zamanın ruhunu yakalayan ve geçmişten ilham alarak ortaya yeni ürünler çıkarmanın başarılı sonuçlar ortaya koyulacağı sonucu ortaya çıkmıştır.

Lüks hazır giyim ürünlerinin reklam kampanyalarında tanınmış evrensel resim eserlerinin kullanımını hazır giyim ürününün tanıtımında sanat eserine duyulan hayranlık aynı şekilde reklamı yapılan ürünlere de yansımaktadır. Aynı zamanda izlenimcilik sanat eserlerini kendi markalarının tasarımında ve reklam kampanyalarında kullanan hazır giyim işletmeleri, ürünlerinin satın alınmasında ve tanınmasında ilişki daha fazla istek uyandırmaktadır.

Verilen örneklerin ve örneklere dair yorumların, gerek tasarımcılara gerekse de akademisyenlerin bundan sonraki çalışmalarına ışık tutacağı ön görülmektedir.

Kaynaklar

- Ayaydın, A. (2015). "Empresyonizm (İzlenimcilik) Akımının Güncel Bakış Açısıyla Bazı Yönlerden İncelenmesi", *Sanat Eğitimi Dergisi*. <https://www.sanategitimidergisi.com/makale/pdf/1447567516.pdf> , Erişim Tarihi: 03.09.2021
- Farthing, S. (2017). *Sanatın Tüm Öyküsü*, çev. Gizem Aldoğan G. ve Firdevs Candil Çulcu, 3. Basım, Hayalperest Yayınevi.
- Hyewon, P. (2018). "Women's Fashion and Signs of the Modern City Expressed on Paintings by the Impressionists." *Journal of Fashion Business*. <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201830540459717.pdf> , Erişim Tarihi: 30.05.2021
- Kapferer, J.N. (2014). "The artification of luxury: From artisans to artists", *Business Horizons*. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2013.12.007>, Erişim Tarihi: 29.05.2021
- Mendes, S. & Roberts, N. R. (2015). "New French Luxury: Art, Fashion and the Re-Invention of a National Brand.", *Luxury*, <http://dx.doi.org/10.1080/20511817.2015.1099343>, Erişim Tarihi: 06.06.2021
- Müller, F. (2013). *Dior Imperessions: The Inspiration and Influence of Impressionism at the House of Dior*, 1. Basım, Rizzoli International Publications.
- Palmer, A. (2009). *Dior: A New Look, A New Enterprise (1947–57)*. V&A Publishing.
- Pesulo, A.M., Pino, G., Ammatulli, C. & Guido, G. (2017). "Luxury advertising and recognizable artworks: New insights on the art infusion effect." *European Journal of Marketing*. <https://doi.org/10.1108/EJM-09-2016-0496>, Erişim Tarihi: 28.05.2021
- Roberts, N. R. (2015). "Raf Simons and Interdisciplinary Fashion from Post-Punk to Neo-Modern." *Fashion Theory*. <https://doi.org/10.2752/175174115X14113933306743>, Erişim Tarihi: 31.05.2021
- Samu, M. (2004). "Impressionism: Art and Modernity." *Heilbrunn Timeline of Art History*. http://www.metmuseum.org/toah/hd/imml/hd_imml.htm , Erişim Tarihi: 01.06.2021
- Strobel, H. (2014) "Impressionism, Fashion, & Modernity by Gloria Groom." *Women's Art Journal*. <https://www.jstor.org/stable/24395373?seq=1> , Erişim Tarihi: 05.06.2021
- Şahankaya, N. (2016). "*Maurice Merleau-Ponty fenomenolojisi ve resimde izlenimcilik*". Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

Vogue Dergisi, <https://www.vogue.com/slideshow/christian-dior-raf-simons-from-the-archives>, Erişim Tarihi: 05.06.2021.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Georges Seurat, “Grande Jatte Adası’nda Bir Pazar Öğleden Sonrası”, 1886, Tuval Üzeri Yağlı Boya, Şikago Sanat Enstitüsü, Chicago, <https://www.arthipo.com/artblog/unlu-ressamlarin-hayat-hikayeleri/georges-seurat.html>, Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Görsel 2. Monet, “The Artist's Garden ay Giverny”, 1900, Tuval Üzeri Yağlı Boya, Paris <https://www.art.com/products/p45044027329-sa-i10356671/claude-monet-the-artist-s-garden-at-giverny-c-1900.htm>, Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Görsel 3. Christian Dior’da Raf Simon tarafından yorumlanan Haute Couture elbise, <http://romantiqueandrebelle.com/the-dior-corolla-dress/>, Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Görsel 4. Monet, “The path through the irises”, 1914, Tuval Üzeri Yağlı Boya, Metropolitan Sanat Müzesi, New York <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/438007>, Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Görsel 5. Monet, “Poppies”, 1873, Tuval Üzeri Yağlı Boya, Musee d’Orsay, Paris <https://www.claude-monet.com/the-poppies-field.jsp>, Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Görsel 6. Monet’in Poppies adlı eserinden uyarlanmış Dior ve Raf Simons gece elbisesi tasarımları, <https://ellaelysia.wordpress.com/2014/10/27/dior-impressions>, Erişim Tarihi: 25.05.2021)
- Görsel 7. Raf Simons defile alanı görseli, <https://tr.pinterest.com/pin/379991287303695467/>, Erişim Tarihi: 26.05.2021
- Görsel 8. Vouge dergisi, <https://www.vogue.com/slideshow/christian-dior-raf-simons-from-the-archives>, Erişim Tarihi: 01.06.2021
- Görsel 9. Edouard Manet’in (1863) Çimlerin üzerinde öğle yemeği isimli eseri ve 2013 dergi kapağı çekimi, (<https://ellaelysia.wordpress.com/2014/10/27/dior-impressions/>, Erişim Tarihi: 01.06.2021
- Görsel 10. Christian Dior 2019 sonbahar kış gece kıyafeti katalog çekiminde Edouard Manet tablosu esinlemesi, <https://ubicouture.tumblr.com/>, Erişim Tarihi: 01.06.2021

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

CAN, T. (2021). The Theatre of Steven Berkoff and *Sink the Belgrano!*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1039-1049.

The Theatre of Steven Berkoff and *Sink the Belgrano!*

Taner CAN ^(*)

Abstract: Steven Berkoff is one of the living legends of British theatre. He has spent most of his adult life on stage. He has written, directed and acted in numerous plays. He has also appeared in many well-known movies, such as *A Clockwork Orange* (1971), *Rambo* (1985) and *Underworld* (1985). In spite of his multifaceted international career, little scholarly research has been conducted on Steven Berkoff's art. The aim of this paper is to outline the key characteristics of Berkoff's conception of theatre, usually referred to as Berkovian aesthetic, and present a political reading of his celebrated play, *Sink the Belgrano!* (1986). The play deals with the Falklands War between England and Argentina, particularly focusing on the events that led to the sinking of the Argentinian Navy light cruiser *The General Belgrano* by the British nuclear submarine *HMS Conqueror*. The play also reflects Berkoff's tendency to bring together various experimental dramatic techniques. The present paper firstly highlights the key characteristics of Berkovian aesthetic and then presents a comprehensive analysis of *Sink the Belgrano!* as one of Berkoff's quintessential plays.

Keywords: War drama, Steven Berkoff, the Falklands War, British drama, political satire

Steven Berkoff Tiyatrosu ve *Sink the Belgrano*


Öz: Steven Berkoff, İngiliz tiyatrosunun yaşayan efsanelerinden biridir. Yaşamının büyük bölümünü sahnede geçiren Berkoff, çok sayıda tiyatro oyununda yazarlık, yönetmenlik ve oyunculuk yapmış, *A Clockwork Orange* (1971), *Rambo* (1985) ve *Underworld* (1985) gibi birçok tanınmış filmde rol almıştır. Çok yönlü uluslararası kariyerine rağmen, Steven Berkoff hakkında az sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu makalenin amacı, Berkoff'un genellikle "Berkovian estetiği" olarak adlandırılan tiyatro anlayışının temel özelliklerini aktarmak ve onun *Sink the Belgrano!* (1986) adlı oyunun siyasi bir okumasını sunmaktır. 1982 yılında İngiltere ile Arjantin arasında meydana gelen Falklands Savaşı'nı konu alan oyun, özellikle Margaret Thatcher ve onun savaş kabinesinin aldığı tartışmalı bir kararla batırılan Arjantin Donanması'na ait hafif kruvazörü *General Belgrano*'nun trajik öyküsünü aktarır. Oyun aynı zamanda Berkoff'un çeşitli deneysel dramatik teknikleri bir araya getirme eğiliminin en iyi örneklerinden birini sunar. İki bölümden oluşan bu çalışmada Berkoff'un tiyatro anlayışının başat özellikleri vurgulandıktan sonra yazarın en önemli oyunlarından biri olan *Sink the Belgrano*'nun ayrıntılı bir incelemesi sunulur.


Anahtar Kelimeler: Savaş tiyatrosu, Steven Berkoff, Falkland Savaşı, İngiliz tiyatrosu, siyasi hiciv

Makale Geliş Tarihi: 30.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.960484

^{*}) Doktor Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: taner.can@tedu.edu.tr)  Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8869-4817>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Introduction

‘A life spent on stage’ may sound like a cliché phrase that is frequently used to introduce dramatists with distinguished careers, but it simply reflects the reality for the English actor, playwright, and director Steven Berkoff, who has spent most of his adult life on stage. Berkoff went on stage for the first time in a minor role in Arnold Wesker’s *The Kitchen* in 1961, and he has never stepped down since then. He has written, directed and acted in numerous plays. He also appeared in many well-known movies, such as *A Clockwork Orange* (1971), *Rambo* (1985) and *Underworld* (1985). It seems that Berkoff will not retire soon despite his advanced age. He last appeared in a 2021 film, *Creation Stories*. In spite of his multifaceted international career, little scholarly research has been conducted on Steven Berkoff’s art. Except for his autobiographical works *Free Associations* (1996), *The Theatre of Steven Berkoff* (1992) and *Tales from an Actor’s Life* (2020), there are not any comprehensive studies on this legendary figure of British theatre. The aim of this paper is to outline the key characteristics of Berkoff’s conception of theatre, usually referred to as Berkovian aesthetic, and present a political reading of his celebrated play, *Sink the Belgrano!* (1986). The play deals with the Falklands War between England and Argentina, particularly focusing on the events that led to the sinking of the Argentinian Navy light cruiser *The General Belgrano* by the British nuclear submarine *HMS Conqueror*. Premiered in September 1986 in London, *Sink the Belgrano*, as Berkoff puts it, is a satirical rendition of Margaret Thatcher’s policies that show “an abnormal disregard for human life and values, plus an overwhelming and religious belief in the sanctity of the marketplace” (Berkoff, 1987: 145). Although Thatcher and her war cabinet are the immediate targets of Berkoff’s satirical wit, political criticism directed against the role of the media and international organisations, such as the United Nations in wartime makes the play a bold and strong anti-war statement. The play also reflects Berkoff’s tendency to bring together various experimental dramatic techniques. As such, *Sink the Belgrano* not only rewrites the official account of the Falklands War from a critical perspective, but it also offers the quintessence of Berkovian aesthetic.

II. Steven Berkoff and the Berkovian Aesthetic

Steven Berkoff was born in 1937, in Stepney, London. He describes himself as a child as “a shy, withdrawn daydreamer who took pleasure in isolation” (Cross, 2004: 21). His childhood and early teenage years were plagued with family problems. His broken relationship with his family and his reserved personality arouse in him an inclination towards arts. “At the age of twelve,” Berkoff notes, “I had great pride in myself and what I felt to be my goals -- which were to be famous as either ‘a writer,’ ‘a priest’ or ‘film star’” (Berkoff, 1996: 8). In an interview, he states that he considers theatre to be a refuge for loners like himself: “I think a lot of actors and people who go into the theatre are lonely people. I think, first of all, they’re lonely from their family. Something about them is a bit different. They are isolated, have different sensibilities, they can’t communicate within their family and then they decided to enter the theatre. Theatre is a big family” (Rosen, 2000). Berkoff’s troubled early life may account for his devotion to theatre and the reason why isolation became a leitmotif in his plays, such as *East* (1975), *Greek*

(1980) and *West* (1983). There is yet another important source of inspiration that had an overarching influence on Berkoff's life and his conception of theatre. At the age of 18, Berkoff moved to Germany, where he read a book that changed his life: Franz Kafka's *Metamorphosis*. Even when he read it for the first time, he felt that Gregor Samsa would stay with him for the rest of his life. He would later stage an adaptation of the novel as well. "I read *Metamorphosis*," Berkoff writes, "for the first time there in Germany and connected it with Germany, with the environment, the atmosphere and my state of mind. I thought it was the most marvellous story and I could at last identify with something. The beetle" (Berkoff, 1996: 168). When Berkoff returned to England in 1956, John Osborne's *Look Back in Anger* was sweeping British theatre. Osborne's Jimmy Porter, however, did not have any significant impact on Berkoff's idea of theatre at all since he was still under the influence of Kafka's *Metamorphosis*, which challenged the limits of conventional literary practices with its magical realist style. *Look Back in Anger*, Berkoff writes, "had not had the slightest effect on me, as I remember... This *Look Back in Anger* seemed terribly conventional. Theatre in my mind was something to do with magic, music hall, Harry Houdini and tightrope walkers. Ideas belonged in books" (Berkoff, 1996: 212). It is clear that Berkoff strived, even in the early stages of his career, to create a visual show without much concern about realism, or verisimilitude in theatre. However, he could not find a theatre company where he could develop his dramatic theories. For Berkoff, the productions of the mainstream theatres looked too traditional and non-functional. He, nevertheless, went on acting in different companies to earn his living. Reminiscing those days, Berkoff writes, "[t]he theatre began to tire me with its routine and the loneliness since there was no real fraternization, no change of personalities... and no demanding work for me to do. I was rotting away with a good salary" (Berkoff, 1996: 229).

His growing discontent with the traditional acting style led Berkoff to found his own theatre company, namely The London Theatre Group, in 1968. He developed his own acting style there, which was later to be named after him by the critics: "Berkovian aesthetic." In an interview with Craig Rosen dated 6 June 1998, Berkoff points out that there are two important characteristics of his theatre. Firstly, it demands a break with the conventions of the mainstream theatre. He regards his theatre as one of the possible ways of acting, not necessarily a better one. Nor does he reject any of the previous artistic traditions in theatre except for naturalism, which he considers "fairly dead" (Rosen, 2000). In developing his own theory of drama, Berkoff drew heavily from Brecht, Artaud and Barrault. Few or no stage props, unrealistic use of make-up and an extensive use of mime and dancing are the defining features of Berkovian aesthetics (Berkoff, 1992: 10-14). As Craig Rosen notes, *Metamorphosis*, Berkoff's first adaptation play, is an epitome of Berkoff's eclectic, experimental staging method, known as Berkovian aesthetic:

Metamorphosis combined elements of Brechtian Epic Theatre by using actors to purposefully represent characters rather than become them; Antonin Artaud's Theatre of Cruelty by breaking from traditional theatre texts and asking the actors to bare their inner thoughts as

if they were human-sacrifices to create ritualistic theatre; Jean-Louis Barrault's "total-theatre" by using all possible means to uncover the meaning -- conscious or otherwise - of the play; and Jacques Le Coq's theories of mime, movement, masks, and ensemble, by using the performers to create the environment. (Rosen, 2000).

The second important characteristic of Berkoff's theatre is rooted in the immense liberty he gives to actors. His is an actor-centred theatre. "I don't like to be directed by directors," asserts Berkoff, "because only an actor knows" (Rosen, 2000). Diversity, innovation and experimentalism are what Berkoff most appreciates in a performance. Hence, for him, actors should be completely free on stage so that they can deliver their best performances. He mentions that he has had problems with the actors from mainstream theatre companies, such as the National Theatre and Royal Shakespeare Company: "[t]hose kind of actors are appalling and they don't fit in. They're... just doing the lines -- not living through the lines; their body being separate from their heads. So, they say their lines, and try to make sense of it, but very often there's little else going on" (Rosen, 2000). In contrast, for Berkoff, "[a]cting is for me the closest metaphor to human sacrifice on the stage... By describing the accident, the witness becomes the accident; he is there reliving it" (Berkoff, 1978: 11). As the remainder of the article attempts to demonstrate, Berkoff's experimentalism never prevented him from exploring socio-political problems of the time. On the contrary, he utilised his unconventional stage designs and acting methods to bring these problems to the public attention.

III. A Political Reading of Berkoff's *Sink the Belgrano!*

The Falkland Islands, situated in the South Atlantic Ocean, have been a dispute of territorial sovereignty between England and Argentina since the 19th century. The centuries-long dispute culminated into a war on April 8, 1982 with Argentina's invasion of the islands and England's armed retaliation against the invasion. The Falklands War lasted seventy-four days and ended with Argentina's surrender on June 14, 1982, leaving the islands to British control. In total, it claimed the lives of 255 British and 649 Argentinian soldiers (Young, 1991: 276-77). The Falklands War was immediately transformed into a national myth in the popular imagination by the Thatcher government to help recover its dwindling popularity. In *One of Us*, a comprehensive political biography on Margaret Thatcher, Hugo Young notes, "[i]n the political history of Margaret Thatcher the Falklands War played the part of an unqualified triumph. Because it ended in a great victory [...] it made her position unassailable, both in the party and in the country. It guaranteed her what was not previously assured: a second term in her office" (Young, 1991: 258). In response to the official Falklands myth, there were also dissident voices aimed to show how an avoidable territorial dispute was culminated into a war and exploited for political ends. These anti-war views gave rise to a large body of narratives, which David Monaghan calls 'counter-mythic works,' including cartoons, stage plays, documentaries, soldiers' memoirs, novels, films and stage plays. Monaghan notes that these counter-mythic works "reframe the official Falklands myth as a network of lies constructed by a self-interested politician willing to distort language and history

in order to advance her own political agenda” (Monaghan, 1998: xiii). In other words, an ideological battle ensued the Falklands War in which artists sought to rewrite the official account of the war to capture the controversies and ambiguities behind the political scheme that led to a bloody war and cost hundreds of lives.

Steven Berkoff’s *Sink the Belgrano* belongs to this line of counter-mythic literature about the Falklands War, along with some other stage plays, such as *Falkland Sound* by Louise Page, *Our Boys* by Jonathan Lewis and *Tumbledown* by Charles Wood. Berkoff centres his political satire on a key incident in the Falklands War: the sinking of *The General Belgrano*, an Argentinian Navy light cruiser by the British submarine, *The Conqueror*. In the introduction to the volume, which contains the play, Berkoff explains why he chose to focus specifically on the events leading to the sinking of the *Belgrano* in his play: “It is apparent to everyone that the sinking of the *Belgrano* was a very dubious affair, [...] a typical product of that muddled and opportunist thinking. The irony is that brave Britons and Argentinians lost their lives needlessly” (Berkoff, 1987: 1). Berkoff’s play differs from its counterparts with its juvenile type of stinging political criticism shaped by a vulgar language and uncompromising anti-militarist stance. Berkoff adopts a simple and straightforward style in the play, which renders his political satire too obvious to overlook. The first and perhaps the most explicit attack on the Thatcher government is Berkoff’s vulgarisation of the names of the politicians in the cabinet. In addition to the opportunist politicians, Berkoff also satirises the United Nations’ failure to prevent wars and the media’s manipulation of public opinion. The table below helps identify the historical figures and institutions satirised in the play:

Character	Historical Personage	Title
Maggot Scratcher	Margaret Thatcher	Prime Minister
Pimp	Francis Pym	Foreign Secretary
Nit	John Nott	Defence Secretary
Woody	Rear Admiral Sandy Woodward	Operational Commander
Whitehall	Willy Whitelaw	Deputy and Trusted Advisor
The UNO	The United Nations	

The plotline follows the course of the war chronologically, yet with a satirical underpinning that aims to show us that the official account of the Falklands War is quite different from what actually happened. According to David Monaghan, *Sink the Belgrano* turns the official account of the war on its head by presenting inverted images of politicians as well as the nationalist discourse they used. “[H]eroism,” asserts Monaghan, “is reflected as villainy, good as evil, moral purpose as dishonesty, the spiritual either as the demonic or the material, altruism as crass self-interest, the more than human as the subhuman, mythic archetype as cartoon grotesque, and high diction as low vernacular” (Monaghan, 1998: 61). The most obvious element of Berkovian aesthetic in the play seems to be the unconventional stage design with three separate divisions: “Upstage, on a rostrum running left and right, was the political area with desk, and behind it a large screen for projecting images. Downstage, on the main playing area,

was drawn the outline of a huge submarine. [...] Stage left was a pub area which represented the ‘voice of England’” (Berkoff, 1987: 143). As the stage design suggests, Berkoff wants the audience to see the war from alternative perspectives and question the ideological discourse of nationalism exploited by the government and the media to create a national myth out of the bloodshed and suffering inflicted by the war. The stage design also helps create an alienation effect (*Verfremdung*) as it leads the audience to watch the play from a critical distance by constantly reminding them the artificiality of the theatrical performance.

Another dramatic device used by Berkoff to reinforce the message of the play is the chorus. As a characteristic of the epic theatre, the chorus has a functional role in the play. It not only clarifies the action by introducing the organisations and sides involved in the war, but also voices Berkoff’s attitude towards Margaret Thatcher and her cabinet. In other words, the chorus becomes the playwright’s mouthpiece, caricaturing Margaret Thatcher and her perceived political stature. The play opens with the address of the chorus that praises the expansionist past of England and her triumph over other nations in a sarcastic tone. However, this mighty nation has lost much of its glory recently and become vulnerable to foreign threats: “Worn out with strikes and social strife / Numb with queues of unemployed that add / Their groaning weight to the nation’s back” (Berkoff, 1987: 3). Following the chorus’ short introduction, Foreign Secretary, Francis Pym, whose name is vulgarised as “Pimp” in the play, appears on the stage and calls on the Prime Minister Margaret Thatcher (Maggot Scratcher) to take action against Argentina’s invasion of the Falklands. Maggot’s immediate reaction is to take military action and start a war between the two countries: “Maggot: ... Call out the Fleet, get planes / And tanks, I love to have a crisis on my hands” (Berkoff, 1987: 4). Pimp calms her down, suggesting that they should be more political and get the UNO behind them first. That is what exactly the Thatcher government did. England brought the matter before the UN Security Council on 3 April 1982, demanding the immediate cessation of hostilities and removal of Argentinian forces (Freedman, 2005: 33-39). The heated discussion between the prime minister and the foreign secretary over what to do against Argentina’s invasion ends with the former’s question: “By the way Pimp.... Where is the Falklands” (Berkoff, 1987: 5). Maggot repeats the same question at the end of the introductory part of the play:

Maggot: we need a war
Establish once again our might and strength
Shake our old mane, out fly the moths
Oh God, I start to feel myself again
Now where is this damn Falkland Isle? (Berkoff, 1987: 7)

Margaret Thatcher is at the centre of Berkoff’s political satire since she, as David Monaghan points out, is both the “maker and hero of the Falklands myth” (Monaghan, 1998: 39). By portraying Thatcher as a warmonger with complete ignorance, Berkoff shows that politicians are not true patriots as they claim to be, but a group of opportunists

who would do anything, even start a war for their self-interests. Satire does not solely reside in caricature of the characters, but it also extends to other aspects of the Falklands myth, particularly the chivalric language used by the Thatcher cabinet and the British press to describe the military activities during the Falklands crisis and the ensuing war. Stylistically, the simple crude language used in the play subverts this chivalric rhetoric and appropriately reflects the baseness of the politicians and their deeds.

The rest of the play continues in a similar vein and spotlights the critical moments in the course of the war. With each scene, Berkoff provides further rationale for looking at the war and all the involved parties in a different light, as opposed to the official account created by the mass media. The discrepancies between the official and the alternative narratives of the war invite the audience to reconsider what they know about the Falkland policies. For instance, Berkoff's Maggot makes it clear that the Falkland Islands (a group of thinly populated rocky islands 8,000 miles away from England) do not mean much to England except for their geopolitical significance:

Maggot: While we were napping, dealing with the world
They sought to steal our gateway to the south
That precious stepping stone that we may need
Since raging conflict 'twixt the super states
May give a base to our dear USA. (Berkoff, 1987: 5)

During the Falklands crisis, the Thatcher government, however, deployed a completely different political discourse to justify the military intervention. Using the media power, they promoted an image of Falklanders as helpless victims captivated by a powerful aggressor, desperately seeking help. The role assigned to England in this political scheme was, of course, none other than that of a saviour state. In other words, according to the official version of the war, England's policies about the islands are completely driven by altruistic motivations. The politicians took every opportunity to underscore the humanitarian and altruistic motivations behind England's military intervention. For example, in an interview with *Time* magazine, Thatcher claimed that the Falklanders were "under [the] heel of the savage Argentinian tyrant through a totally unprovoked act of aggression, now look to the British hero to do his duty by stand[ing] up for them" (Monaghan, 1998: 14). The hypocrisy of the Thatcher government is laid bare again with the appearance of a group of Falklands farmers in the play who complain about the British colonialism, which exploits their labour and resources of the island through the Falkland Islands Company (FIC):

Farmer I: oh toil, oh strife, oh bleeding graft
Is this the life that I daily spout?
Four sixty quid a week they bleed our veins
And us poor farmers slave for next to nought
We live in this pisspot, this dreary rock
Where no one has invested, not a jot...

The profits never go to thee or me,
Where then? The bloody bleedin' FIC. (Berkoff, 1987: 5-6)

Throughout the play, Berkoff puts down his satirical pen that spares none only when depicting Argentina and its political leader. As opposed to the image of the evil enemy promoted by the British political leaders, Berkoff portrays Argentina as a benevolent state, advocating universal values, such as human rights and peace. That is why the islanders turn to Argentina for help when they are seriously ill or injured: "Farmer 2: When we are ill or hurt we fly / To Argy land where Argy hands / Repair our broken bodies" (Berkoff, 1987: 6). Likewise, the president of Argentina is the only political figure that appears on stage without vulgarisation of his name or title; he is simply referred to as 'President of Argentina.' He appears only once in the play and delivers a serious soliloquy, which reads like a concise parliamentary address. He defends Argentina's legitimate rights on the Falkland Islands with concrete historical and political arguments without slipping into an empty jingoistic discourse used by the Thatcher cabinet.

Having, thus, voiced the legitimacy of Argentina's claims that did not receive any attention in the British media, Berkoff moves on the most critical and controversial moment in the course of the Falklands War, Thatcher's political decision to sink of *the Belgrano*. In this final part, the satirical tone shifts into a sombre, tragic tone with the introduction of sailors. Berkoff encourages readers and spectators to view sailors in a neutral manner, leaving their own national and patriotic feelings aside. In the play, the sailors are represented as the victims of the war rather than its perpetrators. This anti-militarist tone can also be seen in Berkoff's production notes of the play regarding the sailors' costumes: "[t]he sailors wore tracksuits throughout which was a simple neutral uniform" (Berkoff, 1987: 142). Like the farmers in the play, the sailors do not have specific names, which renders making them anonymous voices against the war and self-seeking politicians. It is not a coincidence that Berkoff delivers the strongest attack at Margaret Thatcher's political stature through one of the sailors who compares her jingoistic political discourse to that of Adolph Hitler's:

Sailor I: Whenever hard truth won't go down
We grease the way with subtle quotes,
Self-determination, paramount, law and order
All that crap. Old Adolf smashed Slovakia
To protect his German hordes
Sudetenland must have, he said,
Self-determination for those Nazi bores. (Berkoff, 1987: 36)

To darken the tragic tone of the play, Berkoff also integrates into the play one of the most common form of war narratives: letters written by combatant soldiers. Various sailors read out their letters in the play. The feelings and thoughts expressed in these letters show that soldiers are innocent young men rather than gallant warriors with aspirations to

become heroes. They write about their daily routine on the warship and complain about homesickness. Viewed in entirety, the letters can be seen as anti-war propaganda embedded in the play. One sailor, for instance, writes, “Dear Mum, I can tell you I’m scared / Don’t know what we’re facing down here / It’s so quiet beneath the surface and still” (Berkoff, 1987: 33). Another confesses it to his girlfriend that he does not want to fight: “Dear Judy, I don’t want to kill / In fact of war I’ve had enough” (Berkoff, 1987: 33). In this final section of the play, Berkoff employs his divided stage design to juxtapose the politicians and the soldiers. While the innocent soldiers dream of going home downstage, Maggot Scratcher and her war cabinet hold a meeting to discuss their ruthless war policies upstage. As the submarine *The Conqueror* is sailing to the Falklands with her innocent crew, the Iron Lady begins the process of her cunning and decisive foreign policies, which she explains with the metaphor of “Spanish omelette” in the play. With this metaphor of total warfare, Maggot makes it clear that she will keep the Falklands whatever the price may be. For this, she firstly replaces Foreign Secretary John Biffen with Francis Pym. Thatcher makes this change because John Biffen’s pacifist policies do not fit in with her own militarist plans. She appoints Francis Pym as the new Foreign Secretary, whom Thatcher, in her *The Downing Street Years*, praises for his political qualities, “Francis is in many ways quintessential old style Tory, a country gentleman and a soldier, a good tactician... He is a proud pragmatist and enemy of ideology, the sort of man whom people used to say that he would be ‘just right in a crisis’” (Thatcher, 1993: 187). The second step of Maggot’s plot of Spanish omelette is to take control of the British press to gain public support. At this point, the chorus draws attention to the crucial role of media in manipulating the public opinion.

Chorus: Around the land, in every pub,
In every dining room and lounge
The voice of England can be heard
Discussing the Falklands with angry sounds
.....
You’d never believe until last week
They didn’t know Falklands from Leigh-on-Sea. (Berkoff, 1987: 23)

Here, by depicting a part of a debate on TV, Berkoff humorously shows how Thatcher and her cabinet easily gained public support with populist policies, such as banning Argentinian national football team from entering The World Cup. Having thus gained the public support through the media, Maggot Scratcher moves on to the last and the most problematic part of her Falklands policy. She charges Pimp to follow a shuttle diplomacy in the US. However, the sole aim of this diplomatic manoeuvre is to win the necessary time for *The Conqueror* to reach the Falklands, rather than reaching a peaceful solution. With all the diplomatic bridges and peaceful solutions discarded, Maggot waits for the right moment to attack the Argentinean ships. However, none of them trespass into the total exclusion zone. Moreover, English task force was equipped with high frequency transceiver system (Marconi AD 470), which enabled them to detect the movements of Argentine vessels, distinguishing between those ships that posed a threat

to the British forces and those that did not. What is important for Maggot, however, is to sink an Argentine ship to provoke chauvinist English patriotism. She is sure that such a move will guarantee her victory in the upcoming elections and thus, she orders *The Conqueror* to attack and sink the *Belgrano*. It may seem like a simple military manoeuvre to destroy the enemy, but as Berkoff reminds us, modern warfare is reliant on a complex network of power and finance. As the Foreign Secretary Pimp confesses earlier in the play that it is England that sells all the weapons to Argentina:

Pimp: We sell death weapons to those who
Pay. Who cares who they kill, it's their war,
We only manufacture death...
.....
We made a fortune
Selling death all around the world
Is it my fault that now by chance
A bloody boomerang's been hurled? (Berkoff, 1987: 14)

Therefore, at the end of the play it becomes clear that the Falklands War is altogether an English design and there are no winners except the corrupt politicians and warmongers. To emphasise this tragic fact, Berkoff ends the play with the words of an innocent sailor, along with Margaret Thatcher's historical assertion projected on the screen with the blackout:

Sailor: somebody threw the first stone
When the *Belgrano* was going home.
(On screen the following image: 'I would do it again'
... Margaret Thatcher. Blackout.) (Berkoff, 1987: 38)

Following the Falklands War in 1982, Margaret Thatcher became the most popular prime minister in the opinion polls, and subsequently she was re-elected as the prime minister (Young, 1991: 280.). It is true that her Falklands policies were successful, but, as Berkoff indicates in the play, her success story began where the essential humanitarian values were overtaken by fear, anger and aggression.

IV. Conclusion

In *Sink the Belgrano!* Steven Berkoff brings together his satirical wit and his eclectic dramatic style to reveal how a minor territorial conflict that could have been solved peacefully through diplomacy was culminated into a war for political ends. Through caricature of political figures and use of vulgar language, Berkoff attacks the official myth of the Falklands War and subverts the chivalric discourse exploited by the politicians and the media. Berkoff's innovative style, such as the chorus and unconventional stage design, lead the audience to view the events in the play from a critical perspective. At the end of the play, it becomes clear that the official account of the Falklands War is nothing more than a dirty political propaganda that cost the lives of

hundreds of innocent young sailors. By the same token, the Falklands heroine Margaret Thatcher is stripped of her public image as an honourable national leader and turns into an abominable figure. Although the play was inspired by a specific incident in British history, the political message it offers can be translated to a number of different contexts in which deceitful and self-interested politicians prioritise their own careers over human life. Given the universality of its message and experimental dramatic style, *Sink the Belgrano!* can therefore be regarded as a quintessential example of ‘Berkovian aesthetic’ with its insights into the playwright’s dramatic style and his political stance.

References

- Berkoff, S. (1978). “Three theatre manifestos.” *Gambit*. Vol. 8 (32), 7-21.
- Berkoff, S. (1987). *Sink the Belgrano*. Faber and Faber.
- Berkoff, S. (1992). *Theatre of Steven Berkoff*. Methuen Drama.
- Berkoff, S. (1996). *Free association: An autobiography*. Faber and Faber.
- Cross, R. (2004). *Steven Berkoff and the theatre of self-performance*. Manchester University Press.
- Freedman, L. (2005). *The official history of the Falklands campaign: Vol. II war and diplomacy*. Routledge.
- Monaghan, D. (1998). *The Falklands War: myth and countermyth*. Macmillan.
- Rosen, C. (2000). *Creating the “Berkovian” aesthetic: An analysis of Steven Berkoff’s performance style*. <http://www.iainfisher.com/berkoff/berkoff-dissertation-aesthetic.html>
- Thatcher, M. (1993). *Downing Street years*. Harper Collins.
- Young, H. (1991). *One of us*. Macmillan.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ERÇETİN, Ş. Ş. (2021). The Effectiveness of Health Management in Schools Scale (EHMSS): A Validity and Reliability Study. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1050-1066.

The Effectiveness of Health Management in Schools Scale (EHMSS): A Validity and Reliability Study


Şefika Şule ERÇETİN (*)


Abstract: The aim of this study is to develop a valid and reliable measurement tool that can measure the effectiveness of health management at schools according to teachers' opinions. The study group of the research consists of teachers working in pre-school, primary, secondary and high schools in Çankaya district of Ankara in fall semester 2019. In this study, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were used to analyze the data. The findings of EFA and CFA were obtained from two different study groups consisted of 387 and 283 people respectively selected by simple random sampling method, which is a probabilistic sampling method. To this end, the scale consisted of 22 items and 4 sub-dimensions was formed. CFA that was conducted to determine the construct validity revealed that the model fit values of the scale were appropriate. The sub-dimensions of the scale were 'Food and Equipment Health, Hygiene Health, Awareness and Physical Space, and Environmental Health'. The scale had four items coded in reverse. A total score was obtained from EHMSS and its dimensions, and the high score obtained from the scale means that the effectiveness level of health management at school is high, and the low score obtained means that the effectiveness level of health management at school is low. Cronbach's Alpha reliability coefficient of the scale indicated that the scale is a reliable measurement tool. Results and findings overall indicated that 'Effectiveness of Health Management in Schools Scale (EHMSS)' is a valid and reliable measurement tool that can be used psychometrically.

Keywords: Health management in schools, health management, effectiveness of health management, scale development

Öz: Bu çalışmanın amacı, okullarda sağlık yönetiminin etkililiğini öğretmen görüşlerine göre ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Araştırmanın çalışma grubunu 2019 güz döneminde Ankara ili Çankaya ilçesinde okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Bu çalışmada verileri analiz etmek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. AFA ve DFA bulguları, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen sırasıyla 387 ve 283 kişiden

*) Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Yönetimi Bilim Dalı (e-posta: sefikasule@gmail.com)

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7686-4863>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirmiştir.

oluşan iki farklı çalışma grubundan elde edilmiştir. Bu amaçla ölçek 22 maddeden ve 4 alt boyuttan oluşturulmuştur. Yapı geçerliliğini belirlemek için yapılan DFA, ölçeğin model uyum değerlerinin uygun olduğunu ortaya koymuştur. Ölçeğin alt boyutları “Gıda ve Ekipman Sağlığı, Hijyen Sağlığı, Farkındalık ve Fiziksel Mekân ve Çevre Sağlığı”dır. Ölçekte ters kodlanmış dört madde bulunmaktadır. EHMSS ve boyutlarından toplam puan elde edilmiş olup, ölçekten alınan yüksek puan okulda sağlık yönetiminin etkililik düzeyinin yüksek, düşük puan ise okulda sağlık yönetiminin etkililik düzeyinin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı, ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir. Sonuç ve bulgular genel olarak “Okullarda Sağlık Yönetiminin Etkililiği Ölçeği (EHMSS)”nin psikometrik olarak kullanılabilirlik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Okullarda sağlık yönetimi, sağlık yönetimi, sağlık yönetiminin etkililiği, ölçek geliştirme.

Makale Geliş Tarihi: 12.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.951309

I. Introduction

Health services provided for children are one of the fundamental rights that children should have. In other words, protecting individuals from all kinds of negative external factors and creating appropriate conditions to protect their health is the fundamental health right of every child (Johansen et al., 2006; Watson, 2008). In the context of school, realizing the requirements concerning school health has accelerated the initiatives to ensure school health (Kub & Steel, 2000). These initiatives have contributed to the school environments to provide opportunities for the mental and social development of children (Croghan & Johnson, 2004). Therefore, it can be said that providing a healthy school environment is the duty and responsibility of school administrations or administrators. In another saying, that to be able to perform an effective health management in the schools where they work is one of the main duties and responsibilities of the administrators.

Health management is defined as the efficient and effective use of available health resources (Adindu, 2013). Similarly, it is also described as the activities of planning, organizing, directing, coordinating and evaluating all available resources within the organizational framework (Ulusoy et al., 2014). Strong leaders with effective leadership skills are needed for an effective health management. Because effective leadership is one of the fundamental competence areas that are considered important in almost all organizations (Thompson, 2012). The existence of an effective health management in organizations with many stakeholders like schools is possible if school administrators make health management functional at their schools. According to Gençoğlu and Kuşkaya (2017), the existence of a functional health management can have direct positive reflections on human capital. School administrators, by ensuring the effectiveness of health management at schools they manage, and considering the

relationship between education and health, can contribute to positive reflections on students.

The fact that there is a direct relationship between educational attainments and health outcomes and understanding that students who study under appropriate health conditions have higher academic achievements point to the necessity of health management at schools (Bundy et al., 2017; Durlak et al., 2011; Murray et al., 2007; Shackleton et al., 2016). Giving importance to the social and emotional health of all students in countries such as Australia, Singapore, Sweden and Finland, where students' academic success is high, can be seen as concrete examples of the health and education relationship (Bonell et al., 2014). A healthy school environment, which has the characteristic of affecting other dimensions related to education as well as its academic dimension, can be a determinant in ensuring equal success and equal opportunity in education systems (Oral & McGivney, 2014). Thus, a healthy and clean school environment can affect the whole learning-teaching processes positively.

"School Health Services Cooperation Protocol" was signed between the Turkish Ministry of National Education (MEB) and the Ministry of Health (SB) in 2016 in order to increase the effectiveness of health management at schools. With this protocol, a school health model was created by drawing the framework of the projects and studies that have been or will be carried out within the scope of school health at schools. According to the protocol, healthy school studies were determined under the headings of "healthy and safe school environment, healthy nutrition, health education, physical activity, health services, family and community participation" (MEB & SB, 2016). Accordingly, it is understood that school administrators have important roles in establishing a healthy school in line with the "Health Protection and Improvement Program at School". They have to establish an effective and efficient health management with their managerial responsibilities in healthy school studies.

Considering that an important part of individuals' lives are spent in various educational organizations, schools have a critical importance in terms of protecting or improving their health (Baltaş, 2004; Bektaş & Öztürk, 2008). Theoretical and empirical studies on school health in the literature also support this inference (Babayigit et al., 2010; Bulduk, 2002; Claing & Rossor, 1999; Constante, 2001; Çakır, 2005; Dağdeviren, 2010; Hatipoğlu, 2016; Koçoğlu, 2011; Marmaris, 2004; Mumcu, 1999; Özcan et al., 2013; Özyurt et al., 2005; Pelin Başar, 2008; Serim & Aslan, 1991; Soysal et al., 2008; Şahinöz et al., 2017; Tezel & Yaman, 1998; Usta, 2008; Yiğit, 1992). However, the absence of research examining or addressing the health management effectiveness of schools among these studies can be interpreted as a gap in the literature. Since this research aims to develop a measurement tool that can measure the health management effectiveness of schools, it can contribute to reach more valid and reliable information about the health management effectiveness of schools. Besides, this study can be regarded important in determining what level of health management the schools have. In this context, the current research aims to develop a valid and reliable scale that can determine the effectiveness of health management at schools, and its main scope is to the

answer to the question ‘To what extent is the Effectiveness of Health Management at Schools Scale (EHMSS) valid and reliable?’

II. Method

In this part, the information about the research model, study group, data collection tool, data collection and data analysis is presented.

A. Research Model

This research is a quantitative scale development study carried out in a screening model. Screening model is a research model that describes a current situation as it exists without any change or intervention in order to reach a general conclusion about the universe (Karasar, 2012). In this research, a validity and reliability study of the EHMSS was conducted.

B. Study Group

The study group of the research consists of teachers working in pre-school, primary, secondary and high schools in Çankaya district of Ankara, in the fall semester 2019. In the study, the findings of exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were obtained from two different study groups consisted of 387 and 283 people respectively selected by simple random sampling method, which is a probabilistic sampling method.

The study group for EFA consisted of 387 teachers, 39.8% (n = 154) were male and 60.2% (n = 233) were female; 15% (n = 58) were working in preschool, 28.9% (n = 112) in primary school, 30% (n = 116) in secondary school, 26.1% (n = 101) in high school. The years of seniority were 29.2% (n = 113) 1-10 years, 42.9% (n = 166) 11-20 years, 27.9% (n = 108) 21 years and above.

The study group for CFA consisted of 283 teachers, 42.8% (n = 121) were male and 57.2% (n = 162) were female; 14.8% (n = 42) were working in preschool, 32.5% (n = 92) in primary school, 30.4% (n = 86) in secondary school, 22.3% (n = 63) in high school. The years of seniority were 29% (n = 82) 1-10 years, 47.3% (n = 134) 11-20 years, and 23.7% (n = 67) 21 years and above. 670 teachers participated in all stages of the research in total. In the literature, it is stated that in scale development studies, the number of participants should be between 200 and 300 (Comrey & Lee, 1992) or the sample number should be at least five or ten times the number of items (Bryman & Cramer, 2001). In this context, it can be said that the EFA (n = 387) and CFA (n = 283) sample sizes of this study are sufficient.

C. Data Collection Tool

In order to develop a valid and reliable measurement tool that can measure the effectiveness of health management at schools, a draft scale form of 49 items in 5-point Likert type was prepared initially. In the process of creating the item pool of the scale, the relevant domestic and international literature was used and care was taken to include the dimensions of physical space, environment, school stakeholders (students, teachers

and parents), hygiene, awareness, food, equipment and safety, which are related to health management in schools. The items in the draft scale form were presented to the opinion of 4 experts in the field and 2 language experts. Accordingly, the draft form of the scale was reduced from 49 to 35 items by removing overlapping items and the ones not measuring the features desired.

The pilot study of the 35-item draft scale, was applied to a sample group of 38 people, including 5 school principals, 7 vice principals and 26 teachers. Following the pilot application, it was determined that some expressions in the draft scale form did not serve the purpose due to having long structures or multiple meanings. The feedback provided from the pilot application was also presented to the opinions of the field and language experts. The items and statements in the scale were revised and the final form of 30-item scale was given for the main application. The scale was named as the Effectiveness of Health Management in Schools Scale (EHMSS) and was prepared in 5-point Likert as (1) I strongly disagree, (2) I disagree, (3) I partially agree, (4) I agree, (5) I strongly agree. In addition, demographic questions for the participants (gender, education level and professional seniority) were included in the introductory chapter of the scale.

D. Data Collection

The research data were collected with the prepared scale form. In the first part of the scale form, there were explanations stating that the research was voluntary and that the research results would only be used for scientific purposes. In addition, the participants were informed that they could leave the study at any time and were asked to approve the 'Informed Consent Form'. E-mail addresses and telephone numbers of the researchers were also included in the introductory chapter of the scale form in order to provide the necessary explanations on incomprehensible issues regarding the study.

E. Data Analysis

Before the analyses, the data collected were examined whether there were incorrect entries, missing values and extreme values in the scale items. After it was assured that there were no wrong or missing values in the study, normality analysis of the data set was made. The Z-standard scores of the data set [$-3 < Z < +3$] were calculated, and in the further steps, 5 outliers for EFA and 7 outliers for CFA were removed from the scale. The normality assumptions of the study were checked according to Kurtosis and Skewness values (see Table 1).

EFA and CFA were performed, in given order, to determine the construct validity of the EHMSS. Principal component analysis and varimax vertical rotation method were used in EFA, and maximum likelihood analysis was used in the CFA. Prior to EFA, which was the first phase of the research, whether the research data were suitable for EFA was determined by Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient and Bartlett Sphericity test analyzes. In EFA, criteria such as common factor variance, item eigenvalues at least 1, at least .10 difference between overlapping items, item factor loads and item total correlations at least .30, explained variance ratio, elimination of items that do not

measure the same structure, and the ability to represent theoretical foundation that is desired to measure were taken into account.

In the second part of the study, CFA was conducted in order to determine the model-data fit of the findings obtained in EFA. In CFE analysis, goodness of fit indices, which are commonly accepted in the literature, were taken into account. Accordingly, in the literature, it is stated that the fit values' χ^2/ sd ratio must be less than 4, RMSEA and RMR values must be less than .08, CFI, NFI, NNFI, IFI, RFI values must be .90 and above, AGFI and GFI values must be .85 and above (Brown, 2006; Byrne, 2001; Çelik, 2009; Hair et al., 2014; Kline, 2005; Meydan & Şeşen, 2011; Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003; Tabachnick & Fidell, 2013). Cronbach's Alpha internal consistency coefficient was calculated for the reliability of the scale and all validity and reliability analyzes were reported using SPSS 21.00 and AMOS 23.00 statistical package programs.

III. Findings

This section consists of the descriptive analysis, EFA, CFA and reliability analysis findings of the scale.

A. Descriptive Analysis Findings of the Scale

The descriptive analysis findings regarding EFA and DFA of the EHMSS are given in Table 1.

Table 1. Descriptive statistical findings for EFA and CFA ($n_{EFA}=387$, $n_{CFA}=283$)

Descriptive Statistical Analysis of EFA	Descriptive Statistical Analysis of CFA
Mean	4.26
Median	4.27
Mode	5.00
Standard Deviation	.56
Variance	.31
Skewness	-.45
Kurtosis	-.70
Minimum	2.91
Maximum	5.00

As seen in Table 1, the mean of EFA research data is 4.26, the median is 4.27, the mode is 5.00, the standard deviation is .56, the variance is .31, the Skewness value is -.45, the Kurtosis value is -.70, the minimum score is 2.91, and the maximum score is 5.00. The mean of the CFA research data is 4.34, the median is 4.45, the mode is 4.91, the standard deviation is .50, the variance is .25, the Skewness value is -.76, the Kurtosis value is -.06, the minimum score is 2.91, and the maximum score is 5.00. According to Table 1, the fact that the mean, median and mode of the scale are considerably close to each other, and the Kurtosis and Skewness values are in the range of -1.5, +1.5 means that the EFA and DFA data show normal distribution (Tabachnick & Fidell, 2013).

B. EFA Findings

In order to determine the suitability of the research data for EFA, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett Sphericity test findings were examined. Accordingly, KMO value was .93 and Bartlett's Test of Sphericity [$\chi^2 = 5416.833$; $sd = 231$; $p < .01$] was determined to be meaningful. That the KMO value was greater than .60 and the Bartlett test was meaningful were considered as indication that the data were suitable for EFA and were normally distributed (Bayram, 2013). After the research data was determined to be suitable, EFA was performed according to the rotated principal component analysis method.

In scale development studies, it is recommended that the item correlations for the items in the scale should be at least .30 or above, and the items should not exist in more than one factor (Tavşancıl, 2010). The main criterion for entering different factors is the difference of at least .10 between the factor loads of the scale items. In other words, items with a difference of less than .10 between the load values of the scale items in different factors are accepted as overlapping items and removed from the scale (Yavuz, 2005). Besides, in scale development, in order for any item to be included in the scale, a factor load value greater than .40 is considered a good preference (Şencan, 2014). In this context, items with item common variance value and item total correlation below .30 and items with item factor load value less than .40 and items with a difference of less than .10 in different factor load values were excluded from the scale in this study.

According to the EFA results of the study, 1 item with a common variance value below .30, 3 items with an item factor load below .40, and 4 overlapping items with a high load value in more than one factor were excluded from the scale. Thus, according to the principal components analysis, 22 items in the scale were gathered under 4 sub-factors that were compatible in terms of meaning and content and whose eigenvalues were greater than 1. The scree plot resulting from the analysis is shown in Figure.

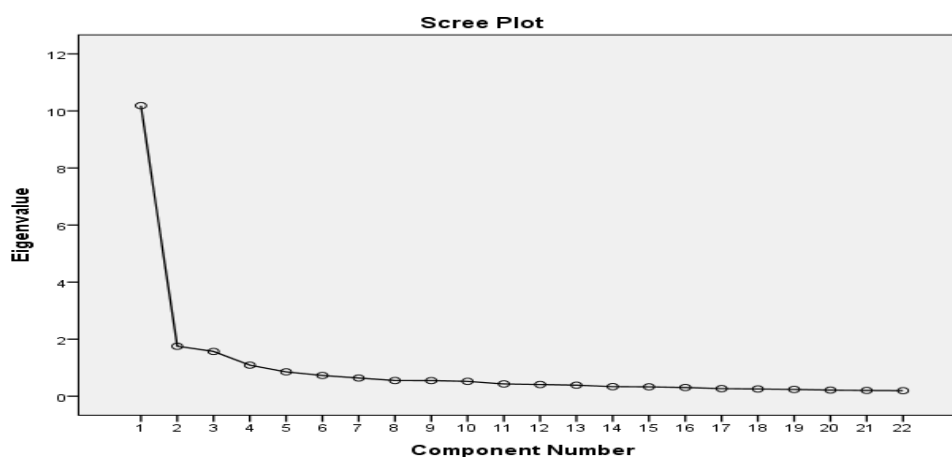


Figure 1. Scree Plot for The Scale

In Figure 1, when the scree plot is examined, it is clearly seen that the components of the Y axis descend towards the components of the X axis and from the 5th point the contribution of the components to the variance remains constant. Therefore, it was decided that the number of factors should be 4. Distribution of scale items according to dimensions, item factor load values, common variance value, item total correlations, eigenvalues, variance ratios explained by the factors and total variance values are given in Table 2.

Table 2. EFA Findings of the Scale

Item	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Common Variance Value	Item Total Correlation
M1	.69				.58	.61
M2	.73				.64	.62
M3	.74				.67	.68
M4	.73				.65	.63
M5	.71				.62	.64
M6	.70				.63	.60
M7	.66				.57	.62
M8		.74			.73	.66
M9		.78			.75	.63
M10		.77			.76	.64
M11		.70			.69	.65
M12			.63		.61	.66
M13			.74		.71	.63
M14			.79		.78	.64
M15			.75		.74	.67
M16				.69	.63	.65
M17				.44	.62	.71
M18				.46	.49	.63
M19				.74	.70	.68
M20				.80	.69	.56
M21				.72	.67	.64
M22				.71	.63	.60
Eigenvalue	10.187	1.752	1.568	1.088		
Explained Variance (%)	46.303	7.964	7.129	4.947	Explained Total Variance (%)	66.343

As seen in Table 2, the items in the scale were gathered in 4 independent dimensions. The factor loading values of the items vary between .44 and .80; common variance values

vary between .49 and .76 and item total correlation values vary between .60 and .71. In terms of eigenvalues, the first factor was 10.187, the second factor was 1.752, the third factor was 1.568, and the fourth factor was 1.088. The variance rate explained by each factor was 46.303%, 7.964%, 7.129%, 4.947% in the first, second, third and fourth factors respectively. The total variance rate explained by the four factors is 66.343%. Thus, as a result of the analysis, a 22-item measurement tool was created. The 4 sub-factors emerged as a result of the EFA were named as dimensions, considering the contents of the items that make up each factor. In this framework, there were 7 items in the Food and Equipment Health dimension (items 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7); 4 items in the Hygiene Health dimension (items 8, 9, 10, 11); 4 items in the Awareness dimension (items 12, 13, 14, 15); 7 items in the Physical Space and Environmental Health dimension (items 16, 17, 18, 19, 20, 21 and 22). In the scale 1st, 10th, 19th and 22nd items had to be coded in reverse. A total score can be obtained from all of the scale and its dimensions, and the high score obtained from the scale means that the effectiveness level of health management at the school is high, and a low score means that the effectiveness level of health management at the school is low.

C. CFA Findings

In order to determine the validity of the 4-dimensional structure of the scale determined by EFA, goodness of fit values related to the model were obtained by performing CFA with AMOS 23.00 package program. In this context, the results obtained as a result of CFA of the EHMSS consisting of 22 items are given in Figure 2.

As seen in Figure 2, item load values of the scale in Food and Equipment Health dimension vary between .64 and .78; in the Hygiene Health dimension between .75 and .79; in the Awareness dimension between .70 and .82; in the Physical Space and Environmental Health dimension between .60 and .79; and it ranges from .60 to .82 for the EHMSS. According to the CFA results, all items of the scale were found to be significant at $p < .01$ level in terms of t values. However, two modifications were made between items M6-M7 and M21-M22 to ensure that the model fit goodness values of the scale were more appropriate. The model fit goodness values of the research data as a result of CFA are given in Table 3.

It is known that the goodness of fit values commonly used in the literature are χ^2/df , RMSEA, RMR, SRMR, AGFI, GFI, CFI, NFI, NNFI / TLI, and IFI (Meydan & Şeşen, 2011; Şimşek, 2007). For the acceptable limit in terms of goodness of fit indices, χ^2 / sd value must be less than 5, RMSEA, RMR, SRMR values must be .08 or less, AGFI, GFI and NFI values must be greater than .85, CFI, NNFI / TLI and IFI values must be greater than .90 (Arbuckle, 2007; Brown, 2006; Marcoulides & Schumacher, 2001; Sümer, 2000; Tabachnick & Fidell, 2013). Accordingly, as seen in Table 3, the goodness of fit values calculated for this study ($\chi^2/sd=474.006/201=2.358<3$, RMSEA=.069, RMR=.037, SRMR=.060, AGFI=.86, GFI=.89, CFI=.92, NFI=.86, NNFI/TLI=.90, IFI=.92) indicated that the research model had construct validity in the ranges accepted in the literature and the four-dimensional structure of the scale has been verified.

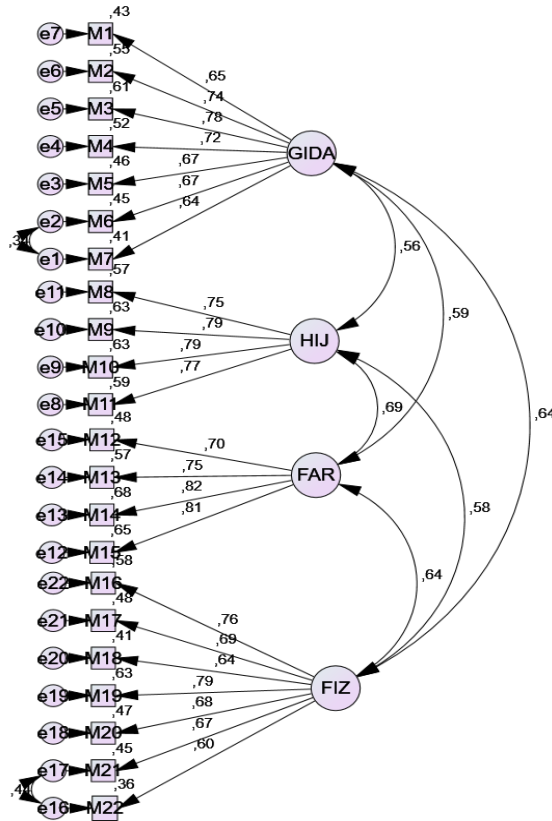


Figure 2. Sub-Dimension DFA Model of the Scale

Table 3. Model Fit Goodness Values of the Scale

Fit Values	Goodness of Fit Values of this Research
p	.000
χ^2 / sd	474.006 / 201 = 2.358
RMSEA	.069
RMR	.037
SRMR	.060
AGFI	.86
GFI	.89
CFI	.92
NFI	.86
NNFI (TLI)	.90
IFI	.92

D. Reliability Analysis Findings

Reliability analysis of EHMSS was determined by calculating Cronbach's Alpha reliability coefficients which are given in Table 4.

Table 4. Cronbach's Alpha reliability coefficients of the scale

Dimensions	Number of Items	Cronbach's Alpha Reliability Coefficient
Food and Equipment Health	7	.87
Hygiene Health	4	.85
Awareness	4	.84
Physical Space and Environmental Health	7	.86
Entire Scale	22	.92

According to Table 4, it was determined that the Cronbach's Alpha reliability coefficient varied between .84 and .92 in all sub-dimensions of the scale and in EHMSS. Considering that the reliability coefficient of the measurement tools is .70 and higher in terms of the reliability of the scale data (Hair et al., 2014), it can be said that all sub-dimensions of the scale and the EHMSS are reliable. Moreover, the Pearson Product Moments correlation values between the dimensions of the scale are given in Table 5.

Table 5. Correlation values between the dimensions of the scale and the whole

Dimensions	1	2	3	4
1.Food and Equipment Health Dimension	1			
2.Hygiene Health Dimension	.557**	1		
3.Awareness Dimension	.600**	.661**	1	
4.Physical Space and Environmental Health Dimension	.447**	.492**	.674**	1

**p<.001

When Table 5 is examined, it is seen that the correlation values between the dimensions of the scale vary between .447 and .674 and are meaningful at the p <.001 level.

IV. Discussion, Result and Suggestion

The aim of this study is to develop a valid and reliable measurement tool that can measure the effectiveness of health management in schools in line with teachers' opinions. The validity and reliability studies conducted on the data of the study showed that the EHMSS is a psychometrically appropriate measurement tool.

CFA was conducted to determine whether the structure of EHMSS that emerged as a result of EFA could be confirmed or not. According to the CFA results, all items of the scale were found to be significant at p <.01 level in terms of t values. In addition, it was determined that the correlation values between the dimensions of the scale ranged between .447 and .674 and were meaningful at the p <.001 level.

Reliability analysis of the EHMSS was determined by calculating Cronbach's Alpha reliability coefficient. Cronbach's Alpha reliability coefficient was found to vary between .84 and .92 in all sub-dimensions and the EHMSS. Considering that the reliability coefficient of the measurement tools is .70 and higher in terms of the reliability of the scale data (Hair et al., 2014), it can be said that all sub-dimensions of the scale and the entire scale are reliable. As a result, according to all EFA and CFA findings of the study, it is understood that the EHMSS is a valid and reliable measurement tool that can measure the effectiveness of health management in schools.

This scale was made to emphasize how important health management is in educational institutions and various other institutions. Since good health management contributes to academic success, this area of administration should be developed at schools and should be revised systematically to meet the needs. Thus, health management should be made an important part of educational management process. Aligned with this process, seminars, webinars and other interactive organizations should be held to increase the knowledge, awareness and participation of educational administrators and teachers in order to be more productive and qualified.

In further studies, the validity and reliability study of the EHMSS can be repeated with larger and different study groups. New scale development studies regarding the effectiveness of health management of employees working in organizations other than schools can be conducted. In addition to this, it can be investigated whether the EHMSS, whose validity and reliability study was conducted according to the opinions of teachers, has the same psychometric properties by taking the opinions of school administrators, parents, students or other school stakeholders.

References

- Adindu, A. (2013). The need for effective management in African health systems. *Journal of Health Management, 15*(1), 1-13.
- Arbuckle, J. L. (2007). *Amos 16.0 user's guide*. SPSS Inc.
- Babayigit, M. A., Bakır, B., Tekbaş, Ö. F., Oğur, R., Kılıç, A., & Hasde, M. (2010). Ankara Keçiören ilçe milli eğitim müdürlüğüne bağlı ilköğretim okullarının çevre sağlığı standardına uygunluk durumunun değerlendirilmesi. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 8*(1), 19-29.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baltaş, Z. (2004). *Sağlık psikolojisi halk sağlığında davranış bilimleri*. Remzi Kitabevi.
- Bektaş, M., & Öztürk, C. (2008). Effect of health promotion education on presence of positive health behaviors, level of anxiety and self concept. *Social Behavior and Personality 36*(5), 681-690.

- Bayram, N. (2013). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi* (4. baskı). Ezgi Kitabevi.
- Bonell, C., Humphrey, N., & Campbell, R. (2014). Why schools should promote students' health and Wellbeing. *British Medical Journal*, 348, g3078. doi: 10.1136/bmj.g3078. PMID: 25134103.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. The Guilford Press.
- Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. Routledge.
- Bulduk, S. (2002). *Okul sağlığı hemşireliğinin durumu ve işlevsel boyutu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bundy, D. A. P., Silva, N.D., Horton, S., Patton, G. C., Schultz, L., & Jamison, D. T. (2017). Investment in child and adolescent health and development: key messages from Disease Control Priorities. *Lancet*, 391(10121):687-699.
- Byrne, B. M. (2001). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: Basic concepts, applicaitons, and programming*. Erlbaum.
- Claing, G. J., & Rossor, E. B. (1999). Health assesment at school entry: performance of a system based on school nurse interviews. *Child: Care, Health and Development*, 25(6), 421-428.
- Comrey, A. L., & Lee, H. L. (1992). *A first course in factor analysis*. Erlbaum.
- Constante, C. C. (2001). School health nursing. *Journal of School Nursing*, 17(1), 3-11.
- Croghan, E., & Johnson, C. (2004). Occupational health and school health: a natural alliance? Nursing and health care management and policy. *Journal of Advanced Nursing*, 45(2), 155-161.
- Çakır, S. (2005). *Kocaeli ilinde okul sağlığı ve hemşireliği hizmetlerinin durumu* (Yayımlanmamış bilim uzmanlığı-master tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Çelik, A. H. (2009). *Yapısal eşitlik modellemesi ve bir uygulama: Genişletilmiş online alışveriş kabul modeli* (Yayımlanmamış doktora tezi). Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Dağdeviren, Z. (2010). *Şanlıurfa il merkezindeki lise öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışları ve ilişkili faktörler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Durlak, J. A., & Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: a meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82, 405-32.
- Gençoğlu, P., & Kuşkaya, S. (2017). Türkiye'de sağlığın eğitim üzerindeki etkileri: ARDL sınır testi yöntemi ile bir değerlendirilme. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(4), 1-11.
- Hair, J. F., & Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis*. Pearson New International Edition (7th ed.).
- Hatipoğlu, S. (2016). *Manisa Şehzadeler Eğitim Araştırma Toplum Sağlığı Merkezi bölgesinde okul sağlığı düzeyinin tanımlanması* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Celal Bayar Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Johansen, A., Rasmussen, S., & Madsen, M. (2006). Health behaviour among adolescents in Denmark: Influence of school Scandinavian. *Journal of Public Health*, 34, 32-40.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling: Methodology in the social sciences*. The Guilford Press.
- Koçoğlu, D. (2011). *Kapsamlı okul sağlığı hemşireliği hizmetlerinin öğrencilerin akademik performansına etkisinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kub, J., & Steel, S. A. (2000). School health. In C. M. Smith, F.A. Maurer (Eds.), *Community health nursing theory and practice*. (811-841). WB. Saunders Company, Second edition.
- Marcoulides, G., & Schumacher, R. (2001). *New developments and techniques in structural equation modeling*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Marmaris, Ü. (2004). *Tekirdağ il merkezindeki ilköğretim okullarında okul sağlığı hizmetlerinin durumu, gereksinimler ve geleceğe yönelik öneriler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- MEB ve SB (2016). *Okulda Sağlığın Korunması ve Geliştirilmesi Programı*. Erişim: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocukergen-sgp1/sagl%C4%B1g%C4%B1n-gelisitirlmesi/okulda-sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-korunmas%C4%B1-ve-geli%C5%9Ftirilmesi-program%C4%B1.htm>, 17.10.2019.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.

- Mumcu, H. K. (1999). İlkokul öğrencilerinin büyüme-gelişme ve beslenme durumunun değerlendirilmesi. *VII. Ulusal Hemşirelik Kongresi Bildirileri Kitabı*. Erzurum, 260-262.
- Murray, N. G., Low, B. J., Hollis, C., Cross, A.W., & Davis, S. M. (2007). Coordinated school health programs and academic achievement: a systematic review of the literature. *The Journal of School Health*, 77, 589-600.
- Oral, I., & McGivney, E. J. (2014). *Türkiye eğitim sisteminde eşitlik ve akademik başarı araştırma raporu ve analiz*. Eğitim Reformu Girişimi. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Özcan, C., Kılınç, S., & Gülmez, H. (2013). Türkiye’de okul sağlığı ve yasal durum. *Ankara Medical Journal*, 13(2), 71-81.
- Özyurt, B. (2004). *Manisa kent merkezinde okul sağlığı düzeyinin tanımlanması* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Celal Bayar Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Pelin Başar, R. (2008). *Aydın’da iki ilköğretim okulunda okul sağlığı hizmetleri ve yeni bir model geliştirilmesi* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Schinker, E., O’Brien, M. J., Fox, D., & Bauchner, H. (2005). School nursing services: use in an urban public school system. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159(1), 83-87.
- Schermelleh-Engel, Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Serim, M., & Aslan, H. (1991). İlkokul öğrencilerinde görme kusurları ve okul başarısı ile ilişkisi (Düz.: O. Hayran, S. Aksayan, & M. Kayhan). *Halk sağlığı araştırma özetleri*. (s. 86-88). Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Shackleton, N., Jamal, F., Viner, R. M., Dickson, K., Patton, G. C., & Bonell, C. (2016). School-level interventions to promote adolescent health: systematic review of reviews. *Journal of Adolescent Health*, 58, 382-96.
- Soysal, A., Giray, H., & Şevken, S. (2008). İzmir Kemalpaşa ilçesindeki ilköğretim okullarının çevre sağlığı açısından değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7(5), 385-390.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(5), 49-74.
- Şahinöz, T., Şahinöz, S., & Kıvanç, A. (2017). Sağlığı geliştirmenin en kolay yolu: okul sağlığı. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 303-312.

- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: temel ilkeler ve lisrel uygulamaları*. Ekinoks Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık.
- Tezel, A., & Yaman, S. (1998). Erzurum ili ilkokul 4. ve 5. sınıf çocuklarının ağız ve diş sağlığı konusundaki bilgi, tutum ve davranış düzeyinin araştırılması. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 36-45.
- Thompson, J. M. (2012). The strategic management of human resources. In Buchbinder, S. B. & Shanks, N. H. (Eds). *Introduction to health care management*. Second Edition, Jones & Bartlett Learning.
- Ulusoy H., Tosun N., & Aydın, J. C. (2014). Türkiye’de sağlık yönetimi alanında lisans eğitimini sürdürmekte olan öğrencilerin genel profilinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *7.Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi*, Konya, s:10-22.
- Usta, İ. (2008). *Tokat ili Erbaa ilçe merkezi ilköğretim okullarındaki okul sağlığı hizmetlerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Watson, M. (2008). Going for gold: the health promoting general practice. *Quality in Primary Care*, 16, 177-185.
- Yavuz, S. (2005). Developing a technology attitude scale for pre-service chemistry teachers, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(1), 17-25.

Appendix: Effectiveness of Health Management in Schools Scale

Q.NO	Explanation: Please answer the scale questions by putting the phrase "In our school".	(1) I strongly disagree	(2) I disagree	(3) I partially agree	(4) I agree	(5) I strongly agree
In our school;						
1	...foods that pose a health threat are sold. (*)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2	...food residues are stored under suitable conditions.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8	...students follow the general hygiene rules.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9	...necessary measures are taken to prevent the spread of infectious diseases.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
11		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12	...the school administration organizes informative trainings and seminars on school health.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13	...the school administration takes necessary measures to protect school health.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
16	...the colors of the classroom and corridors are psychologically relaxing.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17	...classrooms have suitable conditions in terms of heat and light.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18	...there is enough green area.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
22		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

(*): Expresses reverse items.

DIMENSIONS OF THE SCALE

- 1.-7. Questions: Food and Equipment Health Dimension (7 questions)
- 8.-11. Questions: Hygiene Health Dimension (4 questions)
- 12.-15. Questions: Awareness Dimension (4 questions)
- 16.-22. Questions: Physical Space and Environmental Health Dimension (7 questions)

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

SÖNMEZ, F. (2021). Bursalı Hâşimî Divanı'nda Bulunan Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1067-1083.

Bursalı Hâşimî Divanı'nda Bulunan Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme


Faruk SÖNMEZ (*)


Öz: Tarih düşürme, Divan edebiyatında yaygın olarak kullanılan bir edebî sanattır. Harflere ve sayılara manalar yüklemek yazının icadı kadar eskiye dayanmaktadır. Her millet kendi alfabe ve rakamlarına göre formüller oluşturmuştur. Tam olarak nerede ve ne zaman çıktığı belli olmayan bu sistemin edebiyatımızdaki menşei İranlılara dayanmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren Klasik edebiyatımızda örneklerini vermeye başlayan tarih düşürme sanatı, Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Divan edebiyatındaki pek çok şair tarih düşürmüştür. Bu şairler içerisinde Kandî, Emrî, Sürûrî ve Antepli Aynî gibi şairler tarih düşürme ustaları olarak bilinirler. XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Bursalı Hâşimî de bu müverrihlerle beraber ismi zikredilen bir şairdir. Hâşimî'den bahseden edebiyat tarihi kaynakları, genelde onun tarih düşürmedeki ustalığına değinirler. Divan'ında 131 tarih manzumesi bulunan şairin, bu manzumelerin toplamında 700'ün üzerinde tarih düşürmüştür. Bu çalışmada, Bursalı Hâşimî'nin Divanı'nda bulunan tarih manzumeleri tür, tarih, ölçü ve konu gibi farklı açılardan tasnif edilmiştir. Bu tasnif çerçevesinde bazı sayısal değerler de kullanılarak tarih manzumelerinin örneklerle beraber değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Bursalı Hâşimî, ebced, tarih düşürme, Divan.

An Examination of The Historical Poems Took Place in Bursalı Hashimi's Diwan

Abstract: Chronogram is a common literary art used in Divan literature. Ascribe meanings to letters and numbers date back to as early as the invention of writing. Each nation has created formulas according to their alphabet and numbers. The origin of this system in our literature, which is not known exactly where and when it came out, is based on Iranians. The art of chronogram, which started to give its examples in our classical literature dating from the XV. century, continued its existence in Turkey Republic period as well. Many poets in Divan literature made chronogram. Among these poets such as Kandî, Emrî, Sururî and Antepli Aynî are known as chronogram masters. Bursalı Hashimi, who lived in the late XVI. century and early XVII. century, is also a poet whose name is mentioned together with these historians. Literary historical sources that mention Hashimi generally refer to his skill in chronogram. The poet, who had 131 date poems in his Diwan, made over 700 chronograms in total of these poems. In this study, the historical poems take place in the Diwan of Bursalı Hashimi were classified in different aspects such as type,

*) Araştırma Görevlisi Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı (e-posta: faruksonmez123@hotmail.com)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5336-5300>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

date, meter and subject. Within the framework of this classification, by using some numerical determinations will be tried to evaluate the poems of history together with examples.

Keywords: *Literature, Bursalı Haşimi, gematria, chronogram, Diwan*

Makale Geliş Tarihi: 18.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.898327

I. Giriş

Tarih düşürme “ebced hesabı” çerçevesinde bir hadisenin tarihini belirlemek maksadıyla müracaat edilen bir metottur. Aynı zamanda Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla hafızada tutulabilmesi için harflerin birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuş sekiz manasız kelimenin birleşmesinden meydana gelen sistemin adıdır. Diğer bir ifadeyle ebced hesabı, ebced hesabına denk gelen sayıları esas alarak, herhangi bir hadisenin tarihini ustalıklı bir ya da birden çok kelime, mısra ya da beyit şeklinde harflerin sayı değerlerinin toplanması sonucunda meydana çıkan hesap sistemidir (Demirel, 2008: 373).

Ebced hesabının ilk olarak nerede ve hangi millet tarafından kullanıldığı bilinmemekle beraber, harfler ve rakamlar arasındaki münasebetten dolayı bu ve buna benzer yapıların yazının icadına kadar eski olabileceği tahmin edilmektedir. Harflerin rakamlarla oluşturduğu semboller, her kültür ve alfabede var olmuştur (Yakıt, 1992: 86). Tarih düşürme Fars edebiyatında doğmuş bir gelenektir. İran’da tarih düşürme sanatının ilk örnekleri XV. yüzyılda verilmeye başlanmıştır. Arap edebiyatında ise bu örnekler XV. yüzyılda tesadüf edilir (Çınarcı, 2020: 1078). Arapların “tarih-i harfi veya tarih-i şî’ri” dedikleri bu sanatı Arap bedî sanatlar sınıfına sokan Şeyh Abdülgâni el-Nablusi’dir (ö. 1143/1731) (Karabey, 2011: 265-266). Bu sanat Fars ve Arap edebiyatına nazaran Türk edebiyatında daha fazla bir gelişim göstermiştir. XV. yüzyılda ilk örneklerini görmeye başladığımız tarih düşürme sanatı, XVIII. yüzyılda ise zirveye ulaşmıştır. Klasik Türk edebiyatındaki şairler mürettep divanlarında kaside, gazel, kıt’a, musammat gibi nazım şekillerinin yanı sıra, kabiliyetleri nispetinde lugaz, muamma ve tarihler de söylemişlerdir. Kandî, Emrî, Sürûrî ve Hâşimî gibi şairler tarih düşürmede kendilerinden söz ettirmiş şairlerdir (Kut, 2010: 26).

Tarih düşürme, müverrihin içinde bulunduğu toplumun farklı dinamiklerini yansıtmaya bakımdan da önemlidir. Müverrih, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel, mimari, dinî vb. gibi pek çok olayına kayıt düşürür. Bu yönüyle tarihler edebiyat tarihi açısından da birer tarihi vesikadır (Çınarcı, 2016: 53). XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Bursalı Hâşimî de düşürdüğü tarihlerle adından sıkça bahsettirmiş bir şairdir. Edebiyat tarihi kaynakları Hâşimî’nin tarihçi kimliğine vurguda bulunarak genelde bu özelliğini ön plana çıkarmışlardır. Klasik Türk edebiyatının en iyi müverrihleri arasında gösterilen Bursalı Hâşimî’nin divanı ve bir mesnevisi bulunmaktadır. Öte yandan şair daha çok tarih düşürmedeki ustalığıyla bilinmektedir. Divanı’ndaki tarih manzumelerine bir bölüm ayıran Hâşimî’nin burada 131 tarih manzumesi bulunmaktadır. Bir beyitten 53 beyit uzunluğuna varan tarihler yazan şairin 131 tarih manzumesinde söylediği toplam tarih sayısı 700’ün üzerindedir.

Tarih düşürme ustası kabul edilen Hâşimî'nin konu, şekil, yöntem ve tür bakımından oldukça geniş bir yelpazede tarih söylediği tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda, sayısal veriler ışığında, Bursalı Hâşimî'nin Divanı'ndaki tarih manzumeleri bütün yönleriyle incelenmiştir.

II. Tarih Düşürme

Eski Sâmi alfabesi dizilişine göre tertiplenmiş, Arapçaya özgü sesleri gösteren harfler eklenmiş ve bu dizilişe göre harflere, birden ona, ondan yüze ve yüzden bine kadar harflere birer sayı değeri verilmiş sistemin bütünüdür (Devellioğlu, 2007: 197). Ebced, eski dönemlerde geliştirilen bir formül olup, alfabedeki harflerin kolaylıkla hatırda kalması amacıyla, herhangi bir manası bulunmayan kelimelerin sadece ilki “ebced” (abuced, abucad) şeklinde olduğu için bu isimle anılmıştır (Uzun, 1994: 68-70). Ebced hesabının ilk olarak nerde ve ne zaman düşürüldüğü ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Türk İslam kültüründe 14. yüzyıldan itibaren manzum örneklerine rastladığımız ebced, günümüzde dahi kullanılan bir sistemdir (Karabey, 2015: 268).

Ebced hesabındaki her harfin bir sayıya karşılık gelmesi özelliğinden istifade edilerek herhangi bir olaya, hesaplandığında o olayın zuhur ettiği yılı verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye “tarih düşürme” denir (Yakıt, 1992: 86). Tarih düşürmenin ebcedden sonra kullanıldığı bilinse de tam olarak hangi tarihte kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. Bilindiği kadarıyla tarih düşürmeyi ilk olarak XII. yüzyılda Fars edebiyatında kullanılmış, buradan Türklere ve Türklerden de Araplara geçtiği bilinmektedir (Yakıt, 2011: 80-82). Ahmed Cevdet Paşa, Türklere ilk tarih düşürme hadisesinin h. 850 (m.1446) yılında Fatih Sultan Mehmed'in, yaptırdığı bir cami vesilesiyle, Hızır Bey'in söylediği “Câmi'un zîde ‘ömrü men ‘amerehû” şeklindeki tarih olduğunu söyler (Kalyon, 1998: 62). Başlangıçta ezberleme ve öğrenme kolaylığı nedeniyle ortaya çıktığı tahmin edilen tarih düşürme, sonrasında şairlerin hünerlerini gösterdikleri bir sanat haline gelmişti. Divan ve Tekke edebiyatındaki pek çok şair tarafından kullanılmıştır. Divan edebiyatında en çok tarihi düşüren şairler; Seyyid Osman Surûrî, Antepli Aynî ve Bursalı Hâşimî'dir. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Arap harfleriyle devam eden tarih düşürme geleneği, harf inkılabından sonra da kimi sanatçılar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Ali Ekrem Bolayır, Tahir Olgun, Ali Nihat Tarlan, Abdülbaki Gölpınarlı, Arif Nihat Asya ve Mehmet Çavuşoğlu bu şahsiyetlerden bir kaçıdır (Karabey, 2011: 80-82).

Başlangıcında önemli bir tarihi hatırda tutma, ezberi kolaylaştırma gibi maksatlarla kullanılan tarih düşürme, sonrasında bir sanat hüviyetine bürünerek daha geniş bir yelpazede kullanılmıştır. Klasik edebiyatımızda, padişahların tahta çıkışı, tanınmış şahısların önemli bir mevkiye gelmesi, şehzade ve sultanların doğumu, boynu vurulanlar, intihar edenler, şehit olanlar ve vefat vs. gibi ferdi hadiselerin yanı sıra salgın, hastalık, yangın, fetih ve zaferler gibi umumi hadiselerle varana kadar pek çok konuyla ilgili tarih söylenmiştir. Ayrıca, cami, medrese, mescit, han, hamam, kışla, köprü ve hastane gibi önemli mimari yapıların inşasına tarih düşürüldüğü gibi, mahalle düğünleri, sakal

bırakma, biriyle alay etme ve hayvanların ölümü gibi gündelik hadiselerle de tarihler düşürülmüştür (Yakıt, 1992: 92).

Zaman içerisinde gelişerek bir edebî sanat haline gelen tarih düşürme, farklı şekillerde hesaplanmaktadır. Müverrih şairler çoğu zaman söyledikleri tarihleri açık veya kapalı olarak ifade ederler. Bazı tarihlerin bulunabilmesi için bir ya da birkaç formüle ihtiyaç duyulabilir. Müverrih, bazen anlam yönüyle bazen de hesaplama yönüyle tarihler düşürür. Genel itibarıyla tarihler, manen söylenen tarihler, lafzen söylenen tarihler ve manan-lafzen beraber söylenen tarihler diye üçe ayrılır. Bu tarihlerin kendi içlerinde mana ve hesaplama bakımından alt başlıkları da bulunmaktadır (Yakıt, 1992: 415). Bursalı Hâşimî Divan'ındaki tarih manzumeleri bu başlıklar çerçevesinde incelenerek örnekleri verilmiştir.

III. Bursalı Hâşimî

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Hâşimî Bursa'da doğmuştur. Şairin asıl adı Mehmed Çelebi, mahlası ise Hâşimî'dir. Hz. Muhammed'in soyu olan Haşimoğulları'ndan geldiği için bu mahlası aldığı söylenir (Karaca, 1995: 5). Hâşimî hakkında en eski ve en teferruatlı bilgiyi veren kaynaklardan biri *Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'dir. Hasan Çelebi, Bursalı Hâşimî'yi; meânî, kelâm ve beyân gibi ilimlerde mahir bir şair olarak tarif eder. Aynı zamanda onun muamma sanatında hünerli olduğunu belirtir (Sungurhan, 2017: 911). Bursalı Hâşimî'den bahseden kaynaklar onun doğum yılı ve ailesi hakkında bilgi vermezler. Bayrâmiye tarikatına mensup olduğu bilinen şairin, bir süre devrin İmam-ı Azam'ı olarak gösterdiği Şeyh Kasım'ın hizmetinde bulunmuştur (Ece, 1996: 2). I. Ahmed dönemi sadrazamlarından Nasuh Paşa'ya yakınlığı ile bilinen şair, paşa için pek çok kıta, kaside ve gazel yazmıştır (Aydemir ve Özer, 2019: 101).

Bursalı Hâşimî, kırk akçe karşılığında müderrislik yapmış ancak ilim ve irfanın değer bulmadığı düşüncesiyle bir dükkân açarak, saraçlık mesleğini yapmıştır (Ece, 2003: 54). Hâşimî'nin biyografisi hakkında bilgi veren kaynaklardan biri de kendi eserleridir. Şair *Mihr ü Vefâ* adlı mesnevisinde aslen Buharalı olduğunu ve muhtemelen Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'ya gelen Emir Sultan'a "amca-zâde" olduğunu söyler. Gene bu eserde kimi atalarının Mekkeli kimilerinin ise Kudüslü olduğunu söyler (Ece, 1996: 2). Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen şairin vefat tarihi ile ilgili de muhtelif görüşler mevcuttur. Hâşimî'nin vefat tarihi *Rıza Tezkiresi*'nde "bin yirmi iki" yani (m. 1613) olarak verilmiştir (Zavotçu, 2017: 229). Faik Reşâd ise şairin divanındaki tarihlerden yola çıkarak, 1039 tarihini gösterdiği gerekçesiyle onun vefatının en erken 1040 ya da daha sonraki bir tarih olabileceğini söyler. Bu bilgilerden yola çıkılarak şairin 80 yıl civarında bir ömür sürdüğü tahmin edilmektedir. Yine Faik Reşâd'ın aktardığına göre şair İstanbul Edirnekapı Mezarlığı'nda medfun olup kabri İbn-i Kemâl'in kabrine yakın bir yerdedir (Aydemir ve Özer, 2019: 101).

Klasik edebiyatımızdaki en önemli tarih düşürme ustaları arasında gösterilen Bursalı Hâşimî daha çok bu yönüyle tanınmış bir şairdir. Kendisinden bahseden kaynakların tamamı onun tarih düşürmedeki vukûfiyetine vurgu yapmıştır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, şairin sanatçı kişiliğine övgüde bulunarak, onun muammadaki hünerleriyle ön plana

çıkartır: “Mehd-i âsâr-ı bâ-revâsı itnab u iksâr-ı kelâma muhtâc degildir. Ve fenn-i mu’ammâda dahı tamâm nâmdâr olup...” (Sungurhan, 2017: 911). Ahmet Cevdet Paşa, Hâşimî'nin tarihçiliğinden övücü sözlerle bahsetmiştir: “Ve Burûsa ‘ulemâsından Selefü’z-zikr Hâşimî Efendi pek güzel ve gâyet mesnu’ târîhler söyleyerek ve bu yolda sâ’irine takaddüm eyleyerek sanâ’at-ı târîhde imâm olmuştur” (Kalyon, 1998: 62). Faik Reşâd ise onun maharetinin sadece tarih düşürmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda onun güzel şiirler yazmış bir şair olduğunu da belirtir: “İktidârı yalnız güzel târîh söylemekten ibâret degildir. Şimdilik buraya derc eylediğimiz birkaç beytinden dahı anlaşılacağı üzere oldukça kavî-tabî’at, sâhib-i hayâl bir şâ’irdir” (Aydemir ve Özer, 2019: 101).

Bursalı Hâşimî'nin söylediği tarihler sadece divanındakilerle sınırlı değildir. Şairin yaşadığı dönemden sonraki pek çok tezkire müverrihin düşürdüğü tarihlere yer vermiştir. XVII. yüzyıl tezkirelerinden *Riyazü 'ş-şu'arâ* itmamına ve *Mecma'ü'l-Havâs'*ın istinsah edilmesine Hâşimî tarafından tarihler düşürülmüştür. Hâşimî'nin *Riyazü 'ş-şu'arâ*'ya düşürdüğü tarih Riyazi tarafından şöyle zikredilmiştir: *Bu risâlenün bin on altıda te'lif ü tertîbine âgâz olındukda. Hâşimî Bursevî'nün dedügi târîhdür:*

“Târîh: *Ahbâr-ı edvâr 1016*” (Açıkgöz, 2017: 355)

Yine bu dönemde İran'da yazılan ve Anadolu'da istinsah edilen *Mecma'ü'l-Havâs'*ın itmamına Hâşimî tarafından bir tarih söylenmiştir.

“Görünce Hâşimî itmâmına anın târihi

Dedi “Kitâb-i nev u bî-bedel berây-ı re'is. 1016.” (Kuşoğlu, 2012: 832).

Bursalı Hâşimî'nin tespit edilmiş iki eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden ilki *Divanı*'dır. Bu divan üzerine 1993 yılında Ayşe Bulan, 1995 yılında ise Oktay Selim Karaca tarafından iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu iki tezde araştırmacıların aynı nüshalarda ittifak etmedikleri görülmektedir. Bursalı Hâşimî Divanı'nın sonu eksik olan müellif nüshası Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı ASL 542 numarada kayıtlıdır (Ece, 2003: 56). Ayşe Bulan'ın tespitine göre Divan'da 10 kaside, 3 terkib-i bend, 4 tasdis, 1 müseddes, 1 tahmis, 1 mesnevi 2 müstezad, 3 rubai, 130 kıta, 42 muamma ve diğer nazım parçalarıyla beraber 320 matla beyti bulunmaktadır (Bulan, 1993: 13-15). Bursalı Hâşimî'nin tespit edilmiş diğer eseri ise *Mihr ü Vefâ* mesnevisidir. 6532 beyitten oluşan mesnevi h. 948/ m. 1541/1542 tarihinde bitirilmiştir. Mesnevinin tespit edilmiş iki nüshası bulunmaktadır (Uçak, 2015: 9-10). Eser üzerine Selami Ece yüksek lisans, Salih Uçak ise doktora çalışması yapmıştır.

IV. Bursalı Hâşimî Divan'ındaki Tarih Manzumeleri

Bu başlık altında Bursalı Hâşimî Divan'ındaki 131 tarih manzumesinin yazılış yılları, beyit/mısra sayılarına göre kullanım sıklıkları, kullanılan vezinler, türlerine ve yazılış amaçlarına göre incelemesi yapılmıştır. Bu başlıklar altında tarih manzumelerinin tasnifleri yapılarak örnekler verilmiştir.

IV. I. Bursalı Hâşimî Divan'ındaki Tarih Manzumelerinin Yazılış Yılları

Klasik Türk edebiyatında en çok tarih manzumesine sahip şairler arasında ismi zikredilen Bursalı Hâşimî'nin Divanı'nda 131 tarih manzumesi bulunmaktadır. Hâşimî divanında 126 yıllık zaman dilimi içerisinde toplam 44 ayrı yıl için tarih düşürülmüştür.

Tablo 1. *Tarih manzumelerinin yıllara göre düşürülme sıklığı.*

Sayı	Yazılış sıklıkları	Yazılış yılları
1	1	909
2	1	942
3	1	982
4	2	984
5	2	987
6	1	988
7	1	990
8	1	991
9	2	992
10	3	993
11	4	995
12	2	999
13	4	1000
14	4	1001
15	1	1002
16	1	1003
17	6	1004
18	2	1005
19	1	1007
20	6	1008
21	2	1009
22	2	1010
23	4	1011
24	8	1012
25	3	1013
26	2	1014
27	3	1016
28	1	1018
29	1	1019
30	3	1020
31	2	1021
32	4	1022
33	7	1023
34	2	1024
35	5	1025
36	6	1026
37	4	1027
38	5	1028
39	2	1029

40	7	1030
41	8	1031
42	4	1032
43	1	1033
44	1	1035
Toplam	131	45 Farklı Tarih

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Hâşimî, tarih manzumelerini uzun bir zaman dilimine yaymıştır. Şairin teberrüken düşürdüğü eski tarihli iki manzume dışında 44 ayrı yıl için söylediği tarihleri hayatının tamamına yaydığı görülmektedir. Divanı'n önemli bir kısmını oluşturan tarih manzumelerinin en erken tarihlisi h. 909 yılına aittir. Hâşimî, bu tarihi manzumeyi kendisi daha doğmadan, vefat eden Seyyid Mahmud için teberrüken yazdığını söyler. Şairin hayattayken bizzat şahit olup yazdığı ilk tarih ise Sultan III. Murad'ın cülusu için h. 982'de düşürdüğü tarihtir:

Hâşimî dâ'i didi mesrûr olup târihini

Şâh-ı 'âdil oldu 'izz-i cûdıla Sultân Murâd (982) (Karaca, 1995: 169).

Niksâr-zâde Mahmud'un vefatı münasebetiyle h. 1035 yılını gösteren tarihi manzume ise Hâşimî'nin düşürdüğü son tarihtir:

Ey Hâşimî diler târihini ehibbâ

Niksârî-zâde'ye yir olsun makâm-ı Mahmûd (1035) (Karaca, 1995: 187).

IV. II. Tarih Manzumelerinin Beyit Sayılarına Göre Tasnifi

Şairler genellikle tarihi manzumeleri bir mısra veya bir beyitle oluştururlar. Tarih manzumeleri kimi zaman bir beytin her bir mısraında bir tarih verebildiği gibi, kimi zaman bir beytin iki mısraını da verebilmektedir. Klasik Türk edebiyatında genel temayül mısra ya da beyitle tarih vermeden yana olsa da bazen bir kelime veya bir ibareden düşürülen tarihler de mevcuttur (Demirel, 2008: 383).

Tablo 2. Tarih manzumelerinin mısra/beyit sayılarına göre kullanım sıklıkları

Sayı	Tarih manzumelerinin mısra/beyit sayıları	Kullanım sıklıkları
1	1 mısradan oluşan manzumeler	2
2	1 beyitten oluşan manzumeler	1
3	2 beyitten oluşan manzumeler	32
4	3 beyitten oluşan manzumeler	29
5	4 beyitten oluşan manzumeler	20
6	5 beyitten oluşan manzumeler	13
7	6 beyitten oluşan manzumeler	8
8	7 beyitten oluşan manzumeler	3

9	9 beyitten oluşan manzumeler	3
10	10 beyitten oluşan manzumeler	2
11	11 beyitten oluşan manzumeler	2
12	13 beyitten oluşan manzumeler	1
13	14 beyitten oluşan manzumeler	1
14	17 beyitten oluşan manzumeler	3
15	19 beyitten oluşan manzumeler	1
16	21 beyitten oluşan manzumeler	1
17	22 beyitten oluşan manzumeler	1
18	26 beyitten oluşan manzumeler	1
19	30 beyitten oluşan manzumeler	1
20	36 beyitten oluşan manzumeler	1
21	40 beyitten oluşan manzumeler	1
22	42 beyitten oluşan manzumeler	2
23	43 beyitten oluşan manzumeler	1
24	53 beyitten oluşan manzumeler	1
	Toplam	131

Bursalı Hâşimî Divan'ında kullanılan tarih manzumelerinin sıklıkla 2, 3, 4 ve 5 beyitten oluşan manzumelerden meydana geldiği görülmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere Hâşimî, divanında 1 beyitten 53 beyite varan farklı uzunluklardaki tarih manzumelerini kullanma başarısı göstermiştir. Ayrıca bu tarih manzumelerinde kaside, terakib-i bend, müstezad, müseddes, kıt'a ve kıt'a-i kebire gibi nazım şekillerini ustalıkla kullanmıştır. Sultanahmet Camii'nin tamamlanması üzerine Hâşimî'nin 53 beyitten oluşan kasidesinin her bir beyiti, 1026 tarihini vermektedir. Bu tarihi mısraının ilk beyiti şudur:

Câmi'-i sultân-ı dîndür Ka'be gibi dil-güşâ

Merve hakkı bu 'aceb zîbâ makâm-ı pür-safâ (Karaca, 1995: 137).

Bursalı Hâşimî'nin divanında en çok tercih ettiği manzume biçimi iki beyitli tarihlerdir. Abdullah Nevcivân'ın İstanbul'a gelişi şerefine Hâşimî'nin düşürdüğü iki beyitli tarih şöyledir:

Gazeller şâhı 'Abdullah geldi

Olup mesrûr cân-ı mest-mendüm

Didi dil Hâşimî târihin anun

Sa'âdetle safâ geldün efendim (990) (Karaca, 1995: 196).

IV. III. Tarih Manzumelerinde Kullanılan Vezinler

Bursalı Hâşimî'nin divanında birbirinden farklı ve oldukça zengin bir kalıp yelpazesıyla tarih manzumelerini yazdığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Tarih manzumelerinde kullanılan vezinlerin kullanım sıklıkları

	Tarih manzumelerinde kullanılan vezin kalıpları	Kullanım sıklıkları
1	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	34
2	Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/ Mef'ûlü/ Fâ'ilün	6
3	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	30
4	Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün	8
5	Mef'ûlü/ Fâ'ilâtün/ Mef'ûlü/ Fâ'ilâtün	10
6	Mefâ'ilün/ Fâ'ilâtün/ Mefâ'ilün/ Fe'ilün	2
7	Fe'ilün/ Fe'ilün/ Fe'ilün/ Fe'ül	1
8	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Fe'ilün	2
9	Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün	3
10	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fe'ül	1
11	Fâ'ilâtün/ Mefâ'ilün/ Fe'ilün	6
12	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Fâ'ilün	4
13	Mef'ûlü/Mefâ'ilü/Mefâ'ilü/ Fe'ülün	2
14	Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün	5
15	Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün	3
16	Fâ'ilâtün/Mefâ'ilün/Fâ'ilâtün/Mefâ'ilün	2
17	Mef'ûlü/Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ilün	1
18	Müstefilâtün/Fâ'ilün/Müstefilâtün/Fâ'ilün	2
19	Mefâ'ilü/ Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fâ	3
20	Müstefilâtün/Müstefilâtün	1
21	Müstefilün/Müstefilün/Müstefilün/Müstefilün	1
22	Fe'ülün/Fe'ülün/Fe'ülün/Fe'ülün	1
23	Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/Mefâ'ilü/Fe'ül	1
24	Mefâ'ilün/Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fâ'lün	1
	Toplam	131

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere 131 tarih manzumesi için toplam 24 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Hâşimî'nin tarih manzumelerinde en çok tercih ettiği kalıp ise 34 yerde kullandığı, Hezec bahrindeki *Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün* kalıbıdır. Şair, Fütûhî'nin vefatına bu kalıpla şu tarihi söylemiştir:

Bu mısra'ı didüm ey Hâşimî vefatına anun

İlâhî ide Fütûhî küşâde bâb-ı cinânı (1019) (Karaca, 1995: 206).

Bu kalıbı 30 kullanım sıklığı ile Remel bahrindeki *Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün* kalıbı izlemektedir. Bezmî'nin vefatına bu kalıpla şöyle bir tarih düşürülmüştür:

Hâşimî dâ'î te'essüfle didi târîhini

Hây geçdi terk idüp bu meclis-i Bezmî kodı (1026) (Karaca, 1995: 208).

IV. IV. Tarih Manzumelerinin Türlerine Göre Tasnifi

Tarih manzumeleri şairlerin söyleyişleri bakımından farklılık arz etmektedir. Şairlerin hesaplama biçimleri, kullandıkları kelimeler ve kelimelere gizledikleri manalar tarih manzumelerin çeşidini belirlemektedir. Bursalı Hâşimî Divan'ında kullanılan tarih manzumeleri oldukça geniş bir çeşitlilik gösterir. Bu tarihlerin ana başlıkları aşağıda tablo halinde verilmiş, alt başlıkları ise örneklerle gösterilmiştir.

Tablo 4. *Söyleyişleri bakımından tarih çeşitleri*

Ma'nen Söylenenler	117
Lafzen Söylenenler	1
Lafzen ve Ma'nen Söylenenler	7
Satranç Usulü Söylenenler	1
Muammalı Söylenenler	2
Karışık Söylenenler	3
Toplam	131

Bursalı Hâşimî Divanı'nda kullanılan tarihlerin çoğunluğunu 117 tane ile ma'nen söylenen tarihler oluşturmaktadır. Yine lafzen ve ma'nen söylenenler 7 defa söylenmiştir. Bu tarihlere nazaran söylemesi daha zor olan tarihler ise daha az söylenmiştir.

IV. IV. I. Manen Söylenen Tarihler

Ebced hesabının sayı değerleri kullanılarak verilmek istenen yılın sayı değerlerini ortaya çıkaran tarihlerdir. Manen tarih, kullanılması en güç olan tarih çeşitlerinden biridir. Söylenmesi zor olan tarihlerden biri olsa da şairler tarafından en çok tercih edilen tarih çeşididir. Ebced hesabıyla söylenen ilk tarihler, manen tarihlerdi (Karabey, 2015:

61). Manen söylenen tarihler kendi içinde alt dallara ayrılmaktadır. Bursalı Hâşimî Divan'ında manen kullanılan tarih çeşitleri şunlardır.

a. Tam Tarih

Ebced hesabıyla bir tarih mısraının bütün harfleri sayı değerlerine göre hesaplandığında, sözü edilen hadisenin yılını veren tarih çeşididir. Bu tür söylenen tarihlere “tam tarih” veya “tarih-i tam” denir (Yakıt, 1992: 423). Hâşimî'nin Alî Pâşâ'nın vezâreti münasebetiyle düşürdüğü tam tarih şu şekildedir:

Vezîr-i â'zam oldun gel 'alîlik eyle lutf idüp

Didüm herkes yeridür dâd u cûd ider 'Alî Pâşâ (1029) (Karaca, 1995: 164).

b. Noktalı Tarih

Arap alfabesinde harfler noktalı ve noktasız diye ikiye ayrılırdı. Noktalı harflere “huruf-ı mücevher” veya “huruf-ı mu'cem” adı verilmekteydi. Şairler hünerlerini göstermek için noktalı ve noktasız harflerle tarihler düşürmüşler. Noktalı tarih, şairlerin bir mısra veya beyitte, sadece noktalı harfleri kullanarak düşürdüğü tarih türüdür (Karabey, 2015: 202). Hâşimî'nin tarih düşürmedeki hünerlerinden biri de bu tarih çeşididir:

'Amel kıl mısra'-ı evvelden olup noktalı rükni

Yine ol beş oldı 'aded Hayy ismine mazhar (1016) (Karaca, 1995: 161).

c. Noktasız Tarih Söylenmek istenen tarihi noktasız harflerin hesaplanmasıyla ortaya çıkan tarih çeşididir. Kullanımı maharet isteyen bu tarih çeşidini Hâşimî de kullanmıştır.

Kev âkib şâh-ı encüm meh ana der-bân-ı 'ıyd olsun (1020)

Her ay devr eyleyüp meh başa giydikçe külâh-ı nev (1020) (Karaca, 1995: 164).

d. Noktalı ve Noktasız Harflerle Tarihler

Bir mısra veya beyitteki noktalı ve noktasız harflerin ayrı ayrı sayı değerlerinin toplanmasıyla düşürülen tarihtir. Bu tarih çeşidine “mu'cem tarih” veya “muhammel tarih” de denilmektedir. Hâşimî, Ahmet Paşa'nın kaptan-ı derya oluşuna yazdığı tarih kasidesinde farklı pek çok tarihi bir arada kullanmıştır. Bu kasidede kullanılan tarihlerden biri de noktalı ve noktasız tarihtir.

Kitâbından iki üslûbıla tefrîk-i ecnâs it

Mukatta'la muvassal noktalı vü noktasız ister (1016) (Karaca, 1995: 160).

e. Muvassal Harflerle Tarih

Bir tarih mısraında veya beyitinde birbirine bitişik şekilde yazılan harflerin toplamıyla oluşturulan tarih türüdür. Bu tarih çeşidine “musil” de denilmektedir. Tek

başına söylenen bir tarih türü olmamakla beraber, çok tarih veren beyit ve mısralarda tarihleri hesaplarken kullanılmaktadır. Çok nadir kullanılan bir tarih düşürme çeşididir (Yakıt, 1992: 461-462). Hâşimî, Ahmet Paşa'nın kaptan-ı derya olması münasebetiyle yazdığı tarih kasidesinde tercih ettiği türlerden biri de muvassal tarihtir:

Kapudan eyledi Pâşâ'yı pâk etvâr idüp dâver

Cihân-ı dâd odur dâd anda behcetle o dâd-âver (1016) (Karaca, 1995: 160).

f. Mukatt'a Harflerle Tarih

Bir tarih mısramın ya da beytinin birbirine bitişmeyen, yani kelime içinde bitiştilmeden yandaki harflere yazılan harflerin hesabıyla düşürülen tarih türüdür. Muvassal tarih gibi yalnız başına kullanılan bir tarih türü değildir (Yakıt, 1992: 462-463). Hâşimî de bu ender kullanılan tarih çeşidini tercih eden şairlerden biridir:

Riyâset sadr efendi sem'i dârât ü 'atâ câyîn (1023) (Karaca, 1995: 160).

g. Muhkarrer Harflerle Tarih

Bir tarih mısramın ya da beyitin içinde en az iki defa kullanılan harflerle söylenen tarih türüdür. Bazı usta şairler, hüner göstermek için bir tarih vermekle yetinmezler, kimi manzumelerinin bütün beyitlerinde aynı tarihi düşürürler. Hem konuya sadık kalma hem de vezne bağlı kalmak için söylenmesi oldukça zor bir tarih türüdür. Bu nedenle bu tür tarihlerin Türk edebiyatında örnekleri azdır (Karabey, 2015: 78-79). Bursalı Hâşimî Divan'ında yer verdiği tarih kasidelerinin bütün mısralarında aynı tarihi düşürme başarısı göstermiştir. Hâşimî, Sultan Ahmet Camii'nin yapımı vesilesiyle yazdığı 53 beyitlik kasidenin bütün mısralarında aynı tarihi düşürmüştür. Kasidenin ilk beyiti numune olarak verilmiştir:

Câmi'i sultân-ı dîndür Ka'be gibi dil-küşâ

Merve Hakkı bu aceb zîbâ makâm-ı pür-safâ (1026) (Karaca, 1995: 160).

h. Müstezâdla Söylenen Tarihler

Kimi tarih mısralarının tam tarih veremediği durumlarda, aynı mısramın altına tarihi ve anlamı tamamlayan bir manzume parçası ilave edilir. Bu işlem, edebî bir nazım biçimi olan müstezâd vasıtasıyla yapılır. Kara Çelebi-zâde'nin Anadolu Kazaskeri olması münasebetiyle Hâşimî'nin düşürdüğü müstezâdın son beyiti şu şekildedir:

Kara Çelebi-zâde Efendi gelüp oldı

Sadr-ı Anadolu (1023) (Karaca, 1995: 177).

IV. IV. II. Lafzen Tarihler

Tarihlerin ebced hesabıyla söylenmediği, yılın rakamla değil sözle ifade edildiği tarih türüdür. Düz tarih adı da verilen bu tarih türünün kullanım sıklığı manen tarihlere göre daha azdır. Hâşimî, mimari bir yapının itmasına lafzen düşürdüğü tarih şu şekildedir:

Hesâb-ı sâli her mısra'da ma'dûd oldı yazıldı

Müceddid bin yigirmi üçde sâli bu temâm oldu (1023) (Karaca, 1995: 150).

IV. IV. III. Lafzen ve Manen

Tarih manzumesinde düşürülmek istenen yılı hem harflerin sayı değeri hem de lafzen söylenmesiyle oluşturulan tarih türüdür. Bu tür tarihler, söylenmesi bakımından zor olduğu için çok tercih edilen bir tarih çeşidi değildir. Hüner gerektiren bu tarih türünün Hâşimî tarafından da kullanıldığı görülmektedir.

Didüm ey Hâşimî Târîhin onun lafzen ü manen

Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz tondı bin otuzda (1030) (Karaca, 1995: 207).

IV. IV. IV. Karışık Tarihler

Karışık tarihler, birkaç tarih türünün bir arada söylenmesiyle oluşturulan tarih çeşididir. Sanatlı bir tarih söyleme biçimi olan karışık tarihler, maharet gerektiren zor tarihler sınıfına girmektedir. Klasik edebiyatımızda bu tür tarihlerin sayısı çok azdır (Karabey, 2015: 259-260).

Yedi târîh idüp bir beyti hakkâ tarz-ı hâs üzre

Sfât-ı pâkile nâm-ı şerîfi ana 'unvândur

Riyâset sadr Efendi Sem'i dârât u 'atâ câyin

N'ola lutf idüp ihyâ eylese bu sâhib-i şândur (Karaca, 1995: 214).

Hâşimî'nin bu tarih beyitlerinin ilk mısraında “mukatta, muvassal, noktalı, noktasız, mükerrer ve gayrı mükerrer” harflerinin hesaplanmasıyla toplam altı tarih elde edilmektedir. Son mısradaki “tam tarih” türüyle beraber manzumede toplam yedi tarih bulunmaktadır.

IV. IV. V. Satranç Usûlü Tarih

Şairlerin maharetlerini göstermek için kullandıkları tarih türlerinden biri de satranç usûlü tarihlerdir. Kabiliyet gerektiren ve oldukça zor olan bu tarih türü “vefk usûlü tarih” olarak da bilinmektedir. Bu tarih türünde verilmek istenen yıl farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Şair burada verdiği manzumeyi sağdan sola ve yukarıdan aşağıya bölerek kendi içerisinde aynı tarihleri verir (Yakıt, 1992: 504). Hâşimî'nin Sultan Ahmet'in tahta çıkış tarihi olan h. 1012'yi veren iki beytini örnek üzerinden izah edelim:

Zehî zîver/ der Ahmed/ ne sultan hem/ budur emced

Mehin mesned/ zehî dergeh/ o dilcu der/ o be maksâd

O deryâ dil/ bu dergehde/ cihân ârâ /sened es'ad

Mu'iz es'ad/ özi maksad/ güher zâyed/ sema mesned (1012) (Karaca, 1995, s. 215).

Çizgi ile ayrılan parçalar sağdan sola, yukarıdan aşağıya ve çaprazlama hesaplandığında 1012 tarihini vermektedir. Hâşimî, bu yöntemle yukarıdaki iki beyitle toplam 10 defa 1012 tarihini söylemiştir. İsmail Yakıt'ın Mehmet Demirhan'dan nakille aktardığı bilgiye göre; Hâşimî'nin bu satranç tarihli manzumesinde, farklı bazı hesaplamalar yapıldığında 24 adet tarihin çıkabileceği aktarılmıştır (Yakıt, 1992: 504).

IV. IV. VI. Mu'amma Tarihler

Mu'amme kelimesi gizlenmiş, saklanmış manalarına gelmektedir. Mu'amma halinden isim çıkan mensur veya manzum bilmecelerdir. Her ne kadar lügaz ile benzerlik arz etse de lügaz, her konuda yazılabilen bilmecelerdir. Mu'amma ise sadece insan ismini bulmaya yönelik bilmecelerdir. Divan edebiyatında şairlerin sıkça başvurduğu bir tarih türüdür (Yakıt, 1992: 505). Hâşimî'nin Sultan Ahmed hakkında düşürdüğü tarih şu şekildedir.

Matla'ından şems-i tâli' kendü dilde nâmıla

Şâh-ı mâh itdi yüzden anda evdâd-ı kâmla

Rûyı çün gül-rûh-veş leb mi 'aceb cân

Sûr u 'tyda desti bûsıyla sebeb-i âlî

Rûh virdi gün gibi yüz tutdı bu şân

Mey lebi yârân bes itsem cân taleb-i devrân (Karaca, 1995: 211).

Yukarıdaki üç beyitte ortaya çıkan altı ibareyi, çeşitli hesaplamalarla bir araya getirdiğimizde "Sultan Ahmed Hân 'âlîşân-ı devrân" ismi ortaya çıkmaktadır (Yakıt, 1992: 506). Tarih düşürmedeki ustalığıyla bilinen Bursalı Hâşimî, bir kasidesindeki tarihin çözümü için ödüllü bir mu'amma yazmıştır. Bu mu'ammadaki bir mısra da otuz harf bulunduğunu ve bu harflerin her biri için birer altın vaat ettiğini söylemiştir. Hâşimî'nin çözümü için ödül koyduğu mu'amma manzumesinin son beyiti şudur:

Kodum bu mısra'a ögdül otuz kâmil 'ayâr altun

Semend-i tab'ıla menzil olanlar merd-i meydândur (Karaca, 1995: 212).

V. Tarih Manzumelerinin Yazılış Sebeplerine Göre Tasnifi

Başlangıcından günümüze kadar tarih düşürme sanatı, neredeyse hayattaki tüm olaylar için söylenmiştir. Klasik edebiyatımızdaki şairler ağırlıklı olarak; padişahların tahta çıkışı, önemli devlet adamlarının bir vazifeye atanması, vefatlar ve önemli mimari eserlerin inşası için tarih düşürmüşlerdir. Bunun dışında kışın gelmesi, bir şahısın sakal bırakması veya bir hayvanın ölümü gibi durumlara da tarihler düşürülmüştür. Hâşimî Divan'ında tarih düşürmelerin, konularına göre çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Tarih manzumelerinin yazılış konularına göre dağılımı

	Yazılış sebeplerine göre tarihler	Yazılış sıklıkları
1	Cülûs	9

2	Ferman	1
3	Mimari eser inşası	21
4	Fetih	6
5	Göreve atanma	37
6	Kitap bitirme	1
7	Görevden ayrılma	1
8	Evlenme	1
9	Doğum	1
10	Vefat	40
11	Tamir	1
12	Ziyaret	5
13	Mevlid	1
14	Sünnet	2
15	Kışın gelmesi	1
16	Diğer	3
	Toplam	131

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Bursalı Hâşimî Divan'ında 16 farklı konu başlığı için tarih düşürülmüştür. Divandaki tarihlerin çoğunluğunu 40'ı vefatlar, 37'si göreve atanma 21'i ise mimari eserlerin inşası için söylenen tarihler oluşturmaktadır. Bursalı Hâşimî, divanında vefatlar için toplam 40 tarih düşürmüştür. Şair bu tarih manzumelerini çoğunluğunu padişah, sadrazam, şair, ulema ve yakın arkadaşlarının vefatları için söylemiştir. Hâşimî, üstat olarak gördüğü Cinânî'nin vefatına şu tarihi düşürmüştür:

İşidüp intikâlin Hâşimî, dâ'î didi târîh

Cinânî eyleye gülzâr-ı 'adne varıcak menzil (1004) (Karaca, 1995: 195).

Divanda en çok düşürülen tarih konularından biri de bir vazifeye atanma vesilesiyle söylenen tarihlere dir. Hâşimî'nin Ganî-zâde Efendi'nin kazasker oluşuna düşürdüğü tarih manzumesinin son beyiti şöyledir:

Yüz sürüp pâyine didüm Hâşimî târîhini

Oldı yine Rûm ili sadrı mekân sultânuma (1032) (Karaca, 1995: 194).

Bursalı Hâşimî'nin Divan'ından örneklerini verdiğimiz bu tarihlerin yanında, içtimai hayattaki sıradan olayları için de söylediği pek çok tarihi manzumesi bulunmaktadır. Sultan Osman Müftü'nün kızının doğumuna düşürdüğü tarihin son beyiti şu şekildedir:

Târîh-i latîfin didi hâtif ol an

Müftü kızını 'adlile oldı Sultân (1031) (Karaca, 1995: 209).

VI. Sonuç

Ebcet hesabı ve devamında gelişen tarih düşürme sanatı, Türk-İslam kültüründe oldukça rağbet görmüştür. Özellikle klasik edebiyatımızın en iyi ürünlerini vermeye başladığı XV. yüzyıldan itibaren gelişim göstermiş XVIII. yüzyılda ise en parlak dönemini yaşamıştır. Daha çok padişahların tahta çıkışı, sadrazamlar başta olmak üzere diğer devlet adamlarının terfileri, fetihler, önemli mimari eserlerin inşası ve mühim şahsiyetlerin vefatları gibi konulara tarihler düşürülmüştür. Hızır Bey'le başladığı tahmin edilen tarih düşürme geleneği Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Bu geleneğin Divan edebiyatındaki pek çok şairde numunesini görmek mümkündür. Gerek söyledikleri tarih sayısı gerekse tarih söylemedeki tür zenginlikleri bazı şairleri ön plana çıkarmıştır. Kandî, Emrî, Sürûrî ve Antepli Aynî gibi şairle tarih düşürmede adlarından söz ettirmiş şairlerdir. Bu şairlerle beraber adı zikredilen diğer bir müverrih de Bursalı Hâşimî'dir. Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla beraber, kendisinden bahseden kaynakların tamamı şairin tarih söylemedeki maharetine değinmiştir. Divan'ında 131 tarih manzummesine yer veren Hâşimî, bu manzumelerin bütününde 700'ün üzerinde tarih düşürmüştür. Bu yönüyle Türk edebiyatında en çok tarih düşüren şairlerden biri konumundadır. Hâşimî, sayıca fazla tarih düşürmekle beraber, hüner gerektiren zor tarihler de söylemiştir. Şair, muammalı, satranç usûlü, muvassal, mükerrer gibi söylenmesi zor tarihleri rahatlıkla kullanmıştır. Ayrıca 30 ve 53 beyit hacmindeki tarih kasidelerinin her bir beyitine aynı tarihi düşürme başarısı göstermiştir. Hâşimî'nin tarihlerdeki başarısı sadece farklı türde tarih söylemekle sınırlı değildir. Nitekim tarih verdiği konuların oldukça farklı olması onun diğer bir başarısına örnektir.

Kaynaklar

- Bulan, A. (1993). *Hâşimî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkidli Metni*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınarcı, M. N. (2016). *Türkçe Şair Tezkirelerinin Kaynakları*. Grafiker Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2020). Tarih Düşürme Ustası Kandî ve Manzum Tarihleri. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, (7), 1077-1089.
- Demirel, Ş. (2008). Antepli Aynî Divan'ındaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 3 (4), 372-398.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitapevi.
- Ece, S. (1996). *Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ece, S. (2003). Bursalı Hâşimî ve Eserleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 53-58.
- Kalyon, F. (1998). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabey, T. (1992). *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karabey, T. (2011). Tarih Düşürme Geleneği. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 80-82). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Karaca, O. S. (1995). Hâşimî Divânı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuşoğlu, M. O. (2012) *Sâdıkî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâs Adlı Eseri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, E. Özer, F. (2019). *Faik Reşâd Eslâf*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kut, G. (2010). *Acâ'ibü'l-Mahlukât, Eski Türk Edebiyatı Araştırmalar*. Simurg Yayınları.
- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzü's-Şu'arâ*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sungurhan, A. (2017). *Kınazlızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Uçak, S. (2015). *Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, M. İ. (1994) Ebced. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 68-70). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yakıt, İ. (2003). *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. Ötüken Yayınları.
- Zavotçu, G. (2017). *Rızâ Tezkiresi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

HASTAOĞLU, E. ERDOĞAN, M. İŞKİN, M. (2021). Gastronomi Turizmi Kapsamında Türkiye Peynir Çeşitliliği Haritası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1084-1113.

Gastronomi Turizmi Kapsamında Türkiye Peynir Çeşitliliği Haritası

Emre HASTAOĞLU (*)


Melda ERDOĞAN (**)

Mustafa İŞKİN (***)


Öz: Peynir, çok eski zamanlardan bu yana tüketilen besleyici bir gıdadır. Peynir tarımla uğraşan tüm toplumlarda kıymetli bir gıda maddesi olarak görülmektedir. Dünya'nın birçok bölgesinde üretilen peynir o bölgelerin yeme-içme ve tarım kültürünü de bize göstermektedir. Dünya mutfağında vazgeçilmez bir gıda maddesi olan peynir ülkelerin kültür zenginliğinin bir parçasıdır. Peynirin çeşitliliğini etkileyen faktörlerden bazıları ise o ülkenin kültürüne ve mutfağına verdiği önemden geçmektedir. Peynir insan sağlığı açısından bakıldığında da çok önemli bir yerdedir. Peynir, D vitamini, protein, kalsiyum, çinko gibi önemli besin değerlerine sahiptir. Türkiye'deki bitki örtüsü ve iklim çeşitliliği nedeniyle peynirin hammaddesi olan sütün yapısında da farklılıklar oluşabilmektedir. Hemen hemen her kültürde, her bölgede farklı tekniklerle üretilen peynirin üretim süreçlerinde, süt ve diğer hammaddeler birçok teknik aşamadan geçerek peynire dönüşmektedir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte peynir üretim süreçleri de modernize edilmiştir. Sütün yanı sıra üretim teknikleri ve yörenin florası da üretilen peynirlerin çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu çeşitlilik endüstriyel ve geleneksel peynir pazarının genişlemesine ve farklı peynir arayışında olanların ilgisini çekmektedir.


Bu çalışmada, Türkiye'deki bölgelere göre farklılık gösteren peynir çeşitlerinin özelliklerinin belirlenmesi ve iç turizmde yeni destinasyonların belirlenmesinde etkili olacağı düşünülen peynir rotalarının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde toplam 75 peynir çeşidinin üretimi ve özellikleri veri araştırılmıştır. Bunlardan 21 tanesinin besin öğelerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Araştırmanın devamında endüstriyel olarak en çok üretimi gerçekleşen beyaz peynir (4), kaşar peyniri (6), tel peynir (6), tulum peynir (7), otlu peynir (6), haşlama peynir (6) olmak üzere 35 adet endüstriyel peynirin teknik özellikleri ve farklılıkları araştırılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, kullanılan sütün cinsi (inek, koyun, keçi), pıhtı oluşturma yöntemleri (asit, şirden, maya), kullanılan yağ oranı (tam yağlı, az yağlı gibi.), tuz oranı (az tuzlu, tuzlu, tuzsuz), protein düzeyi, sütün işlem görmesi (pastörize, çiğ), kullanılan otlar ve baharatlar, olgunlaşma süresi (olgun, taze), iklim, hava sıcaklığı, alışkanlıklar, doğal mikroflora, gelenekler ve imkanlar gibi birçok etken doğrultusunda Türkiye'deki peynirlerin çeşitlendiği tespit edilmiştir.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü (e-posta: ehastaoglu@cumhuriyet.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-8802-6632>

**) Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı (e-posta: mld.erdgn1@outlook.com.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0812-5305>

***) Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü (e-posta: mustafaiskin@cumhuriyet.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-5097-2268>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Söz konusu çeşitlilik unsurlarından önemli olan ve gastronomi turizmi kapsamında turizm hareketlerine katılan turistlere rota belirlemede yardımcı olabilecek, peynirin yağ, protein oranları ve kullanılan otlar ve baharatlara göre destinasyon düzeyinde sınıflandırma yapılmıştır. Böylelikle hangi destinasyonlarda ne tarz peynirlerin bulunduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda gastronomi faaliyetlerine katılan turistler için rotalar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peynir, peynir üretimi, peynir türleri, süt, Türkiye’de peynir çeşitleri.

Turkey Cheese Diversity Map within the Scope of Gastronomy Tourism

Abstract: Cheese is a nutritious food that has been consumed since ancient times. Cheese, which is produced with different techniques in almost every culture, in every region, goes through many technical stages. With the development of technology, cheese production has also been modernized. Cheese has become a valuable food item in all societies engaged in agriculture. Cheese produced in many parts of the world also shows us the food, beverage and agricultural culture of those regions. Cheese, which is an indispensable food item in world cuisine, is a part of the cultural richness of countries. Some of the factors affecting the diversity of cheese are the importance given to the culture and cuisine of that country. Cheese has a very important place in terms of human health. Cheese has important nutritional values such as vitamin D, protein, calcium and zinc. Due to the diversity of vegetation and climate in Turkey, there may be differences in the structure of milk, which is the raw material of cheese. In addition to milk, production techniques and the flora of the region have also led to the diversity of the cheeses produced. This variety attracts the expansion of the industrial and traditional cheese market and the interest of those who are looking for different cheeses.

In this research, it is aimed to determine the characteristics of cheese varieties that differ according to regions in Turkey and to create cheese routes that are thought to be effective in determining new destinations in domestic tourism. In accordance with this purpose; The production and characteristics of a total of 75 cheese varieties in seven geographical regions of Turkey were investigated. Comparison of the nutritional elements of 21 of them was made. In the continuation of the research, the most industrially produced white cheese (4), cheddar cheese (6), string cheese (6), tulum cheese (7), herbed cheese (6), boiled cheese (6), the technical analysis of 35 industrial cheeses. characteristics and differences were investigated.

When the results are evaluated, the variety of cheese in our country, the type of milk used (cow, sheep, goat), the methods of forming clots (acid, shirren, yeast), the rate of fat (full fat, low fat, etc.), salt rate (low salt, salty). Cheese variety has developed due to many factors such as milk, unsalted), processing of milk (pasteurized, raw), herbs and spices used, ripening time (ripe, fresh), climate, air temperature, habits, natural microflora, traditions and possibilities. When the nutritional values of the local cheeses produced in Turkey were compared, it was seen that Trakya old kashar cheese had the highest energy value and Erzurum civil cheese had the lowest energy value.

Keywords: Cheese, cheese production, cheese types, milk, cheese types in Turkey

Makale Geliş Tarihi: 26.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.898327

I. Giriş

Sütün beslenmemizdeki önemi her geçen gün artmaktadır. Güncel beslenme piramidinde de en sık tüketilmesi gereken besin grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece süt değil, süt ürünleri de benzer besin değerine sahip olup süt ürünlerin tüketim miktarı ve tüketim şekli toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Özel beslenme grupları olan bireylerin süt ve süt ürünlerinden bir veya birkaçını tüketmemekte ve tüketemediklerinin yerine ikame başka süt ürünlerini tercih etmektedirler. Bununla birlikte sütün bileşimi, yöreden yöreye bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Türkiye'nin doğu bölgesindeki süt veren bir inekle iç bölgesinde süt veren ineğin süt kalitesinde, sütün aromasında ve bileşiminde farklılıklar görülmektedir. Bunun birçok sebebi vardır. Hayvanın ırkı, beslenme şekli, yaşı, bulunduğu ortamdaki sıcaklık gibi birçok etken sütün kalitesini de etkilemektedir (Tarakçı, Bölük ve Karaağaç, 2015: 53). Sütteki bu farklılıklar süt ürünlerinin de lezzet, yapı, renk gibi birçok özelliğini etkilemektedir.

Peynir dünyada olduğu gibi Türkiye'de en sık tüketilen süt ürünlerindedir. Sütün kalitesinin iyi olması süten üretilmiş olan peynirinde kalitesini etkilemektedir. Bugün peynir mutfaklarımızın vazgeçilmez bir parçasıdır. Peynir bir mutfağın kültürünün yansımasıdır. Çok eski tarihlerden bu yana peynir tüm dünya mutfağında çok önemli bir değere sahiptir.

Gastronomi turizmi giderek önemi ve çeşitliliği artan dinamik bir turizm çeşididir. Farklı yiyecek veya içecekleri deneyimlemek üzere insanlar seyahat etmektedirler. Bu seyahatlere konaklama, ibadet ve iş gibi farklı amaçlar da eklenebilmektedir. Peynir rotaları sayesinde farklı destinasyonlarda farklı peynirleri tadım yapma ve satın alma amaçlarıyla insanlar peynir turizmi gerçekleştirebilmektedir.

II. Peynir, Üretimi ve Tarihçesi

Peynir, dünya çapında çok çeşitli tat ve şekillerde üretilen fermente süt ürünlerindedir. Önceleri sadece süt bileşenlerini korumanın bir yolu olarak, peynir, son derece besleyici olmasının yanı sıra, epik niteliklere sahip bir yüksek mutfak ürünü haline gelmiştir. Dünyada 1000'den fazla peynir çeşidi olduğunu öne sürülmekte olup, araştırmacıların çoğu 400 ile 500 arasında peynir çeşidi tanımlayabilmişlerdir (Fox, 1993: 6).

Peynirin yaklaşık 8000 yıl önce Irak'ta Dicle ve Fırat arasındaki "Bereketli Hilal"de evrimleştiğine inanılmaktadır. Sözde "Tarım Devrimi" burada bitki ve hayvanların evcilleştirilmesiyle gerçekleşmiştir. İnsanoğlu kısa süre sonra evcil hayvanlarının ürettiği sütün besleyici değerini anlamış ve annenin sütünü yavrularıyla paylaşmayı başarmıştır. Ne yazık ki, süt aynı zamanda sütü kirleten bakteriler için de zengin bir besin kaynağıdır. Bazı türleri enerji kaynağı olarak süt şekeri, laktozu kullanır ve yan ürün olarak laktik asit üretir. Bakteriyel büyüme ve asit üretimi, depolama sırasında veya daha stabil bir ürün üretmek için sıcak ve kuru iklimde sütü kurutma girişimleri sırasında meydana gelmiştir. Yeterli asit üretildiğinde, sütün temel proteinleri olan kazeinler, yağ

hapseden bir jel oluşturmak üzere izoelektrik noktalarında pıhtılaşmış ve böylece dünyanın ilk fermente süt ürünleri tesadüfen üretilmiştir (Fox, 1993: 6).

Bazı kaynaklarda peynirin ilk olarak çobanlar tarafından keşfedildiği de yazmaktadır. Bazı kaynaklarda ise sütün tesadüfen ekşidiğine değinilmektedir. Kanada için yapılan gezide koyunun midesinde taşıdığı sütün tesadüfen pıhtılaşmasıyla peynirin ortaya çıktığı söylenmektedir. Başka kaynaklara göre ise İskit Türklerinin kısraklı ehlileştirmesinden sonra kısrak sütünü ekşitip peyniri bulduğu söylenmiştir. Somut bir kaynak bulunamamasıyla birlikte ilk peynirin Mezopotamya topraklarında yapıldığı kabul görülmüştür. Türklerin Anadolu'ya göçü sonrasında peynir sözcüğünün dilimize geçtiği görülmektedir (Bekiroğlu, 2019: 6).

İnek, koyun ve keçi gibi hayvanların ehlileştirilmesinden sonra hayvanların sütünden faydalanılmış süt, artık bir gıda olarak kullanılmaya ve işlenmeye başlamıştır. Öyle ki sütün ilk işlenmesinin Mezopotamya topraklarına kadar dayandığı yazıtlarda ve sütunlarda önümüze çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-i Lügat-it Türk kitabında da peynirden bahsedilmiştir. "udma- udhitma" adıyla geçmiştir. Peynir Farsçadan dilimize dahil edilmiştir. Dede Korkut'ta kitabında peynire yer vermiştir. Peynirin insan sağlığı açısından birçok faydası bulunmaktadır. Kutsal kitap Tevrat'ta dahi peynir faydasından öneminden bahsedilmiştir (ankaratb.org.tr).

Osmanlı mutfak kültürüne bakıldığında süt ve süttten imal edilen peynir, kaymak yapımının öğrenildiği ve mutfak kültürüne dahil edildiği görülmektedir. Farklı peynir çeşitleri ilgi çekmiş, bu peynirlerle farklı yemekler denenmiş ve bu dönemde dışarıdan ithal peynirler getirilmeye başlanmıştır. Bu peynirlere örnek olarak "parmezan" peyniri örnek gösterilebilir (Durlu ve Gün, 2008: 4)

Peynirin üretimi yöreden yöreye değişmekle birlikte temelde süt proteini olan kazeinin enzim veya starter kültür (mayalanma sürecini hızlandırıp yönlendirerek istenen özelliklerde fermente gıda üretmek amacıyla hammaddeye katılan mikroorganizma kültürü) ile pıhtılaşması sonucu serbest kalan peynir altı suyunun uzaklaşması ve sertleşen pıhtının yapı oluşumunun tamamlanmasına dayanır. Burada peynirleri birbirinden ayıran özellikler starter kültür kullanılıp kullanılmadığı, starter kültürün özellikleri, olgunlaşma şartları, sütün bileşimi, hayvanın beslenme şartlarıdır. Bu nedenlerle, günümüzde her yörenin kendine has peyniri bulunmaktadır.

Türkiye'de yoğun bir peynir çeşitliliği bulunmakla birlikte özellikli peynir turizm rotaları oluşturulmamıştır. Fransa'da ve İtalya'da var olan peynir gezileri sayesinde bölgesel kalkınma, tanınırlık ve sürdürülebilir tarım faaliyetleri hız kazanmıştır (Cihangir ve Demirhan, 2020: 140). Bu faaliyetler hem süt endüstrisine hem de turizm endüstrisine büyük katkılar sağladığı görülmüştür (Atış ve Çelikoğlu, 2017: 35; Kan, Gülçubuk ve Küçükçongar, 2010: 16)

III. Bölgelere Göre Peynir Çeşitleri

A. Marmara Bölgesi

Marmara Bölgesi peynir üretimi açısından sanayileşmiş bir üretim şekline sahiptir. Üretim genellikle mandıralarda ya da fabrikalarda yapılmaktadır. Bölge gelirinin büyük bir çoğunluğunu peynir üretimi ve büyükbaş küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinden kazanmaktadır. Bu bölgede genellikle İnek ve Sığır yetiştiriciliği yapılmaktadır, üretim yerleri genellikle; Edirne, Çanakkale, Tekirdağ, Balıkesir, Kırklareli'dir. Kırklareli peynir üretimi açısından bölgenin liderliğini ele almış durumdadır. Bölgede yetiştirilen bir diğer küçükbaş hayvan ise kıvırcık koyun türüdür. Bu türün sütü oldukça kıymetlidir ve süt verimi 62 – 89 kg arasında değişim göstermektedir (Ceyhan, Erdoğan ve Sezenler, 2007: 213). Kıvırcık koyun sütünden elde edilen peynirlerin lezzetleri diğer peynir çeşitlerine oranla daha kalitelidir ve daha çok tercih edilmektedir.

Her bölge kendi gelişim düzeyine bağlı olarak piyasaya sunduğu peynir çeşitlerine sahiptir. Marmara Bölgesi'ndeki peynir çeşitleri ise; Edirne beyaz peyniri, Ezine beyaz peyniri, Bursa Mihaliç peyniri, Abaza peyniri, Kırklareli peyniri, Trakya Eski kaşarı, Çerkez peyniri ve kaymaklı lor bölgenin en kıymetli peynirlerindedir. Edirne ve Ezine peynirleri coğrafi tescil altındadır.

Edirne Beyaz Peyniri: Bölgenin kıymetli peynirlerinden Edirne beyaz peynirinin üretimi salamura yöntemiyle ya da tenekeme yöntemiyle yapılmaktadır. Edirne beyaz peyniri ülkemizin birçok bölgesinde üretilmesine rağmen yoğunlukla üretimi Marmara Bölgesi'nde yapılmaktadır. Kendine özgü yapısı, tadı ve kokusu olan peyniri farklı kılan ise Edirne'nin coğrafi bölgesi ve o bölgedeki sütün çeşidine göre farklılık göstermesidir. Bir diğer etken ise peynirin yapısıdır, bu yapıya etki eden salamura tuzlanarak olgunlaştırılmasıdır ve bu sayede peynirin yapısının gözenekli ya da düz bir yapıya sahip olmasıdır (Durlu ve Gün, 2008: 3). Ülkemizde en yaygın tüketilen coğrafi işaretli peynir çeşididir (Saygılı, Demirci ve Samav, 2020: 15).

Ezine Beyaz Peyniri: Marmara Bölgesi'nde üretilen beyaz peynir çeşitleri arasında coğrafi işaretli olan bir peynirdir. Peyniri diğer peynirlerden özel kılan koyun, keçi, inek sütünün birleşmesinden elde edilmesidir (Özdemir ve Dülger, 2018:11). Ezine peynirin rengi açık sarıdır, orta sertliktedir ve kırılğan bir yapıya sahip değildir (Saygılı vd., 2020: 16).

Mihaliç Peyniri: Bursa, Balıkesir Karacabey civarlarında üretilmektedir. Bölgede peynirin bir diğer adı kelle peyniridir. Kalitesini tam yağlı koyun ve kıvırcık koyun sütünden almaktadır (Bulut, 2006). Üretim tekniği açısından yapımı kaşar peynirine benzeyen Mihaliç peyniri, keskin kokulu, gözenekli ve biraz tuzlu bir peynir çeşididir olmasıdır (Durlu ve Gün, 2008: 4)

Abaza Peyniri: Genel olarak koyun, keçi, inek ve manda sütünden üretilmektedir. Füme ya da taze olarak üretimi yapılmaktadır. Abazalar tarafından üretilen bir peynir çeşididir (Bekiroğlu, 2019: 52).

Kırklareli Peyniri: Kırklareli peyniri üretildikten sonra 6 ay buzhanede bekletilmektedir. Koyun sütünden yapıldığı gibi, koyun sütüne keçi sütü katılarak da yapılmaktadır. İnek sütünden üretilen Kırklareli peyniri biraz daha sert bir yapıya sahiptir, peyniri özel kılan bir diğer unsur ise doğal maya kullanılmasıdır (kırklareli.gov.tr, 2021).

Trakya Eski Kaşarı: Kars kaşar peyniriyle karıştırılmaktadır. Kars kaşar peyniri genellikle inek sütünden üretilmektedir. Trakya eski kaşar peyniri ise küçükbaş hayvanların sütünden üretilmektedir. Peynire sarımsak rengini ise kullanılan süt vermektedir. Üretimi yapıldıktan sonra 30-60 gün içerisinde tuzlama yöntemiyle olgunlaştırılır (peynirler.gen.tr,2020).

İsli Çerkez Peyniri: İnek veya koyun sütünün işlenerek üretilen yöresel bir peynir çeşididir. Peyniri özel kılan ekşi peynir suyu kullanılmasıdır. Tuzlama yöntemiyle olgunlaştırılıp, birkaç gün soğuk bir ortamda bekletilir. Olgunlaşan peynir 1 hafta boyunca islenir. Uzun ömürlüdür. Yapı olarak yumuşak bir peynirdir (Acar ve Karaosmanoğlu, 2019: 192).

B. Ege Bölgesi

Bölgede üretilen peynirlerin büyük çoğunluğu koyun ve keçi sütünden üretilmektedir (Bekiroğlu, 2019: 71). Yörüklerle birlikte deri tulum tekniği öğrenilmiş ve tenekede salamuralı ile yeni bir şekil ve ticari kazanç sağlamıştır. Salamuralı tulum tekniğinin ilk ortaya çıktığı yer Bergama'dır. Bölgenin temsilciliğini sepet peyniri taşımaktadır. Bölgenin meşhur peynirleri; Kirlihanım, Sepet peyniri, Koponesti peyniri, İzmir tulum peyniri, Sepet lor, İzmir Ödemiş teneke tulumu, Tire çamur peyniri gibi peynir çeşitleri bulunmaktadır.

Kirlihanım Peyniri: Lor peynirinin üretimiyle benzerlik göstermektedir, peynir altı suyuyla üretilir tuzsuz ve yağsız bir yapıdadır. Olgunlaşmasında küflendirme yöntemi kullanılmıştır. Bu küf peynire kendine özgü koku, tat ve lezzet vermektedir (peynirrehberi.com, 2021).

Sepet Peyniri: Sepet peyniri Ege Bölgesi'ne ait yıllardan bugüne üretimi hala etmekte olan geleneksel bir peynir çeşididir. Bu peynirin yapımı göçmenlerden kültürümüze kazandırılmıştır. Peynire şekil verilirken sepetlerden yararlanılmaktadır. Sepet peyniri imalatında genellikle yün ve keçi sütü kullanılır (Ercan, 2009: 15). Sepet peyniri az tuzludur ve çoğunlukla gözenekli bir yapıya sahiptir ve Mihaliç peynirine de benzemektedir (Kınık, Ergüllü ve Akbulut, 1999: 152).

Koponesti Peyniri: Genellikle İzmir bölgesinde üretilen Yunan menşeli bir peynir çeşididir. Ege ve Yunan adalarında meze olarak sofralarda yer bulur. Koponesti ismi Yunancadan dilimize geçmiştir ve Türkçede karşılığı dövülmüştür. Peynir bu adı yapım aşamasından almaktadır, lor peyniri iyice yoğurularak bir kaba alınır ve tuzlanarak muhafaza edilir. Peynirin kıvamı yoğurt kıvamındadır ve rengi koyu sarı ile açık

kahverengi arasındadır. Tuzlu ve aroması yoğun bir peynir çeşididir (Kamber ve Çelik, 2007: 12).

İzmir Tulum Peyniri: İzmir tulum peynirinde genellikle koyun keçi ve inek sütü karıştırılarak kullanılır. Mandıralarda ya da fabrikalarda üretildiğinde teneke kutularda paketlenildiği için Teneke tulum peyniri denir ancak hayvan derilerinde depolandığında salamura tulum peyniri denir. Genel olarak rengi beyazdır ama kullanılan sütün türü, peynirdeki tuz oranı rengi etkiler. Sert ve tam yağlı bir peynir çeşididir. Kendine ait aroması ve tadı vardır (Kamber ve Çelik, 2007: 13).

Ayvalık Sepet Loru: Sepet peyniri ya da Kirlihanım peynirinin peynir altı suyundan elde edilmektedir. Rengi sarımsıdır. Genellikle inek, koyun ve keçi sütlerinden üretilir az tuzludur yemeklerde tatlılarda tercih edilir çoğunlukla (Durlu ve Gün, 2008: 4)

Tire Çamur Peyniri: İzmir'in Tire ilçesinde imalatı yapılmaktadır. Çoğunlukla peynir yerel halk tarafından tüketilmektedir. Koyun keçi sütünden üretildiği gibi son zamanlarda inek sütünden de imal edilmektedir. Peynir altı suyuna süt eklenir daha sonra İzmir tulum peynirinin salamurası da eklenip kıvam verilir. Kahvaltılarda ekmeğe sürülerek yenilen yöresel bir peynirdir (Kamber ve Çelik, 2007: 14).

Armola Peyniri: İzmir'in Seferihisar ilçesinde üretimi yapılmaktadır. Kırıntı tulum peynirinin üzerine yoğurt ilave edilir birkaç gün ardından keçi sütü ilave edilerek tulumlara konur 10-15 gün sonra tüketimi hazır hale gelmektedir. Peynir yapı olarak sürülebilir kıvamda tat olarak ise ekşimtraktır ve tuzlu bir peynir çeşididir (Eroğlu, 2011: 20).

C. Akdeniz Bölgesi

Akdeniz Bölgesi'nde yapılan peynir çeşitleri keçi sütünden yapılmaktadır, bu bölgede genellikle tulum, hayvan derilerinden üretilen peynir çeşitleri çok fazladır. Tatlı yapımı içinde peynir çeşitleri üretilmektedir ve en ünlüsü künefe yapımında kullanılan künefe peyniridir (Bekiroğlu, 2019: 53). Bu bölgede üretilen peynir çeşitleri genellikle; Sürk, İskenderun künefe peyniri, Hatay ezme peyniri, hellim, keş peyniri, çimi tulum peyniri, Hatay dil peyniri, kuru çökelek, testi peyniri, kelle peyniri ve bez kaşar peyniri bölgenin ünlü peynirlerindedir.

Antakya Sürkü Çökeleği: Asit özelliği yüksek olan inek sütü ya da ayranın kaynatılarak içerisine zahter, biber salçası tuz ve baharatlar eklenip yoğurularak üretilmektedir. Turuncu rengi ve konik şekli ile kendine özgü bir yapısı vardır acı, ekşi ve tuzlu tatları içeren bir çökelek çeşididir (Saygılı vd., 2020: 14).

Hatay Ezme Peyniri: Baskı peyniri olarak da yörede bilinmektedir. Olgunlaşma süresi kısa sürelidir. İnek sütünden üretilmektedir bundan dolayı da peynirin rengi beyazdır. Yapı olarak elastik ve gözeneksiz bir yapıya sahiptir. Kahvaltılarda kullanılan bir peynir çeşididir (Bekiroğlu, 2019: 55)

Keş Peyniri: Ülkemizde yoğurt ya da tereyağından üretilmektedir. Yağından ayrılıp tuzlanarak bez torbalara alınıp 1-2 gün baskılanarak olgunlaştırılır. Belirli bir şekle sahip değildir keş peyniri beyazımsı bir renktedir, yağsız kendine özgü bir kokuya sahiptir. Türkiye'nin bazı yörelerinde ham çökelek, çökelek ismiyle de bilinmektedir (Kalender ve Güzeller, 2013: 5).

Çimi Tulum Peyniri: Antalya Serik bölgesine ait bir tulum peyniridir. Çiğ keçi sütüne oğlak ya da kuzu şirdeni ve tuz ilave edilerek üretimi yapılmaktadır. Keçi tulumları içerisine peynir hava almayacak şekilde doldurulup mahzen ya da içi genellikle karlarla dolu obruklara 3 – 4 ay olgunlaştırılmak için bırakılır (Kılıç vd., 2002: 57). Keskin kokulu ve gözeneksiz bir yapıya sahiptir rengi deriye yakın bölgeler sarımtırak iken orta kısımları beyazdır (Kiraz, 2018: 15).

Hatay Dil Peyniri: Görüntüsünden dolayı bu adı almıştır. Bu peynirin yapımında çiğ koyun sütü kullanılmaktadır. Sıcak suda haşlanarak erildikten sonra peynire özgü bir şekil verilip salamura yöntemiyle olgunlaşmaya bırakılır. Yağlı tuzsuz ve kendine has kokuya tada aromaya sahip bir peynir çeşididir (Uysal, 2008: 13).

Hatay Carra Peyniri (Testi Peyniri): Keçi ya da inek sütünden üretimi yapılmaktadır. Bir kat peynir bir kat tuz ve bir kat çökelek konular çökeleğe zahter ya da çörek otu eklenir carra adındaki testilere doldurulur testinin ağzı 3 – 4 gün sonra özel bir harçla sıvanıp kapatılır. Serin bir yerde toprağa gömülüp 3 ay olgunlaşmaya bırakılır (Aygün, 2001: 331).

Kelle Peyniri: Kahramanmaraş il ve ilçelerinde koyun sütünden üretimi yapılmaktadır. Salamura da olgunlaştırılan peynir çeşitlerindedir. Kendine has kokusu, tadı ve yapısı vardır. Genellikle yöre halkı tarafından üretimi yapılmaktadır. Haşlanarak hazırlanır ve kelle şeklindedir (Altun ve Köse, 2016: 643).

Yalvaç Küp Peyniri: Isparta'nın Yalvaç ilçesinde koyun, keçi ya da inek sütünden yapılmaktadır genellikle inek sütünden üretilmektedir. İnek sütünün içerisine maya ve tuz eklenip 1 gün bekledikten sonra elde edilen peynirin içerisine çörek otu tuz eklenip küplere doldurulur küplerin ağız kısmı özel bir harçla kapatılıp toprağa gömülür yaklaşık 1 yıl bekletilir. Kendine has bir kokusu ve acımtırak bir tadı vardır (Albay ve Şimşek, 2020: 209-212).

Antalya Lor Peyniri: Nor peyniri olarak da bilinmektedir peynir altı suyundan elde edilmektedir. Genellikle kahvaltılarda ve böreklerde kullanılır tuzsuz sürülebilir kıvamda bir yapısı vardır (Bekiroğlu, 2019: 55).

Künefe Peyniri: Üretiminde inek sütü kullanılmaktadır mayalanıp tellemesi haşlanarak üretilir. Dil peyniri ve Sünme peyniriyle benzer özellikler gösterir tuzsuz bir peynirdir. Künefe yapımında kullanılmaktadır (Bekiroğlu, 2019: 53).

Ç. Karadeniz Bölgesi

Türkiye'deki tüm bölgeler arasında peynir çeşitliği açısından liderliği Karadeniz Bölgesi taşımaktadır. Peynirleri ahşap kovalar da olgunlaştırma yöntemi de Karadeniz Bölgesi'ne aittir. Bölge'deki peynir çeşitliği ve miktarı oldukça önemlidir. Genel olarak koyun, keçi, inek ve manda sütü kullanılmaktadır (Bekiroğlu, 2019: 75). Aho peyniri, Kolete peyniri, Gorcola peyniri, Tel peyniri, Torba peyniri, Deleme peyniri, Kaşar Tellisi gibi peynirler bölgenin ünlü peynirlerindedir.

Aho Peyniri: Trabzon Araklı ilçesinde inek sütü ve golot peyniriyle üretimi yapılmaktadır. Çok tuzlu kendine has boğazı yakan ve biberimsi bir tadı vardır. Renk olarak sarımtırak ve elma büyüklüğünde dayanaklı bir yapısı vardır (Kılıç, 2013: 45).

Kolot Peyniri: Bölgede golo, kolote, kolot, koloti olarak da bilinmektedir. Yağsız koyun ya da inek sütünden üretilmektedir. Kurun denilen fiçılarda olgunlaştırmaya bırakılır. Renk olarak sarımtırak şekil olarak pideye benzeyen kolot peyniri bölge halkının da severek yediği mihlamanın önemli malzemelerindedir (Saygılı vd., 2020: 18).

Gorcolo Peyniri: Artvin Ardahan yörelerinde genellikle yağsız inek sütünden üretilir. Gorcolo peyniri lezzetli krem renginde bir peynirdir. Peynir özellikle yaz aylarında yapılır bunun sebebi yaz ayında peynir olgunlaşırken bir küf bırakır bu küf peynire aromatik bir tat verir peynirin bu aşamasından sonra peynire “göğermiş” de denir (Kamber ve Çelik, 2007: 5).

Telli Peyniri: Doğu Karadeniz Bölgesi'nde koyun, keçi, inek sütünden veya karışımlarından yapılmaktadır. Telli peynir yapı olarak sert bir peynirdir, orta yağlı, sarımtırak bir renge sahiptir. Erzurum Civil peyniri ve Kars Çeçil peyniri ile benzerlik göstermektedir (Öründü, 2016: 45).

Minci Peyniri: Karadeniz Bölgesi'nde “çökelek” olarak da bilinmektedir, yoğurt, süt ya da ayrandan üretilmektedir. Kuymak yapımında da kullanılır yağsız ve tuzsuz bir peynirdir kalsiyum ve protein bakımından oldukça zengindir (Aloğlu, Turhan ve Öner, 2012: 5).

Kargı Tulum Peyniri: İnek, koyun, keçi sütünden üretilir yapım aşaması farklı olan bir peynir çeşididir mayasında incir acı suyu vardır ve süt hiçbir ısı işlem görmez iyotsuz tuz eklenerek çöktürülür. Koyun derisinde 3 ay olgunlaştırmaya bırakılır (Kiraz, 2019: 20).

Karın Kaymağı Peyniri: Karın kaymağı peyniri özellikle koyun sütünden üretilmektedir. Tulum peynirine benzemektedir işkembeye basılarak olgunlaştırılır yağ oranı çok yüksek bir peynir çeşididir. Genellikle Gümüşhane ve çevresinde üretimi sağlanmaktadır (Çakmakçı, Şengül ve Çağlar, 1995: 201). Yağ oranının fazla olmasından kaynaklı kendine has bir kokusu tadı ve yapısı vardır (Şengül, Erkaya ve Ceyhun, 2011: 57).

Külek Peyniri: Karadeniz Bölgesi'nin hemen hemen her ilçesinde üretilen lor ve tulum peynirinin genel adlarından biridir. Genellikle koyun sütünden üretilir son zamanlar da inek sütünden de yapılmaktadır. Külek peyniri ilkbahar ve yaz aylarında daha fazla üretimi sağlanmaktadır. Külek denilen fiçılarda peynir olgunlaşmaya bırakılır hafif tuzlu bir peynir çeşididir Aho peyniriyle benzerlik gösterir (Kamber ve Terzi, 2008: 96).

İmansız Peyniri (Tecen Peyniri- Uzayan Peynir): Genellikle Giresun-Trabzon bölgelerinde inek ya da koyun sütünün içerisine maya atılarak üretilen bir peynir çeşididir. Mayalanma işleminden sonra yoğurt kıvamı alır ve peynir suyunu bırakması için bez torbalara konularak üzerine ağırlık konur. İstenilen kıvama geldiğinde farklı biçimlerde kesilerek tuzlu suda muhafaza edilir (Ayyıldız ve Şahingöz, 2018: 403).

Minzi Kurut Peyniri: Minzi peynirinin bastırılıp kurutulmasıyla elde edilir. Minzi peynirinin tuzlanıp şekil verilerek üretildiği peynir çeşididir. 2-3 saat kurutulup olgunlaşmaya bırakılır uzun ömürlüdür (Kamber ve Terzi, 2008: 97).

Yusufeli Küflü Köy Peyniri: Artvin'inin Yusufeli ilçesinde üretimi sağlanmaktadır. Genellikle beyaz peynir veya tam yağlı süt bez torbalara aktarılır ve kuruması için güneş alan bir yerde bırakılır. Peynirin çatlamasıyla küf oluşur. Küflü bir peynir çeşididir (Kamber ve Terzi, 2008: 98).

Kadina Peyniri: Rize ilinde inek sütünden üretimi yapılmaktadır. Özellikle muhlama yapımında tercih edilir. Yapım olarak peynir yapımıyla aynıdır sadece farkı kadina adındaki fiçılarda olgunlaştırılması yapılmaktadır. Tuzlu yağsız bir peynir çeşididir (Bekiroğlu, 2019: 73).

D. Doğu Anadolu Bölgesi

Türkiye'nin en yüksek bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılığında fazla olmasından kaynaklı kıymetli sütlerden üretilen peynirlerin yoğun olduğu bir bölgedir. Bu bölgenin en önemli peynirleri; Erzurum çivil peyniri, Kars gravyeri, Van otlu peyniri, Saçak peyniri, Şavak Tulum peyniri, Erzincan tulum peyniri.

Erzurum Cıvil Peyniri: Erzurum Cıvil peyniri meralarda özel otlarla beslenen hayvanların sütlerinden üretilmektedir. Sütten yağ tamamen uzaklaştırılarak mayalandırılıp yoğurulur bu işleminden sonra askılara asılarak tel tel olması sağlanır. Cıvil peyniri beyaz renkli az tuzlu bir peynir çeşididir. Taze olarak tüketildiği gibi salamura yöntemiyle de tüketilmektedir. Coğrafi işaretle tescillenmiştir (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 175).

Gögermiş Peynir (Küflü Lor Peyniri): Erzurum Civil peynirinden sonra bölge halkı tarafından sevilerek tüketilen coğrafi işaretli bir peynir çeşididir. Lor peynirinin Civil peynirle birlikte tulumlara basılarak küflendirilir. Gögermiş peynir ya da küflü lor peyniri olarak da bilinmektedir (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 176).

Kars Kaşarı: Kars ve Ardahan üretimi yapılmaktadır. Kars kaşarını diğer kaşarlardan ayıran en önemli özellik üretiminde kullanılan süttür bu sütler endemik bitkiler ve otlardan beslenen hayvanlardan alınır. Ayırt edici özelliklerinden biri ise kaşar taze iken beyaza yakın bir renktedir bir hafta sonunda ise dışında bir kabuk oluşup kaşarın renginin sarıya dönmesidir. Kabuk zaman içerisinde griye dönmektedir. Az tuzlu ve süte yakın bir tadı vardır. Altı ayda olgunlaşıp tüketime hazır hale gelir. Coğrafi işaretli peynir çeşitlerindedir (Durusoy, 2017: 20).

Kars Gravyeri: Peynirin üretiminde Zavot ırkı hayvanların sütleri kullanılmaktadır. Peynirin kabuğu altın sarısı renginde, yapısı gözenekli ve kendine ait bir kokusu vardır. Üretimi uzun süren peynir çeşitlerindedir yedi ayda tüketime hazır hale gelmektedir. 70 kg peynir tekerinin oluşumunda 700 kg süt kullanılır. Su, tereyağı, ekmele ile Gorcolo eritmesi yapılır tüketilir (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 177).

Van Otlı Peyniri: Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Bölgesi'nde çiğ koyun sütünden üretilmektedir. Peynirdeki lezzet ve kalite içerisine eklenen otlar, kokusu ve yapım aşamasından kaynaklanmaktadır. Gözenekli bir yapıya sahiptir ve beyazımsı bir renktedir. Kuru tuzlama ve salamura tuzlama yöntemiyle olgunlaştırılmaktadır. Coğrafi işaretli yöresel bir peynir çeşididir (Karacaoğlu, Köşker ve Yenipınar, 2014: 16).

Van Otlı Cacık Peyniri: Koyun ve keçi sütleri kaynatılarak soğutulup yoğurt mayası ile mayalandırılır. Çökelek haline gelen peynire çeşitli otlar eklenerek torbaya alınır. Otlı cacık peynirlerin bidonlara basılmasında kullanılır (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 175).

Erzincan Tulum Peyniri: İlk coğrafi işareti alan yöresel peynirimizdir. Genellikle Karaman koyun sütünden üretimi yapılmaktadır. Tunceli, Erzincan, Elâzığ illerinde "şavak" peyniri olarak da bilinmektedir. Kemah tuzu ile bidonlara ya da tulumlara basılarak yaklaşık 1 yıl mağaralarda olgunlaştırılmaktadır. Yapısal olarak gözeneksiz, dağılmayan bir yapıya sahiptir. Kendine özgü tereyağı ve ekşimsi bir tada ve beyazımsı renge sahip yöresel bir peynir çeşididir (Akar ve Tekinşen, 2017: 220).

Türkmen Saçak Peyniri: Türkmen Saçak peyniri genellikle Kars ve Ardahan illerinde yağsız süttten üretilmektedir son zamanlarda Erzurum, Ağrı ve Iğdır'da da üretimi yapılmaktadır. Yağsız, tuzlu tel tel ayrılan uzun ömürlü yöresel bir peynir çeşididir (Kılınçlı, 2019: 15).

Şavak Tulum Peyniri: Şavak peyniri koyun sütünden üretilen orta yumuşaklıkta kendine özgü tat ve kokuya sahip yöresel bir peynir çeşididir. Genellikle Elazığ, Tunceli, Bingöl'de üretimi yapılmaktadır. Şilav adındaki maya ile mayalandırılır. Oluşan peyniri bez torbalara doldurularak sabaha kadar bekletilir ve dilimlenip tuzlu salamurada bekletilir (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 175).

Yaprak Peyniri: Yöresel peynirlerimizdendir genellikle Karacadağ bölgesinde üretimi sağlanır. Yaprak peyniri gri sarımtırak renginde ve çiğ koyun sütünden üretilip haşlanarak peynir hamur şeklinde açılır 5x5 cm porsiyonlara ayrılarak salamura da 2-3 ay olgunlaşmaya bırakılır (Keskin, 2019).

Dövme Peyniri: Hakkâri Şemdinli ilçesinde koyun ve inek sütlerinden yapılır. Ufalanmış tuzlu ve parlak beyaz renge sahip yöresel bir peynir çeşididir (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 176).

Motal Peyniri: Kuru tulum peyniri çeşitlerinden biri olan Motal peyniri Muş ve yöresinde çiğ koyun sütünden üretilmektedir. Motal peynirinin üretim aşamasında beyaz peynir çiğ süt ve çeçil peyniri kullanılır. Koyun ya da keçi derisine doldurularak toprağa gömülür ve 3 ay olgunlaşmaya bırakılır (Andiç, Gençcelep ve Tunçtürk, 2010: 425).

Tomas Peyniri: Tomas peyniri ülkemizde Doğu Anadolu Bölgesi'nde üretimi yapılmaktadır. Tomas peyniri yapımında koyun ve keçi sütünden yoğurt üretilir ve bu yoğurtla birlikte ayrına ısıtılarak uygulanarak çökelek elde edilir. Çökeleğe tuz, tereyağı, kaymak ve yoğurt eklenip deri tulumlara basılır. 3 ay olgunlaştırıldıktan sonra 2. kez yoğurularak tulumla basılıp tüketilir. Yörelere göre adı değişmekte olup Serto, Karın kaymağı da denmektedir. Peynirin kendine ait kokusu küfü ve rengi vardır (Korucu, 2012: 22).

Pestigen Peyniri: Pestigen peyniri Tunceli, Erzurum, Bingöl ve Elazığ illerinde üretilmektedir. Az yağlı, yumuşak kıvamlı ve kirli beyaz renge sahip bir yoğurt konsantresi çeşididir. Ekşitilerek lor haline getirilir ve suyunu bıraktıktan sonra deri tulumlara basılarak olgunlaştırılır (Güzeller ve Koboyeva, 2020: 176).

Varto Keçi Peyniri: Muş ilinin Varto ilçesinde keçi sütünden üretimi yapılmaktadır. Keçi sütü güneş altında belli bir sıcaklığa gelene kadar bekletilir ve içerisine maya ilave edilerek pıhtı haline getirilir. Bu pıhtıları keten bez torbalara alarak suyu süzdürülür ve böylelikle keçi peyniri elde edilir (tr.wikipedia.org).

Herki Peyniri: Hakkâri Şemdinli ilçesine ait bir peynir çeşididir. Sütün içerisindeki yağ yayılarak ayrılır. Yağsız kısım mayalanır oluşan pıhtı soğuması için dinlendirilir ve yoğurt kıvamı alan pıhtı bez torbalara alınarak suyu süzülür. Yüksek bir yere alınarak peynirin sertleşmesi sağlanır. Sertleşen peynir dilimlenerek 3-4 gün bekletilir ve tüketime hazır hale getirilir (turkascihaberleri.com).

E. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi peynirleri genellikle Doğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nden etkilenmiştir. Yazların kurak geçmesinden kaynaklı peynirlerin yapıları haşlanarak ve tuz oranı yüksek salamuralarda olgunlaştırılır. Bu bölgenin ünlü peynirleri; Diyarbakır örgü peyniri, Gaziantep sıkma peyniri, Urfa beyaz peyniri, Mardin Tecen peyniridir

Diyarbakır Örgü Peyniri: Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde genellikle bahar aylarında koyun ya da keçi ve inek sütünün karışımından yapılmaktadır. Yapım aşaması olarak kaşar peynirine benzemektedir. Beyaz parlak rengi, kendine özgü aroması ve istenildiğinde elle iplik biçiminde ayrılan Diyarbakır örgü peyniri sevilerek tüketilen peynir çeşitleri arasındadır (Saygılı vd., 2020: 17).

Gaziantep Sıkma Peyniri: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gaziantep ilinde koyun sütünden ya da koyun ve keçi sütünün karışımından üretilmektedir. Telemesi haşlanarak yapılan peynir çeşitlerindedir. Taze olarak ya da salamurada bekletilerek tüketilir. Salamurada beklemesinden kaynaklı peynir yapı olarak sert ve çok tuzludur tüketilmeden önce sıcak suda bekletilir. Gaziantep sıkma peyniri coğrafi işaretli yöresel peynir çeşitlerindedir (Yalınz, 2019: 659).

Urfa Beyaz Peyniri: Şanlıurfa bölgesinde koyun veya keçi sütünden üretimi sağlanmaktadır. Genellikle bahar ve yaz dönemlerinde üretilir. Haşlanarak üretilen peynir çeşitlerindedir. Taze olarak tüketilebildiği gibi soğuk hava depolarında tuzlu salamurada 3 – 4 ay olgunlaştırılarak da tüketilir. Kendine özgü bir şekle ve tada sahiptir yenilmeden önce sıcak suda bekletilir (Ardıç, Yalçın ve Nizamoğlu, 2007: 90).

Siirt Otlı Peyniri: Siirt'in yöresel peynir çeşitlerinden Siirt otlı peyniri, çiğ inek sütünden ya da koyun sütünden üretilmektedir. Süt mayalandırılarak pıhtı oluşturulur bu pıhtılar bez torbalara alınır içerisine hazırlanan otlar eklenir. Baskılama işlemine alınan peynir 3 – 4 saat süzölmeye bırakılır. Dilimlenerek kuru ya da salamura da tuzlanarak olgunlaştırılır (Doğan, 2012: 22).

Adıyaman Pazarcık Köy Peyniri: Yöre halkının genellikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak için koyun sütünden üretmiş olduğu bir peynir çeşididir. Sütler kaynatılarak peynir mayası ile mayalandırılır ve mayalanan peynir cendere bezlerine alınarak baskılama yöntemi uygulanır. Peynir dilimlenerek kaynatılan peynir suyunun içine atılır. Su ılıyınca peynirler içinden alınarak tuzlanır ve bidonlara basılıp olgunlaşmaya bırakılır (yoreselpeynir.com)

Urfa Topak Peyniri: Peynir bölge halkın da kız memesi, kuzubaşı adı da verilmektedir. Genellikle çiğ koyun ve keçi sütlerinden şubat Temmuz aylarında üretilmektedir. Peynirin dayanıklılığını arttırmak için peynir iyice tuzlanır ve bidonlara basılır. Salamuralarda tuzla bekleyen peynir sertleşir ve soğuk hava depolarında temmuza kadar olgunlaştırılır (yoreselpeynir.com).

Gaziantep Tulum Peyniri: Tam yağlı sütlerden üretimi yapılmaktadır. Sütün süzme işleminden sonra ısıtılır ve pıhtılaştırılarak içerisine maya ilave edilir oluşan pıhtı parçalanır. Keten torbalara konularak süzölür baskılama yöntemi ile süzölmeye bırakılır. Oluşan telleme ufalanır keçi veya oğlak tulumlarına basılarak olgunlaştırmaya bırakılır serin yerde muhafaza edilir (acar.coolpage.biz).

Adıyaman Basma Peyniri: Genellikle koyun sütünden üretimi yapılmaktadır. Sütler bezlerde süzdürülür, süzdürülen süt kaynatılır ve soğutulur. Süt ılıdığına maya eklenir.

Oluşan pıhtılar ufalanarak torbalara alınır ve peynir süzdürülme işlemine alınır. Süzülen peynirler tuzlanıp teneyekeye basılarak olgunlaştırılır (acar.coolpage.biz).

Batman Kozluk Kok Peyniri: Bölge halkı tarafından koyun ve inek sütünden üretilir. Süt kaynatılır sütün üstünde kalan kısımlar alınarak bez torbalara alınır. Peynir suyunun süzdürülmesi için huni benzeri tahtadan bir yapıya alınır ve ağırlık konulur. Suyu süzülen peynir ufalanılıp 2-3 gün bekletilir. Sararan peynirler tuzlanır ve deri tulumlarda olgunlaştırılır (acar.coolpage.biz).

G. İç Anadolu Bölgesi

Kurak iklimin hâkim olduğu bu bölgede peynir üretimi genellikle koyun ve keçi sütlerinden yapıp geleneksel yöntemle tulumlara basılarak obruklarda olgunlaştırılır (antregourmet.com) Bu bölgenin ünlü peynirleri; Divle tulum peyniri, Yozgat çanak peyniri, Küpecik peyniri, Avanos çömlek peyniri ve gödelek peyniri gibi yöresel peynir çeşitleridir.

Konya Ereğli Bez Tulum Peyniri: Konya'nın birçok ilçesinde inek veya koyun sütünden üretimi yapılmaktadır. Sütler cendere bezinden geçirilerek mayalandırılır elde edilen pıhtı bez torbalara konulur ve üzerine ağırlık konarak fazla suyunun süzülmesi sağlanır. Baskılama işleminden çıkarılan teleme ufalanarak tuzlanır. Tuzlanan peynirler eriyip şekil alması için sıcak suya konur. Eriyen peynirler bez tulumlara basılarak serin bir odada 1-2 ay olgunlaştırılmaya bırakılır (Çalım, 2007: 22).

Konya Cihanbeyli Küflü Peyniri: Konya'nın Cihanbeyli, Karapınar, Ereğli gibi koyun üretiminin yoğun olduğu bölgelerde üretimi yapılmaktadır. Yağı alınmış koyun sütünden üretilen Cihanbeyli küflü peyniri yöresel bir peynir çeşididir. Yağının alınmasından kaynaklı doğal küflen peynir aflatoksin oluşumunu engelliyor (eregli.bel.tr).

Sivas Küp Peyniri: Sivas ve ilçelerinde tam yağlı ya da az yağlı inek sütünden üretilmektedir. Peynir mayası ilave edilen ve kendine has lezzeti ve aromatik tadı olan yöresel bir peynir çeşididir. Elde edilen pıhtı küçük kalıplar halinde kesilerek tuzlanır ve küplere yerleştirilir. Küpün boş kalan yerlerine çörek otu, lor ve üretimi sağlanan peynir ufalanarak doldurulur. Doldurulan peynir ağzı bezle kapatılarak yarısı ya da tamamı toprağa gömülerek olgunlaştırılır (Ergin ve Koca, 2019: 5).

Divle Tulum Peyniri: Divle tulum peyniri adını konulduğu obruktan almıştır. Genellikle koyun sütünden ya da koyun ve inek sütünün karıştırılarak kullanılmasıyla üretilmektedir. Hazırlanan peynir ufalanılıp tuzlanarak koyun keçi tulumlarına basılır 1 hafta evde bekletilip daha sonra olgunlaştırılmak için obruğa bırakılır. Olgunlaşan peynir kendine ait bir küf bırakır. Küflendirilerek olgunlaştırılan coğrafi işaretli bir peynir çeşididir (Morul,2011: 25).

Yozgat Çanak Peyniri: Coğrafi işaretli peynir çeşitlerimizdendir. Yozgat ve ilçelerinden küçükbaş hayvanların sütlerinden üretimi yapılmaktadır. Yarım yağlı ya da az olgunlaşmış peynir çanakların içine basılarak olgunlaştırılmak için kuma gömülür.

Gömülen kumun nemli ve rutubetli olması olgunlaştırma aşamasında önemlidir (Saygılı vd., 2020: 16).

Avanos Çömlek Peyniri: Genellikle koyun ve inek peynirlerinin suya konularak acısı çıkartılıp üretilmektedir. Süzülen peynirler parçalanarak tuzlanarak çömleklere basılır. Çömleğin ağzının hava almaması için çömlek çamurla veya hamurla kapatılır. Kilerde hazırlanan dere kumuna gömülerek 3-4 ay olgunlaştırılır (Güldemir ve Işık, 2011: 5).

Gödelek- Niğde Küp Peyniri: Adını peynirlerin içine basıldığı çömlekten almaktadır. İnek, koyun ve keçi sütünün mayalandırılmasıyla üretilir. Elde edilen peynir küplere basılarak kuma gömülerek olgunlaştırılır (Okur, 2010: 16).

Kayseri Çömlek Peyniri: Kayseri ve Kayseri'nin belli yörelerinde taze süzölmüş peynirden üretilir. Soğuk suda bekletilen peynir haşlanarak ufalanıp tuzlanır, çörek otu da isteğe bağlı eklenir. Boşluk olmayacak şekilde küplere basılır. Küpün ağzı iç yağ ile kapatılır. Olgunlaştırılmak için serin bir ortamda kuma gömülür (Özgören ve Seçkin, 2012: 55).

Konya Küflü Peyniri: Konya ili ve bölgelerinde üretilmektedir süt mayalanıp süzdürülür oluşan pıhtı bezlere doldurulur üzerine ağırlık konarak peynir suyu süzdürülür, oluşan teleme koyun keçi tulumlarına basılır tulum delinerek üzerine ağırlık konup bir hafta bekletilir. Süzölmüş peynir 3-4 ay olgunlaştırılmak için serin yerde muhafaza edilir (Özgören ve Seçkin, 2012: 56).

Gölbaşı Tulum Peyniri: Ankara Gölbaşı ilçesinde inek koyun ya da keçi sütlerinden üretilmektedir. Mayalanan peynirden oluşan pıhtı bez torbalara doldurulur ve suyunun süzölmüşü için baskı uygulanır. Teleme kesilerek salamura konup 2-3 ay olgunlaştırılır. Olgunlaşan peynir rendelenerek kuzu tulumuna basılır. Süzölmüş peynir ikince kez yağ durumuna bakılıp içerisine krema eklenerek tekrar tulumuna basılır ve olgunlaşması için 2-2,5 ay serin yerde muhafaza edilir (Gün, 2012).

Kargı Tulum Peyniri: Çorum'un Kargı ilçesinde koyun, keçi, inek, manda sütünden üretilmektedir. Süt mayalanıp oluşan pıhtı bez torbalara aktarılıp baskı uygulanarak süzdürülür. Süzölmüş peynir geniş bir leğene alınarak tuzlanıp bez torbalara alınarak baskı uygulanır. Bu işlem bir ay devam eder istenilen kıvama geldiğinde kıvırcık ırkı koyun tulumuna basılarak olgunlaştırılmak için serin yerde muhafaza edilir (Gün, 2012: 17).

Çepni Tulum Peyniri: Konya il ve yörelerinde keçi sütünden üretimi sağlanır. Tam yağlı keçi sütü mayalandırılır oluşan pıhtı kırılır ve bez torbalarda peynir suyu süzdürülür. İstenilen kıvama geldiğinde tekrar parçalanır ve başka bir tulumuna aktarılır. Aktarılan tulumun ağzı dikilir 3-4 ay mağaralarda olgunlaştırmaya bırakılır (Gün, 2012: 17).

Karaman Ermenek Tulum Peyniri: Karaman bölgesinde tam yağlı koyun sütünden üretimi sağlanmaktadır. Elde edilen pıhtı tuzlanarak içerisine çörek otu eklenir ve olgunlaştırılmak için deri tulumlara basılır (Gün, 2012: 19).

Ğ. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Hellim Peyniri: Kıbrıs peyniri olarak dilimize geçmiştir genel olarak koyun ve keçi sütünden üretimi yapılmaktadır son zamanlarda inek sütünden de yapımına başlanılmıştır. İnek sütünden üretilen hellim peynirinin rengi beyaz iken koyun ve keçi sütünden üretilen peynirler sarımtıraktır. Hellim peyniri yapı olarak yarı sert bir yapıdadır. Salamura tekniği ile tenekelerde olgunlaştırılmıştır. Hellim peyniri kızartılarak da yemeklerde kahvaltılar da tüketilmektedir (Erbay, Koca ve Üçüncü, 2010: 5).

IV. Endüstriyel Peynirler

Ülkemizde peynir çeşitliliği bakımından en çok üretilen endüstriyel peynirler, beyaz peynir, kaşar peyniri, tulum peynirdir (Tarakçı vd., 2015: 56). Türkiye'deki peynir çeşitlerinin tüketimdeki payının % 85 – 89'unu beyaz salamura, kaşar ve tulum peynirleri, geri kalan % 11-15'ini de çeşitli yöresel peynirler oluşturmaktadır (Tekinşen ve Nizamoglu, 2003: 154). Bunlara ek olarak çeşitli otlu peynirler, çökelekler ve yöresel peynirler endüstriyel ve butik olarak üretilmektedir.

İnek peyniri üretimi 2020 yılında 53.675 ton ile bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 10 artmıştır. Koyun, keçi, manda ve karışık sütlerden elde edilen peynir çeşitleri ise 3,422 ton ile bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 26,7 artmıştır. Son üç yılın peynir üretim miktarları karşılaştırıldığında, her yıl belli oranlarda artışlar görülmektedir. Bunun sebepleri, her geçen yıl ürün talebinin artışı, peynir üretiminde teknolojinin gelişmesi ve salgın döneminde gıda maddelerinde oluşan talep artışı söylenebilir. TÜİK verileri incelendiğinde, 2021 yılında 59.834 ton peynir üretilmiştir. TÜİK'ten ulaşılan verilere göre son 10 yılın en yüksek üretim miktarı elde edilmiştir (TÜİK, 2021).

A. Beyaz Peynir

Üretiminde genellikle koyun, keçi ve inek sütü kullanılmaktadır ve genellikle bu sütler çiğ ya da pastörize olarak kullanılmaktadır. Süt belli bir sıcaklığa getirildiğinde şirden mayası eklenerek pıhtılaştırılır ve cendere bezlerine alınarak baskı uygulanıp porsiyonlara bölünür ve hazırlanmış olan salamurada bekletilerek olgunlaştırılıp tüketime uygun hale getirilir. Sütün hangi cins hayvandan temin edildiğine ve peynirin yapısına göre farklı beyaz peynirler üretilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'de Üretilen Bazı Beyaz Peynir Çeşitlerinin Farklılıkları

Bölge	Peynir	Süt	Olgunlaştırma		Mayalama	Haşlama
			Yöntemi	Yapı		
Marmara	Edime Peyniri	Çiğ/ Pastörize	Salamura	Gözenekli	Şirden	
Ege	Ezine Peyniri	Koyun/ Keçi	Salamura	Gözenekli	Şirden	
Konya	Keçi				Peynir	
İç Anadolu	Keçi peyniri	Keçi	Salamura	Gözeneksiz	Mayası	

Kıbrıs	Hellim Peyniri	Keçi/ Koyun/ İnek	Salamura	Gözeneksiz	Taze Süt	Pıhtısı Haşlanır
--------	-------------------	----------------------	----------	------------	----------	---------------------

B. Kaşar Peyniri

Kaşar peyniri çok sık tüketilen sert peynirlerdendir. Genellikle koyun sütünden üretilmektedir. Pıhtısı haşlanarak ya da telleme yöntemi kullanılır. Üretim tekniği olarak beyaz peynirle benzer bir özellik göstermektedir beyaz peynir üretiminden farkı tellemenin fermantasyona bırakılmasıdır. Geleneksel üretim tekniğinde asitlik gelişimi uygun hale geldiğinde “sicim çekme” veya “yaprak açma” işlemleriyle belirlenir. Bu işlem sonucunda pütürsüz ve kopmayan bir yapıya geldiğinde haşlanabilir. İstenilen asit derecesine geldiğinde telleme dilimlenir ince ince kesilerek %3 – 5 oranında tuz bulunan haşlama suyuna atılarak hamur hali alır oluşan bu hamur yoğurularak göbek bağlanıp kalıplara yerleştirilir. Kaşar peyniri hazır hale geldiğinde çuval içinde soğuk hava depolarında ya da mağaralarda bekletilip eskitilir (Özkaya vd., 2008: 5). Üretim yöntemine göre Türkiye’de üretilen farklı kaşar peynirler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de Üretilen Bazı Kaşar Peynir Çeşitlerinin Farklılıkları

Bölge	Peynir	Süt	Olgunlaştırma Yöntemi	Yapı	Mayalam	Haşlama	Renk
Doğu Anadolu	Kars Kaşar Peyniri	İnek/ Koyun/ n/ Keçi	Soğuk Oda	Elastik	Şirden	Pıhtısı Haşlanır ak	Sarı
Marmara	Kırıkkale Kaşar Peyniri	İnek/ Koyun/ n/ Keçi	Soğuk Oda	Elastik	Şirden	Pıhtısı Haşlanır ak	Limon Sarısı
Karadeniz	Trabzon Kadırga Kaşar Peyniri	İnek/ Koyun/ n	Soğuk Oda	Elastik	Peynir Mayası	Pıhtısı Haşlanır ak	Açık Sarı
Karadeniz	Tonya Kaşar Peyniri	İnek	Soğuk Oda	Elastik	Peynir Mayası	Pıhtısı Haşlanır ak	Sarı
Doğu Anadolu	Muş Kaşar Peyniri	İnek/ Keçi	Soğuk Oda	Yumuşak	Şirden		Koyu Sarı
Doğu Anadolu	Kars Gravyeri	İnek	Salamura	Sert ve Gözenekli	Peynir Mayası/Es ki Gravyer	Pıhtısı Haşlanır ak	Açık Sarı

C. Tulum Peyniri

Tulum peyniri hemen tüketilmeyen belli bir olgunlaşmaya ulaşması gereken bir peynir çeşididir. Eskilerden gelen bir özellik peynirlerin daha uzun ömürlü olması için

tulumlara basılara gömülür ve peynirin ömrü uzatılır. Genellikle üretimin de inek, yağlı ya da yağsız koyun ve keçi sütü kullanılır. Üretiminde pastörize ya da çiğ süt kullanılarak mayalama işlemi yapılır. Oluşan telleme elle ya da bir bıçak yardımıyla küçük parçalara bölünerek tulum, bidon, teneke kutular içine konularak toprakta, mağarada, obruklarda 2 – 3 ay olgunlaşmaya bırakılır (Özkaya ve Akgün, 2008: 38). Çeşitli tulum peynirlerin üretim ve depolama şekilleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'de Üretilen Bazı Tulum Peynir Çeşitlerinin Farklılıkları

Peynir	Süt	Olgunlaşma Süresi	Depolama	Ambalaj Tipi	Mayalama
Erzincan Tulum Peyniri	Koyun	2-3 ay	Soğuk Hava	Bidon/Deri	Şirden
Afyon Tulum Peyniri	Koyun/Keçi/İnek	6-18 ay	Mağara	Deri/Tulum	Çiğ Süt
Şavak Tulum Peyniri	Koyun/Keçi	2-3 ay	Mağara/Soğuk Hava	Tulum/Bidon	Çiğ Süt
Çimi Tulum Peyniri	Keçi	3-4 ay	Mahzen/Obruk	Tulum	Oğlak Şirdeni
İzmir Tulum Peyniri	Koyun	6 ay	Mahzen/Mağara	Tulum	Şişe Mayası
Sivas Küp Tulum Peyniri	İnek	3 ay	Toprak	Küp/Bidon	Şirden
Divle Obruk Tulum Peyniri	Koyun/Keçi	5-6 ay	Mağara	Tulum	Şirden

V. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kapsamındaki durum çalışması yaklaşımı deseni kullanılmıştır. Analizi yapılan veriler daha önce yapılan çalışmalardan ve söz konusu peynirin üretimini veya denetimini gerçekleştiren kurum ve işletmelerden sağlanmıştır. Verilerin analizlerinde elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Betimsel analizde amaç elde edilen verilerin düzenlenmesi ve yorumlanması araştırma sonuçlarının anlaşılır şekilde sunulmasıdır (Şahin ve Gürbüz, 2014: 413). Bu amaçla Türkiye'deki 7 farklı coğrafi bölgedeki tüm şehirlerde (81) üretilen geleneksel peynirler araştırılmıştır. Türkiye'de üretilen peynirlerin tamamının besin değerlerinin belirlenmemiş olması araştırmanın sınırlılığı olarak belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler 01.05.2021 – 25.06.2021 tarihleri arasında literatür taraması ve kayıt dışı sözlü görüşmeler ile elde edilmiştir. Ardından TÜİK'in verileri doğrultusunda, Türkiye'de en çok üretilen endüstriyel peynirler ile bu peynirlerin üretim teknikleri ve besin öğelerindeki farklılıklar belirlenmiştir. Söz konusu farklılıklar doğrultusunda kategoriler oluşturularak peynirlerin besin öğeleri sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılan besin değerleri SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen besin

değerlerine ilişkin verilerle betimleyici analizler yapılmıştır. Bu doğrultuda frekans analizi yapılmış ve çapraz tablolar oluşturulmuştur. Söz konusu analizlerin sonucunda değerlendirmeler yapılmıştır.

VI. Bulgular

Türkiye’de yedi coğrafi bölgenin farklı özellikleri ve süt inekçiliğinin farklı şekillerde yapılıyor olması bölgeden bölgeye ve ilden ile peynirlerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Çalışmadaki bulgular değerlendirildiğinde Marmara Bölgesi’nde 7, Ege Bölgesi’nde 7, Akdeniz Bölgesi’nde 10, Karadeniz Bölgesi’nde 12, Doğu Anadolu Bölgesi’nde 16, Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde 9, İç Anadolu Bölgesi’nde 13, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde 1 olmak üzere toplam 75 çeşit peynir belirlenmiştir (Şekil 1). Bu peynir çeşitlerinin bir kısmı endüstriyel olarak üretilmekte olup sadece 25 adet peynir mahreç ve menşei coğrafi işaret tescili almıştır (ci.turkpatent.gov.tr). Özet kısmında da belirtildiği üzere söz konusu peynirlerden sadece 21 tanesinin analizleri yapılmış ve besin değerleri tespit edilmiştir. Çalışma söz konusu peynirlerin analiz sonuçları üzerinden yürütülmüştür.

Tablo 4. Türkiye’de Üretilen Bazı Yöresel Peynirlerin Besin Değerlerinin Karşılaştırılması (100g)

Peynir	Bulunduğu Coğrafi Bölge	Enerji Değeri	Yağ	Doymuş Yağ	Protein	Tuz
Antep Sıkma Peyniri	Güneydoğu Anadolu	392 Kcal	31 g	19 g	24 g	0 g
Örgü Peyniri	Güneydoğu Anadolu	286 Kcal	20 g	0 g	25 g	0 g
Edirne Beyaz Peyniri	Marmara	309 Kcal	23,6 g	0 g	16,1 g	0 g
Erzincan Tulum Peyniri	Doğu Anadolu	365 Kcal	29,2 g	20,37 g	21,9 g	2,36 g
Ezine Peyniri	Marmara	343,5 Kcal	31 g	19,7 g	15,5 g	3,2 g
Divle Obruğu Peyniri	İç Anadolu	351 Kcal	24, 8 g	17,3 g	31,5 g	3,5 g
Kars Kaşarı	Doğu Anadolu	377 Kcal	29,4 g	0 g	27,6 g	0,5 g
Kars Gravyer Peyniri	Doğu Anadolu	413 Kcal	32,34 g	18,91 g	29,81 g	0 g
Trakya Eski Kaşar Peyniri	Marmara	424 Kcal	33,5 g	22,27 g	27,6 g	2,91 g
Antakya Sürk Peyniri	Akdeniz	176 Kcal	4,8 g	2,82 g	29,9 g	2,47 g
Van Otlı Peyniri	Doğu Anadolu	323 Kcal	26 g	19 g	18 g	0 g
Kırlı Hanım Peyniri	Marmara	242,18 Kcal	33,33 g	0 g	30, 52 g	7,07 g
Mihaliç Peyniri	Marmara	335 Kcal	24,4 g	15,76 g	26,2 g	2,95 g

Kolot Peyniri	Karadeniz	253 Kcal	15,3 g	10,05 g	25,6 g	1,68 g
Sepet Peyniri	Marmara	376 Kcal	56,6 g	31,55 g	26,5 g	4,5 g
İzmir Tulum Peyniri	Ege	346 Kcal	28,5 g	16,8 g	22 g	1,7 g
Kargı Tulum Peyniri	İç Anadolu	409 Kcal	52,6 g	25,9 g	26,74 g	4,8 g
Erzurum Civil Peyniri	Doğu Anadolu	146 Kcal	0,7 g	0,37 g	32,5 g	0,97 g
Dil Peyniri	Marmara	323 Kcal	25 g	17,11 g	23 g	1,1 g
İsli Çerkes Peyniri	Marmara	350 Kcal	27,1 g	18,08 g	23,7 g	0,5 g
Abaza Peyniri	Marmara	340 Kcal	26,5 g	17,7 g	24,1 g	2 g

Çalışma kapsamında ulaşılan besin değeri analizi yapılmış peynirlere ilişkin verilerle öncelikle frekans analizi yapılmıştır. Yapılan frekans analizi sonucunda, en çok peynir çeşidine sahip bölgenin 9 peynir çeşidi (%40,9) ile Marmara Bölgesi olduğu tespit edilmiştir. Marmara Bölgesi'ni 5 peynir çeşidi (22,7) ile Doğu Anadolu Bölgesi takip etmektedir. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri 2'şer peynirle Doğu Anadolu Bölgesi'ni takip etmişlerdir. Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinden ise 1'er peynir çalışmada analizi yapılan peynirler arasındadır.

Diğer taraftan besin değerlerine ulaşılabilen ve analize dahil edilen peynirlerden 12 tanesinin yarım yağlı olduğu belirlenmiştir. Söz konusu yarım yağlı peynirler tüm peynirlerin %57,1'ini oluşturmaktadır. Toplam peynir sayısı içerisinde yağsız peynir sayısı 2 adettir. Aynı şekilde tam yağlı peynir sayısı da 2 adettir. Az yağlı peynir sayısı ise 5 olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki peynirlerin tuz oranlarına ilişkin yapılan analiz sonucunda, 8 peynirin düşük, 9 peynirin yüksek, 3 peynirin orta ve 1 peynirin çok yüksek tuz oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan analiz sonucunda, tüm peynirler içerisinde protein oranı orta düzeyde olan 15 adet peynir olduğu belirlenmiştir. Düşük ve yüksek protein oranına sahip peynirlerin 3'er adet olduğu belirlenmiştir. Doymuş yağ oranlarına göre yapılan frekans analizi sonucunda ise 11 adet peynirin orta düzeyde doymuş yağa sahip olduğu belirlenmiştir. Düşük düzeyde doymuş yağa sahip peynir sayısı 6, yüksek doymuş yağa sahip peynir sayısı ise 4 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5. Frekans Analizi Sonuçları

<i>Bölgelere Göre Peynir Sayısı</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Yağ Oranlarına Göre Dağılım</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Doğu Anadolu	5	23,8	Yağsız	2	9,5
Güneydoğu Anadolu	2	9,5	Az Yağlı	5	23,8
İç Anadolu	2	9,5	Yarım Yağlı	12	57,1
Ege	1	4,8	Tam Yağlı	2	9,5
Marmara	9	42,9	Toplam	21	100

Akdeniz	1	4,8	Protein Oranlarına Göre Dağılım	N	%	
Karadeniz	1	4,8		Düşük	3	14,3
Toplam	21	100		Orta	15	71,4
Tuz Oranlarına Göre Dağılım	N	%	Doymuş Yağ Oranlarına Göre Dağılım	N	%	
Düşük	8	38,1		Düşük	6	28,6
Orta	3	14,3		Orta	11	52,4
Yüksek	9	42,9	Yüksek	4	19,0	
Çok Yüksek	1	4,8	Toplam	21	100	
Toplam	21	100	Toplam	21	100	

Frekans analizi sonrasında peynir rotaları ile ilgili değerlendirme yapabilmek için bölgelerin bağımsız değişken olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Bölgelere göre peynirlerin besin değerlerinin değerlendirilmesine yönelik olarak çapraz tablolar oluşturulmuştur. Bunun nedeni gastronomi turizmine katılacak kişilere, çalışma kapsamında yer alan peynirlerin besin değerlerinin bölgelere göre değişip değişmediğini gösterebilmektir. Böylelikle söz konusu turistler peynir rotalarını belirlerken bölgelerin peynirlerinin besin değerleri hakkında fikir sahibi olabileceklerdir.

Çalışma kapsamındaki peynirlerin bölgelere yağ oranlarına ilişkin yapılan analiz sonucunda, Türkiye’de genel olarak yarım yağlı peynirlerin oranının toplam peynirlerin %57,1’ini kapsadığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan ve besin değerleri analiz edilmiş peynirlerin yarısından fazlası yarım yağlı peynir kategorisinde yer almaktadır. Ayrıca Marmara Bölgesi 6 adet yarım yağlı peynire sahiptir. Doğu Anadolu Bölgesi ise 4 adet yarım yağlı peynire sahiptir. Tam yağlı peynir 2 adettir. Söz konusu peynirlerin biri İç Anadolu diğeri ise Marmara bölgelerinde üretilmektedir. Çalışma kapsamındaki peynirlerin %23,8’i ise az yağlı peynir kategorisindedir.

Tablo 6. Bölgelere Göre Peynirlerin Yağ Oranlarına İlişkin Çapraz Tablo

Bölgeler	Yağ Oranı				Toplam
	Yağsız	Az Yağlı	Yarım Yağlı	Tam Yağlı	
Doğu Anadolu	1	0	4	0	5
Güneydoğu Anadolu	0	1	1	0	2
İç Anadolu	0	1	0	1	2
Ege	0	0	1	0	1
Marmara	0	2	6	1	9
Akdeniz	1	0	0	0	1
Karadeniz	0	1	0	0	1

Toplam	2	5	12	2	21
---------------	---	---	----	---	----

Çalışmada ele alınan peynirlerin ait oldukları bölgelere göre protein düzeylerine ilişkin analiz sonuçlarına Tablo 7 'de yer verilmiştir. Sonuçlara göre Türkiye genelinde peynirlerin %71,4'ünün orta düzeyde protein değerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında bulunan peynirlerin 15 tanesinin orta düzeyde protein değerine sahip olduğu görülmüştür. Protein düzeyi düşük ve yüksek peynirlerin sayısı ise 3'er adettir. Özellikle Marmara Bölgesi'ndeki tüm peynirlerin %66,7'sini orta düzeyde protein değerine sahip peynirlerin oluşturuyor olması dikkat çekicidir.

Tablo 7. Bölgelere Göre Peynirlerin Protein Düzeylerine İlişkin Çapraz Tablo

Bölgeler	Protein Düzeyi			Toplam
	Düşük	Orta	Yüksek	
Doğu Anadolu	1	3	1	5
Güneydoğu Anadolu	0	2	0	2
İç Anadolu	0	1	1	2
Ege	0	1	0	1
Marmara	2	6	1	9
Akdeniz	0	1	0	1
Karadeniz	0	1	0	1
Toplam	3	15	3	21

Yapılan analizlerin sonucunda, araştırma kapsamındaki peynirlerin 8 adetinin düşük tuz oranına, 9 adetinin ise yüksek tuz oranına sahip olduğu görülmüştür. Özellikle Marmara Bölgesi'ndeki peynirlerin %66,7'sinin yüksek ve çok yüksek tuz oranına sahip olması dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan 2 peynirinde düşük düzeyde tuz oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye genelinde düşük tuz oranına sahip peynir (%38,1) oranı ve yüksek tuz oranına sahip peynirlerin (%42,9) oranlarının birbirlerine yakın oldukları söylenebilir.

Tablo 8. Bölgelere Göre Peynirlerin Tuz Oranlarına İlişkin Çapraz Tablo

Bölgeler	Tuz Oranı				Toplam
	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek	
Doğu Anadolu	4	0	1	0	5
Güneydoğu Anadolu	2	0	0	0	2
İç Anadolu	0	0	2	0	2
Ege	0	1	0	0	1
Marmara	2	1	5	1	9
Akdeniz	0	0	1	0	1
Karadeniz	0	1	0	0	1

Toplam	8	3	9	1	21
---------------	---	---	---	---	----

Diğer taraftan yapılan analizler sonucunda Türkiye’de üretilen ve çalışma kapsamında bulunan peynirlerin 11 tanesinin doymuş yağ miktarlarının orta düzeyde, 6 tanesinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan doymuş yağ miktarının yüksek olduğu peynir sayısı ise 4 olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamındaki peynirlerin %52,4’ü orta düzey doymuş yağ miktarına, %28,6’sı ise düşük doymuş yağ oranına sahiptir. Çalışma kapsamındaki peynirlerin yalnızca %19’u yüksek doymuş yağ miktarına sahiptir. Ayrıca İç Anadolu Bölgesi’nde üretilen ve çalışmada yer alan 2 adet peynirden birinin yüksek diğerinin ise orta düzeyde doymuş yağ miktarına sahip olduğu belirlenmiştir. Marmara Bölgesi’nde ise yoğun olarak orta düzeyde doymuş yağ miktarına sahip peynirlerin üretildiği söylenebilir.

Tablo 9. Bölgelere Göre Peynirlerin Doymuş Yağ Miktarına İlişkin Çapraz Tablo

Bölgeler	Doymuş Yağ Miktarı			Toplam
	Düşük	Orta	Yüksek	
Doğu Anadolu	2	2	1	5
Güneydoğu Anadolu	1	1	0	2
İç Anadolu	0	1	1	2
Ege	0	1	0	1
Marmara	2	5	2	9
Akdeniz	1	0	0	1
Karadeniz	0	1	0	1
Toplam	6	11	4	21

Çalışmanın sınırlılıklarında belirtildiği üzere bu araştırmada sadece besin değerleri objektif olarak analiz edilmiş peynirlere yer verilmiştir. Ancak en çok peynir çeşidinin hayvancılığın da gelişmiş olduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde olduğu görülmüştür. Türkiye’de üretilen yöresel peynirlerin besin değerleri karşılaştırıldığında en yüksek enerji değerine Trakya eski kaşar peyniri (424 kcal/100 g) ve en düşük enerji değerine Erzurum civil peyniri (146 kcal/100 g) sahip olduğu görülmüştür.

V. Sonuç ve Öneriler

Peynir üretiminde ve çeşitliliğinde birçok faktör öne çıkmaktadır. Örneğin kullanılan sütün cinsi (inek, koyun, keçi), pıhtı oluşturma yöntemleri (asit, şirden, maya), kullanılan yağ oranı (tam yağlı, az yağlı gibi.), tuz oranı (az tuzlu, tuzlu, tuzsuz), sütün işlem görmesi (pastörize, çiğ), kullanılan otlar ve baharatlar, olgunlaşma süresi (olgun, taze) (Özkaya ve Akgün, 2008: 38). Bunların yanı sıra iklim, hava sıcaklığı, alışkanlıklar, doğal mikroflora, gelenekler, imkanlar gibi birçok etken ile peynir çeşitliliği gelişmiştir. Peynir üretiminde günümüz teknolojileri sayesinde endüstrileşmeye gidilmiştir talep yoğunlaştıkça yöresel üretim tekniğinden çıkılıp

makineleşmeye gidilmiştir. Ülkemiz peynir konusundan ihracatta da oldukça talep görmekte ve her yıl düzenli bir şekilde artış görülmektedir.

Değişik yiyecekleri tüketme ve yeni yerleri görme ihtiyacı ve merakı giderek artan kişilere sunulan yeni alternatiflerden birisi de peynir turizmi olmuştur. Peynir turizmi Fransa ve İtalya gibi peynir endüstrisinin gelişmiş ülkelerde bir turizm çeşidi haline gelmiş olup bu turizm çeşidini şarap turizmi tetiklemiştir. Oluşturulan peynir gezi rotaları sayesinde yerli ve yabancı turistlerin merakı bu turizm çeşidine ilgi giderek artmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, ülkemizdeki peynir çeşitliliği derlenmiş ve var olan kültürel zenginliklerimizle oluşturulabilecek muhtemel peynir gezi noktaları bölgesel olarak verilmiştir. Ülkemizde hem hammadde olarak süt kaynağının varlığı, hem yöresel olarak çeşitliliğin zenginliği, hem de ülkemizin doğal kültürel varlıklar sayısı peynir turizminin geliştirilmesi ve peynir rotalarının oluşturulması, yerel kalkınma için büyük ekonomik gelir ve sürdürülebilirlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda gastronomi turizmi kapsamında turizm hareketleri içerisinde yer alacak turistlerden, yağlı peynir sevenler için İç Anadolu ve Marmara bölgelerini ziyaret etmeleri önerilebilir. Ayrıca yarım yağlı peynir sevenlerin Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Ege ve Marmara bölgelerini ziyaret etmeleri önerisinde bulunulabilir. Az yağlı peynir sevenler için ise Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu, Marmara ve Karadeniz bölgelerine yönelik ziyaret gerçekleştirmeleri önerilebilir. Yağsız peynir rotası takip etmek isteyenlere ise Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri önerilmektedir.

Diğer taraftan peynir tüketiminde protein oranına önem veren gastronomi amaçlı turizm hareketlerine katılan turistlere, Türkiye'nin bütün bölgeleri önerilebilir. Çünkü tüm coğrafi bölgelerin hepsinde en az bir adet orta düzey protein içeren peynir mevcuttur. Ancak bu alanda yine de 6 orta düzey protein içeren peyniri bulunan Marmara Bölgesi ön plana çıkmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi 3 adet orta düzey protein içeren peynirle ikinci sıradadır. Yüksek düzeyde protein içeren 3 peynir mevcuttur. Söz konusu 3 peynir Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde üretilmektedir.

Peynir tüketimi konusunda çeşitli nedenlerle tuz oranını önemseyen gastronomi amaçlı turizm hareketlerine katılan turistlerden az tuz oranlı peynirleri tercih edenlere Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Marmara bölgeleri önerilebilir. Ancak daha tuzlu peynirleri tercih edenlere ise İç Anadolu ve Marmara bölgelerini ziyaret etmeleri önerilmektedir.

Peynir tüketimi konusunda doymuş yağ oranını dikkate alan ve gastronomi turizmi çerçevesinde turizm hareketlerine katılan turistler için Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu Marmara ve Akdeniz bölgelerini ziyaret etmeleri önerilebilir. Çünkü bu bölgelerde doymuş yağ oranı düşük peynirler mevcuttur. Ancak neredeyse bütün bölgelerde orta düzeyde doymuş yağ miktarına sahip peynir mevcuttur. Diğer taraftan Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara Bölgelerinde doymuş yağ miktarı yüksek peynirlerde bulunmaktadır.

Bu çalışma sonrasında farklı yiyecekler ve kültürel mirasları içeren gezi rotaları ve haritaları geliştirilebilir ve turizm literatürüne yeni ve alternatif olanaklar sunulabilir. Bu araştırma besin değerleri analiz edilmiş peynirler üzerine yapılmıştır. Besin değerleri objektif olarak belirlenmiş peynirlerin sayısı toplam peynirler arasında düşük düzeydedir. Bu nedenle yöresel peynirlerin besin değeri analizinin bilim insanları ve kurumlar tarafından yapılması peynir rotalarının daha detaylı ve nitelikli olarak belirlenmesi için gereklidir. Söz konusu paydaşların besin değeri analizlerini yapması önerilmektedir. Ayrıca peynirlerin tatlarını içeren ve betimleyen çalışmalarında yapılması peynir rotalarının belirlenmesinde niteliği artırabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu konulara dikkat edilmelidir.

Kaynaklar

- Acar, V., ve Karaosmanoğlu, K. (2019). Çerkes Mutfak Kültürünü Deneyimlemeye Yönelik Bir Tur Önerisi: Düzce İli Örneği. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları*, 3(2), 189.
- Akar, D., ve Tekinşen, K. K. (2017). Erzincan Tulum Peyniri. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimler Dergisi*, 12(2), 220-222.
- Albay, Z., & Şimşek, B. (2020). *Yalvaç'ta Süt ve Süt Ürünleri*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aloğlu, H., Turhan, İ., ve Öner, Z. (2012). Minci (Minzi) Peynirinin Özelliklerinin Belirlenmesi. *Gıda*, 37(6), 1-6.
- Altun, İ., ve Köse, Ş. (2016). Geleneksel Kelle Peynirinin Bazı Özelliklerinin Belirlenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri*.
- Andiç, S., Gençcelep, H., ve Tunçtürk, Y. (2010). Dondurak Depolama ve Vakum Ambalajlamanın Motal Peynirinde Lipoliz ve Organik Asit Değişimi Üzerine Etkisi. *Gıda*, 35(6), 424-428.
- Ardıç, M., Yalçın, S., & Nizamlıoğlu, M. (2007). Urfa Peynirinin Bazı Kalite Nitelikleri. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 2(3), 90-91.
- Atış, E., ve Çelikoğlu, Ş. (2017). Boğatepe köyünde geleneksel Kars gravyer ve kaşar peyniri üretiminin yöre ekonomisi ve tanıtımına katkısı. *TCK 75. Kuruluş Yılı Uluslararası Kongresi*, (s. 310-324).
- Aygün, O. (2001). Carra (testi) peynirlerinin nitrat ve nitrit düzeyleri. *Fırat Üniv. Sağlık Bilimleri Derg.*, 15(2), 331-332.
- Ayyıldız, S., ve Şahingöz, A. S. (2018). Gastronomi Turizminde Geleneksel Peynirlerin Yeri; Giresun İli Örneği. *4. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu* (s. 403). Kastamonu: Detay.
- Bekiroğlu, B. (2019). *Türkiye'de Bulunan Peynir Çeşitleri ve Peynir ile Yapılan Yemekler*. İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, B. (2006). *Çiğ Pastörize Sütten İşlenen Mihaliç Peynirlerinin Kimyasal Bileşimi ve Olgunlaşma Sırasındaki Mikrobiyal Florasındaki Değişimin Belirlenmesi*. Selçuk Fen Bilimler Enstitüsü.
- Ceyhan, A., Erdoğan, İ., ve Sezenler, T. (2007). Gen Kaynağı Olarak Korunan Kıvrıcık, Gökçeada ve Sakız Koyun Irklarının Bazı Verim Özellikleri. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi*, 4(2), 213-215.
- Cihangir, E., ve Demirhan, Ö. (2020). Peynir turizmi temelli kültür rotaları oluşturulmasına yönelik bir araştırma: Van. *Türk Coğrafya Dergisi*, 139-162.

- Çakmakcı, S., Şengül, M., ve Çağlar, A. (1995). Karın Kaymağı Peynirinin Üretim Tekniği ve Bazı Kimyasal Fiziksel Özellikleri. *Gıda*, 20(4), 200-203.
- Çalim, D. H. (2007). *Konya ve Çevresinde Farklı Tip Ambalajlarda Tüketime Sunulan Tulum Peynirlerinin Kalite Nitelikleri*. Selçuk Üniversitesi Besin Hijyeni ve Teknolojisi Anabilim Dalı.
- Doğan, N. (2012). *Siirt İlinde Üretilen "Siirt Otlu Peynirinin" Bazı Özelliklerinin Belirlenmesi*. Harran Üniversitesi Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Durusoy, Y. Y. (2017). *Coğrafi İşaretli Gastronomik Ürünlerin Bölge Halkı Tarafından Algılanması Üzerine Analitik Bir Araştırma Kars Kaşarı Örneği*. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erbay, Z., Koca, N., ve Üçüncü, M. (2010). Hellim Peynirinin Bileşimi ile Renk ve Dokusal Özellikleri Arasındaki İlişkiler. *Gıda*, 35(5), 1-7.
- Ercan, D. (2009). *Quality Characteristics Of Traditional Sepet Cheese*. İzmir Institute of Technology.
- Ergin, D. B., ve Koca, N. (2019). Toprağa Gömerek veya Buzdolabı Koşullarında Olgunlaştırmanın Sivas Küp Peynirinin Özellikleri Üzerine Etkisi. *Gıda*, 44(2), 249-252.
- Eroğlu, A. (2011). *Ege Bölgesinde Tüketilen Bazı Geleneksel Peynirlerdeki Aflotoksin M1 Düzeylerinin Belirlenmesi*. Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Fox, P. (1993). *Cheese: Chemistry, Physics and Microbiology*.
- Güldemir, O., ve Işık, N. (2011). Nevşehir Mutfak Kültürü ve Yemekleri. *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*. 6, s. 5-6. Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir.
- Gün, İ. (2012). *Alternatif Kılıf Uygulamalarının Tulum Peynirinin Bazı Nitelikleri Üzerine Etkisi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Güzeller, N., ve Koboyeva, F. (2020). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Üretilen Peynir Çeşitleri. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 174-180.
- Kalender, M., ve Güzeller, N. (2013). Anamur Yöresi Keş Çeşitleri ve Bazı Kimyasal Özellikleri. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 1-10.
- Kamber, U. (2007). The Traditional Cheeses of Turkey: The Aegean. *Food Reviews International*, 24(3), 1-24.
- Kamber, U., ve Çelik, H. T. (2007). Some Microbiological And Chemical Characteristics Of Gorgonzola Cheese. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi*, 18(1), 1-6.

- Kamber, U., ve Terzi, G. (2008). The Traditional Cheeses of Turkey: Middle and. *Food Reviews International*, 24(1), 95-115.
- Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A., ve Küçükçongar, M. (2010). Coğrafi işaret olarak Karaman Divle Tulum Peyniri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15-23.
- Karacaoğlu, S., Köşker, H., ve Yenipınar, U. (2014). Turizmde Yerel Yiyeceklerin Önemi ve Coğrafi İşaretleme: Van Otlu Peyniri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 15-17.
- Keskin, B. (2019). *Geleneksel Yaprak Peynirinin Bazı Karakteristik Özelliklerinin Tespit Edilmesi ve Olgun Peynirin Gıda Güvenilirliği Açısından Değerlendirilmesi*. Harran Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, S. (2013). *Aho Peynirinin Fiziksel, Kimyasal ve Mikrobiyolojik Özelliklerinin Belirlenmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, S., Uysal, H., Kavas, G., Kesenkaş, H., ve Akbulut, N. (2002). Pilot tesis koşullarında pastörize keçi sütünden çimi peyniri üretimi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 39(3), 56-58.
- Kılınçlı, B. (2019). *Kars Ardahan İllerinde Üretilerek Satışa Sunulan Türkmen Saçak Peynirinin Kalite Özellikleri*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kınık, Ö., Ergüllü, E., ve Akbulut, N. (1999). Sepet Peyniri Üretimi ve Kimi Özellikleri Üzerine bir Araştırma. *Gıda*, 24(3), 152.
- Kiraz, Ş. (2018). *Çorum Yöresinde Üretilen Geleneksel Kargı Tulum Peynirlerinin Bazı Bileşim Özelliklerinin Belirlenmesi*. Hitit Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Korucu, D. (2012). *Tomas Peynirinde İzole Edilen Laktik Asit Bakterilerinin Tanımlanması*. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Morul, F. (2011). *Divle Tulum Peynirinin Kimyasal ve Mikrobiyolojik Özellikleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Okur, Ö. D. (2010). *Geleneksel Dolaz Peyniri Ürün Karakteristiklerinin Belirlenmesi ve Üretim Standardizasyonu*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Öründü, S. (2016). *Tel Peynirinin Olgunlaşma Kriterlerine Starter Kültürün Etkisinin Araştırılması*. Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdemir, G., ve Dülger Altner, D. (2018). Türkiye’de Üretilen Coğrafi İşaret ile Tescillenmiş Peynir Çeşitleri. *Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi*, (s. 1-11). Kocaeli.

- Özgeren, E., ve Seçkin, K. (2012). Türkiye’de Ticari Ölçekte Üretilen Bazı Küflü Peynirlerin Kalite. *Akademik Gıda*, 10(2), 56-57.
- Özkaya, D., ve Akgün, F. (2008). Anadoluda Peynir Kültürü. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları*. Ankara: Icanas 38.
- Özkaya, D., Akgün, F., ve Gün, İ. (2008). Anadoluda Peynir Kültürü. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. Ankara: Icanas 38.
- Saygılı, D., Demirci, H., ve Samav, U. (2020). Coğrafi İşaretli Türkiye Peynirleri. *Aydın Gastronomy*, 13-19.
- Şengül, M., Erkaya, T., ve Ceyhun, A. E. (2011). Karın Kaymağı Peynirinin Yağ Asidi Kompozisyonu. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42(1), 57-58.
- Tarakçı, Z., Bölük, M., ve Karaağaç, M. (2015). Ordu İlinde Tüketicilerin Peynir Tüketim Alışkanlıkları. *Ordu Üniv. Bil. Tek. Derg.*, 55-62.
- Tekinşen, K. K. (2001). Maraş Peyniri Üretiminde Baskılama Ağırlığı ve Haşlama Suyu. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Uysal, Ş. (2008). *Dil Peynir Üretiminde Doğal Termofilik Peyniraltı Suyu (Pas) Kültürünün Kullanım Olağanının Araştırılması*. Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yalınz, F. (2019). Gaziantep Mutfağında Antep Peynirinin Kullanım Alanları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 658-662.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

OKUMUŞ, M. (2021). Dijital Ortamda Kültür Elçileri: Türkiye Mezunları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1114-1131.

Dijital Ortamda Kültür Elçileri: Türkiye Mezunları

Meryem OKUMUŞ^(*)


Öz: Uluslararası alanda ülkelerin kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütürken en çok başvurduğu alanlardan biri de eğitimidir. Uluslararası eğitim programları aracılığıyla birçok ülkeyle siyasi, ekonomik, akademik ve kültürel anlamda işbirliği yapmaları ülkelere oldukça avantaj sağlamaktadır. Eğitim diplomasisi ile ülkeler arasında kültürel iletişim ve etkileşim de kurulmaktadır. Uluslararası öğrenciler de kültürel bağların korunması noktasında birer kültür elçisi haline gelmektedir. Türkiye de uluslararası mezun öğrencilerle çeşitli platformlar aracılığıyla ilişkilerini sürdürme çabası içerisinde. Günümüz dijital dünyası da mezun öğrencileri bir araya getirme ve kültürel etkileşimin devamının sağlanmasında etkili araçların başında gelmektedir. Türkiye, uluslararası mezun öğrencileri ile dijital ortamlarda ilişkilerini sürdürmek amacıyla Türkiye Mezunları dijital platformu üzerinden mezunları ile bir araya gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada eğitim diplomasisi bağlamında birer kültür elçisi olan uluslararası mezun öğrencilerin dijital kültür elçisi olmalarına imkân sağlayan Türkiye Mezunları dijital platformu misyon, amaç ve işlevleri doğrultusunda nitel araştırma tekniklerinden betimleyici analiz yöntemiyle incelenmektedir. İnceleme sonucunda dijital platformun eğitim diplomasisi ve kültürlerarası iletişim açısından önemli bir işleve sahip olduğu görülmüş ancak platformun sıklıkla güncellenmediği tespit edilmiştir. Dijital dünyanın da hız ve güncellik beklediği göz önünde bulundurulduğunda bu eksikliğin giderilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu diplomasisi, eğitim diplomasisi, kültür elçileri, kültürlerarası iletişim, dijitalleşme

Cultural Ambassadors in the Digital Environment: Turkey Alumni

Abstract: Education is one of the fields that countries apply most when carrying out their public diplomacy activities in the international arena. Cooperation with many countries politically, economically, academically and culturally through international education programs provides a great advantage to the countries. Cultural communication and interaction are also established between countries through educational diplomacy. International students also become cultural ambassadors at the point of protecting cultural ties. Turkey also strives to maintain its relations with international graduate students through various platforms. Today's digital world is one of the most effective tools in bringing graduate students together and maintaining cultural interaction. In order to maintain relations with international graduate students in digital environments, Turkey comes together with its graduates through the Turkey Alumni digital platform. From this point of view, in this study, the Turkey Alumni digital platform, which enables international graduate students, who are cultural ambassadors in the context of education diplomacy, to become digital cultural ambassadors, is examined with the descriptive

^{*}) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü (e-posta: meryem.okumus@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-2096-802X>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir.

analysis method, one of the qualitative research techniques, in line with its mission, purpose and functions.

Keywords: *Public diplomacy, educational diplomacy, cultural ambassadors, intercultural communication, digitalization*

Makale Geliş Tarihi: 09.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.958059

I. Giriş

Ulusal çıkarlarını dünya sahnesinde tanıtmanın en iyi yolunun eğitim olduğunu düşünen ülkelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Eğitim alanının kamu diplomasisi açısından önemli bir uygulama alanı olması, uluslararası öğrencileri de ülkeler açısından önemli hedef kitlelerden biri konumuna getirmektedir. Özellikle uluslararası öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları, burs programları, farklı ülkelerde öğrenim görme imkânı ile uluslararası öğrenciler farklı kültürleri tanıyarak ülkeler için birer kültür elçisi haline gelmektedir. Dünyada ve Türkiye’de uluslararası öğrencilerin sayıları her geçen gün artış göstermektedir. Öğrenci hareketliliklerini arttıran önemli gelişmelerden biri de küreselleşmedir ve küreselleşme her kurum, yaşam alanı ve şekilleri üzerinde etkileri olan bir kavramdır. Küreselleşme, hayatın her alanında değişim ve dönüşümlere neden olmuş, eğitim kurumları da bu değişim ve dönüşümden etkilenmiştir. Üniversiteler, okullar, dil kursları gibi eğitim kurumları da ülkelerin yabancı kamularını etkilemelerinde, olumlu imaj ve itibar oluşturmalarında, kültürel değerlerinin dağıtımında hem hedef hem de kaynak olmuşlardır.

Uluslararası ilişkiler alanında da etkili olan küreselleşme, yumuşak güç, kamu diplomasisi gibi kavramların da doğmasına zemin hazırlamış ve yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi toplumları birbirine bağlamış ve yaşanan gelişmeler ile özellikle iletişim ve diplomasi alanlarının yolları daha çok kesişmeye başlamıştır. Küresel süreç, ülkeleri hedef kamuları ile iletişimden ziyade ilişki kurmaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda ülkelerin askeri ve ekonomi gibi sert güçlerinin yanı sıra kültürel ve tarihi değerleri gibi yumuşak güç unsurlarını kullanarak uluslararası alanda söz sahibi olmak, olumlu bir imaj ve itibar kazanmak ve sürdürmek, amaçları doğrultusunda yabancı kamuoylarının desteğini alma hususunda iletişim faaliyetlerine ihtiyacı vardır. Uluslararası öğrenci akışı olayı da bu durumla yakından ilgilidir. Öğrenim gördükleri ülkeleri kültürel anlamda yakından tanıma fırsatı bulan öğrenciler, ülkelere döndüklerinde tanıdıkları kültürleri çevrelerine tanıtmaktadır. Bu bağlamda kültürel iletişimin yaygınlaşması adına ülkelerin etkin bir eğitim diplomasisi sürecini yönetmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin eğitim almak için ülke seçim tercihlerini etkileyen ve onları yönlendiren sebepleri öğrenmek, öğrenim sırasında öğrencilerin ülkeyi tanımaları adına sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlemek, mezun olduklarında da kurulan ilişkinin devam ettirilmesi adına farklı uygulamalar geliştirmek etkin bir eğitim diplomasisi süreci içerisinde yer almaktadır. Etkin bir eğitim diplomasisi süreci ile uluslararası öğrencilerin nezdinde olumlu bir ülke imajı ve itibarının şekillenmesi mümkündür. Bu bağlamda bu çalışmada ilk olarak kamu diplomasisi ve eğitim

diplomasisinin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılırken kültürlerarası iletişim kavramı kamu diplomasisi ve eğitim diplomasisi perspektifinden ele alınmaktadır. Son olarak da dijital kültür elçileri olarak Türkiye mezunları dijital platformu nitel araştırma tekniklerinden betimleyici analiz yöntemi ile incelenerek eğitim diplomasisi ve kültürlerarası iletişim açısından değerlendirilmektedir.

II. Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi kavramı 20. yüzyılın ikinci yarısında modern anlamda tanımlanmış olsa da aslında uygulamaları çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaygın olarak kullanılan kamu diplomasisi, hükümetlerin yeni diplomatik uygulamalar kümesine vurgu yapmaktadır. Söz konusu dönemde yapılan uygulamalar; Almanların denizaltı savaşı politikası üzerine art arda yaptığı açıklamalardan barış şartlarının açık bir şekilde kamuya beyan edilmesinden 8 Ocak 1918 tarihinde Woodrow Wilson'un "On Dört Nokta" bildirisinde 'açık barış antlaşmaları' ifadesine kadar farklı şekillerde ortaya çıkmıştır (Cull, 2020: 13). Soğuk Savaş'ın başlangıcında ülkelerin ilgi alanına giren diplomasi, kitlesel medya (dönemin en etkili kitle iletişim aracı radyo) sayesinde kamunun düşüncesine dikkat çekmeye başlamıştır (Gilboa, 2008: 55). Bu dönemde kamu diplomasisi ise süper güçlerin ideolojik mücadeleleri kazanarak ve hassasiyet oluşturarak kamunun "kalplerini ve zihinlerini" kazanma ihtiyaçları çerçevesinde destek toplamalarında daha önemli bir araç haline gelmiştir (Proedrou ve Frangonikolopoulos, 2012: 731). Kamu diplomasisi günümüzde de ülkelere uluslararası alanda kamuoyu oluşturma, kitleleri harekete geçirme, toplumsal değişimi sağlama ve ülkelerin olumlu bir imaj ve itibara sahip olabilecekleri bir iletişim zemini hazırlamıştır.

Kamu diplomasisi terimi modern anlamda 1965 yılında, Tufts Üniversitesi'ndeki Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu'nun dekanı olan Edmund Gullion tarafından ortaya atılmıştır. Gullion, kamu diplomasisini "hükümetlerin, özel grupların ve bireylerin, dış politika kararlarını etkilemek için diğer halkların ve hükümetlerin tutum ve görüşlerini etkileme araçları" olarak tanımlamıştır. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi (fletcher.tufts.edu) tarafından kavrama ilişkin ilk tanımlamalardan biri yapılmış ve literatürde sıklıkla alıntılanan bu tanımlamada kamu diplomasisi; "...kamu tutumlarının dış politikaların oluşumu ve yürütülmesi üzerindeki etkisi. Uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasinin ötesindeki boyutlarını kapsayan hükümetlerin diğer ülkelerde kamuoyu oluşturmaları; bir ülkedeki özel grupların ve çıkarların diğer ülkedekilerle etkileşimi; dış ilişkilerin raporlanması ve politika üzerindeki etkisi; diplomatlar ve yabancı muhabirler arasında olduğu gibi, işi iletişim olan kişiler arasındaki iletişim ve kültürlerarası iletişim süreçleri" olarak ifade edilmiştir.

Yüzyıllardır süregelen geleneksel diplomasi faaliyetlerinin küreselleşen dünyada tek başına sınırlı etkisinin yanı sıra kamu faktörünün de güç kazanmasından dolayı devletten kamuya yönelik faaliyetleri içeren kamu diplomasisi faaliyetleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. 21. yüzyılda internetin ortaya çıkışı, kamuya açık iletişim platformları ve çok kutuplu bir dünyaya geçişin, şüphesiz kamu diplomasisinin pratiği ve rolü üzerinde de etkileri vardır (Pamment, 2013: 1). Bu etkiler ile kamu diplomasisi yabancı ülkelerin

halklarına yönelik tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra yabancı kamularla ilişki inşa etmeyi de öngörmektedir. Kamu diplomasisinin yabancı kamuoyunu bilgilendirmek, yabancı kamuoyu üzerinde yaratılan etkiyi arttırmak, yanlış anlaşılmayı düzeltmek ve yabancı kamularla ilişki inşa edilmesinde kullandığı birçok uygulama alanı mevcuttur. Bu uygulama alanlarının başında, kültür-sanat, spor, eğitim ve teknoloji gelmektedir. Özellikle kültür ve sanat (edebiyat, müzik, film, dans vb. gibi) unsurları ile sanatçıların ve profesyonellerin (Cull, 2009a: 22; Grincheva, 2013: 11) ülkelere uluslararası alanda kendi değerlerini anlatma ve kültürel etkileşimlerin sağlanması noktasında önemli rolleri olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda ülkeler arası kültürel köprülerin kurulması ile kültürel etkileşimin sağlanmasında eğitimin de etkili kamu diplomasisi alanlarından biri olduğu görülmektedir. Eğitim diplomasisinde temel amaç uluslararasılaşmadır. Uluslararasılaşma ise bir üniversitenin “bir kurumun uluslararası sahnede etkisini, görünürlüğünü ve/veya pazar payını arttırmak için daha fazla uzağa” ulaşma çabalarını ifade etmektedir (Chan, 2004: 33). Uluslararası eğitim ile ülkeler doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik katkılar elde edebilmektedir. Bu nedenle de ülkeler açısından uluslararası eğitim cazip hale gelmektedir. Aynı zamanda ülkeler ve kültürler arasındaki işbirliği ve dayanışmanın artırılmasında etkili bir kamu diplomasisi aracı olarak görülen uluslararası öğrenciler, eğitim gördükleri ülkelerin tanıtımına katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca ülkelerin uluslararası öğrencileri çekmek için yaptıkları akreditasyon ve standartları sağlama çalışmaları da ülkedeki eğitim kalitesinin yükselmesine olumlu etki yapmaktadır. Bu bağlamda uluslararası eğitime katkı sağlamayı amaçlayan ülkeler, uluslararası değişim programları, uluslararası burs programları ve uluslararası staj programları vb. gibi programları hayata geçirerek ülkeler arası kültürel etkileşimin oluşmasını da zemin hazırlamaktadırlar. Eğitim diplomasisi olarak da adlandırılan bu uygulama alanına ülkeler son zamanlarda çok fazla yatırım yapmakta ve stratejik planlamalarına ağırlık vermektedir.

III. Kamu Diplomasisinin Etkili Aracı Eğitim Diplomasisi

Kamu diplomasisi alanında ülkelerin en çok tercih ettiği uygulama alanlarından biri olan eğitim ile dünya çapında kültürel ve eğitimsel alışverişler kurulmakta ve böylece ülkeler kamuları ile ilişkiler inşa edebilmektedir. Üniversiteler ve okullar gibi eğitim kurumları da eğitim diplomasisinin başlıca araçlarını oluşturmaktadır. Burs, barınma, ücretsiz dil kursları, ücretsiz sağlık hizmetleri, danışmanlık hizmetleri vb. gibi uygulamalar ile ülkeler, uluslararası öğrencileri desteklemekte ve bu öğrencilerin kendi ülkelerine döndüklerinde eğitim aldıkları ülkeler ile bağlarını devam ettirmeleri beklenmektedir. Farklı ülkelerin kültürlerini tanıma imkânı yakalayan ve kendi ülkelerine dönen uluslararası öğrenciler eğitim aldıkları ülkeler ile bir köprü oluşturmakta ve kültürel elçiler haline gelmektedir. Bu bağlamda dış politika açısından, öğrenci değişim programları ve uluslararası eğitim işbirlikleri, uluslararası öğrencileri eğitmenin eğitim sağlayıcıya yakınlık yaratacağı ve öğrencilerle gelecekteki ekonomik ve siyasi ilişkileri kolaylaştıracağı öngörüsünden dolayı “gelecekteki siyasi ilişkilere diplomatik yatırım biçimi” olarak görülmektedir (Mäkinen, 2016: 185). Aynı zamanda kültür programları, kütüphaneler, eğitim değişimleri ve kültürel ziyaretler gibi faaliyetler de ülkelerin kültürel yaşamının kalitesini, canlılığını ve çeşitliliğini teşvik etme amacına

hizmet etmektedir. Eğitim ve kültür gibi yumuşak güç unsurları arasında güçlü bir bağ bulunmakta ve ülkeler kendi kültürleri yoluyla imaj ve itibarlarını iyileştirme, uluslararası iyi niyeti geliştirme ve buna bağlı olarak karşılıklı ön yargıları yıkarak uzun vadeli ilişkiler inşa etme çabası içerisinde.

21. yüzyılda birçok alanda yaşanan dönüşümlerle hedef kitle profilleri de değişim ve dönüşüme uğramış ve hedef kitleler kurumlarla ilişkilerine etki edecek konularda bilinçlenmeye başlamıştır. Bununla birlikte toplumsal sorunlara duyarlı kurumların hedef kitleler nezdinde olumlu imaj ve itibara sahip olabilmesi ve yeni bir medya alanının ortaya çıkması gibi faktörler kurumları hedef kitleleri ile diyalog temelli bir iletişim kurmaya mecbur kılmıştır. Kurumlar gibi ülkeler de hedef kamularının desteğini ve sempatisini kazanmak adına diyalog temelli bir ilişki kurmayı ve bu ilişkiyi sürdürmeyi tercih etmektedirler. Bu bağlamda kültürel ve akademik değişim programları da ülkelerin yabancı kamuları ile ilişki kurmaları noktasında uygulamalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Örneğin; Fulbright Bursu, eğitim diplomasisi uygulamalarından biridir ve ABD, 1946'da Fulbright eğitim programıyla dünyanın her yerinden öğrenci, akademisyen ve sanatçıların eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerini desteklemek amacıyla bu burs programını başlatmıştır. Erasmus, Mevlana, Farabi ve Socrates gibi bölgesel ve küresel hareketliliği destekleyen burslu uluslararası değişim programları ile üniversiteler de eğitim diplomasinin hem öznesi hem de mesaj kaynağı olmaktadır (Sancar, 2012: 102). Üniversiteler bu işlevleri ile ülkeler arasında kültürel dağıtımın da etkili araçlarından biri haline gelmektedir.

Kültürel etkileşimi sağlamada en etkili aktörlerin başında gelen eğitim kurumları, faaliyetleri ile farklı kültürdeki ülke vatandaşları ile iletişim sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ülkelerin yumuşak güç unsurlarından eğitim de stratejik olarak yönetilmesi gerek bir süreç haline gelmiştir. Eğitim diplomasisi kavramı olarak ise çok yeni bir kavram olmakla birlikte ilk defa Center for Education Diplomacy (CED) tarafından kullanılmıştır. Eğitim diplomasisi, hükümetlerin eğitim kurumları ile etkin eğitim politikalarını geliştirmeleri ve söz konusu eğitim politikalarını uluslararası eğitime katkı sağlayabilecek biçimde düzenleme çalışmalarını içermektedir. Eğitim diplomasisinin günümüzde önem kazanmasının nedenlerinin başında öncelikli olarak ülkelerin yumuşak güçlerini uygulayabilecekleri bir uygulama alanı olması gelmektedir. Aynı zamanda bilim, araştırma, kültür ve dil gibi ülkelerin uluslararası alanda tanınmasına olanak sağlayan kamu diplomasisi faaliyetlerini kapsamı, uluslararası öğrencileri ülkeye çekmesi ve ülkelerde tutması ve eğitim kurumlarının uluslararasılaşma sürecine katkı sağlaması bakımından hem ülkeler hem de eğitim kurumları açısından önem kazanmaktadır (Vaxevanidou, 2018: 59). OECD (2009) da 2030 yılı için yükseköğretimin uluslararasılaştırılması noktasında bazı tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerin başında öğrencilerin, öğretim elemanlarının ve kurumların hareketliliğini içeren sınır-ötesi ve ulus-aşırı yükseköğretim büyüyeceğine ilişkin öngörü gelmektedir. Akademik araştırmalarda uluslararası işbirliklerinin artacağı ve özel ve sınır ötesi yükseköğretimin önemi ve yayılması arttıkça, kalite güvencesinin de öneminin artacağına ilişkin öngörüler de diğer tespitlerdir (TGSP, 2021: 7).

Eğitim diplomasisine ülkelerin ilgisi son yıllarda artmış olsa dahi uluslararası öğrenci hareketliliğinin kökenleri M.Ö. 332 yılında Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Euclid ve Arşimet gibi matematik dehalarının da çalışmaları yürüttüğü Mısır'ın İskenderiye kentindeki Yunanlılara ait bir kütüphane ve müze, Avrupa, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'daki (fletcher.tufts.edu,1968) yükseköğretim amacındaki tüm öğrencilerin ilgisini çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise daha dinamik hale gelen uluslararası öğrenciler artık büyük ve küresel bir sosyal grup oluşturmaya başlamıştır (Ninkovich, 1996: 71). Günümüzde de gittikçe ivme kazanan kamu diplomasisi uygulama alanlarından olan eğitim faaliyetleri ile ülkeler arasında kültürel köprülerin kurulması daha kolay hale gelmiştir.

Dünyada birçok ülke yükseköğretimin uluslararasılaştırılması adına stratejik adımlar atmaktadır. Çünkü küresel dünyada uluslararası eğitim programları, ülkelere uluslararası etkileşim ve gelişimin sağlanmasına zemin kazandırmaktadır. En çok bilinen uluslararası eğitim programlarından Fulbright programı ile ABD uluslararası eğitim noktasında etkili ülkelerin başında gelmektedir. Fulbright'in yanı sıra Boren Burs Programı, Education USA, Dil Bayraktarlığı Programı (Language Flagship Program) ve Gilman Uluslararası Burs Programı gibi programlar gibi programlar da ABD'nin geniş katılımlı eğitim programları arasında yer almaktadır. British Council eğitim kursları ve Chevening burs programları gibi çok bilinen eğitim programları ile İngiltere, dünyada en fazla uluslararası öğrenciyi sahip ikinci ülke konumundadır. Her geçen gün büyüyen bir güç olarak Çin ise uluslararası öğrenci ve akademisyen hareketliliğinde kaynak ülke konumundadır ve genellikle ülke dışına öğrenci göndermeyi amaçlamaktadır. Türkiye de son yıllarda eğitim diplomasisinde önemli adımlar atan ülkelerden biridir. Bu adımlardan ilki de 2012 yılında Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Kurulu tarafından alınan kararla hayata geçirilen Türkiye Bursu programıdır. Bu devlet bursundan uluslararası öğrenciler faydalanmakta ve bu bursu da Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) idare etmektedir (Bolat, 2017: 12). Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin uluslararası öğrenciler politikası sistematik bir zemin kazanmıştır. Türkiye Bursları başta olmak üzere birçok burs programı ile birbirinden farklı coğrafyalardaki öğrenciler Türkiye'de eğitim imkânı yakalamakta ve Türkiye için birer kültür elçisi olabilmektedir.

Eğitim diplomasisi ile uluslararası alanda etkin olabileceğinin bilincinde olan Türkiye, burs programlarının yanı sıra dil eğitimi veren kurs ve okullar açma, öğrenci ve öğretim üyesi değişim programlarına katılım sağlama ve uluslararası öğrencilere yurt imkânı sağlama gibi faaliyetlerini de eğitim diplomasisi çerçevesinde yürütmektedir. Aynı zamanda dil birliği ve din birliği gibi birçok ortak paydada bulunduğu ülkelerle de eğitim alanında işbirliklerine imza atmıştır. Örneğin Türkiye, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi işbirlikleri ile eğitim diplomasisi alanında faaliyetler yürütmüştür (Yılmaz, 2017: 142).

Eğitim diplomasisi faaliyetlerine ağırlık veren ülkeler, hedef kamuları üzerinde uzun vadede kalıcı bir izlenim bırakmayı amaçlamaktadır. Örneğin; Avrupa Birliği'ne üye olan birçok ülke, uluslararası öğrenci hareketliliklerinin kapsamını genişleterek yaygınlaştırmaktadır (Özkan, 2015: 16). Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi ülkeler

de ulusal eğitim sistemlerinin modernleşmesine ve uluslararasılaşmasına özel önem vermektedir (Nye, 2008: 94). Çin Konfüçyüs Enstitüsü ve Hindistan da Kültürel İlişkiler Konseyi gibi kültürel programları aracılığıyla kültürlerinin canlandırılmasını amaçlamaktadır (Zaharna, 2010: 6). Türkiye de ise 2007 yılında “Türkiye’yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye’nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmek” amacıyla kurulan Yunus Emre Enstitüsü, Türk kültürünün canlandırılması misyonu ile faaliyetler yürütmektedir. 1993 yılında kurulan TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı) “Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak” amacı taşıyan 6 kurucu üye ve 8 gözlemci üye ile birlikte kurulmuş bir diğer kuruluşur (turksoy.org).

Ülkeler, yabancı ülkelerin halklarını etkilemek amacıyla eğitim çalışmalarından faydalanmakta hatta geçmişten günümüze genç nesillerin farklı kültürleri tanıyabilmeleri için eğitim politikalarını araç olarak kullanmışlardır. Bu nedenle de ülkelerin eğitim politikaları ile kültürel değişim programları birlikte yürütülmeye başlanmıştır. Kültürel değişim programları, hedef kamulara ulaşmayı kolaylaştırması ile eğitim politikalarının istenilen hedefi yakalanmasında önemli adımlardan biridir (Ünal Erzen, 2014: 54). Bu bağlamda uluslararası öğrenci olgusu dünya genelinde yükseliş eğiliminde olan ve hem hedef hem de kaynak ülkelerin üzerinde ciddiyle durduğu bir mesele haline gelmiştir. 1970’li yıllarda dünya çapında 800 bin civarında olan uluslararası öğrenci sayısı, UNESCO (en.unesco.org) 2019 verilerine göre dünya genelinde 7,5 milyona ulaşmıştır. Türkiye ise uluslararası öğrenci meselesinin öneminin farkına nispeten geç varmış ve eğitim alanındaki ilk hamlesi Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) olmuştur. 1992-1993 akademik yılından itibaren de Türkiye’ye Türk Cumhuriyetleri ve Akriba Topluluklarından burslu olarak öğrenci kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak son zamanlarda eğitim diploması alanında attığı adımlarla dünya üzerinde uluslararası öğrenci hareketliliğinde söz sahibi ülkelerden biri olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda da Türkiye’de 2020 yılı itibarıyla uluslararası öğrenci sayısı 200 bine ulaşmıştır.

Gittikleri ülkelerin ekonomilerine katkı sağlamaları nedeniyle uluslararası öğrenciler, ülkeler için bir yandan ciddi birer ekonomik kaynak diğer taraftan da beşeri birer kaynak konumundadır. Uluslararası öğrencileri ülkelere çekmek adına da ülkeler birçok uygulama gerçekleştirmektedir. Örneğin, öğrencilere sunulan burs imkânları, barınma ve danışmalık hizmetleri gibi uygulamalar uluslararası öğrencilerin ülkeye çekilmesi ve onların ülkede kalmasında etkili faktörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle de ülkeler her geçen yıl bu tarz faaliyetlerini iyileştirme veya yenilerini ekleme yoluna gitmektedir. Aynı zamanda gittikleri ülkeler ile kendi ülkeleri arasında bir kültür elçisi görevi gören uluslararası öğrenciler, ülkelerin kültür ve sanat anlayışından bilim ve eğitim kalitesine, siyaset ve kamu diplomasisinden ticaret ve sanayisine, hatta uluslararası rekabet gücüne de katkı sağlamaktadır (Levent ve Karaevli, 2013: 98). Bu katkılarında dolayı uluslararası öğrenciler önemli birer kamu haline gelmekte ve ülkeler de uluslararası

eğitime önem vermekte, uluslararası öğrencileri ülkelerine çekmek için çaba sarf etmekte ve politikalar geliştirmektedirler.

Uluslararası öğrenci sektöründe hizmet veren hedef ülkeler, uluslararası öğrenci hareketliliğinden aldıkları payı arttırmak amacıyla, ülkelerini öğrenciler için cazip hale getirmek adına çeşitli uygulamalara yönelmişlerdir. Uluslararası öğrenciler, hem ciddi anlamda ekonomik bir kaynak hem de ülkelerin ihtiyaç duyduğu beşerî bir kaynak olmak sebebiyle oldukça önemlidir. Üstelik uluslararası öğrencilerin getirileri sadece bunlarla sınırlı değildir. Kültürel iletişim ve etkileşimin yaygınlaştırılmasında hem hedef hem de kaynak konumunda olmaları da ülkeler için uluslararası arenada itibar ve imajın güçlendirilmesi, yabancı kamuların sempatisinin kazanılması, ülkeye merak uyandırılması vb. gibi birçok getirisi de bulunmaktadır.

IV. Diplomasi Açısından Kültürlerarası İletişim

Küreselleşme süreci farklı kültürlerle iletişim kurulmasını daha kolay hale getirmiş ve özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birbirinden çok farklı kültürler arasındaki iletişim de yaygınlaşmıştır (Alioğlu, 2011: 47). Kültürlerarası iletişimin ilgi alanını ise toplumsal hayatın ve günlük yaşamın farklı alanlarında farklı kültürlerden insanlar arasındaki iletişim ve etkileşim oluşturmaktadır. Kartari (2006: 23) kültürlerarası iletişimi, farklı kültürlere mensup bireyleri arasında etkileşim ve anlam aktarımları, yabancıların algılanması, açıklanması ve kültürel farklılıkların gözetilmesi gibi konuları inceleyen disiplinler arası bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Diplomasi ise kültürlerarası iletişimin stratejik olarak uygulandığı alanların başında gelmektedir. Devletler arasında resmi ilişkilerin yürütülmesini ifade eden diplomasi ile devletler aynı zamanda farklı kültürlerle iletişim kurmak durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda kültürlerarası iletişim 21. yüzyıl diplomasi anlayışlarından kamu diplomasisinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Edmund Gullion'un kamu diplomasisine, kültürlerarası iletişimi dâhil etmesi ile kamu diplomasisinin iletişimsel yönü ve kültürel ilişkiler boyutu vurgulanmıştır. Akçadağ da (2019: 50) kamu diplomasisinin kültürlerarası iletişim boyutuna dikkat çekerek; kamu diplomasisinin, uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasi dışındaki ülkelerin yabancı ülkelerde kamuoyu sağlaması, dış ilişkilerin aktarımı ve bunun politika üzerindeki etkisini, özel kuruluşlarının farklı ülkelerdeki özel kuruluşlarla etkileşimde halinde olmasını, diplomatlar ve yabancı meslektaşları arasında iletişim sağlanmasını ve kültürler arası iletişim süreci gibi alanlarını kapsadığını ifade etmektedir.

Kamu diplomasisi uygulamaları üzerinde devlet dışı aktörlerin etkisi her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle de bu etkiyi tanımlamak ve kabul etmek de önemlidir. Kamu diplomasisi artık hükümet çabaları ile sınırlı değil, aynı zamanda kavramlarını ve anlayışını yeniden tanımlayan devlet dışı aktörleri de içermektedir. Yenidünya düzeni, devlet dışı aktörlerin yabancı kamuoyunu şekillendirmedeki rolü ve potansiyeline daha fazla odaklanılmasını gerektirmektedir. Kültürel etkileşim de bu şekillendirmeyi yapabilecek unsurlardan biridir. Kamu diplomasisi de bir yandan kültürel bilgilendirme ve kültürel iletişim faaliyetlerini kapsarken diğeryandan kültür aracılığıyla politikaların, değerlerin anlatılması, ortak anlayış yaratılması ve uzun vadeli ilişkiler geliştirilmesine

odaklanmaktadır (Signitzer, 2008: 206). Bu ilişkiler öğrenci/öğretim üyesi değişimleri, ticari birlikler, dil eğitimi, festivaller, sergiler, fuarlar, dostluk birlikleri, kültür merkezleri gibi kanallar aracılığıyla gerçekleşmektedir (Gilboa, 2000: 291).

Kamu diplomasisi, ülkelerin kendi toplumlarının menfaatleri ve ilişkileri üzerine odaklanmasıdır. Ülkelerin kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütürken dikkat etmesi gereken birçok temel husus bulunmaktadır. Bu hususlar, kültürel çeşitlilik ve farklı ulusal özelliklere rağmen dünyanın küreselleşerek daha da küçülmesi ve küresel bir ilişki görüşünün giderek gerekli hale gelmesidir. Bu bağlamda toplumların artık zaman ve mekân sınırlarının ötesinde yaşadığı ve söz konusu toplumların geniş bir ağ yelpazesinde iletişim ve etkileşim kurdukları düşünüldüğünde, iletişim çağının gereklilikleri olarak kamu diplomasisi göz ardı edemeyeceği unsurların başında gelmektedir. Yabancı kamuoyunu etkileme ve uzun vadeli ilişkilerin tesisinde dünya çapında fenomen haline gelen kamu diplomasisi, uluslararası arenada işbirliği anlayışının da gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kamu diplomasisi kapsamında yürütülen eğitim faaliyetleri ile hem uluslararası öğrencilerin yabancı ülkelerde eğitim alarak ülkenin kültürünü tanımaları hem de ülkelere döndüklerinde kültürel köprüler kurmaları amaçlanmaktadır. Böylece uluslararası öğrenciler birer kültür elçisi haline gelmektedir. Bu bağlamda uluslararası öğrencilere yönelik Türkiye'nin faaliyetleri kapsamında kültürel ve sosyal aktiviteler düzenlenerek Türk kültürünün tanıtılması amaçlanmaktadır. Uluslararası öğrenciler ile mezun olduktan sonra kültürel bağların sürdürülmesi için onlarla irtibatın koparılması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'de faaliyet gösteren birçok dernek, federasyon ve topluluk bulunmaktadır. Aynı zamanda mezunlarla ilişkilerin sürdürülmesi için de dijital platformların sunduğu olanaklardan da yararlanılmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde yeni aktörlerin ortaya çıkması iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile mümkün olmuştur. Değişen ve dönüşen yeni diplomasi anlayışında sivil toplum kuruluşları, medya, uluslararası işletmeler, kanaat önderleri vb. gibi yeni aktörler büyük rollere sahip olmaya başlamıştır (Tiedeman, 2005: 7). Bu yeni aktörlerle birlikte ülkeler diğer ülkelerin kamuları ile daha güçlü bir etkileşim içerisinde bulunabilmektedir. Özellikle kültürel etkileşimin sağlanması ve sürdürülmesi noktasında uluslararası öğrenciler de yüzyıllardır birer kültür elçisi olarak kabul edilmiş ve ülkelerin hedef ülkeleriyle köprüler kurulmasında da en önemli aktörlerinden biri olmuşlardır. Günümüzün en etkili kültürel elçilerinden olan uluslararası öğrencilerin sayısı da her geçen yıl ülkeler bazında artış göstermektedir. Neredeyse tüm dünyaya yayılan öğrenci eğitim veya değişim programları ile öğrenciler birçok farklı deneyimler elde edebilmekte ve uluslararası hareketliliğin birer parçası olabilmektedirler.

Etkili bir kültürel dağıtıcı konumundaki medya, ülkelerin yabancı kamuları ile ilişkiler kurup geliştirilmelerinde önemli araçların başında gelmektedir. Yeni medyanın sunduğu olanaklarla da resmi web sitelerinin yanı sıra ülkeler, Facebook, Twitter, Instagram, Youtube gibi sosyal ağlarda aktif olmakta ve bu aktiflik ülkelere uluslararası alanda itibar oluşturma hususunda yardımcı olmaktadır. Bilhassa internetin belirli konularla ilgili kamuoyu oluşturulmasına ortam sağlaması, iletilmek istenen mesajları anında milyonlarca kişiye ulaştırması gibi avantajları, bu mecrayı uluslararası alanda

yaşanan ekonomik, siyasi, askeri, bilimsel ve kültürel gelişmeleri aktarma konusunda anahtar konumuna getirmektedir. Dijital medya temelli kamu diplomasisi çabalarının merkezinde ise dünyanın dört bir yanındaki insanlarla anlamlı bağlantılar ya da ilişkiler kurmak yatmaktadır. Devletler de kendi ülkelerinde eğitim gören uluslararası öğrenciler aracılığıyla hem kültürel iletişim ve etkileşimi sağlamakta hem de ülke markalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

V. Eğitim Diplomasisi Bağlamında Dijital Kültür Elçileri Olarak Türkiye Mezunları

Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrenciler, mezun olduktan sonra bir araya getiren birçok oluşum bulunmaktadır. Bu oluşumların başında TUMED Uluslararası Mezunlar Derneği gelmektedir. Türkiye’nin gönüllü medeniyet elçileri olarak misyonunu ifade eden dernek, kendisini şu şekilde tanımlamaktadır (tumed.org.tr): “uluslararası öğrenci olarak Türkiye üniversitelerinde eğitimini başarıyla tamamlayan Türkiye mezunları arasındaki dayanışmayı sağlamak ve artırmak, iş hayatında uluslararası mezunların kendi aralarındaki ilişkilerinin geliştirilmesinde aracı olarak ve Türkiye ile olan işbirliğini en üst düzeyde geliştirmek ve kuvvetlendirmek için faaliyetler düzenleyen bir uluslararası sivil toplum kuruluşudur.” 02 Mart 2016 tarihinde kurulan TUMED Uluslararası Mezunlar Derneği, 3000 üzeri Türkiye mezunu ve mezunlar tarafından ülkesinde kurulan 28 dernek ile irtibat halindedir.

Kültür elçilerini dijital ortamda bir araya getiren ve çalışmanın konusunu da oluşturan bir diğer mezun topluluğu da Türkiye Mezunları’dır. Türkiye Mezunları, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın katkıları ile oluşturulmuş dijital bir platform olmasından dolayı analize tabi tutulmuştur. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Bursları ve Yunus Emre Enstitüsü tarafından da desteklenmektedir. Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Sınırlılıklardan ilki çalışmaya resmi kurumlar tarafından desteklenen mezun oluşumlarının dâhil edilmesi diğer özel veya sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenen oluşumların araştırma dışı bırakılmış olmasıdır. Bir diğer sınırlılık ise yalnızca Türkiye’de faaliyet gösteren mezun oluşumlarının araştırmaya dâhil edilmesi ile uluslararası bir karşılaştırmaya imkân vermemesidir. Dijital ortamda kültür elçilerinin varlığı ve ülkelerin bu yolla mezunları ile iletişim halinde olmaları dijital çağın gerekliliklerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada bu oluşumlardan birinin araştırmaya konu olması ve daha önce böyle bir araştırmanın yapılmamış olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışma ile söz konusu dijital platformun dijitalleşme, eğitim diplomasisi ve kültürlerarası iletişim çerçevesinde nasıl şekillendiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında Türkiye mezunları web sitesi nitel araştırma tekniklerinden betimleyici analiz yöntemi ile incelenerek bu dijital oluşumun dijitalleşme, eğitim diplomasisi ve kültürlerarası iletişim açısından önemi üzerinde durulmuştur. Yıldırım ve Şimşek’e (2011: 222) göre betimleyici analiz ile bir araştırmada “ne” sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

AS1: Türkiye Mezunları eğitim diplomasisi açısından nasıl bir misyon üstlenmektedir?

AS2: Türkiye Mezunlarının eğitim diplomasisi açısından amaçları nelerdir?

AS3: Türkiye Mezunlarının dijital platformda yer alması eğitim diplomasisi açısından ne gibi avantajlar sunmaktadır?

AS4: Türkiye Mezunları dijital platformu, kültürel elçilik bağlamında nasıl bir işleve sahiptir?

Araştırma sorularından hareketle söz konusu oluşumun amacı, misyonu, etkinlikleri ve çalışmalarına ilişkin başlıklar analiz edilmiş ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu dijital platform aracılığıyla Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrenciler mezun olduktan sonra dünyanın neresinde olurlarsa olsun haberleşme imkânı bulmaktadırlar. Türkiye Mezunları oluşumu web sitesinde kendisini şu şekilde tanımlamaktadır (www.turkiyemezunlari.gov.tr): “Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini ülkemizde tamamlayan mezunlarımızın mutlu anılarında yer almak, Türkiye’nin en değerli kazanımıdır. Türkiye Mezunları, bu bağlamda ülkemiz ile kendi ülkeleri arasında dostluk köprüleri inşa eden gönüllü elçilerimizdir. Türkiye Mezunları internet adresi, dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Türkiye Mezunları’nın ülkemiz ile irtibatını korumak, mezunların birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamak, istihdam olanakları yaratmak, Türk dili ve kültürü ile bağlarını sürdürmelerini ve kendi ülkeleri ile ülkemiz arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamalarını temin etmek amacıyla kurulmuştur. Ülkemizden mezun olmuş ve hâlihazırda burada okumakta olan öğrencileri bir araya getirmeyi amaçlayan internet adresimiz, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile mezunlarımızın değerli katkılarıyla oluşturulmuştur.” Birinci araştırma sorusu çerçevesinde mezunlar aracılığı ile ülkeler arasında ilişkiler geliştirilmesi ve işbirlikleri sağlanması noktasında Türkiye Mezunları’nın bir misyon üstlendiği görülmektedir. Söz konusu misyon ile mezunlara sunulan kariyer planlamaları ve istihdam olanakları gibi faaliyetler eğitim diplomasisi bağlamında önemli adımların başında gelmektedir. Bununla birlikte uluslararası öğrencilerin her birinin birer kültür elçisi oldukları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Mezunları dijital oluşumunun öğrencilerle kültürel bağların korunmasında önemli bir misyon üstlendiği de görülmektedir.

Türkiye Mezunları dijital platformu web sitesinde amaçlarını ise aşağıdaki gibi sıralamaktadır (www.turkiyemezunlari.gov.tr):

- “Türkiye Mezunları arasında iletişim, işbirliği ve dayanışma sağlamak amacıyla fiziki ve sanal platformlar oluşturmak
- Mezunlarla üniversiteler arasında sürdürülebilir bir ilişki kurulması teşvik edilerek akademik alanda işbirliği oluşturulmasına zemin hazırlamak
- Duyurular ve haberler üzerinden mezun çalışmalarına ilişkin bilgi edinme imkânı sağlamak

- Türkiye Bursları uygulamasının çeşitli aşamalarında mezunlarla işbirliği yapmak
- Türkiye Mezunlarının mesleki kariyerlerinde ilerlemelerini desteklemek ve yaşadıkları toplumların kalkınmalarına katkı sağlamalarını temin etmek amacıyla destek programları düzenlemek
- Türk firmaları ve üniversiteleri ile mezunlarımız arasında iletişim sağlayarak, mezunlarımıza kariyer fırsatı sunmak
- Türkiye Mezunlarının Türk dili ve Türk kültürüyle bağlarının devam ettirilmesine yönelik çalışmalar yapmak
- Türkiye Mezunlarının kendi ülkelerinde ve farklı ülkelerde yaşayan diğer mezun öğrenciler ile olan etkileşimi ve iletişimini arttırmak
- Türkiye Mezunlarının kamu kurumlarımızın temsilcilikleri ile iletişim ve işbirliğini güçlendirmek”

İkinci araştırma sorusuna istinaden Türkiye mezunlarının eğitim diplomasisi açısından amaçları ele alındığında mezunlarla hem akademik anlamda hem de mesleki kariyerleri noktasında dijital platformlar aracılığıyla işbirlikleri kurulması ön plana çıkmaktadır. Söz konusu işbirlikleri sayesinde sürdürülebilir ilişkiler kurularak kültürel bağların da güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye Mezunları web sayfasında faaliyetlerini “Mezun Buluşmaları” ve “Dernek Etkinlikleri” olmak üzere iki kategoride ele almıştır. Dünya genelinde yüz bin ve üzeri mezunu iş, aktivite, eğitim, kültür gibi birçok alanda buluşturduğunu ifade eden topluluk mezunların elde edecekleri ayrıcalıklara yer vermiştir (www.turkiyemezunlari.gov.tr):

- “Yüz binin üzerinde Türkiye Mezununun; mezun dernekleri-grupları, üniversiteler ve iş çevreleri ile iletişim kurma olanağı
- Mezun dernekleri aracılığıyla Türkiye Mezunlarının bir araya gelme ve ortak faaliyet üretme imkânı
- Portal üzerinden mezunlarımızın birbirleriyle iletişim kurabilme
- Duyurular ve haberler üzerinden mezun çalışmalarına ilişkin bilgi edinme
- Ulusal ve uluslararası alanda iş ve kariyer fırsatları
- Üniversitelerimiz ve mezunlarımız arasında akademik alanda iş birliği
- Mezunlarımızın Türk dili ve kültürü ile bağını sürdürme fırsatı
- Mezun hikâyelerini okuma ve kendi hikâyeni paylaşma imkânı
- Deneyimlerini paylaşma olanağı”

Türkiye Mezunları faaliyetlerine bakıldığında öncelikli olarak mezun buluşmaları dikkat çekmektedir. Moskova, Etiyopya, Pakistan, Tunus, Priştine, Batum, Beyrut,

Moğolistan, Kenya, Ukrayna, Bulgaristan, Irak, Kazakistan vb. gibi birçok farklı bölgede akademik kongre buluşmaları, iftar programları, açılış programları gibi mezun buluşmaları da gerçekleştirilmektedir. Tüm etkinlik bilgileri ise Türkiye Mezunları web sitesinde paylaşılmaktadır. Geçmişten günümüze mezun olan uluslararası öğrencilerin kendilerini tanıtmalarına imkân sağlayan mezun hikâyeleri bölümünde mezunların nasıl bir kariyere sahip olduklarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. İş ve Kariyer bölümünde ise iş dünyasına ilişkin bilgilere, toplantılara ve çalıştaylara yer verilmektedir. İş İlanları bölümünde ise birbirinden farklı birçok alana ilişkin ilanlar yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusuna istinaden Türkiye Mezunları'nın dijital platformda yer almasının eğitim diplomasisi açısından birçok avantaj sağladığı görülmektedir. Örneğin; Türkiye Mezunları web sitesinde “Haberler”, “Etkinlikler” ve “İş İlanları” olmak üzere mezunlarla ilişkilerin devamını sağlayacak üç ana başlık yer almaktadır. Haberler başlığı altında ‘mezun hikâyeleri’, ‘mezun buluşmaları’, ‘iş ve kariyer’, ‘videolar’ ve ‘duyurular’ olmak üzere alt başlıklar bulunmaktadır. İş İlanları sayfasında ise birçok işkoluna ait ilan bulunmaktadır. Kullanıcıların arkadaşlarını davet etmelerine imkân sağlayan bir davet butonu bulunmakta ve bu buton ile davet edilmek istenen kişinin e-posta bilgisi paylaşıldığında davet gerçekleşmektedir. Dijital oluşumun mezunlara sağladığı bu olanaklar ile mezunlar birbirleri ile iletişim ve işbirliği içerisinde bulunmakta ve doğal olarak da birer kültür elçisi olmaktadır. Böylece Türkiye Mezunlarının da dijital ortam ile mezunları bir arada etkileşim halinde tutmaya yönelik faaliyetlerinin, kültürel elçilik noktasında önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bir portala da sahip olan Türkiye Mezunları Türkiye Bursları Bilgi Sistemi (TBBS) kullanıcı bilgileri ile mezunların portala kayıt olmasına imkân sağlamaktadır. Türkiye ile ilgili sektörel bilgilerin yer aldığı ve mezunlara kurumlarla işbirliği kurmalarına ortam sağlayan Ask Turkey sayfasına link bulunmaktadır. Ask Turkey web sitesi, küresel satın alma uzmanları ile Türk ihracatçıları arasında doğrudan bağlantı sağlamak için faaliyet göstermekte ve bu web sitesi aracılığıyla Türkiye’de onlarca ihracat sektöründe faaliyet gösteren binlerce firmaya ulaşma ve iletişim kurma imkânı sağlamaktadır (www.askturkiye.com). Ayrıca Türkiye Mezunları'nın Facebook, Twitter, Instagram, YouTube olmak üzere dört sosyal medya platformunda yer aldığı görülmektedir. Topluluğun resmi web sitesinde de söz konusu platformlara linkler verilmiştir. Dijital dünyadan en çok beklenen güncel bilgilere ulaşmaktır. Bu nedenle söz konusu sitede güncellenme sorunu olduğu görülmektedir. Örneğin; etkinliklere ilişkin en son güncelleme 2018 yılında yapılmış ve yine iş ve kariyer noktasındaki bilgilerin de en son 2020 tarihinde güncellendiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye Mezunları'na ilişkin sosyal medya hesaplarının ise daha güncel kullanıldığı görülmektedir. Genç mezunların hemen hemen hepsinin sosyal medya kullandığı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu platform yerine sosyal medya hesaplarına ağırlık verildiği söylenebilir.

Türkiye Mezunları web sitesi aracılığıyla Türkiye’de öğrenim gören tüm öğrencilerin mezun olduktan sonra etkileşim içerisinde olmalarına imkân sağlanmaktadır. Aynı zamanda söz konusu bu dijital platformun oluşturulması dijital çağın her alanı değiştirip dönüştürdüğünün de bir göstergesi olarak görülebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki

gelişmeler dünyanın her yerinden milyonlarca insana aynı anda ulaşma olanağı sunmaktadır. Uluslararası öğrenciler ile mezun olduktan sonra kültürel bağların devamlılığı açısından bu dijital platformun varlığı önemlidir. Bir kültür elçisi olarak kabul edilen uluslararası öğrenciler kendi ülkelerine döndüklerinde yaşadıkları kültürel deneyimi aktararak kendi ülkeleri ile öğrenim gördükleri ülke arasında köprüler kurmaktadır. Günümüz dijital dünyası da dünyanın her yerinden her an milyonlarca mezun ile iletişim halinde olma imkânı sunduğundan kurulan kültürel köprülerin de sekteye uğramasını veya yok olup gitmesini önlemektedir. Bu nedenle ülkelerin birçok alanda dijital dönüşüme uyum sağladığı gibi mezunlarla kurulacak ve sürdürülecek ilişkilerde dijital ortamlardan yararlanması zorunluluk haline gelmiştir.

VI. Sonuç

Günümüzde ülkeler için kamu diplomasisi, ortak çıkar alanları oluşturulmasında ve karşılıklı güven sorunlarının, yanlış ve abartılı algıların önlenmesinde veya hafifletilmesinde kullanılabilir yegâne araç olarak görülmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetleri ile hedef kitlelerle kurulan uzun vadeli ve kalıcı ilişkiler ülkelerin imaj, markalama, itibar, tanıtım vs. gibi amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayan önemli faaliyetlerin başında gelmektedir. Nye (2008: 94) hem ABD'nin hem de diğer ülkelerin en iyi iletişim araçlarının hükümetler değil sivil halklar olduğunu belirtmektedir. Ülkeler de kamu diplomasisi amaçlarına ulaşmak adına farklı uygulama alanlarından yararlanmaktadır. Bu alanların başında da eğitim gelmektedir. Eğitim kapsamında uluslararası öğrenci hareketliliğinin hem dünya genelinde en çok kaynak aktarılan alanlardan biri olması hem de son yıllarda Türkiye'de konuyla ilgili kapsamlı projelerin hayata geçirilmesi alana artan ilginin bir göstergesidir. Uluslararası öğrenci programları kültürel, akademik ve ekonomik olarak çok boyutlu bir faaliyet alanı olarak dikkat çekmektedir. Devletler bir yumuşak güç unsuru olarak uluslararası öğrenciler ile ilgili çalışmalar yürütmekte olup uluslararası eğitim alanında rekabetlerini arttırmışlardır. Uluslararası eğitim işbirlikleri ile dünyanın dört bir yanında öğrenim görme şansı yakalayan uluslararası öğrenciler ile birebir ilişkiler geliştirmek ülkelere hem ekonomik hem de kültürel anlamda avantajlar sağlamaktadır. Küreselleşme ile kültürlerarası iletişim ve etkileşimin ülkeler açısından kaçınılmaz olması uluslararası öğrencileri de bu ilişkilerin baş aktörü haline getirmiştir. Dijitalleşen dünyada ilişkilerin de seyri değişmiş ve ilişkiler dijital platformlar üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Türkiye Mezunları da mezun olan uluslararası öğrencilerle dijital platformda bir araya gelmeyi amaçlayan bir oluşumdur ve mezunlar bu platformda etkileşim halinde birer dijital kültür elçisi olmaktadır. Türkiye Mezunları'nın eğitim diplomasisi açısından nasıl bir misyon üstlendiğine ilişkin araştırma sorusu çerçevesinde mezunlar aracılığı ile ülkeler arasında ilişkiler geliştirilmesi ve iş birlikleri sağlanması noktasında Türkiye Mezunları'nın bir misyon üstlendiği görülmektedir. Söz konusu misyon ile mezunlara sunulan kariyer planlamaları ve istihdam olanakları gibi faaliyetler eğitim diplomasisi bağlamında önemli adımların başında gelmektedir. Türkiye Mezunları'nın eğitim diplomasisi açısından amaçlarına ilişkin araştırma sorusu kapsamında mezunlarla hem akademik anlamda hem de mesleki kariyerleri noktasında dijital platformlar aracılığıyla işbirlikleri kurulması ön plana çıkmaktadır. Söz konusu işbirlikleri sayesinde sürdürülebilir ilişkiler

kurularak kültürel bağların da güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye Mezunları'nın dijital platformda yer alması eğitim diplomasisi açısından ne gibi avantajlar sunduğuna ilişkin araştırma sorusuna ilişkin yapılan incelemede Türkiye Mezunları'nın dijital platformda yer almasının eğitim diplomasisi açısından birçok avantaj sağladığı görülmektedir. Bu avantajların başında ise söz konusu web sitesinde “Haberler”, “Etkinlikler” ve “İş İlanları” olmak üzere mezunlarla ilişkilerin devamını sağlayacak üç ana başlığın bulunması gelmektedir. Türkiye Mezunları dijital platformunun kültürel elçilik bağlamında nasıl bir işleve sahip olduğuna ilişkin araştırma sorusu kapsamında; dijital oluşumun mezunlara sağladığı mezun buluşmaları, arkadaşlarını platforma davet etme imkânları ve mezun hikâyelerinin yer alması gibi olanaklar ile mezunlar birbirleri ile iletişim ve işbirliği içerisinde bulunmakta ve doğal olarak da birer kültür elçisi olmaktadır. Böylece Türkiye Mezunları'nın da dijital ortam ile mezunları bir arada etkileşim halinde tutmaya yönelik faaliyetlerinin kültürel elçilik noktasında önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Eğitim diplomasisi faaliyetlerini stratejik olarak yürütme çabasında olan Türkiye, mezun dernekleri gibi dünyanın hemen her ülkesinde mezunları ile bir araya gelmektedir. Ancak dijital platformlar üzerinden hayata geçirilen oluşumların sayısı çok azdır. Bununla birlikte Türkiye Mezunları dijital platformu oluşumunun mezunlarla iletişim ve etkileşim kurulmasında önemli adımlardan biri olmasına rağmen güncel bilgilerin söz konusu oluşumda yer almaması dijitalleşme hususunda giderilmesi gereken bir eksikliklerdir. Siteye giren mezunlar en son iş ve kariyer ilanlarından ve ya mezunlara ilişkin etkinliklerden haberdar olmak isteyebilir. Buna karşılık platformun sosyal medya hesapları daha güncel kullanılmaktadır. Bu bağlamda mezunlara yönelik kariyer ve iş fırsatlarının sunulduğu, etkinliklere ilişkin bilgilerin ve mezun hikâyelerinin yer aldığı Türkiye Mezunları gibi oluşumların artırılması ile birlikte bu oluşumların daha aktif kullanılması dijital çağda Türkiye'ye eğitim diplomasisi ve kültürel etkileşim noktasında büyük avantajlar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Alioğlu, N. (2011). *İnanna'dan Leyla'ya: Kültürlerarası iletişim bağlamında doğum ve ölüm*. Ed: Necla Mora, Kültürlerarası İletişim Bağlamında İnsana Dair Duygular ve Ritüeller, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akçadağ Alagöz, E. (2019). *21. yüzyılda Rusya-Çin ilişkileri: Stratejik ortaklık mı adı konulmamış ittifak mı?*, Nobel Bilimsel Eserler.
- Ask for Turkey. (2021). <https://www.askturkiye.com/en>. adresinden alındı
- Bolat, M. A. (2017). Türkiye'nin uluslararası öğrenci politikası: durum tespiti ve öneriler, Akgül, O. (Ed.), *Uluslararası Öğrencilik Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Perspektifler*. 8-19, Harf Yayın İletişim.
- Chan, W. W. (2004). International cooperation in higher education: Theory and practice. *Journal of Studies in International Education*, 8 (1), 32-55.

- Cull, N. (2009a). Public diplomacy before Gullion. N. Snow & P. M. Taylor içinde, *Handbook of Public Diplomacy*, Routledge.
- Cull, N. (2020). *Public diplomacy before Gullion: The evolution of a phrase*. N. Snow & Cull, N. içinde, *Handbook of Public Diplomacy*, Routledge.
- Gilboa, E. (2000). Mass communication and diplomacy: A theoretical framework. *Communication Theory*, 10 (3), 275–309.
- Gilboa, E. (2008), Searching for a theory of public diplomacy, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, No.1, 55-77.
- Grincheva, N. (2013). “Psychopower” of cultural diplomacy in the information age., CA: Figueroa Press.
- Kartarı, A. (2006). *Farklılıklarla Yaşamak*. Ürün Yayınları.
- Levent, F., ve Karaevli, Ö. (2014). Uluslararası öğrencilerin eğitime yönelik politikalar ve Türkiye için öneriler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 38 (38), 97-118.
- Mäkinen, S. (2016) In search of the status of an educational great power? Analysis of Russia’s educational diplomacy discourse, *Problems of Post-Communism*, 63: 3, 183-196, DOI: 10.1080/10758216.2016.1172489
- Morrow. E. R. Center of Public Diplomacy. (2021). What is public diplomacy? Definitions of public diplomacy. <http://fletcher.tufts.edu/Murrow/Diplomacy/Definitions> adresinden alındı
- Ninkovich, F. (1996). U.S. information policy and cultural diplomacy. *Headline Series*, 308 [microform] / [Washington, D.C.] : Distributed by ERIC Clearinghouse.
- Nye, J. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, 94-109.
- Pamment. J. (2013). *New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice*. Routledge.
- Proedrou, F., & Frangonikolopoulos, C. (2012). Refocusing public diplomacy: The need for strategic discursive public diplomacy, *Diplomacy and Statecraft*, 23(4), DOI:10.1080/09592296.2012.736339
- Özkan, A. (2015). 21.yüzyılın stratejik vizyonu kamu diplomasisi ve Türkiye’nin kamu diplomasisi imkânları, *Stratejik Rapor*, No: 70, TASAM Yayınları.
- Sancar, G. (2012). *Kamu diplomasisi ve uluslararası halkla ilişkiler*. Beta Yayınları.
- Signitzer, B. (2008). “Public relations and public diplomacy”, Some conceptual explorations, Ansgar Zerfass, Betteke van Ruler, Krishnamurthy Sriramesh (eds), *Public Relations Research-European and International Perspectives and Innovations*.

- TUMED-Uluslararası Mezunlar Derneği. (2021). <http://tumed.org.tr/>. adresinden alındı.
- Tiedeman, A. (2005). Branding America: an examination of U.S. public diplomacy efforts after September 11, 2001. Master Thesis. Tufts University the Fletcher School of Law and Diplomacy.
- Türkiye Gençlik STK'ları Platformu (TGSP). (2021). *Sivil toplum kuruluşları için bir rehber Türkiye'de uluslararası öğrenciler*. Selika Ajans.
- Türkiye Mezunları. (2021). <https://www.turkiyemezunlari.gov.tr>. adresinden alındı.
- TÜRKSOY. (2021). <https://www.turksoy.org/>. adresinden alındı.
- UNESCO. (2019). <https://en.unesco.org/>. adresinden alındı.
- Ünal Erzen, M. (2014). *Kamu diplomasisi*. Derin Yayınları.
- Vaxevanidou, M. (2018). Education as public diplomacy: How to build an international image in education. *Journal of Media Critique*. 4 (14), 55-70.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, D. V. (2017). Geleceğin diplomatik inşası: kamu diplomasisi aracı olarak Türk yükseköğretimi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 5. 138-150.
- Yunus Emre Enstitüsü. (2021). <https://www.yee.org.tr/>. adresinden alındı.
- Zaharna, R. S. (2010). *Battles to Bridges*. Palgrave Macmillan.
- Zaharna, R. S. (2020). *Communication logics of global public diplomacy, Handbook of Public Diplomacy*. Edited by Nancy Snow and Nicholas J. Cull. Routledge.
- İzgi, B., B., ve Alyu, E.(2018). Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (3), 9887-996.
- Narin, M. ve Kutluay, D. (2013), "Değişen küresel ekonomik düzen: BRIC, 3G ve N-11 ülkeleri", *Dosya Dergisi*, Ankara Sanayi Odası Yayını, ss.30-50.
- Öztürk, S. (2009). Enflasyon Hedeflemesi Yaklaşımı: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16 (1), 192-205.
- Panizza, U. "Income Inequality and Economic Growth: Evidence from America Data", *Journal of Economic Growth*, Vol.7.
- Persson T. ve G. Tabellini, (1994), "Is Inequality Harmful for Growth", *The American Economic Review*, Vol.84, No.3.

- Saraç, T.B., (2009), “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y.E.(2014), “İşsizlik-enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği”, *Journal of Yasar University* 2014 9(34) 5820-5832
- Yeldan, E. (2000), "The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rent on Income Inequality The Case of Turkey", *WIDER Working Paper Series*, WP No. 206.
- Yılmaz, G.Ö., (2005), “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedenellik İlişkisi” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı: 2, ss. 63-76.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V., (2007), "Bölgesel Enflasyon Bölgesel Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi ve Panel Veri Analizleri", *İktisat İşletme ve Finans*, Sayı: 247, ss. 62-78.
- Yumuşak, İ.G. ve M. Bilen (2000), 'Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme' *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2000, Sayı: 1, s.77-96.
- Yüceol, H.M., (2006), “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 21, Sayı: 243, Haziran, ss. 81-95.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

DOĞAN, Z. N. AKBAŞ, E. (2021). An Exploratory Study of Epistemic Stance in Results and Discussion Sections of Medical Research Articles. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1132-1150.

An Exploratory Study of Epistemic Stance in Results and Discussion Sections of Medical Research Articles


Zeynep Nur DOĞAN (*)
Erdem AKBAŞ (**)


Abstract: This study is a corpus-based investigation of how epistemic stance is signaled in medical discourse. In particular, we compiled a discipline-specific corpus of research articles from different fields of medicine ranging from anatomy to endocrinology to explore how particular resources are employed by authors to index their level of (un)certainly towards their propositions. The corpus of the study contained only the results and discussion sections of 100 published medical research articles, totaling approximately 215,000 words. The results of the corpus analyses showed that there was very frequent use of modal auxiliaries by the writers in the field of medicine to express their extra-propositional modality. It was also found that medical researchers did not employ a greater number of boosters to amplify their commitment to the propositions conveyed to the readers. However, the rhetorical uses of boosters were shown to be strategic to portray their higher level of confidence for the sake of credibility and interaction. The findings and implications are discussed with a particular focus on the teaching of writing as a part of English for academic purposes.


Keywords: Epistemic stance, metadiscourse, medical academic writing, hedges and boosters, corpus linguistics

Tıp Alanındaki Araştırma Makalelerin Sonuç ve Tartışma Bölümlerindeki Bilgisellik İfadeleri Üzerine Keşifsel Bir Çalışma

Öz: Bu çalışma, bilgisellik ifadelerinin tıbbi söylemde nasıl işaret edildiğinin derlem-tabanlı bir incelemesidir. Özellikle, yazarlar tarafından önermelerine karşı kesinlik (belirsizlik) düzeylerini belirtmek amacıyla belirli kaynakların nasıl kullanıldığını keşfetmek için tıbbın anatomiden endokrinolojiye kadar değişen farklı alanlarından disipline özgü bir araştırma makaleleri derlemi kullanılmıştır. Araştırmamızın derlemi toplamda yaklaşık 215.000 kelimedenden oluşan 100 yayınlanmış tıbbi araştırma makalesinin sadece sonuçlar ve tartışma bölümlerini içermektedir. Derlem analizlerimizin sonuçları tıp alanındaki yazarlar tarafından ek-önerme kipliğini ifade etmek için çok sık kip belirteçleri kullanımı olduğunu gösterdi. Ayrıca tıp araştırmacılarının, okuyuculara aktarılan önermelere dair değerlendirmelerini kuvvetlendirmek

*) Postgraduate Student, Erciyes University Graduate School of Educational Sciences (e-mail: nurzdogan95@gmail.com)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4886-0440>

**) Assistant Prof. Dr., Erciyes University Faculty of Education ELT Department (e-mail: erdemakbas@erciyes.edu.tr)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2204-3119>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

için çok fazla sayıda güçlendirici kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Buna rağmen, güçlendiricilerin retorik kullanımlarının etkileşim ve inanılrlık uğruna daha yüksek güven düzeylerini sergilemek için stratejik olduğu tartışılmaktadır. Bulgular ve çıkarımlar, akademik amaçlarla İngilizcenin bir parçası olarak yazma öğretimi üzerine özel bir odak ile tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgisellik ifadeleri, üstsöylem, tıbbi akademik yazma, kaçınma ve vurgulayıcılar, derlem dilbilim

Makale Geliş Tarihi: 11.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.951126

I. Introduction

Metadiscourse, a term used in discourse analysis, provides us with the necessary information about the way language is used by the writers or speakers of different genres, especially in terms of the choices made specifically for the transmission of knowledge. Hyland (2005a:3) stated that metadiscourse embraces the idea of communication as an exchange of attitudes, personalities and presumptions of the communicators rather than a mere information exchange. Writers or speakers employ different preferences while expressing their ideas, involving their stance and the way in which they engage with the readers. While interacting with readers/listeners, specific markers or signals are used to deliver particular functions of language. By using such markers, writers display their choice about the effect which they intended to have on the readers or listeners. Gray and Biber (2014) stated that in some written academic texts (such as research articles and theses), the writers' level of commitment, emotions and evaluation towards their propositions have been an area of interest, and the linguistic devices of a variety of terms signaling hedging (Brown & Levinson, 1987: 37; Varttala, 2001: 1), commitment-detachment (Akbaş, 2014: 2; Akbaş & Hardman, 2018: 832; Vassileva, 2001: 83) and (inter)subjectivity (White, 2003: 260) have been examined and compared across different groups. To explore such linguistic mechanisms, Hunston and Thompson (2000: 5) proposed the term 'evaluation' and Biber and Finegan (1988: 1, 1989: 94) suggested 'stance'. Both studies, however, relied on two functions; 1) the personal attitude and 2) the epistemic status of a proposition signaled by the language user.

Considering that stance becomes purposeful only when the parties in a particular discourse interact with each other, it can be acknowledged as a bilateral constituent of communicated language (Çiftçi & Akbaş, 2021: 488). Language teaching should emphasize the significance of indicating stance in writing and provide writers, especially novice ones, in the field with the linguistic devices which are required for this to happen. Some genres might involve the interaction between the communicators on different levels for different purposes. For writers in an academic community, especially in the sciences such as medicine, the style in which they embody their findings and present them has a crucial role in terms of the credibility of the information. In addition, researchers' stances in expressing their deductions and beliefs are significant points since the area of work requires it. Thus, when teaching academic writing, specific linguistic

devices with their communicative functions should be taught to support the content of the writing in terms of increasing the level of persuasion or conveying uncertainty.

The aim of this study is to investigate the epistemic stance in medical research articles and explore how the writers of these articles convey their degree of certainty towards their propositions to the readers through the use of modal auxiliaries, hedges and boosters in the results and discussion sections of their articles. The primary aim of the study is to inform academic writers in the medical profession about how epistemic stance is expressed in their particular field, the frequency of specific epistemic markers preferred in written academic medical discourse and the implications for their community.

II. Literature Review

A. Defining epistemic stance

In an instruction book for a flat-pack dining table purchased from IKEA, you are told what you have to do to set the table up through a series of steps, either by pictures or written instructions (or a mixture of both) which are definite and direct.



Figure 1. IKEA Melltorp Dining Table 68X29 Assembly Instruction

The producer of the illustration shown in Figure 1 interacts with the reader through a cartoon character and its facial expression for particular actions in setting the table up. Through the examples of some actions, users can understand the stance of the illustrator on the information provided and persuasion can be achieved by illustrating the desired/undesired outcome. Following the steps depicted in the illustrations, readers can be convinced of the truthfulness of this instruction book. However, the realization of credibility cannot be achieved in the same way for scientific propositions presented in a text in which readers might not have an opportunity to experience a trial-and-error process or are not provided with solid evidence of the information in question.

Hyland and Jiang (2016: 2) suggested that “the ways that writers and speakers express their opinions is an important feature of all interaction, and researchers have long been concerned with describing how stance is linguistically marked”. This notion of interaction on the part of writers has been explained with different labels, such as ‘attitude’ (Halliday, 2004: vii), but the most widely known concepts about stance might be ‘evidentiality’ (Chafe & Nichols, 1986: 4) and ‘affect’ (Ochs & Schieffelin, 1989: 1). The latter involves indicating personal attitudes and feelings towards the proposition whereas the former, as Chafe and Nichols (1986) stated, refers to the source of

knowledge, the modes of it and the continuum of the most reliable to the least reliable. The modes of knowledge are belief, induction, hearsay and deduction, each of which has a different source, such as hypotheses being the source of deduction or evidence for induction. The degree of reliability varies based on some linguistic choices and this is called the ‘epistemic stance’ of the writer. Epistemic stance indicates the writer’s assessment of a proposition and the credibility of the knowledge. It can be realized through various linguistic devices such as adverbs:

- (1) I will *probably* be in Portland next week.
- (2) We go there *maybe* once or twice a month.
- (3) We have *approximately* three hundred copies left.

In the example sentences above, the adverbs ‘probably’, ‘maybe’ and ‘approximately’ are used as indicators of the epistemic stance of the utterance owners. In sentence (1), the communicator talks about his/her future plans but is not entirely sure of the proposition so expresses it with the use of the adverb ‘probably’. The listener or reader can understand from this that there is no certainty in the proposition to indicate that the speaker will definitely be in Portland next week or has even purchased a ticket to go there. Sentence (2) is also a weak statement in terms of certainty. The communicator does not know for sure how often they go to that specific place (‘there’) in a month. The same goes for example (3), in which the copies left do not have a precise number but even so three hundred is a close guess. Adverbs of this type which qualify a weaker epistemic status about the evaluation of the proposition are called hedges. Modal auxiliary verbs, which serve extrinsic modality (Vázquez, 2010), can also be used as hedges and they point out “the assessments of likelihood: possibility, necessity or prediction” (Biber et al., 1999: 485). This logical modality involves a human judgement of what is or is not likely to happen.

- (4) Vanessa *may* not like the idea of you wearing her dress.
- (5) It *could* help with your fever.

Example (4) with the negative form of ‘may’ as the modal auxiliary signals the epistemic possibility about the reaction of Vanessa when her dress is worn by someone else. It is likely that she would not like it, yet there is still uncertainty on the part of the communicator. The use of ‘may’ here therefore indicates the doubt. Example (5) has the modal ‘could’ as the signal of epistemic stance which emphasizes the faint possibility of ‘it’ decreasing the fever. The implicit message in this sentence could be that there are some ways which might cure the fever problem and ‘it’ could be one of them with a relatively higher degree of certainty than others.

The other linguistic devices which imply a writer’s commitment to a claim are boosters. They support writers in declaring a strong claim and assertion about their proposition and allow direct engagement with readers (Akbaş & Hardman, 2018; Hyland, 1998; Vassileva, 2001). Unlike hedges, boosters are used to display certainty and intense allegation. Some examples of boosters are given below.

(6) Well, at certain wards this is *definitely* the case.
(10_1371_journal_pone_0084905)

(7) The result of the exam *shows* that she has improved in Math.

Example (6) has the adverb ‘definitely’ as a booster and talks about a specific situation and states that it takes place in some wards of probably a hospital since the sentence is taken from a medical research article. The adverb ‘definitely’ displays a strong certainty about whatever the case is which happens in some wards and the readers can understand that the writer is sure that the case is available in some wards or has been a witness of it. The verb ‘shows’ in example (7) is dependent to the subject noun ‘result’ and suggests that the writer is sure about the proposition because of the evidence supporting the claim of the improvement in Math. The implicit message in this sentence could be that ‘I do not claim it; the exam result is the source and it is solid’.

There have been several studies of the use of hedges and boosters to communicate the degree of truth and assertion about a proposition or a statement. Some of these studies will be discussed in the next section.

B. Previous studies on epistemic stance

Previous studies of epistemic stance have been spread across a wide range of disciplines and have involved the analysis of particular markers using different frameworks and approaches. Poole et al. (2019) explored the epistemic stance within a diachronic corpus of biochemical research and adapted the frameworks used by Hyland (2005a; 2005b) and Biber (2006). The corpus was composed of research articles written between 1971 and 2017 and divided into five time periods. The results showed that as modal auxiliaries, the frequencies of ‘can’ and ‘will’, which express the highest commitment and certainty, exhibited an increase over time. These two core modals had higher fluctuations than the modals ‘would’, ‘should’ and ‘might’. Even though their frequency showed a decrease, this implied that the necessity of hedging and being cautious about putting forward claims is less urgent since the shared body of knowledge in the discourse community might be consolidated. As hedges, ‘often’, ‘suppose’, ‘around’, ‘assume’, ‘typical’, ‘estimated’, ‘frequently’ and ‘probable’ were the epistemic adverbials which showed an increase over time, whereas ‘demonstrate’, ‘clear’, ‘find’, ‘show’ and ‘know’ were the boosters with the highest strong and clear increase trend. The study of Poole et al. (2019) overall indicated a decrease in the use of hedges in its specific domain of study (chemotaxis/biochemical research) and implicitly displayed the maturation of this field in terms of shared knowledge.

Other studies used different approaches in their analysis. Yang et al. (2015) looked at medical research articles, as this current study does, and exclusively targeted epistemic modality to analyse the corpus data. Their data were composed of 25 English-medium medical research articles written by native speakers and they investigated them from a systematic functional perspective. Their findings were given under sub-headings which displayed the function of the epistemic modality found: “Subjectivity and objectivity,

certainty-uncertainty, politeness” were among them. The results showed that “writers tend to use low or median value epistemic modal expressions and epistemic modal expressions with implicitly subjective/objective or explicitly objective orientations” (Yang et al., 2015: 9) and this indicated that native-speaker medical research writers exhibited a tentative and objective manner when making their claims and restrained themselves from being subjective.

Hyland and Jiang’s (2016) study focused on the concept of stance and investigated evidentiality, affect and presence in academic writing using a diachronic approach. Three hundred and sixty research articles from four disciplines (Sociology, Applied Linguistics, Biology and Engineering) formed their corpus and the focus was on three periods over the past fifty years from 1965, 1985 and 2015. Their findings in terms of evidentiality, which refers to the epistemic aspect of stance, showed variations across both disciplines and time. The soft-knowledge disciplines of Sociology and Applied Linguistics had a decrease in terms of the frequency of the hedges and boosters used. ‘May’ and ‘would’ were the most frequently used hedges in both of these disciplines. As a booster, ‘must’ was the predominant device used to express certainty in both disciplines in 1965 and 1985; by 2015, however, it was not in the top twenty most frequently used boosters. In the hard sciences, Biology and Engineering, the results showed the opposite. The use of hedges in these disciplines displayed an increase and the most frequently used epistemic modal was ‘may’ which had a higher degree of certainty than ‘might’. As for the boosters, these two disciplines showed dissimilar results, because Biology showed a fall in the use of boosters whereas Engineering showed a steady rise. All in all, the summary of the results of that study indicated a decrease in the marking of evidentiality in soft disciplines over the last 50 years. Although there was an increase in the use of hedges, the tendency was on softening personal judgments and hedge quantities.

Examination of these studies shows the distinctness of the use of epistemic stance across disciplines. Two of the three studies discussed above suggested the dominance of hedging and the study which shares the same discipline with this current study (Yang et al., 2015) reported that writers preferred a more tentative stance in their writings. In line with the findings of these studies, the current study reported in this paper was designed to investigate the use of epistemic stance in the results and discussions sections of medical research articles and to analyse how the writers in this particular field of hard science convey their commitment and certainty.

III. Corpus and Method

Because this study targets the use of epistemic stance in medicine and health sciences, the corpus was composed of the results and discussion sections of 100 medical research articles which were obtained by using a discipline-specific corpus creation tool AntCorGen (Anthony, 2019). The process of acquiring the data using this tool was through the random sampling function of the tool. No specific medical or health sciences sub-fields were chosen in advance so the articles were from different medical fields ranging from anatomy to endocrinology. The resulting corpus of results and discussion sections had approximately 215,000 words in total.

The reason why the results and discussion sections of research articles were selected was solely because these are the two sections in which the writer is expected to evaluate findings and derive claims or information based on them. Similarly, the sole purpose of this current study was to analyse the use of epistemic stance when making those assertions and evaluations and how the writers interacted with readers in terms of expressing their degree of commitment or detachment, credibility, and how the writers sought to persuade the reader to take their argument into consideration. Akbaş and Hardman (2018: 838-839) stated that there have been various studies which have centred around the rhetorical organization of scientific research articles focusing on one particular section, but even so, discussion sections have received relatively less attention.

As already explained, the analysis of our corpus was conducted using the concordance software AntConc (Anthony, 2020). This current study followed the interactional metadiscourse framework of Hyland (2005a) and focused on the hedging and boosting resources on the basis of Hyland's (2005a) list. Since the modal auxiliaries which have an epistemic function were found to have the highest frequency of usage, they were analysed separately from the hedges or boosters and were examined and evaluated under a different heading, as was done by Poole et al. (2019). In total, eight core modals, 56 hedging devices and 42 boosters were included in the analysis. Because of the size of the corpus, the occurrence frequencies were normalized to per 10,000 words in order to provide comparability with the different data sizes.

Since modal verbs have both deontic (basic meaning) and epistemic functions, this difference of perception in their expression was present in the corpus. During the contextual and manual analyses, we therefore considered the epistemic and deontic functions of the same expressions so as not to include deontic functions, as illustrated in (8) below.

(8) Theoretically, chemotherapy *can* control the small metastatic sites around the main primary tumor, reduce the tumor dissemination or increase the tumor resection rate by shrinking the tumor, or improve the effect of radiotherapy and improve the long-term curative effect. (10_1371_journal_pone_0164840)

Example (8) from our corpus has the deontic modal 'can' which expresses a shared knowledge of the field to which this article refers. Here the modal verb signals the capability of chemotherapy which is a drug treatment to remove fast-growing cells in the body. The word 'theoretically' at the beginning of the sentence emphasizes the strength of the statement and informs the reader about the operational feature of the treatment. This can be given as an example of the deontic use of modal verbs. Instances which displayed deontic modality were therefore excluded from the data analyses.

Because the corpus was compiled from a field which can be accepted 'hard sciences', the outcome of the analysis was expected to be in line with the findings of Hyland and Jiang (2016) and Yang et al. (2015).

IV. Results and Discussion

A. Modal Auxiliaries

Modal auxiliaries ('can', 'may', 'might', 'would', 'will', 'should', 'could', 'must') were the dominant linguistic devices with a frequency of 1220 instances, although not all of them reflected an epistemic stance, as stated in Section 3. Excluding 133 cases of deontic modal meanings, 1,087 cases of modal verbs contributing to the presentation of epistemic stance across the corpus were identified (see Table 1).

The most frequently employed modal verb was found to be 'may', followed by 'could' and 'can' respectively. The high occurrence of 'may' shows the writers' uncertainty towards their propositions and weakening their claim exhibits their preference to make space for different interpretations in the medical corpus. The examples below include the primary examples of 'may' from the corpus:

(9) Date of cancer diagnosis and the unavailability of data on confounding factors *may* affect the results. (10_1371_journal_pone_0182877)

(10) HPV subtype *may* also have a role, yet the impact of viral subtype currently remains unknown. (10_1371_journal_pone_0181108)

(11) Our data suggest that there *may* be a difference between the general characteristics of ESCC patients from China and western countries. (10_1371_journal_pone_0069259)

Table 1. Frequencies of the eight core epistemic modals

<i>Modal Verbs</i>	<i>Raw frequency</i>	<i>per 10,000 words</i>
may	439	20.39
could	170	7.90
can	159	7.38
might	144	6.69
would	109	5.06
will	55	2.55
should	11	0.51
must	0	0.00
Total	1087	50.48

Example (9) is the evaluation of the mentioned 'results' and the writer implies that there are some factors which affect the results and that the date of the cancer diagnosis and the unavailability of data are two of the possible ones. 'May' hints at a higher possibility than 'might' or 'could', which indicates that the writer is likely to think that these factors would have more chances than other factors. Even so, in order to respect the ideas of colleagues, the writer might have been trying to be cautious and therefore

hedged the proposition. Similarly, example (10) displays uncertainty on the part of writer towards the assertion and supports this doubt with the subsequent clause which states the uncharted impact of the subtype in question. Example (11) has two hedging devices which contribute to the mitigation of the author(s) towards the knowledge claim presented. The author(s) made a comparison between the patients from China and from those from western countries and the resource for this weak claim could be the data. However, the verb 'suggest' functioning as a hedging device displays detachment and 'may' implies a lack of confidence in the credibility of the data.

It was also found that clusters of 'may' were mostly comprised of 'may have past participle' and indicated assumptions about the treatment types, findings, viruses or diseases. The primary reason for this cluster being predominant in the overall uses of 'may' with 179 instances could be the authors' intention to contribute the past meaning of the given possibility. Example (12) below shows the possibility of micro-metastases already spreading to other organs and introduces a field-specific eventuality:

(12) Micro-metastases *may have already spread* to other distant organs or tissues; it remains unclear how effectively induction chemotherapy can target these undetectable lesions. (10_1371_journal_pone_0160758)

In addition, the field-specific word 'patient' was the most frequent word in the corpus and the modal 'may' was the epistemic device which primarily accompanied it. This was not surprising since this modal was clearly preferred by the writers over other modal verbs, as shown in Table 1.

The modal verb 'can' was also present in the corpus with deontic ability/capability functions, so these instances were excluded, as explained above. The rest of the epistemic stances established by the modal verb 'can' (n=159) exhibited a high possibility. Similarly, the instances of 'could' included the past ability/inability and the epistemic usage implied low possibility. One of the two sample sentences below reflects the patient's talk in the articles and presents the deontic ability usage of modal 'can' and the other displays the past inability function of 'could':

(13) They wonder: "What will happen to me? Is there really nothing they *can* do for me?" (Male GP, 60 years, FG 2) (10_1371_journal_pone_0084905)

(14) Unfortunately, only 81 (57%) patients *could* be analysed for LRC, due to the lack of local-regional status data. (10_1371_journal_pone_0151899)

The epistemic instances of 'can' and 'could' in examples (13) and (14) show different degrees of possibility. 'Can' indicates higher certainty than 'could' and instances of 'could' in the data were more frequent than those of 'can'.

(15) RT *can* be an effective treatment option for aggressive fibromatosis and can be considered for both resected tumors with local recurrences and unresectable tumors as the sole treatment. (10_1371_journal_pone_0198134)

(16) However, because persistently increased D-dimer levels *could* be a marker of a more thrombogenic condition or larger tumor burden, it is conceptually reasonable that we postulated ... (10_1371_journal_pone_0172793)

Epistemic meaning established by the use of ‘can’ and ‘could’ primarily reflected their use in examples (15) and (16). For example, the two instances of ‘can’ in example (15) suggest that one possible reasonable option for fibromatosis (a kind of tumour) is most likely RT and the writer has a positive stance towards the credibility and reliability of this treatment but nevertheless weakens the claim to hint, perhaps, at as yet undetected side effects or complications, or it is maybe because the study of the tumor and this treatment is not sufficient to make strong assertions. Similarly, in example (16), by using ‘could’, the writer successfully hedges the claim and links the low possibility of the first proposition to the subsequent deduction.

The fourth most frequent modal was ‘might’ and it exhibited similar uses to those of ‘may’ but displayed slightly lower possibility than ‘may’ did.

(17) In typical lesions, this procedure *might* also have been avoided because of the difficulty inherent for the age. (10_1371_journal_pone_0225479)

Example (17) above presents the most typical function of ‘might’ in the data. Similar to ‘may’, ‘might have’ phrases were common in the obtained corpus and in this sentence it emphasizes the possibility of the avoidance of ‘this procedure’ so far. However, the certainty degree is lower and the implicit message here is that there is such an option but not sufficient evidence to support the claim. The writer might have been drawing on previous experience, the advice of colleagues or other studies but it can be inferred that the writer was not certain about the effectiveness or the lack of harm from abandonment of the procedure.

The epistemic modal verbs ‘would’ and ‘will’ did not have as many occurrences as the other modal verbs. This preference might have resulted from the higher precision which they imply, especially ‘will’, which functions as a booster. The results showed that with 5.06 instances per 10,000 words, the modal verb ‘would’ occurred more than ‘will’ (2.55 per 10,000 words) did. Many instances of ‘will’ were deontic and had the function of planning the future. Epistemic ‘will’ implied a high level of certainty for the expected outcome whereas ‘would’ weakened the proposition and displayed a level of detachment from the proposition. Examples (18) and (19) below are basic examples of these two epistemic markers:

(18) Therefore, the findings of the cardiac cohort and nested case-control study of PCSF *will* be an important source of evidence and will provide an information base for long-term cardiac follow-up guidelines of CCS. (10_1371_journal_pone_0162778)

(19) Strictly speaking, the significance of addition of oxaliplatin to 5- fluorouracil plus folinic acid *would* also remain unclear for colorectal metastases in our opinion. (10_1371_journal_pone_0162400)

These two sentences reflect a higher level of certainty. On the one hand, example (18) expresses the confidence of the writer in assuring the readers about the findings of the study in terms of providing guidelines for CCS. Example (19), on the other hand, highlights the writer's opinion about the importance of the addition of particular acids and demonstrates a weaker commitment to the proposition. The writer of example (18) must have provided evidences for the assertion throughout the study and that is why the stance is strong and solid whereas the same does not seem to be the case in example (19).

The last modal verbs 'should' and 'must' were the least used epistemic modals. All instances of 'must' were found to be exclusively deontic obligation and were therefore also not included in the analyses. An example of the deontic usage of 'must' is given below and it can easily be understood from this sentence that here 'must' is used to express an obligation which is necessary for the study to have accurate results.

(20) That [ACP] does not become a formality, a consensus on paper with a hierarchical structure and a number of conditions which *must* be complied with. (Female GP, 40 years, FG 1) (10_1371_journal_pone_0084905)

Likewise, the epistemic modal 'should' was rare in the corpus. The primary function of this modal was the deduction based on a preadjacent or co-text:

(21) Between 1999 and 2013, however, there was no major change in the dental care remuneration system [14], and the influence of the year of cancer diagnosis on the comparison between the short- and long-term follow-ups *should* be minimal. (10_1371_journal_pone_0182877)

In sentence (21), there is a deduction made on the grounds that there was no alteration in that specific medical field area, therefore, this must be valid for the comparison between short- and long-term follow-ups.

B. Hedges

Regarding the hedging function signaled by lexical items, it was found that because of the relatively small size of the corpus, the occurrences of lexical hedges were not high. Table 2 shows the most frequent hedges, excluding modal verbs which also function as a hedge but were treated separately, as explained in Section 3. The ratio of all the verbs presented in the table includes the occurrences of their inflected versions (such as 'suggest', 'suggests', 'suggested'). 'Likely (to)' was by far the most frequently employed hedging device (when modal auxiliaries are excluded) and was used both as an adjective with the meaning of 'probable' and as an adverb expressing the probability of the action. When the concordance plot was examined, 'likely' showed dominance and was generally used in the conclusion paragraphs in order to signal wrapping up the results and specifying the probability of a finding by making generalizations, suggesting an outcome or recommending further research.

Table 2. Frequency of lexical hedges

<i>Lexical Hedges</i>	<i>f</i>	<i>per 10,000 words</i>	<i>Examples from the corpus</i>
likely	142	6.60	Integrated system would <i>likely</i> bias our findings towards..
indicate	119	5.53	These factors both <i>indicate</i> a lower risk...
estimate	114	5.29	We <i>estimate</i> that we will have 750 cardiac cases ...
suggest	110	5.11	The results <i>suggest</i> hospital only palliative...
possible	102	4.74	The other <i>possible</i> explanation is that...
often	83	3.85	Delivering treatment <i>often</i> becomes unrealistic ...
approximately	67	3.11	OSCCs made up only <i>approximately</i> 25% of cancers ...
appear	46	2.14	Cancer stage and grade did not <i>appear</i> to affect ...
seem	42	1.95	Chest wall tumours <i>seem</i> to be ...
generally	36	1.67	Old patient age is <i>generally</i> a high risk ...

(22) It is *likely* a unique genetic background, as exemplified by the concurrence of BC and TC in certain tumor syndromes, such as the PTEN gene defect-associated Cowden Syndrome ... (10_1371_journal_pone_0221093)

In example (22), the writer(s) explain that the findings which were made led them to suggest probable causes for that specific alignment. The proposition is also supported by the exemplifications which emerged from the findings. However, the reason why the writer(s) weakened their claims could have been to protect themselves from making a false claim since their findings may not be enough to fully support their assertion. The writer(s) possibly chose to use a more tentative tone for that reason.

Overall, the hedges showed a tendency to spread across all the sections analysed because of the decision to explore only the results and discussion sections of articles. 'Indicate', 'estimate' and 'suggest' were the most used hedging verbs to present findings and set the discussion. It is not surprising that these verbs had high occurrence considering that the data is the sole resource on which the writers were basing their evaluations. They were generally followed by 'that ...' clauses. Around 49% of the instances of the verb 'indicate' and 76% of the epistemic verb 'suggest' were supported by adjacent 'that' clauses, whereas the verb 'estimate' did not show any particular pattern. The adjective 'possible' was the next most frequently used hedge and it was often used in close proximity to nouns such as 'explanation' and 'reason'. It is understandable that the reason for the high occurrence of the adjective 'possible' over the adverb 'probably' was the higher degree of uncertainty and this tendency demonstrates that in this specific field, authors are prone to be speculative about their claims. However, the frequency of the adverb 'often' shows a stronger commitment than the other hedges used. This could be because of a consensus on shared knowledge or the typicality of a particular case.

C. Boosters

Table 3 shows the frequencies of the most frequent boosters in the data. As can be understood from Tables 2 and 3, hedges had more diverse instances than boosters, but some boosters had more occurrences than the most dominant hedges. The most commonly used booster was the verb ‘show’. The frequency of the verb includes the past, present and third person singular inflections. The same is the prevailing case for other boosters listed in Table 3.

Table 3. Frequency of boosters

<i>Boosters</i>	<i>f</i>	<i>per 10,000 words</i>
show	296	13.75
find	266	12.35
demonstrate	122	5.67
know	49	2.28
establish	40	1.86
think	25	1.16
believe	21	0.98

Every booster was analysed considering its respective instances. The epistemic verb ‘show’ was accompanied by ‘that ...’ clauses in approximately 46% instances of entire sample and the ‘show-ed that the+noun’ pattern was highly apparent in the corpus. The noun ‘study’ was the predominant word which was followed by this particular booster. The field-specific noun ‘patient(s)’ was the second preferred combination. The verb ‘show’ displayed a high degree of certainty on the part of the writer and strengthened the claim or proposition.

(23) Our study also *showed* a significant dose-response relationship in all patients. (10_1371_journal_pone_0198134)

Example (23) from the corpus represents the primary usage of the verb ‘show’. The author presents a strong commitment to the findings and expresses confidence in them. This could be on account of the emphasis provided by the noun phrase ‘all patients’. The verbs ‘find’ and ‘demonstrate’ were the second and third most used boosters and they showed similarity with the verb ‘show’ in terms of usage. Furthermore, 32% instances of the verb ‘demonstrate’ were accompanied by ‘that’ clauses and the nouns ‘results’ and ‘study’ acted as the subject of the instances. Moreover, about 35% of the instances of ‘find’ were linked with ‘that’ clauses and 30% of its instances followed the subject pronoun ‘we’:

(24) In addition, we *found* no evidence that patients aged<50 years are particularly vulnerable to IBS development. (10_1371_journal_pone_0144589)

The use of ‘we’ implies the plurality of the researchers carrying out the studies and the verb ‘found’ in example (24) conveys the exact results of the study and this shows a significantly high commitment when ‘we’ is accompanied by a derivative of the strong verb ‘find’.

The relatively infrequent use of the verb ‘know’ could implicitly state a low level of certainty because this booster directly puts the author’s belief at the centre. Similarly, the booster ‘believe’ might have lacked abundance because it hints at an overall low level of certainty in the entire data.

D. Overall findings

The results of the exploration of resources signaling an epistemic stance showed that hedging was the most frequently used function in the data composed of the results and discussion sections of medical research articles. Figure 2 illustrates modal auxiliaries (excluding instances of ‘must’ and ‘will’ functioning as boosters) in the hedges category and epistemic modal auxiliaries constituted 45% of all hedge instances. This figure shows the dominance of hedges over boosters across the data. This indicates the authors’ tendency to hedge assertive claims to ensure the reasonability rather than the accuracy of their propositions.

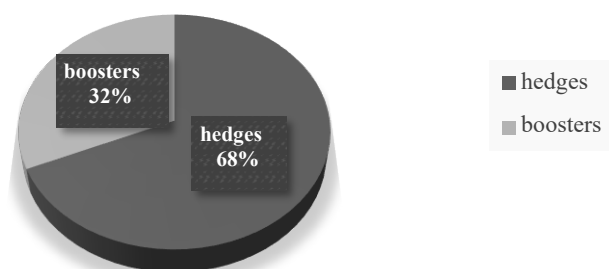


Figure 2. Epistemic stance markers across corpus (raw frequency)

Hyland and Jiang’s (2016) analysis of stance indicated a similar outcome in terms of evidentiality to the findings of this current study and stated that in the discipline of biology, which is a relatively close field to medical sciences, the use of hedges was more frequent than boosters. Their findings correspond with the results of the present study. Likewise, Yang et al. (2015) identified the tentativeness employed by medical research writers and suggested that they avoid being subjective. The dominance of hedges in the present study conforms to those findings. The reason for the low instances of the boosting function of epistemic stance in the data could derive from the writers’ need to avoid possible later accusations if the data is found not to be accurate or they lack confidence in the study. One particularly apparent point is that boosters were mostly used in conveying the results based on the findings. This signals that writers employ boosting and seek to strengthen their proposition when there is no need for personal judgement or evaluation. Likewise, since the nature of medical studies predominantly requires experimental research, the tendency to hedge quantities prevails in the interpretations. It is interesting that hedging adverbs such as ‘probably’, ‘most likely’ and ‘possibly’ were used less than modal auxiliaries. This indicates the importance of modals for conveying the epistemic stance of a writer.

To sum up, this study only analysed a relatively small corpus and only two sections of research articles, and further analysis of epistemic stance with broader data might provide more effective cohesion over the use of epistemic stance. Although hedging has been shown to be more common and safe for writers in this field and writers tend to try to avoid boosting based on the present findings, this might be different in other disciplines which can be accepted as soft, such as philosophy and sociology. It is plausible to claim that the nature of the medical field requires relatively more frequent use of hedging to construct knowledge and the importance of planning the teaching of academic writing to consider how writers convey their level of certainty to readers and persuade them.

V. Practical Implications

As has been shown by the samples provided throughout this paper, in academic writing, the writers express their epistemic stance in different ways. They interact with the readers by softening their participation or making it strong towards the propositions which they offer. For writers in specific fields, especially novice writers, this knowledge can be crucial and necessary for them to produce coherent and well-developed academic texts which signal their commitment to or detachment from an issue and persuade their readers (Akbaş, 2014; Akbaş & Hardman, 2018). Reflecting their beliefs and ideas in the safest or most convincing way will potentially provide their readers with the opportunity to raise logical inferences based on the authorial stance on the evidentiality of claims or information presented in the text. Therefore, academic writing classes, mainly EAP, could be planned considering the field-specific usage of epistemic stance in articles. The writing activities undertaken in training should target particular markers and their contribution to epistemic stance.

Teachers should provide learners with the basics of epistemic stance and the importance of it to the text by exposing them to examples of the various epistemic usages and the meaning which they contribute to a text. Recognition of this can be regarded as the most crucial part of dealing with any type of learning. Learners should be introduced to the different functions of modals and be aware of the value of hedges and boosters as epistemic devices. Compiling an occurrence plot of such devices can be another useful step since students should know that introducing a new topic and sharing common knowledge do not necessarily require hedging or boosting.

To enable learners to understand the concept and significance of epistemic stance and to be able to use linguistic and semantic devices to convey it, teachers can implement several activities which are recommended below:

a) Putting given sentences in order to form a paragraph.

Example: 'Put these sentences in order from the most precise to the most hedged meaning and discuss which of the authors are detaching from their propositions less than others'.

(1) Missing values can be a problem in propensity score analysis. (10_1371_journal_pone_0165705)

(2) Such PPVs will be adequate for many large-scale epidemiological studies of the determinants of stroke. (10_1371_journal_pone_0140533)

(3) Some scholars also suggested that postoperative radiotherapy might be an effective way in the treatment of ATC. (10_1371_journal_pone_0164840)

b) Rewriting sentences

Example: 'Rewrite the given sentences by weakening the claim which they present'.

(4) Timely identification and control of CVD risk factors will likely improve the overall survivorship of older women with localized breast cancer. (10_1371_journal_pone_0184174)

c) Paragraph writing

Example: 'Write a short paragraph using the following hedging and boosting devices: 'certainly, show, suggest, find, truly, evidently, definitely, indeed, approximately, tend to'. After you have completed your paper, give it to your partner and take his/hers. Check and edit your partner's paragraph if needed':

Activities such as these can help learners to have a better understanding of the concept of epistemic stance and expose them to the use of hedges and boosters. Teachers should guide learners while implementing the activities and give them critical feedback. They should point out and emphasize how these devices change the meaning and contribute to the need to be cautious when making assertions.

VI. Conclusion

In this study, the use of epistemic stance in the results and discussion sections of medical research articles has been analysed focusing on the hedges, boosters and modal auxiliaries provided in Hyland's (2005a) list of interactional markers. Attitude markers presented in Hyland's framework were not included since the stance which they convey is not epistemic. This paper has presented a set of practical implication activities for academic writing classes, specifically for writers in the broad medical field. The importance of awareness of authorial presence and the ways of weakening or strengthening propositions have been emphasized throughout the paper.

As the results have shown, researchers in the field of medicine tend to hedge their claims rather than boost them. This tendency provides them with the cautiousness and tentativeness which they might need in terms of the field-specific nature of their studies (Yang et al., 2015). It is of capital importance especially for novice writers to write their papers bearing this in mind. However, to achieve this aspect of interacting with readers, writers should have an extensive knowledge of their field and their specific audience. In addition, writers should understand that hedging or boosting is not appropriate every time and that excessive usage of these devices might not provide them with the intended outcome.

In the process of the data analysis, only one framework was taken as a basis. However, there are studies which have considered multiple frameworks (for example, Poole et al., 2019). If there are any missing items in this study which are important for indicating epistemic stance, this is due to working with a deliberately limited list of epistemic markers. Another constraint which this study has is that the data set was relatively small so there were not many instances of markers. Further studies could work with larger data sets and various sources of epistemic markers targeting epistemic lexical bundles. As Hyland (2012:1) emphasized, lexical bundles are “key components of fluent linguistic production, marking out novice and expert use in a range of genres”. Through such studies, learners can explore the most frequent formulaic patterns and make use of those patterns to convey their epistemic stance to the knowledge or propositions which they present.

References

- Akbaş, E. (2014). *Commitment-detachment and authorial presence in postgraduate academic writing: A comparative study of Turkish native speakers, Turkish speakers of English and English native speakers* [Doctoral dissertation, University of York]. <http://etheses.whiterose.ac.uk/7083>
- Akbaş, E., & Hardman, J. (2018). Strengthening or weakening claims in academic knowledge construction: A comparative study of hedges and boosters in postgraduate academic writing. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 18(4), 831-859. <https://doi.org/10.12738/estp.2018.4.0260>
- Anthony, L. (2019). AntCorGen (Version 1.1.2) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. <https://www.laurenceanthony.net/software>
- Anthony, L. (2020). AntConc (Version 3.5.9) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. <https://www.laurenceanthony.net/software>
- Biber, D. (2006). Stance in spoken and written university registers. *Journal of English for Academic Purposes*, 5(2), 97–116. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2006.05.001>
- Biber, D., & Finegan, E. (1988). Adverbial stance types in English. *Discourse Processes* 11, 1–34. <https://doi.org/10.1080/01638538809544689>
- Biber, D., & Finegan, E. (1989). Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. *Text*, 9, 93–124. <https://doi.org/10.1515/text.1.1989.9.1.93>
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Pearson Education.
- Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>

- Chafe, W., & Nichols, J. (Eds.). (1986). *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*. Ablex.
- Çiftçi, H., & Akbaş, E. (2021). Stancetaking in spoken ELF discourse in academic settings: interpersonal functions of I don't know as a face-maintaining strategy. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 7(1), 484-502. <https://doi.org/10.32601/ejal.911499>
- Gray, B., & Biber, D. (2014). Stance markers. In K. Aijmer & C. Rühlemann (Eds.), *Corpus Pragmatics: A Handbook* (pp. 219-248). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057493.012>
- Halliday, M. A. K. (2004). The language of science. In J. Webster (Ed.), *Collected works of M. A. K. Halliday*. Continuum.
- Hunston, S., & Thompson, G. (2000). *Evaluation in text: authorial stance and the construction of discourse*. Oxford University Press.
- Hyland, K. (1998). Boosting, hedging and the negotiation of academic knowledge. *Text & Talk*, 18(3), 349-382. <https://doi.org/10.1515/text.1.1998.18.3.349>
- Hyland, K. (2005a). *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. Continuum.
- Hyland, K. (2005b). Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*, 7(2), 173-192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- Hyland, K. (2012). Bundles in academic discourse. *Annual Review of Applied Linguistics*, 32, 150-169. <https://doi.org/10.1017/S0267190512000037>
- Hyland, K., & Jiang, F. (2016). Change of attitude? A diachronic study of stance. *Written Communication*, 33(3), 251-274. <https://doi.org/10.1177/0741088316650399>
- Ochs, E., & Schieffelin, B. (1989). Language has a heart. *Text*, 9, 7-25. <https://doi.org/10.1515/text.1.1989.9.1.7>
- Poole, R., Gnam, A., & Hahn-Powell, G. (2019). Epistemic stance and the construction of knowledge in science writing: A diachronic corpus study. *Journal of English for Academic Purposes*, 42, 100784. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2019.100784>
- Varttala, T. (2001). *Hedging in scientifically oriented discourse. Exploring variation according to discipline and intended audience* [Doctoral dissertation, University of Tampere]. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/67148>
- Vassileva, I. (2001). Commitment and detachment in English and Bulgarian academic writing. *English for specific purposes*, 20(1), 83-102. [https://doi.org/10.1016/S0889-4906\(99\)00029-0](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(99)00029-0)
- Vázquez, I. (2010). A contrastive analysis of the use of modal verbs in the expression of epistemic stance in Business Management research articles in English and Spanish. *Ibérica*, 19, 77-95.

White, P. R. R. (2003). Beyond modality and hedging: A dialogic view of the language of intersubjective stance. *Text*, 23, 259–284. <https://doi.org/10.1515/text.2003.011>

Yang, A., Zheng, S., & Ge, G. (2015). Epistemic modality in English-medium medical research articles: A systemic functional perspective. *English for Specific Purposes*, 38, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2014.10.00>

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YOĞURTCU, B. KIRANLI GÜNGÖR, S. (2021). Bir Yükseköğretim Kurumunda Örgütsel Gücün Etik İklim ve Etik Liderlik ile İlişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1151-1170.

Bir Yükseköğretim Kurumunda Örgütsel Gücün Etik İklim ve Etik Liderlik ile İlişkisi (*)

Burcu YOĞURTCU (**)

Semra KIRANLI GÜNGÖR (***)


Öz: Bu araştırma örgütsel gücün etik iklim ve etik liderlik ile ilişkisini tespit etmeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Örgütsel Güç Ölçeği, Etik İklim Ölçeği ve Etik Liderlik Ölçeği Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde görev yapan 529 akademisyene uygulanmıştır. Verilerin analizi için SPSS 25 istatistik programı kullanılmıştır. Verilere betimsel istatistikler, güvenilirlik testi, korelasyon, çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, örgütsel güç ile etik iklim ve etik liderlik arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ödül gücü, meşru güç, uzmanlık gücü, karizmatik güç ve bilgi gücü ile etik iklim ve etik liderlik arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak zorlayıcı güç ile etik iklim ve etik liderlik arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü etik iklimi ve etik liderliği yordamaktadır. Yöneticilerin akademisyenlerin etik iklim ve etik liderlik algı düzeylerini arttırmaları için karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücünü etkili bir biçimde kullanmaları önerilmektedir.


Anahtar Kelimeler: Akademisyen, Örgütsel Güç, Etik İklim, Etik Liderlik


Relation of Organizational Power to Ethical Climate and Ethical Leadership in a Higher Education Institution

Abstract: The aim is to determine the relationship between organizational power and ethical climate and ethical leadership. Organizational Power, Ethical Climate and Ethical Leadership Scale were applied to 529 academicians at Erzincan Binali Yıldırım University. SPSS 25 was used

* Bu çalışma, Burcu Yoğurtcu'nun, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Bilim Dalında Doç. Dr. Semra KIRANLI GÜNGÖR danışmanlığında hazırladığı ve 01.06.2021 tarihli savunulmuş ve başarılı bulunmuş yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** Millî Eğitim Bakanlığı İngilizce Öğretmeni, Eğitim Yönetimi Bilim Uzmanı (e-posta: yogurtcuburcu@hotmail.com)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5040-9478>

*** Doç.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri ABD Eğitim Yönetimi Bilim Dalı, (e-posta: semk2009@gmail.com),  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5785-8137>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

for the analysis of the data. Descriptive statistics, normal distribution, reliability test, t-test, ANOVA, correlation and multiple regression analyzes were performed. It was determined there is a positive significant relationship between organizational power, ethical climate and ethical leadership. It has been determined there is a positive significant relationship between reward, legitimate, expertise, charismatic power and knowledge power, ethical climate and ethical leadership. However, there has been no relationship between coercive power and ethical climate and ethical leadership. Charismatic, knowledge and expertise power predict ethical climate and ethical leadership. It is recommended administrators use charismatic, knowledge and expertise power effectively to increase academicians' perception of ethical climate and ethical leadership.

Keywords: *Academician, Organizational Power, Ethical Climate, Ethical Leadership*

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 24.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.953033

I. Giriş

Yaşam boyu meydana gelen değişimlerin insanlar üzerinde etkisi olduğu gibi kurumlar üzerinde de etkisi vardır. Bu değişimi yakalayabilmek için en önemli şey eğitimidir. Toplum olarak sahip olduğumuz eğitim sisteminin insan yetiştirme üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Görevi bu kadar hassas olan eğitim ve eğitim kurumlarının yönetilmesi çok büyük önem taşımaktadır. Tarih boyunca insanların yönetme ve yönetilme eylemi yönetim kavramının eski bir bilim olduğunun bir göstergesidir (Bursalıoğlu, 2016: 1). Aydın'a (2018: 80) göre bir araya gelen insanları tespit edilen işleri yapmak için eyleme geçirme süreci yönetim olarak tanımlanır. Yöneticinin görev ve sorumluluğunda olan yönetme eylemi; yöneticinin var olan kaynağı değerlendirip hedefe ulaşma çabasıdır. Yönetici bu çabayı güç kullanarak gerçekleştirmektedir. İnsanoğlunun hayatta kalma mücadelesinin temelini güç sistemi oluşturmaktadır. Güç, hayatın sürmesini sağlayan bebeklikten itibaren ulaşılmaya çalışılan bir gerçektir. Tüm insanlık, insanın temel güdüsü olan güç ile yönlendirilmektedir (Nietzsche, 2017: 358). Eski Mezopotamya'da yer alan kabile yöneticileri becerileri olanlar arasından seçilirken zamanla din adamlarının tanrılardan aldıkları güç ile yönetime geçtikleri görülmektedir (Bursalıoğlu, 2016: 12). Eski dönemlerde bile güce sahip olan insanların öncü ve söz sahibi oldukları göze çarpmaktadır.

Yöneticilerin çalışanlar üzerindeki etkisi, onları etkileyebilme gücü ve yetkileridir. Yöneticiler, sahip oldukları güç ve yetkileri çalışanlarının davranışlarını biçimlendirmek için kullanırlar (Özdemir, 2003: 160). Güç kavramının temeli, Sokrates'e kadar uzanmaktadır. Güç, Sokrates'e göre insanları harekete geçiren şey; Platon'a göre devletin varlığı ve felsefe; Aristo'ya göre üstünlük ve yetenek sahibi olmak; Machiavelli'ye göre stratejiler; Nietzsche'ye göre ahlak; Hobbes'a göre temel ihtiyaç; Foucault'a göre gerçek; Weber'e göre kişinin kendi iradesini zorla kabul ettirmek, Lock'a göre iş bölümü, Rousseau'ya göre Tanrı; Kant'a göre erdem ve değerler tarafından yönetilen şey; Burke'ye göre akıldır (Cevizci, 2017: 63; Platon, 2010: 473).

İnsanların veya grupların istenildiği yönde davranılmasının sağlanması örgütsel gücün olduğunun bir göstergesidir.

Örgütlerde yapılan işlerin verimli olması için verilen görev ve sorumlulukların etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekir ve örgüt çalışanlarından örgütün hedeflerine göre hareket etmesi beklenir. İş görenler; bilgi, beceri ve yaratıcı düşüncelerini örgüt için değerlendirirler. Çalışanların yönetilmesinde güç kullanılır ve bu şekilde örgüt işleyişi etkili olur. Örgütte başarıyı sağlayabilmek için doğru yönetilmek önem taşımaktadır (Gündüz, 2015: 1). Güç, örgütlerin ne yapacağına karar veren şeydir (Mintzberg, 1983: 36).

Örgütsel iklim algılamaları çalışanların motivasyonlarında, verimliliklerinde ve etkinliklerinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle etik normları ve değerleri örgütün bünyesine dâhil etmenin bir yolu da etik iklim yapısını yerleştirmektir (Bilgen, 2014: 2). Örgütlerde güçlü ve olumlu bir etik iklim sağlamada rol ve model olan liderlerdir. Etik bir iklim oluşturularak, iş görenlerin yer aldıkları örgütü etik olarak idrak etmeleri, etik davranışlar sergilenmesi ve etik kararların alınmasını teşvik eder (Bulut, 2012: 2).

Liderin örgütün genel iklimi ve etik iklimi üzerinde etkisi vardır. Liderin, etik iklim üzerindeki etkililiği bireyin davranışını şekillendirerek genel etik iklimdeki olumsuz davranışları düzeltebilir (Peterson, 2002: 313). Kendi çalışanlarının yaptığı etik ya da etik dışı davranışların sorumluluğu örgüte aittir (Victor & Cullen, 1988: 112). Lider, örgüt içerisindeki ilişkiyi güçlendirir. Yaşam koşullarımıza göre farklı liderlik türleri ile günümüzde karşı karşıya kalıyoruz. Bunlardan biri etik liderliktir. Etik liderlik, liderin örgütün amaçlarını geliştirirken mesleki etik ilkelere uyan davranışların sergilendiği bir liderlik çeşididir (Bulut, 2012: 1). Örgütün başarısı ve uzun süreli devamlılığı etik liderliğe bağlıdır (Mendonca, 2001: 270).

Etik liderin ilk olarak etik değer ve ilkelere sahip olması gerekir. Ayrıca, etik liderin davranışını gösterebileceği bir örgüt ortamına ihtiyacı vardır. Bir toplumu oluşturan bireylerin hayatlarının önemli bir kısmı örgütlerde geçmektedir. Yaşam kısaca örgütte ve örgütte yaşamdır (Aydın, 2018: 310). Bu açıklamalar göz önüne alındığında etik iklimin ve etik liderliğin örgütlerin temel yapı taşları olduğu görülmektedir. Örgütsel gücün de örgüt için önemi yadsınamaz bir gerçektir.

Yükseköğretim kurumları genel olarak güç mücadelelerinin açıkça hissedildiği toplumsal örgütler olarak nitelendirilir. Örgütlerdeki güç ilişkilerinin incelenmesi; güç ile baş etmenin öğrenilmesini, örgütte meydana gelen durumlara karşı farkındalık oluşturulmasını, örgüt iklimine bakış açısını ortaya çıkaran, örgütteki ilişkileri ve durumları fark etmede önemli rol oynadığı düşünülmektedir (Russel, 1990; Mintzberg, 1985; Scott, 1995; Murray & Gandz, 1980). Bourdieu (1988) Homo Academicus adlı çalışmasında yükseköğretim kurumlarını kültürel ve sermaye sahibi olan bireylerin güç ve iktidar mücadelesi verilen bir alt alan olarak belirtmektedir. Akademisyenler üniversitelerdeki güç ve iktidar ilişkileri ve bunun yansımalarından doğal olarak etkilenmektedirler. Bu durumda yöneticilerin gücü doğru yönetmek için kurumda etik iklim oluşturması ve etik liderlik göstermeleri gereklidir.

Bu çalışmada örgütsel gücün; etik liderlik ve etik iklim ile ilişkisi, mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışma ile yöneticilerin sorunları fark edebilmesine ve sorunların oluşmasına sebep olan durumları ortadan kaldırarak doğru kararlar verebilmesine önemli ölçüde katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bu araştırma örgütsel güç, etik iklim ve etik liderlik konusunda yöneticilerin ve akademisyenlerin yeterli bilgiye ve farkındalığa sahip olup olmadıklarını saptamak açısından da önem taşımaktadır. Akademisyenler tarafından algılanan etik iklim ve etik liderlik ile birlikte yöneticiler kurumlarındaki işleyiş hakkında da fikir sahibi olabileceklerdir.

II. Yöntem

A. Araştırma Deseni

Bu çalışma, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde görev yapan akademisyenlerin algılarına göre örgütsel gücün etik iklim ve etik liderlik ile ilişkisini konu almıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bir grubun belirgin özelliklerini ortaya çıkarmak için verilerin toplanmasını sağlayan çalışmalar tarama araştırmasıdır (Büyüköztürk, Çakmak-Kılıç, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018: 15).

B. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde çalışan 900 akademisyen oluşturmaktadır. Araştırmada yer alan akademisyenler İlahiyat, Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim, Tıp, Mühendislik, Eczacılık, Sağlık Bilimleri Fakültesi; Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Meslek Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Adalet Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu ve Meslek Yüksekokulu'nda görev yapmaktadır.

Örneklem, basit seçkisiz örnekleme yoluyla seçilmiştir. Büyüköztürk ve vd.'lerine (2018: 88) göre, evrende bulunan tüm birimler, örnekte yer almak için hem eşit hem de bağımsız bir şansa sahip olmaktadır. Basit seçkisiz örneklemin uygulanabilmesi için evren bilimlerinin bilinmesi ve listelenmesi önem taşımaktadır. Balcı'ya (2018: 100) göre bu tür örneklemede evrendeki her birim örneklem seçiminde eşit ve bağımsızdır. Çalışmanın örneklemini 547 kişiden oluşmaktadır. Ancak eksik veriler ve rastgele işaretlenmiş ölçekler analizden çıkarılmıştır. 529 kişiye ait olan veriler analize alınmıştır.

Örneklemede akademisyenlerin yer almasının sebepleri vardır. Çevremizde belirgin bir amaç için bir araya gelmiş, örgüt yapısı gösteren kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Bunların içerisinde üniversitelerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu yapıların içerisinde akademisyenler önemli bir yere sahiptir. Akademisyenlik etik konusunun en çok üzerinde durulduğu, entelektüel gelişimin ön planda olduğu, yoğun çaba gerektiren, eğitim sürecinin hayat boyu devam ettiği ve toplumda saygınlığa sahip olan bir meslek grubudur. Üniversitelerin amaçları yönünde insanları mesleğe hazırlamak, bilim alanında araştırma yapmak ve topluma hizmet sunmak akademisyenlerin sorumluluklarındandır (Maya, 2013: 494). Araştırmaya katılan akademisyenlerin

tanımlayıcı özelliklerini gösteren tablolar aşağıda verilmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin yaş, cinsiyet, unvan, eğitim durumu, bölüm ve hizmet süresi değişkenlerine göre frekans ve yüzde değerleri tespit edilmiştir.

C. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri nicel veri toplama araçları olan ölçek ile toplanmıştır. Araştırmada üç değişken bulunması sebebiyle veri toplama aracı olarak üç farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Ölçek dört ayrı bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler katılımcı kişisel bilgileri, örgütsel güç ölçeği, örgütsel etik iklim ölçeği ve etik liderlik ölçeğidir. Bu araştırma için akademisyenlerin kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan yedi sorudan meydana gelen kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bu kişisel bilgi formu akademisyenlerin kişisel özellikleri ile ilgili yaş, cinsiyet, unvan, eğitim durumu, branş, hizmet süresi gibi sorulardan oluşmaktadır.

1. Örgütsel Güç Ölçeği

Örgütsel Güç Ölçeği, Raven, Schwarzwald ve Koslowsky (1998) tarafından geliştirilmiştir. C. H. Meydan (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 33 soru ile altı boyutu ölçmek için yapılandırılmıştır. Ölçekteki sorular, 5'li Likert tipinde olup "(1) Hiç Katılmıyorum (2) Pek Katılmıyorum (3) Kararsızım (4) Katılıyorum (5) Tamamen Katılıyorum" şeklinde beş farklı aralıktan meydana gelmektedir. Puan aralıkları "1.00 – 1.80 Kesinlikle Katılmıyorum, 1.81 – 2.60 Katılmıyorum, 2.61 – 3.40 Kararsızım, 3.41 – 4.20 Katılıyorum, 4.21 – 5.00 Kesinlikle Katılıyorum" şeklindedir.

Araştırmaya katılan akademisyenlere bağlı oldukları en yakın üst yöneticiyi düşünerek ölçeklere yanıt vermeleri istenmiştir. Türkçe'ye Meydan (2010) tarafından uyarlanan ölçek altı boyutlu yapıdan meydana gelmektedir. Bu boyutlar ödüllendirme gücü, zorlayıcı güç, meşru güç, uzmanlık gücü, karizmatik güç ve bilgiye dayalı güçtür. Boyutların güvenilirlikleri sırasıyla 0,78, 0,77, 0,73, 0,79, 0,68 ve 0,79 olduğu saptanmıştır. Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı 0,83 olarak saptanmıştır.

2. Örgütsel Etik İklim Ölçeği

Örgütsel Etik İklim Ölçeği; Cullen, Victor ve Bronson (1993) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe'ye Özen ve Durkan (2016) tarafından uyarlanmıştır. Beşli likert tipindedir, katılım düzeyleri 1 = tamamen yanlış, 2 = çoğu zaman yanlış, 3 = Bazen doğru, 4 = Çoğu zaman doğru, 5 = Her zaman doğru olarak derecelendirilmiştir. Puan aralıkları "1.00 – 1.80 Tamamen yanlış, 1.81 – 2.60 Çoğu zaman yanlış, 2.61 – 3.40 Bazen doğru, 3.41 – 4.20 Çoğu zaman doğru, 4.21 – 5.00 Her zaman doğru" şeklindedir.

Türkçe'ye Özen ve Durkan (2016) tarafından uyarlanan Örgütsel Etik İklim Ölçeği 22 soru ve beş boyuttan oluşmaktadır. Ölçek alt boyutları sosyal sorumluluk, kurallılık, çıkarıcı yardımseverlik, ilkelilik ve verimlilik olarak adlandırılmıştır. Boyutların güvenilirlik katsayısı sorumluluk için 0.83, kurallılık için 0.78, çıkarıcı yardımseverlik için 0.71, ilkelilik için 0.71 ve verimlilik için 0.72 saptanmıştır. Güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için 0.87 olarak tespit edilmiştir. Ters madde ölçekte yer almamaktadır.

3. Etik Liderlik Ölçeği

Etik davranışları ölçmek amacıyla Brown, Trevino ve Harrison (2005) tarafından geliştirilmiş olan etik liderlik ölçeği Türkçe'ye Tuna, Bircan ve Yeşiltaş (2012) tarafından uyarlanmıştır. Tek boyutlu bir ölçme aracıdır. 10 maddeden oluşan bu ölçme aracı 1) Kesinlikle katılmıyorum, 2) Katılmıyorum, 3) Fikrim Yok, 4) Katılıyorum, 5) Kesinlikle katılıyorum ifadelerinden oluşan 5'li likert ölçeğidir. Puan aralıkları "1.00 – 1.80 Kesinlikle Katılmıyorum, 1.81 – 2.60 Katılmıyorum, 2.61 – 3.40 Kararsızım, 3.41 – 4.20 Katılıyorum, 4.21 – 5.00 Kesinlikle Katılıyorum" şeklindedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,88 olarak saptanmıştır.

Tablo 1. Örgütsel Güç, Etik İklim ve Etik Liderlik Ölçeklerinin Güvenirlik Katsayısı

Ölçek	<u>Cronbachs' Alpha</u>	Madde sayısı
Örgütsel Güç Ölçeği	,872	33
Etik İklim Ölçeği	,900	22
Etik Liderlik Ölçeği	,950	10

Tablo 1'e göre ÖGÖ $\alpha = ,872$ düzeyinde güvenilirliğe sahip olduğu saptanmıştır. Bu değere göre ÖGÖ'nin tümü "İyi" düzeyde güvenilir olduğu ifade edilebilir. EİÖ $\alpha = 900$ düzeyinde bir güvenilirliğe sahip olduğu saptanmıştır. Bu değere göre Etik İklim Ölçeği'nin tümünün "Mükemmel" düzeyde güvenilir olduğu belirtilebilir. ELÖ'nin güvenilirlik katsayısı $\alpha = ,950$ olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuca göre Etik Liderlik Ölçeği'nin "Mükemmel" düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir.

D. Verilerin Toplanması

Araştırmadaki veriler 2019-2020 güz akademik yılında EBYÜ'de görev yapan akademisyenlerden toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler dağıtılmadan önce ölçek izinleri ölçek sahiplerinden, etik izin etik kurallar çerçevesinde ESOGÜ'den ve araştırma izni de EBYÜ'den alınmıştır.

Fen edebiyat fakültesi haricinde 700 akademisyene ölçek elden dağıtılmıştır. Birçok kez gidilmesine rağmen yerinde olmayan, izinli olan, yurt dışında olan akademisyenlere ulaşılamamıştır. Geriye elden toplanan ölçek sayısı 547'dir.

E. Verilerin Çözümlemesi

Bu çalışmada elde edilen veriler sonucunda istatistiksel analizler yapılmıştır ve bulgulara ulaşılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 25.0 istatistik programı kullanılmıştır. Akademisyenlerin tanımlayıcı özelliklerini belirlemek için betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Akademisyenlerin örgütsel güç ile ilgili görüşleri, etik iklim ve etik liderlik düzeyleri arasındaki ilişkinin düzeyinin belirlenmesi için

korelasyon analizine başvurulmuştur. Araştırmadaki değişkenlerin birbirlerini etkileme durumunu belirtmek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

III. Bulgular

A. Akademisyenlerin Örgütsel Güç Algılarına Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların yöneticilerin kullandıkları güç türleri ile ilgili algılarını ve seviyelerini belirlemek için araştırmada yer alan değişkenlere ilişkin standart sapma ve aritmetik ortalama bulguları sunulmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Örgütsel Güç Ölçeği ve Boyutlarına Ait Standart Sapma ve Aritmetik Ortalama Değerleri

Ölçek ve Alt Boyutları	\bar{X}	SS
Örgütsel Güç	3,21	0,51
Ödül Gücü	3,11	0,65
Zorlayıcı Güç	3,32	0,69
Meşru Güç	3,32	0,47
Uzmanlık Gücü	2,91	0,89
Karizmatik güç	3,19	0,81
Bilgiye Dayalı Güç	3,40	0,62

Tablo 2’ye göre örgütsel güç ve boyutlarına ait standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri görülmektedir. Yöneticilerin kullandıkları güç türleri incelendiğinde bilgiye dayalı güç “yüksek”, diğer güç türlerini “orta” düzeyde algıladıkları görülmektedir.

B. Akademisyenlerin Etik İklim Algılarına Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların etik iklim ile ilgili algılarını ve seviyelerini belirlemek için araştırmada yer alan değişkenlere ilişkin standart sapma ve aritmetik ortalama bulguları sunulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Etik İklim Ölçeği ve Boyutlarına Ait Standart Sapma ve Aritmetik Ortalama Değerleri

Ölçek ve Alt Boyutları	\bar{X}	SS
Sosyal sorumluluk	3,50	,73008
Kurallılık	3,89	,79244
Çıkarıcı yardımseverlik	3,21	,61582
İlkelilik	2,90	,66201
Verimlilik	3,49	,79271
EİÖ Toplam	3,41	,55504

Tablo 3 incelendiğinde etik iklim ölçeği ve boyutlarına ait standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri görülmektedir. Boyutların aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde katılımcıların etik iklimi, verimliliği, kurallılığı ve sosyal sorumluluğu “katılıyorum” düzeyinde, ilkeliliği ve çıkarıcı yardımseverliği “kararsızım” düzeyinde algıladıkları görülmektedir.

C. Akademisyenlerin Etik Liderlik Algılarına Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların yöneticilerin kullandıkları etik liderlik ile ilgili algılarını ve seviyelerini belirlemek için araştırmada yer alan değişkenlere ilişkin standart sapma ve aritmetik ortalama bulguları sunulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Etik Liderlik Ölçeğine Ait Standart Sapma ve Aritmetik Ortalama Değerleri

Ölçek	\bar{X}	SS
Etik Liderlik	3,28	,93

Tablo 4’e göre etik liderlik ölçeğine ait standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri görülmektedir. Araştırmadaki örnekleme oluşturan akademisyenlerin yöneticilerin kullandıkları etik liderlik algıları “orta” düzeyde görülmektedir.

D. Örgütsel Güç, Etik İklim ve Etik Liderlik Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Örgütsel güç ile etik iklim ve etik liderlik arasındaki ikili ilişkileri ortaya çıkarmak için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucuna göre bulunan korelasyon katsayısı değerleri; $.10 \leq r < .30$ şeklindeyse düşük seviyede ilişki, $.30 \leq r < .50$ şeklindeyse orta seviyede ilişki, $r \geq .50$ şeklindeyse yüksek seviyede ilişki (Field, 2013: 133) vardır denilmektedir. Tablo 5’te gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 5. Örgütsel Güç, Etik İklim ve Etik Liderlik Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	SosyalSorumlul	Kurallılık	ÇıkarıcıYardımseverlik	İlkelilik	Verimlilik	Etik İklim	Etik Liderlik
Ödül Gücü	,296**	,269**	,318**	,279**	,215**	,360**	,416**
Zorlayıcı Güç	-,032	,023	,119**	-,027	-,065	-,002	,001
Meşru Güç	,265**	,252**	,330**	,236**	,232**	,339**	,364**
Uzmanlık Güç	,326**	,376**	,286**	,243**	,328**	,408**	,520**
Karizmatik Güç	,456**	,391**	,293**	,365**	,358**	,500**	,634**

Bilgi Gücü	,383**	,365**	,278**	,348**	,316**	,448**	,519**
Örgütsel Güç	,391**	,390**	,364**	,329**	,322**	,472**	,571**

Ödül gücü ile çıkarıcı yardımseverlik ($r=.318, p<.01$), etik iklim ($r=.360, p<.01$) ve etik liderlik ($r=.416, p<.01$) arasında olumlu ve orta seviyede anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ödül gücü ile sosyal sorumluluk ($r=.296, p<.01$), kurallılık ($r=.269, p<.01$), ilkelilik ($r=.279, p<.05$) ve verimlilik ($r=.215, p<.01$) arasında olumlu ve düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Zorlayıcı güç ile çıkarıcı-yardımseverlik ($r=.119, p<.01$) arasında olumlu ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken zorlayıcı güç ile sosyal sorumluluk ($r=-.032, p>.01$), kurallılık ($r=.023, p>.01$), ilkelilik ($r=-.027, p>.01$), verimlilik ($r=-.065, p>.01$), etik iklim ($r=-.002, p>.01$) ve etik liderlik ($r=.001, p>.01$) arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.

Meşru güç ile çıkarıcı yardımseverlik ($r=.330, p<.01$), etik iklim ($r=.339, p<.01$) ve etik liderlik ($r=.364, p<.01$) arasında olumlu yönde orta seviyede anlamlı ilişki görülmektedir. Ayrıca, meşru güç ile sosyal sorumluluk ($r=.265, p<.01$), kurallılık ($r=.252, p<.01$), ilkelilik ($r=.236, p<.01$) ve verimlilik ($r=.232, p<.01$) arasında olumlu ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Uzmanlık gücü ile sosyal sorumluluk ($r=.326, p<.01$), kurallılık ($r=.376, p<.01$) ve verimlilik ($r=.328, p<.01$) arasında olumlu ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu fakat uzmanlık gücü ile çıkarıcı yardımseverlik ($r=.286, p<.01$) ve ilkelilik ($r=.243, p<.01$) arasında olumlu ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Karizmatik güç ile etik liderlik ($r=.634, p<.01$) ve etik iklim ($r=.500, p<.01$) arasında olumlu ve yüksek seviyede anlamlı bir ilişki görülürken sosyal sorumluluk ($r=.456, p<.01$), kurallılık ($r=.391, p<.01$), ilkelilik ($r=.365, p<.01$) ve verimlilik ($r=.358, p<.01$) arasında olumlu ve orta seviyede anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, karizmatik güç ile çıkarıcı yardımseverlik ($r=.293, p<.01$) arasında olumlu yönlü düşük seviyedeki ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Bilgi gücü ile sosyal sorumluluk ($r=.383, p<.01$), kurallılık ($r=.365, p<.01$), ilkelilik ($r=.348, p<.01$), verimlilik ($r=.316, p<.01$) ve etik iklim ($r=.448, p<.01$) arasında olumlu ve orta seviyede anlamlı bir ilişki görülürken çıkarıcı yardımseverlik ($r=.278, p<.01$) ile arasında olumlu ve düşük seviyede ilişkinin anlamlı olduğu saptanmıştır.

Örgütsel güç ile etik liderlik arasında olumlu ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ($r=.571, p<.01$). Örgütsel güç ile sosyal sorumluluk ($r=.391, p<.01$), kurallılık ($r=.390, p<.01$), çıkarıcı yardımseverlik ($r=.364, p<.01$), etik iklim ($r=.472, p<.01$) ilkelilik ($r=.329, p<.01$) ve verimlilik ($r=.322, p<.01$) arasında olumlu ve orta düzeyde bir ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Örgütsel gücün etik iklim ve etik liderlik düzeylerini ne oranda yordadığını belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Örgütsel gücün etik liderlik

değişkenini ne oranda yordadığını belirlemek amacıyla yapılan adımsal regresyon sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Örgütsel Gücün Etik Liderliği Yordamasına İlişkin Adımsal Regresyon Sonuçları

Model	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p	Tolerans	VIF
	B	S.Hata	β				
1. (sabit)	,949	,128		7,417	,000		
Karizmatik güç	,731	,039	,634	18,823	,000	1,000	1,000
2. (sabit)	,253	,173		1,461	,145		
Karizmatik güç	,578	,046	,501	12,538	,000	,669	1,495
Bilgi Gücü	,349	,060	,231	5,772	,000	,669	1,495
3. (sabit)	,213	,171		1,249	,212		
Karizmatik Güç	,478	,052	,415	9,248	,000	,516	1,936
Bilgi Gücü	,303	,061	,200	4,986	,000	,645	1,550
Uzmanlık Gücü	,177	,044	,169	4,037	,000	,596	1,677

1. R: .634, R²: .402, F₍₁₋₅₂₇₎ = 354,297, p<.001 p<.001 p<.05

2. R: .662, R²: .438, F₍₂₋₅₂₆₎ =204,666, p<.001 Durbin-Watson: 1,772

3. R: .674, R²: .455, F₍₃₋₅₂₅₎ =145,847, p<.001

Y: .213+ .478 (Karizmatik Güç) +.303(Bilgi Gücü) +.177 (Uzmanlık Gücü)

Yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 6’da verilmiştir. Adımsal regresyon modelinin anlamlılığına yönelik tek yönlü ANOVA testi sonuçları; karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü dahil edilerek kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir (F (3-525) =145,847, p<.001).

Tablo 6’ya göre adımsal regresyon modelinin birinci aşamasında; incelenen karizmatik gücün, etik liderliği yordamadaki katsayısı .731 olup, beta katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları anlamlı bulunmuştur (t=18,823; p<.001). Karizmatik gücün etik liderliğin %40,2’sini açıkladığı görülmektedir (R: .634, R²: .402, F (1-527) = 354,297, p<.001).

Adımsal regresyon analizinin ikinci aşamasında; modele karizmatik gücün yanı sıra bilgi gücü de eklenmiştir. Modeldeki diğer değişkenler sabit tutulduğunda karizmatik

gücün beta katsayısı .578; bilgi gücünün beta katsayısı .349 olup, beta sayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları anlamlı bulunmuştur (tkarizmatik güç = 12.538; $p < .001$ / tbilgi gücü=5,772; $p < .001$). Buna göre karizmatik güç ve bilgi gücü birlikte etik liderliğin %43,8'ini açıklamaktadır (R: .662, R2: .438, F (2-526) =204,666, $p < .001$).

Adımsal regresyon analizinin üçüncü aşamasında; modele karizmatik güç ve bilgi gücünün yanına uzmanlık gücü de dahil edilmiştir. Modeldeki diğer değişkenler sabit tutulduğunda karizmatik gücün beta katsayısı .478; bilgi gücünün beta katsayısı .303; uzmanlık gücünün beta katsayısı .177 olup, beta sayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları anlamlı bulunmuştur (tkarizmatik güç = 9.248; $p < .001$ / tbilgi gücü= 4,986; $p < .001$ / uzmanlık gücü=4,037; $p < .001$). Karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücünün birlikte etik liderliğin %46'sını açıkladığı belirlenmiştir (R: .674, R2: .45,5, F (3-525) =145,847, $p < .001$). Dolayısıyla; karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü etik liderliği pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmaktadır.

Örgütsel gücün etik liderliği açıklamaya ilişkin en etkili değişkenin karizmatik güç, en az etkili değişkenin ise uzmanlık gücü olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle yordayıcı değişkenlerin etik liderlik üzerindeki göreceli önemi sırasıyla karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü olduğu belirlenmiştir.

Örgütsel gücün etik iklim değişkenini ne oranda yordadığını belirlemek amacıyla yapılan adımsal regresyon sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Örgütsel Gücün Etik İklimi Yordamasına İlişkin Adımsal Regresyon Sonuçları

Model	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş		p	Tolerans	VIF
	B	S.Hata	β	t			
1. (sabit)	2,313	,085		27,117	,000		
Karizmatik güç	,343	,026	,500	13,262	,000	1,000	1,000
2. (sabit)	1,884	,116		16,251	,000		
Karizmatik güç	,249	,031	,363	8,068	,000	,669	1,495
Bilgi Gücü	,215	,040	,239	5,309	,000	,669	1,495
3. (sabit)	1,867	,116		16,161	,000		
Karizmatik Güç	,207	,035	,302	5,938	,000	,516	1,936
Bilgi Gücü	,196	,041	,217	4,770	,000	,645	1,550
Uzmanlık Gücü	,074	,030	,118	2,482	,013	,596	1,677

1. R: .500, R²:.250, F₍₁₋₅₂₇₎ =175,878, $p < .001$

$p < .001$ $p < .05$

2. R: .537, R²: .288, F (2-526) =106,569, p<.001

Durbin-Watson: 1,710

3. R: .545, R²:.297, F (3-525) = 73,796, p<.001

Y: 1,867+.207(Karizmatik Güç)+.196(Bilgi Gücü)+.074(Uzmanlık Gücü)

Yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Adımsal regresyon modelinin anlamlılığına yönelik tek yönlü ANOVA testi sonuçları; karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü dahil edilerek kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir (F (3-525) = 73,796, p<.001).

Tablo 7’ye göre adımsal regresyon modelinin birinci aşamasında; incelenen karizmatik gücün, etik iklimi yordamadaki katsayısı .343 olup, beta katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları anlamlı bulunmuştur (t=13,262; p<.001). Karizmatik gücün etik iklimin %25’ini açıkladığı görülmektedir (R: .500, R2: .250, F (1-527) = 175.878, p<.001).

Adımsal regresyon analizinin ikinci aşamasında; modele karizmatik gücün yanı sıra bilgi gücü de eklenmiştir. Modeldeki diğer değişkenler sabit tutulduğunda karizmatik gücün beta katsayısı .249; bilgi gücünün beta katsayısı .215 olup, beta sayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları anlamlı bulunmuştur (tkarizmatik güç = 8.068; p<.001/ tbilgi gücü=5.309; p<.001). Buna göre karizmatik güç ve bilgi gücü birlikte etik iklimin %29’unu açıklamaktadır (R: .537, R2: .288, F(2-526) =106,569, p<.001).

Adımsal regresyon analizinin üçüncü aşamasında; modele karizmatik güç ve bilgi gücünün yanına uzmanlık gücü de dahil edilmiştir. Modeldeki diğer değişkenler sabit tutulduğunda karizmatik gücün beta katsayısı .207; bilgi gücünün beta katsayısı .196; uzmanlık gücünün beta katsayısı .074 olup, beta sayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları anlamlı bulunmuştur (tkarizmatik güç = 5,938; p<.001/ tbilgi gücü= 4.770; p<.001/ tuzmanlık gücü=2.482; p<.001). Karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücünün birlikte etik iklimin %30’ünü açıkladığı belirlenmiştir (R: .545, R2: .297, F (3-525) = 73,796, p<.001). Dolayısıyla karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü etik iklimi pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmaktadır.

Örgütsel gücün etik iklimi açıklamaya ilişkin en etkili değişkenin karizmatik güç, en az etkili değişkenin ise uzmanlık gücü olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle yordayıcı değişkenlerin etik iklim üzerindeki göreceli önemi sırasıyla karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü olduğu belirlenmiştir.

IV. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, örgütsel gücün etik iklim ve etik liderlik ile ilişkisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu araştırmanın sınırlılıkları 2019-2020 Eğitim- Öğretim yılı içerisinde Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi’nde çalışmakta olan akademisyenler ve Örgütsel Güç Ölçeği (Meydan, 2010), Etik İklim Ölçeği (Cullen, Victor & Bronson, 1993) ve Etik Liderlik Ölçeği (Brown, Trevino & Harrison, 2005) içerisinde bulunan sorular çerçevesindedir. Alan yazına bakıldığında yurt içi ve yurt dışında yapılan bu türde üç değişkenin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu değişkenlerin farkli

gruplarla yer aldığı araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırma, akademisyenlerin algılarına göre örgütsel gücün etik iklim ve etik liderlik ile ilişkisini belirterek, araştırmanın sonunda ortaya çıkan sonuçlarla önceden yapılan araştırmaları karşılaştırıp açıklayarak alan yazına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada yer alan akademisyenlerin, yöneticilerin kullandıkları tüm güç türlerini “orta” düzeyde algıladıkları görülmektedir. Yöneticiler en çok bilgiye dayalı gücü kullanmaktadır. En az kullanılan güç türü uzmanlık gücü olarak ortaya çıkmıştır. Akademisyenlerin yöneticilerinin kullandıkları güç türlerini orta düzeyde algılamaları; Yılmaz ve Altinkurt (2012); Meydan’ın (2010) araştırmalarıyla benzerlik göstermektedir. Güç türlerinin orta düzeyde algılanması ile bu araştırma Cömert’in (2014) araştırmasından farklıdır. Bu durum, yöneticilerinin örgütsel gücü pasif olarak ellerinde bulundurmadıklarından ve aynı zamanda bunu baskı unsuru olarak da görmediklerinden kaynaklanmış olabilir. Akademisyenlerin, yöneticilerinin örgütsel gücü demokratik bir şekilde kullandıkları söylenebilir.

Özcanay (2017) ve Polat’ın (2010) araştırmasında bilgiye dayalı gücün yüksek çıkmaması bu araştırmadan farklılık göstermektedir. Akademisyenlerin, yöneticilerinin kullandıkları örgütsel güç türleri içerisinde bilgiye dayalı gücün yüksek çıkması yükseköğretim kurumlarının bilgi temelli olup, bilgiyi arama çabasına dayalı akademik ortamdan kaynaklandığı söylenebilir. Bu bağlamda bilimsel çalışmaların yapıldığı üniversitelerde bilgiye dayalı gücün yüksek çıkmasının istenilen bir durum olduğu düşünülebilir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin etik iklim algılarının “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının etik iklim algıları kurallılık, sosyal sorumluluk ve verimlilik açısından yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. İkelilik ve çıkarıcı yardımseverlik açısından da orta düzeyde algıladıkları ortaya çıkmıştır. Öğretim elemanlarının çalıştıkları kurumdaki etik iklim algılarının yüksek olduğu bu çalışma ile Tokhay’ın (2016) çalışması benzer özellik göstermektedir. Kuyucu-Güzel (2019), Eyidoğan’ın (2013) ve Aydan (2017) çalışmasında etik iklim algısının orta düzeyde olması bu araştırma ile örtüşmemektedir. Bu durum akademisyenlerin çalıştıkları kurumda kurallara bağlılığa, işleri daha iyi yapmaya, birbirlerine yardım etmelerine ve yapılan faaliyetlerin toplumsal değerlerle ne kadar uyum sağladığına verdikleri önemden kaynaklanabilir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin, yöneticilerinin etik liderlik davranışlarını “orta” düzeyde algıladıkları görülmektedir. Örgütün yönetiminde yöneticilerin etik liderlik davranışı sergiledikleri görülmektedir. Akademisyenlerin yöneticilerinin etik liderlik davranışlarından etkilendiği anlaşılmaktadır. Özdemir’in (2015) araştırması akademisyenlerin etik liderlik algısının orta düzeyde olduğu ortaya çıkması bu araştırma ile örtüşmektedir. Buna göre araştırmanın yapıldığı kurumlardaki yöneticilerin çalışanlarını dinleyen, kişisel hayatında etik olan, adil ve dengeli karar verebilen, iş etiğine, değerlere sahip olan kişiler olduğu söylenebilir. Yöneticilerin çalışanların tutum ve davranışları üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonucuna göre, örgütsel güç ile etik iklim ve etik liderlik arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ödül gücü, meşru güç, uzmanlık gücü, karizmatik güç ve bilgi gücü ile etik iklim ve etik liderlik arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ancak zorlayıcı güç ile etik iklim ve etik liderlik arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.

Diş ve Ayık (2016) ve Decker (1989) yaptığı çalışmalarında örgütsel gücün etik iklimi olumlu yönde etkilemesi ile bu çalışmanın benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yöneticilerin örgütsel güç içerisinde, ödül gücü, meşru güç, uzmanlık gücü, karizmatik güç ve bilgiye dayalı gücü doğru bir şekilde kullandıklarında hissettirdikleri etik liderlik algıları akademisyenlerin çalışma ortamındaki etik iklimi olumlu etkilediği görülmüştür. Etik iklimin güçlü olması yöneticilerle akademisyenler arasındaki iletişimi güçlendireceğinden, akademisyenlerin çalışmalarını daha huzurlu bir ortamda yapmalarını sağlayabilir. Bu durum da yapılan çalışmaların daha verimli olmasını, çalışanların da daha üretken olmalarına imkân verebilir, çalışanların güven ortamını ve birbirlerine karşı olumlu davranışlar sergilemelerini sağlayabilir.

Zorlayıcı güç haricinde ödül gücü, meşru güç, uzmanlık gücü, karizmatik güç ve bilgi gücü ile etik liderlik arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmesi Bustos-Vargas (2016) yaptığı çalışma ile örtüşmektedir. Akademisyenlerin yöneticilerin zorlayıcı güce sahip olmalarından olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra yöneticinin ödül gücünü kullanması motivasyonu arttırdığını söyleyebiliriz. Yine akademisyenlerin yöneticilerinin bilgi ve becerilerinden etkilendiği ve saygı duyduğu görülmektedir. Akademisyenlerin etik liderlik algısında zorlayıcı güçlerin değil motive edici ve olumlu güçlerin etkili olduğu söylenebilir.

Örgütsel gücün alt boyutları birbirleriyle anlamlı ve olumlu yönde ilişkiye sahip olması ile bu çalışma Hinkin ve Schriesheim'ın (1989) çalışmasından farklılık göstermektedir. Üniversitelerde ast ve üst ilişkileri yoğun hissedildiği için tüm güç türlerinin birbirleri ile anlamlı ilişkilere sahip olması diğer çalışmadan farklı olma sebebini açıklayabilir. Etik liderlikle etik iklim arasındaki anlamlı ilişkinin olması ile bu çalışma Jose ve Thibodeaux (1999); Tokhay (2016); Bulut (2012); Direk (2018) ve Toker (2015) çalışmaları ile benzer nitelik göstermektedir. Bu durum yöneticilerin duyarlı, adaletli, demokratik, şeffaf, hoşgörü gibi birçok etik değere sahip olmasının çalışma ortamını olumlu etkilediği ve çalışanları pozitif yönde motive ettiğini göstermektedir.

Araştırmada karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücünün etik liderliği etkilediği belirlenmiştir. Karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücü bir araya gelince etik iklimi yordamaktadır. Karizmatik güç, bilgi gücü, uzmanlık gücü; etik iklimi yordaması Ansari, Aafaqi ve Chiun'un (2015) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Örgütsel güç içerisindeki karizmatik güç, bilgi gücü ve uzmanlık gücünün yöneticinin etkisini güçlendirirken, ödül gücü, yasal güç ve zorlayıcı gücün ise yöneticiye herhangi bir katkı sağlamadığı görülmektedir. Yöneticinin elinde bulundurduğu karizmatik, uzmanlık ve bilgi gücü astların yöneticilerle iletişimini güçlendirdiği görülmektedir. Bu şekilde astların, daha yüksek tatmin ve performans sergilediği ortaya çıkmaktadır. Tüm bu olumlu güçleri elinde tutan yöneticinin sağladığı barışçıl, huzurlu, adil, yardımsever

ortamın ve birlikte iş yapabilme becerisinin kurumundaki verimliğe katkısı yadsınamaz derecede önem taşımaktadır. Böyle bir çalışma ortamında etik iklimin oluşması istenilen bir sonuçtur.

Karizmatik güç, bilgi gücü, uzmanlık gücü; etik liderliği yordaması Erdoğan, Liden ve Kramier (2006); Cogliser ve Schriesheim (2000); Erchul, Raven ve Wilson (2004) ve French ve Raven'ın (1959) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Liderlerin adil davrandığını ve çalışanlarına destekleyici davranışlar sergileyeceklerine ilişkin algıları, lidere olan bağlılıklarını artırmakta ve bu durum lider ile üye arasında yüksek kaliteli bir ilişki ortaya çıkarması da bu araştırmayı destekler niteliktedir. Örgütsel gücün etik liderliği güçlendirdiği, dolayısıyla da etik iklimi sağladığını söylemek mümkün olabilir. Etik liderlik artıkça etik ikliminde pozitif yönde artış gösterdiği, iş verimliliğini ve kalitesinin de arttığı söylenebilir. Çalışan ve yönetici arasındaki ilişkinin kalitesi kurumda görev yapan kişilerin uyumuna ve performansına etki sağlayacaktır; bu da etik iklim algısının olumlu yönde etkileyebilir.

Alan yazına bakıldığında zorlayıcı güç, çıktılarla olumsuz yönde ilişkilidir. Zorlayıcı güç kişinin insanları cezalandırarak ya da tehdit ederek etkileme yeteneğidir (Lunenburg, 2012). Zorlayıcı gücün olumsuz etkileri vardır. Kullanıldığı kişide hayal kırıklığı, korku, intikam, yabancılaşma gibi olumsuz etki bırakmaktadır. Bu da düşük performansa, memnuniyetsizliğe ve tükenmişliğe sebep olmaktadır (Pfeffer, 1993). French ve Raven (1959) 'a göre de zorlayıcı güç itaatsizlik eden insanları cezalandırmak ve yönetmek için kullanılan olumsuz bir güç türüdür.

Zorlayıcı gücün etik iklim ve etik liderlik ile ilişkisinin olmaması bu çalışmayı diğer alan yazında yer alan çalışmalardan ayıran önemli bir özelliktir (Diş ve Ayık, 2016; Nartgün- Sezgin, Nartgün ve Arıcı, 2016). Yöneticilerin zorlayıcı güç kullanmadan sergiledikleri etik davranışlar kurumda çalışanların iş birliği içinde olmalarını, birbirlerine destek vermelerini sağladığı için güvenli bir ortam oluşarak etik iklimin olumlu olmasını sağlayabilir. Etkili liderler zorlayıcı güce bağlı kalmazlar çünkü bu güç, astları ile olumlu bir iklim yaratmalarını önler (Mooney, 2003). Başarılı yöneticiler zorlayıcı gücü kullanmaktan kaçınırlar. Yöneticilerin sahip olduğu etik liderlik tarzının çalışanları zorlayıcı bir etkisinin olmadığını gösterir. Alan yazında zorlayıcı güç ödül gücünün tam tersidir (Hoy & Miskel, 2005). Bu sebeple etik liderlik ile zorlayıcı güç arasında ilişki olmaması şaşırtıcı olmayabilir.

Zorlayıcı gücün etik iklim ve etik liderlik ile herhangi bir ilişki içinde olmaması da zorlayıcı gücün yöneticiler tarafından olumsuz yönde kullanılmadığını, astların bir yükseköğretim kurumunda çalışma kriterlerinin ya da şartlarının bilincinde olduklarını ve zorlayıcı gücün kendi içlerinde hissetmelerinden kaynaklanmış olabilir. Aslında astların kendi içlerinde reddedilme ve alay edilme korkusunu içlerinde barındıran onların grubun standartlarına uymasını sağlayan kendi zorlayıcı güçleri vardır.

Birçok kurum çalışanın davranışını kontrol etmek için takım üyelerinin zorlayıcı gücünü kullanmaktadır. Üniversitede çalışan akademisyenler kendileri tek başına bireysel olarak çalışmaktadırlar. Akademisyenlerin bilimsel çalışma yapıp yayın

üretmenin yanı sıra görevde yükselmek için ve özlük haklarının iyileşmesi için üniversitenin belirlediği kriterler doğrultusunda devamlı çalışmaları gerektiğini bilirler. Bu yapılarda üniversitenin kalitesini artırır. Zorlayıcı güç olumsuz yönde değil akademik personeli olumlu yönde etkiler. Bir yaptırım gücü vardır ama bu yaptırım gücü olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Zorlayıcı güce ihtiyaç vardır, zorlayıcı gücün varlığını kabul ettikleri için üniversitede çalışmaktadır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda (1981) öğretim üyelerinin görevleri; a. Yükseköğretim kurumlarında ve bu kanundaki amaç ve ilkelere uygun biçimde ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim- öğretim ve uygulamalı çalışmalar yapmak ve yaptırmak, proje hazırlıklarını ve seminerleri yönetmek, b. Yükseköğretim kurumlarında, bilimsel araştırmalar ve yayımlar yapmak” olarak birebir işlenmiştir.

Yurtiçinde ve yurt dışında yapılan çalışmalara bakıldığında örgütsel güç, etik iklim ve etik liderlik ile ilgili ayrı ayrı ya da ikili çalışmalara rastlanmaktadır. Örgütsel güç konusunda çalışma sayıca fazla değildir. Özellikle bu araştırma yurt içinde ve dışında bu üç değişkeni aynı anda inceleyen ilk çalışmadır. Tek bir güç kaynağının bulgular arasında ön planda yer almadığı gözlemlenmektedir. Tam tersine ihtiyaçlara göre farklı güç kullanımları göze çarpmaktadır.

Kaynaklar

- Ansari, M.A., Aafaqi, R. & Chiun, L.M. (2015). *Influence tactics and attributed bases of leader power: the role of leader-member exchange. Research advances in organizational behavior and human resources management.* (Publication No. 277309449) University Of Paris-Dauphine: <https://www.researchgate.net/publication/>
- Aydan, S. (2017). *Sağlık sektöründe etik iklim ve örgütsel güvenin ihbarcılık (whistleblowing) niyeti üzerine etkisi: Bir üniversite hastanesi örneği.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Aydın, İ. (2018). *Eğitim ve öğretimde etik.* Pegem.
- Aydın, M. (2018). *Eğitim yönetimi.* Gazi.
- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler.* Pegem.
- Bilgen, A. (2014). *Çalışanların etik liderlik ve etik iklim algılamalarının örgütsel bağlılıklarına etkisi: özel ve kamu sektöründe karşılaştırmalı bir uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus* (Trans: P. Collier). Stanford University Press.
- Brown, M. E., Trevino, L. K., & Harrison. D. A. (2005). Ethical leadership: a Social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117–134.

- Bulut, H. (2012). *Etik liderliğin ve etik iklimin çalışanların örgütsel bağlılığına ve iş performanslarına etkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Ulusal Tez Merkezi.
- Bursalıoğlu, Z. (2016). *Eğitim yönetiminde teori ve uygulama*. Pegem.
- Bustos-Vargas, D. E. (2016). *Exploring the relationship between leadership sources of power and authentic leadership style in speech-language pathology*. (Publication No. 10405500). Lake University, ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak-Kılıç E., Akgün M. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say.
- Cogliser, C.C. & Schriesheim, C.A. (2000). Exploring work unit context and leader-member exchange: a multi-level perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 21(5), 487-511.
- Cömert, M. (2014). *Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ile okul müdürlerinin kullandıkları örgütsel güç kaynakları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Cullen, J., Victor, B., & Bronson, J. W. (1993). The ethical climate questionnaire: An assesment of its development and validity. *Psychological Reports*, 73(2), 667-674.
- Decker, S. R. (1989). *The relationship among principal power tactic usage, leadership style and school climate in selected Iowa elementary schools* (Publication No. 222998322) (Unpublished Doctoral Dissertation), University of Northern Iowa, Iowa. <https://core.ac.uk/download/pdf/222998322.pdf>
- Direk, H. (2018). *Etik liderlik davranışının etik iklim ve örgütsel güvene etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi
- Diş, O. & Ayık, A. (2016). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile örgüt iklimi arasındaki ilişki. *Akademik Bakış Dergisi*, 58, 499-518.
- Erchul, W. P., Raven, B.H. & Wilson, K.E. (2004). The relationship between gender of consultant and social power perceptions within school consultation. *School Psychology Review*, 33(4), 582-590. <https://doi.org/10.1080/02796015.2004.12086269>
- Erdoğan, B., Liden, R.C. & Kramier, M.L. (2006). Justice and leader-member exchange: the moderating role of organizational culture. *Academy of Management Journal*, 49(2), 395-406. <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786086>

- Eyidoğan, Ö. (2013). *Etik iklimin örgütsel iletişim üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- French, J. R. P., & Raven, B. (1959). The bases of social power. In D. Cartwright & A. Zander (Eds.), *Studies in social power* (s. 150-167). MI: University of Michigan.
- Gündüz, Y. (2015). *Etkileşimsel ve dönüşümsel liderlik tarzlarının izleyicilerinin örgütsel güç algısı üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Hinkin, T.R., & Schriesheim, C.A. (1989). Development and application of new scales to measure. *Journal of Applied Psychology*, 74(4), 561-567.
- Hoy, W. K., & Miskel, C. G. (2005). *Educational administration: Theory, research, and practice* (7th ed.). McGraw-Hill.
- Jose, A., & Thibodeaux, M. S. (1999). Institutionalization of ethics: the perspective of managers. *Journal Of Business Ethics*, 22(2), 133-143.
- Kuyucu-Güzel, E. (2019). *Akademisyenlerin eleştirel düşünme düzeyleri ile örgütün etik iklimine ilişkin algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Lunenburg, F. C., & Ornstein, A. C. (2013). Liderlik. F. C. Lunenburg, A. C. Ornstein. (D. Doğan, Çev.), *Eğitim yönetimi*. G. Arastaman (Çev. Ed.). Nobel.
- Maya, İ. (2013). Akademisyenlerin meslek ahlakına aykırı olan davranışlara ilişkin ÇOMÜ Eğitim Fakültesi Örneği. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(6), 491-509.
- Mendonca, M. (2001). Preparing for ethical leadership in organizations. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 18(4), 266-276.
- Meydan, C. H. (2010). *Örgüt kültürü, örgütsel güç ve örgütsel adalet algılarının bireyin iş tatmini ve örgüte bağlılığı üzerine etkisi: Kamuda bir araştırma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kara Harp Okulu, Ulusal Tez Merkezi.
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.
- Mintzberg, H. (1985). The organization as political arena. *Journal of Management Studies*, 22(2), 133-154.
- Mooney, M. (2003). *A study of the relationship between transformational leadership and organizational climate of elementary schools in western Pennsylvania*. (Publication No. 3081035) (PhD Dissertation). Duquesne University. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Murray, V. & Gandz, J. (1980). Games executives play: politics at work. *Business Horizons*, 23(6), 11-23.

- Nartgün- Sezgin, Ş., Nartgün, Z. & Arıcı, D. (2016). Okul yöneticilerinin kullandıkları örgütsel güç kaynakları ile otantik liderlik düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-26.
- Nietzsche, F. (2017). *Güç istenci* (N. Epçeli, Çev.). Say.
- Özcanay, T. (2017). *Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin yönetici ve öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Özdemir, A. (2015). Öğretmenlerin okullarına duygusal bağlılıklarının müdürlerin sosyal, kullandıkları güç kaynakları ve etik liderlik davranışları açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(3), 595-618.
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 151-168.
- Özen, F. & Durkan, E. (2016). Algılanan örgütsel etik iklim ile öğretmenlik meslek etiği arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(4), 593-627. <https://doi.org/10.14527/kuey.2016.023>
- Peterson, D. K. (2002). The relationship between unethical behavior and the dimensions of the ethical climate questionnaire. *Journal of business ethics*, 41(4), 313-326.
- Pfeffer, J. (1993). *Managing with power*. Harvard Business School.
- Platon. (2010). *Devlet*. Türkiye İş Bankası.
- Polat, S. (2010). *Okul öncesi yöneticilerin kullandıkları yönetsel güç kaynaklarına ilişkin öğretmen algıları ile öğretmen motivasyonu arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Raven, B. H., Schwarzwald, J., & Koslowsky M. (1998). Conceptualizing and measuring a power interaction model of interpersonal influence. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(4), 307-332.
- Russel, B. (1990). *İktidar* (M. Ergin, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Scott, J. C. (1995). *Tahakküm ve direniş sanatları* (A. Türker, Çev.). Ayrıntı yayınları.
- Toker, M. E. (2015). *Tepe yöneticinin otantik ve etik liderlik davranışlarının etik iklim algısına etkisi ve bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Toros Üniversitesi.
- Tokhay, E. (2016). *Etik iklim ile etik liderlik arasındaki ilişki ve bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Ulusal Tez Merkezi.
- Tuna, M., Bircan, H. ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 142-155.

- Victor B. I., & Cullen J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 101-125.
- Yılmaz, K. & Altınkurt, Y. (2012). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile öğretmenlerin iş doyumu arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 385-402.
- Yükseköğretim Kanunu (1981) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

SAĞLAM, T. (2021). Bir Caddenin Oluşum Evreleri: Erzurum Cumhuriyet Caddesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1171-1199.

Bir Caddenin Oluşum Evreleri: Erzurum Cumhuriyet Caddesi

Temel SAĞLAM^(*)


Öz: Şehir mimarisinin tanımlanmasında bazı caddelerin yeri harita anahtarları gibi işleve sahiptir. Erzurum şehir yapılanmasında da "Cumhuriyet Caddesi", şehrin kurulduğu miladi 415 yılından beri bu tür bir görev üstlenmiştir. Doğu Roma döneminde oval hatlara sahip olan cadde, Saltukoğulları hâkimiyetinde, Tebrizkapısı ile Caferiye Camii arasında, kent meydanı biçiminde kullanılmış ve her iki yakasına yapı sanatının şahideleri dikilmiştir. İlhanlıların caddeyi Erzincankapı-Mumcu istikametine kadar uzattıklarını, günümüze kadar gelen yapı sanatı örneklerinden anlamaktayız. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535 yılındaki planlı ilk imarı sırasında, şehri koruyan ilk sur duvarı hem doğu hem de batı cihetinde sur kapılarını aşarak büyümüştür. Osmanlı Devleti eliyle yapılan planlı yapılaşma, şehrin diğer bütün sokaklarını, bu caddeye bağlamış ve Lalapaşa Camii güneyindeki Beylerbeyi Sarayı merkezine taşımıştır. Osmanlı döneminde Cumhuriyet Caddesi'nin biçimi, gelişen teknoloji ve tercih değişiklikleri nedeniyle çok kere yenilenmiştir. Genç Cumhuriyet hâkimiyetinde cadde, 1938 Lambert planı ile Çaykara Deresi'ni batıya geçerek ağırlık merkezini "Havuzbaşı" kavşağına yöneltmiştir. Günümüze gelinceye kadar bazı değişikliklerle yinelenen Cumhuriyet Caddesi, Erzurum şehrinin mimari yapılaşma özetini sunmaktadır.


Anahtar Kelimeler: Geleneksel mimari, ulusal mimari, Erzurum, sokak dokusu, Cumhuriyet Caddesi.

The Formation of a Street: Erzurum Cumhuriyet Avenue

Abstract: The location of some streets in the definition of urban architecture has a function like map legends. In the Erzurum city structuring, "Cumhuriyet Caddesi" has undertaken such a task since the year 415 when the city was founded. The street, which had oval lines in the Eastern Roman period, was used as a city square between Tabrizkapisi and Caferiye Mosque under the rule of Saltukoğulları, and witnesses of building art were erected on both sides. We understand that the Ilkhanians extend the street to the Erzincankapı-Mumcu direction from the examples of building art that have survived until today. During the first planned reconstruction of Suleiman the Magnificent in 1535, the first fortification wall that protected the city grew beyond the fortification gates in both the east and west sides. The planned construction made by the Ottoman State connected all the other streets of the city to this street and moved it to the center of Beylerbeyi Palace to the south of Lalapaşa Mosque. During the Ottoman period, the physics of Cumhuriyet Street were renewed many times due to the developing technology and changes in preference. Under the rule of the Young Republic, the street crossed Çaykara Creek to the west with the 1938 Lambert plan and directed its center of gravity to the "Havuzbaşı" intersection. Cumhuriyet Caddesi, which has been repeated with some changes until today, offers the summary of the architectural construction of the city of Erzurum.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Erzurum Şükrüpaşa İlkokulu (e-posta: saglamtemel04@gmail.com)

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4633-5688>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Keywords: *Traditional architecture, national architecture, Erzurum, street texture, Cumhuriyet Street.*

Makale Geliş Tarihi: 25.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.942929

I. GİRİŞ

Erzurum şehir yapılanması ile eş zamanlı olarak imar gören Cumhuriyet Caddesi, şehre hâkim olan bütün medeniyetlerin kültür katmanını üzerinde barındıran çok geniş veriler taşımaktadır. Caddede izlerini takip ettiğimiz bu katmanlar; şehrin tarihini, ticari yapısını, yönetim biçimini, dini eğilimlerini, eğitim yöntemlerini, imar ve iskânını, mimari dokusunu, sosyal ve içtimai yapısını ele veren unsurlar barındırmaktadır. Cumhuriyet Caddesi'nin oluşum sürecini takip ederek, şehrin hem fiziki yapısının hem de kimliğinin tespiti ile ilgili geniş bir malumata ulaşılmış olunacaktır. Ritmik düzen de denilen organik oluşumla başlayan şehirleşme yapısının metrik sistem olan geometrik düzene dönüşümü sürecinde geçirdiği evrimin görüngüsü, cadde tanımlaması ile netleşecektir.

Erzurum şehir halkının tarihi süreç içerisinde karakteristik özelliklerini yansıtan “mekânsal mantığı”, Cumhuriyet Caddesi gibi beşerî oluşumlarda aranmalıdır. Doğu Roma İmparatorluğu döneminde askeri garnizon yerleşim kültürünü (Konukçu, 1989: 4) yalnızca sur ve iç kale yapılanmaları değil, caddenin her iki yanına dizili olan birbirine yaslı ve simetrik hilani ev (Sağlam ve Yurttaş, 2020: 423) diziliminde de görebilmekteyiz. Saltukoğullarının caddeye; ticaret, ibadet ve eğitim alanlarına yönelik mimarinin yanı başına mezar yapılarını da eklemesi (Özkan, 2002: 72-82), nefes alan yaşam kültürünün mekân mantığıdır. Selçuklu hâkimiyeti sırasında tarihi “İpek Yolu” güzergâhı nedeni ile iktisadi durumu gelişen şehrin nüfusu artmış ve buna bağlı olarak Cumhuriyet Caddesi de kıymetlenmiştir (Pamuk, 2007: 127). İlhanlı dönemi kültürünün, yukarı illerin yaşam felsefesi olan, insanı ihya etme mertebesine geldiği; caddenin farklı cihetlerine yapılan medrese ve kütüphanelerden anlaşılmaktadır (Yurttaş ve Köşklü, 2017).

Osmanlı Devleti eliyle kurumsal bir kent hüviyetine kavuşan şehir, caddenin her iki yanına yapılan idari ve sosyal yapılarla şenlendirilmiştir. Mevcut yapılaşmanın yanına eklenen ticari, siyasi ve ilmi yapılar ile birlikte konut mimarisinin de bu dönemde evrildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan Türk Modernleşmesi de şehrin en bilinen yeri Cumhuriyet Caddesi'nde öncelikle izlenebilmektedir (Kulözü, 2016: 24).

Erzurum şehri üzerinde hâkimiyet kurmuş olan medeniyetlerin dokusu dışında Cumhuriyet Caddesi'ni biçimlendiren ve bağımsız olarak ele alınması gereken bir diğer etken de tarihi İpek Yolu ticaretidir. Batı dünyasına gerekli olan ipeğin Orta Asya bozkır ve yüksek dağlarından geçerek taşındığı bu yol, yalnızca bir güzergâh üzerinden değil zamanla farklı kollarla bütünleşen çok büyük bir ticari ulaşım ağına dönüşmüştür. Erzurum şehri, kuruluşundan itibaren Doğu Roma'nın güvenli sınır kale şehri

olmasının yanında İpek Yolu'nun Kuzey Anadolu kolunun önemli bir durağı olmuştur (Pamuk, 2007: 126). İpek Yolu ticari etkinlikleri arttıkça şehrin nüfusu ve ekonomisi büyümüş, cadde üzerinde yapılan mimari yapılaşma da zenginleşmiştir.

Erzurum şehrinin kuruluşuna sebep olan iç kalenin hemen ardından kent makroformunu etkileyen en eski ve en önemli oylum Cumhuriyet Caddesi'dir. Bu caddenin gelişim evreleri, şehrin dönemsel döngülerini de barındırmaktadır. Bu nedendir ki Cumhuriyet Caddesi'ni bilmek, Erzurum'u bilmekle eş değer sayılmalıdır.

II. ERZURUM CUMHURİYET CADDESİ'NİN OLUŞUM EVRELERİ

Erzurum Cumhuriyet Caddesi'nin gelişimi, şehrin kuruluşu ile başlamaktadır. Erzurum'a hâkim olan medeniyetlerin kültür katmanları ile gelişen, değişen ve büyüyen cadde, günümüzde de şehrin en yoğun alanını oluşturmaktadır.



Harita 1. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde Erzurum ve çevresi.



Fotoğraf 1. (Doğu) Roma İmparatorluk dönemi sikke. Theodosius II (M.S. 402 - 450). Erzurum Müzesi.

A. Erzurum Şehrinin Kuruluşundan Osmanlı Dönemine Kadar, Erzurum Cumhuriyet Caddesi

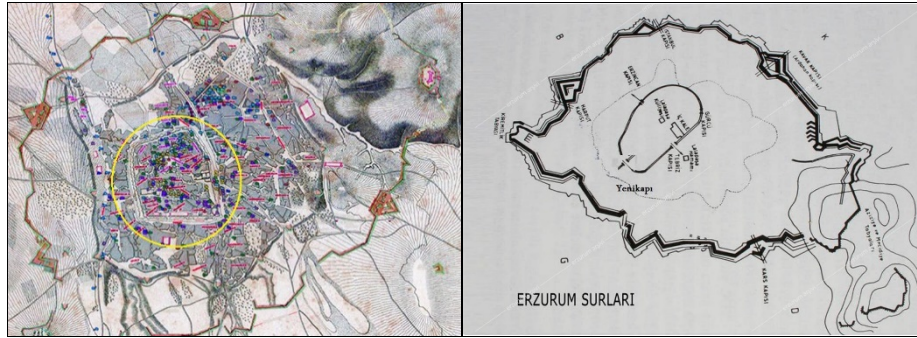
Cumhuriyet Caddesi'nin ilk olarak kuruluşu, Erzurum şehrinin günümüzdeki yerleşim yerine ilk imarı ile başlamaktadır. Şehrin günümüzdeki kurulum yeri, sekizinci yüzyıla tarihlenen eski bir yazma kitapta, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius dönemi (408-450) siyasi olaylarının anlatıldığı bölümde; İmparatorun Erzurum'da bir kale yaptırarak burasını müstahkem bir kale şehri oluşturmak istediğinden bahsedilmektedir. Karin'de¹ oturan Büyük Patrik'in² kendisine yazdığı bir mektup üzerine bu kararı aldığı belirtilmektedir. İmparator, generallerinden Anatolius'u Karin'de kale kurulacak alanı belirlemek için bölgeye göndermiştir. Anatolius, kale yapımına uygun bir yer bulmak için günlerce dolaşarak araştırma yaptıktan sonra muhtelif küçük derelerin peyda olduğu bir dağın eteğindeki günümüz kalesinin yerini tespit ettiği anlatılmaktadır. General Anatolius bu alanı imparatora;

¹ Erzurum'un eski adlarından birisi.

² Tebrizkapı civarında olduğu düşünülen Kara Manastır Kilisesi patriği.

“Küçük dereler, birleşerek vücuda getirdikleri bir denize akmaktadırlar” diye tarif etmektedir (Horenli Moses, 2006: 331; Tozlu, 2011: 1). Anlatıya göre Büyük Roma İmparatorluğu döneminde, Karin/Karinitis adıyla bilinen ve küçük bir yerleşim olan Erzurum, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) zamanında İmparator II. Theodosius (MS. 402-450) tarafından 415’li yıllarda kurulmuştur (Can, 2010: 37). Bir garnizon şehri olarak kurulduğunu bildiğimiz Erzurum yerleşkesinin etrafı da surlarla çevrilmiştir (Küçükuşurlu, 2018a: 18).

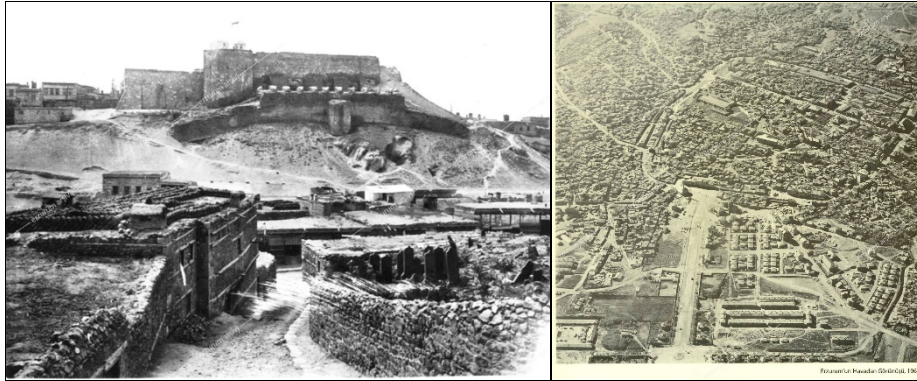
Bizans İmparatorluğu döneminde (395-1071)³ Bizans’ın hâkimiyetindeki diğer şehirlerde olduğu gibi yuvarlağa yakın bir surun çevirdiği alan, meydan şeklinde tasarlanmıştır. Bu meydanın etrafına yerleştirilen şehrin, farklı yapı elamanları ile birlikte, caddesi de planlı olarak eklenmiştir. 415 yılında kurulan şehrin doğu yönünde Tebrizkapı istikametindeki “Agustium” (Adontz, 1970: 119-120) sur kapısından batıda Bölge İdare Mahkemesi kısmında yer alan “Anastasius” (Manandian, 1965) kule kapısı arasında “Petomata Viam” adını verdikleri kale yolu, Cumhuriyet Caddesi’nin ilk adı ve imarıdır. Bu dönemde caddeyi, kuzey taraftan sazlığa, güney taraftan da “Keçi Memeleri” diye adlandırılan Palandöken Dağı’na bağlayan tünellerin varlığından da söz edilmektedir (Horenli Moses, 2006: 331-332). Dağdan getirilen su kanalları bu meydan caddenin muhtelif yerlerinden akıtılmaktaydı. Su yaklaşık altmış santim yüksekliğindeki künklerden lüsesiz olarak taş arklara akmaktaydı. Erzurum çeşmelerinin (Yurttaş ve Özkan, 2002) ilk uygulama örneğini oluşturulan bu su kanallarının suyunun çok temiz olduğu da kaydedilmiştir (Küçükuşurlu ve Çelik, 2013: 84-85).



Harita 2. Bizans döneminde Erzurum İç Kale ve ilk surları; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Erzurum Askeri Sur Haritası (Erzurum Arşivi).

³ Bizans İmparatoru II. Theodosius döneminde (MS 408-450) 415 yılında şehir, ilk surlarıyla birlikte kurulmuştur. İmparator I. Anastasius zamanında (MS 491-518) kalenin bulunduğu tepeyi çepeçevre çeviren surlar yaptırılmış, kale kapıları eklenmiştir. Bu dönemde caddenin uzatıldığı taş döşemelerinin yenilenerek su kanallarının eklendiği düşünülmektedir. İmparator I. Justinianus döneminde (MS 527-568) şehrin surları yeniden tahkim ettirilmiştir, cedde de onarılmıştır. Bu dönemde şehir; hisar, şehir ve varoşlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı. Herakleios zamanında (MS 610-641) yeniden imar ve iskân gören şehrin “Thema Sistemi” ile kurumsal yapılara kavuştuğu bilinmektedir.

Caddenin ilk büyük değişikliği, İmparator Herakleios devrinde (MS 610-641) şehrin idaresinin bilinen eyalet yönetim biçimine çevrildiği “Thema Sistemi” ile kazandığı kamusal yapı eklemeleri ile olmuştur. Bu dönemde meydan şeklindeki caddenin her iki yanına yapılan kamu idare binaları ve askeri kıt’alar (Kürkçüoğlu, 2007: 47) nedeniyle cadde, sokak biçimi almaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Bizans ve İslam orduları arasında sürekli el değiştiren şehre Emevi ve Abbasilerin mimari yapılarla eklemeler yaptıkları, “Kali nisbetini” taşıyan çok sayıdaki âlim ve şair isiminden anlaşılmaktadır (Kürkçüoğlu, 2007: 51). Günümüzde Yakutiye Belediyesi binasının arka tarafında bulunan Kâbe Mescidi, giriş kapısı üzerindeki taş kitabesindeki, “*El Mescidü'l Kâbe, sene 29*” yazısından hareketle 651 yılında Emeviler döneminde yapılmıştır (Küçüküçurlu, 2020: 41). 300 yıla yakın Müslümanların idaresinde kalan şehrin yapısal değişikliğinin hisar ve şehirde çok değil, varoş⁴ bölümlerde, özellikle de dini mimari alanda, olduğu belirlenebilmektedir. Bu nedenle Müslüman idaresinde “Tarık-ı Kala” denilen cadde üzerinde önemli bir mimari değişimin olmadığı izlenebilmektedir. Erzurum VII. Konstantinos zamanında (908-959) 949 yılında Bizans İmparatorluğu’na bağlanmış, yeniden imar edilmiş ve Türk-İslam hâkimiyetine kadar Bizans şehri olarak kalmıştır. Son dönemde yapılan imar etkinlikleri, yeni yapılanma yerine, tadilat ve onarım şeklinde olmuştur.



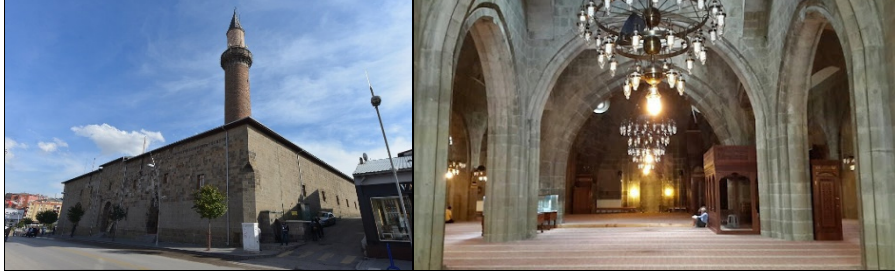
Fotoğraf 2. Bizans döneminde yapılan İç Kale ve hava fotoğrafında orta kısımda görülen ilk sur adası, 20. yy. ortaları (Erzurum Arşivi).

Erzurum şehri ve ilk caddesi, ikinci büyük imarını Saltukoğulları döneminde görmüştür. Malazgirt Zaferi sonrasında 1080 yılında kurulan Saltukoğulları Beyliği zamanında (1080-1202) cadde, iç meydanla birlikte kimlik değiştiren mimari unsurlardan biri olmuştur. İslami yönetim dönemlerinde iç meydan ve caddeden ziyade

⁴ Ortaçağdaki kale şehirler, üç bölümden oluşmaktadır. Hisar, şehir ve varoşlar olmak üzere idari yapılanma gösteren şehrin en önemli kısmı, iç meydanın da içinde kaldığı surla çevrili olan iç kale alanıdır.

şehir ve varoşlarda yapılan imar uygulamaları, Saltuklular zamanında hisar kısmında yoğunlaşmıştır (Kürkçüoğlu, 2007: 79). Bu dönemde hisar bölümünü çevreleyen sur duvarları korunmuş ve onarımlarla daha muhkem hale getirilmiştir. Bizans sarayının bulunduğu tahmin ettiğimiz Esatpaşa sırtlarında Saltuklu sarayının yapılmış olma ihtimali de vardır. 1124-1132 yıllarında Saltuklu hükümdarı Ziyaeddin Gazi tarafından yaptırılan Tepsi Minare bu dönemin mimari yapılanmasının ne denli büyük olduğunu göstermesi açısından ilk örnektir. Saltuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed'in (1168-1191) 1179 yılında yaptırdığı "Atabek/Ulu Camii" (Yurttaş, 2001: 191) "Rah-ı hisar" dedikleri caddenin en belirgin biçimlendiricilerinden biri olmuştur. Ulu Cami, yalnızca caddenin güney sınır çizgisini belirlememiş aynı zamanda da kent meydanının (Arslan, 2020) merkezi çekim noktası olmuştur. Caddenin yaklaşık olarak dört yüz yıl sürecek olan bu merkezi kent meydanı karakteri, mimarının Türk-İslam hüviyetine evrilmesine de şahit olmuştur.

İslam mimarisinin tasarım aşamasında, toplanmayı, bütün olmayı, birlenmeyi yani tevhidi işaret eden merkez sembolizmi, Kâbe'den başlayarak şehirlerin kuruluşu ve bağımsız yapıların tasarımına kadar, Müslüman mimarlığın asli kaidelerinden sayılmıştır (Arpacıoğlu, 2006: 38). Kâbe merkez sembolizmi, yalnızca büyük kozmosun dönme hareketini, kendi etrafında tavaf eden Müslümanlar tarafından değil, dünya coğrafyasının bütün mabetlerindeki namaza kıyam eden Müslüman saf düzeninin yönelim birliğini de ifade etmektedir. İslam şehri, özellikle cami mimarisine yüklenen bu merkez tasarım anlatısı ile Erzurum'da olduğu gibi inşa edilen Ulu Cami etrafında gelişmiştir (Sağlam, 2020: 259-260). Bu nedenle İslam şehirlerinde olduğu gibi, Erzurum şehir imarında da en dar sokaklardan en geniş Rah-ı hisara kadar her yönelim Ulu Cami merkezine doğru tasarlanmıştır. Saltuklular bir yandan İslami mimari amilleri ile imar ettikleri Erzurum şehrini, bir yandan da Türklük vasfını taşıyan imgelemler ile donatmışlardır. Bu, yalnızca Orta Asya Türk çadırı biçiminde yapılan ve aynı zamanda "ata kültürüne" öykünen "Üç Kümbetler" anıt mezar mimarisi gibi büyük boyutlu yapılarla değil aynı zamanda taşlara işlenen usta monogramları (Günaşdı, 2015: 232) ile de tespit edilmiştir. Saltuklular döneminde cadde, her ne kadar kent meydanı biçiminde şekillenmiş olsa da eklenen ticari ve kamu yapılarıyla yeni bir işlev kazanmıştır. İpek Yolu transit ticaretinin geliştiği bu yıllarda (Bozkurt, 2000: 372) cadde bir yandan yüklü ulaşım yükünü taşıırken diğer yandan ticari meydan olarak canlı bir pazar konumuna dönüştürülmüştür.



Fotoğraf 3. Erzurum Ulu/Atabek Camii

Erzurum Selçukluları (1202-1230) ve Anadolu Selçuklu hâkimiyeti (1230-1242) dönemlerinden kalma mimari anıt örneği günümüze ulaşmamış olsa da bu dönemde şehir, çok zengin ve gelişmiş ticaret merkezi haline gelmiştir (Gürbüz, 2004: 119). 1226 yılında Erzurum şehir meydanından tek seferde 20.000 koyunun Tebriz'e sevk edilme anlatısı (İbn Esir, 1985: 462), ekonomik büyüklüğü ve ticaretin hacmini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Erzurum Selçuklu Beyliği'nin Anadolu Selçuklu topraklarına ilhakından sonra şehirdeki ticari büyüklük ve refah seviyesi daha da yükselmiş ve buna bağlı olarak nitelikli göç almıştır. 1236 yılında Erzurum'u görüp buraya yerleşen Kazvinli Tüccar Emir Şemseddin, şehrin ticari mal ve imkânlar bakımından bir cennet olduğundan bahsetmektedir (İbn Bibî, 1996: 448). Sadece bu alıntı bile şehrin Selçuklu zamanında çok gelişmiş ticaret merkezi konumunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde de Saltukoğulları hâkimiyetinde olduğu gibi, Tarık-ı Kala ya da Rah-ı Hisar olarak adlandırılan caddenin iç meydan biçiminde canlı bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklular zamanında, Bizans döneminde yapılan "Anastasius" kule kapısının aşılarak caddenin batıya doğru genişlediği düşünülmektedir⁵.



Resim 1. Curzon, Erzurum gravürü (1843); Deyrolle, Erzurum'da bir dükkân gravürü (1869).

1242 yılındaki Moğol yıkımı, şehri harabeye çevirmiş olsa da İpek Yolu çok uluslu ticaretinin devamı neticesinde Erzurum kısa sürede toparlanmıştır (Konukçu, 1992: 61). Nitekim ünlü seyyah Marko Polo XIII yüzyılın ikinci yarısında Venedik ve Cenevizlilerin her zaman uğradıkları önemli bir ticari merkezi olarak Erzurum'u da sayması bunu kanıtlamaktadır (Marko Polo, 1985: 20). Anadolu'nun Moğol İmparatorluğu'nun ekonomik sistemi içerisine dâhil olması, Erzurum gibi doğu bölgelerinin şehirlerinde ticaretinin önemini artırmıştır (Cahen, 1994: 312). Bu ara dönemde cadde çok büyük değişiklikler görmemiş, kısmi tadilat ve batıya doğru eklemelerle ticaret meydanı işlevini devam ettirmiştir. Bu dönemde Selçuklu yönetimini eline alan Mu'ineddin Süleyman Pervâne (1266-1277) İlhanlılara bağlılığını bildirerek müreffeh ve zengin bir devrin yaşanmasını sağlamıştır (Yuvalı, 2000: 104).

⁵ Bkz. Erzurum Arşivi, <http://erzurumarsivi.com>, (ET: 30.12.2020) Osmanlı Dönemi Erzurum Şehir Haritası.

Bu nedenle Pervane dönemde Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ve Gürcü Hatun'un kızı Aynü'l-Hayat'ın, Pervâne'nin desteğiyle şehrin sembolü haline gelen ve caddenin en önemli belirleyicilerinden olan Çifte Minareli Medrese'yi yaptırdığı da savunulmaktadır (Gürbüz, 2004: 150).

Cumhuriyet Caddesi'nin üçüncü en önemli imarı, şehrin de organik gelişme ile yapılandırıldığı ve ilim yurduna dönüştürüldüğü, İlhanlılar dönemidir (1256-1335). İlhanlılar, Muinuddin Pervane'nin ölümünden (1277) sonra Anadolu'da devlet işlerini umumi valilerin kurduğu "Dalay İdaresi" ile yönetmişlerdir (Kürkçüoğlu, 2007: 114). Erzurum ve çevresindeki Türkmenlerin yerleştirilmesi, çoğunlukla bu dönemde olmuştur (Yuvalı, 2000: 105). Şehir ticari ve nüfus bakımından altın çağını yaşamaktadır (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013: 100). Bu dönemde şehrin hemen her yeri imar ve iskân edilmiştir.

Cumhuriyet Caddesi'nin, İlhanlılar döneminde hem güzergâh olarak hem de sınırlama olarak günümüzdeki biçimine yakın bir benzerlikle geliştiği anlaşılmaktadır. Caddenin Tebriz Kapısı'ndan itibaren batıya doğru gelişimi ilk kez iki yakasına inşa edilen abidevi yapılarla sınırlandırılmıştır. Saltukoğulları zamanında Ulu Cami (1179) imarıyla caddenin güney yakası sınırlandırılmış olsa da İlhanlılar döneminde bu sınır günümüze ulaşmaya kadar bozulamayacak bir imar görmüştür. Ulu Camii'nin hemen doğusuna yapılan ve hem Anadolu'nun en büyük açık avlulu medresesi hem de Erzurum şehrinin simgesi olan Çifte Minareli Medrese (XIII. yy son çeyreği) bu dönemde yapılmıştır (Karamağaralı, 1971: 223). Caddenin güney yakası, Ulu Cami ve bu yapı ile istikamet yönünü tam olarak kesinleştirmiştir. Medresenin hemen karşısında bulunan kapı kulesi aslında caddenin kuzey yakasının ilk belirleyicisi olarak Bizans döneminde yapılmıştır. Kapı kulesinin içerisinde Ebu İshak-ı Kazeruni (963-1034) Türbesi makamının buraya ne zaman yapıldığı bilinmese de içerisinde Revan muhafızı, Diyarbakır valisi Mürteza Paşa ve Dişlenk Hüseyin Paşa, dışında da Çıldır Valisi kâtibi Mustafa Efendi ile Sultan Abdulmecid Han'ın hariciye müsteşarı Nuri Efendi'nin mezarları da bulunur. Bu kulenin istikametinde aynı düzlem üzerinde İlhanlıların yaptırdığı Cimcime/Çengâl Hatun Kümbeti (1304) aslında caddenin kuzey yakasının da sınırını belirlemiştir (Yurttaş ve Kındığılı, 2011: 82). Cumhuriyet Caddesi'nin kuzey yakasını belirleyen bir diğer İlhanlı yapısı da Yakutiye Medresesi (1310)'dir. Osmanlı döneminde "Sarayönü" denilen, Lalapaşa Camii'nin doğusunda, günümüzde Menderes Caddesi, dört yol kuzeyi üzerindeki Sultaniye Medresesi⁶ (XIV. yy başları) de (Gürbüz,

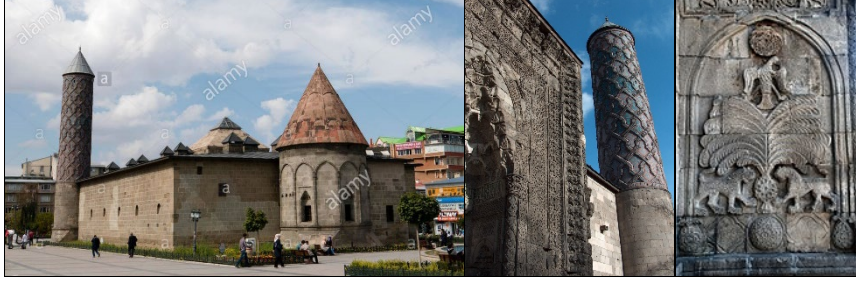
⁶ **Sultaniye Medresesi:** Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar ayakta olan medrese, harp yıllarında yıktırılmıştır. Abdurrahim Şerif Beygu 1592 tarihli Tapu Tahrir Defteri kaydına dayanarak medresenin Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Abdullah Konyalı da medresenin İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han tarafından yaptırıldığını ileri sürmektedir. Genel kanı da eserin İlhanlılar döneminde yapıldığıdır. Kapalı avlulu, revaklı, 18 hücreli ve oldukça önemli bir medrese olan yapının, tekke kütüphanesi ve bir de mescit ile birlikte kompleks olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Abdurrahim Şerif Beygu

2004: 142), caddenin Bizans sınırlarını aşarak batı yöndeki istikametinin belirleyicisi olmuştur (Konyalı, 1960: 298). İlhanlılar döneminde yapılan bir diğer medrese de Erzincankapı'nın daha batısında aynı isimle bilinen çarşının yanı başında yapılan Ahmediye Medresesi (1314)'dir. Ahmediye Medresesi, caddenin bugünkü istikametinde değil, daha güney kısımdaki eski cadde istikametinde yapılmıştır. Bu dönemde caddenin Erzincankapı istikametinde günümüz güzergâhından güneye doğru kıvrıldığını görmekteyiz. Caddenin, buradaki klasik şehir surlarının batıya açılan sur kapısı Erzincankapı ile "Erzincankapı Çarşısı"nı takip ettiği anlaşılmaktadır.

İlhanlılar döneminde cadde, kale ve surların doğuda ilk inşasında kurulan Tebrizkapı ile başlamakta ve günümüzdeki istikametini küçük kıvrılmalar ile Yakutiye Parkı batısındaki Yukarı Mumcu Caddesi'ne kadar devam ettirmektedir. Buradan güneye kıvrılan cadde, Erzincan kapısından batıya doğru Erzincankapı Çarşısı istikametinde ilerleyerek "Kırkdeğirmenler Deresi" üzerindeki "Fil Köprüsü"ne bağlanmaktadır. Cumhuriyet Caddesi'nin Havuzbaşı-Mumcu arasındaki günümüz istikameti, İlhanlılar döneminde daha güneydeki Erzincankapı Çarşısı güzergâhını takip etmektedir. Ancak bu dönemde Erzincankapı Çarşısının güney yakasında başlayan yapılaşmanın caddenin kuzey yakasında olmadığı anlaşılmaktadır. Caddenin İlhanlılar döneminde şekillenen kullanım biçimi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar korunarak devam ettirilmiştir.



Fotoğraf 4. Erzurum Çifte Minareli Medrese ve detayları.



Fotoğraf 5. Erzurum Yakutiye Medresesi ve detayları.

İlhanlılardan sonra; Sutaylılar, Çobanlılar, Eratnalılar, Celayirliler, Akkoyunlular ve Karakoyunlular dönemlerinde sürekli mücadele içerisinde olduğundan halkın refah seviyesi düşmüş ve nüfus azalmıştır (Kürkçüoğlu, 2007: 129). Timur'un, Ankara Savaşı öncesinde, buradan geçişinde Hindistan seferinden getirdiği filleri geçirmek için Kırkdeğirmenler Deresi'ne "Fil Köprüsü"nü yaptırmış olabileceği henüz bir varsayımdan ibaret olsa da 1387 yılında Erzurum'u hâkimiyeti altına aldığında, şehre en büyük tahrip ve yağmalarından birini yapmış olduğu bilinmektedir (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013: 101). Günümüzde Bosna Caddesi'ni Çaykara Caddesi'ne bağlayan Filgeçti Köprüsü, her ne kadar bu olaydan adını almış olsa da Timurlular döneminde bu köprü'nün yeri daha güneyde olmalıdır (Taşyürek, 2016: 191). Timurluların ardından Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasındaki uzun süreli mücadeleler, şehrin yıkımını artırmış, cazibesini de kaybetmesine neden olmuştur. Daha sonra Erzurum şehri, Safavî Hükümdarı Şah İsmail tarafından ele geçirilmiş (1502-1514) ve imar edilmiştir. Şah İsmail, Osmanlı Sultanı I. Selim'in 1514 yılında bölgeye gelişi üzerine şehri yağmalayarak çekilmiştir (Konyalı, 1960: 112). Bu dönemde cadde de tahriplerden etkilenmiş, canlılığını kaybetmiş ve yıkıntılar içerisinde kalmıştır (Pamuk, 2007: 129).



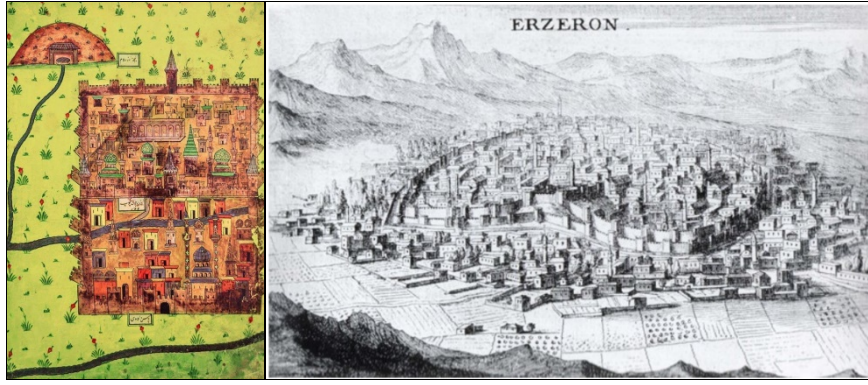
Harita 3. Osmanlı dönemi şehir haritası ve Cumhuriyet Caddesi lokasyonu (Erzurum Arşivi).

B. Osmanlı Hâkimiyetinden Cumhuriyete Kadar, Erzurum Cumhuriyet Caddesi

Erzurum, Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520), kesin olmamakla birlikte, 1518-1519 yıllarındaki Mısır Seferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Aydın, 1998: 51). Her ne kadar bu tarihte Osmanlı hâkimiyetine girmiş olsa da şehrin esas imarı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) 1534 yılındaki I. İran Seferi sonrasında olmuştur. 1535 yılında kurulan Erzurum Beylerbeyliği, bir yandan askerî açıdan, Kafkasya ve İran'a yönelik siyasette en önemli üst haline getirilirken diğer yandan imar faaliyetleri ve şehrin nüfusunun artması, ticaretin canlanması, şehrin mamur olmasını sağlamıştır.

İlhanlılar döneminde, doğuda Tebrizkapısı ile başlayan “Cami-i Kebir Yolu”, “Yakutiye Medresesi Meydanı” ile batıdaki “Erzincankapı Çarşısı”na ve oradan da

Timurlular döneminde yapılan “Fil Köprüsü”ne bağlanan cadde, Osmanlı döneminde güzergâhını benzer bir istikametle korumuştur. Osmanlı Devleti’nin himayesinde uzun yıllar huzur ve refah içerisinde ihya edilen şehrin her bir yanında olduğu gibi cadde de çok sayıda yapı ve şehir donatı elamanlarıyla imar edilmiştir. Tebrizkapı’dan başlayan bu imar faaliyetleri, daha önceden yapılan tarihi abidelerin korunması önceliğinde yeni kurulan vakıflarla zenginleştirilmiştir. Caddenin kuzey yakasında Tebrizkapı sur kapı kulesinin hemen yanında daha önceki dönemlerde yapıldığını düşündüğümüz Ebu İshak



Resim 2. Matrakçı Nasuh, Erzurum minyatürü (1534); Tourneford, Erzurum gravürü (1701).

Kazeruni (963-1034) Türbesi makamına bir zaviye eklenmiştir (Taşyürek, 2010: 29). Zaviyenin hemen yanında geleneksel Erzurum evi tasarımına sahip, Gençâğazade Hacı Osman Efendi Konağı⁷ yer almaktadır. Bu konağın yanında iç kaleye doğru giden çarşı ise “çıkırıkçılar çarşısı”⁸ olarak işlev kazanmıştır. Cime Hatun Kümbeti ile çıkırıkçılar çarşısı arasında da “kundakçılar çarşısı”⁹ yerini almıştır. Caddenin güney yakasında Ulu Camii’nin batısında “Ulu Camii Medresesi”¹⁰ (Küçükkuşur, 2020: 196) ve “Şerif Efendi Medresesi”¹¹, cami kuzey beden duvarı hizasından daha kuzeye taşkın olarak yapılmışlardır. Bu iki medresenin daha batısında mutafhanenin tam karşısında

⁷ Hacı Osman Efendi, Gençâğazadeler ailesine mensup emekli bir askerdir. Hacı Osman Efendi’nin oğlu Zakir Bey, 1918-1921 yılları arasında Erzurum Belediyesi başkanlığı yapmıştır. Konak 18. yy. ortalarında; iki katlı, tandirevli ve bahçeli bir plan üzerine yapılmıştır.

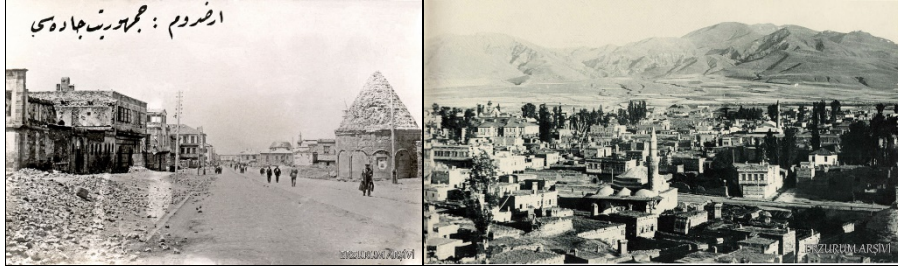
⁸ Çıkırıkçılık: Ahşap malzeme ile küçük ev ve el aletleri, dokuma tezgâhı, su kuyusu mekanizması gibi ağaç işlemesi yapan, ahşap tornacı diyebileceğimiz esnafıdır.

⁹ Kundakçılık: Kabza, dipçik ve namlu yatağı gibi daha çok savaş aletlerinin ahşap kısımlarını yapan esnafıdır.

¹⁰ **Ulu Camii Medresesi**, caminin batı tarafındaki sokağın hemen yanında yapılmıştır. Tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmese de 18. yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilir. Medrese, Cumhuriyet Caddesi’nin genişletilmesi sırasında 1924 yılında tamamen kaldırılmıştır.

¹¹ Ulu Camii Medresesi ile aynı parsel üzerine kurulu olan medrese, 19.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Medrese Cumhuriyet yıllarında işlevsiz olarak belli bir zaman kaldıktan sonra caddenin yapıldığı 1924 yılında yıkılmıştır.

da “Salihîye Medresesi”¹² yapılmıştır. Mutaafhane¹³, Cime Sultan Kumbeti batı yanında, caddenin kuzey yakasında mutafklar çarşısının yanında yer almaktadır.



Fotoğraf 6. Cumhuriyet Caddesi'nin 20. yy başlarındaki görünüşü; Caferiye Külliyesi ve güneyindeki caddenin 1930'lardaki görünüşü.

Caddenin kuzey yakasında, mutafhanenin batısında günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilen ve Osmanlı külliyelerinden birisi olan “Caferiye Külliyesi”¹⁴ inşa edilmiştir. 1645 yılında tamamlanan külliyenin en doğusunda caminin doğu duvarına bitişik olarak yapılan mektep günümüzde de varlığını korumaktadır (Özkan, 2015: 58). Yol kotunun yıllar içerisinde yükselmesi neticesinde basık kalan caminin batı yönündeki “Caferiye Medresesi”¹⁵ cadde ve sokak genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Medresenin batı yanında külliyenin etrafını dolanarak caddeye bağlanan

¹² **Salihîye Medresesi**, Camiikebir Mahallesi'nde, Memişağa Sokak üzerinde 18. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen medreselerdendir. Bu medrese, Cumhuriyet döneminde uzun yıllar boyunca atık durumda kalmış ve 200 Osmanlı lirasına Halit Aktaş'a satılmıştır. Evkaf idaresinin müdahalesiyle 29 Ağustos 1940 tarihinde bu idareye teslim edilmiştir. Caddenin açılış sırasında yıktırılmıştır.

¹³ Mutaafhane: Keçi kılından hayvan çulu, yem torbası, dokunmuş veya örülmüş çul, çuval, yem torbası ya da keçi kılından dokunan yaygı işlerinin yapıldığı imalathane.

¹⁴ Caferiye Külliyesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Haldun Özkan (2015). “Erzurum Caferiye Külliyesi ve Restorasyonları, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Journal of the Fine Arts Institute (GSED)*, S 34. 46-81; Ümit Kılıç (2009), “Erzurum'da Cafer Efendi Vakfı” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 41, s.173-187.

¹⁵ **Caferiye Medresesi**: Caminin batısında yer alan medrese yapısı günümüzde tamamen yıkılmıştır. “Vakfiye, medresenin fiziki yapısı hakkında bir bilgi ihtiva etmemektedir. Vâkıf, tövbe-kâr, ibadetle meşgul ve seyahat edip insanlara iyilikleri tavsiye eden ve fenalıktan men eden talebenin bütün faydalı din ilimlerini burada öğrenmeleri için medreseyi binâ ettiğini ifade etmektedir. 1915-16 yılında yapılan yol genişletme çalışmaları esnasında yıktırılmıştır. Cafer Efendi, vakfiyede bu medresede eğitim gören talebeye nâîfi ilimler öğretilmesini şart koşturmuştur”. Her ne kadar vakfiyede medresenin plan ve mimari özellikleri hakkında bir tanımlama bulunmasa da Erzurum'daki diğer Osmanlı dönemi medreselerinin bir benzeri olduğunu düşünmek mümkündür. Genel olarak Erzurum Osmanlı dönemi medreseleri eşit büyüklükte odalara sahip, avlu bağlantılı dışarıya bir giriş ve bir pencere ile açılan mekânlar şeklinde tasarlanmışlardır.

“mutaflar/kılıcılar çarşısı”¹⁶ devam etmektedir. Caddenin kuzey yakasında mutaflar çarşısının batı yanında da soğukluk-ılık ve sıcaklık bölümlerinin tamamını ihtiva eden, “Caferiye Hamamı”¹⁷ yer almaktadır. Soğukluk giriş kapısı kuzeye bakan hamamın sıcaklık/halvet bölümü güneye yani caddeye bakmaktadır.

Caferiye Külliyesi'nin tam karşısında caddenin güney yakasında “Kaya Şeyh/Kaya Ağa Mescidi”¹⁸ yer almaktadır. Bu mescidin doğu tarafına kalan kısımları ile Salihye Medresesi'nin batı bölümleri üzerinde daha sonradan “Cinisliler Konağı”¹⁹ yapılmıştır

¹⁶ Mutaflar/Kılıcılar çarşısı: Caferiye Külliyesi'nin doğu yönünden kuzey istikametinde ilerlemekte ve cami dış avlusunun etrafını dolanarak medresenin batı yanından caddeye başlanmaktadır.

¹⁷ **Caferiye Hamamı:** “...Hamamlarının en meşhuru, yeni yapılan Cafer Efendi Hamamıdır. Suyu ve havası güzel, içi aydınlıktır.” diye Evliya Çelebi'nin anlatısında gördüğümüz Caferiye Hamamı da medrese gibi yol genişletme çalışmalarında tamamen yıkılmıştır. Cafer Efendi'nin vakfiyesinde hamamla ilgili olarak: “...caminin güneyinde, bahçesinin duvarına bitişik bir şekilde bulunmaktaydı. Güneyi anayol, doğusu Ebubekir Çelebi meskeni, kuzeyi cami bahçesinin duvarı, batısı cami bahçesine giden yol ile sınırlı olan hamam, *bi'l-cümle hukuk ve muzafat ile, elbise soyunulacak yeri ile, hücreler ile ve suyu, mensubatu ile bütün eczası ile, geçilecek yerleri ile, oluktan su döküldüğü yerler ile, kar atılan mahalleri ile, tavsif edilen ve edilmeyen kendisine ait her hakkı ile cämii ile medreseye vakfedilmiştir.*” Son yıllarda hamama ait kalıntılara, külliyenin bulunduğu Cumhuriyet Caddesinde yapılan kanalizasyon çalışmaları esnasında rastlanılmış, bunları görenlerin beyanlarına göre birkaç mimari parça da çıkartılmıştır. Ancak Erzurum'la ilgili eski fotoğraflarda hamamın caminin güneyinde değil de batısında olduğuna dair görüntüler bulunmaktadır. Muhtemelen vakfiyede yön tarif edilirken bir karışıklık söz konusudur. Çünkü buradaki mevcut hamamın Caferiye Külliyesine ait olması ve caferiye medreselerinin hemen batısında olması kuvvetle muhtemeldir. Hamamın soyunmalık, ılık ve sıcaklık bölümünden meydana geldiği de vakfiyesinde ayrıca belirtilmiştir. Erzurum'daki diğer Osmanlı dönemi hamamlarının bir benzeri olduğu anlaşılmaktadır. Hamam ve medrese 1916 yılında Osmanlı Harp Heyeti tarafından yıktırılmıştır.

¹⁸ VGMA, 1061 Numaralı Hurufat Defteri Ramazan 1160 (1747) tarihli belge. **Kaya Şeyh/Kaya Ağa Mescidi:** Kaya Ağa tarafından 18. Yüzyılın ikinci çeyreğinde yapıldığını düşündüğümüz mescit, Zeki Başar tarafından da tetkik edilmiştir. Bu mescidin Yayla Palas Oteli yanında olduğunu ve mihrabının da Foto Celal Şengöz'ün fotoğrafhanesinin içerisinde olduğunu ve kendisinin de bu mihrabı gördüğünü anlatmaktadır. Bkz. Zeki Başar (1977). *Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camilerimiz/Erzurum Camileri*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayını, 126.

¹⁹ **Cinislilerin Evi**, beden duvarlarındaki taş malzemesinin türü ve işçilik üslubu, karışık ve kabarık derzli taş duvar yapımı, hatılların sık düzende atılması, pencere formları yapısı 19. yüzyılın başlarında yapıldığına işaret etmektedir. Yapımın eğimli çatı altına alınmış olması ve çatıya tepe pencerelerinin eklenmesi geç dönem özellikleridir. Evin düz dam örtüsünün daha sonraki yıllarda kaldırılarak eğimli çatı altına alındığı semer duvarında kullanılan farklı malzemeden de anlamaktayız. Cinislilerin Evi'nin 1895'li yıllarda genel bir tadilat, 1901 yılı depreminden sonra ise esaslı bir onarım geçirdiği, 1916 yılına ait eski fotoğraflarından belirlenebilmektedir.

Cinislilerin Evi'nin Rus işgali sırasında Ruslar tarafından karargâh olarak kullanılan evlerden birisi olduğu bilinmektedir. Milli mücadele döneminde kolordu komutanlığı tarafından karargâh olarak kullanılan ev, Mustafa Kemal Atatürk'ün Erzurum'a geldiğinde ilk misafir edildiği

(Sağlam, 2019: 177-189). Günümüzde ön tarafı muhdes dükkânlar ile kapalı olan bu konak, Milli Mücadele'miz adına son derece önemlidir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiği zaman ilk önce bu konakta misafir edilmiştir. Caddenin güney yakasında Kaya Şeyh Mescidi'nin batı yanında, oldukça büyük ve gösterişli yapısı ile "Abdulvahit Paşazade Galib Bey Konağı"²⁰ bulunmaktadır (Zeynal, 2016: 221). Bu konağın tam karşısında, caddenin kuzey yakasında; tandırevli, iki katlı, iç sofalı ve bahçeli bir plan üzerine, taş işçilikli, cumbalı, ahır merak ve müştemilatı ile "Korukçuzadelerin Konağı"²¹, geleneksel Erzurum evi üslup birliği çerçevesinde inşa edilmiştir. Bu konağın batı yanında "bakkallar çarşısı", daha batıda da "kalaycılar, kazancılar ve kahveciler çarşıları" aynı sokak üzerine arka arkaya sıralanmışlardır.



Fotoğraf 7. Erzurum Cumhuriyet Caddesi (1902) ve İç Meydan (1940).

konaktır. 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Müstahkem Mevkii Kumandanlığına ait olan binayı Müfettişlik Karargâhı olarak kullanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan ve askerlikten istifasına kadar Milli Mücadele grubunun ilk toplantıları bu karargâh binasında yapılmış, kararlar burada alınmıştı. Bu karargâh binası Cinisilerin Evi'dir. Mustafa Kemal Paşa bu karargâh binasının yakınında bulunan Gözübüyüklerin Evi'nde de ikamet etmekteydi. Bkz: Temel Sağlam (2019), *Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 177-189; Mazhar Müfit Kansu (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 97; Mehmet Önder (1988). *Atatürk Evleri- Atatürk Müzeleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 34.

²⁰ **Abdulvahit Paşazade Galib Bey Konağı:** Konağı, 1913-1914 yıllarında Erzurum Belediyesi başkanlığı yapmış olan Galib Bey'in babası Abdulvahit Paşazade, 19. yüzyılın ilk yarısında yaptırmıştır. Konak çok büyük ve gösterişli bir mimariye sahiptir. 1915 yılında belediye tarafından cadde genişletmesi sırasında "yeniden yapılma sözü" verilerek yıkılmıştır. Her ne kadar kısa süre içerisinde yapımına da başlanmış olsa bile savaş nedeniyle yapıtılamamıştır.

²¹ **Korukçuzadelerin Konağı:** 18. yüzyılın sonlarında yapıldığını tahmin ettiğimiz konak, oldukça büyük bir parsel üzerine inşa edilmiştir. Konağın batıya bakkallar çarşısına bakan bahçe duvarındaki çift yüzlü çeşmesinin iki lüle suyu tapulanmıştır. Çift yüzlü çeşmenin suyunu hem konağın malikleri hem de sokaktan geçenler kullanabilmektedir. Konağın tandırevindeki kurunlu çeşmesine de bağlanan temiz su, Palandöken Dağı kaynaklıdır.

Osmanlı döneminde Cumhuriyet Caddesi'ni ve şehri etkileyen en önemli imar faaliyeti "Beylerbeyi Sarayı"²² inşasıdır. Saray, caddenin güney yakasında günümüzdeki Aliravi Caddesi üzerinde, Bölge İdare Mahkemesi, Yakutiye Belediyesi ve bir özel eğitim kurumu olan İlkokul binalarını da kapsayan oldukça büyük bir alan üzerine, 16. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır (Küçükkuşurlu, 2018a: 24). Sarayın hemen önünde, 1558-59 yılında Ayas Paşa tarafından genişletilen caddeye, sarayın inşasından sonra "Sarayönü Yolu/Caddesi" denilmiştir (Küçükkuşurlu, 2018a: 25). Bu sarayın etrafında daha sonraları birçok paşa sarayı ve köşk inşa edilmiş, çeşitli çarşılar kurulmuş ve Cami-i Kebir merkez çekim noktası buraya evrilmiştir.



Fotoğraf 8. Erzurum Cumhuriyet Caddesi ve Sarayönü yapılaşması.

Beylerbeyi Sarayı'nın 19. yüzyılda ayakta olduğu, kaynaklardaki anlatımlardan anlaşılmaktadır²³. Beylerbeyi Sarayı yıkıldıktan sonra, kurulduğu alanın bir kısmında,

²² **Beylerbeyi Sarayı:** Sarayın Kanuni Sultan Süleyman ya da düşük bir ihtimalle II. Selim tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Evliya Çelebi, sarayın çok katlı olduğunu, 110 odası, iki katlı divanhaneleri, yüksek kasırları ve irem bağlarını andıran gül bahçelerinin varlığından söz etmektedir. Sarayın güneyinde Yenikapı surlarına kadar giden saray meydanında cirit oynandığını da aktarmaktadır. Saray doğu-batı uzantılı dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır. Sarayın giriş kapısı (divan kapısı) caddeye doğru bakmaktadır.

²³ Bkz. Aleksandr Puşkin (2008). *Erzurum Yolculuğu*, (Çev. Atal Behramoğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1889 yılında “Valilik Konağı”²⁴ (Cumhuriyet Otel/özel bir ilkokul), “Hükümet Konağı” (Günümüzde Bölge İdare Mahkemesi), bir kısmında Mevki-i Müstahkem Askeri Komutanlık” (Günümüzde Yakutiye Belediyesi) binaları 1902 yılında yapılmışlardır. Hükümet Konağı, 1916 Rus işgalinde yakılmış ve harap haldeyken 1924 yılında Cumhuriyet döneminde esaslı bir onarım geçirerek 1986 yılına kadar “Hükümet Konağı” olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Beylerbeyi Sarayı’nın karşısına, Lalapaşa Camii doğusuna Sarayönü ya da “İç Meydan” denilmektedir. Bu alana, kalaycılar çarşısının hemen batısına “Sultan Kasım Kümbeti”, “Dervişağa Medresesi”, “Sarayönü Dairesi”, muvakkithane, altı koğuşlu jandarma kışlası, hükümet konağı mahzeni, polis dairesi ve istihkâm binaları (Küçüküğürlü, 2008: 67) Osmanlı dönemi yapıları olarak eklenmiştir. Osmanlı döneminde çok canlı olan iç meydan, Osmanlı-Rus savaşları neticesinde bu canlılığını kaybetmiş, birçok yapı yıkılmıştır. Bu cümleden olarak; İlhanlılar döneminden kalma Sultaniye Medresesi ve Osmanlı dönemindeki “Hallaçlar Çarşısı”²⁵ ile İbrahim Paşa Vakfı’na ait otel, fırın, çayhane ve 7-8 büyük dükkân, savaş yıllarında harap olmuştur. Dönemdeki adı; “Ayaspaşa Yolu”, “Sarayönü” ya da “iç meydan” olan Cumhuriyet Caddesi’nin kuzey yakasında, Yakutiye Medresesi’nin doğu tarafında 1562 yılında yaptırılan Lala Mustafa Paşa Külliyesi’nden²⁶ günümüze yalnızca cami gelebilmiştir. Cami, mektep ve hamamdan oluşan külliyyeye 1836 yılında muvakkithane de eklenmiştir. Mimar Sinan’ın planladığı caminin tam karşısında caddenin kuzey yakasında, günümüzdeki Yakutiye Belediyesi binasının batı tarafında Osmanlı döneminde “Faik Osman Kütüphanesi”²⁷ ve sarayönü firmı bulunmaktadır. Sarayönü

²⁴ **Paşa Sarayı/Valilik Konağı/Cumhuriyet Otel:** Beylerbeyliği Sarayı’nın güney tarafında bulunan bu sarayın Beylerbeyinin özel ikametgâhı olduğunu 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusu ile birlikte Erzurum’a gelen ünlü Rus yazar Aleksandr Puşkin’in anlatılarından çıkarabilmekteyiz. Puşkin, sarayın çok büyük ve gösterişli yapısını ve çok sayıda odasının varlığının yanında selamlık- haremlik kıstasına uygun yapıldığını da aktarmaktadır. Sarayın has ahırları, müştemilatı ve çok süslü bahçesinden uzun uzun bahsedilmiştir. Doksan üç harbinde (1877-78) kullanılamaz hale gelen saray, daha küçük boyutlarla valilik konağı olarak yaptırılmıştır. Bkz. Aleksandr Puşkin (2008). *Erzurum Yolculuğu*, (Çev. Atal Behramoğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Konak 1889 yılında, Beylerbeyi Sarayı yıkılmazdan önce, harem dairesinin arsasında, Erzurum Belediyesi tarafından valilerin ikametgâhı olarak yaptırılmıştır. 1926 yılında Valilik Konağı’nın Gureba hastanesi karşısına (Tatbikat İlkokulu) taşınması ile Cumhuriyet Otel olarak kullanılmıştır. 1939 yılında da Erzurum Belediyesi Meclis kararıyla üzerine bir gazino ilave edilmiştir. 1953 yılında Vakıflar İdaresi’ne devredilmiştir.

²⁵ Hallaç: Yün ve pamuk işi ile uğraşan esnaflara verilen addır.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Hamza Gündoğdu (1992). *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

²⁷ **Faik Osman Kütüphanesi:** Köse Ömer Ağa’nın oğlu olan Faik Osman Efendi, 1795 yılında sarayönündeki konağının bir bölümünü kütüphaneye dönüştürmüş ve idamesi için de vakfiye kurmuştur. Kütüphanenin bir de dershanesi bulunmaktaydı. Kütüphanedeki kitapların çoğu,

fırınının batı yanında “Kazan Bey/Hacı Mehmed Mescidi”²⁸ Osmanlı döneminde yapılan erken tarihli ibadethanelerden biridir. Mescidin batı yanında geleneksel Erzurum evi²⁹ özelliği taşıyan konaklar dizilidir. Bu konaklardan günümüzdeki İbrahim Erkal Kültür Merkezi’ne en yakın olanı, söylenim biçimi nedeniyle zamanla “Hannana Paşa”³⁰ olan Hanım Ana Konağıdır (Sağlam, 2019: 1049).

Günümüzde İbrahim Erkal Kültür Merkezi olarak kullanılan ada, Osmanlı’nın erken dönemlerinde şehir içi hanı olarak kullanılmıştır. “Kibreli/Gübreli Han”³¹ adı ile bilinen hanın yakınlarında bir de han fırını bulunmaktadır. 1829 Rus işgali ve depremlerle yıkılan hanın yerinde 1860 yılında Morgov Topçu Kışlası’nın top ambarları yapılmıştır. Ambarların yıkılması ile burada kurulan Tebrizcikli Ömer Paşa Vakfı’na (Küçükkuşurlu, 2008: 355) ait dükkânlar yapılmıştır. Önündeki meydan ise uzun süre aynı işlevle ticari pazar olarak kullanılmıştır.

Cumhuriyet Caddesi’nin belirleyicilerinden olan Yakutiye Medresesi etrafında şekillenen çok sayıda Osmanlı dönemi yapısı vardır. Meydana, Lalapaşa Camii’nden sonra yine Kanuni Sultan Süleyman döneminde Paşa Sarayı yaptırılmıştır³². Paşa sarayı Yakutiye Medresesi’nin kuzeybatısında yaptırılmış olmalıdır. Bu saray, daha sonraki

Erzurum hattatları tarafından yazılmış kıymetli eserlerdi. Erzurum ulemasından Solakzade Ahmed Efendi’nin oğlu Muhammed Hamid Efendi hem kütüphane sorumlusu hem de dershanenin müderrisi olarak görev yapmıştır. Bkz. Erzurum Tapu Sicil Arşivi, Köse Ömer Ağazade Faik Osman Vakfiyesi.

²⁸ Mescid, Kazgan Bey Mescidi olarak 16. yüzyılın sanlarında yapılmış olmalıdır. Bu mescidin 1859 yılı depremi sonrasında yıkıldığı ve Hacı Mehmed tarafından yeniden yapıldığı düşünülmektedir. 1937 yılında kadro verilmeyerek satışa çıkarılan bu mescidin yerinde daha sonraları çay bahçesi yapılmıştır.

²⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Haşım Karpuz (1984). *Türk Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; Temel Sağlam (2020) "Gelenekli Erzurum Evleri", Şehr-i Kadim Aziziye Edebiyat-Tarih-Kültür-Sanat Dergisi, Sayı 17, 76-86.

³⁰ **Hannana Paşa Konağı:** Kuloğlu Mahallesi (Murat Paşa Mahallesi), Bahçeler Sokak ile Cumhuriyet Caddesi’nin kesiştiği yerde, Katipzade Mehmet Efendi tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan konağa Mehmet Efendi’nin eşi olan Ana Hanım Paşa’nın adı verilmiştir. İki katlı ve bahçeli olarak yapılan konağın taş işçilikli cepheleri geleneksel mimari düzeninde yapılmıştır. Konağın zemin katı tandirevli, üst kat da iç sofalı plan tipinde inşa edilmiştir. Hanım Ana bu konağı Kızılay’a bağışlamış ve yıkılarak yerine Kızılay Yurdu yapılmıştır.

³¹ **Gübreli Han:** 17. yüzyılda yapıldığını düşündüğümüz han, Osmanlı şehir içi hanları planında yapılmıştır. Hanın önünde çok büyük bir meydanın olduğu anlaşılmaktadır. Erzincankapı istikametinden gelen yolcuların hayvanları ile birlikte kalabildikleri ve meydana ticaret yapabildikleri hatırı sayılır büyüklükteki han yakınındaki fırın ve diğer dükkânlarla işlek bir yerd.

³² Daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahim Şerif Beygu (1936). *Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, s. 150; İbrahim Hakkı Konyalı (1960). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Ercan Matbaası, s. 302; Mustafa Polat (19 Haziran 1957). “Yakutiye Camininin Düşündürdükleri”, *Hür Söz Gazetesi*; Murat Küçükkuşurlu (2013). *Erzurum Tabyaları ve Kışlaları*, İstanbul: Mas Matbaacılık, s. 219-220.

yıllarda yeniden işlevlendirilerek onarımlarla askeri kışlanın bir parçası olarak kullanılmıştır. Medresenin güneybatısına, cadde ile medrese arasına, 1796 yılında Vali Yusuf Ziya Paşa tarafından topçu kışlası yaptırılmıştır. “Morgov Kışlası”³³ adı ile bilinen kışla, medreseye geçit veren büyük bir kemer açıklığı ile iki blok halinde yapılmıştır. Kışla, farklı askeri birlikler tarafından kullanılmış ve 1940’lı yıllarda batı tarafına yeni askeri bina eklemeleri olmuştur.

İlhanlılar döneminde olduğu gibi cadde, Osmanlı döneminde de güney yakasındaki Gübreli Hanın batı yanından güneye, Erzincankapı Çarşısı’na ulaşmaktaydı. Çarşı, batıya açılan Erzincankapı sur kapısı kuleleri ile başlamaktadır. Çarşının güney yakasında kapı kulesinin hemen batı tarafında “Erzincankapı Mezarlığı”³⁴ yer almaktadır. Çarşının kuzey yakasında kapı kulesinin batı tarafında oldukça büyük bir parsel olan “Cennetzade Vakfı”na³⁵ ait alan ve yapılar bulunmaktadır. Alanın doğusunda “Cennetzade Kütüphanesi”, kütüphanenin batısında “Cennetzade Medresesi”, medresenin batı yanında da bahçeli ve iki katlı “Cennetzade Konağı” yer

³³ **Morgov Kışlası:** Gürcistan Meliki olan Morgov/Marav Han, İran Şah’ı I. Abbas ile olan mücadeleleri nedeniyle Osmanlı Devleti ile iletişim kurmuş ve İstanbul’da Müslüman olarak Mehmed adını almıştır. Abaza isyanı sırasında Erzurum’da büyük fedakârlıklar gösteren Morgov Han’ın adını yaşatmak için kışlaya bu ad verilmiştir. Morgov Kışlası, 1829 Rus işgali sonrasında yıkılmış, 1832 yılında Erzurum valisi Esat Muhlis Paşa tarafından tekrar yaptırılmıştır. 1859 depreminde harap olan kışla, vali Arif Paşa tarafından 1860 yılında tekrar yaptırılmıştır. 1928-34 yılları arasında 3. Topçu Alayının karargâhı olarak kullanılan Morgov Kışlası, İkinci Dünya Savaşı sırasında 3. Ordu Ölçme Taburu’na verilmiştir. Daha sonra Merkez Komutanlığı’na tahsis edilen kışla, batı kısmına yapılan ilavelerle 3., 9., ve 29. Tümen Karargâhları olarak kullanılmıştır. Kışlanın, Yakutiye Meydanı açılması kararı ile 1977 yılında yıkımına başlanmış ise de yıkım durdurulmuş ve ancak 1979 yılı Kasım ayında tamamen yıkılabilmektedir. Bkz. Murat Küçükkuşurlu (2013). *Erzurum Tabyaları ve Kışlaları*, İstanbul: Mas Matbaacılık, s. 218-249.

³⁴ **Erzincankapı Mezarlığı’nda:** Çifte Minareli Medrese müderrisi Ebubekir El-İspiri (ö: 1713), Habib Efendi’nin talebesi ve Aşağı Mumcu Camii kürsü şeyhi Eyyub Efendi (ö: 1721), Ali Ağa Medresesi Müderrisi ve Lala Paşa Camii kürsü şeyhi Zeynüddin Mustafa Cemal Efendi (ö: 1888), İbrahim Paşa Camii kürsü şeyhi Solakzade Ahmed Tevfik Efendi (ö: 1895), Ömer Fazıl Efendi’nin kardeşi hal ehli Necmüddin Muhammed Rıza Efendi (ö: 1905) gibi önemli şahsiyetlerin mezarları vardı. Bkz. Muzaffer Taşyürek (2010). *Erzurum Türbeleri ve Ziyaret Yerleri*, Erzurum: Palandöken Belediyesi Kültür Serisi 3, s. 136.

³⁵ **Cennetzade Vakfı:** Cennetzade ailesinden Erzurum kadısı Abdullah Edip Efendi, 1847 tarihli bir vakfiye kurmuştur. Kendi ikametgâhı olan bahçeli iki katlı ve çıkma cephe büyük konağın hemen doğusuna bir medrese, medresenin yanına da kütüphane yaptırmıştır. Büyük konağın içerisinde ahırlar ve mereği de olan havuzlu bahçeleri leylak ağaçları ile daha da güzelleştirilmişti. Cennetzadelerin Köşkü de bu alan içerisinde daha kuzey tarafta yer almaktaydı. Üç odalı ve büyük bir dershanesi olan medresenin sorumlu müderrisi aynı zamanda kütüphaneden de mesuldü. Cennetzade Vakfına ait olan bu yapılar, 1941 yılında belediye tarafından istimlak edilmiştir. Bkz. Murat Küçükkuşurlu (2020). *Erzurum Camileri Medreseleri Kütüphaneleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, s. 184-185.

almaktadır. Cennetzadelerin arazisinin batı yanında 19. yüzyılda yapılmış çok büyük bir “Müşir Konağı”³⁶ bulunmaktadır. Müşir Konağı’nın karşısında, çarşının güney yakasında, Ahmediye Medresesi’nin batı yanında 1573 yılında Beylerbeyi Murat Paşa tarafından yaptırılan “Muratpaşa Camii”³⁷ ve meydanı yer almaktadır. Caminin batı tarafında çarşı caddesine daha yakın olan alan üzerinde “Sütbaba Zaviye ve Tekkesi”³⁸ bulunmaktadır. Erzincankapı Çarşısı’nın kuzey yakasında, Müşir Konağı’nın batı yanında “Karakullukçuların”³⁹ fırını, hamamı ve debbağhânesi 20. yüzyılın ortalarına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Erzincankapı Çarşısı, batıda Kırkdeğirmenler Deresi üzerindeki “Şeyhler Vakfi Değirmeni” ile “Yukarı Mazî Değirmeni”⁴⁰ arasındaki Fil Köprüsü ile batıya geçmekte ve kuzeye dönerek İstanbulkapı ile bağlanmaktadır.

C. Cumhuriyet Sonrasında, Erzurum Cumhuriyet Caddesi

I. Dünya Savaşı’nın ardından Rusların ve Ermenilerin yıkımları neticesinde harabeye dönen Erzurum şehri, Cumhuriyet döneminde esaslı bir imar görmüştür. Kâzım Karabekir Paşa’nın gayretleriyle Millî Mücadele döneminde önemli imar faaliyetleri yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Öncelikle muhacirlikten dönen ve kırsal kesimden şehre gelen halkın ikametgâhı için gereken tedbirler alınmış ve 1920 yılı itibarıyla şehrin imarının neredeyse tamamlandığı belirtilmiştir (Karabekir, 1993: 66). Ayrıca bu yıllarında devlet idaresinin devamını sağlamak için acil olarak kamu binaları ya yenilenmiş ya da yeniden yaptırılmıştır. Bu meyanda cadde üzerinde bulunan Hükümet Konağı (Bölge İdare Mahkemesi) ve Mevkii Müstahkem Binası (Yakutiye Belediyesi), 1920-21 yıllarında yeniden yaptırılmıştır. 20 Nisan 1920 tarihi “Ağaç

³⁶ **Müşir Konağı:** İki katlı, plaster cepheler ile batılı üslup ile yapılmıştır. Günümüzdeki AVM ile Kızılay İş Hanı arasında kalan alan daha sonra konaklarla doldurulmuştur.

³⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Barış Aydın (2014). “Osmanlı Dönemi Erzurum Murat Paşa Cami”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 7, s. 152-160.

³⁸ Bkz. Erzurum Arşivi, <http://erzurumarsivi.com>, (ET: 30.12.2020) Osmanlı Dönemi Erzurum Şehir Haritası.

³⁹ Karakullukçu tabiri, hizmetlerinde buldukları yeniçerilerin aynı zamanda kul adıyla anılmış olmasına dayanır. “Onlara hizmet eden” anlamında kullukçu ve yaptığı işin bir ayak hizmeti olması dolayısıyla karakullukçu şeklinde adlandırılan bu görevlilerin ayrıca inzibat noktalarında görev yaptıkları bilinmektedir. Bu hizmet zamanla ön plana çıkarak asayiş ve güvenliği sağlayanları ifade eder bir anlam kazanmıştır. Karakullukçular yerleri süpürürler, kıdemli yeniçerilerin ayakkabılarını temizlerler, yemek kaplarını yıkarlar, odun yararlar, kandilleri yakarlar ve alışveriş için pazara giderlerdi. Sadece kullukçu diye de anılan bazı karakullukçuların koğu dışı görevlerinin başında İstanbul’da ve taşradaki karakollarda inzibat ve asayiş sağlama işi gelirdi. Bkz. Abdulkadir Özcan (2006). “Karakullukçu”, TDV Ansiklopedisi C 24, s. 438-439. Erzincankapı Çarşısı yakınlarındaki karakullukçuların yapıları, 1911 yılında maliye adına tapuya kaydedilmiş, daha sonra Kızılay’a devredilmiştir.

⁴⁰ Bkz. Erzurum Arşivi, <http://erzurumarsivi.com>, (ET: 03.0.12021) Osmanlı Dönemi Erzurum Şehir Haritası.

Bayramı” olarak ilan edilmiş ve şehrin muhtelif alanları ile birlikte cadde de ağaçlandırılmıştır.

Cumhuriyet Caddesi'nin kesintisiz olarak açılması ve ana cadde haline getirilme teşebbüsleri 5 Nisan 1922 yılında, belediye meclisinin aldığı kararla başlamıştır.⁴¹ Vilayete sunulan bu karar, vilayet idare meclisi ile belediye meclisinin ortak çalışmaları neticesinde caddenin 25 metre genişliğinde olması kararı ile kabul edilmiştir. Ancak daha sonra cadde üzerinde bulunan eski eserlerin muhafazası için bu genişlik 20 metreye çekilmiştir. 1924 yılına kadar Erzincankapı ile Tebrizkapı arasındaki kısım, bazı eksiklerle birlikte tamamlanmış ve 13 Eylül 1924 yılı depremi sonrasında 30 Eylül'de Erzurum'a gelen Gazi Mustafa Kemal tarafından açılışı yapılmıştır. Caddenin açılış töreninde belediye başkanı Nazif Bey'in: “*Gazi Mustafa Kemal Caddesi*” isminin verilmesi, halkın genel arzusudur.” şeklindeki teklifine karşılık Gazi: “*Ben faniyim, ama Cumhuriyet ebediyen yaşayacaktır. Caddeye “Cumhuriyet” adının verilmesi daha uygun olur.*” demiştir. Böylece Erzurum şehrinin kuruluşu ile yaşıt olan ana caddesi, resmi olarak “Cumhuriyet Caddesi” adını almıştır.



Fotoğraf 9. Cumhuriyet Caddesi doğu ve batı tarafının görünüşü.

Vali Zühtü Bey'in (1923-1931) öncülüğünde, caddenin merkezi olan Hükümet Konağı etrafında “I. Ulusal Mimari” üslubuyla çok sayıda bina yapılmıştır. Lalapaşa Camii batısına, Morgov Kışlası'nın doğusuna “Erzurum Kimyahanesi”⁴², kimyahanenin tam karşısında bulunan ve savaş yıllarında yıkılan yapıların bulunduğu alana, oldukça büyük bir “şehir kütüphanesi” inşa ettirilmiştir. Kütüphane binası amacının dışında IX. Kolordu Karargâhı olarak kullanılmıştır (Erzurum Gazetesi, 28 Birinci Kanun 1931). 1940 yılında Kolordu'nun Havuzbaşındaki yeni binasına taşınması neticesinde İl Özel İdaresi tarafından kullanılmış ve daha sonraları da yıkılmıştır. Bu binanın yerinde günümüzde Özel İdare İş Hanı bulunmaktadır. Günümüzdeki Yakutiye Belediyesi binasının hemen üzerinde yer alan ve özel eğitim

⁴¹ Bu kararda, caddenin Erzincankapı-Tebrizkapı arasına “Cumhuriyet Caddesi”, Yenikapı-Ardahankapı arasında da İstasyon Caddesi denilmesi kararlaştırılmıştır. Henüz Cumhuriyetin ilan edilmemiş olduğu bu yıllarda caddeye isminin verilme kararı, aslında halkın yönelimini göstermektedir. Bkz. Erzurum Belediyesi Arşivi, Meclis Zabıtları, 11 Nisan 1931.

⁴² Kimyahane olarak yapılan bu binanın üzerine 1930 yılında bir kat daha ilave edilerek işlev yenilemesi yapılmış ve bina “Posta ve Telgraf Müdürlüğü” olarak kullanılmıştır. 1977 yılında Yakutiye Meydanını açma projesi ile Morgov Kışlası ile birlikte sökülerek ortadan kaldırılmıştır.

kurumu olarak kullanılan okul binasının yerindeki “Cumhuriyet Otelı” de Eylöl 1926 yılında bu mimari üslupla yenilenmiştir. Caddenin kuzey yakasında Lalapaşa Cami doğusunda, Hükümet Konağı’nın kuzeyinde Sultaniye Medresesi ve İbrahim Paşa Vakfiyesine ait dükkânların yerinde 1926 yılında Belediye Hizmet Binası inşasına başlanmıştır. 1929 yılında tamamlanan Erzurum Belediyesi binasına 1947 yılında bir kat daha ilave edilmiştir. 1964 yılında yıkılma tehlikesi olan bina yıkılarak aynı yerine 1977 yılında yenisi yapılmıştır (Küçükuşurlu, 2008: 359). Sümerbank olarak da kullanılan binanın yerinde şimdilerde çok katlı SGK binası bulunmaktadır (Zeynal, 2016: 220). Bu dönemde inşa edilen bir diğeri yapı da yeni dönemin genel tercihini temsil eden sembol eserlerden olan “Cumhuriyet Sineması”dır⁴³. Cumhuriyet Sineması, caddenin güney yakasında Erzincankapı doğusunda, Kuloğlu Mahallesi’nde, Gübreli Han’ın yerindeki tophane ambarları ve Tebrizcikli Ömer Paşa Vakfı’na ait olan dükkânların yerinde yapılmıştır.

Cumhuriyet Caddesi üzerindeki bir diğeri faaliyet de:1929 yılında Cumhuriyet Sineması’nın caddeye bakan, harap haldeki ön kısmının, etrafı demir şebekeli parmaklıklarla tanzim edilerek park haline getirilmesidir. Yine aynı yılda, Muratpaşa Cami önündeki bahçenin savaş yılları ve sonrasında tahribatı, tadil edilerek park haline getirilmiştir. Hükümet Konağı ile Lalapaşa Camii arasındaki dört yol kavşağı üzerine 1930 yılında “Gazi Heykeli”⁴⁴ yapma kararının alınması ve heykelin kaidesinin konulması da cadde üzerindeki değişikliklerdendir.

⁴³ **Cumhuriyet Sineması:** 1925 yılında inşasına başlanan sinema binası 1926 yılında tamamlanmıştır. Yaklaşık olarak 100 000 liraya mal olan sinema binasına ilin idarecileri çok öncelikli bir önem vermişlerdir. Sinema 5-6 Mayıs 1931 gecesi çıkan yangında kullanılamaz hale gelmiştir. Daha sonra sinema yeniden yapılmış ve adı da “Saray Sineması” olarak değiştirilmiştir. 14 Kasım1960’ ta sinema tekrar yanmış ve sonradan yeniden yaptırılarak adı “Dadaş Sineması” olarak değiştirilmiştir. Daha sonra AVM ve spor salonu olarak kullanılan yapı günümüzde “İbrahim Erkal Kültür Merkezi” adıyla hizmet vermektedir.

⁴⁴ Her ne kadar 1930 yılında heykel kaidesi konulmuş ise de “Şaha Kalkmış At Üzerinde Gazi Heykeli” bir türlü yapılamamıştır. Kaide daha sonraki yıllarda zafer takı biçimine dönüştürülmüş ve Menderes ve Ali Ravi Caddeleri ile birleşimi sırasında yerinden kaldırılmış ve döner kavşak konulmuştur. Daha sonraki yıllarda caddenin şerit artırımı nedeniyle döner kavşak da kaldırılmıştır.



Fotoğraf 10. Erzurum Cumhuriyet Caddesi, Havuzbaşı istikametinden doğuya doğru görünüşü (Erzincankapı Caddesi'nin kuzeye alınması ve caddenin Tebrizkapı ile aynı düzleme çekilmesi sonrasında görünüşü).

Cumhuriyet Caddesi'nin en önemli belirleyicilerinden birisi de 1932-34 yılında batı istikametinde aynı düzlem üzerine uzatılma imarıdır. Mumcu-Erzincankapı kavşağından Havuzbaşı'na kadar olan alan açılmış ve Çaykara Dersi üzerine de buradaki Kültür Kurumu İlkokulu bahçe duvarı hizasına bir köprü yapılmıştır. Cumhuriyet Caddesi batıya doğru uzatılarak günümüzdeki biçimini alması doğrusal hat ve geometrik oluşum bakımından çok önemlidir. Ancak yılların birikimi ile meydana çıkmış olan ritmik yapı düzeni kaybolmuştur. Erzincankapı-Mumcu kavşağından itibaren; Cennetzadelerin Vakıfları (kütüphane, medrese, konak ve köşk), Müşir Konağı, Gemalmazların Konağı ve müştemilatı, Ebulhindili Aslan Bey'in Konağı, Emval-i Milliye mülkleri, Şerafeddin Usta mülkleri, Karakullukçuların hamam ve zaviyeleri, Yukarı Mazî Değirmeni ve Kültür Kurumu İlkokulu gibi birçok yapı yıkılmıştır. Nihayetinde 1934 yılı itibariyle Cumhuriyet Caddesi günümüzdeki biçimini almıştır. Günümüzde Havuzbaşı alanındaki "Cumhuriyet Meydanı" da bu imar faaliyeti sırasında oluşmuştur.

Cadde üzerinde 1920 yılında yapılan ağaçlandırma, 1936 yılında da yapılmış ve orta banket düzenlenerek peyzaj düzenlemesi planlı bir şekilde tamamlanmıştır. 1937 yılında Gürcükapısı'ndan Lalapaşa Cami önüne kadar olan yol cadde haline getirilmiş ve kaldırımı yapılmıştır. Cumhuriyet Caddesi'nde yol tesviye edilmiş ve kaldırımlar ile caddenin tamamı ilk kez parke taş döşenmiştir.

1938 yılında bölge genel müfettişi Tahsin Uzer'in girişimleri ile Fransız Uzman Jacques H. Lambert'in hazırladığı imar planı Cumhuriyet Caddesi'nin merkezini bir kez daha değiştirmiştir. Havuzbaşı kent meydanı merkezine bağlı olarak yapılan yeni imar faaliyetleri, caddenin batıya taşmasına sebep olmuştur. Mumcu kavşağından

batıya doğru imar edilen ve “Grup İnşaat”⁴⁵ adı verilen yapılar, “Cumhuriyet Caddesi”ni yeniden biçimlendirmiştir. Cadde üzerindeki; “Vakıf Apartmanları”, modern bir otel olarak yapılan ancak Orduevi/Polisevi olarak kullanılan bina, eski postahane, inhisar(tekel)/KUDAKA binası, Halk Eğitim Merkezi, Şehir Kütüphanesi/Kolordu Binası, bu dönemde inşa edilen büyük yapılardandır (Kurt, 2016: 208).

Cumhuriyet Caddesi, II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle çok bakımsız kalmıştır. 1946 yılında caddede boş olan çoğu yere barakalar yapılmıştır. Bu barakaların çok çirkin bir görüntü oluşturduğu ile ilgili belediye meclis zabıtlarında oldukça fazla ihtiraz görüşleri yer almaktadır.⁴⁶

Ç. Cumhuriyet Caddesinin Bakım ve Temizliği

Osmanlı öncesinde caddenin bakımı ile ilgili yeterince bilgi olmasa da Türk hâkimiyeti döneminde ticari faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle “Ahi Teşkilatı”nın bu görevi yaptığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde 1591 ve 1642 tarihli arşiv kayıtlarına göre: İçkale burçları, hisarları, hisar yolu, beylik ambarları ve damların bakımları, onarımları ve temizlikleri, Müdüрге, Gez ve Ortuzu gibi ova köylüleri tarafından yapılmaktadır⁴⁷. Osmanlı idaresinde uzun yıllar boyunca caddenin bakımı ve temizliğinin ova köylüleri tarafından bazı vergilerin muafiyeti karşılığında yapıldığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıla kadar bu uygulamanın devam ettiğini ve bu tarihten 1920’li yılların ortalarına kadar şehrin temizliği, Vilayet Teşkilatı ve belediye tarafından şahıslara ihale edilerek idame ettirilmiştir. Bu tarihten sonra temizlik hizmetleri, belediye tarafından hayvan ve araba temin edilerek emanet usulü yaptırılmaya başlanmıştır. 1930 yılından sonra tanzifat amelesi adı ile temizlik işçisi kadrosu tahsis edilmiş ve araçlar değişse de bu sistem günümüze kadar gelmiştir.

⁴⁵ Yukarıdaki yapıların dışında: Kolordu Destek Komutanlığı, Maliye ve Defterdar Lojmanları, Rektörlük Lojmanı; Paşalar Caddesi’nde: Vali Konağı, 3. Ordu Paşa Karargâhı, Arkeoloji Müzesi binaları da bu dönemde Grup İnşaat tarafından yaptırılmıştır.

⁴⁶ Erzurum Belediyesi Arşivi, Meclis Zabıtları, 28 Haziran 1948.

⁴⁷ Bkz. BOA. C.ML, 666/27292, 23 L. 1201; Abdurrahim Şerif Beygu (1936). *Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, s. 25; Murat Küçükugurlu-Şemseddin Çelik (2013). *Erzurum Kalesi*, İstanbul: Mas Matbaacılık, s. 111.



Fotoğraf 11. Cumhuriyet Caddesi'nin günümüzdeki görünüşü.

Osmanlı döneminde belli noktalara konulan meşale ve sonrasında da kandil fanusları ve fitilli gazlı lambalarla aydınlatılan cadde, 1925 yılında resmi dairelerin bulunduğu kısımlarda elektrikli sokak lambaları ile ışıklandırılmıştır. 1930'lu yıllarda geliştirilen elektrik ağı ile 1940'lı yıllarda caddenin aydınlatılması çoğunlukla sağlanabilmişse de halkın yalnızca yüzde onu elektrik kullanabilmektedir (Küçükuşurlu, 2011: 323).

Organik bir düzenleme ile oluşan Cumhuriyet Caddesi, 1930'lu yıllardan sonra geometrik düzenleme biçimine dönüşmüş ve 1950'li yıllardan sonra da geleneksel dokusunu çok büyük oranda kaybetmiştir.

III. SONUÇ

Erzurum şehri, bugünkü yerine 415 yılında Bizans İmparatoru II. Theodosius döneminde (408-450) kale şehir olarak kurulmuştur. Roma şehirlerinde olduğu gibi yuvarlağa yakın bir sur çevirmesi içerisine alınan şehrin bu dönemde mimari yapılanması da daire geometrisine uygun olarak gelişmiştir. Sur duvarlarını, dört yönde dış dünyaya bağlayan sur kapıları ulaşım ağının da temel belirleyicisi olmuştur. Cumhuriyet Caddesi'nin ilk oluşumu; doğu yönüne açılan "Agusteum/Tebrizkapı" sur kapısı ile batı yöne açılan "Anastasius/Erzincankapı(?)" sur kapısı arasındaki kale yolu

biçimindedir. Bu dönemde caddeyi iki yakasından sınırlandıracak mimari yapılaşmanın olmayışı, caddenin bir meydan olarak kullanılmasını doğurmuştur.

Kesintiler olsa da, yaklaşık olarak üç yüz yıl boyunca İslam devletlerinin hâkimiyetinde kalan şehrin ana caddesine yeteri kadar müdahale edilmediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde şehrin yapısal değişikliğinin hisar kısmında değil, varoş bölümlerde olduğu miladi 651 yılına tarihlenen “Kâbe Mescidi”nin yapıldığı (Yakutiye Belediyesi güneybatısı) yerden anlaşılmaktadır. Müslümanların “Tarık-ı Kala” dedikleri cadde asıl imarını, 1080 yılından sonra Saltukoğulları döneminde (1080-1202) görmüştür. Müslüman Türklerin “Rah-ı Hisar” dedikleri cadde, bu dönemde her iki yakasına yapılan ve günümüze kadar ulaşan abide yapılara kavuşmuş ve Camii Kebir merkezli kent meydanı haline gelmiştir. Kale Mescidi ve Tepsi Minare (1124); hâkimiyet, Atabek/Ulu Camii (1179); otorite, Üç Kümbetler (1189); ebedi yurt imgeleri ile Müslüman Türk milletinin sembolleri olarak bu dönemde caddeyi ve şehri şekillendirmiştir. Selçukluların zamanında (1202-1242) şehir, çok zengin ve gelişmiş ticaret merkezi, cadde de iç meydan biçiminde canlı bir alanına dönüşmüştür.

Cumhuriyet Caddesi, günümüze en yakın biçimini İlhanlıların hâkimiyetinde (1256-1335) almıştır. İlhanlılar zamanında caddenin her iki yakasının sınırlarını belirleyecek olan: Çifte Minareli Medrese (XIII. yüzyılın son çeyreği), Cimcime/Çengâl Hatun Kümbeti (1304) Yakutiye Medresesi (1310), günümüzde Menderes Caddesi, dört yol kavşağındaki Sultaniye Medresesi (XIV. yy başları), Ahmediye Medresesi (1314) gibi büyük anıtsal yapılar inşa edilmiştir. Bu dönemde caddenin Cumhuriyet dönemine kadar kullanılacak olan biçimi belirlenmiştir. Tebrizkapı’dan Erzincankapı’ya ulaşan cadde günümüz güzergâhından güneye doğru kıvrılarak “Erzincankapı Çarşısı”nı takip etmekte ve Kırkdeğirmenler Deresi üzerine Timurular zamanında yapılan Fil Köprüsü ile batı yöne bağlanmaktadır.

Osmanlı döneminde (1518-1923), Lalapaşa Camii güneyine yapılan “Beylerbeyi Sarayı” ile caddenin merkezi buraya taşınmıştır. Eyalet yönetim birimi olan Beylerbeyi Sarayı’nın etrafına yapılan askeri, dini, ilmi, kamu ve ticari yapılar, caddeyi yeniden yapılandırmıştır. Cadde, ilk kez Ayas Paşa döneminde (1558-1560) genişletilerek resmi olarak belli bir düzende büyütülmüştür. Bu dönemde caddeye, “Ayas Paşa Yolu”, “Sarayönü” ve “İç Meydan” gibi adlar verilmiştir. Cadde, yapılan genişleme ve mimari yapılaşma ile geleneksel dokulu bir Osmanlı caddesi görünümü kazanmıştır. Caddeyi oluşturan organik gelişme dokusu, kentin bütün biçimsel karakterine de yansımıştır. Erzurum şehrinin tipik mimari yapısının gelişme gösterdiği ana cadde ve etrafındaki sokakların düzeni ve bu sokak düzeni içerisinde mimari eserlerin ve konutların konumlanışları tipik Osmanlı kentlerindeki gibi olmuştur. Özellikle Sarayönü/İç Meydan olmak üzere cadde, ticari faaliyetlerin yoğunlukta olduğu, bireylerin yoğun kullanımına sahne olan ve insan hareketlerinin yönlendiği mekân olarak günümüzdeki işlevine yakın bir konumdadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, I. Ulusal Mimari Üslubu ile yapılan, Hükümet Konağı, Mevkii Müstahkem Binası, Cumhuriyet Oteli, Erzurum Kimyahanesi, Şehir Kütüphanesi, Cumhuriyet Sineması gibi yapılar Osmanlı döneminde belirlenen merkez

noktasındadır. Bu dönemde caddenin en önemli imarı, 1934 yılında Erzincankapı-Mumcu kavşağından Havuzbaşı'nın bulunduğu Cumhuriyet Meydanı'na kadar caddenin aynı düzlemde uzatılmasıdır. Yine bu dönemde, ilk düzenli imar planı ile şehrin merkezi çekim alanı bir kez daha batıya; günümüzdeki Havuzbaşı Meydanı'na aktarılmıştır. 1938 yılında Lambert tarafından yapılan imar planı, bir yandan caddenin batı uca yönelimini gösterirken bir yandan da organik sistemin geometrik düzene evrildiğini göstermektedir.

Çok kültürlü bir yapı katmanı oluşturan Erzurum Cumhuriyet Caddesi, şehrin kendiliğinden gelişen doğal imarının en önemli belirleyicisidir.

Kaynaklar

- Arslan, M. (2020, 05 Eylül). Saltuklu kent meydanı. (ET:20.01.2021). www.25haber.com.
- Aydın, B. (2014). Osmanlı dönemi Erzurum Murat Paşa Cami. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 152-160. <https://doi.org/10.16992/ASOS.362>
- Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. TTK Basımevi.
- Aydınlı, A. (2007). Sahabe coğrafyasının bir parçası olarak Doğu Anadolu, *Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu I-II*.
- Başar, Z. (1977). *Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camilerimiz/Erzurum Camileri*. Atatürk Üniversitesi Yayını.
- Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*. Bozkurt Basımevi.
- Bozkurt, N. (2000). İpek Yolu. *TDV İslam Ansiklopedisi XXII*, 369-372.
- Can, B. (2010). Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde Erzurum çevresi. *Geçmişten Geleceğe Armağan Dergisi*, 34-39.
- Günaşdı, Y. (2015). Erzurum Kalesi'nde tespit edilen usta monogamları. *Belgü Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl 1, (2), 223-252.
- Gürbüz, O. (2004). *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*. Bakanlar Medya.
- Gürbüz, O. (2016). Kalikalâ-Erzen isimlerinin menşei ve Erzurum'un fethine dair bazı değerlendirmeler. *İlahiyat Tedkikleri Dergisi*. 2016/2, (46), 131-143.
- İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Ali (684/1285). (1996). *el-Emâviru'l Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuknâme)* (M. Öztürk, Cev.) Kültür Bakanlığı Yayını.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1985). *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi (1-12)*. (A. Ağırakça vd., Cev.) Bahar Yayınları.
- Karabekir, K. (1993). *İstiklâl Harbimiz I*. Truva Yayınları.
- Karamağaralı, H. (1971). Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin tarihi ve banisi hakkında mülâhazalar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi III Malazgirt Zaferi (Özel Sayısı)*, 209-259.
- Kılıç, Ü. (2009). Erzurum'da Cafer Efendi Vakfı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 173-187.
- Konukçu, E. (1989). Tarih'de Erzurum. *Şehr-i Mübarek Erzurum*. Yorum Matbaacılık.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. ETO Yayını.
- Konyalı, İ. H. (1960). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. Ercan Matbaası.
- Kulözü, N. (2016). Bir mekânsal modernleşme öyküsü: Erzurum kenti ve kentsel mekânında ikili dokunun oluşumu. *İdealkent Dergisi*. 7 (18), 22-47.
- Kurt, A. (2016). Havuzbaşından Cumhuriyet Caddesi'ne giriş. Y. Kotan ve M. H. İspirli (Eds). *Hatıralardaki Erzurum (I. basım, ss. 205-213)*. Zafer Medya.
- Küçükkuşurlu, M. (2008). *Erzurum Belediyesi Tarihi I*, Dergâh Yayınları.
- Küçükkuşurlu, M. (2013a). *Erzurum Tabyaları ve Kışlaları*. Mas Matbaacılık.
- Küçükkuşurlu M., (2018). *Erzurum Çarşı Pazar, Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, Çizgi Kitabevi.
- Küçükkuşurlu, M. (2018a). *Sorularla Erzurum Tarihi*. Çizgi Kitabevi.
- Küçükkuşurlu, M. (2020). *Erzurum Camileri Medreseleri Kütüphaneleri*. Çizgi Kitabevi.
- Küçükkuşurlu, M. ve Çelik, Ş. (2013). *Erzurum Kalesi*. Mas Matbaacılık.
- Kürkçüoğlu, E. (2007). *Ortaçağ'da Erzurum V-XV. Yüzyıllar*. Güneş Vakfı Yayınları.
- Moses Khorenats'i. (2006/ Orijinali 8. yüzyılda yazılmıştır). *History of the Armenians*. (R. W. Thomson, Çev.) Caravan Books.
- Özkan, H. (2002), Saltuklu mimarisi. *Türkler*, C.8, 72-82.
- Özkan, H. (2015). Erzurum Caferiye Külliyesi ve restorasyonları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Journal of the Fine Arts Institute (GSED)*, 34, 46-81.
- Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Zafer Medya Grup.

- Pamuk, B. (2007). İpekyolu ticareti ve Erzurum. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22 (2), 125-143.
- Polat, M. (1957, 19 Haziran). Yakutiye Camii'nin düşündürdükleri. *Hür Söz Gazetesi*.
- Sağlam, T. (2019). *Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlam, T. ve Yurttaş, H. (2020). Geleneksel Erzurum evlerinin istatistiksel veri analizi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute* 67, 421-458.
- Sağlam, T. (2020). İslam mimarisinin sembolik anlatıları üzerine bir deneme *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 5 (10), 251-279.
- Taşyürek, M. (2010). *Erzurum Türbeleri ve Ziyaret Yerleri*, Palandöken Belediyesi Kültür Serisi 3.
- Taşyürek, M. (2016). Osamnı'dan Cumhuriyet'e uzanan bir mahalle: Muratpaşa. Y. Kotan ve M. H. İspirli (Eds). *Hatıralardaki Erzurum (I. basım, ss. 189-204)*. Zafer Medya.
- Tozlu, S. (2011, 11 Haziran). Erzurum sazlıklarını arıyor. *Erzurum Gazetesi*.
- Ünal, R. H. (1974). Erzurum ili dâhilindeki İslami devir anıtları üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Nisan 1973 (6), 49-142.
- Yurttaş, H. ve Kındığılı M. (2011). Kesinleşen tarih ve yeni bir ad. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences*, Cilt 11 (46), 75-96.
- Yurttaş, H. ve Köşklü, Z. (2017). Erzurum ili vakfiyelerinde taş özetler, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44, 355-379. <http://Dx.Doi.Org/10.24155/Turkishstudies.2017.47>
- Yurttaş, H. (1998). Erzurum Surları, *Sanatsal Mozaik Dergisi*, 29, 93-107.
- Yurttaş, H. (2001). Erzurum Ulu Camisi'ne ait yeni bir kitabe ve yapı hakkında bazı düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 191-207.
- Yurttaş, H. ve Özkan, H. (2002). *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*. Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopadisi XXII*, 102-105.
- Zeynal, A. (2016). Havuzbaşı'ndan Karskapı'ya yürürken. Y. Kotan ve M. H. İspirli (Eds). *Hatıralardaki Erzurum (I. basım, ss. 215-225)*. Zafer Medya.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KALKAY, D. (2021). Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Uygulayan Ülkelerde Gerçekleşen Enflasyon Oranı ve Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1200-1211.

Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Uygulayan Ülkelerde Gerçekleşen Enflasyon Oranı ve Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi


Duygu KALKAY (*)


Öz: Toplumların ekonomik ve sosyal refahı için fiyat istikrarının sağlanması oldukça önemlidir. Bu nedenle, gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde fiyat istikrarını sağlamaya yönelik birçok strateji uygulanmıştır. Enflasyon hedeflemesi stratejisi de bunlardan biridir. Enflasyon hedeflemesinin temel amacı fiyat istikrarını sağlamak ve devam ettirmektir. Fiyat istikrarı, ülke ekonomilerinin düzgün işleyebilmesi için birincil koşuldur. Bir ekonominin sağlıklı işlediğinin göstergelerinden biri de adil gelir dağılımıdır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, gelişmiş ülkelerde bile önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Literatürde, enflasyon oranı, ekonomik büyüme ve işsizlik oranı ile gelir dağılımı arasındaki ilişki birçok defa analiz edilmesine rağmen, bu ilişkiyi enflasyon hedeflemesi kapsamında inceleyen çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayan 8 gelişmiş ve Türkiye'nin de dahil edildiği 8 gelişmekte olan toplamda 16 ülkenin 2002-2016 yılları arasında gerçekleşen enflasyon oranı ve gelir dağılımı arasındaki ilişki panel veri analizi ile sınanmıştır. Modelin anlamlı ve bir bütün olarak yorumlanabilmesi için büyüme ve işsizlik oranları da modele dahil edilmiştir. Birim etkili sabit etkiler modeli için gerekli varsayım testleri sınanmış olup, Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi ile varsayımdan sapmalar düzeltilerek nihai yorumlanacak ekonometrik model elde edilmiştir. Buna göre enflasyon ve işsizlik oranları yükseldikçe gelir dağılımının bozulduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, enflasyon hedeflemesi, panel veri analizi

The Relationship Between Inflation Rate and Income Distribution in Countries Implementing Inflation Targeting Strategy: Panel Data Analysis

Abstract: Ensuring price stability is very important for the economic and social welfare of societies. Therefore, many strategies have been implemented in developed or developing countries to ensure price stability. Inflation targeting strategy is one of them. The main objective of inflation targeting is to obtain and maintain price stability. Price stability is the primary condition for the smooth functioning of country's economies. One of the indicators of the proper functioning of an economy is fair income distribution. The inequality of income distribution continues to be an important problem even in developed countries. Although the relationship between inflation rate, economic growth and unemployment rate has been analyzed many times in the literature, there is

*)Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO (e-posta: dkalkay@bandirma.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-8729-9177>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

no study on this relationship with inflation targeting in this study, the relationship between income distribution and inflation rate being from 2002 to 2016 of 16 countries which are 8 developing countries included turkey and 8 developed countries implementing an inflation targeting strategy was tested with panel data analysis. Growth and unemployment rates are also included in the model so that the model can be interpreted meaningfully and as a whole. Tests of conjecture which is necessary for the unit influential fixed effects model have been analyzed. Also The econometric model to be interpreted in the final has been created by rectifying deviations from the Driscoll-Kraay which is the estimator of the standard errors and from the assumption. Accordingly, it was concluded that income distribution were deteriorated as inflation and unemployment rate increased.

Keywords: Income distribution, inflation targeting, panel data analysis

Makale Geliş Tarihi: 29.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.95970

I. Giriş

Ülke ekonomileri için olmazsa olmazlar vardır. Bunların en başında fiyat istikrarını sağlamak ve bunun getirisi olarak da kişi başına düşen gelirin artmasını sağlamaktır. Ülkeler statülerine göre kategorilere ayrılırken, genellikle belirleyicilerin başında enflasyon ve kişi başına düşen gelir yer almaktadır. Bu nedenle fiyat istikrarı ülke ekonomileri için oldukça önemlidir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin asıl amacı fiyat istikrarını sağlamak ve devam ettirmektir. Fiyat istikrarı; ülke ekonomilerinin düzgün işleyebilmesi, yani makroekonomik göstergelerde istikrarın sağlanabilmesi açısından oldukça önemlidir. Ekonomiler için elde edilen gelir veya refah düzeyinin artırılması kadar önemli olan bir başka nokta ise, elde edilen bu gelir veya refahın nasıl bölüştüğüdür. Çünkü gelir dağılımı adaletsizliği sadece ekonomik sorunlara yol açmaz, bununla birlikte birçok toplumsal problemi de beraberinde getirir. Enflasyon ve gelir dağılımı birbirileri ile doğrudan bağlantılı olmasa bile diğer bir ifade ile ekonomiler için farklı uçlarda olsa da önem dereceleri birbirileriyle kıyaslanabilir seviyededir. Yapılan çalışmalarda yüksek enflasyon oranlarının gelir dağılımı adaletini direkt olarak negatif etkiler sonucu çıkmasa da yüksek enflasyon oranlarının sebep olduğu olayların sonucunda gelir dağılımı adaletinin bozulduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Ülke ekonomilerinin geleceğe dair daha uygulanabilir kararlar almalarını sağlamak, düşük ve sürdürülebilir bir enflasyon düzeyi tutturabilmek amacıyla, enflasyon hedeflemesi stratejisi 1989 yılında Yeni Zelanda tarafından ilk defa uygulanmaya başlanmıştır. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin Yeni Zelanda'da başarılı sonuçlar vermesiyle birlikte 2000'li yılları takiben öncelikle gelişmiş ülkeler ve daha sonrasında ise gelişmekte olan ülkeler tarafından enflasyon hedeflemesi (inflation targeting) stratejisi benimsenmeye başlanmıştır. Enflasyon hedeflemesi uygulaması; merkez bankasının temel hedefi olan fiyat istikrarının elde edilmesi ve devamına yönelik para politikasının makul bir dönem için belirlenen sayısal bir enflasyon hedefi veya hedef aralığına dayandırılması ve bunun kamuoyuna ilan edilmesi olarak ifade edilen para politikası uygulamasıdır. Enflasyon hedeflemesi rejiminde merkez bankaları ile hükümetler arasında anlaşmalar yapılmaktadır. Gelişmiş bir ülke ile gelişmekte olan bir

ülkenin piyasa şartları aynı olmadığı için, ülke şartlarına göre bu uygulamada farklılıklar olmaktadır.

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin istenilen başarıyı elde edebilmesi için üç ön koşula sahip olması gerekir. Bunları; para politikasının fiyat istikrarı amacına odaklanması, merkez bankasının bağımsız olması ve gelişmiş mali piyasaların varlığı olarak sayabiliriz. Enflasyon hedeflemesi, bağımsız merkez bankaları tarafından yürütülen, ara hedef yerine enflasyon tahminlerinin kullanıldığı, stratejinin uygulama aşamasında şeffaflık, hesap verebilirlik ve güvenilirlik esaslarının olduğu bir para politikası uygulamasıdır. Ülke ekonomileri makroekonomik göstergelerin başında yer alan büyüme, işsizlik ve enflasyon oranlarını yakından takip eder. Kısa dönemde enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik problemler ile daha çok uzun vadede gelir dağılımı ile bağlantılı olan büyüme oranları ciddi sorunlara sebep olabilmektedir. Bir ülkede ekonomik büyüme yaşanırken bunun yanında işsizlik ve enflasyon oranının düşmesi, bu ülkede bireylerin alım güçlerinin artış eğiliminde olduğu şeklinde yorumlanır. Ancak ekonomik büyüme oranında meydana gelen artışa oranla enflasyon ve işsizlik oranında önemli bir düşüş olmaması, ekonomik büyüme sayesinde artan milli gelirin ülke vatandaşları arasında eşit dağılmadığını gösterir. Yani milli gelirin daha çok belirli bir kesime giderek bu kitlenin gelirinin arttığı, yani ülke içinde gelir dağılımı adaletsizliğinin yaşandığını gösterir (Şentürk ve Akbaş, 2014: 5821).

Yüksek ve sürekli hale gelen enflasyon, ülke ekonomilerini birçok yönden olumsuz etkilemiştir. Özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde hem siyasi hem toplumsal sebeplerden dolayı enflasyonla mücadele için daha çok kısa vadeli politikalar uygulanmaktadır. Bunun sonucu olarak da ekonomi ve toplum birçok yönden olumsuz etkilenmektedir. Bu etkilerin gelir dağılımına yansımaları her ne kadar ekonomik olsa da gelir dağılımının sonuçları ekonomik olduğu kadar toplumsaldır. Çünkü gelir dağılımı adaletsizliği artması sonucunda toplumlarda birçok sorun baş göstermektedir. Gelir dağılımı gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için en önemli tartışma konularından biridir. Özellikle son dönemlerde, ülke ekonomilerinde gelirin artmasına rağmen gelir dağılımı eşitsizliğinin giderek artması konunun önemini daha da arttırmaktadır. Yani ülke ekonomilerinde büyüme ve toplam gelir artarken bu artışın çoğunlukla belirli bir kesime gitmesi ve sonuçta zengin fakir arasındaki uçurumun artması ekonomik sorunlar yanında siyasi ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir.

Enflasyon genel olarak fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar olarak tanımlanır. Bu sebeple gelirlerini fiyat artışları karşısında koruyamayanlar enflasyon sebebiyle bir gelir kaybı yaşarlar. Genelde sabit ve düşük gelir grubundakilerin gelirleri enflasyona karşı direnemez. Aslında yapılan çalışmalar ve gözlemler ortaya koyuyor ki gelir dağılımı yüksek enflasyonla birlikte bozulmaktadır. Yani aralarında negatif bir ilişki konusudur. Ancak her ne kadar genel sonuç böyle olsa da aralarında herhangi bir etkileşim olmadığını ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur (Ataman Erdönmez ve Alparslan, 2000: 39).

İktisadın kurucularından Adam Smith ve David Ricardo'dan itibaren, üretimden elde edilen gelirin adaletli bir şekilde kişiler arasında nasıl paylaşılacağı üzerinde çok sayıda tartışma olmuştur. Yani gelir dağılımı adaletsizliği konusu geçmişten günümüze dünya

ekonomilerinin, özellikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik problemleri arasındadır. Gelir dağılımı adaletsizliği toplumsal birçok problemin çıkış noktası olması sebebiyle, yaşanan siyasi istikrarsızlıkların ekonomiye yansımalarının genel sonucu olarak görülmektedir. Toplumsal bakımdan oldukça önemli, ekonomik ve sosyal maliyeti olan böylesine derin ve büyük bir problemin giderilmesi için ülkeler tarafından birçok iktisadi politika izlenmiştir (Eroğlu, Altaş, Ün ve Ulu, 2017: 366).

Çalışmada, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizliğin birbiriyle olan ilişkilerine değinilerek, gelir dağılımına adaleti üzerindeki yansımalarına yer verilmiştir. Çalışmada öncelikle ülkelerin neden enflasyon hedeflemesi stratejisi uyguladığına değinilmiştir. Daha sonra fiyat istikrarının; büyüme, enflasyon, işsizlik ve gelir dağılımı ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca enflasyon ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin araştırıldığı literatürdeki çalışmalara yer verilmiştir. Sonraki bölümde ise, gelişmiş ve Türkiye'nin de dahil edildiği gelişmekte olan toplamda 16 ülkenin 2002-2016 yılları arasında gerçekleşen enflasyon, büyüme ve işsizlik oranlarının gelir dağılımı üzerinde etkisi, panel veri analizi ile test edilmiştir. Son olarak da elde edilen ekonometrik sonuçlar yorumlanarak politika önerileri sunulmuştur.

II. Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde gelir dağılımı konusunda birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Başta enflasyon, büyüme, kamu gelirleri, vergiler ve teknolojik değişim gibi ekonomik göstergeler ile gelir dağılımı arasındaki ilişki birçok defa incelenmiştir. Gelir dağılımı ile ilgili gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmaların çoğunda gelir eşitsizliği ve büyüme arasındaki karşılıklı ilişki incelenmiştir. Ancak gelir dağılımı hakkında yapılan çalışmalarda ekonometrik analizlerde kullanılacak olan verilere ulaşabilme gücü büyük sıkıntı yaratmaktadır. Bu kapsamda aynı veriler üzerinde yapılan kısıtlı çalışmalarda da gelir eşitsizliği ile büyüme oranları arasında farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu durumda aynı verilerle birbiri ile tutarsız sonuçlara ulaşılabilmektedir. Gelir dağılımı ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı farklı sonuçlara ulaşılmasının altında veri problemi yatmaktadır. Gelir dağılımını adaletini gösteren veriler tek tip olarak yayımlanmadığı için, bazı çalışmalarda pozitif ilişki çıkarken bazı çalışmalarda negatif veya ilişkisiz çıkabilmektedir.

Gelir dağılımı ve büyüme arasındaki ilişki karşılıklı olarak da birçok defa sınımlanmıştır. Yani kimi çalışmalarda gelir dağılımının büyüme üzerindeki etkisi incelenirken, kimi çalışmalarda ise gelir dağılımının büyüme üzerinde etkisi ortaya konmuştur. Branco ve Williams (1988) yaptıkları çalışma, büyümenin gelir dağılımı üzerindeki etkisini inceleyen önemli araştırmalardan biridir. Çalışmada asıl amaç iktisadi olarak elde edilen büyümenin nüfusun en düşük gelirli olan %40'da meydana getirdiği değişmeyi ortaya koymaktır. Gelişmekte olan ülkelere 54'ü ile gelişmiş ülkelere 14'ü üzerinde yapılan çalışmada, başlangıçta büyümenin nüfusun en yoksul %40'ının gelirinin azalttığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle gelir dağılımı ve büyümenin arasında negatif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Gelir dağılımı ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer bir çalışmada Persson ve Tabellini (1994), gelir dağılımı eşitsizliğinin büyüme üzerindeki etkisini genel denge modeli ile ele almışlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı analiz

yapılarak, gelir dağılımı ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Doğan ve Akbakay (2016), enflasyon hedeflemesi ile ilgili yaptıkları çalışmada, fiyat istikrarının ülke ekonomilerine yaptığı katkı ülkeler çapında değerlendirilmiştir. Dişbudak ve Süslü (2008), Türkiye’de bireysel gelir dağılımını etkileyen makroekonomik unsurlarla, enflasyon oranlarının gelir dağılımı üzerindeki negatif etkisini ele almışlardır.

Panizza (2002), ABD eyaletlerinde 1940-1080 yılları arasında gelir dağılımı ile büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle analiz etmiş olup, çalışmada büyüme ve gelir dağılımı eşitsizliği arasında negatif ilişki çıkmasına rağmen, bu ilişkinin zayıf bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Güder ve Kurt (2018), makroekonomik değişkenlerin gelir adaletsizliği üzerine etkilerini BRIC-T ülkeleri için panel veri analizi ile sınavan çalışmalarında; kamu gelirleri, ekonomik küreselleşme endeksi ve enflasyonun gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmanın özelinde enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi, literatürdeki çoğu çalışma da olduğu gibi enflasyonun reel ücretleri düşürmesi nedeniyle özellikle düşük gelirliiler açısından gelir dağılımını bozduğu sonucuna varılmıştır.

Şentürk ve Akbaş (2014), 1963-1998 yılları arasında Türkiye’de Bütçe Dengesi, Kişi Başına Gelir, Dışa Açıklık ve Enflasyon gibi kişisel gelir dağılımını etkileyen değişkenlerin etkisi zaman serisi analizi ile test edilmiştir. Regresyon sonucuna göre, Büyüme başta gelir dağılımı üzerinde negatif etki yaratırken, uzun dönemde olumlu etki yaratmaktadır. Ayrıca enflasyon oranlarında yaşanan artışların, az da olsa gelir dağılımı adaletini bozduğu görülmüştür.

Bulir (2001) gelir dağılımı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 22 yıl için 75 ülke verilerini kullanarak panel veri analiz yöntemiyle test etmiştir. Yüksek enflasyon oranlarının gelir dağılımını negatif yönde etkilediğini, düşük enflasyon oranlarının gelir dağılımını olumlu yönde etkilediğini sonucunu ortaya koymuştur. Farklı bir çalışma olarak, Pierre Monnin (2014), 1971-2010 yılları arasında seçilmiş 10 OECD ülkesi için zaman serisi yöntemiyle gelir eşitsizliği ile enflasyon arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Sonuç olarak düşük enflasyon seviyelerinde gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ve enflasyonun artmasıyla bu eşitsizliğin azaldığı görüşmüştür. Ancak bu eşitsizlik, enflasyonun %13 düzeylerinde minimuma ulaştıktan sonra tekrar yükseldiği sonucuna varılmıştır.

Akyazı ve Ekinci (2008), Enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayan ve Türkiye’nin de içinde yer aldığı toplamda 13 gelişmekte olan ülke verileri analiz edilmiştir. Bu seçili ülkeler ile Türkiye’nin enflasyon oranı ve yansımaları olarak üretim performansları kıyaslanmıştır. Çalışma sonucunda enflasyon hedeflemesi ile birlikte Türkiye de kısmen de olsa enflasyon bakımından daha istikrarlı olduğu ve diğer ülkelere kıyasla daha başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Öztürk (2009), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısını ele almış ve sonuç olarak uygulanan bütün ülkelerde genel olarak enflasyonu önemli düzeyde olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca enflasyon hedeflemesi uygulama sürecinde gelişmekte olan ülkelerin büyüme

oranlarının, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek oranlarda olmasını sağladığı da ayrıca belirtilmiştir. Büyüme oranları olarak gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler düzeyini yakalayamamaları da, uygulanan strateji sayesinde enflasyon oranlarını düşürmeyi başardıkları için, ekonomik istikrarın oluşumuna ciddi etki yaptığı ayrıca belirtilmiştir.

III. Ekonomik Analiz: Veri Seti ve Yöntem

A. Veri seti

Çalışmada veri seti, enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayan 8 gelişmiş ülke ve 8 gelişmekte olan toplam 16 ülkenin 2002-2016 yılları arasındaki Gini katsayıları bağımlı değişken, gerçekleşen enflasyon oranları, büyüme oranları ve işsizlik oranları da bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayan ülkelerden özellikle verilerine ulaşılabilen Yeni Zelanda, Kanada, İngiltere, İsveç, Avustralya, İsrail, Çek Cumhuriyeti ve Norveç gelişmiş ülke olarak ele alınmış olup, Türkiye, Brezilya, Şili, Polonya, Kolombiya Güney Afrika, Meksika ve Peru da gelişmekte olan ülkeler olarak analize dahil edilmiştir.

Çalışmada, veri setinin sınırlı tutulmasının en önemli sebebi, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısına ulaşamamasıdır Türkiye'nin 2002 yılı itibarıyla enflasyon hedeflemesi stratejisi benimsemesi sebebi ile veri setinin dönem aralığı 2002-2016 olarak belirlenmiştir. Literatür taraması neticesinde, bağımlı değişken olarak gelir dağılımının belirlendiği çoğu çalışmada gelir dağılımını temsilen Gini katsayı oranları kullanılmıştır. Gini kat sayısı sıfır ile bir arasında değerler almakta olup, bire yaklaştıkça ülkede gelir dağılımının bozulduğu, sıfıra yaklaştıkça da gelir dağılımının düzeldiğini göstermektedir. Sonuç olarak, enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayan ülkelerde özellikle gerçekleşen enflasyon oranının gelir dağılımı üzerindeki etkisi orta konmaya çalışılacaktır. Enflasyon oranının yanında büyüme ve işsizlik oranları da bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiş olup, gelir dağılımı üzerinde etkileri ortaya konmaya çalışılmış olup oluşturulan model aşağıdadır.

$$L\text{Gini}_{it} = \alpha + \beta_1 \text{Enf}_{it} + \beta_2 \text{gdp}_{it} + \beta_3 \text{emple}_{it} + \varepsilon_{it}$$

i: Ülkeleri

t: Zaman

L: Ait Olduğu Değişkenin Logaritması

Tablo 1: Veriler

Değişken	Bilgi	Kaynak
Gini Katsayısı (Bağımlı Değişken)	Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanının (SWIID)	SWIID
Enflasyon Oranı (Bağımsız Değişken)	Uluslararası Para Fonu	IMF
Büyüme Oranı (Bağımsız Değişken)	Uluslararası Para Fonu	IMF
İşsizlik Oranı (Bağımsız Değişken)	Uluslararası Para Fonu	IMF

B. Yöntem

Panel veri; ülkeler, bireyler, firmalar gibi birimler için yapılan yatay kesit gözlemlerin, belirli bir dönem için bir araya getirilmesi ve değişkenler arasındaki iktisadi ilişkilerin tahmin edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Zaman ve yatay kesit verilerini yapısı itibarıyla birlikte kullanabilmeyi sağlayan panel veri analizi, farklı verilerle daha yüksek serbestlik derecesi ile tahminler yapma fırsatı sunmaktadır. Panel veri modelleri parametrelerin birim ve/veya zamana göre değer almasına göre sınıflandırılır.

- Sabit ve eğim parametrelerinin zaman ve birimlere göre sabit olduğu klasik model,
- Eğim katsayısının sabit, sabit katsayısının birimlere veya zamana göre değiştiği model tek yönlü (birim etkili veya zaman etkili) modeller,
- Birim ve zamana göre değiştiği model ise iki yönlü panel veri modeli şeklinde tanımlanmaktadır (Tatoğlu, 2018).

Tanımlama hatasını test etmek için geliştirilen Hausman spesifikasyon testi farklı alanlarda da uygulanmaktadır. Bu alanlardan biri, panel veri modellerinde hangi tahmincinin seçilmesi gerektiği aşamasında kullanılmaktadır. Sabit ve Tesadüfî model seçimi yapılırken, birim(zaman) etkilerle bağımsız değişkenler arasında korelasyon var ise sabit etkiler modeli, yok ise tesadüfî etkiler modeli geçerlidir. Sabit etkiler modeli için grup içi tahmincinin tesadüfî etkiler modeli için ise en küçük kareler tahmincisine karşı test edilmesini sağlayan Hausman testinin temel hipotezi (“bağımsız değişkenler ile birim etki arasında korelasyon vardır”) reddedildiği takdirde tesadüfî etkiler tahmincinin sapmalı olduğu, sabit etkiler tahmincinin ise tutarlı olduğudur. (Tatoğlu, 2018: 184-185)

IV. Tahmin sonuçları

Çalışmada Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi uygulayan ülke verileri Stata.14 paket program kullanılarak panel regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizde öncelikle modelde birim etki olup olmadığı test edilmiştir. Modelde birim ve/veya zaman etkinin olup olmadığı sınamak için yapılan F (sabit Etkiler Modeli), LM (Tesadüfî Etkiler Modeli) ve LR (Tesadüfî Etkiler Modeli) en çok olabilirlik testleri ile yapılmıştır. Üç testin sonucuna göre de modelde birim etkinin olduğu görülmüş olup, modelin tek yönlü birim etkili panel veri modeli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2: Tahmin Sonuçları

Gini	Tesadüfî Etkiler Modeli LR Testi)		Sabit Etkiler Modeli (F Testi)		Tesadüfî Etkiler Modeli (LM Testi)	
	Katsayı	P> t	Katsayı	P> t	Katsayı	P> t
Iflation	.0022571	0.312	.0017996	0.021	.0018728	0.017
GDP	.002673	0.221	.0024291	0.001	.0024682	0.001
Emple	.008437	0.001	.0073334	0.000	.007514	0.000
Sabit	3.520364	0.000	3.532266	0.000	3.530327	0.000
R^2			0.4105		0.3792	
F	212.42		25,07		77.46	
	Pr>F=0.000		Pr>F=0.000		Pr>F=0.000	

İkinci olarak birim etkinin olduğu sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinden hangisinin daha uygun olduğuna karar vermek için Hausman testi uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan model için Hausman testinin temel hipotezi reddedilmiş ve alternatif hipotezde belirtildiği gibi modelin sabit etkiler modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bkz. Tablo 3).

H₀: Tesadüfi etkiler modeli geçerlidir.

H₁: Sabit etkiler modeli geçerlidir.

Tablo 3: Hausman Testi Sonucu

Hausman test	9.23
$H_0 : E(X_{it}, \mu_i \neq 0)$	Pr>chi2= 0.0264

Üçüncü olarak belirlenen sabit etkiler modeli üzerinde temel varsayım testleri yapılarak (heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon) varsayımlardan sapmaları sınanmıştır (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4: Sabit Etkiler Modeli

Fixed - Effects Regression				Gözlem Sayısı=240, Grup Sayısı=16 $R^2=0.4105$ (between)	
F(3,221)=25,07 prob>F=0.0000					
Lgini	Katsayı	Robust Hata	Std. p> z	%95 Güven Aralıkları	
İflation	.0017996	.0007737	0.021	.0002749	.0033243
Gdp	.0024291	.000755	0.001	-.0009412	.003917
Unple	.0073334	.0009245	0.000	.0055115	.0091554
Sabit	3.532266	.0090797	0.000	3.514372	3.55016

Tablo 5: Temel Varsayım Testleri

Heteroskedasite	Wald Test ($H_0: \sigma_{\epsilon^2} = \sigma^2$)	$chi2(16) = 2731.82$ Prob>chi2=0.0000
Otokorelasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranatha'ın Durbin Watson Testi	0.29408669
	Baltagi-Wu LBI	0.54154677
Birimler Arası Korelasyon	Pesaran'ın Testi	1.687 Pr= 0.0917
	Friedman'ın Testi	26.825 Pr=0.0302
	Frees'in Testi	3.156 alpha = 0.10 : 0.1719 alpha = 0.05 : 0.2262 alpha = 0.01 : 0.3351

Temel varsayım test sonuçlarına göre otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen varsayımdan sapmalar karşısında Driscoll-Kraay Dirençli Standart Hatalar Tahmincisi kullanılarak dirençli

tahminciler hesaplanmış ve iktisadi olarak yorumlanacak nihai model elde edilmiştir. Sabit etkiler modelinde tabloda verilen Wald test istatistiği ile $H_0: \sigma_{(i^2)} = \sigma^2$ hipotezi 16 serbestlik dereceli χ^2 değeri ve olasılık değerine göre reddedilmekte varyansın birimlere göre değiştiği ve heteroskedasitenin varlığı anlaşılmaktadır.

Otokorelasyon sınaması için ise tabloda belirtilen test istatistiklerinin (DW, LBI) kritik değer 2' den küçük olması, $H_0: \rho=0$ temel hipotezinin reddedildiğini sabit etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyon olduğunu göstermektedir. Tablo 3'te birimler arası korelasyonsuzluğu test eden testlerden Friedman ve Fress testlerine göre yatay kesit birimlerin kalıntılarına ait korelasyon matrisinin birim matris olduğu hipotezi reddedilmiş ve birimler arası korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelde varsayımdan sapmaları Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi ile düzeltilerek nihai model elde edilmiştir (Bkz. Tablo 6-7)

Tablo 6: Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi Sonuçları

Fixed - Effects Regression				Gözlem Sayısı=240, Grup Sayısı=16 $R^2=0.2539$ (within) $R^2=0.4105$ (between)		
Lgini	Katsayı	Robust Hata	Std.	p> z	%95 Güven Aralıkları	
Iflation	.0017996	.00065	0.015	.0004055	.0031938	
Gdp	.0024291	.0015755	0.145	-.0009499	.0058081	
Unple	.0073334	.0011055	0.000	.0049625	.0097044	
Sabit	3.532266	.0131698	0.000	3.50402	3.560513	

Tablo 7: Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi Sonuçları (Nihai Model)

Fixed - Effects Regression				Gözlem Sayısı=240, Grup Sayısı=16 $R^2=0.2539$ (within) $R^2=0.4105$ between)		
Lgini	Katsayı	Robust Std. Hata	Std.	p> z	% 95 Güven Aralıkları	
Iflation	.0018931	.0007262	0.021	.0003355	.0034506	
Unple	.0070885	.0011937	0.000	.0045282	.0096488	
Sabit	3.541742	.0104964	0.000	3.51923	3.564255	

Tablo 6'da yer alan panel regresyon sonuçlarına bakıldığında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileme gücü yaklaşık olarak %25'tir. Modelde yer alan enflasyon ve işsizlik değişkenlerine ait katsayılar ile model sabitine ait katsayının %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin katsayılarına göre, enflasyon oranında meydana gelen 1 birimlik artış gelir dağılımı eşitsizliğini yaklaşık %0.19 artırmaktadır. İşsizlik oranında meydana gelen 1 birimlik artış ise, gelir dağılımı eşitsizliğini yaklaşık %0,71 artırmaktadır. Enflasyon ve işsizlik oranlarının gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisinin artırıcı yönde olması

literatürdeki beklentilere uymakta ve literatür ile desteklenmektedir. Ayrıca modelde büyüme oranları modele dahil edilerek etkisi gözlemlenmiş ancak yapılan analizlerde ilgili verilerin katsayıları istatistiki olarak anlamsız çıktığı için nihai modelde yer verilmemiştir. Analiz sonucunda enflasyon oranında yaşanan artışların az da olsa gelir dağılımı adaleti üzerinde bozucu bir etki yarattığı gözlemlenmiştir. Model genelinde elde edilen sonuçlar, literatür ile uyumludur. Yani enflasyon oranlarındaki artışın gelir dağılımı adaletini doğrudan bozmaktan ziyade, enflasyon artışlarının sonuçlarının gelir dağılımı adaletini olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Model genelinde literatür ile uyumlu sonuçlara ulaşılmıştır.

V. Sonuç

Bu çalışmada, 2002-2016 yılları arasında enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayan 8 gelişmiş ve 8 gelişmekte olan toplamda 16 ülke için, gerçekleşen enflasyon oranı ve gelir dağılımı arasındaki ilişki sabit etkiler panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Aynı zamanda, modelin bir bütün olarak yorumlanabilmesi için büyüme ve işsizlik oranları da modele dahil edilmiştir. Fiyat istikrarını sağlamaya yönelik uygulanan enflasyon hedeflemesi stratejisi, seçilmiş ülkelerde enflasyonun kontrol altına alınması bakımından olumlu sonuçlar ortaya koymuştur. Ülke ekonomilerinde iktisadi büyüme veya düşük enflasyonun gelir dağılımını pozitif yönde etkilerken, uzun dönemde Gini katsayısında iyileşme olmaması birçok çalışmaya konu olmuştur.

Çalışma genelinde enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak enflasyonun gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir toplumda elde edilen çıktının adil dağılımı için, ülke ekonomilerinde bir taraftan ekonomik büyüme yaşanırken, diğer taraftan enflasyon ve işsizlik oranlarının da düşmesi gerekmektedir. Ancak sadece ekonomik göstergelerdeki iyileşmeler bir toplumun refah düzeyinde iyileşme kaydedilebilmesi için yeterli değildir. Gelir dağılımında eşitliğin sağlanabilmesi için, büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik göstergelerin yanında sosyal, siyasal ve kültürel gibi birçok alanda ilerlemenin kaydedilmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme ile birlikte kazanılan ivme, enflasyon ve işsizlik oranları üzerinde olumlu etki yapmıyorsa, gelir dağılımı eşitsizliğinde artış kaçınılmazdır. Gelir dağılımı adaletsizliği, elde edinilen gelirin yoksuldan zengine doğru bir aktarım içinde olduğunun bir göstergesidir aslında. Bu nedenle gelir dağılımı adaleti için sadece bu değişkenler üzerinden politikalar yürütmek için yeterli olmayacaktır. Gelir dağılımı ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal politikalar sonucunda oluşan bir sorundur. Bu yüzden ki gelir dağılımında eşitliğin kısmen de olsa sağlanabilmesi için özelde Türkiye ekonomisinde çok önemli yapısal düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

Analiz sonuçları ile birlikte enflasyon ve gelir dağılımı arasındaki ilişki bakımından genel bir değerlendirme yapılacak olursa; uzun süreli yüksek enflasyonla mücadele, ülke ekonomilerine birçok yönden zarar vermektedir. Bir ülkenin kalkınmasında sadece makroekonomik göstergeler değil, aynı zamanda sosyal göstergeler de önem taşımaktadır. Fiyat istikrarı ve büyüme, ekonomik ve sosyal göstergelerin iyileşmesinde yeterli değildir. Bir ekonomide fiyat istikrarı sağlanarak elde edilen Gayri Safi Milli Hasıla ne kadar önemliyse, toplam çıktının toplum bireyleri arasında nasıl bölüştüğü

de bir o kadar önemlidir. Güçlü bir ekonomi için makroekonomik göstergeleri bir bütün olarak değerlendirmekte fayda vardır. Çünkü toplumsal refah artırmadığı sürece ekonomik olarak büyüme tek başına anlamsız kalacaktır.

Kaynaklar

- Akyazı, H. ve Ekinci, A. (2008). Enflasyon Hedeflemesi Rejiminin Performansı: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Karşılaştırması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2 (24), 21-37.
- Akyazı, H. ve Ekinci, A. (2008). Enflasyon Hedeflemesi Rejiminin Performansı: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Karşılaştırması. *D.D.B.F. Dergisi*, XXIV, 1.
- Alparslan, M. ve Erdönmez, P. (2000). "Enflasyon Hedeflemesi", *Bankacılar Dergisi*, Sayı 35
- Branco W. ve J. Williams, (1988), "Economic Development and Income Distribution: A Cross-National Analysis", *American Journal of Economic and Sociology*, Vol.47, No.3.
- Bulir, A., (2001) Income inequality: does inflation matter?, *IMF Staff Papers*, 48 (2001) (1).
- Güder, F. ve Kurt, S. (2018), "Makro ekonomik değişkenlerin gelir adaletsizliği üzerine etkileri: BRIC-T ülkeleri için panel veri analizi", *International Journal of Social Sciences and Education Research Online*, <http://dergipark.gov.tr/ijsser> Volume: 4(3), 2018
- Gülmez, A. ve Altıntaş, N. (2015), "Türkiye’de ticari açıklık ve enflasyonun gelir dağılımına etkisi: ekonometrik bir analiz" *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, 2015 ISSN: 1309 – 4289
- İzgi, B., B., ve Alyu, E.(2018). Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (3), 9887-996.
- Narin, M. ve Kutluay, D. (2013), "Değişen küresel ekonomik düzen: BRIC, 3G ve N-11 ülkeleri", *Dosya Dergisi*, Ankara Sanayi Odası Yayını, ss.30-50.
- Öztürk, S. (2009). Enflasyon Hedeflemesi Yaklaşımı: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16 (1), 192-205.
- Panizza, U. "Income Inequality and Economic Growth: Evidence from America Data", *Journal of Economic Growth*, Vol.7.
- Persson T. ve G. Tabellini, (1994), "Is Inequality Harmful for Growth", *The American Economic Review*, Vol.84, No.3.
- Saraç, T.B., (2009), "Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y.E.(2014), "İşsizlik-enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği", *Journal of Yasar University*, 2014 9(34) 5820-5832.

Yeldan, E. (2000), "The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rent on Income Inequality the Case of Turkey", *WIDER Working Paper Series*, WP No. 206.

Yılmaz, G.Ö., (2005), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı: 2, ss. 63-76.

Yılmaz, Ö. ve Kaya, V., (2007), "Bölgesel Enflasyon Bölgesel Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi ve Panel Veri Analizleri", *İktisat İşletme ve Finans*, Sayı: 247, ss. 62-78.

Yumuşak, İ.G. ve M. Bilen (2000), 'Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme' *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2000, Sayı: 1, s.77-96.

Yüceol, H. M., (2006), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 21, Sayı: 243, Haziran, ss. 81-95.

Eroğlu, N., Altaş, D., Ün, T. ve Ulu, M. İ. (2017). OECD Ülkelerinde Sosyal Yardım Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: Panel Veri Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (3), 335-354.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ELKIRAN, Y. M. (2021). A Türkçe Öğretmeni Adaylarının Canlı Ders Etkileşim Düzeyi ile Ekran Okuma Özyeterlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1212-1231.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Canlı Ders Etkileşim Düzeyi ile Ekran Okuma Özyeterlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi


Yusuf Mete ELKIRAN (*)


Öz: Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin batısındaki bir devlet üniversitesinin Türkçe öğretmenliği programındaki 210 öğretmen adayının yanıtları toplanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeği" ve "Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışmada aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ile Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H-testi analizleri kullanılmıştır. Analizler doğrultusunda Türkçe eğitimi öğretmen adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterliklerinin yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet, sınıf, akademik başarı ve internette geçirilen süre değişkenlerine göre canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterliklerinde anlamlı fark görülmüştür. Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterlikleri arasında zayıf düzeyde, pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Canlı ders etkileşimi, ekran okuma, Türkçe eğitimi

Examining the Relationship between Prospective Turkish Teachers Online Course Interaction Level and Screen Reading Self-Efficacy Perception

Abstract: The aim of this study is to examine the relationship between prospective Turkish teachers' online course interaction level and screen reading self-efficacy perception. In this context, the opinions of 210 Pre-Service Turkish Language Teachers of a state university in the west of Turkey were consulted. Relational screening method, which is one of the quantitative research methods, was used. Since it was determined that the data showed normal distribution due to the assumption analysis of the findings, Mann Whitney U and Kruskal Wallis H-test analyses were used in the research. In addition to these parametric tests, mean scores and standard deviation scores of the descriptive analysis results were used. According to the analyzes, it was concluded that the online course interaction levels of the participants and their screen reading self-efficacy perception were at a high level. According to the gender, class, academic achievement and time spent on the internet, there was a significant difference in online course interaction levels and screen reading self-efficacy. It was concluded that there is a weak,

*) Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü (e-posta:ymelkiran@gmail.com)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-8372-8555>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

positive and significant relationship between the online course interaction level and screen reading self-efficacy perception.

Keywords: *Online course interaction, screen reading, Turkish education*

Makale Geliş Tarihi: 27.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.975316

I. Giriş

İnternet ortamında aynı anda öğrenenlerin ve öğreticinin anlık olarak görüntülü ve sesli olarak dijital bir ekran ve kamera üzerinden ders yapabildiği dersler canlı ders olarak adlandırılmaktadır. İnternet araç ve yazılımlarının kullanımından önce canlı ders denilince toplumda kitle iletişim aracı olan televizyondan canlı yayın dersler akla gelirdi. O dönemlerde genellikle Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesinin dersleri kayıt edilmiş videolar televizyonlar aracılığı ile öğrencilere öğrenim fırsatı sunmak için kullanılırdı. İnternetin 21. yüzyılın ilk çeyreğinde internet ve internet araçlarının hem toplumlarda hem de eğitim öğretim kurumlarında kullanımının yaygınlaşması ile açık öğretim sistemleri internet temelli dijital altyapılara kaymış oldu. İlk başlarda lisansüstü eğitimde yaygınlaşan uzaktan öğretimde e-stüdyo donanımlarının kullanılması ve profesyonel kayıtlarla devam edilmesi planlanırken artan talepler ve eğitimcilerin yoğun tempoları nedeniyle dersler veya ders kayıtları e-stüdyolar yerine evlerde belirlenmiş alanlarda doğrudan yapılarak sürdürülmüştür (Arat ve Bakan, 2011: 369). Bahsi geçen bu kurslar ve programlarda, öğrenme yönetim sistemleri üzerinden kayıtlanarak ders materyallerine ulaşılması, ders kayıtları, sınavlar ile öğrenci işleri gibi birçok iş ve işlemler internete bağlı dijital araçlarla yapıldı. Bir düzenlemeye ihtiyaç duyulunca Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından yönetmelik yayımlanarak bu çerçevede usul ve esaslar belirlenmiştir (YÖK, 2013). Bazı üniversitelerde YÖK'ün verdiği izinlerle belirli kurslar ve yüksek lisans programları açıldı. Çevrimiçi eğitim öğretim süreçlerinde tüm paydaşlar bir ekran üzerinden iletişim kurarak yol aldılar. Bu sistemlerin bağlı olduğu dijital araçlar kimi zaman diz üstü veya masa üstü bilgisayarlar olurken kimi zamansa mobil araçlar olarak adlandırılan akıllı cep telefonları ve tabletler oldu. Bu eğitim öğretim süreçlerinde canlı derslere katılanlar diledikleri konular veya kaynaklarla ilgili belgelere daha rahat ulaşabilirken dilediklerinde de bu kaynakları basılı olarak okuma imkânına sahip oldular. Aynı zamanda kayıt altına alınan dersler arzu edildiğinde gün içerisinde istenilen zaman diliminde tekrar izlenebilme imkânına olanak tanıdı. Dersler kayıt altına alındıysa kayıtlar sonradan günün her saatinde arzu edildiği kadar tekrar izleme imkânına fırsat verdi. Bu süreçte interneti ve sistemlere bağlanabilen dijital araçları olan öğrenciler eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürebildiler.

2019 yılında covid-19 virüsü salgın hastalığı tüm dünyada yaygınlaşınca eğitim öğretimin tüm kademelerinde yüz yüze eğitime ara verildi. Türkiye'de kitle iletişim araçları kullanılarak eğitim öğretim faaliyetleri sürdürülmeye çalışıldı. Bu durumda öncelikle toplumda farklı gelir grupları olduğu düşünülerek her gruba fırsat eşitliği sağlamak amacıyla TRT'de ilkökul, ortaokul ve lise için yayın hizmetleri verilmeye

başlandı. Salgından önce dünyada çeşitli iş toplantıları ve kurslar için kullanılan bazı ismi bile duyulmamış internet sistemleri acilen derslerde yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Toplumun her kesimi işlerini devam ettirebilmek için internet üzerinden toplantılar yapmak zorunda kaldı. İlk zamanlarda zorluklar yaşansa da zamanla hem sistemler gelişti hem de kullanıcılar duruma alışmak zorunda kaldılar. Türkiye’de 2019-2020 Bahar ve Güz ile 2020-2021 Bahar dönemlerinde öğrenciler, ekranların başında canlı derse katılma veya ders kaydını izleme, doküman okuma, ödevler için araştırma yapma gibi öğrencilik iş ve işlemleri yaptılar. Eğitimin diğer paydaşları da mecburen aynı şekilde daha çok ekran başından katılım sağladılar.

Son yıllarda canlı seminer ve derslerin yoğunluğu arttı. Bu yoğunlukla beraber derslerin etkililiği, öğrencilerin katılım düzeyleri ve aktiflikleri, derse uygun planlamaların yapılması, sunumların ve paylaşılan materyallerin netliği ile anlaşılabilirliği, beyaz tahtanın kullanılabilirliği, konuşmaların açık ve netliği ile beden dilinin etkili kullanılması ve çevresel gürültüler gibi verimliliği etkileyen unsurlar ortaya çıktı. Eğitim öğretim süreçlerinde verimliliğin artırılması için paydaşlardan veri toplayarak elde edilen bulgularla yine paydaşlara fayda sağlanması konularına “öğrenme analitikleri” odaklanmaktadır. Öğrenme analitikleri, bulgular arası istatistik verilerin işlenmesi, var olan durumun ortaya konulması, yorumlanması ve geleceğe yönelik kararlar alınması gibi istatistik konuları ile yoğurulmuş yeni bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, 2016: 60; Fırat, 2015: 871; Ifenthaler, 2017: 367; Tutsun, 2020: 249; Yılmaz ve Yılmaz, 2020: 754). Çevrimiçi ortamlarda eğitim ve öğretimin süreçlerinin geliştirilmesi konularını irdeleyen bu alan içindeki harmanlanmış öğrenme, e-öğrenme, mobil öğrenme, ekran okuma, göz izleme, dijital ayak izi, dijital rozet, eğitsel ajan gibi kavramlar da eğitim tarihi için çok yenidir. Uzaktan eğitim hizmetlerinin SWOT analizleri kalitenin artırılmasında önemli yöntemlerdendir (Ustabulut, 2021: 142). Analize en çok yardımcı olan otomasyon ise öğrenme yönetim sistemi üzerindeki verilerdir. İletişimde kanal ögesi olarak değerlendirilen yazı da her ne kadar aynı kuramlardan beslense de çevrimiçi sınıflardaki yazışmalardaki etkileşimler de dikkate alınmaktadır (Karatay, 2011: 1030). Sistemde kalma, derse girme, dersten ayrılma, toplam derse katılım süreleri canlı derste sorulara verilen tepkiler ve aktif olunan süreler ile ödevlerdeki sayfa, sözcük, karakter (boşluklu veya boşluksuz), paragraf sayılarının yoğunlukları gibi verilerin analizi söz konusudur. Analizlerin bulgularından hareketle iyileştirmeler yapılmaktadır.

Etkileşim, öğrenme analitiklerinin en öncelikli konusu olduğu gibi iletişim kuramının da temelini oluşturur. Etkili öğretim için hem çevrim içi hem de yüz yüze eğitimde en önemli odak noktası etkileşimdir. İletişim kuramındaki geri besleme ögesi de etkileşimin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Öğrenenin tepkileri, öğrenme sürecinde veya sonunda ölçme ve değerlendirmelerle etkileşim ile öğrenme durumu hakkında fikir vermektedir. Canlı derslerdeki etkileşim dört ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar; 1) Öğrenci-Öğretmen arası etkileşim. 2) Öğrenci içerik arası etkileşim. 3) Öğrenci-Öğrenci arası etkileşim. 4) Öğrenci-Teknoloji (ara yüz, ekran) arası etkileşimlerdir (Karaman, 2015: 84). Canlı dersle ilgili etkileşim kuramlarına göre derste veya ders dışında öğrencilerin; geçmiş tecrübeleri, öğrenenle, öğrenme materyalleriyle, teknoloji ve

sistemle, ekranla ve kendi gibi sistemde olan diğer öğrencilerle etkileşimleri dersin verimliliği için en önemli göstergelerdir. Öğrencilerin bu göstergelere bağlı olarak düzeylerinin belirlenmesi ve bulgulara göre etkileşim düzeylerini destekleyici tedbirler alınması etkili öğretime ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

Çevrim içi dersler için kullanılan tüm sistemler ekranlar üzerinden takip edilebilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeniliklerinden biri de yeni okuma türü olarak “ekran okuma” kavramıdır (Güneş, 2010: 2). Ekran okuma yeni medya ortamlarında yapılan okumadır. Günlük yaşamda TV, cep telefonu, yansı, beyaz eşya ekranları ve bilgisayar gibi ekranlardan hayatın normallerinin içinde farkında olmadan yapılan bir okuma olarak da düşünülebilir (Maden, 2012: 2). Süreç olarak okuma becerisi kapsamında değerlendirilse de zihinde basılı medya kaynaklarından farklı uyaranların etkisi okumayı olumsuz etkileyebilmektedir. Metinlerin tam olarak anlaşılmasında ekrana yayılması, hizalanması, animasyonlar, dikkati zorlayan olumsuz etkiler mevcuttur (Güneş, 2016: 5). Baştuğ ve Keskin’e (2012: 80) göre kâğıt okuma ile ekran okuma anlama, okuma hızı ve doğru okuma değişkenlerine göre kıyaslandığında kâğıt okuma daha etkilidir. Ekran okumada sayfalar arasında geçiş zorluğu, metne hızlı göz atamama sorunu ile not alma ve altını çizme gibi okuma tekniklerinde aksaklıklar yaşanabilmektedir (Baştuğ ve Keskin, 2012: 81; Güneş, 2010: 6). Kol ve Schcolnik’e (2000: 74) göre ekran okuma ile ilgili doğru stratejilerin eğitimi verildiğinde kâğıt okuma ile aynı seviyede okuma becerisine ulaşılabilir.

21. yüzyılın başlarında internetten uzaktan günümüzde ise ilköğretimden doktora öğrenimlerine, hayat boyu öğrenme kapsamında çeşitli kurumların sağladığı bireysel yetenek kurslarına kadar neredeyse her seviyede çevrimiçi canlı dersler verilmektedir. Bu kaçınılmaz dijital ortamlardan kaynaklı olarak bu araştırmada Türkçe öğretmen adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi saptamak amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Katılımcıların canlı ders etkileşimleri ne düzeydedir?
2. Katılımcıların ekran okuma öz yeterlikleri ne düzeydedir?
3. Katılımcıların canlı ders etkileşimleri cinsiyet, sınıf ve akademik başarı değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Katılımcıların ekran okuma öz yeterlikleri cinsiyet, sınıf ve akademik başarı değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterlikleri arasında bir ilişki var mı?

II. Yöntem

A. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Türkçe öğretmeni adaylarının akademik okuryazarlık düzeyleri ile teknoloji yeterliği öz-değerlendirmeleri arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyonel yöntemle ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama araştırması, belirli bir sınıfın algılanan niteliklerini anlamlandırabilmek için verilerin toplandığı araştırmalardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011: 231). Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazma tutumları ile dijital okuma eğilimleri, veri toplama aracıyla yer alan değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. İki ve daha çok sayıdaki değişkenin bir arada değişim varlığı veya derecesi ilişkisel tarama modellerinde belirlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2002: 79).

B. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu, araştırmacı tarafından demografik verileri toplamak için oluşturulmuştur. Kişisel bilgi formu ile örneklem grubunun cinsiyet, sınıf, akademik başarı düzeyi ve bir gün için ortalama internette geçirilen vakit bilgilerinin toplanmıştır.

Karaman (2015) tarafından geliştirilen beşli likert tipi ölçek olan “Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Geliştirilen ölçek çok yetersizden çok yeterliye bir ve beş puan arasında puanlanan likert türündedir. Ölçme aracı toplam 14 madde ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Olumsuz madde bulunmamaktadır. Ölçme aracı 1, 2, 3, 4, 5 ile 6. maddelerden oluşan “öğretmenin öğrenci ile kurduğu sözlü etkileşim” faktörü “Öğrenci” olarak adlandırılmış; 7, 8 ve 9. maddelerden oluşan “Öğretmenin sözlü etkileşimi” faktörü “Öğretmen” olarak adlandırılmış; 10 ve 11. maddelerden oluşan “Öğretmenin içerik aracılığıyla sağladığı sözsüz etkileşim” faktörü “İçerik” olarak adlandırılmış; 12, 13 ve 14. maddelerden oluşan “Öğretmenin ders sunum şekli aracılığıyla sağladığı etkileşim” faktörü “sunum şekli” olarak adlandırılmıştır (Karaman, 2015). Bu araştırmada Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeğinin Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı .923 olarak hesaplanmıştır.

Ulu'nun geliştirdiği (2018) tarafından geliştirilen beşli likert tipi ölçek olan “Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği” kullanılmıştır. Uyarlanan ölçek bir ile beş arasında likert türünde puanlamayı gerektirmektedir. Ölçme aracı toplam 16 madde ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. 1, 3, 6, 7, 9 ve 15. maddeler olumsuz maddelerdir. Ölçme aracı 1, 2, 7, 8, 11 ve 12. maddeler “kullanışlılık” alt boyutunu; 3, 4 ve 5. maddeler “anlama” alt boyutunu; 6, 9 ve 10. maddeler “sayfayı yönetme” alt boyutunu; 13, 14, 15 ve 16. maddeler “göz sağlığı” alt boyutunu oluşturmaktadır. Puanlamada 1 puan “Benim için hiç uygun değil”; 2 puan “Benim için uygun değil”; 3 puan “Kararsızım”; 4 puan “Benim için uygun”; 5 puan ise “Benim için tamamen uygun” olarak belirlenmiştir (Ulu, 2018). Bu araştırmada Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği'nin Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı. 823 olarak hesaplanmıştır.

C. Verilerin Analizi

Araştırmada tanımlayıcı istatistikler olarak aritmetik ortalama (\bar{X}), frekans (f), yüzde (%) ile standart sapma (Ss) verilerine SPSS programı üzerinden hesaplanmıştır. Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği'nin ve Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeği'nin basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında değildir. Bu çerçevede verilerin -2 ile +2 aralığının dışında değer alması dikkate alındığında bu araştırmada analizler için non-parametrik testler kullanılmıştır (George ve Mallery, 2010). Basıklık ve çarpıklık verilerinden hareketle Kruskal Wallis H-testi, Mann Whitney U ve Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır. Ölçme araçlarından edilen puanların ortalamasından 1-2.33 puan arası "düşük seviye" ile 2.33-3.66 puan aralığı "orta seviye", 3.66-5.0 puan aralığı "yüksek seviye" etkileşim düzeyi olarak değerlendirilmiştir.

D. Araştırmanın Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklemini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde 2020-2021 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılında Türkçe öğretmenliği programında öğrenim gören 210 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ait tanımlayıcı istatistikî veriler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Örneklemi Oluşturan Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	164	78.1
Erkek	46	21.9

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmanın katılımcılarının %78.1'inin kadın, %21.9'unun erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Örneklemi Oluşturan Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeyleri

Sınıf	f	%
1. Sınıf	42	20.0
2. Sınıf	34	16.2
3. Sınıf	61	29.0
4. Sınıf	73	34.8

Tablo 2'de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %20.0'sinin birinci sınıf, %16.2'sinin ikinci sınıf, %29.0'unun üçüncü sınıf, %34.8'inin ise dördüncü sınıf olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Örneklemi Oluşturan Türkçe Öğretmeni Adaylarının Akademik Başarı Ortalamaları

Not Ortalamaları	f	%
0-2,49 Puan	11	5.2
2,50-2,99 Puan	48	22.9
3,00-4,00 Puan	151	71.9

Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %5.2'sinin 0-2.49 puan, %22.9'unun 2.50-2.99 puan arası ve %71.9'unun 3.00-4.00 puan arası not ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Örneklemi Oluşturan Türkçe Öğretmeni Adaylarının Günlük Ortalama İnternette Geçirdikleri Süre

Saat	f	%
0-2	16	7.6
2-4	86	41.0
4-6	88	41.9
6 ve üzeri	20	9.5

Tablo 4'te görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %7.6'sının 0-2 saat, %41.0'inin 2-3 saat, %41.9'unun 4-6 saat, %9.5'inin ise altı ve altı üzeri saat boyunca bir günde ortalama internette zaman geçirdikleri görülmektedir.

E. Etik Kurulu İzni

Araştırmada uygulanan ölçekler kullanılmadan önce ölçekleri uyarlayan araştırmacılardan e-posta yoluyla kullanım izni alınmıştır. Araştırma bir Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adaylarıyla gerçekleştiği için bu Eğitim Fakültesi'nden ölçeklerin uygulanmasıyla ilgili resmi olarak yazı ile izin alınmıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Etik Kurulu 04.12.2020 tarih, 06/46 sayılı kararı ile araştırmacının bilimsel etik kurallara uygun olduğu kararı verilmiştir.

III. Bulgular

Tablo 5: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterliklerinin Analiz Sonuçları

Boyutlar ve Ölçek	N	\bar{X}	S
Kullanışlılık Boyutu	210	4.49	.32
Anlama Boyutu	210	4.47	.35
Sayfayı Yönetme Boyutu	210	4.17	.39
Göz Sağlığı Boyutu	210	4.33	.49
Ekran Okuma Öz Yeterliği	210	4.39	.31

Tablo 5'te görüldüğü üzere, katılımcıların ekran okuma öz yeterliklerinin ortalama beş üzerinden $\bar{X}=4.39$ ile yüksek düzeyde olduğu ve "Benim için uygun" şeklinde yanıtladıkları görülmektedir. Ölçeğin "Kullanışlılık" alt boyutuna yüksek düzeyde ($\bar{X}=4.49$), "Anlama" alt boyutuna yüksek düzeyde $\bar{X}=4.47$, "Sayfayı Yönetme" alt boyutuna yüksek düzeyde ($\bar{X}=4.17$) ve "Göz Sağlığı" alt boyutuna yüksek düzeyde ($\bar{X}=4.33$), ekran okuma algılarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Analiz Sonuçları

Boyutlar ve Ölçek	N	\bar{X}	S
Öğrenci Boyutu	210	4.74	.44
Öğretmen Boyutu	210	4.73	.46
İçerik Boyutu	210	4.88	.32
Sunum Şekli Boyutu	210	4.58	.55
Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeği	210	4.72	.39

Tablo 6’da görüldüğü üzere, katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin ortalama beş üzerinden $\bar{X}=4.72$ ile yüksek düzeyde olduğu ve “Çok yeterli” şeklinde yanıtladıkları görülmektedir. Bununla beraber Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeği’nin “Öğrenci” alt boyutunda ($\bar{X}=4.74$), “Öğretmen” alt boyutunda ($\bar{X}=4.73$) ve “İçerik” alt boyutunda ($\bar{X}=4.88$) ve “Sunum şekli” alt boyutunda ($\bar{X}=4.58$) etkileşim algılarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algıları ile canlı ders etkileşim düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık durumunu anlamak için Mann Whitney U uygulanmış ve sonuçlar Tablo 7 ve Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 7: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p*
Kullanışlılık	Kadın	164	89.81	14729.50	1199.50	.000
	Erkek	46	161.42	7425.50		
Anlama	Kadın	164	90.38	14822.50	1292.50	.000
	Erkek	46	159.40	7332.50		
Sayfayı Yönetme	Kadın	164	116.66	19132.00	1942.00	.000
	Erkek	46	65.72	3023.00		
Göz Sağlığı	Kadın	164	89.57	14689.50	1159.50	.000
	Erkek	46	169.29	7465.50		
Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği	Kadın	164	89.50	14677.50	1147.50	.000
	Erkek	46	162.55	7477.50		

p* < .05

Tablo 7 dikkate alındığında ölçeğin tamamına göre Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin cinsiyete göre erkeklerin lehine anlamlı bir fark göstermektedir [U = 1147.50, p < .05]. Kullanışlılık, anlama ve göz sağlığı alt boyutlarında erkeklerin lehine anlamlı bir fark gösterirken sayfayı yönetme alt boyutunda ise kadınların lehine anlamlı bir fark göstermektedir (p < .05).

Tablo 8: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Canlı Ders Etkileşim Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Grup	n	Sıra	Sıra	U	p*
			Ortalaması	Toplamı		
Öğrenci	Kadın	164	98.98	16232.50	2702.50	.001
	Erkek	46	128.75	5922.50		
Öğretmen	Kadın	164	122.40	20073.00	1001.00	.000
	Erkek	46	45.26	2082.00		
İçerik	Kadın	164	106.39	17448.00	3626.00	.051
	Erkek	46	102.33	4707.00		
Sunum Şekli	Kadın	164	97.89	16053.50	2523.50	.00
	Erkek	46	132.64	6101.50		
Canlı Ders Etkileşim Düzeyi	Kadın	164	106.67	17493.50	3580.50	.499
	Erkek	46	101.34	4661.50		

p* < .05

Tablo 8 dikkate alındığında ölçeğin tamamına göre Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermemektedir [U = 3580.50, p > .05]. Bununla beraber içerik alt boyutunda anlamlı bir fark göstermemektedir (p > .05). Öğrenci ve sunum şekli alt boyutlarında erkeklerin lehine anlamlı bir fark gösterirken öğretmen alt boyutunda ise kadınların lehine anlamlı bir fark göstermektedir (p < .05).

Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H-testi uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 9’ da gösterilmiştir.

Tablo 9: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Düzeylerinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis H-testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Sıra	Sd	X ²	p*
			Ortalaması			
Kullanışlılık	1.Sınıf	42	125.67	3	7.628	.054
	2.Sınıf	34	96.71			
	3.Sınıf	61	97.70			
	4.Sınıf	73	104.51			
Anlama	1.Sınıf	42	112.89	3	4.109	.250
	2.Sınıf	34	108.90			
	3.Sınıf	61	93.86			
	4.Sınıf	73	109.39			
Sayfayı Yönetme	1.Sınıf	42	110.54	3	5.483	.140
	2.Sınıf	34	91.37			
	3.Sınıf	61	99.72			
	4.Sınıf	73	114.01			
Göz Sağlığı	1.Sınıf	42	121.38	3	10.689	.014*
	2.Sınıf	34	96.29			
	3.Sınıf	61	90.29			
	4.Sınıf	73	113.36			
	1.Sınıf	42	123.19	3	9.373	.025*

Ekran Okuma Öz	2.Sınıf	34	96.00
Yeterlik Algı Ölçeği	3.Sınıf	61	91.92
	4.Sınıf	73	111.10

p* < .05

Tablo 9’da görüldüğü üzere Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeyleri sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir [$X^2(3) = 9.373$; $p < .05$]. Analizler sonucunda 1 ve 4. sınıftaki katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin 2 ve 3. sınıftaki katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber göz sağlığı alt boyutunda [$X^2(3) = 10.689$; $p < .05$] ekran okuma öz yeterlik algı düzeyleri sınıf değişkenine göre 1 ve 4. sınıftaki katılımcıların lehine 2 ve 3. sınıftaki katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H-testi uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 10’ da gösterilmiştir.

Tablo 10: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Canlı Ders Etkileşim Düzeylerinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis H-testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sd	X^2	p*
Öğrenci	1.Sınıf	42	113.04	3	2.494	.476
	2.Sınıf	34	92.97			
	3.Sınıf	61	106.49			
	4.Sınıf	73	106.17			
Öğretmen	1.Sınıf	42	97.88	3	5.955	.114
	2.Sınıf	34	90.99			
	3.Sınıf	61	108.58			
	4.Sınıf	73	114.07			
İçerik	1.Sınıf	42	105.07	3	4.809	.186
	2.Sınıf	34	93.22			
	3.Sınıf	61	108.39			
	4.Sınıf	73	109.05			
Sunum Şekli	1.Sınıf	42	109.45	3	4.354	.226
	2.Sınıf	34	87.24			
	3.Sınıf	61	109.89			
	4.Sınıf	73	108.06			
Canlı Ders Etkileşim Düzeyi	1.Sınıf	42	104.77	3	8.893	.031*
	2.Sınıf	34	84.82			
	3.Sınıf	61	114.39			
	4.Sınıf	73	108.12			

p* < .05

Tablo 10’da görüldüğü üzere Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin sınıf düzeyine göre ölçeğin bütününde anlamlı farklılık göstermektedir [$X^2(3) = 8.893$; $p < .05$]. Analizler sonucunda 1, 3 ve 4. sınıftaki katılımcıların canlı ders

etkileşim düzeylerinin 2. sınıftaki katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber ölçeğin tüm alt boyutları için canlı ders etkileşim düzeylerinin sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin akademik başarı düzeyi değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H-testi uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 11’ de gösterilmiştir.

Tablo 11: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Düzeylerinin Akademik Başarı Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis H-testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	p*
Kullanışlılık	0-2,49	11	161.91	3	23.145	.000
	2,50-2,99	48	79.08			
	3,00-4,00	151	109.79			
Anlama	0-2,49	11	147.18	3	6.896	.032
	2,50-2,99	48	104.24			
	3,00-4,00	151	102.86			
Sayfayı Yönetme	0-2,49	11	145.00	3	7.038	.030
	2,50-2,99	48	98.65			
	3,00-4,00	151	104.80			
Göz Sağlığı	0-2,49	11	113.59	3	1.386	.500
	2,50-2,99	48	97.72			
	3,00-4,00	151	107.38			
Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği	0-2,49	11	153.86	3	10.701	.005*
	2,50-2,99	48	92.45			
	3,00-4,00	151	106.13			

p* < .05

Tablo 11’de görüldüğü üzere Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin akademik başarı düzeyine göre ölçeğin bütününde anlamlı farklılık göstermektedir [$X^2(3) = 10.701$; $p < .05$]. Analizler sonucunda not ortalaması 0-2,49 puan aralığında olan katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber kullanışlılık [$X^2(3) = 23.145$; $p < .05$], anlama [$X^2(3) = 6.896$; $p < .05$] ve sayfayı yönetme [$X^2(3) = 7.038$; $p < .05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık göstermektedir. Analizler sonucunda akademik başarı düzeyi değişkenine göre ölçeğin bütününde olduğu gibi not ortalaması 0-2,49 puan aralığında olan katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca göz sağlığı alt boyutunda ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin akademik başarı düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin akademik başarı düzeyi değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal

Wallis H-testi uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 12' de gösterilmiştir.

Tablo 12: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Düzeylerinin Akademik Başarı Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis H-testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	p*
Öğrenci	0-2,49	11	110.45	3	16.029	.000*
	2,50-2,99	48	77.13			
	3,00-4,00	151	114.16			
Öğretmen	0-2,49	11	115.95	3	12.821	.002*
	2,50-2,99	48	82.36			
	3,00-4,00	151	112.09			
İçerik	0-2,49	11	92.64	3	43.123	.000*
	2,50-2,99	48	76.21			
	3,00-4,00	151	115.75			
Sunum Şekli	0-2,49	11	76.68	3	32.535	.000*
	2,50-2,99	48	68.88			
	3,00-4,00	151	119.24			
Canlı Ders Etkileşim Düzeyi	0-2,49	11	81.86	3	60.609	.000*
	2,50-2,99	48	61.65			
	3,00-4,00	151	121.16			

p* < .05

Tablo 12'de görüldüğü üzere Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin akademik başarı düzeyine göre ölçeğin bütününde anlamlı farklılık göstermektedir [$X^2 (3) = 60.609$; $p < .05$]. Analizler sonucunda not ortalaması 3,00-4,00 puan aralığında olan katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber içerik [$X^2 (3) = 43.123$; $p < .05$] ve sunum şekli [$X^2 (3) = 32.535$; $p < .05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık göstermektedir. Analizler sonucunda not ortalaması 3,00-4,00 puan aralığında olan katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca öğrenci [$X^2 (3) = 16.029$; $p < .05$] ve öğretmen [$X^2 (3) = 12.821$; $p < .05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık göstermektedir. Analizler sonucunda not ortalaması 0-2,49 puan aralığı ve 3,00-4,00 puan aralığında olan katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin not ortalaması 2,50-2,99 puan aralığı katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin bir günde ortalama internette geçirilen süre değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H-testi uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 13' te gösterilmiştir.

Tablo 13: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Düzeylerinin Bir Günde Ortalama İnternette Geçirilen Süre Değişkenine Göre Kruskal Wallis H-testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	p*
Kullanışlılık	0-2 saat	16	121.34	3	13.766	.003*
	2-4 saat	86	93.61			
	4-6 saat	88	119.23			
	6 s. üstü	20	83.55			
Anlama	0-2 saat	16	130.63	3	14.957	.002*
	2-4 saat	86	90.34			
	4-6 saat	88	117.55			
	6 s. üstü	20	97.60			
Sayfayı Yönetme	0-2 saat	16	78.78	3	21.577	.000*
	2-4 saat	86	124.79			
	4-6 saat	88	91.90			
	6 s. üstü	20	103.75			
Göz Sağlığı	0-2 saat	16	110.84	3	9.005	.029*
	2-4 saat	86	92.17			
	4-6 saat	88	116.70			
	6 s. üstü	20	109.25			
Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeği	0-2 saat	16	119.78	3	10.078	.018*
	2-4 saat	86	92.79			
	4-6 saat	88	117.59			
	6 s. üstü	20	95.55			

p* < .05

Tablo 13'te görüldüğü üzere Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin bir günde ortalama internette geçirilen süreye göre ölçeğin bütününde anlamlı farklılık göstermektedir [$X^2(3) = 10.078$; $p < .05$]. Analizler sonucunda bir günde ortalama 0-2 ve 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber kullanışlılık [$X^2(3) = 13.766$; $p < .05$] ve anlama [$X^2(3) = 14.957$; $p < .05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık göstermektedir. Analizler sonucunda ölçeğin bütününde olduğu gibi bir günde ortalama 0-2 ve 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Sayfayı yönetme [$X^2(3) = 21.577$; $p < .05$] alt boyutunda da anlamlı farklılık göstermektedir. Analizler sonucunda bir günde ortalama 2-4 ve 6 saat ve üzerinde internette zaman geçiren katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca göz sağlığı [$X^2(3) = 9.005$; $p < .05$] alt boyutunda da anlamlı farklılık göstermektedir. Analizler sonucunda bir günde ortalama 2-4 saat internette zaman geçiren katılımcıların dışındakilerin ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin internette geçirilen süre değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H-testi uygulanmıştır. Uygulanan testler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 14’ da gösterilmiştir.

Tablo 14: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Canlı Ders Etkileşim Düzeylerinin Bir Günde Ortalama İnternette Geçirilen Süre Değişkenine Göre Kruskal Wallis H-testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sd	X^2	p*
Öğrenci	0-2 saat	16	80,97	3	63.475	.000*
	2-4 saat	86	73,27			
	4-6 saat	88	138,72			
	6 s. üstü	20	117,55			
Öğretmen	0-2 saat	16	48,00	3	43.760	.000*
	2-4 saat	86	128,19			
	4-6 saat	88	92,07			
	6 s. üstü	20	113,03			
İçerik	0-2 saat	16	61,28	3	24.887	.000*
	2-4 saat	86	108,43			
	4-6 saat	88	109,48			
	6 s. üstü	20	110,75			
Sunum Şekli	0-2 saat	16	103,25	3	22.916	.000*
	2-4 saat	86	125,13			
	4-6 saat	88	95,51			
	6 s. üstü	20	66,85			
Canlı Ders Etkileşim Düzeyi	0-2 saat	16	70,00	3	11.723	.008*
	2-4 saat	86	106,68			
	4-6 saat	88	112,69			
	6 s. üstü	20	97,20			

Tablo 14’de görüldüğü üzere Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeylerinin bir günde ortalama internette geçirilen süreye göre ölçeğin bütününde anlamlı farklılık göstermektedir [$X^2(3) = 11.723$; $p < .05$]. Analizler sonucunda bir günde ortalama 2-4 ve 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla beraber öğretmen [$X^2(3) = 43.760$; $p < .05$] ve sunum şekli [$X^2(3) = 22.916$; $p < .05$] alt boyutlarında 2-4 saat internette zaman geçiren katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Öğrenci alt boyutunda ise 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 15. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekran Okuma Öz Yeterlik Algı Düzeyleri ile Canlı Ders Etkileşim Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Spearman Korelasyon Analizi

		Yazma	Okuma
Yazma	Spearman Correlation	1000	.328
	Sig. (2-tailed)		.000*
	N	210	210
Okuma	Spearman Correlation	.328	1000
	Sig. (2-tailed)	.000*	
	N	210	210

*p<.01 düzeyinde anlamlı fark vardır.

Tablo 15’da görüldüğü üzere Türkçe eğitimi öğretmen adaylarının akademik okuryazarlık düzeyleri ile teknoloji yeterliği arasında zayıf düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir [$r=0.328$, $p<.01$]. Buna göre öğretmen adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri arttıkça ekran okuma öz yeterliklerinin de arttığı söylenebilir.

IV. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterlikleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya Çanakkale Onsekiz Mart Üniversite’sinde öğrenim gören 210 öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcıların %78.1’ini kadın, % 21.9’unu erkek öğretmen adayları oluşturmaktadır. Katılımcıların %20.0’sini birinci sınıf, %16.2’sini ikinci sınıf, %29.0’unu üçüncü sınıf, %34.8’ini ise dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcıların %5.2’si 0-2.49 puan, %22.9’u 2.50-2.99 puan ve %71.9’u 3.00-4.00 puan aralığında akademik başarı puanına sahiptir. Bir günde katılımcıların %7.6’sı 0-2 saat, %41.0’i 2-3 saat, %41.9’u 4-6 saat, %9.5’i ise altı ve altı üzeri saat internette vakit geçirmektedir.

Türkçe eğitimi öğretmen adaylarının canlı ders etkileşim düzeyi algısı ile ekran okuma öz yeterlikleri arasında zayıf düzeyde, pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifade birindeki değişim diğerini de zayıf düzeyde etkilemektedir. Buna göre öğretmen adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterliklerinin birbirini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeyi algılarının yüksek seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aslan’ın (2021) çalışmasında da benzer şekilde katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyleri yüksek düzeyde çıkmıştır. Araştırmanın bulgularından hareketle araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarında erkek adayların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının kadınlara göre daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber öğrenci ve sunum şekli alt boyutlarında canlı ders etkileşim düzeyi algıları erkeklerin lehine anlamlı bir fark gösterirken öğretmen alt boyutunda ise kadınların lehinedir. 1, 3 ve 4. sınıftaki katılımcıların canlı ders etkileşim düzeylerinin 2. sınıftaki katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ölçeğin tüm alt boyutları için katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği

sonucuna ulaşılmıştır. Not ortalaması 3,00-4,00 puan aralığında olan katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının diğerkatılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İçerik ve sunum şekli alt boyutlarında not ortalaması 3,00-4,00 puan aralığında olan katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının diğerkatılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenci ve öğretmen alt boyutlarında not ortalaması 0-2,49 puan aralığı ve 3,00-4,00 puan aralığında olan katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının not ortalaması 2,50-2,99 puan aralığında olan katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir günde ortalama 2-4 ve 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının diğerkatılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber öğretmen ve sunum şekli alt boyutlarında 2-4 saat internette zaman geçiren katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının diğerkatılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenci alt boyutunda ise 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların canlı ders etkileşim düzeyi algılarının diğerkatılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin yüksek seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürdeki iki çalışma ile eşleşirken bir çalışma ile eşleşmemektedir. Gömleksiz, Kan ve Fidan (2013: 152) ile Demirci, Özler ve Karaduman'ın (2021: 162) çalışmalarında ekran okuma öz yeterliği algısı yüksek düzeyde, Ulu ve Zelzele'nin (2018: 2620) çalışmalarında ise orta düzeyde tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularından hareketle araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarında erkek adayların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gömleksiz, Kan ve Fidan'ın (2013: 154) araştırmasında erkek öğretmen adaylarının kadınlara göre ekran okumanın daha yararlı olduğu algısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar birbirlerini desteklemektedir. Ancak Ulu ve Zelzele'nin (2018: 2620) çalışmalarında ise cinsiyet değişkenine göre kadınların lehine sonuç bulunmuştur. Demirci, Özler ve Karaduman'ın (2021: 163) çalışmalarında ise cinsiyet değişkeni ekran okuma öz yeterlik algısını etkilememektedir. Bu araştırmada kullanışlılık, anlama ve göz sağlığı alt boyutlarında ekran okuma öz yeterlik algıları erkeklerin lehine anlamlı bir fark gösterirken sayfayı yönetme alt boyutunda ise kadınların lehine anlamlı bir farka ulaşılmıştır. Ulu ve Zelzele'nin (2018: 2621) çalışmalarında cinsiyet değişkenine göre kullanışlılık ve göz sağlığı alt boyutlarında anlamlı bir farklılık gözlenmemiş ve anlama alt boyutunda ise cinsiyete göre kadın katılımcıların lehine anlamlı farklılığa ulaşılmıştır. 1 ve 4. sınıftaki Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okuma öz yeterlik algıları 2 ve 3. sınıftaki katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca göz sağlığı alt boyutunda 2 ve 3. sınıftaki katılımcılara göre 1 ve 4. sınıftaki katılımcılar daha olumlu düzeyde ekran okuma öz yeterlik algılarına sahipken diğerkatılımcılarda sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılığa ulaşılamamıştır. Ulu ve Zelzele'nin (2018: 2621) çalışmalarında ise sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarında not ortalaması 0-2,49 puan aralığında olan katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğerkatılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kullanışlılık, anlama ve sayfayı yönetme alt boyutlarında da ölçeğin bütününde olduğu gibi not ortalaması 0-2,49 puan

aralığında olan katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca göz sağlığı alt boyutunda ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin akademik başarı düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarında bir günde ortalama 0-2 ve 4-6 saat internette zaman geçiren katılımcıların ekran okuma öz yeterlik algı düzeylerinin diğer katılımcılara göre daha olumlu düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulu ve Zelzele'nin (2018: 2623) çalışmalarında interneti kullanım süresine göre interneti ortalama 1-3 saat süresince kullanan adayların lehine anlamlı bir farklılığa ulaşılmıştır.

Türkçe öğretmeni adaylarının canlı ders etkileşim düzeyleri ile ekran okuma öz yeterlikleri ile ilgili yapılan analizlerin bulgularından hareketle cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı ve internette geçirilen süre değişkenlerine göre elde edilen sonuçların nedenleri ayrıntılı olarak araştırılmalıdır. Bu konuda nicel araştırmalardan sonra nitel yöntemlerle desteklenerek derinlemesine çalışmalar soru işaretlerinin çözümlenmesini sağlayacaktır. Böylelikle çevrimiçi derslerde etkileşim konusu ile ilgili alana katkı sağlanması söz konusu olacaktır.

Etkileşim hem yüz yüze örgün öğretimde hem de uzaktan eğitim kapsamında dijital ortamlarda verilen öğretimin sınanması ve etkililiğini arttırmak için çok önemlidir. Uzaktan eğitimin daha verimli olması için öğrenen, öğretici ve içeriğin etkileşimli olması gerekir. Etkileşimin istenen düzeyde olması için de dijital iletişim ve öğretmenin algıladığı anlık geri bildirim güçlü olması gerekmektedir. Etkileşim, zayıflıkların anlaşılmasını sağlayarak eksikliklerin tamamlanmasına ve öğretimin güçlendirilmesine imkân sağlar. Etkileşim ile öğrenen, öğrenenlerin anlık durumlarının farkına vararak anlatımın hızını ihtiyaca göre sabit tutabilir, arttırabilir veya azaltabilir. Etkileşim konusunda farkındalıklarının artırılması için daha ayrıntılı bilgiler paylaşılacak üzere öğrenenler için kurslar düzenlenip öğrenenler için de hizmet içi eğitimler verilebilir.

Cumhuriyetten günümüze Türkçe öğretim programları günceli yakalamak amacıyla birçok defa yenilenmiştir (Güzel ve Karadağ, 2013, Özbay ve Özdemir, 2014; Temizyürek ve Balcı, 2015). Yeni medya araçlarının yaygınlaşması ile beraber ortaya çıkan ekran okuma becerisindeki ihtiyaçları karşılamak amacıyla da stratejik eğitimler ve program değişikliklerine ihtiyaç vardır. Sadece ilköğretim ve ortaöğretimde değil öğretmen yetiştirme kurumlarında da yeni medya araçlarından kaynaklanan ihtiyaçların farkında olunarak öğretmen yetiştirme programları kısmen güncellenmiştir. Teknoloji entegrasyonu yönünden teknolojik araçlarda okuma stratejilerine uygun ders materyallerinin hazırlanması ekran okumayı kâğıt okuma becerisinin başarısına ulaştıracağı düşünülmektedir. FATİH projesine adapte olabilmiş ekran okuma yönünden farkındalığı olan ve yeni medya araçlarının gerektirdiği dil becerilerini öğrencilere öğretebilecek Türkçe öğretmenlerine ihtiyaç vardır (Akkaya ve Toprak, 2021; Baş ve Yıldırım, 2018; Elkıran, 2017; Geçgel, Kana, Öztürk ve Akkaş, 2020). Bu bağlamda eğitim öğretimin tüm kademelerinde ve öğretmen yetiştirmede yeni medyalarla doğan ekran okuma gibi yeni dil becerilerini dikkate alan iletişim becerileri kazandıran öğretim

programlarının geliştirilmesinin ve sahadaki öğretmenlerin de bu yönde gerekli hizmet içi eğitimlere tabi tutulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akkaya, A., ve Toprak, F. (2020) *Görsel okuryazarlık karikatürlerle Türkçe dersi işleme süreci*. Asos yayıncılık
- Arat, T., ve Bakan, Ö. (2011). Uzaktan eğitim ve uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1-2), 363-374.
- Aslan, A. (2021). Problem-based learning in live online classes: Learning achievement, problem-solving skill, communication skill, and interaction. *Computers & Education*, 171, 104237. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104237>
- Baş, B., ve Yıldırım, T. (2018). Yabancılara Türkçe öğretiminde teknoloji entegrasyonu. *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 6(3), 827 - 839.
- Baştuğ, M., ve Keskin, H. (2012). Okuma Becerilerinin Okuma Ortamı Açısından Karşılaştırılması: Ekran mı kâğıt mı?. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 73-83.
- Bozkurt, A. (2016). Öğrenme analitiği: e-öğrenme, büyük veri ve bireyselleştirilmiş öğrenme. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 55-81.
- Büyükköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2011). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem akademi.
- Demirci, C., Özler, A., ve Karaduman, E. (2021) Teachers' attitude and self-efficacy perceptions towards screen reading. *Osmangazi Journal of Educational Research*, 8(1), 150-167.
- Elkiran, Y.M. (2017). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanımlarının İncelenmesi. *International Journal of Innovative Approaches in Education*, 1(1), 45-58.
- Fırat, M. (2015). Eğitim teknolojileri araştırmalarında yeni bir alan: öğrenme analitikleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3).
- Geçgel, H., Kana, F., Öztürk, N. E., ve Akkaş, İ. (2020). Öğretmen adaylarının okuma motivasyonları ve sosyal medyaya özgü epistemolojik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 478-507.
- George, D., ve Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baskı)*. GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc.
- Gömlüksiz, M.N., Kan, A.Ü. ve Fidan, E.K. (2013). Öğretmen adaylarının ekran okuma özyeterlik düzeylerine ilişkin görüşleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 138-159.
- Güneş, F. (2010). Öğrencilerde ekran okuma ve ekranik düşünme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 1-20.

- Güneş, F. (2016). Kağıttan ekrana okuma alanındaki gelişmeler. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(1), 1-18.
- Güzel, A., ve Karadağ, Ö. (2013). Anlatma becerileri açısından “Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)” na eleştirel bir bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 45-52.
- Ifenthaler, D. (2017). Are higher education institutions prepared for learning analytics?. *TechTrends* 61, 366–371. <https://doi.org/10.1007/s11528-016-0154-0>
- Karaman, E, G. (2015). *Canlı Ders Etkileşim Düzeyi Belirleme Ölçeği'nin geliştirilmesi ve otomatik kestirim sisteminin tasarlanması*. Yayımlanmamış Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel yayın dağıtım.
- Karatay, H. (2011). 4+1 planlı yazma ve değerlendirme modelinin öğretmen adaylarının yazılı anlatım tutumlarını ve yazma becerilerini geliştirmeye etkisi. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3), 1029-1047.
- Kol, S., ve Scholnik, M. (2000). Enhancing screen reading strategies. *Calico journal*, 67-80.
- Kurudayıoğlu, M., ve Çimen, L. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin akademik yazılarında etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinin kullanımı. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 3899-3923.
- Maden, S. (2012). Ekran okuma türleri ve Türkçe öğretmeni adaylarının ekran okumaya yönelik görüşleri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(3), 1.
- Özbay, M., ve Özdemir, O. (2014). Türkçe öğretim programı için bir öneri: dijital okuryazarlığa yönelik amaç ve kazanımlar. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 2(2), 31-40.
- Temizyürek, F., ve Balcı, A. (2015). *Cumhuriyet dönemi ilköğretim okulları türkçe programları*. Nobel Yayıncılık
- Tutsun, E. (2020). Öğrenme analitikleri ve yükseköğretimdeki uygulama alanları. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(3), 243-254.
- Ulu, H. (2018). Ekran okuma öz yeterlik algı ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(1), 148-165.
- Ulu, H. ve Zelzele, E. B. (2018). Öğretmen adaylarının ekran okuma öz yeterlik algılarının incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2608-2628.

- Ustabulut, M.Y. (2021). SWOT Analysis for the Distance Education Process of Lecturers Teaching Turkish as a Foreign Language . *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 16(1), 139-152.
- Yılmaz, F.G. ve Yılmaz, R. (2020). Student opinions about personalized recommendation and feedback based on learning analytics. *Tech Know Learn* 25, 753–768.
- YÖK, (2013) *Yükseköğretim kurumlarında uzaktan öğretime ilişkin usul ve esaslar*. internet
adresi:https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Uzaktan_ogretim/yuksekogretim_kurumlarinda_uzaktan_ogretime_iliskin_usul_ve_esaslar.pdf erişim tarihi:25.04.2021

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YİĞİTER, Ş. Y. SARI, S. S. BAŞAKIN, E. E. (2021). Türkiye’de İşlem Gören Firmaların Sukuk Verileri ile Karşılaştırmalı Zaman Serisi Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3),1232-1248.

Türkiye’de İşlem Gören Firmaların Sukuk Verileri ile Karşılaştırmalı Zaman Serisi Analizi

Şule Yüksel YİĞİTER (*)

Salim Sercan SARI (**)


Eyyup Ensar BAŞAKIN (***)


Öz: İslami finans çerçevesinde sukuk son zamanlarda özellikle hızlı bir gelişme göstermektedir. Müslüman ülkelerde ortaya çıkan ve tüm dünyada giderek yaygınlaşan sukuk, finans uzmanlarına birçok yeni çalışma alanı sunmaktadır. Genel olarak sukuk, İslamiyet’in ilk zamanlarında, ticari ilişkilerin düzenlenmesi adına bir takım alışveriş usullerini kapsayan finansal bir kavram olarak ifade edilmektedir. Ülkemizde sukuk ihracı yapan işletmelerden 5 tanesi çalışmamızda ele alınmıştır. Çalışmada işlem gören bu şirketlerin fiyat verileri kullanılarak, gelecekte olması düşünülen fiyat değerleri tahmin edilmiştir. Bu tahmin kapsamında şirketler arası korelasyonlardan yola çıkılarak en iyi ilişkiye sahip 3 şirket belirlenmiş, gelecekte olması muhtemel fiyat değerleri tahmin edilmiştir. Çalışmada Bulanık Mantık yöntemi kullanılmıştır. Tahminler istatistiksel başarı kriterleri olan hata kareleri ortalaması (HKO) ve verimlilik katsayısı (VK) yardımıyla test edilmiştir. Bulanık Mantık yöntemlerinin sukuk verilerinde kullanılması ile ilk olma özelliği taşıyan bu çalışmada, Bulanık Mantık yönteminin finans problemleri için uygunluğu bir kez daha kanıtlanmıştır.


Anahtar Kelimeler: Sukuk, tahmin, bulanık mantık.


Comparative Time Series Analysis with Sukuk Data of Companies Traded in Turkey

Abstract: In the Islamic finance framework, sukuk has emerged as a rapidly developing structure in recent times. Having emerged in Muslim countries and spreading all over the world, sukuk offers many new fields of study to financial experts who want to work in this area. In general, sukuk is expressed as a financial concept that covers a number of shopping procedures in order to regulate commercial relations in the early days of Islam. Five of the companies exporting sukuk in our country were dealt within our study. Using the price data of these companies, future prices were estimated. Within the scope of this estimation, out of the correlations between the companies, 3 companies with the best relations were determined and possible future price values were estimated. Fuzzy Logic method is used in the study. Estimates were tested with the help of statistical success criteria of error squares averages and efficiency

*) Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü (e-posta: syigiter@erzincan.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3230-5784>

**) Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü (e-posta: salim.sari@erzincan.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-2607-5249>

***) Arş. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği (e-posta: basakin16@itu.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-9045-5302>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

coefficients. In this study, which is the first to use Fuzzy Logic methods in sukuk data, the suitability of Fuzzy Logic method was proved once again for financial problems.

Keywords: *Sukuk, Estimate, Fuzzy Logic.*

Makale Geliş Tarihi: *08.11.2019*

Makale Kabul Tarihi: *19.09.2021*

DOI: *10.53487/ataunisosbil.644418*

I. Giriş

Bilim ve teknolojideki ilerlemeyle birlikte hayatın her alanında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Sektör ayrımı olmaksızın, hemen hemen bütün işletmelerin rakiplerinin önüne geçebilmesi için kuvvetli bir finansal sisteme sahip olması gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır. Finansal yönden kuvvetli olan işletmelerin, karşı karşıya kalabileceği krizleri en az etkiyle atlama söz konusu olacaktır. İşletmeler için finansman konusu göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir konudur ve geleneksel finansman yöntemleri finansal problemlerin çözümü için tek başına yeterli olamamaktadır.

Gelişen teknolojinin finansal piyasaları da etkilemesi ile birlikte alternatif finansman yöntemleri etkin bir şekilde uygulanmakta ve aynı zamanda yeni finansman yöntemleri arayışı devam etmektedir. Ellerinde fon fazlası bulunan İslami düşüncedeki yatırımcılarda inançlarına uygun faizsiz finansman yöntemlerinden yararlanmaktadır. Bu finansman yöntemlerinden biri de “Sukuk”tur.

Son dönemlerde dünyada ve Türkiye’de sukuk enstrümanı yoğun talep görmektedir. Çalışmada, ülkemizde Sukuk ihracı gerçekleştiren firmalardan beş tanesinin verilerini baz alınarak, bulanık mantık yöntemiyle sukuk değerlerinin ileriye dönük tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

İslami tahvil olarak adlandırılan sukuk, mevcut olan bir varlık veya varlık havuzu üzerinden sahiplik gereği gelir elde edilmesini sağlayan bir finansman aracıdır. Sukuk, gerçek bir varlığın sahipliğini veya fayda hakkını gösteren sertifika olarak ifade edilmektedir (IIFM, 2010: 3).

Körfez Ülkelerinin liderliğinde kurulmuş olan ve dünyada kabul gören İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions – AAOIFI) kuruluşuna göre ise sukuk; “*mevcut varlıkların üzerindeki ortak pay ve hakların simgelendiği, herhangi bir yatırım faaliyetinde ortaklık hakkı veren, ulaşılabilecek tutarların daha evvel planlanmış biçime uygun olarak yatırım yapıldığı ve hepsi eşit değerleri temsil eden sertifikalardır*” (AAOIFI, 2010: 1).

Dünya’da sukuk ihracı ilk kez 1990 yılında Malezya’da gerçekleşmiştir. İhraç edilen toplam sukuk miktarı 125 milyon Malezya Ringiti (30 milyon dolar) kadardır. Malezya’ dan sonra birkaç girişim yaşanmasına rağmen 2000’li yıllarda yaşanan siyasi

gelişmelere kadar sukuk ihracında bir durgunluk yaşanmıştır. 2000’lerde petrol satışından elde edilen gelirlerin finansal piyasalara yönlendirilmesini sağlamak amacıyla önemi tekrar ortaya çıkan sukuk, batıdaki finansal piyasa araçlarına alternatif olmuştur. Ortadoğu’ da ilk kez 2001 yılında Bahreyn hükümeti 100 milyon dolar tutarında sukuk ihraç etmiştir (Shuaa Capital, 2007: 3).

Türkiye’de sukukla ilgili ilk yasal girişim 2010 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraki dönemlerde kamu otoritesinin de desteğiyle sukuk ihraç rakamlarında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. İlk sukuk ihracı Hazine tarafından 2012’ de 1,5 milyar dolar olarak gerçekleştirilmiş, 2013 ve sonrasında da yurtiçi piyasalarda sistemli şekilde ihraç devam etmiştir (Hazine Müsteşarlığı).

II. Literatür Özeti

Sukuk gün geçtikçe finansal piyasalarda daha da dikkat çeken bir enstrüman haline gelmiştir. Sukuk ve çalışmada kullanılan yöntemle ilişkin literatürde çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Ancak çalışmada kullanılan tahmin yönteminin sukuk ile ilgili bir çalışmada ilk defa kullanılması nedeniyle literatür için önemli olacağı düşünülmektedir.

Kimoto, Asakawa, Yoda, Takeoka (1990) çalışmalarında, Tokyo Menkul Kıymetler Borsası’nda hisse senetlerinin ne zaman alınıp satılacağı zamanlamasını yapan ve modüler sinir ağlarına dayanan bir tahmin sistemi ele almışlardır. Çalışma sonucunda tahmin sisteminin, olumlu sonuç verdiği ortaya çıkmıştır.

Kim, Han (2000) çalışmalarında hisse senedi fiyat endeksini öngörmek için özellik ayrıklığına genetik algoritmalar yaklaşımı ve yapay sinir ağları için bağlantı ağırlıklarının belirlenmesini önermişlerdir. Deneysel sonuçlar, özellik ayrıklaştırma modeline genetik algoritmalar yaklaşımının diğer modelden daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur.

Kim (2003) çalışmasında destek vektör makineleri metodunu hisse senedi fiyat endeksini tahmin etmek için uygulamıştır. Deneysel sonuçlar bu metodun borsa tahmini için umut verici bir alternatif sunduğunu göstermiştir.

Kim, Han, Lee (2004) yaptıkları çalışmalarında, makina bilgisi, uzman bilgisi ve kullanıcı bilgisi gibi çeşitli kaynaklardan bilginin optimize edilmiş entegrasyonu için bulanık genetik algoritmayı kullanan çalışmada, hibrid bilgi entegrasyon mekanizması önermişlerdir. Bu mekanizmayı, Kore hisse senedi fiyat endeksinin tahminine uygulamışlardır. Sonuçlar, hibrid mekanizmanın daha doğru ve daha az belirsiz sonuçlar sağlayabileceğini göstermektedir. Bu durum, mekanizmanın borsa gibi yapılandırılmamış bir ortam için birden fazla kaynaktan bilgi entegrasyonunda yararlı olduğu anlamına gelmektedir.

Huang ve Yu (2005) çalışmalarında konvansiyonel bulanık zaman serisi modelleri yerine tahminlerde daha çok gözlemin kullanılabilmesini sağlayan bulanık zaman serileri modelinin kullanılmasını önermişlerdir. Sonuç olarak bu modelin daha iyi performans gösterdiğini göstermişlerdir.

Cheng, Cheng ve Wang (2008) çalışmalarında, bulanık kümelemeye dayalı yeni birçoklu bulanık zaman serisi metodunu tanıtmışlardır. Sonuçlar, önerilen yöntemin yalnızca bir nitelikli değil aynı zamanda çoklu öznelik verilerini de etkili bir şekilde tahmin edebildiğini ve listeleme yöntemlerinden daha iyi performans gösterebildiğini ortaya çıkarmıştır. Vadeli işlem tahminlerinin ampirik sonuçları önerilen yöntemin gerçek problemlerde etkin bir şekilde uygulanabileceğini göstermiştir.

Chu, Chen, Cheng ve Huang (2009) çalışmalarında hisse senedi endeksini öngörmek için öngörme faktörleri olarak hisse senedi endeksini ve işlem hacmini alan çift faktörlü bulanık zaman serisi modelini önermişlerdir. Sonuçlar, önerilen modelin hisse senedi endeksi öngörüsünde etkili olduğunu göstermiştir.

Liu ve Wei (2010) çalışmalarında mevsimlik zaman serilerini etkili bir şekilde ele alabilen gelişmiş bulanık zaman serileri tahmin yöntemi geliştirmeyi amaç edinmişlerdir. Önerilen yöntemi göstermek ve önerilen yöntem ile dört bulanık zaman serisi yöntemi arasındaki öngörü doğruluğunu karşılaştırmak için iki sayısal veri seti kullanmışlardır. Karşılaştırmanın sonuçları, önerilen yöntemin daha kesin tahmin sonuçları ürettiğini göstermiştir.

Wong, Tu ve Wang (2010) Tayvan ihracat probleminin tahmininde geleneksel zaman serisi metodu (ARIMA modeli ve ARMA modeli) ve bulanık zaman serileri metodu (İki faktörlü model, Sezgisel Model ve Markov modeli) önermişlerdir. Bulgularda, bulanık zaman serileri yönteminin, özellikle sezgisel model gibi kısa vadeli tahminlerde daha iyi tahmin yeteneği gösterdiği belirtilmiştir.

Yu ve Huarng (2010) çalışmalarında tahmin yapmayı iyileştirmek için yeni bir bulanık zaman serisi modelini uygulamayı amaçlamışlardır. Önceki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma, bulanık ilişkilerin kurulmasında ilişkilerin daha düzgün bir şekilde ele alınmasına yardımcı olan çeşitli derecelerde üyeliği kapsamıştır. Sonuç olarak bulanık zaman serileri modeli önerilmiştir.

Wang (2011) çalışmasında Tayvan ihracat değerlerini, ARIMA zaman serisi yöntemi ve bulanık zaman serisi yöntemi ile tahmin etmiştir. Sonuç olarak, yalnızca küçük bir veri seti ile örnekleme süresi kısaltıldığında, bulanık zaman serileri modellerinin, ihracat değerlerini ARIMA modelinden daha iyi tahmin ettiği görülmüştür.

Nan, Zhou, Kou ve Li (2012) çalışmada, bulanık kümelemeye dayalı çoklu bulanık zaman serileri için yeni bir sezgisel iki değişkenli tahmin modeli önermişlerdir. Alabama Üniversitesindeki kayıt, TAIEX gösterimi ve sensör veri seti üzerindeki deneysel sonuçlar, önerilen modelin çok serili harici serilerle etkili bir şekilde ilgilenebileceğini ve mevcut algoritmaların çoğundan daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur.

Zarandi, Hadavandi ve Turksen (2012) yaptıkları çalışmalarında gelecekteki günlerde hisse senedi fiyat tahmini için akıllı acentelerin koordinasyonuna dayanan

hibrid yapay zeka modeli geliştirmeye yönelik dört katmanlı bulanık çok noktaya alıcı sistem (FMAS) mimarisi sunmuşlardır. Sonuçlar, FMAS'ın önceki yöntemlerin hepsinden daha iyi performans gösterdiğini ve dolayısıyla hisse senedi fiyat tahmini problemleri için uygun bir araç olarak görülebileceğini göstermiştir.

Hassan, Ramamohanarao, Kamruzzaman, Rahman ve Hossain (2013) çalışmalarında doğrusal olmayan zaman serisi verilerini tahmin etmek için yeni bir tür uyarlanabilir bulanık çıkarım sistemi önermişlerdir. Önerilen yaklaşımın hisse senedi fiyat endekslerinin tahmininde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Majhi ve Anish (2015) çalışmalarında aynı anda dört performans ölçütünü optimize eden uyarlanabilir borsa tahmini modellerini etkili bir şekilde eğitmek için çoklu nesnel parçacık sürüsü optimizasyonunu (MOPSO) ve tahsis edilmemiş sıralama genetik algoritma-II'yi (NSGA-II) tanıtmışlardır. Bu modellerden mümkün olan en iyi çözüme ulaşmak için, bulanık mantık temelli karar verme stratejisini önermişlerdir. Simülasyon sonuçları yakından incelendiğinde, MOPSO tabanlı modelin, NSGA-II modelinden üstün olduğu durumların daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Arundina, Omar ve Kartiwi (2015) çalışmalarında yatırımcıların, çeşitli derecelendirme kuruluşlarından yaklaşım ve tahvil derecelendirme konularında geçmiş araştırmalardan elde edilen dereceleri tahmin etmek için ampirik bir temel oluşturmuşlardır. Şirket mali oranlarından veya finansal özelliklerinden kaynaklanan çeşitli teorik değişkenlerden bir sukuk derecelendirme olasılığı modelini oluşturmak için çoklu lojistik regresyon ve yapay sinir ağları (ANN) gibi istatistiksel ve yapay zeka yöntemlerini kullanmışlardır. Burada sukuk derecelendirme tahmini konusunda titiz sonuçların değerlendirilmesini amaçlamışlardır.

Sun, Guo, Karimi, Ge, Xiong (2015) çalışmalarında bulanık kümeler ve çok değişkenli bulanık zaman serileri metodunu kullanarak Çin hisse senedi endeksinin (CSI) gelecek fiyatlarını tahmin etmişlerdir. Sonuç olarak bir önceki güne ilişkin düşüşün ve spot hisse senedi fiyatlarının hisse senedi endeksi vadeli fiyatlarının düşmesi durumunda, ertesi gün borsa endeksi vadeli fiyatlarının arttığı, önceki günün borsa endeksi vadeli fiyatlarının yükselmesi ve spot fiyatların istikrarlı seyretmesi durumunda hisse senedi endeksi vadeli fiyatlarının ertesi güne kayma gösterdiği görülmüştür.

Wei (2016) çalışmasında zaman serisi tahmini, sistem modellemesi, hisse senedi endeksi tahmininde, ANFIS'in basitleştirilmesini amaçlayan modellemeyi geliştirmiş ve geleneksel zaman serileri modellerine kıyasla daha kesin tahmin sonuçları üretmiştir.

Nagano (2016) Malezya, Endonezya, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden 2001-2013 döneminde temin edilen güvenlik ihraç verilerini kullanarak sukuk ihraççılarının konvansiyonel borç ve öz sermaye ihraççılarından ne kadar farklı olduklarını araştırmıştır. Sonuçta, gözlemlenen düşük finansal kısıtlamanın ve geçmiş değer öncesi hisse senedi fiyatlarının, ihraççının pazara erişilebilir olduğunu varsayarak sukuk ihraç etmeyi teşvik ettiğine kanıt bulunmuştur.

Smaouia ve Nechi (2017) 1995-2015 dönemini kapsayan tüm sukuk ihraç eden ülkelerden oluşan bir örnek kullanarak sukuk pazarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sukuk pazarının, finansal piyasa gelişimi, kurumsal kalite ve ekonomik büyümenin klasik belirleyicilerinin çeşitli önlemlerini kontrol ettikten sonra bile, ekonomik büyümeye elverişli olduğunu gösteren güçlü ve sağlam kanıtlara ve sukuk piyasalarının gelişmesinin, yatırım ve ekonomik büyümeyi tetikleyen dini kendi kendini dışlama olumsuz etkilerini ortadan kaldırarak finansal dahil olmasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

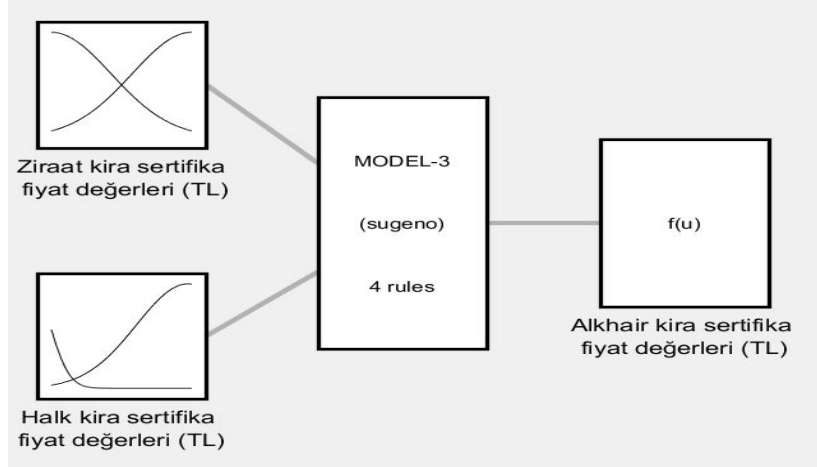
Yiğiter, Sarı ve Başakın (2017) çalışmalarında BİST’de işlem görmekte olan hisse senetlerinin kapanış fiyatları zaman serileri aracılığıyla bulanık mantık, yapay sinir ağları ve regresyon modelleriyle tahminini yapmışlardır. Yapılan analizlerle ANFIS modelinin diğerlerinden üstün olduğu tespit edilmiştir. Yapay sinir ağları ve bulanık mantık kullanılarak yapılan tahminlerin finansal olarak alınan kararlarda yatırımcıları bir adım ileriye taşıyacağı tespit edilmiştir.

III. Materyal ve Metod

A. Bulanık Mantık

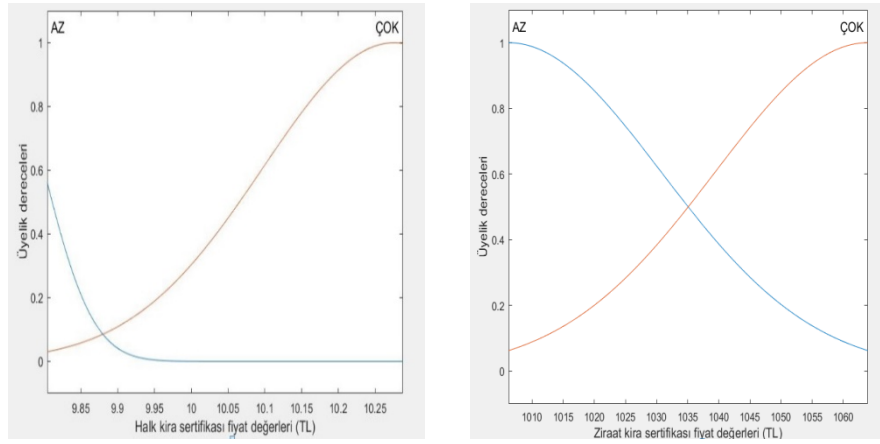
Bulanık mantığın ardındaki ana fikir, keskin sınırları kullanmak yerine yumuşak sınırlar kullanmaktır (Zadeh, 1965). Klasik küme teorisinde, bir unsur ya bir dizinin üyesidir ya da üyesi değildir. Aksine bulanık kümede, 0 ile 1 arasında değişen, farklı derecelerde üyelik dereceleri bulunmaktadır. Bu özellik, bulanık çıkarım sistemini çok esnek bir araç haline dönüştürmektedir. Bir bulanık çıkarım sistemi girişler ve çıkışlar arasında bir bağlantı kurmaktadır.

Sukuk alanında yapılan bu çalışmada, bir girdi ve bir çıktı, iki girdi ve bir çıktı ile bulanık çıkarım sistemi kullanılmıştır. Sistem konfigürasyonu Şekil-1’de gösterilmiştir. Bulanık çıkarım sistemi üyelik fonksiyonları, mantıksal işlemler ve IF-THEN kuralları gibi bir takım bileşenleri kullanmaktadır. Üyelik fonksiyonları, bir bulanık kümedeki bir elemanın üyelik derecesini tanımlamak için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, bir öğenin bulanık kümeye kısmi olarak dahil edilmesi üyelik işlevleri tarafından tanımlanmaktadır. Bulanık mantık yaklaşımında bu işlevler büyük önem taşımaktadır ve bu nedenle dikkatli bir şekilde atanmaları gerekmektedir. Üçgen şekilli, çan şekilli ve trapez şekilli, literatürde en çok kullanılan üyelik fonksiyonlardır. Üyelik işlevleri, düşük, orta ve yüksek bulanık kümeler gibi dilsel bulanık sözcükleri kullanarak adlandırılmaktadır (Şekil-2).



Şekil 1. Bulanık Çıkarım Sistemi Konfirigasyonu

Üyelik fonksiyonları bulanık IF-THEN kurallarının ağırlıklarını belirlemek için ve bu kurallar ise girdileri çıktılara bağlamak için kullanılmaktadır. Mamdani (1974) ve Takagi, Sugeno (1985) tarafından önerilen iki farklı çıkarım sistemi mevcuttur. Mamdani yaklaşımı sözel verileri işleyebilir ve sayısal verilerin olmadığı durumlarda çok yararlı olabilmektedir. Öte yandan Takagi-Sugeno yaklaşımı, çok sayıda sayısal veri mevcut olduğunda etkili olmaktadır. Bu çalışmada Takagi-Sugeno yöntemini kullanılarak modeller oluşturulmuştur.



Şekil 2. Girdi Değerleri Üyelik Fonksiyonları

Bulanık mantık yöntemleri bulanık kuralları kullanarak girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiyi tanımlamak için oluşturulmuştur. Yöntem, kullanıcıya varsayımlar yapmak yerine girdi verisinin belirsizliklerini dikkate almasını sağlamaktadır. Başarılı bulanık mantık modellemesi için birbirine bağlı dört basamak takip edilmelidir:

Adım 1- Bulanıklaştırma: Girdi değerleri birbirine müdahale eden üyelik işlevlerine (bulanık kümeler) dönüştürülür. Bu çalışmada girdi olarak tanımlanan değerler için Gauss biçimli ve trapez biçimli fonksiyonlar modele dahil edilmiştir. Bulanık kümelerin adlandırılması için düşük, orta ve yüksek gibi dilsel bulanık terimler kullanılır.

Adım 2- Bulanık Kuralları Oluşturma: Bulanıklaştırma işleminden sonra, kombine dilsel girdi bulanık kümeleri ile çıktı bulanık kümeleri arasındaki ilişkiler bir dizi IF-THEN kuralları kullanılarak oluşturulur. İfadeler kuralların 'öncül' parçası olarak anılır ve dilsel girdi bulanık kümelerini birleştirir. 'IF' ifadelerinden sonra gelen ifadeler, öncül parçaya dayalı uygun çıktı bulanık kümelerini içeren kuralların 'sonuçta' parçası olarak adlandırılır. Bulanık kurallar, uzman bilgi ve / veya sentetik verilerin oluşturulmasını gerektirir. Bu çalışmada sukuk verileri tahmini için 2 kural geliştirilmiştir (Tablo-1).

Adım 3- Çıkarım: Nihai çıktı bir çıkarım sistemindeki tüm kurallara dayandığından, bunları belirli bir şekilde birleştirmek gerekir. Toplama, her kuralın çıktısını tek bir

değere dönüştürmesine yardımcı olur. Çıkarım yöntemi ile şekillendirilmiş olan, her kuralın sonuç bölümünü basitçe toplanarak hesaplanır.

Adım 4- **Durulaştırma:** Son adım olarak, durulaştırma, birleştirilmiş çıktıları, ağırlıklı ortalamalarını kullanarak tek bir sayıya çevirir (Altunkaynak, 2010).

Jang (1993) tarafından önerilen uyarlamalı ağ tabanlı bulanık çıkarılma sistemi olan ANFIS yöntemi, hibrid bir öğrenme algoritması kullanarak üyelik fonksiyonlarının parametrelerini ve sonuç bölümünü optimize etmek için uygulanmaktadır. Bulanık model parametrelerini belirlemek için çeşitli yaklaşımlar önerilmiştir. Bu yaklaşımların birçoğu kümeleme teknikleri, genetik algoritmalar, gradyan iniş algoritmaları ve sayısal veriler kullanılmaktadır. Ancak Jang (1993), sinir ağı geri-yayılım öğrenme algoritmasının basit ve etkili yöntemlerini üyelik fonksiyonlarının parametrelerini belirlemek için kullanmıştır. Girdiler ve üyelik fonksiyonları bulanık çıkarım sisteminin solunda, çıktılar ve denklemler sağda görünmektedir. Bu parametreleri hesaplamak için MATLAB'ın bulanık mantık araç kutusu kullanılmaktadır.

Tablo 1. Model-3 Bulanık Mantık Kural Tabanı

Kural	Tanım
1)	Ziraat az ve Halk az ise Alkhair = Ziraat * -23 + Halk * 109.2 + 0.3067
2)	Ziraat az ve Halk çok ise Alkhair = Ziraat * 126.9 + Halk * 32.02 - 1.09
3)	Ziraat çok ve Halk az ise Alkhair = Ziraat * 280.3 + Halk * -26.11 - 2.475
4)	Ziraat çok ve Halk çok ise Alkhair = Ziraat * 0.50 + Halk * 46.56 + 0.1435

Takagi-Sugeno bulanık sistem için IF-THEN kontrol kuralları aşağıdaki şekilde verilmiştir:

R_r : EĞER($x_1 A_r^{(1)}, x_2 A_r^{(2)}, \dots, x_n A_r^{(n)}$) İSE $y_r = f_r(x_1, x_2, \dots, x_n)$ dir.

Denklemden bulunan $R_r = r$ 'nci kural, $A_r^{(1)}$ =dilsel üyelik fonksiyonunu, f_r =fonksiyon, y_r =çıktı değişkeni, x_n =girdi değişkeni ve n =girdi sayısını göstermektedir. Genel olarak Takagi-Sugeno algoritması aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır:

1. Her bir R_r ve y_i için f_i ler hesaplanır,

$$y_r = f_r(x_1, x_2, \dots, x_n) = b_r^0 + b_r^1 x_1 + \dots + b_r^n x_n \quad \text{Denklem [1]}$$

2. Ağırlıklar hesaplanır,

$$r_r = (m_1^r \wedge m_2^r \wedge \dots \wedge m_s^r) * R_r \quad \text{Denklem [2]}$$

Burada m_1, m_2, \dots, m_s r'nci kurala göre üyelik kesim değerini, R_r =olasılığı, \wedge = en küçükleme operatörünü vermektedir. Basit olması adına R_r bire eşitlenir.

3. Son olarak y çıktısı r_r ve y_r lerin ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanır.

$$y = \frac{\sum_{r=1}^n r_r * y_r}{\sum_{r=1}^n r_r} \quad \text{Denklem [3]}$$

B. Model Performansının Tespiti

Oluşturulan modellerin başarılı tahminler yaptığına dair göstergelerin kullanılması, tüm modelleme çalışmalarının en önemli parçalarından biridir. Bu çalışmada model başarılarının test edilmesinde hata kareleri ortalaması ve verimlilik katsayısı denklemlerinden yararlanılmaktadır. Hata kareleri ortalaması ve verimlilik katsayısının detaylı açıklamaları aşağıda verilmiştir (Nash ve Sutcliffe, 1970).

$$HKO = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (K_{gti} - K_{titi})^2 \quad \text{Denklem [4]}$$

$$VK = 1 - \frac{\left[\sum_{i=1}^n (K_{titi} - K_{gti})^2 \right]}{\left[\sum_{i=1}^n (K_{gti} - K_{gt})^2 \right]} \quad \text{Denklem [5]}$$

Denklemlerde bulunan K_{gti} = KSF değerlerinin gözlenen değerini, K_{titi} KSF değerlerinin tahmin değerini, n =veri sayısını ifade etmektedir. Hata kareleri ortalaması değerinin 0 yaklaşması modelin hatasının azalmakta olduğunu göstergesidir. Verimlilik katsayısı ise $-\infty$ ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bu değer 1 e yaklaştıkça modelin çok başarılı tahminler yaptığını belirtmektedir. Bu değer 0.5 den küçük olması zayıf bir tahminin olduğunu 0.8-1 arasındaki tahminlerin ise başarılı tahminler olduğunu belirtmektedir (Başakın, Özger ve Ünal, 2019: 758-759).

IV. Uygulama

Bu çalışmada sukuk alanında Türkiye' de işlem gören 4 şirketin Ziraat, Halk, Alkhair, Azimut 24.08.2016-04.08.2017 tarihleri arasındaki 252 adet günlük kira sertifikası fiyat değerleri (KSF) verisi kullanılmıştır. Şirketler arasında korelasyon matrisleri oluşturularak (Tablo-2) arasında en iyi ilişkinin bulunduğu üç şirketin verisi model çalışmaları için seçilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde Alkhair şirketi değerleri ile en yakın ilişkiye sahip şirketlerin 0.998 korelasyon değeri ile Halk ve Ziraat (KSF) olduğu görülmektedir. Ziraat ve Halk şirketinin kira sertifikası fiyat değerleri kullanılarak Alkhair şirketinin kira sertifikası fiyat değerleri tahmin edilmeye

çalışılmıştır. Ayrıca Ziraat ve Halk şirketi değerleri ile Alkhair şirketinin 1, 3 ve 7 gün sonra olması muhtemel değerleri öngörülmüştür. Bu özelliği ile çalışma sukuk alanında ve bulanık mantık yöntemiyle modellenmesi ile bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

Tablo 2. Sukuk Şirketleri Kira Sertifikası Fiyat Değerleri Değeri Korelasyon Matrisi

	Halk(KSF)	Ziraat(KSF)	Azimut(KSF)	Alkhair(KSF)
Halk(KSF)	1	0.998	0.844	0.998
Ziraat(KSF)		1	0.853	0.998
Azimut(KSF)			1	0.837
Alkhair(KSF)				1

Bulanık mantık sistemi ile toplamda 9 model oluşturulmuştur. Bu modeller Ziraat KSF değerlerinin girdi Alkhair KSF değerlerinin ise çıktı olduğu, Halk KSF değerlerinin girdi Alkhair KSF değerlerinin çıktı olduğu ve Ziraat KSF ile Halk KSF değerlerinin beraber girdi olarak kullanıldığı yine Alkhair KSF değerinin çıktı olduğu modelleri kapsamaktadır. Model tabloları aşağıda (Tablo-3) verilmiştir.

Tablo 3. ANFIS Model Tablosu

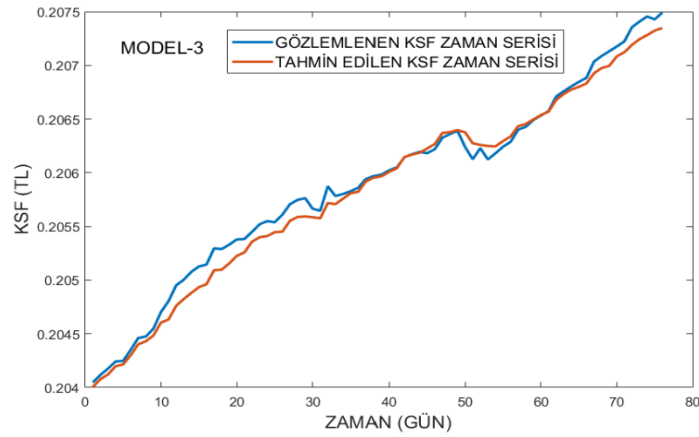
	Girdi	Yöntem	Çıktı
Model 1	$KSF_{Halk(t)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model 2	$KSF_{Ziraat(t)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model3	$KSF_{Halk(t)}, K_{Ziraat(t)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model 4	$KSF_{Halk(t-1)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model 5	$KSF_{Halk(t-3)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model 6	$KSF_{Halk(t-7)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model 7	$KSF_{Ziraat(t-1)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$
Model 8	$KSF_{Ziraat(t-3)}$	ANFIS	$KSF_{Alkhair(t)}$

Model 9	$KSF_{\text{iraat}(t-7)}$	ANFIS	$KSF_{\text{Alkhair}(t)}$
---------	---------------------------	-------	---------------------------

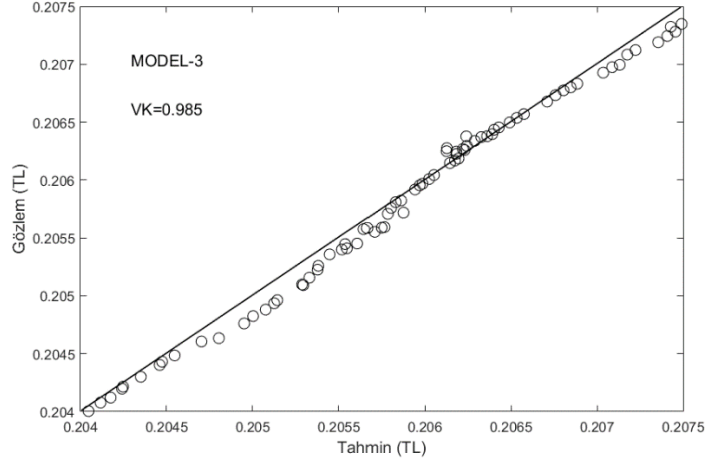
Modelleme çalışmalarında girdi değerlerini bulanıklaştırmak için gauss şekilli fonksiyonlar ve trapez şekilli fonksiyonlar kullanılmıştır. Üyelik fonksiyonunun seçimi için literatürde bir netlik olmadığı için üyelik fonksiyon tipi deneme yanılma yolu ile seçilmiştir. KSF modelleri sırası ile ilk yüzde 60'lık kısmı ile eğitilmiş ve kalan yüzde 40'lık kısmı ile test edilmiştir. Küme sayısı olarak 3 alt küme sayısı en iyi sonuçları veren alt küme sayısı olarak tespit edilmiştir. Alt küme sayısı artırılmış fakat test değerlerinin tahmininde başarı düşmüştür. Uygun küme sayısı 3 olarak belirlenmiştir. Uygulama kapsamında Alkhair KSF değerlerinin, 1, 3, 7 gün ileriye dönük tahminleri yapılmıştır.

V. Bulgular

Tahmin sonuçlarından en yüksek başarıya sahip modelin MODEL-3 olduğu görülmüştür. Verimlilik katsayısı ve hata kareleri ortalamaları değerlerine incelenirse, MODEL-3 0.985 VK ve 0.0111 HKO değeri ile yüksek başarıya sahip bir model olmuştur. MODEL-3'e ait dağılım grafikleri ve zaman serisi grafikleri Şekil-4'de verilmiştir. Ayrıca model sonuçları Tablo-4 de sunulmuştur.



a)



b)

Şekil 4. a)Tahmin edilen zaman serisi ve gözlemlenen zaman serisi grafik gösterimi, b)Tahmin-gözlem aşılım grafiği

Model-3’de dağılım grafiği incelendiğinde tahmin edilen değerler ile gerçekleşen değerlerin mükemmel model çizgisi olarak adlandırılan çizginin üzerinde dağıldığı görülmüştür. Mükemmel model çizgisi 1:1 doğrusu olarak da adlandırılmaktadır. Bu çizgi %100 başarıyı temsil etmektedir. Çizgi üzerinde seyreden dağılım “üst tahmin” çizgi altında seyreden dağılım “alt tahmin” ve çizginin tam üstünde gerçekleşen dağılım ise “uygun tahmin” değerlerini temsil etmektedir. Şekil-4 incelendiğinde bazı noktalarda alt tahmin ağır bassa da genel itibari ile ortalama olarak uygun tahmin dağılımı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. İleriye dönük yapılan tahminlerde, 3 gün sonrası için VK değeri 0.95, 7 gün sonrası için yapılan tahmin modelinde VK değeri 0.945 olarak gerçekleşmiştir. Gözlenen bu VK değerleri, gayet başarılı bir tahmin gerçekleştiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Bir hafta sonrası için yapılan tahminlerin başarılı sonuçlar verdiği gözlemlenmiş olup bu modeller sayesinde karar alma süreçlerinin daha da uzun süreli şekilde yapılabilmesinin önü açılmıştır.

Tablo 4. HKO ve VK Değerleri

	Girdi	Hata Kareleri Ortalaması (HKO)	Verimlilik Katsayısı (VK)
Model1	$KSF_{Halk(t)}$	0.0207	0,972
Model2	$KSF_{Ziraat(t)}$	0.0323	0.958
Model3	$KSF_{Halk(t)},$ $K_{Ziraat(t)}$	0.0111	0.985
Model4	$KSF_{Halk(t-1)}$	0.0282	0.962
Model5	$KSF_{Halk(t-3)}$	0.0485	0.935
Model6	$KSF_{Halk(t-7)}$	0.0898	0.827
Model7	$KSF_{Ziraat(t-1)}$	0.0329	0.956
Model8	$KSF_{Ziraat(t-3)}$	0.0353	0.95
Model9	$KSF_{Ziraat(t-7)}$	0.0281	0.946

VI. Sonuç

Bulanık mantık yöntemi kullanılarak sukuk kira sertifikası fiyat değerlerinin ileriye dönük tahmininin yapıldığı bu çalışmada, bulanık mantık yönteminin sukuk alanındaki kullanılabilirliği araştırılmış ve olumlu sonuçlar gözlenmiştir. Alkhair şirketinin KSF değerlerinin tahmini için aynı sektörde faaliyet gösteren 3 şirketten en iyi korelasyona sahip iki şirket seçilmiştir. Ziraat ve Halk şirketinin KSF değerleri kullanılarak Alkhair şirketinin KSF değerleri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Verilerin belirli oranda eğitim ve test değerlerine ayrıştırılması sonucu oluşturulan modeller ile 1,3 ve 7 gün ilerisi için tahminlerde bulunulmuştur.

Çalışma sayesinde verisi bulunmayan şirketlerin verilerinin tahmini ya da ileride olması muhtemel ekonomik hareketlilikler, aynı kulvardaki diğer şirketlerin ekonomik hareketliliklerinden tahmin edilebilecektir. Bu çalışma sukuk alanında araştırma yapmak isteyen araştırmacılara ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Farklı

yöntemlerin bulanık mantık yöntemine adapte edilmesi ile oluşturulabilecek yeni çıkarım sistemleri ile ekonomik karar verme süreçleri hızlanabilir ve yatırımcıların daha düşük riskler ile alış veriş yapmalarının önü açılmış olacaktır. Bağımsız değişkenlerin devreye sokularak oluşturulacak modellerin ise başarıyı büyük oranda etkilemesi düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Accounting and auditing organization for islamic financial institutions (AAOIFI), *Accounting, Auditing and Governance Standards*, 2010.
- Altunkaynak, A. (2010). A predictive model for well loss using fuzzy logic approach, *Hydrological Processes*, 24(17), 2400-2404. doi:10.1002/hyp.7642.
- Arundina, T., Omar , M.A. ve Kartiwi, M. (2015). The predictive accuracy of sukuk ratings; multinominal logistic and neural network inferences, *Pacific-Basin Finance Journal* 34, ss.273-292.
- Başakın, Eyyup. E.; Özger, Mehmet; Ünal, Necati. E. (2019). Gri Tahmin Yöntemi ile İstanbul Su Tüketiminin Modellenmesi. *Politeknik Dergisi*, 22(3), 755-761.
- Cheng, H. C., Cheng, W. C. ve Wang W. W. (2008). Multi-attribute fuzzy time series method based on fuzzy clustering, *Expert Systems with Applications* 34 , ss. 1235-1242.
- Chu, H. H., Chen, T. L., Cheng, C. H. ve Huang, C. C. (2009). Fuzzy dual-factor time-series for stock index forecasting, *Expert Systems with Applications* 36, ss. 165-171.
- Hassan, M. R., Ramamohanarao, K., Kamruzzaman, J., Rahman, M. ve Hossain M. M. (2013). AHMM-based adaptive fuzzy inference system for stock market forecasting, *Neurocomputing* 104, ss.10-25.
- Hazine Müsteşarlığı, Hazine Finansman Programı:2015 Yılı Gelişmeleri Ve 2016 Yılı Öngörülleri, [https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Duyuru-Listesi-Sayfasi.\(05.10.2017\)](https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Duyuru-Listesi-Sayfasi.(05.10.2017))
- Huang, K. ve Yu, H. K. (2005). A type 2 fuzzy time series model for stock index forecasting, *Physica A* 353, 19 March, ss. 445-462.
- IIFM, *Sukuk Report 1 st Edition*, 2010
- Jang, J. S. R. (1993). Anfis - adaptive-network-based fuzzy inference system, *Ieee Transactions on Systems Man and Cybernetics*, 23(3), 665-685.
- Kim, K. ve Han, I. (2000). Genetic algorithms approach to feature discretization in artificial neural networks for the prediction of stock price index, *Expert Systems with Applications* 19, ss. 125-132.
- Kim, M. J., Han, I. ve Lee, C. (2004). Hybrid knowledge integration using the fuzzy genetic algorithm: prediction of the Korea Stock Price Index,

Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management 12, Published online in Wiley Inter Science, ss. 43-60.

- Kimoto, T., Asakawa, K., Yoda, M. ve Takeoka, M. (1990). Stock market prediction system with modular neural networks, *IJCNN International Joint Conference on San Diego*, ss. 1-6
- Liu, H.T., ve Wei, M.L. (2010). An improved fuzzy forecasting method for seasonal time series, *Expert Systems with Applications 37*, ss.6310- 6318.
- Majhi, B. ve Anish C. M. (2015). Multiobjective optimization based adaptive models with fuzzy decision making for stock market forecasting, *Neurocomputing 167*, ss.502-511.
- Mamdani, E. H. (1974). Application of fuzzy algorithms for control of simple dynamic plant. *Electrical Engineers, Proceedings of the Institution of, 121*(12), 1585-1588. doi:10.1049/piee.1974.0328.
- Nagano, M. (2016). Who issues sukuk and when?: An analysis of the determinants of islamic bond issuance, *Review of Financial Economics 31*, ss. 45-55.
- Nan, G., Zhou, S., Kou, J. ve Li, M. (2012). Heuristic biivariate forecasting model of multi- attribute fuzzy time series based on fuzzy clustering, *International Journal of Information Technology & Decision Making*, Vol. 11, No. 1, ss. 167- 195.
- Nash, J. E., and Sutcliffe, J. V. (1970). "River Flow Forecasting through Conceptual Models. Part 1: A Discussion of Principles." *J. Hydrol.*, 10 (3), 282–290.
- Shuaa Capital, *Analysis of the Sukuk Market*, 2007.
- Smaouia, H. ve Nechi, S. (2017). Does sukuk market development spur economic growth?, *Research in International Business and Finance 41*, ss. 136-47.
- Sun, B., Guo, H., Karimi, H. R., Ge, Y. ve Xiong, S (2015). Prediction of stock index futures prices based on fuzzy sets and multivariate fuzzy time series, *Neurocomputing 151*, ss.1528-1536.
- Takagi, T., & Sugeno, M. (1985). Fuzzy identification of systems and its applications to modeling and control. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, SMC-15*(1), 116-132.

- Yiğiter Ş.Y., Sari S.S. ve Başakın E.E. (2017).Hisse senedi kapanış fiyatlarının yapay sinir ağları ve bulanık mantık çıkarım sistemleri ile tahmin edilmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol.7, pp.1-22
- Yu, T. H. K. ve Huarng K. H. (2010). A neural network-based fuzzy time series model to improve forecasting, *Expert Systems with Applications* 37, ss. 3366-3372.
- Wang, C. C. (2011). A comparison study between fuzzy time series model and ARIMA model for forecasting Taiwan Export, *Expert Systems with Application* 38, ss9296-9304.
- Wei, L. Y. (2016). A Hybrid ANFIS model based on empirical mode decomposition for stock time series forecasting, *Applied Soft Computing* 42, ss. 368-376.
- Wong, H. L., Tu, Y. H. ve Wang C. C. (2010). Application of fuzzy time series models for forecasting the amount of Taiwan Export, *Expert Systems with Applications* 37, ss.1465-1470.
- Zarandi, M. H. F., Hadavandi, E. ve Turksen, I. B. (2012). A hybrid fuzzy intelligent agent-based system for stock price prediction, *International Journal of Intelligent Systems*, Volume 27, Issue 11, November, ss. 947-969.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8(3), 338-353. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KÖKSAL, T. (2021). Dijital Dünya'da 'Suretsiz Toplum'. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1249-1259.

Dijital Dünya'da 'Suretsiz Toplum'

Tuba KÖKSAL^(*)


Öz: Teknolojinin gelişmesi ile birlikte toplumun içinde bulunduğu dönemde, insanların sahip olduğu imkan toplumsal yapıda yeni ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İletişim teknolojilerindeki yeniliklerin insanların gündelik hayatının pek çok alanında etkili olmasıyla birlikte, bunların çeşitli toplumsal ve psikolojik etkileri de gözlemlenmektedir. Teknolojik gelişmeler beraberinde dijital dünyanın yaygınlaşmasına ve kolaylıkla ulaşılabilir olmasına neden olmaktadır. Bu durum, insanları gündelik hayatta dijital sanal bir ortamda yaygınlaşan, toplumun her kesimini zaman ve mekandan bağımsız bir biçimde kapsayan, yeni medya olarak da adlandırılan bir iletişim biçimine sevk etmektedir. Bireylerin dijital ortamlarda farklı uygulamalar aracılığıyla katıldıkları bu iletişim ortamı beraberinde dijital kimlikleri ortaya çıkarmaktadır. Yeni iletişim ortamları küresel ağlar aracılığıyla hızlı iletişim özelliği taşımaktadır. Burada ortaya çıkan farklılaşmanın toplum ekseninde görünürlük kazandığı alan, sosyal paylaşım ağlarıdır. Sosyal medyanın da etkin olarak kullanıldığı bu dijital ortamlar kullanıcılara özgür bir ortam sunmakla beraber; dijital platformların gelişim süreci içerisinde insanlar kendilerini daha rahat ifade edebilmek için yeni etkileşim ve ifade biçimleri geliştirmektedirler. Sosyal medya uygulamalarının sahibi olan şirketlerin veri toplayıcılığı bir yerde göz ardı edilerek, gerçek kimlikleri kullanmadan insanların fikirlerini özgürce ifade edebildiği bir ortam vadedilmektedir. Bu sanal özgürlük ortamı gerçek kimliklerin kullanılmadığı ve insanların istediği rollere bürünebildiği, kendilerini belirli bir yere kadar sınırlamadan ifade edebildiği bir dijital dünyada; insanların 'suretsiz toplum' birlikteliğine dönüşmesine imkan sağlamaktadır. Bu makale ile; ilk defa kullanılan 'suretsiz toplum' kavramını ilgili literatür aracılığıyla tanıtmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suretsiz toplum, sosyal medya, dijital toplum, dijital sosyalleşme

“Faceless Society” in Digital World

Abstract: With the development of technology, the opportunities that people have today cause the emergence of new relationships in the social structure. As innovations in communication technologies are effective in many areas of people's daily lives, various social and psychological effects are also observed. Technological developments cause the digital world to become widespread and easily accessible. This situation leads to a form of communication, also called new media, which is gradually becoming widespread in daily life and covers all segments of society independently of time and space. This communication environment, in which individuals participate through different applications by digital means, reveals digital identities. New communication environments have the feature of fast communication through global networks. The area where the differentiation emerging here gains visibility on the axis of society is social networks. These digital environments, where social media is also used effectively, provide users with a free environment; in the development process of digital platforms, people develop new forms of interaction and expression to express themselves more easily. Social media promises an

^{*}) Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, (e-posta: koksalt7@gmail.com)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9367-7317>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

environment where people can freely express their ideas without using their real identities, ignoring the data collection practices of the companies. This virtual freedom environment in a digital world, where real identities are not used and people can assume the roles they want as well as express themselves without limiting themselves to a certain extent, allows people to transform into an unity referred to as "faceless society". With this article; it is aimed to introduce the concept of "faceless society", which is used for the first time, through the relevant literature.

Keywords: Faceless society, social media, digital society, digital socialization

Makale Geliş Tarihi: 11.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.951045

I. Giriş

Dijital dünyadaki iletişim ortamı her geçen gün yeniden şekillenmekte; yeni durum ve ortamlara karşılık gelecek kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makalede kavram tanıtımı yöntemi ile 'suretsiz toplum'un tanımlanması hedeflenmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle şekillenen ve kullanıcıların her geçen gün yeni özellikleri ile tanıştığı sosyal medya; zaman ve mekân mefhumundan uzak, gerçek kimlik sunumunun zorunlu olmadığı, gündemlerin gün içerisinde herhangi bir kritere bağlı olmadan sadece ortamdaki etkileşimin ön planda olmasıyla değişebildiği dijital dünyanın; 'Suretsiz Toplum'u karşılayan bir yapıyı ifade ettiği söylenebilir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde 'Suret' varlığın görünen yanı, beş duyu ile algılanan yönü, yol, tarz, görünüş, biçim olarak genel manada ifade edilmektedir. Yaygın kullanımı olarak yüz, çehre, resim, yazı veya resmin kopyası olarak kullanılmaktadır (TDK). Dijital dünya yapısı gereği duyarlar ile algılamanın, yüz yüze etkileşimin dönüştüğü ve değiştiği yeni bir iletişim ortamı olarak gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Sosyal medyaya gerçek kimliklerini paylaşmayan kullanıcılar açısından bakıldığında; bu 'suretsiz iletişim' ortamı çeşitli nedenlerle kullanılabilen ve sosyal medyanın özgür iletişim ortamını oluşturduğu savını bu yönüyle desteklemektedir. Bu makalede amaçlanan, dijital sosyoloji bağlamında sosyal medya araştırmalarına olgu ve kavramsal çerçevede katkı sunmaktır. Ayrıca sosyal ilişkilerin önemli bir parçası olan suretin dijital ortamda ilişkilerin sürdürülmesi sırasında nerede bulunduğu bakılarak; 'Suret ortadan kalktı mı?' yoksa 'Dijital ortam için yeni bir biçimde mi üretildi?' gibi sorulardan yola çıkarak suretsiz toplum betimlemesi yapılmıştır.

II. Toplum ve Suret

Toplum; ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 2009: 732). Toplum, indirgenemez fizik birimi olan sosyal kişilerin oluşturduğu temel ve işlevsel gruplardan oluşmaktadır. Toplum, grup üyeliklerine dayanan, politik olarak örgütlenmiş en geniş birlik (Aksoy, 2013: 64) olarak da ifade edilmektedir. Gerhard Lenski'nin sosyokültürel evrim modeline göre toplumlar, değişmekte olan teknolojiye göre farklılık göstermektedir (Macionis, 2015: 104). Bu bağlamda küresel çapta teknoloji aracılığıyla dijital iletişim ortamlarının yaygınlaşmasıyla dijital topluma dönüşüm hızla gerçekleşmektedir. Küresel sosyal ağlar

aracılığıyla toplumsal etkileşim boyut değiştirmekte ve bu değişimin yansımaları sosyal hayatın her alanında var olmaktadır. İnsanlar içinde buldukları gerçekliği sosyal etkileşim yoluyla kendi iradeleri ile yeniden şekillendirip yorumlamaktalar ve bu durum gerçekliğin sosyal inşası olarak tanımlanmaktadır. Sosyal etkileşim, gerçeği inşa eden karmaşık bir anlaşma olarak nitelendirilebilir. Gündelik hayattaki pek çok durum birden fazla anlaşmayı içermektedir. Ancak insanların olayları nasıl gördüğü ve olaylar karşısındaki tutumları bireysel geçmişlerine, ilgilerine ve niyetlerine göre şekillenmektedir (Macionis, 2015: 142). Her ne kadar bireysel özellikler toplumsal etkileşim içerisinde önemli olsa da; insanlar mekan, amaç ve niyetlerine uyacak biçimde kendilerini toplum içinde var etme yolunu seçmektedirler. İnsanlar gündelik hayatta dahil oldukları ortamları niyetleri doğrultusunda, gerçeklikleri şekillendirerek biçimlendirirler. Toplumbilim, hiçbir bireyin tek başına olmadığı ve de olamayacağından hareket ederek; kişiler veya grupların karşılıklı etki ve tepki yoluyla anlaşabileceği gibi toplumbilimin en merkezi iddiasında bulunmaktadırlar (Arık, 2014: 47).

Toplumda iletişim eksenli etkileşim süreci dijitalleşme ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Önceleri yüz yüze iletişimin ağırlıklı olduğu bir dünyadan, dijital uygulamalar aracılığıyla insanların gerçek kimliklerini gizleyebilecekleri bir iletişim ortamına geçiş sağlanmıştır. İnsanların karşılıklı olarak konuştukları, mimiklerini, surat(suret)/yüz ifadelerini takip edebildikleri, görünüşleri ile hafızalarındaki benzerleri ile statülerini konumlandırabildikleri bir durumdan; dijital kimlikler aracılığıyla zaman ve mekan kısıtlaması olmadan, gerçek kimliklerini istedikleri kadar gösterebilecekleri ya da gizleyebilecekleri bir iletişim ortamına geçiş sağlanmaktadır. İnsanlar yüz yüze konuşurken; kendisine mesaj iletilen taraf, geri bildirim de denilen kendisine iletilen mesaja tepkisini, mesajla ilgili fikir ve kanaatini ya da cevabını doğrudan karşı tarafa iletebilmektedir. Ayrıca geribildirim; ses tonu, yüz ve vücut hareketi, duruş şekli gibi herhangi bir fiziksel cevap şeklinde de olabilmektedir. Yüz yüze iletişimde mesaj alışverişinin gerçekleştiği taraflar hem niteliksel, hem de niceliksel açıdan belirli ve sınırlı olmakta ve mekanik (Arık, 2014: 178) yahut dijital bir başka ara mekanizma olmadan iletişim gerçekleşmektedir.

III. Suretsiz Toplum

Zygmunt Bauman 'moda'yı açıklarken insanların kitlelere dahil olma isteğinin nedenlerine değinerek; zıt tutku ve arzular, bir gruba ya da topluluğa ait olma duygusu, kazanma arzusu olarak bu duyguları ifade etmektedir. İnsanda bulunan bireysellik ya da orijinallik duygusu kazanma isteği, bir aidiyet hayali ve bağımsızlık hayali, toplumsal desteğe olan ihtiyaç ve otonomluk talebi, herkes gibi olma isteği ve beraberinde biricik olma (Bauman, 2015: 24-25) talebi gündelik hayattaki pek çok insan hareketini açıklayan duygular olarak ifade edilmektedir. Bu tezat durumlar, insanın güvenlik arayışı için toplumla bir arada olma isteği ile özgür olup bırakıp gitme isteğinin sosyal medya kullanıcılarında gerçek kimliklerini yansıtmadan çevrimiçi platformlarda bulunmaları ile açıklanabilir. Sosyal medya kullanıcılarının gerçek kimliklerini gizlemeleri ya da yansıtmamaları; güvenli bir ortama duyulan ihtiyacın sıkıcı olarak nitelenebilecek sonuçlarından kaçmanın ya da özgür bir biçimde paylaşım yapabilmeyen, internet ortamında

rahat bir biçimde gerçek kimliğinden uzak bulunabilme halinin cazibesi olarak ifade edilebilir. Diğer bir anlatımla, sosyal medya yüz yüze iletişimin aksine; işi zorlaştıran, gerçek kimlikle iletişim kurmanın zorluklarını ortadan kaldırmaktadır. Ne kadar gerçekçi olursa da internet; doğası ve mevcut yapısı gereği sanal kimlik oluşturmaya müsait bir ortamdır. Gerçek kimlikler sosyal medya ortamında maskelenmeye uygundur (Çalışır, 2014: 183). İnsanlar özgür ve güvende olduklarını düşündükleri ortamlarda bulunmayı tercih ederler. Sosyal medya platformlarının her geçen gün daha fazla insan tarafından kullanılmasının nedenlerinin başında özgür olma fikrini desteklemesi gelmektedir. Her ne kadar bu söylem sosyal medya uygulamalarının sahibi şirketlerin inisiyatifi ile şekillenmiş olmasıyla birlikte, herhangi bir uluslararası geçerliliği olan sözleşmelerle dünya genelinde onaylanmamıştır.

Dijital dünyanın genişlemesiyle elde edilen imkanlar gündelik hayatın pek çok alanında olduğu gibi tüketim alışkanlıklarında da etkilerini göstermektedir. Dijital ortamlarda sadece eşya alışverişi yapılmamaktadır. Dijital sosyal ağlar aracılığıyla insan birçok duygusunu da yeri geldiğinde tüketmekte ve bir yerde Jean Baudrillard'ın ifade ettiği gibi 'oluşturduğu simülarklarla mutluluğun konmasını beklemektedir' (Baudrillard, 2010: 23). Melanezyalı yerliler hayran kaldıkları gökyüzünden geçen uçakların kendilerine doğru inmediklerini görünce benzerlerini yeryüzünde dallar ve sarmaşıklardan inşa ederler ve gece aydınlatacakları toprak parçasının sınırlarını çizerler. Baudrillard burada hakim olan düşünceyi; tüketimi yöneten büyümlü bir düşünce olarak ifade etmektedir. Bunu aynı zamanda gündelik hayatı yöneten mucizevi bir zihniyet olarak da sunmaktadır. Bu bağlamda sosyal medyada yaşananlar da; nesnelerin kendilerinin verdiği tatminler, simülakr uçaklara, Melanezyalıların düşünce yapılarına benzer biçimde ifade edilebilir. Tüm bunlar ve sıradan tatmin duygusu gündelik hayatın sıradanlığını beslemektedir (Baudrillard, 2010: 23). Görünürde dijitalleşme ile birlikte gündelik hayat pek çok yönden değişime uğramaktadır. Bununla beraber sosyal bir varlık olan insanın duygu ve düşüncelerini ifade etme isteği değişmemektedir. Dijital araçlar aracılığıyla kodlarla ifade edilebilen duygular ve hayat tarzları görünür olmasıyla birlikte; bunların sosyal medya ve dijital ortamlarda paylaşımı biçim değiştirebilmektedir. Önceleri insanların çeşitli kalıplarla ve rollerle ifade ettikleri hayat tarzları dijital sosyal ağlar vasıtasıyla suretsiz bir kimlik ile kendilerini ifade etmeye olanak tanımaktadır.

Sosyal medya kullanıcılarının çeşitli nedenlerden dolayı gerçek kimliklerini yansıtmadan sosyal medya ağlarında paylaşım yaptıkları gözlemlenmektedir. Bu durum, Şerif Mardin'in 'Mahalle Baskısı' ile Elisabeth Noelle-Neumann'ın 'Suskunluk Sarmalı' ile ifade ettiklerini; dönmüşen gündelik hayatın dijital hayatta yeni tezahürü olarak ve bu bağlamda yeni bir kavramla ifade ettiğim 'Suretsiz Toplum' biçiminde anlamlandırılabilir. Neumann'a göre; dışlanma korkusu insanları sürekli olarak hangi görüşlerin, davranışların ve tercihlerin kabul edildiğini, hangilerinin onaylanmadığını belirleyebilmek için çevrelerini gözlemlemek durumunda bırakmaktadır. Bu nedenle insanlar, diğer insanların kendileri hakkındaki düşüncelerini kontrol edebilmek amacıyla çeşitli stratejilere başvurduklarını ifade eder. İnsanlar azınlıkta olduklarına inandıkları zaman görüşlerini paylaşmada daha dikkatli davranıp, kimi zaman da susmayı tercih ederler (Özçetin, 2018: 127). Sosyal medya eksenli bir iletişim ortamıyla birlikte, dijital kimliklerin kullanıldığı dijital toplumun varlığı gündelik hayatın olağan akışında bulunmaktadır. 'Suretsiz Toplum' kavramı da bu sosyal medya eksenli dijital dünyadaki iletişim ortamında kullanıcıların gerçek kimliklerini diledikleri gibi gizleyebilmelerine karşılık

gelmektedir. Dijital teknoloji ve buna bağlı uygulamalar aracılığıyla insanlar gerçek kimliklerinden, fiziksel özelliklerinden, yaşadığı toplumdaki bağımsız olarak sosyal medyada kimlik inşa edebilmektedir. Böylece insanlar gerçek düşüncelerini ve duygularını daha rahat ve baskı altında hissetmeden sosyal medya ortamında gerçek suretlerinden ve kimliklerinden uzak paylaşım yapabilmektedirler.

IV. Dijital Toplum

Dijital kelimesi genellikle bilgi teknolojileri ile ilgili bir kavram yerine sıfat olarak kullanılmaktadır (Edwards, 2020: 13). Teknolojik gelişmeler ve değişimler bireyleri, toplumları, iktidar yapılarını ve ekonomiyi dönüştürmektedir. Bu değişim 'Dijital Dönüşüm' olarak adlandırılmaktadır. Bu dönüşüm kalıpları yıkmadan ama değiştirerek, kendine özgü bir dil ve teknik kullanarak sürekli güncellenmektedir. Medya da teknolojik gelişmelere bağlı olarak dönüşmekte ve 'yeni medya' kavramı ile genel olarak adlandırılmaktadır (Yeğin, 2020: 1).

Geçtiğimiz son otuz yıl içerisinde, internet başta olmak üzere yeni medya teknolojileri etkin bir şekilde gündelik hayatın vazgeçilmez bir ögesi haline gelmiştir. Özellikle vatandaşların Web 1.0 ve Web 2.0 uygulamalarını aktif bir şekilde kullanmaları onları dijital dünyanın içine çekmektedir (Fermanoğlu, 2019: 91). Dijital internet erişimine açık cihazların, dünyayı saran World Wide Webin, bulutsal bilişimin, ucuz hafızalama ve depolama aygıtlarının, algoritmaların, sosyal medyanın, toplanan bilgilerin ve mobil uygulamaların birlikteliği ile (Edwards, 2020: 15) toplumların değişimine ve mevcut iletişim biçimlerinin dönüşümüne neden olmaktadır. Yeni medya ve iletişim teknolojilerinin insanların gündelik hayatlarına etkileri sonucunda toplumsallaşma süreçlerinin, çevrimiçi olarak da adlandırılan sanal ortamlarda yeniden inşa edildiği süreçler olağan hale gelmektedir. İnsanların sanal dünyalarda teknolojinin ve internetin imkânları ile her geçen gün daha fazla zaman geçirmesi ise bu sürecin giderek hızlanmasına ve insan hayatının her alanında etkin olmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle dijitalleşme günümüz toplumları üzerinde en etkili olan, yaşam pratiklerini ve hayata bakışı değiştirerek dönüşüme uğratan bir süreç olarak, sosyal bilimcilerin (Övür, 2020: 8) yeni araştırma konuları arasına girmesine neden olmaktadır. Tüm sosyal medya platformlarına bakıldığında; insanlar arası ilişkilerin zamandan münezzeh unsurları gibi düşünülen birçok yönü internet ve aracı olduğu teknolojiler vasıtasıyla (Edwards, 2020: 75) yeni bir boyuta evrilmiştir. 2019 Aralık ayı itibarıyla Covid-19 virüsü nedeniyle ilan edilen pandemi süreci; toplumları bir taraftan dijital dünyaya adaptasyona zorlarken, diğer taraftan dijital ortamda sosyalleşmelerine ve sosyal ağlar üzerinden oluşturdukları kimliklerle kendilerini ifade etmelerine zemin hazırlamaktadır.

Dijital toplumun başlangıcını 1980'lerin ortalarında kişisel bilgisayarların insan hayatına girmesi ile başladığı söylenebilir. World Wide Web 1989 senesinde bulunmasıyla, 1994 senesinden itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. 2001 senesinden itibaren pek çok önemli platform ve cihazların ortaya çıkmasıyla sosyal hayata büyük etkiler gözlemlenmektedir. Wikipedia ve iTunes 2001'de, LinkedIn 2003'te, Facebook 2004'te dijital ortam ve internet vasıtasıyla yayına başlarken, Reddit, Flickr ve Youtube 2005, Twitter ise 2006 senelerinde paylaşımına açılmıştır. Akıllı telefonlar ilk olarak 2007 senesinde satışa sunulurken

aynı sene Tumbler uygulaması da devreye girmiştir. Müzik paylaşımlarının yapıldığı Spotify uygulaması 2008 senesinde başlamıştır. Bu yılları izleyen 2010 senesinde ise Instagram ve tablet bilgisayarlar gündelik hayata dâhil olurlarken, 2011 senesinde ise Pinterest ve Google+ uygulamaları dijital hayat genişlemiştir (Lupton, 2015: 2). Tüm bu gelişmeler çerçevesinde; dijital medyanın teknolojinin yenilikleri ile şekillenmesinin yanında içerik olarak medya kültürünün farklı alanlarını da yansıttığı söylenebilir. Kökeni 1960'lara dayanan alternatif medya ve fanzinlerin tezahürü bugün sosyal medya platformlarında gözlemlenebilmektedir. Alternatif medya genel olarak hem konu hem de formata göre değişiklik göstermekle birlikte ortak özellikleri bulunmaktadır. Düşük bütçeli ve genelde bir kişi tarafından yayına hazırlanmaktadır ve yerel, ulusal ya da küresel konularda farklı görüşlerin ifade edildiği alan olarak konumlanmıştır (Bennett, 2013: 142). Sosyal medya bu minvalde farklı bakış açılarının kolaylıkla ifade edilebildiği yeni bir iletişim ortamı olma özelliğini teknolojik imkanlarla daha etkili bir biçimde geliştirebilmektedir.

Devletler, kurumlar ve bilgi akışları dijital sistemler üzerinden işleyişlerini sürdürmektedirler. Web 1.0 ile başlayan sadece kullanıcının tek tarafı bilgi alabildiği internet teknolojisi, web 2.0 ile kullanıcıların sadece bilgi alan konumunda değil bilgi veren, bilgi üreten ve ürettikleri içeriklerle var olup kendini tanımlayan bir dünyanın kapıları açılmıştır. Web 2.0 karşılıklı bilginin paylaşılması, web üzerinde verilerin kayıt altına alınması, kullanıcılar arasındaki etkileşimi belirginleştiren internet temelli web teknolojisidir. Kullanıcıların web üzerinde ortaklaşa kullandıkları bilgileri birbirleriyle paylaştıkları ağa web 2.0 teknolojisi denir. Web 3.0; yapay zekâyla birlikte internet aracılığıyla teknolojik aygıtları kullanan kişilerin duyguları, istekleri, beğenileri, ilgi alanları gibi konular takip edilerek veriler oluşturulmakta ve bu veriler aracılığı ile toplumu ilgilendiren konular ve kurumlar etkilenecek şekilde şekillenmektedir (Lupton, 2015: 9). Kullanıcıların gündelik hayatta dijital araçları internet temelli kullanmaları aracılığıyla uygulama sağlayıcıları aracılığıyla işlenen verilerin farklı uygulamalar ile insanlara çeşitli biçimlerde geri dönmesi olarak ifade edilebilir. Web 4.0 yerel disklerin kullanılmadığı tamamıyla sanallaştırma üzerine kurulu web teknolojisidir. Ufuk Gözübüyüköğlü'nün (2021) ifadesiyle; *Web 3.0 tam anlamıyla uygulanıp kullanılmaya başlanmadan ve kullanıcılar Web 3.0 kavramını benimseyemeden, Web 4.0 hakkında çeşitli çalışmalar yapılmaya başlandı bile. Web 4.0 teknolojisinde yapay zeka ve "Zenginleştirilmiş Gerçekçilik" (Augmented Reality) teknolojisi ön planda belirlemeye başladı.* 2016 yılı itibarıyla Japonya'da temellendirilen insan odaklı teknoloji olarak da nitelendirilen web 5.0 teknolojisi gündelik hayatta yer almaya başlamaktadır. Web 5.0 ile ifade edilmek istenen; teknoloji insana yönelik bir tehdit değil, insan için tasarlanmış bir yardımcı olarak algılanmalı görüşüdür. Japon Ekonomik Organizasyonlar Federasyonu tarafından hazırlanan çalışma, Toplum 5.0 felsefesi ışığında gelişmesi beklenen ekonomi ve sosyoloji reformunu geniş kitlelere anlatmayı amaçlamaktadır. Söz konusu çalışma ilk insanın doğuşundan bugüne kadar olan süreci bölümlere ayırarak günümüze kadar olan süreçte toplumları: Avcı Toplum (Toplum 1.0), Tarım Toplumu (Toplum 2.0), Endüstriyel Toplum (Toplum 3.0), Bilgi Toplumu (Toplum 4.0), ve Akıllı Toplum (Toplum 5.0) olarak beşe ayırıyor. İnsanlığa odaklanmış olmasına rağmen, Toplum 5.0, ekonomik kalkınmayı dengelemek ve sosyal sorunları çözmek amacıyla, öncülüğü bilim ve teknoloji inovasyonunun üstlendiği yeni bir topluma işaret etmektedir (Endüstri, 2021).

Günümüzde dijitallik bir kültür işareti olarak görülmekle birlikte; dijitallik modern yaşamın sınırlarını çizerek diğerlerinden ayıran yapay dokuları ile anlamlama ve iletişim sistemlerini de kapsamaktadır. Dijital kültür, çeşitli bileşenleri önce modern kapitalizmin açılımlarına bir cevap olarak beliren ve sonra yirminci yüzyılın ortalarındaki savaşların beraberinde getirdiği taleplerle bir araya gelen tarihsel durumlara koşullu bir fenomendir. İkinci Dünya Savaşı elektronik dijital iki bileşenli(binary) bilgisayarların çıkmasına neden olan katalizör, soğuk savaş da dijital kültürün gelişerek bugünkü haline ulaşmasını sağlayan bağlamdır. Teknoloji dijital kültürün gelişiminde rol oynayan kaynaklardan biridir. Diğerleri; bilgi ve bilgi sistemleri hakkında yapılan tekno-bilimsel tartışmalar, öncü sanat, karşı kültür ütopyacılığı, eleştirel kuramlar gibi çeşitli alt kültürel oluşumlar da bulunmaktadır. Bu farklı unsurlar da bilgisayar gibi soyutlama, kodlama, öz-düzenleme, sanallaştırma ve programlama dijital anlamda alt başlıkların ürünleridir. Dijital kültür bu unsurların arasındaki karmaşık ve diyalektik etkileşimlerin (Gere, 2018: 18-20) ürünü ve sonucu olarak ifade edilmektedir.

Dijital toplumda dijital kültür, dijital kimlikler aracılığıyla oluşmaktadır. Dijital toplum, sanal dijital kimliklerin en az gerçeği kadar önemli olduğu hatta kimilerine göre dijital kimliğin daha öne çıktığı bir toplumdur. Gerçekte ne olduğundan ziyade sanal dünyada ne olduğunun ve nasıl görüldüğü, sanal kimliklerin nasıl yönetildiğinin önem kazandığı bir (Övür, 2020: 16) dijital toplum ortamı gözlemlenmektedir. Bu durum yeni teknolojik imkanlar aracılığıyla gelişen dijital dünya sayesinde mümkün olmaktadır. Bireyler akıllı telefon, dijital kamera ve sosyal medyadan kaçınılmaz bile içlerinde buldukları sosyal hayatta bu araçları kullananlarla birlikte kendi bilgi ve rızaları olmasa dahi gündelik hayatlarına dâhil etmek durumunda kalabilmektedirler. 2009 yılında Google'ın yönetim kurulu başkanı Eric Schmidt müşterilerinin özel alanları ile ilgili görüşlerini: *'Kimsenin bilmesini istemediğiniz bir işi yapmayacaksınız.'* biçiminde ifade etmiştir (Aust & Ammann, 2019: 181). 2020 Covid-19 Pandemi süreci herkese dijital hayatın kaçınılmaz oluşunu göstermesi açısından önemli bir örnek olay olarak ifade edilebilir. Sosyal izolasyon nedeniyle insanlar gündelik yaşamlarının büyük bir bölümünü dijital ve sanal ortamlarda geçirmektedirler. Öğrenciler dijital uygulamalar aracılığıyla sanal sınıf ortamlarında derslere katılmakta, pek çok meslek grubu internet ve dijital ağlar aracılığıyla çalışmalarını sürdürebilmekte ve Covid-19 pandemisi nedeniyle gündelik yaşamın dijital ortamlara örtüştüğü alan artmakta ve insanların dijital ortamlara katılımı hızlanmaktadır.

V. Sosyal Medyada 'Dijital Sosyalleşme'

Modern toplumun içinde bulunulan son döneminde sahip olunan teknolojik bilginin ortaya çıkardığı ivme ile toplumsal ilişkilerde yeni bir yapı gözlemlenmektedir. İletişim teknolojilerindeki değişim, toplumsal ilişkilerde sanallık olarak adlandırılan yeni toplumsallık biçimini ifade etmektedir. Bireylerin sanal ortamda oluşturdukları ve sosyal medya kullanıcıları tarafından 'profil' olarak kavramsallaştırılan bireysel özellikler; dijital kimlik olarak ortaya çıkmaktadır. Birey kendisinin oluşturduğu profil ile diğer ağ kullanıcıları ile etkileşim ve iletişim içinde olması yeni bir sosyallik imkânı sunarken aynı zamanda mekânsal anlamda bir yenilik de üretmektedir. Sanal alan olarak adlandırılan yeni mekanlarda, profil sahipleri kendi bireysel farklılıklarını ağ teknolojilerinin imkanları çerçevesinde 'özgürce' ortaya koymaktadırlar. Daha geniş perspektifte bakıldığında; bireylerin kendilerine sınırları çizilmiş

‘sınırsız’ algıladıkları dünyada benzer durumlar sergiledikleri görülmektedir (Ertürk, 2017: 73-74).

Yeni iletişim ve sosyal medya araçları; iletişim başta olmak üzere hayatın neredeyse tüm alanlarında kullanılmaya başlanmasıyla ilgi alanlarını doğrudan etkileme gücüne sahip olmaya yönlendirmiş bulunmaktadır. Yeni iletişim biçimi toplumsal yapı içinde şekillenirken aynı zamanda toplumsal yapıyı da şekillendiren bir düalizm söz konusu olmaktadır. Bu düalizm içinde yeni ilişki ağı, yaşama biçimi ve alışkanlıkları; dijital eksenli sosyalleşme platformu ve süreci başta olmak üzere yeni sosyolojik durumları ortaya koymaktadır (Şentürk, 2017: 25). Dijital toplumsallığın artması ile birlikte, semantik Web olarak adlandırılan, yapay zekanın aktif olarak rol almaya başladığı ve kullanıcı bireyle bütünsel bir etkileşim yapısı kuran Web 3.0 ile birlikte sosyal yaşamın simüle edilebildiği sanal ortamlarda bireyin saatlerce zaman geçirmesi mümkün hale gelmektedir (Bayrak & Yeğin, 2020: 34). Böylece birey kimi zaman içinde bulunduğu Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya ortamlarını sosyalleşme aracına dönüştürebilmektedir. Sosyal medya ortamı ve sosyal ağ siteleri modern insanın kendini görünür kıldığı ve benlik temsilini gerçekleştirdiği (Bal & Coşan, 2018: 104) modern bir sahne haline günümüzde dönüşmüştür. Andrew V. Edwards, insanlar arası ilişkilerin birçok yönüyle internet ve onun doğurduğu, aracı olduğu teknolojiler tarafından paramparça edildiğini ifade etmektedir. Gerçek olmayan adlarla pek çok insanın bir kişiye ya da şirkete veri yüklemekle nihayetlenen ortamda karşılaştıkları kişileri gerçek kişiler ve arkadaşlar olarak kabul ettikleri görülmektedir. Mesaj yazmanın konuşmanın yerine geçmesi gibi, pek çok insani hallerin etkilendiği nüfus alanının büyük kısmı silikon bir çipin içindeki elektrona devredilmiş (Edwards, 2020: 75) olduğu ifade edilmektedir.

Yeni medya; cep telefonları, kameralar ve bilgisayarlar ile internet bağlantılı iletişim biçimlerini tanımlamaktadır. Yeni medya formlarının gündelik hayatın doğası üzerine de önemli etkileri bulunmakta; kamusal ve özel alan arasındaki sınırları bulanıklaştırarak farklı bölgelerde ve dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanlar arasında daha hızlı iletişim biçimlerine imkân tanımaktadır. İnternet kullanımı; müzik, film ve spor gibi konular hakkında bilgi alışverişi için fan sitelerinin kurulmasından, küresel olarak yayılmış yeni toplumsal hareketler ve kendin yap politikasını güden diğer gruplar arasında kadar yerel ötesi haberleşme ve etkileşim alanına imkân tanımaktadır (Bennett, 2013: 145).

Sosyal paylaşım ağlarının bireyin kimlik oluşum sürecinde yarattığı farklılıklar ve bununla ilişkili olarak sosyalleşme sürecine olan etkileri yaşamın her alanında gözlemlenmektedir. İletişim ortamlarının küresel çapta yayılım göstermesi ve etkileşim niteliğini kazanmasıyla oluşan farklılaşmanın birey ölçeğinde en net görünürlük kazandığı alan sosyal paylaşım ağlarıdır. Sosyalleşme sürecinin bir parçası olan ve yarattığı etkilerle sosyalleşme tanımını dönüşüme uğratan bu mecralar, kimlik düzleminde oldukça önemli etkiler yaratmışlardır. Bireyin kimlik inşasında, kendini tıpkı Maslow’un pramidinde yer alan saygınlık katmanına erişmek için toplumda kendine nasıl bir yer aradığını görmenin yolu sosyal paylaşım ağları olabilmektedir. Bununla birlikte beğenilme ihtiyacının ifşası niteliğindeki paylaşımları; küresel eksende bireyin yaşam tarzına intikal edenler ve mahremiyet algısı üzerinde de şekillendirici etkilere sahiptir. Kimlik üzerindeki tüm etkileri toplumsal alanda da yansıma yaparken, paylaşımın bu denli olduğu bir ortamda gerek ideolojisini yayma, gerekse toplumu gözetim altında tutma perspektifleriyle iktidar ile yakından ilişkilidir (Şahoğlu, 2013: 1054).

Neumann 'Suskunluk Sarmalı Kuramı'nda toplumun ortak uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlamak ve toplumdaki ihraç etmekle tehdit ettiği 'dışlanma korkusu', insanları sürekli olarak hangi görüşlerin, davranışların, tercihlerin kabul edildiğini hangilerinin onaylanmadığını belirleyebilmek için etraflarını gözleme ve kestirimlerde bulunma durumlarında bırakmaktadır. İnsanlar çevrelerini dikkatle gözlemler, diğer insanların ne düşündüğünü, eğilimlerinin neler olduğunu anlama çabasındadırlar. Görüşlerinin, toplumun geri kalanıyla uyum içerisinde olduğunu düşündüklerinde; gerek özel gerekse kamusal alanda konuşmalarına daha fazla katılırlar ve rozetler, çıkartmalar ya da özel kıyafetlerle kendilerini daha sık ifade ederler. Azınlıkta olduklarını düşündüklerinde ise daha dikkatli davranarak susmayı tercih ederler. Susmaları, toplum içerisinde olduklarından daha zayıf görünmelerine yol açar. Suskunluğun kendini yeniden üreten bir sarmala dönüşmesine neden olur (Özçetin, 2018: 125). Yeni medya ortamında kullanıcılar, bilgi taarruzunun baskısı altında kaldıklarını ve yeni medya ortamında bulunmaktan veya kendilerini kaybetme hissine karşı tedirginliklerini ifade etmektedirler (Neuman, 2018: 141). Sosyal medyada gerçek kimliklerinin istenilen özelliğinin gizlenilebilmesi kullanıcılar açısından rahat ve özgür bir iletişim ortamı olarak değerlendirilebilmektedir. Bireyler dijital ortamlarda zayıf yönlerini gizleyebilirken, güçlü olarak düşündükleri özelliklerini ön plana çıkarabilmektedirler. Tüm bu gelişmelere bakıldığında; teknolojik donanım nedeniyle gerçeğin simülasyonunun çok başarılı olabilmesi zaman içinde, simüle edilenin gerçeğin yerine geçmesine yol açabilmektedir. Bu durum ise Baudrillard'ın bahsettiği gibi 'sahte gerçekler'in oluşumuna ortam hazırlamaktadır. Yeni medya gerçeği simüle ederek; yaratabildiği sanal gerçeklik, bireyin olmak isteyip olamadığı kimliklere kavuşmalarını, yapmak isteyip yapamadıklarını gerçekleştirmelerine aracı olabilmektedir. Bu durum yüzeysel olarak özgürleşme olarak değerlendirilse de bu özgürlüğün gerçekliği tartışılır (Tosun, 2013: 114).

VI. Sonuç

Dijital dünya ile bağlantılı pek çok dijital içerik, platform, oyun, sosyal medya vb. uygulamalara bakıldığında oluşturulan dijital kimliklerin gerçek hayattaki kimliklerden bağımsız olduğu görülmektedir. Kullanıcı adı olarak da ifade edilen bu dijital kimlikler bir yerde bireylerin internet ortamında rahat hareket edebilmelerine de imkân tanımaktadır. Sosyal medya ortamlarında özgür olma fikri çok yaygın bir biçimde paylaşılmaktadır. Sosyal medya ortamında kullanıcılar için paylaşımlar kişisel kriterlere göre olmaktadır. Kişisel geçerliliği olan paylaşımların seçilmesi ve sunulması ortak bir kural ve beklenti olarak ortaya çıkmaktadır (Schmidt, 2016: 53). Bu durum sosyal medya platformlarında belirli bir izleyiciye, takipçiye sahip olma ve beğenilme ya da paylaşımların başka kullanıcılar tarafından yeniden yayınlanması ile desteklenmektedir. Dijital platformlarda başka kullanıcılar tarafından desteklenme arzusu, platformların günümüzde başlıca motivasyon kaynakları arasında bulunmaktadır.

Sosyal medya ortamında bir arada bulunan insanların, Erving Goffman'ın 'Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu'nda (1959) bahsettiği yüz yüze etkileşimde olduğu gibi; fiziksel olarak bir arada olduklarında birbirlerinin hareketlerini karşılıklı olarak etkiledikleri (Marshall, 2009: 835) bir durum söz konusu değildir. Mekân olarak çok farklı ortamlarda bulunan insanlar

farklı teknolojik iletişim araçlarının yardımıyla bir araya gelebilmektedir. Diğer taraftan kullanıcılar istenilen rollere bürünebilmenin konforunu da yaşayabilmektedirler.

Dijital dünyanın kullanıcı sayısının her geçen gün artmasının nedenleri arasında bulunan zaman ve mekândan soyutlanmış gerçek kimliklerin gizlenebildiği rahat iletişim ortamının çekiciliğidir. Goffman'ın sahne ve toplumsal etkileşim arasındaki analogisinde; tüm toplumsal etkileşim içinde, bir tiyatral performans içinde ön bölge ve arka bölgeden bahseder (Ritzer & Stepnisky, 2018: 76). Gündelik hayatta bireyler; sergileyecekleri performanslara göre sahne gerisinde, arka bölgede rollerine hazırlanırlarken, sosyal medya ortamında gerçek kimliklerinden uzak; tarz, biçim, görünüşlerini ve kimliklerini büyük ölçüde ifade eden 'suret'lerini sunmadan paylaşım yapabilmenin rahatlığını yaşayabilmektedirler. Kimi zaman toplum tarafından dışlanma korkusu ya da takipçileri tarafından beğenilme isteği gibi durumlar; bireyleri her an fikir iklimlerini yeniden değerlendirmeye sevk etmektedir. Bu değerlendirmenin sonuçları, kamu önündeki davranışları ve özellikle de fikirlerin açıkça ifade edilmesini ya da gizlenmesini etkilemektedir. Günümüzde sosyal medya gerçek kimliklerini yansıtmadan bireylerin gerçek duygu ve düşüncelerini paylaşarak kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamaktadır (Maigret, 2011: 255). Bu durum bir taraftan özgür bir alan olarak nitelenen sosyal medya ortamının, çeşitli nedenlerle güvende hissetmenin tezahürünü dijital dünyada gerçek kimliklerin kullanılmadığı 'Suresiz Toplum'a dönüşmesine olanak sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Aksoy, E. (2009). Toplum ve Kültür. *Sosyolojiye Giriş* (İ. Çapçioğlu, H. Beşirli, Eds.). Grafiker.
- Arık, C. (2014). *İletişim Sosyolojisi Kuramsal Temeller*. Derin.
- Aust, S., ve Ammann, T. (2019). *Dijital Diktatörlük* (Çev. E. Yücel, H. Yılmaz). Hece.
- Bal, Z. E., ve Coşan, D. (2018). Tek Ebeveynli Ailelerin Çocuklarında Sosyal Medya Kullanımı ve Yalnızlık Duygusu, *Dijital Çağda İletişim* (S. Gezgin, Ed.). Eğitim.
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim Toplumu* (Çev.: H. Deliceçaylı, F. Keskin). Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, (Çev.: İ. Çapçioğlu, F. Ömek). Atf.
- Bayrak, T., ve Yeğin, D. (2020). Korona Günlerinde Üniversite Öğrencilerinin Yaşadığı Sanal Ortam Yalnızlığı Sendromu. *Dijital Toplum* (A. Övür, Ed.). Der.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve Gündelik Hayat* (Çev.: N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Kara). Phoenix.
- Çalışır, G. (2014). Sosyal Medyada Benlik İnşası, Sunumu ve Tüketimi, *Dijital İletişim Etkisi Uluslararası Akademik Konferans Bildiri Kitabı*, 176-185.
- Edwards, A.V. (2020). *Dijital Her Şeyi Yok Ediyor* (Çev.: M.Yener). Siyah Kitap.
- Endüstri 4.0 (2021, 3 Mart). <https://www.endustri40.com/endustri-4-0dan-toplum-5-0a/>
- Ertürk, D. (2017). Dijital kimliği sınırlı düşünmek. *Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi*, 5(9), 73-85. Çizgi.

- Fermanoğlu, Ö. M. (2019). *Yeni Medya*. Nobel Akademik.
- Gere, C. (2018). *Dijital Kültür* (Çev.: A. Akın, ve N. Pembecioğlu). Salon.
- Gözübüyüköğlü, U. (2021, 15 Mayıs). Web 1.0, web 2.0, web 3.0, web 4.0, web 5.0 nedir. (<https://bilgibilimi.net/web-1-0-web-2-0-web-3-0-nedir/>)
- Lupton, D. (2015). *Digital Sociology*. Typeset in Bembo by Refine Catch Limited.
- Macionis, J.J. (2015). Günlük Yaşamda Sosyal Etkileşim, *Sosyoloji* (Çev.: V. Akan, Ed.). Nobel.
- Macionis, J.J. (2015). Toplum, *Sosyoloji* (Çev: T.Tacoğlu). Nobel.
- Maigret, E. (2011). *Medya ve İletişim Sosyolojisi* (Çev. H. Yücel). İletişim.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.: O. Akınhay, D. Kömürçü). Bilim ve Sanat.
- Neuman, W.R. (2018). *Dijital Fark* (Çev.: G. Metin). The Kitap.
- Övür, A. (2020). Dijital Topluma Geçiş ve Yansımaları Üzerine Eleştirel Bir Bakış, *Dijital Toplum* (A. Övür, Ed.). Der.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları*. İletişim.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2018). *Modern Sosyoloji Kuramları* (Çev.: H. Hülür), De Ki.
- Schmidt, J.H. (2016). Twitter ve Kişisel Kamuların Doğuşu *Twitter ve Toplum* (K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, Eds.). Epsilon.
- Şahoğlu, T.C. (2013). *Sosyalleşme ve kimlik inşası ekseninde sosyal paylaşım ağları*. XV. Akademik Bilişim'xx13, vol.1., pp.1047-1055
- Şentürk, Ü. (2017). *Yeni Toplumsal Bir Metin Olarak İnternet*. Çizgi.
- Tosun, B.T. (2013). Sanal Gerçeklik Özgürleştiriyor mu?, *Yeni Medya'da Demokrasi* (A. Algül, N. Üçer, Eds.). Litera Türk.
- Türk Dil Kurumu Sözlük, (2021, 2 Mayıs). *Sözlük*. [https://sozluk.gov.tr/?kelime=suret%20almak%20\(veya%20%C3%A7%20%B1karmak](https://sozluk.gov.tr/?kelime=suret%20almak%20(veya%20%C3%A7%20%B1karmak)
- Yeğin, D. (2020). Yeni Normal Dünya Düzeni, *Dijital Toplum* (A. Övür, Ed.). Der.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

İNCE, A. R. (2021). Association Analysis Between Airline Destinations. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1260-1289.

Association Analysis Between Airline Destinations

Ali Rıza İNCE (*)

Abstract: This study aims to contribute to the strategic decisions of airline companies in determining of their destinations. Using the data of 617 airlines, it was tried to investigate whether there are rules of association between the companies' destinations. Through the analysis made with two different data sets, the rules of association were sought considering both all the destinations and the foreign destinations of the companies. In the analysis of all destinations, 197 rules could be produced with 90% and above confidence level. In the analysis between the companies' foreign destinations, 200 rules with 100% confidence level could be produced. It is presented as a suggestion that airlines can benefit from these rules in their destination planning.

Key Words: Strategic management, destination planning, data mining, association rules

Jel Codes: M10, L10, L93

Havayolu Varış Noktaları Arasında Birliktelik Analizi

Öz: Bu çalışma ile havayolu şirketlerinin varış noktalarını belirleme konusundaki stratejik kararlarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. 617 havayolu şirketine ait veriler kullanılarak, şirketlerin varış noktaları arasında birliktelik kurallarının olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. İki farklı veri seti ile yapılan analizlerle hem tüm varış noktaları, hem de şirketlerin yurt dışı varış noktaları dikkate alınarak birliktelik kuralları aranmıştır. Tüm varış noktaları ilgili analizde %90 ve üzeri güven seviyesinde 197 kural üretilebilmiştir. Şirketlerin yurt dışı varış noktaları arasındaki analizde ise %100 güven seviyende 200 kural üretilebilmiştir. Havayolu şirketlerinin varış noktaları planlamalarında, bu kurallardan yararlanabilecekleri, bir öneri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stratejik yönetim, destinasyon planlama, veri madenciliği, birliktelik kuralları

Jel Kodları: M10, L10, L93


Makale Geliş Tarihi: 30.04.2021


Makale Kabul Tarihi: 26.05.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.930684

I. Introduction

One of the important strategic decisions made by airlines is to determine which destinations they will fly to. These decisions significantly affect the success,

*) Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü (e-posta: arince@cumhuriyet.edu.tr)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4653-3091>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate® for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

competitiveness and sustainability of airlines as well as their profits. Decision makers on destination selection receive support from areas such as operations research, spatial planning and economics. Operations researchers use techniques that can be used to minimize the total cost of one or several destinations and maximize total revenues, while economists use regression models to measure the impact of choices. Beyond such analytical studies conducted over a limited number of destinations, the introduction of a synthesist approach that takes into account all destinations of all airlines may play a facilitating role in companies' decision making processes. With this study, it has been tried to assist the airlines' decision making processes on evaluating existing destinations and determining new destinations. Data mining techniques were used to achieve this goal.

With the association rules which is a data mining technique, it is possible to examine the destinations of the airlines currently operating in the market, and as a result, also possible to determine whether there is a rule and pattern among its behaviour of competitors. Association rules mining is a data mining issue that can be defined as revealing interesting rules from big data collections (Margahny and Shakour, 2006).

Data mining is utilized to provide preliminary information required for decision support systems for the area studied by discovering the information in the databases (Fayyad et al., 1996: 38). With data mining, it is possible to reveal the trends and behavior patterns required for decision support systems for businesses to make more effective decisions (Inan, 2003). Data mining where it is possible to discover information based on data analysis from different perspectives, can find application in a wide range of fields including subject titles; advertising, bioinformatics, database marketing, fraud detection, e-commerce, health, security, web, financial forecasting etc.. (Jain et al., 2011: 2793).

In this study, it was tried to investigate whether there are association rules between destinations using data from 617 airlines. The study consists of five parts. In the first part, the techniques and literature summary used in determining the airline destination, in the second part, data mining, Association Rules and Apriori algorithm were discussed, and in the third part, information is given on dataset and method. In the fourth part, the application was conducted with the data of 617 airlines, and in the last part, the result is given.

II. Literature Summary

Choosing a destination for airlines is both a strategic and a tactical decision. It strategically affects very important decisions, from the services that the airline company will offer to its customers, to the factors that significantly affect the company's cost structure, such as the selection of aircraft to be used. The choice of destination involves the evaluation of unexpected route opportunities offered by the market environment, such as bankruptcy, withdrawals or agreements with others, as a tactic. For this reason, destination selection of the airlines is the most important decision they make along with fleet planning and program development (Beloba et al., 2009: 168-169).

Airline companies use two different methods, such as network optimization or network analysis model, when they decide on destinations. These models allow optimization and evaluation on one or more variables (Sha et al., 2015).

The network analysis approach includes models used to estimate network evolution, such as Song et al (2014)'s guess model and Kotegawa (2012)'s machine learning algorithms. Many different approaches are used in the network optimization approach.

The most common optimization approach used in airline route selection is to consider decisions that maximize profit or traffic flow as integer programming problems (SHA et al., 2015). Jaillet et al (1996), Lederer and Nambimadom (1998), Sha et al (2015) have adopted this kind of approach for profit maximization, designing capacitated networks and routing problems.

Unlike traditional operations research optimisation problems which deal with a single objective function to be optimised over a set of feasible solutions, Multiple-Criteria Decision-Making (MCDM) refers to making decisions in the presence of multiple, usually conflicting and non-commensurable criteria (Zanakis et al., 1998; Belton and Stewart, 2002).

MCDM includes specific techniques such as AHP, ANP and TOPSIS are mostly used for the problems in the aviation industry (Dožić, S. 2019). Numerous authors (Hsu and Wen, 2002; Chang and Lee, 2010; Lu and Liu 2014; Lee et al., 2016; Chang et al., 2017; Deveci et al., 2017; Yilmaz et al., 2018) have also used the Multi-Criteria Decision-Making method in airline destination selection.

In these approaches, researchers have used many criteria. Airports, and especially airport infrastructure which has high quality infrastructure (eg. more than 3000 meters of runway, comfortable departure and arrival services, etc.) are an important criterion on determining the destinations of airlines (Bieger & Wittmer, 2006).

Martin and Roman (2004) reported that the factors affecting the network structure of an airline are the number of hubs, potential traffic in hub cities, the location of the hub to minimize flight costs, good airport facilities and the strategy of competitors.

In addition, there are many criteria that LCCs use in destination selection. These are good passenger facilities, low airport charges, simple terminals, quick turnarounds, accessibility and rapid check-in facilities (Barrett, 2004); high demand for LCC traffic, a positive economic forecast (Scheers, 2001); accessibility (Humphreys and Francis, 2002); convenient slot times, spare airport capacity (Calder, 2003); number of hubs, potential traffic at the hub cities, location of the hub in order to minimize flying costs, good airport facilities, good weather facilities and strategy of competitors (Martin and Roman, 2004), competition between both airports and airlines (Gillen and Lall, 2004); lower turnaround times and increased punctuality (Lawton, 2002); aeronautical charges (Francis et al., 2003); unit costs, unit revenue or yields, and achieving the load factors (Doganis, 2006); customers, competition, suppliers, and market potential (Lu and Liu, 2014); city population, GDP and trade relations, potential passengers, number of

transit and business passengers, airport unit passenger revenue, competitiveness index, number of competitors flights, distance and cost, touristic and business customer flow, seasonality (Deveci et al., 2017).

Many studies have been carried out on destination selection using the specified approaches and criteria. In these studies;

O'Kelly (1987) proposed a formulation to create several hubs based on passenger interactions between cities from 10 to 25.

Teodorovic et al. (1994) developed a model based on fuzzy set theory where they used fuzzy logic to determine flight options for flight in the first part and used fuzzy linear programming to determine flight frequencies on route options in the second part. In this model, whose purpose is to design an airline network and determine flight frequencies, the estimated number of passengers between city pairs is used as the basic input data.

In their study they conducted in 1998, O'Kelly and Bryan have demonstrated that current hub location models can choose the most appropriate hub locations and allocations, based on the assumption that combining passenger flows on interhub links will result in reduced travel costs. The model they recommended which is more reliable representation of the reality of hub and spoke networks, more explicitly models the scale economies generated on the interhub links.

Lederer and Nambimadom (1998) analyze network and schedule choice affect airline cost which are important to maximize airline profit using an "idealized" model that permits derivation of analytic. They concluded that in some cases like small distance between cities, high demand rates and small number of cities, direct service is optimal in other cases hub and spoke is optimal.

Janic and Reggiani (2002) used three Multiple-Criteria Decision-Making (MCDM) methods, including TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to the Ideal Solution), AHP (Analytic Hierarchy Process) and the SAW (Simple Additive Weighting) to the problem of the selection of a new hub airport for an airline. In their study, twelve performance criteria such as population, per capita income, airport size, generalised surface access cost, quality of passenger service in the airport terminal, the airline costs of operating the 'renovated' air route network, the average cost of airport service, airport capacity, the incumbent's market share, utilisation of airport capacity, the airport-induced delay, the environmental constraints are defined as relevant for the location of a new hub.

A survey was carried out by Warnock-Smith ve Potter (2005) to rank the most important airport choice factors for LCCs. According to this, high demand for LCC services, quick and efficient turnaround facilities, convenient slot times, good aeronautical discounts are the most important choice factors for selecting an airport for LCCs.

A Multi-Objective Programming model which contains airport performance objectives just like cost, revenue, and passengers was used to identify and select a best central airport and its connecting airports providing optimal performance by Chang and Lee (2010).

Sha et al (2015) used integer programming to model for an airline's decision on adding and deleting routes which affect the network topology of air transportation and its future evolution.

Sha et al. (2016) presented an approach based on the discrete choice random-utility theory to select a route. By this approach, it is possible to identify air transportation networks, determine choice sets, and compare and validate developed discrete choice models.

Chang et al. (2017) also applied the multi-objective programming model to build a long-haul route selection model to find the best flight routes between Taiwan and the US. Two objectives, maximizing the total revenue and minimizing the total costs of the selected routes are included in the model.

Deveci et al. (2017) used an interval type-2 fuzzy TOPSIS method to select a new route from five different destinations and used a multi-criteria decision-making (MCDM) method to identify new route's practicality and feasibility. According to them MCDM approach is a useful method for selecting potential airports for route analysis.

Yilmaz et al. (2018) used analytical network process method that specific criteria considered and accomplished as multi-criteria decision-making problem to provide an optimal alternative for flights.

Chang et al. (2019) used a compromise programming method to find potential destinations for airlines. They had tried to select direct flight routes using framework which maximizing total revenue and minimizing total cost.

III. Data Mining, Association Analysis and Apriori Algorithm

Data mining is part of the overall process for discovering information in databases as data search science and technology to discover models and patterns that were previously unknown. In today's world, these databases contain a large amount of information. The availability and abundance of this information make data mining very important and necessary (Rokach and Maimon, 2008). Data mining is the analysis of (usually large) observational datasets to find unexpected relationships and summarize data in new ways that are both understandable and useful. The relationships and summaries obtained from a data mining study are often called models or patterns (Hand et al., 2001: 6). Data mining is the process of identifying and extracting hidden patterns and information from databases and data warehouses. There are various algorithms and tools that can be used for this purpose (Parack et al., 2012).

Data mining techniques such as Association Rules, Clustering, Decision Trees have to overcome a large amount of information, which is a difficult and time consuming

situation (Kantardzic, 2003: 169). The Association Rules technique has been developed in the field of computer science, but has been applied in areas such as market basket analysis (which measures the relationship between the products that a particular customer buys) and web click analysis (which reveals the relationships between the pages frequently clicked by a visitor for a website). In general, the aim is to underline the groups of parts that often occur together in a group of operations (Giudici and Figini, 2009: 90,91). In other words, the Association Rules are the determination of the relationship and associations among the special values of the variables in large data sets. This technique enables analysts and researchers to reveal hidden patterns in large data sets (Nisbet et al., 2009: 126). The goal of association mining is to discover relationships between variables in a dataset containing a large number of variables. This may be to try to find out which variables are strongly related to a particular variable that is most interesting or to try to discover which relationships are strongest between both variables (Baker, 2010).

With widespread use in various fields such as telecommunication networks, market and risk management, inventory control, (Kotsiantis and Kanellopoulos, 2006), association rules have become a widely researched area and therefore faster algorithms are presented. Some of these are Apriori based algorithms or Apriori modifications (Margahny and Shakour, 2006).

Apriori algorithm has become a standard approach in association rules mining. It was first introduced by Agrawal and Srikant (1994). The algorithm starts with a dataset containing transactions and aims to create product sets that have at least the threshold set by a user. In the algorithmic process of Apriori, an element of the 'k' length 'X' set is common to see if every 'X' subset that has the 'k' length is also frequent. This evaluation causes the search area to be significantly reduced and provides computational rule discovery at a convenient time. Confidence is basically the accuracy of the rule and Apriori is used to list rules (Nahar et al., 2013).

The basic steps of the Apriori algorithm are as follows (Webb, 2003):

```

Apriori Algoritması
F1 = {Common product sets with 1 element};
For (k= 1; Fk ≠ ∅; k++) do begin
    Ck+1 = apriori-gen (Fk); // New candidates
    for all transactions t ∈ Database do begin
        Ct = subset (Ck+1, t); // Candidates in t
        For all candidates c ∈ Ct do
            c.count ++;
        End
    Fk+1 = {c ∈ Ck+1 | c.count ≥ minimum support}
End
End
Answer UkFk;

```

There are two important basic measures in association rules: support and confidence. Since the database is large, support and confidence thresholds are often predefined by users to leave rules that are not very interesting or useful (Kotsiantis & Kanellopoulos, 2006). The support value and confidence level are numerical values and some numerical terms must be determined to define them. Let D be the database of transactions, N is the number of transactions in D . Each D_i process is a set of products. Let $\text{support}(X)$ be the ratio of transactions involving the X product set:

$$\text{Support}(X) = \frac{|\{I \mid I \in D \wedge I \supseteq X\}|}{N}$$

I is an element set and $|\cdot|$ also shows the number of elements of the set. The support value of a association rule is the ratio of the transactions where both the previous and the next are present, to the total number of transactions. The value of confidence is the rate of transactions involving the previous, but also the following. Support and trust values for $A \Rightarrow C$ association are as follows (Webb, 2003):

$$\text{Support}(A \Rightarrow C) = \text{Support}(A \cup C)$$

$$\text{Confidence}(A \Rightarrow C) = \frac{\text{Support}(A \cup C)}{\text{Support}(A)}$$

If the support value is high enough (if transactions represent a random sample from the same data distribution as future transactions), the level of confidence is a reasonable estimate of the probability that any future transaction involving the first side of the rule will also include the second side of the rule (Webb, 2003). Another value other than the support and confidence used in the association rules is the “lift” value. Lift value is calculated as follows:

$$\text{Lift}(A \Rightarrow C) = \frac{\text{confidence}(A \Rightarrow C)}{\text{support}(C)}$$

If the result of the transaction is less than 1, the fact that A is seen has a negative correlation on the seeing of C ; If it is greater than 1, it means that seeing A has a positive correlation on seeing C , which means that seeing one is related to seeing another. If the lift value is 1, it means that the two sides are independent from each other (Taş, 2018: 37-38).

IV. Data Set and Method

In the study, airline data obtained from web resources was used. Association rules mining were made using these data. In this context, 43,707 lines of data belonging to 617 airlines were transformed using Excel macros and a data warehouse was prepared.

The data warehouse is the sum of the subject-oriented, time variant and non-updatable data used in management decision supports. The data warehouse is a commodity, real, dimensional and clustered data and a process manager that enables people to make decisions and provide appropriate information (Bose et al., 2009: 190). A fully trained set was used in the study.

V. Application

3.7.2 version of Weka program was used in the study. Weka program is an open source software. This program supports the algorithm of many classification, clustering and Association Rules.

In the study, the association rules were sought considering both all the destinations and the destinations outside the airline's own country. Apriori algorithm was used in both analyzes. In the analysis of all destinations, 197 rules could be produced with 90% confidence level. These results are presented in Table 1. In the analysis between the airline companies' destinations outside their own countries, 200 rules with 100% confidence level could be produced. These rules are presented in Table 2.

According to the results presented in Table 1 and Table 2, the left side of the "=>" sign in the rules produced with the Apriori algorithm is the first condition of the rule; the right side shows the second condition. Conf. in the rule gives the level of confidence. At the end of the rule, there is a lift value. In the tables below, the rules produced with both data sets are given.

Table 1. Rules Created for All Destinations

1. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 SanFrancisco_SFO=1 146 ==> LosAngeles_LAX=1 146 <conf:(1)> lift:(7.09)
2. Seattle-Tacoma_SEA=1 146 ==> LosAngeles_LAX=1 144 <conf:(0.99)> lift:(6.99)
3. SanFrancisco_SFO=1 162 ==> LosAngeles_LAX=1 158 <conf:(0.98)> lift:(6.91)
4. Melbourne_MEL=1 164 ==> Sydney_SYD=1 158 <conf:(0.96)> lift:(7.84)
5. Amsterdam_AMS=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 152 <conf:(0.96)> lift:(5.3)
6. Brussels_BRU=1 Madrid_MAD=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 152 <conf:(0.96)> lift:(5.3)
7. Barcelona_BCN=1 Brussels_BRU=1 156 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 150 <conf:(0.96)> lift:(5.3)
8. Barcelona_BCN=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 154 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 148 <conf:(0.96)> lift:(6.14)
9. Amsterdam_AMS=1 Geneva_GVA=1 152 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 146 <conf:(0.96)> lift:(6.14)
10. Amsterdam_AMS=1 Zurich_ZRH=1 152 ==> Munich_MUC=1 146 <conf:(0.96)> lift:(6.09)
11. Barcelona_BCN=1 Heathrow_London_LHR=1 152 ==> Madrid_MAD=1 146 <conf:(0.96)> lift:(5.93)

12. Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 152 ==> Munich_MUC=1 146 <conf:(0.96)> lift:(6.09)
13. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 150 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.96)> lift:(5.93)
14. Brussels_BRU=1 Frankfurt_FRA=1 164 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 156 <conf:(0.95)> lift:(5.24)
15. Brussels_BRU=1 Munich_MUC=1 160 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 152 <conf:(0.95)> lift:(5.23)
16. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 160 ==> Munich_MUC=1 152 <conf:(0.95)> lift:(6.02)
17. Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 152 <conf:(0.95)> lift:(6.07)
18. Barcelona_BCN=1 Geneva_GVA=1 158 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 150 <conf:(0.95)> lift:(6.07)
19. Amsterdam_AMS=1 Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 158 ==> Madrid_MAD=1 150 <conf:(0.95)> lift:(5.86)
20. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 158 ==> Barcelona_BCN=1 150 <conf:(0.95)> lift:(6.12)
21. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 156 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 148 <conf:(0.95)> lift:(5.23)
22. Fiumicino_Rome_FCO=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 156 ==> Barcelona_BCN=1 148 <conf:(0.95)> lift:(6.12)
23. Heathrow_London_LHR=1 Munich_MUC=1 156 ==> Frankfurt_FRA=1 148 <conf:(0.95)> lift:(5.66)
24. Barcelona_BCN=1 Madrid_MAD=1 Malpensa_Milan_MXP=1 156 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 148 <conf:(0.95)> lift:(6.07)
25. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Malpensa_Milan_MXP=1 156 ==> Madrid_MAD=1 148 <conf:(0.95)> lift:(5.86)
26. Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 154 ==> Munich_MUC=1 146 <conf:(0.95)> lift:(6.01) lev:(0.08) [121] conv:(14.41)
27. Amsterdam_AMS=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 154 ==> Madrid_MAD=1 146 <conf:(0.95)> lift:(5.85)
28. Amsterdam_AMS=1 Geneva_GVA=1 152 ==> Munich_MUC=1 144 <conf:(0.95)> lift:(6)
29. Amsterdam_AMS=1 Zurich_ZRH=1 152 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.95)> lift:(5.85)
30. Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 152 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144 <conf:(0.95)> lift:(5.22)
31. Malpensa_Milan_MXP=1 Zurich_ZRH=1 152 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.95)> lift:(5.85)
32. Malpensa_Milan_MXP=1 Zurich_ZRH=1 152 ==> Munich_MUC=1 144 <conf:(0.95)> lift:(6)
33. Amsterdam_AMS=1 Madrid_MAD=1 Munich_MUC=1 152 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.95)> lift:(6.06)
34. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Munich_MUC=1 152 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.95)> lift:(5.85)
35. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 152 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.95)> lift:(6.06)

36. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 170 ==> Madrid_MAD=1 160
<conf:(0.94)> lift:(5.81)
37. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 160 ==>
Barcelona_BCN=1 150 <conf:(0.94)> lift:(6.05)
38. Amsterdam_AMS=1 Barcelona_BCN=1 Madrid_MAD=1 160 ==>
Fiumicino_Rome_FCO=1 150 <conf:(0.94)> lift:(5.99)
39. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 160 ==>
Fiumicino_Rome_FCO=1 150 <conf:(0.94)> lift:(5.99)
40. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 160 ==>
Madrid_MAD=1 150 <conf:(0.94)> lift:(5.79)
41. Barcelona_BCN=1 Geneva_GVA=1 158 ==> Madrid_MAD=1 148 <conf:(0.94)>
lift:(5.78)
42. Brussels_BRU=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
148 <conf:(0.94)> lift:(5.16)
43. Brussels_BRU=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 158 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 148
<conf:(0.94)> lift:(5.45)
44. Fiumicino_Rome_FCO=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==> Madrid_MAD=1 148
<conf:(0.94)> lift:(5.78)
45. Fiumicino_Rome_FCO=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==>
Malpensa_Milan_MXP=1 148 <conf:(0.94)> lift:(5.45)
46. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 158 ==>
Barcelona_BCN=1 148 <conf:(0.94)> lift:(6.04)
47. Barcelona_BCN=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 158 ==>
Madrid_MAD=1 148 <conf:(0.94)> lift:(5.78)
48. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Munich_MUC=1 146
<conf:(0.94)> lift:(5.93)
49. Fiumicino_Rome_FCO=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 156 ==> Madrid_MAD=1 146
<conf:(0.94)> lift:(5.78)
50. Heathrow_London_LHR=1 Munich_MUC=1 156 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 146
<conf:(0.94)> lift:(5.45)
51. Madrid_MAD=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Munich_MUC=1 146 <conf:(0.94)>
lift:(5.93) lev:(0.08) [121] conv:(11.94)
52. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Munich_MUC=1 154 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1
144 <conf:(0.94)> lift:(6.7)
53. Madrid_MAD=1 Vienna_VIE=1 154 ==> Barcelona_BCN=1 144 <conf:(0.94)>
lift:(6.03)
54. Frankfurt_FRA=1 Vienna_VIE=1 154 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144
<conf:(0.94)> lift:(5.15)
55. Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 154 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.94)>
lift:(5.77)
56. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 154 ==>
Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.94)> lift:(5.98)
57. Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 Munich_MUC=1 154 ==>
Amsterdam_AMS=1 144 <conf:(0.94)> lift:(5.72)
58. Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 Munich_MUC=1 154 ==>
Barcelona_BCN=1 144 <conf:(0.94)> lift:(6.03)
59. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Munich_MUC=1 154 ==>
Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.94)> lift:(5.77)

60. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 Malpensa_Milan_MXP=1 154 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.94)> lift:(5.98)
61. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 172 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 160 <conf:(0.93)> lift:(5.95)
62. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 172 ==> Madrid_MAD=1 160 <conf:(0.93)> lift:(5.74)
63. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 170 ==> Barcelona_BCN=1 158 <conf:(0.93)> lift:(6)
64. Frankfurt_FRA=1 Heathrow_London_LHR=1 170 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 158 <conf:(0.93)> lift:(5.12)
65. Heathrow_London_LHR=1 Malpensa_Milan_MXP=1 168 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 156 <conf:(0.93)> lift:(5.11)
66. Duesseldorf_DUS=1 Munich_MUC=1 164 ==> Frankfurt_FRA=1 152 <conf:(0.93)> lift:(5.53)
67. Barcelona_BCN=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.91)
68. Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Barcelona_BCN=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.97)
69. Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Barcelona_BCN=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.97)
70. Barcelona_BCN=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 160 ==> Madrid_MAD=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.71)
71. Brussels_BRU=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.09)
72. Brussels_BRU=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.91)
73. Brussels_BRU=1 Munich_MUC=1 160 ==> Frankfurt_FRA=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.52)
74. Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.09)
75. Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.91)
76. Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 160 ==> Madrid_MAD=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.71)
77. Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Munich_MUC=1 148 <conf:(0.93)> lift:(5.86)
78. McCarran_LasVegas_LAS=1 158 ==> LosAngeles_LAX=1 146 <conf:(0.92)> lift:(6.55)
79. Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 158 ==> Amsterdam_AMS=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.65)
80. Fiumicino_Rome_FCO=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.09)
81. Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.09)
82. Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.09)
83. Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 158 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.91)

84. Fiumicino_Rome_FCO=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==> Frankfurt_FRA=1 146
<conf:(0.92)> lift:(5.51)
85. Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 158 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 146
<conf:(0.92)> lift:(5.38)
86. Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 158 ==> Frankfurt_FRA=1 146 <conf:(0.92)>
lift:(5.51)
87. Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 158 ==> Geneva_GVA=1 146 <conf:(0.92)>
lift:(7.11)
88. LosAngeles_LAX=1 SanFrancisco_SFO=1 158 ==> JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1
146 <conf:(0.92)> lift:(6.18)
89. Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 158 ==> Madrid_MAD=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.7)
lev:(0.08) [120] conv:(10.18)
90. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 158 ==>
Amsterdam_AMS=1 146 <conf:(0.92)> lift:(5.65)
91. Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 184 ==> Barcelona_BCN=1 170
<conf:(0.92)> lift:(5.96)
92. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 184 ==> Madrid_MAD=1 170
<conf:(0.92)> lift:(5.7)
93. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 156 ==> Frankfurt_FRA=1 144 <conf:(0.92)>
lift:(5.51)
94. Amsterdam_AMS=1 Vienna_VIE=1 156 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144
<conf:(0.92)> lift:(5.08)
95. Madrid_MAD=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Amsterdam_AMS=1 144 <conf:(0.92)>
lift:(5.65)
96. Barcelona_BCN=1 Brussels_BRU=1 156 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.92)>
lift:(5.7)
97. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Frankfurt_FRA=1 144
<conf:(0.92)> lift:(5.51)
98. Heathrow_London_LHR=1 Munich_MUC=1 156 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
144 <conf:(0.92)> lift:(5.08)
99. Madrid_MAD=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144
<conf:(0.92)> lift:(5.08)
100. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Madrid_MAD=1 144
<conf:(0.92)> lift:(5.7)
101. Madrid_MAD=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Geneva_GVA=1 144 <conf:(0.92)>
lift:(7.11)
102. Heathrow_London_LHR=1 Munich_MUC=1 156 ==> Madrid_MAD=1 144
<conf:(0.92)> lift:(5.7)
103. Madrid_MAD=1 Zurich_ZRH=1 156 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 144
<conf:(0.92)> lift:(5.37)
104. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Malpensa_Milan_MXP=1 156 ==>
Frankfurt_FRA=1 144 <conf:(0.92)> lift:(5.51)
105. Barcelona_BCN=1 Madrid_MAD=1 Munich_MUC=1 156 ==>
Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.92)> lift:(5.9)
106. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Malpensa_Milan_MXP=1
156 ==> Frankfurt_FRA=1 144 <conf:(0.92)> lift:(5.51)
107. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Madrid_MAD=1 Malpensa_Milan_MXP=1 156
==>Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.92)> lift:(5.9)

108. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Malpensa_Milan_MXP=1 156==>Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.92)> lift:(5.7)
109. Amsterdam_AMS=1 Malpensa_Milan_MXP=1 174 ==>
CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 160 <conf:(0.92)> lift:(5.06)
110. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 174 ==> Barcelona_BCN=1 160 <conf:(0.92)>
lift:(5.93)
111. Barcelona_BCN=1 Munich_MUC=1 170 ==> Madrid_MAD=1 156 <conf:(0.92)>
lift:(5.66)
112. Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 166 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 152
<conf:(0.92)> lift:(5.33)
113. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Geneva_GVA=1 164 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1
150 <conf:(0.91)> lift:(5.85)
114. Fiumicino_Rome_FCO=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 162 ==> Barcelona_BCN=1 148
<conf:(0.91)> lift:(5.89)
115. Heathrow_London_LHR=1 Madrid_MAD=1 162 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 148
<conf:(0.91)> lift:(5.84)
116. Heathrow_London_LHR=1 Madrid_MAD=1 162 ==> Frankfurt_FRA=1 148
<conf:(0.91)> lift:(5.45)
117. Heathrow_London_LHR=1 Madrid_MAD=1 162 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 148
<conf:(0.91)> lift:(5.32)
118. Barcelona_BCN=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Madrid_MAD=1 162 ==>
Fiumicino_Rome_FCO=1 148 <conf:(0.91)> lift:(5.84)
119. Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 Malpensa_Milan_MXP=1 162 ==>
Barcelona_BCN=1 148 <conf:(0.91)> lift:(5.89)
120. Barcelona_BCN=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 160 ==> Amsterdam_AMS=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.58)
121. Amsterdam_AMS=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 160 ==> Barcelona_BCN=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.89)
122. Brussels_BRU=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Frankfurt_FRA=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.44)
123. Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 160 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.03)
124. Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 160 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.03)
125. Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.83)
126. Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.83)
127. Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Frankfurt_FRA=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.44)
128. Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Madrid_MAD=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.63)
129. Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 146
<conf:(0.91)> lift:(5.31)
130. Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 160 ==> Zurich_ZRH=1 146 <conf:(0.91)>
lift:(7.18)
131. Amsterdam_AMS=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Madrid_MAD=1 160 ==>
Barcelona_BCN=1 146 <conf:(0.91)> lift:(5.89)

132. Amsterdam_AMS=1 Barcelona_BCN=1 Madrid_MAD=1 160 ==>
CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146 <conf:(0.91)> lift:(5.03)
133. Amsterdam_AMS=1 Barcelona_BCN=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 160 ==>
Madrid_MAD=1 146 <conf:(0.91)> lift:(5.63)
134. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1
160==>CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 146 <conf:(0.91) lift:(5.03)
135. Amsterdam_AMS=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Madrid_MAD=1
160==>Fiumicino_Rome_FCO=1 146 <conf:(0.91)> lift:(5.83)
136. Oslo_OSL=1 158 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 144 <conf:(0.91)> lift:(6.53)
137. Amsterdam_AMS=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==> Frankfurt_FRA=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.44)
138. Amsterdam_AMS=1 Heathrow_London_LHR=1 158 ==> Malpensa_Milan_MXP=1
144 <conf:(0.91)> lift:(5.31)
139. Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Munich_MUC=1 158 ==> Arlanda_Stockholm_ARN=1
144 <conf:(0.91)> lift:(7.5)
140. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 158 ==> Munich_MUC=1
144 <conf:(0.91)> lift:(5.77)
141. Brussels_BRU=1 Madrid_MAD=1 158 ==> Barcelona_BCN=1 144 <conf:(0.91)>
lift:(5.88)
142. Fiumicino_Rome_FCO=1 Vienna_VIE=1 158 ==> Barcelona_BCN=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.88)
143. Brussels_BRU=1 Madrid_MAD=1 158 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.83)
144. Brussels_BRU=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 158 ==> Madrid_MAD=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.63)
145. Brussels_BRU=1 Madrid_MAD=1 158 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.31)
146. Brussels_BRU=1 Madrid_MAD=1 158 ==> Munich_MUC=1 144 <conf:(0.91)>
lift:(5.77)
147. Fiumicino_Rome_FCO=1 Vienna_VIE=1 158 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.02)
148. Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 158 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 144
<conf:(0.91)> lift:(5.31)
149. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 158 ==>
Amsterdam_AMS=1 144 <conf:(0.91)> lift:(5.58)
150. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1
158==>Malpensa_Milan_MXP=1 144<conf:(0.91)> lift:(5.31)
151. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1
158==>Malpensa_Milan_MXP=1 144 <conf:(0.91)> lift:(5.31)
152. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 158 ==>
Malpensa_Milan_MXP=1 144 <conf:(0.91)> lift:(5.31)
153. MarcoPolo_Venice_VCE=1 178 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 162 <conf:(0.91)>
lift:(5.82)
154. Amsterdam_AMS=1 Madrid_MAD=1 176 ==> Barcelona_BCN=1 160 <conf:(0.91)>
lift:(5.86)
155. Amsterdam_AMS=1 Madrid_MAD=1 176 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 160
<conf:(0.91)> lift:(5.01)
156. Amsterdam_AMS=1 Madrid_MAD=1 176 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 160
<conf:(0.91)> lift:(5.81)

157. Arlanda_Stockholm_ARN=1 174 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 158
<conf:(0.91)> lift:(6.5)
158. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 174 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 158
<conf:(0.91)> lift:(5)
159. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 174 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 158
<conf:(0.91)> lift:(5.81)
160. Barcelona_BCN=1 Malpensa_Milan_MXP=1 172 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 156
<conf:(0.91)> lift:(5.8)
161. Barcelona_BCN=1 Malpensa_Milan_MXP=1 172 ==> Madrid_MAD=1 156
<conf:(0.91)> lift:(5.6)
162. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 170 ==>
CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 154 <conf:(0.91)> lift:(4.99)
163. Fiumicino_Rome_FCO=1 Munich_MUC=1 170 ==> Barcelona_BCN=1 154
<conf:(0.91)> lift:(5.84)
164. Barcelona_BCN=1 Munich_MUC=1 170 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 154
<conf:(0.91)> lift:(5.79)
165. Fiumicino_Rome_FCO=1 Munich_MUC=1 170 ==> Madrid_MAD=1 154
<conf:(0.91)> lift:(5.59)
166. Malpensa_Milan_MXP=1 Munich_MUC=1 170 ==> Frankfurt_FRA=1 154
<conf:(0.91)> lift:(5.41)
167. Amsterdam_AMS=1 Munich_MUC=1 168 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 152
<conf:(0.9)> lift:(4.98)
168. Amsterdam_AMS=1 Munich_MUC=1 168 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 152
<conf:(0.9)> lift:(5.78)
169. Amsterdam_AMS=1 Munich_MUC=1 168 ==> Madrid_MAD=1 152 <conf:(0.9)>
lift:(5.58)
170. Heathrow_London_LHR=1 Malpensa_Milan_MXP=1 168 ==> Frankfurt_FRA=1 152
<conf:(0.9)> lift:(5.4)
171. Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 166 ==> Barcelona_BCN=1 150
<conf:(0.9)> lift:(5.83)
172. Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 166 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
150 <conf:(0.9)> lift:(4.98)
173. Brussels_BRU=1 Frankfurt_FRA=1 164 ==> Munich_MUC=1 148 <conf:(0.9)>
lift:(5.72)
174. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Geneva_GVA=1 164 ==> Malpensa_Milan_MXP=1
148 <conf:(0.9)> lift:(5.25)
175. SanFrancisco_SFO=1 162 ==> JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 146 <conf:(0.9)>
lift:(6.03)
176. Heathrow_London_LHR=1 Madrid_MAD=1 162 ==> Barcelona_BCN=1 146
<conf:(0.9)> lift:(5.81)
177. Heathrow_London_LHR=1 Madrid_MAD=1 162 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
146 <conf:(0.9)> lift:(4.96)
178. SanFrancisco_SFO=1 162 ==> JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 LosAngeles_LAX=1
146 <conf:(0.9)> lift:(7.68)
179. Barcelona_BCN=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Madrid_MAD=1 162 ==>
Amsterdam_AMS=1 146 <conf:(0.9)> lift:(5.52)
180. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Madrid_MAD=1 180 ==> Barcelona_BCN=1 162
<conf:(0.9)> lift:(5.81)

181. Madrid_MAD=1 Malpensa_Milan_MXP=1 180 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 162 <conf:(0.9)> lift:(5.75)
182. Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 160 ==> Amsterdam_AMS=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.51)
183. Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Amsterdam_AMS=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.51)
184. Amsterdam_AMS=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 160 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.56)
185. Barcelona_BCN=1 Vienna_VIE=1 160 ==> CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144 <conf:(0.9)> lift:(4.96)
186. Barcelona_BCN=1 Vienna_VIE=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.75)
187. Barcelona_BCN=1 Vienna_VIE=1 160 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.56)
188. Brussels_BRU=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.56)
189. Brussels_BRU=1 Munich_MUC=1 160 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.56)
190. Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Zurich_ZRH=1 144 <conf:(0.9)> lift:(7.08)
191. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Frankfurt_FRA=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.37)
192. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 160 ==> Munich_MUC=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.7)
193. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Barcelona_BCN=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.81)
194. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 160 ==> Malpensa_Milan_MXP=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.24)
195. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160==>CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 144 <conf:(0.9)> lift:(4.96)
196. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Fiumicino_Rome_FCO=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.75)
197. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 160 ==> Madrid_MAD=1 144 <conf:(0.9)> lift:(5.56)

As can be seen from the table above, according to the first rule produced, 146 airlines flying to JohnF_Kennedy_NewYork_JFK and SanFrancisco_SFO also fly to LosAngeles_LAX destinations. The confidence level of this rule is 1 and the lift value is 7.9.

According to the second rule, 144 of 146 airlines that fly to Seattle-Tacoma_SEA destination also fly to LosAngeles_LAX destination. The confidence level of this rule is 0.99 and the lift value is 6.99.

According to the third rule, 158 of 162 airline companies flying to SanFrancisco_SFO destination also fly to LosAngeles_LAX destination. The confidence level of this rule is 0.98 and the lift value is 6.91. For the remaining 194 rules, comments similar to the comments above can be made.

Table 2. Rules for Out-of-Country Destinations

1. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 SanFrancisco_SFO=1 66 ==> LosAngeles_LAX=1 66 <conf:(1)> lift:(6.38)
2. OHare_Chicago_ORD=1 SanFrancisco_SFO=1 61 ==> LosAngeles_LAX=1 61 <conf:(1)> lift:(6.38)
3. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 61 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 61 <conf:(1)> lift:(5.53)
4. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 61 ==> Munich_MUC=1 61 <conf:(1)> lift:(5.07)
5. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 61 ==> Zurich_ZRH=1 61 <conf:(1)> lift:(6.16)
6. McCarran_LasVegas_LAS=1 SanFrancisco_SFO=1 59 ==> LosAngeles_LAX=1 59 <conf:(1)> lift:(6.38)
7. SanFrancisco_SFO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 59 ==> LosAngeles_LAX=1 59 <conf:(1)> lift:(6.38)
8. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Zurich_ZRH=1 59 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 59 <conf:(1)> lift:(5.53)
9. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 59 ==> Munich_MUC=1 59 <conf:(1)> lift:(5.07)
10. Brussels_BRU=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 59 ==> Zurich_ZRH=1 59 <conf:(1)> lift:(6.16)
11. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 59 ==> Munich_MUC=1 59 <conf:(1)> lift:(5.07)
12. Duesseldorf_DUS=1 Oslo_OSL=1 58 ==> Munich_MUC=1 58 <conf:(1)> lift:(5.07)
13. Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 58 ==> LosAngeles_LAX=1 58 <conf:(1)> lift:(6.38)
14. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 58 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 58 <conf:(1)> lift:(5.53)
15. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 58 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 58 <conf:(1)> lift:(5.53)
16. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 58 ==> Munich_MUC=1 58 <conf:(1)> lift:(5.07)
17. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 58 ==> Munich_MUC=1 58 <conf:(1)> lift:(5.07)
18. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 58 ==> Munich_MUC=1 58 <conf:(1)> lift:(5.07)
19. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Melbourne_MEL=1 57 ==> Sydney_SYD=1 57 <conf:(1)> lift:(6.86) lev:(0.09) [48] conv:(48.69)
20. Fiumicino_Rome_FCO=1 Oslo_OSL=1 57 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 57 <conf:(1)> lift:(5.53)
21. Munich_MUC=1 Singapore_SIN=1 57 ==> Frankfurt_FRA=1 57 <conf:(1)> lift:(4.71)
22. Heathrow_London_LHR=1 SanFrancisco_SFO=1 57 ==> LosAngeles_LAX=1 57 <conf:(1)> lift:(6.38)
23. LesterB_PearsonIntl_Toronto_YYZ=1 SanFrancisco_SFO=1 57 ==> LosAngeles_LAX=1 57 <conf:(1)> lift:(6.38)
24. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 57 ==> Munich_MUC=1 57 <conf:(1)> lift:(5.07)
25. Athens_ATH=1 Madrid_MAD=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 57 ==> Barcelona_BCN=1 57 <conf:(1)> lift:(5.11)

26. Barcelona_BCN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Manchester_MAN=1 57 ==>
Madrid_MAD=1 57 <conf:(1)> lift:(5.11)
27. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 57 ==>
Barcelona_BCN=1 57 <conf:(1)> lift:(5.11)
28. Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Madrid_MAD=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 57 ==>
Barcelona_BCN=1 57 <conf:(1)> lift:(5.11)
29. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Oslo_OSL=1 57 ==> Munich_MUC=1 57
<conf:(1)> lift:(5.07)
30. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 McCarran_LasVegas_LAS=1 SanFrancisco_SFO=1
57 ==> LosAngeles_LAX=1 57 <conf:(1)> lift:(6.38)
31. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 OHare_Chicago_ORD=1 SanFrancisco_SFO=1 57
==> LosAngeles_LAX=1 57 <conf:(1)> lift:(6.38)
32. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 SanFrancisco_SFO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 57
==> LosAngeles_LAX=1 57 <conf:(1)> lift:(6.38)
33. McCarran_LasVegas_LAS=1 Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 57 ==>
LosAngeles_LAX=1 57 <conf:(1)> lift:(6.38)
34. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Munich_MUC=1
57 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 57 <conf:(1)> lift:(5.53)
35. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 57 ==>
Zurich_ZRH=1 57 <conf:(1)> lift:(6.16)
36. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1
57 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 57 <conf:(1)> lift:(5.53)
37. Brussels_BRU=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Munich_MUC=1 57 ==>
Zurich_ZRH=1 57 <conf:(1)> lift:(6.16)
38. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1
Munich_MUC=1 57 ==> Zurich_ZRH=1 57 <conf:(1)> lift:(6.16)
39. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1
Munich_MUC=1 57 ==> Zurich_ZRH=1 57 <conf:(1)> lift:(6.16)
40. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1
Munich_MUC=1 57 ==> Zurich_ZRH=1 57 <conf:(1)> lift:(6.16)
41. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 SanFrancisco_SFO=1 56 ==> LosAngeles_LAX=1 56
<conf:(1)> lift:(6.38)
42. Miami_MIA=1 SanFrancisco_SFO=1 56 ==> LosAngeles_LAX=1 56 <conf:(1)>
lift:(6.38)
43. Brussels_BRU=1 Madrid_MAD=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 56 ==>
Barcelona_BCN=1 56 <conf:(1)> lift:(5.11)
44. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Vienna_VIE=1 56 ==> Munich_MUC=1 56
<conf:(1)> lift:(5.07)
45. Duesseldorf_DUS=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Oslo_OSL=1 56 ==>
Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
46. Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Manchester_MAN=1 56 ==>
Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
47. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 McCarran_LasVegas_LAS=1 Orlando_MCO=1 56
==> LosAngeles_LAX=1 56 <conf:(1)> lift:(6.38)
48. McCarran_LasVegas_LAS=1 OHare_Chicago_ORD=1 SanFrancisco_SFO=1 56 ==>
LosAngeles_LAX=1 56 <conf:(1)> lift:(6.38)
49. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 56
==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 56 <conf:(1)> lift:(5.53)

50. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 56 ==> Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
51. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 56 ==> Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(6.16)
52. Amsterdam_AMS=1 Geneva_GVA=1 Heathrow_London_LHR=1 Munich_MUC=1 56 ==> Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(6.16)
53. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Vienna_VIE=1 56 ==> Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
54. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Zurich_ZRH=1 56 ==> Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
55. Brussels_BRU=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 56 ==> Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(6.16)
56. Brussels_BRU=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 56 ==> Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(6.16)
57. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 56 ==> Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
58. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Zurich_ZRH=1 56 ==> Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
59. Amsterdam_AMS=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 56 ==> Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(6.16)
60. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 56 ==> Munich_MUC=1 56 <conf:(1)> lift:(5.07)
61. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 56 ==> Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(6.16)
62. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 56 ==> Munich_MUC=1 Zurich_ZRH=1 56 <conf:(1)> lift:(7.23)
63. Dallas_Ft_Worth_DFW=1 SanFrancisco_SFO=1 55 ==> LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
64. Frankfurt_FRA=1 Melbourne_MEL=1 55 ==> Sydney_SYD=1 55 <conf:(1)> lift:(6.86)
65. Hartsfield-Jackson_Atlanta_ATL=1 SanFrancisco_SFO=1 55 ==> LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
66. Heathrow_London_LHR=1 OHare_Chicago_ORD=1 55 ==> LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
67. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Oslo_OSL=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
68. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 55 ==> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
69. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Malpensa_Milan_MXP=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
70. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Vienna_VIE=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
71. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Oslo_OSL=1 55 ==> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
72. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Zurich_ZRH=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
73. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Zurich_ZRH=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)

74. Athens_ATH=1 Madrid_MAD=1 Prague_PRG=1 55 ==> Barcelona_BCN=1 55
<conf:(1)> lift:(5.11)
75. Bologna_BLQ=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 55 ==> Barcelona_BCN=1
55 <conf:(1)> lift:(5.11)
76. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 Manchester_MAN=1 55 ==> Madrid_MAD=1 55
<conf:(1)> lift:(5.11)
77. Barcelona_BCN=1 Manchester_MAN=1 Munich_MUC=1 55 ==> Madrid_MAD=1 55
<conf:(1)> lift:(5.11)
78. Brussels_BRU=1 Frankfurt_FRA=1 Manchester_MAN=1 55 ==> Munich_MUC=1 55
<conf:(1)> lift:(5.07)
79. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Heathrow_London_LHR=1 55 ==>
Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
80. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 Oslo_OSL=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1
55 <conf:(1)> lift:(5.53)
81. Frankfurt_FRA=1 Oslo_OSL=1 Vienna_VIE=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55
<conf:(1)> lift:(5.53)
82. Frankfurt_FRA=1 Manchester_MAN=1 Zurich_ZRH=1 55 ==> Munich_MUC=1 55
<conf:(1)> lift:(5.07)
83. Geneva_GVA=1 Heathrow_London_LHR=1 Manchester_MAN=1 55 ==>
Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)> lift:(6.16)
84. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 55 ==>
LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
85. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 55 ==>
McCarran_LasVegas_LAS=1 55 <conf:(1)> lift:(8.34)
86. McCarran_LasVegas_LAS=1 OHare_Chicago_ORD=1 Orlando_MCO=1 55 ==>
LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
87. McCarran_LasVegas_LAS=1 SanFrancisco_SFO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 55 ==>
LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
88. OHare_Chicago_ORD=1 Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 55 ==>
LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
89. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1
55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
90. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
Duesseldorf_DUS=1 55 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
91. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 55
==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
92. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 55
==> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
93. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 55
==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
94. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 55
==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
95. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 55
==> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
96. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Zurich_ZRH=1 55
==> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
97. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 ==> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)

98. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Zurich_ZRH=1 55
=> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
99. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Brussels_BRU=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
Duesseldorf_DUS=1 55 => Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
100. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 Munich_MUC=1
55 => Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
101. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1
Tegel_Berlin_TXL=1 55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
102. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1
Oslo_OSL=1 55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
103. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1
Tegel_Berlin_TXL=1 55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
104. Brussels_BRU=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1
MarcoPolo_Venice_VCE=1 55 => Barcelona_BCN=1 55 <conf:(1)> lift:(5.11)
105. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1
MarcoPolo_Venice_VCE=1 55 => Barcelona_BCN=1 55 <conf:(1)> lift:(5.11)
106. Fiumicino_Rome_FCO=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Madrid_MAD=1
MarcoPolo_Venice_VCE=1 55 => Barcelona_BCN=1 55 <conf:(1)> lift:(5.11)
107. Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 55 =>
Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
108. Brussels_BRU=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 55 =>
Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)> lift:(6.16)
109. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1
55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
110. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Oslo_OSL=1 55
=> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
111. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 Zurich_ZRH=1 55 =>
Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
112. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Zurich_ZRH=1 55
=> Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
113. Heathrow_London_LHR=1 Madrid_MAD=1 Manchester_MAN=1 Munich_MUC=1 55
=> Frankfurt_FRA=1 55 <conf:(1)> lift:(4.71)
114. Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Malpensa_Milan_MXP=1
Zurich_ZRH=1 55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(5.07)
115. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 McCarran_LasVegas_LAS=1 Orlando_MCO=1
SanFrancisco_SFO=1 55 => LosAngeles_LAX=1 55 <conf:(1)> lift:(6.38)
116. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 LosAngeles_LAX=1 Orlando_MCO=1
SanFrancisco_SFO=1 55 => McCarran_LasVegas_LAS=1 55 <conf:(1)> lift:(8.34)
117. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 55 =>
LosAngeles_LAX=1 McCarran_LasVegas_LAS=1 55 <conf:(1)> lift:(8.74)
118. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1
Frankfurt_FRA=1 Munich_MUC=1 55 => Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)>
lift:(5.53)
119. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Munich_MUC=1
Zurich_ZRH=1 55 => Kastrup_Copenhagen_CPH=1 55 <conf:(1)> lift:(5.53)
120. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Zurich_ZRH=1 55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)>
lift:(5.07)

121. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 55
=> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Munich_MUC=1 55 <conf:(1)> lift:(7.04)
122. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 55 => Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)> lift:(6.16)
123. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1
Munich_MUC=1 55 => Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)> lift:(6.16)
124. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1
Munich_MUC=1 55 => Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)> lift:(6.16)
125. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Zurich_ZRH=1 55 => Munich_MUC=1 55 <conf:(1)>
lift:(5.07)
126. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1
Munich_MUC=1 55 => Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)> lift:(6.16)
127. Amsterdam_AMS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1
Malpensa_Milan_MXP=1 Munich_MUC=1 55 => Zurich_ZRH=1 55 <conf:(1)>
lift:(6.16)
128. Amsterdam_AMS=1 Melbourne_MEL=1 54 => Sydney_SYD=1 54 <conf:(1)>
lift:(6.86)
129. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 OHare_Chicago_ORD=1 54 => LosAngeles_LAX=1
54 <conf:(1)> lift:(6.38)
130. Dallas_Ft_Worth_DFW=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 => LosAngeles_LAX=1 54
<conf:(1)> lift:(6.38)
131. Dulles_Washington_IAD=1 OHare_Chicago_ORD=1 54 => LosAngeles_LAX=1 54
<conf:(1)> lift:(6.38)
132. EdwardL_Logan_Boston_BOS=1 SanFrancisco_SFO=1 54 => LosAngeles_LAX=1 54
<conf:(1)> lift:(6.38)
133. Frankfurt_FRA=1 SanFrancisco_SFO=1 54 => LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)>
lift:(6.38)
134. Orlando_MCO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 => LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)>
lift:(6.38)
135. Orlando_MCO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 => McCarran_LasVegas_LAS=1 54
<conf:(1)> lift:(8.34)
136. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Oslo_OSL=1 54 =>
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
137. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Oslo_OSL=1 54 => Munich_MUC=1 54
<conf:(1)> lift:(5.07)
138. Amsterdam_AMS=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 Zurich_ZRH=1 54 =>
Geneva_GVA=1 54 <conf:(1)> lift:(5.89)
139. Amsterdam_AMS=1 Oslo_OSL=1 Zurich_ZRH=1 54 =>
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
140. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Helsinki_HEL=1 Munich_MUC=1 54 =>
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
141. Barcelona_BCN=1 Brussels_BRU=1 Nice_NCE=1 54 => Madrid_MAD=1 54
<conf:(1)> lift:(5.11)
142. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 Nice_NCE=1 54 => Barcelona_BCN=1 54
<conf:(1)> lift:(5.11)
143. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 Nice_NCE=1 54 => Madrid_MAD=1 54
<conf:(1)> lift:(5.11)

144. Barcelona_BCN=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Nice_NCE=1 54 ==> Madrid_MAD=1 54
<conf:(1)> lift:(5.11)
145. Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 54 ==> Zurich_ZRH=1 54
<conf:(1)> lift:(6.16)
146. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Tegel_Berlin_TXL=1 54
=> Malpensa_Milan_MXP=1 54 <conf:(1)> lift:(4.71)
147. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 Zurich_ZRH=1 54 ==>
Malpensa_Milan_MXP=1 54 <conf:(1)> lift:(4.71)
148. Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Oslo_OSL=1 54 ==>
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
149. Fiumicino_Rome_FCO=1 Manchester_MAN=1 Zurich_ZRH=1 54 ==>
Geneva_GVA=1 54 <conf:(1)> lift:(5.89)
150. Fiumicino_Rome_FCO=1 Munich_MUC=1 Oslo_OSL=1 54 ==>
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
151. Heathrow_London_LHR=1 Munich_MUC=1 Singapore_SIN=1 54 ==>
Frankfurt_FRA=1 54 <conf:(1)> lift:(4.71)
152. Malpensa_Milan_MXP=1 Munich_MUC=1 Singapore_SIN=1 54 ==>
Frankfurt_FRA=1 54 <conf:(1)> lift:(4.71)
153. Heathrow_London_LHR=1 JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 SanFrancisco_SFO=1
54 ==> LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)> lift:(6.38)
154. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 Miami_MIA=1 SanFrancisco_SFO=1 54 ==>
LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)> lift:(6.38)
155. McCarran_LasVegas_LAS=1 Orlando_MCO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 ==>
LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)> lift:(6.38)
156. LosAngeles_LAX=1 Orlando_MCO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 ==>
McCarran_LasVegas_LAS=1 54 <conf:(1)> lift:(8.34)
157. Orlando_MCO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 ==> LosAngeles_LAX=1
McCarran_LasVegas_LAS=1 54 <conf:(1)> lift:(8.74)
158. OHare_Chicago_ORD=1 SanFrancisco_SFO=1 Seattle-Tacoma_SEA=1 54 ==>
LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)> lift:(6.38)
159. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1
Zurich_ZRH=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
160. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Zurich_ZRH=1
54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
161. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Munich_MUC=1 Oslo_OSL=1 54
=> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
162. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1
54 ==> Barcelona_BCN=1 54 <conf:(1)> lift:(5.11)
163. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 Zurich_ZRH=1 54 ==>
Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
164. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 54 ==>
Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
165. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1
54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
166. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1
54 ==> Zurich_ZRH=1 54 <conf:(1)> lift:(6.16)
167. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Munich_MUC=1 Oslo_OSL=1 54 ==>
Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)

168. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Oslo_OSL=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
169. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Oslo_OSL=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(7.04)
170. Amsterdam_AMS=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Vienna_VIE=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
171. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
172. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Oslo_OSL=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
173. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
174. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
175. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Oslo_OSL=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
176. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Duesseldorf_DUS=1 Munich_MUC=1 Vienna_VIE=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
177. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
178. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
179. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
180. Arlanda_Stockholm_ARN=1 Munich_MUC=1 Oslo_OSL=1 Vienna_VIE=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
181. Athens_ATH=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Madrid_MAD=1 MarcoPolo_Venice_VCE=1 54 ==> Barcelona_BCN=1 54 <conf:(1)> lift:(5.11)
182. Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 Manchester_MAN=1 Munich_MUC=1 54 ==> Madrid_MAD=1 54 <conf:(1)> lift:(5.11)
183. Brussels_BRU=1 Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 Munich_MUC=1 54 ==> Zurich_ZRH=1 54 <conf:(1)> lift:(6.16)
184. CharlesDeGaulle_Paris_CDG=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
185. Duesseldorf_DUS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
186. Duesseldorf_DUS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Frankfurt_FRA=1 Zurich_ZRH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
187. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Madrid_MAD=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
188. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
189. Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Vienna_VIE=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)
190. Frankfurt_FRA=1 Munich_MUC=1 Oslo_OSL=1 Vienna_VIE=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)
191. Frankfurt_FRA=1 Madrid_MAD=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Manchester_MAN=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)

<p>192. JohnF_Kennedy_NewYork_JFK=1 McCarran_LasVegas_LAS=1 OHare_Chicago_ORD=1 SanFrancisco_SFO=1 54 ==> LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)> lift:(6.38)</p> <p>193. McCarran_LasVegas_LAS=1 OHare_Chicago_ORD=1 Orlando_MCO=1 SanFrancisco_SFO=1 54 ==> LosAngeles_LAX=1 54 <conf:(1)> lift:(6.38)</p> <p>194. Amsterdam_AMS=1 Arlanda_Stockholm_ARN=1 Brussels_BRU=1 Duesseldorf_DUS=1 Frankfurt_FRA=1 54 ==> Kastrup_Copenhagen_CPH=1 54 <conf:(1)> lift:(5.53)</p> <p>195. Amsterdam_AMS=1 Barcelona_BCN=1 Frankfurt_FRA=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 54 ==> Zurich_ZRH=1 54 <conf:(1)> lift:(6.16)</p> <p>196. Amsterdam_AMS=1 Brussels_BRU=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 Munich_MUC=1 54 ==> Zurich_ZRH=1 54 <conf:(1)> lift:(6.16)</p> <p>197. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Fiumicino_Rome_FCO=1 Geneva_GVA=1 Zurich_ZRH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)</p> <p>198. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Kastrup_Copenhagen_CPH=1 Zurich_ZRH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)</p> <p>199. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Zurich_ZRH=1 54 ==> Munich_MUC=1 54 <conf:(1)> lift:(5.07)</p> <p>200. Amsterdam_AMS=1 Duesseldorf_DUS=1 Geneva_GVA=1 Malpensa_Milan_MXP=1 Munich_MUC=1 54 ==> Zurich_ZRH=1 54 <conf:(1)> lift:(6.16)</p>

As can be seen from Table 2, according to the first rule produced, 66 airlines flying to JohnF_Kennedy_NewYork_JFK and SanFrancisco_SFO destinations also fly to LosAngeles_LAX destinations. The confidence level of this rule is 1 and the lift value is 6.38.

According to the second rule, 61 airlines flying to OHare_Chicago_ORD and SanFrancisco_SFO destinations also fly to Duesseldorf_DUS destinations. The confidence level of this rule is 1 and the lift value is 6.38.

According to the third rule, 61 airlines flying to Amsterdam_AMS, Arlanda_Stockholm_ARN and Duesseldorf_DUS destinations also fly to Kastrup_Copenhagen_CPH destinations. The confidence level of this rule is 1 and the lift value is 5.53. For the remaining 197 rules, comments similar to the comments above can be made.

VI. Conclusion

One of the important decisions made by airlines is to determine which destinations they will fly to. Destination selection is one of the strategic decisions affecting airline companies' profitability, competitiveness, sustainability and success.

With this study, it was aimed to contribute to the decision making processes of the managers of the airlines with a strategic approach to the stage of defining and establishing the destinations of the business, based on the destination selections of the competitors.

Although there are many techniques developed in the fields of operations research, spatial planning and economics in terms of destination selection, these techniques conclude within an analytical approach over a limited number of destinations. A synthesist approach that takes into account all the destinations and competitor behaviors of all airlines will be important in terms of both providing a new perspective and complementary to existing techniques. Within the framework of such an approach, it may be possible to assist decision making processes for airlines to evaluate existing destinations and determine new destinations by using data mining techniques.

In today's world, an enormous amount of data is collected in a database, text file or web environment in every field. In the analysis and evaluation of the data, different analysis techniques are used according to the way the data is obtained and the size. In this study, the data was obtained from web sources and data mining was used to analyze the data. Using the association analysis / association rule technique, which is one of the most widely used techniques of data mining, associations were sought between airline destinations.

3.7.2 version of Weka program was used in the study. Weka program is an open source software. This program supports the algorithm of many classification, clustering and association rules.

In the study, the rules of association were sought, considering both the destinations and the airline's destinations outside its home country. Apriori algorithm was used in both analyzes. In the analysis of all destinations, 197 rules could be produced with 90% confidence level. In the analysis between the companies' destinations other than their own countries, 200 rules could be produced at 100% confidence level.

Thus, the rules and patterns between competitor behaviors were determined by evaluating the destinations that are currently flying. These rules and patterns, which are based on hidden or open, general and indispensable reasons determined by considering all flights of all airlines, can contribute to the determination, evaluation and selection of destinations by considering the behavior of competitors. Based on the results obtained, it can be said that data mining is an important method in revealing the associations in the airline data. It is considered that the results of this associations will be beneficial for airline companies.

References

- Agrawal, R., & Srikant, R. (1994). Fast algorithms for mining association rules. In Proceedings of the 20th international conference on very large data bases, 1994 Santiago, Chile. Citeseer (pp.487–499).
- Baker, R. S.J.d. (2010), Data Mining for Education, To appear in McGaw, B., Peterson, P., Baker, E. (Eds.) International Encyclopedia of Education (3rd edition). Oxford, UK: Elsevier.
- Barrett, S. D. (2004). How do the demands for airport services differ between full-service carriers and low-cost carriers?. *Journal of air transport management*, 10(1), 33-39.

- Belobaba, P., Odoni, A., & Barnhart, C. (Eds.). (2015). The global airline industry. John Wiley & Sons.
- Belton, V., & Stewart, T. (2002). Multiple criteria decision analysis: an integrated approach. Springer Science & Business Media.
- Bieger, T., & Wittmer, A. (2006). Air transport and tourism—*Perspectives and challenges for destinations, airlines and governments*. *Journal of air transport management*, 12(1), 40-46.
- Bose, I., Chun, L. A., Yue, L. V. W., Ines, L. H. W. and Helen, W. O. L. (2009), “Business Data Warehouse: The Case of Wal-Mart”, Data Mining Applications for Empowering Knowledge Societies, Ed. Hakikur Rahman, *Information Science Reference*, pp.189-198
- Calder, S. (2003). No Frills: The truth behind the low-cost revolution in the skies. Virgin Pub.
- Chang, Y. C., & Lee, N. (2010). A Multi-Objective Goal Programming airport selection model for low-cost carriers’ networks. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 46(5), 709-718.
- Chang, Y. C., Lee, W. H., & Wu, C. H. (2019). Airline new route selection using compromise programming-The case of Taiwan-Europe. *Journal of Air Transport Management*, 76, 10-20.
- Chang, Y. C., Woon, H. K., Yen, J. R., & Hsu, C. J. (2017). A destination selection model for long haul routes–The case of Taiwan-US. *Journal of Air Transport Management*, 64, 60-67.
- Deveci, M., Demirel, N. Ç., & Ahmetoğlu, E. (2017). Airline new route selection based on interval type-2 fuzzy MCDM: A case study of new route between Turkey-North American region destinations. *Journal of Air Transport Management*, 59, 83-99.
- Doganis, R. (2006). The airline business. Psychology Press.
- Dožić, S. (2019). Multi-criteria decision making methods: Application in the aviation industry. *Journal of Air Transport Management*, 79, 101683.
- Fayyad, Usama, Gregory Piatetsky-Shapiro, and Padhraic Smyth (1996). From data mining to knowledge discovery in databases, *AI magazine*, 17.3:37-54.

- Francis, G., Fidato, A., & Humphreys, I. (2003). Airport–airline interaction: the impact of low-cost carriers on two European airports. *Journal of Air Transport Management*, 9(4), 267-273.
- Gillen, D., & Lall, A. (2004). Competitive advantage of low-cost carriers: some implications for airports. *Journal of Air Transport Management*, 10(1), 41-50.
- Giudici, P. & Figini S. (2008). “Applied Data Mining For Business and Industry”, A John Wiley and Sons, Ltd., Publication. 2008 90-91.
- Hand David; Mannila, Heikki & Smyth, Padhraic (2001). Principles of Data Mining, e-book, MIT Press, Cambridge
- Hand, D., Mannila H. and Smyth ,P.(2001), Principles of Data Mining, The MIT Press, London
- Hsu, C. I., & Wen, Y. H. (2002). Reliability evaluation for airline network design in response to fluctuation in passenger demand. *Omega*, 30(3), 197-213.
- Humphreys, I., & Francis, G. (2002). Policy issues and planning of UK regional airports. *Journal of Transport Geography*, 10(4), 249-258.
- İnan, O. (2003). Veri Madenciliği, Master's Thesis, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Jaillet, P., Song, G., & Yu, G. (1996). Airline network design and hub location problems. *Location science*, 4(3), 195-212.
- Jain, Y. K., Yadav, V. K. and Panday, G. S., (2011), “An Efficient Association Rule Hiding Algorithm for Privacy Preserving Data Mining”, *International Journal On Computer Science And “Engineering*, Vol. 3 No. 7, p. 2792-2798.
- Janic, M., & Reggiani, A. (2002). An application of the multiple criteria decision making (MCDM) analysis to the selection of a new hub airport. *European Journal of Transport and Infrastructure Research*, 2(2).
- Kantardzic, Mehmed , (2003). Data Mining: Concepts, Models, Methods, and Algorithms, John Wiley & Sons J. B. Speed Scientific School, University of Louisville IEEE Computer Society
- Kotegawa, T. (2012). Analyzing the evolutionary mechanisms of the air transportation system-of-systems using Network Theory and machine learning algorithms (Doctoral dissertation, Purdue University).

- Kotsiantis, S. & Kanellopoulos D. (2006). Association Rules Mining: A Recent Overview, *GESTS International Transactions on Computer Science and Engineering*, Vol.32 (1), pp. 71-82
- Lawton, T. C. (2017). Cleared for take-off: Structure and strategy in the low fare airline business. Routledge.
- Lederer, P. J., & Nambimadom, R. S. (1998). Airline network design. *Operations Research*. 46(6), 785-804.
- Lee, J. K., Yoo, K. E., & Song, K. H. (2016). A study on travelers' transport mode choice behavior using the mixed logit model: A case study of the Seoul-Jeju route. *Journal of Air Transport Management*. 56, 131-137.
- Lu, H. A., & Liu, R. R. (2014). Market opportunity analysis and evaluation of the expansion of air transport services across the Taiwan Strait. *Journal of Air Transport Management*. 37, 10-19.
- Margahny, M. H. and Shakour, A. (2006). Fast Algorithm For Mining Association Rules, *Journal of Engineering Sciences*, Assiut University, Vol. 34, No. 1, pp. 79-87
- Martín, J. C., & Román, C. (2004). Analyzing competition for hub location in intercontinental aviation markets. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 40(2), 135-150.
- Nahar J., Imam T., Tickle K. S., Chen Y. P. (2013). “Association Rule Mining to Detect Factors Which Contribute To Heart Disease in Males and Females”. *Expert Systems with Applications* 40 (2013) 1086-1093. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.08.028>.
- Nisbet, R., Elder, J., and Miner, G. (2009). *Handbook of Statistical Analysis and Data Mining Applications*, Elsevier Inc, Burlington.
- O’Kelly, M. E., & Bryan, D. L. (1998). Hub location with flow economies of scale. *Transportation Research Part B: Methodological*, 32(8), 605-616.
- O’Kelly, M. E. (1987). A quadratic integer program for the location of interacting hub facilities. *European journal of operational research*, 32(3), 393-404.
- Parack, S., Zahid, Z., & Merchant, F. (2012). “Application of data mining in educational databases for predicting academic trends and patterns”. 2012 IEEE International Conference on Technology Enhanced Education (ICTEE) (2012) 1-4. doi: 10.1109/ICTEE.2012.6208617.

- Rokach, Lior and Maimon, Oded (2008), *Data Mining with Decision Trees*, World Scientific.
- Scheers, J. (2001). Attracting investors to european regional airports: what are the prerequisites?. *International Airport Review*.
- Sha, Z., Moolchandani, K. A., Maheshwari, A., Thekinen, J., Panchal, J., & DeLaurentis, D. A. (2015). Modeling airline decisions on route planning using discrete choice models. In 15th AIAA Aviation Technology, Integration, and Operations Conference (p. 2438).
- Sha, Z., Moolchandani, K., Panchal, J. H., & DeLaurentis, D. A. (2016). Modeling Airlines' Decisions on City-Pair Route Selection Using Discrete Choice Models. *Journal of Air Transportation*. 63-73.
- Song, K., Lewe, J. H., & Mavris, D. N. (2014). A Multi-Tier Evolution Model of Air Transportation Networks. In 14th AIAA Aviation Technology, Integration, and Operations Conference (p. 3267).
- Taş, Y. (2018). Birliktelik Kuralları Madenciliği ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Teodorović, D., Kalić, M., & Pavković, G. (1994). The potential for using fuzzy set theory in airline network design. *Transportation Research Part B: Methodological*. 28(2), 103-121.
- Warnock-Smith, D., & Potter, A. (2005). An exploratory study into airport choice factors for European low-cost airlines. *Journal of Air Transport Management*. 11(6), 388-392.
- Webb, G. I. (2003). "Association Rules". Ed. Ye N. *The Handbook Of Data Mining*. (2003) 27-28.
- Yılmaz, A. K., Malagas, K. N., Nikitakos, N., & Bal, H. T. (2018). *Modeling regional routes with Greek airlines for flight operations to AOE airport*. Aircraft Engineering and Aerospace Technology.
- Zanakis, S. H., Solomon, A., Wishart, N., & Dubliss, S. (1998). Multi-attribute decision making: A simulation comparison of select methods. *European journal of operational research*. 107(3), 507-529.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ERTAŞ, Ç. (2021). Hofstede'in Kültürel Değerlerinin Otel Çalışanları Örneğinde Geçerliliği: Diyarbakır'da Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1290-1304.

Hofstede'in Kültürel Değerlerinin Otel Çalışanları Örneğinde Geçerliliği: Diyarbakır'da Bir Araştırma

Çağdaş ERTAŞ (*)


Öz: Bu araştırmanın temel amacı, Hofstede'in Türkiye için tanımladığı kültürel değerlerin turizm çalışanları için geçerli olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın örnekleme, Diyarbakır'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde en az 1 yıldır çalışanlardır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden, amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın sonuçları genelleme gibi bir amacı bulunmamaktadır. Araştırma verisi, 1 Haziran-15 Temmuz 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama süreci sonunda, 209 çalışana ulaşılmıştır. Otel çalışanlarının kültürel değerlerini tespit etmek üzere, kültürel değerler ölçeği verisine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda, otel çalışanlarının biz odaklı, gelecek odaklı, belirsizlikten kaçınan, dişil ve düşük güç mesafeli bir kültür eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Hofstede'in Türkiye için tanımladığı kültürün güç mesafesi kapsamında turizm çalışanları için geçerli olmadığı söylenebilir.


Anahtar Kelimeler: Turizm sektörü, hizmet sektöründe kültür, kültürel değerler, Hofstede, otel çalışanları

Validation of Hofstede's Culture in the Sample of Hotel Employees: A Research in Diyarbakır

Abstract: The main purpose of this research is to examine whether Hofstede's cultural values defined for Turkey is valid for tourism employees. The sample of the research is those who have worked in hotels in Diyarbakır for at least 1 year. Questionnaire was used as data collection technique in the research. In the research, purposeful sampling was used from non-probability sampling methods. Therefore, there is no objective such as generalization of the results of the research. The research data was collected between June 1-July 15, 2018. At the end of the data collection process, 209 employees have been reached. In order to determine the cultural values of the hotel employees, an explanatory factor analysis has been applied to the cultural values scale data. As a result of the factor analysis, it has been found that hotel employees have a culture as collectivist, long term-oriented, avoiding ambiguity, feminine and a low-power distance. As a result, it can be said that Hofstede's culture defined for Turkey is not valid for tourism employees in terms of power distance.

Keywords: Tourism Industry, Hospitality Culture, Cultural Values, Hofstede, Hotel Employees

*) Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu (e-posta: ertascagdas@hotmail.com)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9641-8054>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 06.07.2018
Makale Kabul Tarihi: 26.05.2021
DOI: 10.53487/ataunisosbil.451273

I. Giriş

Her toplumun kendine özgü bir kültürü bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumlar arasında kültürel açıdan farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kültürel farklılıklarla ilgili geliştirilen teoriler arasında Herskovits'in beş boyut modeli, Ronen-Kraut'un en küçük boşluk analizi, Ronen-Shenkar'ın ülke yığılımları, Hall'in öncelikli mesaj sistemi ve Hofstede'in ulusal kültür teorisi yer almaktadır. Hofstede ve arkadaşları tarafından kültürün boyutları ile ilgili yapılan çalışma ise, bu alanda yapılmış en önemli ve en kapsamlı çalışma olarak değerlendirilmektedir (Avcıkurt, 2009: 111). Bu araştırma, Hofstede'in kültürel değerlerini temel almaktadır.

Hofstede'in kültürü ulusal düzeyde ele aldığı ve tüm ülkeyi o şekilde tanımladığı dikkati çekmektedir. Ancak ulusal kültür, kültürdeki bireysel farklılıkları görmezden gelerek, ulus içindeki her bireyi aynı kültür kalıbı içine koymaktadır (Türkiye'deki herkes biz odaklıdır gibi). Yoo, Donthu ve Lenartowicz'in (2011) yapmış oldukları araştırmada, bir kişinin kültürünü onun ulusal kültürüne göre tanımlamanın güç olduğunu ve ulusların içinde farklı alt kültürlerin var olduğuna ilişkin tespitleri, bu durumu desteklemektedir. Ulusal kültürler üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri olan Hofstede'in çalışması da, ülkeler içindeki farklı kültürel grupları dikkate almamasından dolayı, araştırmacılar arasında tartışmalara neden olmaktadır (Avcıkurt, 2009: 111). Bu nedenle, bir toplumdaki kültürün tüm ülke için geçerli olduğunu kabul etmek yanlış olacaktır. Aksi takdirde herkesi aynı kalıp içine koyma yanlışına yol açılabilecektir (Yoo ve Donthu, 2002: 92). Aslında Hofstede'in (1993: 92) "*Kültür bir ormana, bireyler ise o ormandaki ağaçlara benzetilebilir. Ancak bir orman, sadece ağaçlar topluluğu değildir: Birbirinden farklı ağaçların, çaluların, bitkilerin, böceklerin, hayvanların ve mikroorganizmaların ortak yaşam alanıdır. Sadece ormandaki en tipik ağaçlara odaklanırsak, ormanın özünü göz ardı etmiş oluruz ...*" sözleri de, ulusal kültürün tüm ülke için geçerli olup olmadığı yönünde şüphelere neden olmaktadır.

Hofstede'in kültür çalışmasının, örneklem açısından da sorun teşkil ettiği düşünülmektedir. Örneğin Hofstede'in söz konusu araştırması, IBM çalışanları örnekleminde yapılmıştır. IBM ise, bağlı olduğu merkez ve çalışanlarının profili itibarıyla, kendine özgü bir kültüre sahiptir. Ancak bir toplumda birbirinden farklı kültürel yapı barındıran sektörlerden ya da işletmelerden söz etmek mümkündür. Konaklama işletmeleri çalışanlarının da bu toplumsal gruplardan biri olduğu düşünülmektedir. Zira turizm sektörü yapısı gereği, farklı bir kültüre sahiptir (Dawson, Abbott ve Shoemaker, 2011: 290). Bu durumun sektör çalışanlarının kültürüne de yansımaları, dolayısıyla turizm sektörü çalışanlarının kültürünün Türkiye için tanımlanmış kültürden farklılık göstermesi muhtemeldir.

Turizm işletmeleri veya çalışanları örnekleminde kültürel değerlerin çeşitli değişkenlerle ilişkisini ya da çeşitli değişkenler üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalara (Ayoun ve Moreo, 2008; Ayoun, Palakurthi ve Moreo, 2009; Yayla-Kullu

ve diğ., 2015; Çalışkan ve Özkoç, 2016; Kasa ve Hassan, 2016; Yüksel ve Bolat, 2016; Nazarian, Atkinson ve Foroudi, 2017 gibi), sınırlı sayıda da olsa rastlanmaktadır. Ancak bu araştırmaların birçoğunda konaklama işletmeleri çalışanlarının kültürünün Hofstede'in tanımladığı kültürel değerleri yansıttığını; başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, söz konusu kültürel değerlerin turizm çalışanları için de geçerli olduğunun kabul edildiği dikkati çekmektedir. Yani, Hofstede'in kültürel değerlerinin turizm çalışanları için geçerliliği sorgulanmamıştır. Bu nedenle, öncelikle turizm sektörü çalışanlarının kültürel değerleri tespit edilerek, Hofstede'in Türkiye için tanımladığı kültürün turizm çalışanları için geçerli olup olmadığı, varsa aradaki farklılıkların tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim bilimde öncelikle yapılması gereken betimlemedir (Yıldırım, 2014). Ancak turizm yazını incelendiğinde, bu yönde yapılmış araştırmaların (Akdeniz ve Aytemiz-Seymen, 2012 gibi) yok denecek sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Turizm yazınındaki bu boşluk, bu araştırmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu açıklamalardan hareketle, bu araştırmanın temel amacı; turizm yazınındaki bahsi geçen boşluğu kısmen de olsa doldurmak ve gerek bu araştırmanın yazarı gerekse konuyla ilgilenen başka araştırmacılar tarafından gelecekte yapılması muhtemel çalışmalara teorik bir zemin oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmada yanıt aranacak temel soru şu şekildedir:

Hofstede'in Türkiye için tanımladığı temel kültürel değerler, turizm çalışanları için de geçerli midir? Geçerli değil ise, aradaki farklılıklar nelerdir?

Araştırma sonucunda; Hofstede'in Türkiye için tanımladığı kültür, turizm çalışanları için geçerli çıkması halinde, turizm yazını tarafından (bu çalışma kapsamında) desteklenmiş; geçerli çıkmaması halinde ise, kısmen ya da tamamen destek bulmaması olacaktır.

II. Hofstede'in Kültürel Değerleri ve Turizm

Hofstede (1980: 225) tarafından yapılmış kültür tanımı, günümüzde kültür üzerine yapılan çalışmalarda en yoğun şekilde referans verilen kültür tanımlarından birini oluşturmaktadır. Söz konusu tanıma göre kültür, "*bir grup insanı diğerlerinden ayıran kolektif zihinsel programlama*" şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu zihinsel programlama her ne kadar bireyin ailesinde başlasa da bireyin daha sonraları dahil olduğu iş yaşamı da zihinsel programlama üzerinde etkilidir. Dolayısıyla bireyin kültürü, sosyal ortama kurulan etkileşim sonucunda şekillenmektedir (Barutçugil, 2011: 14).

Her bireyin yetiştiği aile, bulunduğu ortam, iş veya sosyal yaşamı birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılık, bireyin zihinsel programlamasında da ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla farklı ortamlarda yetişen bireylerin zihinsel programlamaları da, bireylerin farklı kültürlere sahip olmasını sağlar (Barutçugil, 2011: 17). Bu farklılıklar ise, toplumların temel kültürü haline gelmektedir (Dörtyol, 2012: 8). Peki hem zihinsel programların hem de zihinsel programlar sonucunda oluşan kültürün özünü oluşturan nedir?

Hofstede, Hofstede ve Minkov'a (2010: 8) göre, kültürün özü değerlerden oluşmaktadır. Değerler, "belirli ilişki durumlarını diğerlerine tercih etme yönündeki

geniş eğilimler” şeklinde tanımlanabilir (Reimann, Lünemann ve Chase, 2008: 3). Bireylerin önem verdiği değerler, ait olunan toplumun kültürü olarak değerlendirilmektedir (Meglino ve Ravlin, 1998: 352). Dolayısıyla bireylerin değerlerini bilmek, toplumun temel kültürel özelliklerinin de öğrenilmesini sağlamaktadır (Turan, Durceylan ve Şişman, 2005: 182-183). Dolayısıyla kültür üzerine yapılacak araştırmaların, değerlere odaklanması daha doğru olacaktır. Kültür boyutlarını değerler temelinde incelemiş en kapsamlı çalışma ise, Hofstede (1980) tarafından yapılmıştır (Avcıkurt, 2009: 111). Nitekim Posthuma (2009: 511), Gunkel, Schlaegel, Rossteutscher ve Wolff (2015: 397), Hauff, Richter ve Tressin (2015: 713) gibi bazı araştırmacılar, Hofstede’in kültür boyutlarının, en yaygın kullanılan ve kabul gören temel kültürel değer boyutları olduğunu belirtmektedir.

Hofstede’in temel kültürel değerleri, beş boyuttan oluşmaktadır. “Güç mesafesi”, “biz odaklılık”¹, “erillik” ve “belirsizlikten kaçınma”, Hofstede’in (1980) ülkelerin kültürel değerlerini incelediği ve IBM’in (International Business Machines) 76 ülkedeki çalışanları örnekleminde, “gelecek odaklılık”² boyutu ise, Hofstede ve Bond’un (1988) Çin’de yapmış oldukları bir araştırma sonucunda tespit edilmiştir. Hofstede’e göre, Türkiye, biz odaklı, dışıl, güç mesafesi yüksek ve belirsizlikten kaçınan (Hofstede, 1980: 51-85) ve gelecek odaklı (Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010: 58-257) bir kültüre sahiptir. Ancak turizm sektöründe yapılan sınırlı sayıda araştırmanın (Akdeniz ve Aytemiz-Seymen, 2012; Ay, 2015; Yayla-Kullu ve diğ., 2015; Çalışkan ve Özkoç, 2016; Ertaş, 2018; Nazarian, Atkinson ve Foroudi, 2017 gibi) bulgularından anlaşılacağı üzere, turizm sektöründe çalışanların kültürel değerleri, özellikle bazı boyutlar açısından, Hofstede’in Türkiye için tanımladığı kültürel değerlerden farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla “Hofstede’in söz konusu kültürel değerleri, Türkiye’de halen geçerliliğini korumakta mıdır ya da turizm çalışanları için geçerli midir?” sorusu akla gelmektedir.

Her toplumda bazı bireyler güçlü, bazı bireyler ise güçsüz durumdadır. Gücü elinde bulunduranlar ise, her türlü hakka sahip olduklarını düşünebilmektedirler. Hatta bu bireyler, bazen haksızlık bile yapabilmektedir. Bazı toplumlar, bu haksızlığı kabul ederken; bazı toplumlar, tepkisini ortaya koyabilmektedir. İşte bu durum güç mesafesi kavramıyla açıklanmaktadır. Güç mesafesi, “Bireylerin, toplumdaki güç eşitsizliğini kabul etme düzeyi” şeklinde tanımlanabilir (Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010: 61). Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, güç mesafesinin eşitlik veya eşitsizlik ile ilgili olduğu söylenebilir. Ancak turizm sektörünün yapısı düşünüldüğünde, çalışanların güç mesafesi düzeyinin topluma göre daha düşük olabileceği düşünülmektedir. Nitekim sektörde ast-üst ilişkileri daha yoğundur ve bu durum, güç mesafesini düşürebilmektedir. Sonuç olarak, Hofstede Türkiye’yi güç mesafesi yüksek olarak tanımlamış olsa da, turizm çalışanlarının düşük güç mesafesine sahip olması, muhtemeldir.

¹ Söz konusu boyut, Türkiye’deki birçok araştırmada çoğulculuk, toplulukçuluk şeklinde çevrilmiş olsa da, biz odaklılık olarak belirtilmesi uygun bulunmuştur.

² Söz konusu boyut, Türkiye’deki birçok araştırmada uzun dönem odaklılık şeklinde kullanılsa da, gelecek odaklılık olarak belirtilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Biz odaklılık “kişinin kendinden ziyade, kendisini ait hissettiği grubu düşünmesi” şeklinde tanımlanabilir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, biz odaklılığın temelinde öz kavramı yatmaktadır (Hofstede, 2001: 225). Turizm sektörü, ekip çalışmasını gerektirmektedir. Ekip çalışması ise, bir süre sonra, ekip içindekileri kaynaştırmakta ve biz duygusunu oluşturabilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışanlar, ekiplerini düşünerek hareket edebilmektedir. Bu durum ise, turizm çalışanlarının biz odaklı bir kültüre sahip olmasını sağlayabilmektedir.

Erillik, “duygusal cinsiyet rollerinin net bir şekilde farklılaşması” olarak tanımlamak mümkündür. Bu kültür boyutunun, toplumun kadın ve erkeklerin sosyal ve iş yaşamlarına (çalışmak, terfi gibi) bakış açısıyla ilgili olduğu söylenebilir. Turizm sektörü, kadın çalışanların yoğun bir şekilde çalıştığı bir sektör konumundadır. Kadınların sektördeki yoğun istihdamı ise, sektör çalışanlarının eril kültür eğiliminde olmadığını bir işareti olabilir. Zira eril kültürü benimseyen toplumlarda, kadınların çalışması sıcak karşılanmamaktadır (Sankır, 2010: 2). Dolayısıyla turizm çalışanlarının dişil özellikler göstermesi, beklenen bir sonuçtur. Ancak bazı araştırmalar bunu desteklememektedir. Örneğin Akdeniz ve Aytemiz-Seymen'in (2012) İstanbul'daki beş yıldızlı otel işletmeleri örneğinde yaptığı araştırmada, otel çalışanlarının eril kültür eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Belirsizlikten kaçınma boyutu, toplumun gelecekteki belirsizlik karşısında önlem alma düzeyini ifade etmektedir (Harvey, 1997: 148). Bu boyutla ilişkili olan ve kültürel değerlerin son boyutunu oluşturan gelecek odaklılık ise, “bireyin yaşadığı anı mı yoksa geleceği mi düşünerek hareket ettiği” şeklinde tanımlanabilir (Ayoun ve Moreo, 2008: 66). Turizm sektöründe genellikle genç bireylerin çalışması, bu bireylerin henüz aile gibi sorumluluk üstlenmemesine yol açmaktadır. Bu tür sorumlulukların bulunmaması ise, normal şartlarda sektörde çalışanların çok sık iş değiştirmelerine sebep olabilmektedir. Nitekim belirsizlikten kaçınmanın temel özelliklerinden biri, uzun vadeli istihdam isteğidir (Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010: 209). Ancak turizm sektöründe işgücü devir hızının yüksekliği (Akova, Tanrıverdi ve Kahraman, 2015: 90), belki de sektör çalışanlarının gelecek odaklı olmamasından kaynaklanmaktadır. Çalışanların gelecek odaklı olmaması ise, yine belirsizlikten kaçınma düzeylerini düşürebilmektedir. Ancak son dönemlerde Türkiye turizminin yaşadığı kriz, birçok otelin kapanmasına ya da çalışanları işten çıkararak küçülmesine sebep olmuştur. Bu durum ise, sektörde çalışanların geleceğe ilişkin bir belirsizlik yaşamasına ve bu belirsizliğin sonucu, bugünden ziyade geleceği düşünerek hareket etmesine sebep olmaktadır.

III. Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, Hofstede'in Türkiye için tanımladığı kültürel değerlerin turizm çalışanları için geçerli olup olmadığını incelemektir. Dolayısıyla bu araştırmada turizm yazınına katkı sunmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu, Diyarbakır'da faaliyet gösteren turizm işletme belgeli konaklama işletmelerinde en az 1 yıldır çalışanlar oluşturmaktadır. Diyarbakır'da toplam 25 adet turizm işletme belgeli otel bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2018). Otel çalışanlarının örneklem grubu olarak alınmasının temel sebebi,

turizm sektöründeki en yoğun istihdam alanlarından birinin oteller olmasıdır. Otellerde en az 1 yıldır çalışanlarının seçilmesinin sebebi, otel çalışanlarının turizm sektöründeki kültürden etkilenebilmesi için, belli bir zaman geçmesi gerektiği varsayımdır. Araştırma sahası olarak Diyarbakır'ın seçilmesinin özel bir sebebi bulunmamaktadır. Bu durum, tamamen araştırmacı açısından veri toplama kolaylığı sağlanması şeklinde açıklanabilir.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden, amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örneklemede, araştırmacının önceden belirlediği hedef kitleye uyan kişiler seçilir (Erdoğan, 2012: 210). Ayrıca amaçlı örneklemede, sonuçları genelleştirme gibi bir amaç söz konusu olmamaktadır (Erdoğan, 2012: 210). Araştırma verisi, 1 Haziran 2018-15 Temmuz 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma verisi, yüz yüze görüşmelerle ya da dijital platformlar aracılığıyla ve bu araştırmanın yazarı tarafından toplanmıştır. Veri toplama süreci sonunda, 209 çalışana ulaşılmıştır.

Araştırmada katılımcıların kültürel değerlerini ölçmek üzere, Yoo ve Donthu (2002) tarafından geliştirilen kültürel değerler ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçek, biz odaklılık, güç mesafesi, erillik, belirsizlikten kaçınma ve gelecek odaklılığı ölçmektedir. Ölçekte söz konusu boyutların ortalamalarının düşük çıkması, boyutların zıtlarına (ben odaklılık, düşük güç mesafesi, dişillik, düşük belirsizlikten kaçınma ve bugün odaklılık) işaretler. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Dörtüol (2012) tarafından yapılmış ve yanıt kategorileri 5'li dereceleme tabii tutulmuştur (1: Kesinlikle Katılmıyorum, ..., 5: Kesinlikle Katılıyorum).

Araştırmada otel çalışanlarının kültürel değerlerini tespit etmek üzere, öncelikle kültürel değerler ölçeğine ait veri setine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Söz konusu analize dönük bulgular bir sonraki başlık altında sunulmaktadır.

IV. Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında; %44,5'i kadın, %55,5'i erkek; %38,5'i evli, %61,5'i ise bekârdır. Öte yandan katılımcıların %61,5'i 2000 TL veya altında, %38,5'i 2001 TL veya üstünde aylık gelire sahip; %4,5'i ilkökul, %19,0'u ortaokul, %39,0'u lise, %19,0'u önlisans, %15,0'i lisans, %3,5'i ise yüksek lisans mezunudur. Ayrıca katılımcıların yaşları 18 ile 50 arasında değişirken, yaşları ortalaması 28'dir.

Kültürel değerler ölçeğine yapılan güvenilirlik analizi özeti, Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo 1'e göre ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa katsayısı 0,895'tir. Buna göre, bu araştırmada kullanılan kültürel değerler ölçeği yüksek derecede güvenilir (Hair ve diğ., 2010: 125).

Tablo 1: Kültürel Değerler Ölçeği Güvenilirlik Analizi Özeti

Maddeler	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları	Madde Silinirse Güvenilirlik Katsayısı
1. Bireyler ait oldukları grup için kendi çıkarını feda etmelidir.	0,513	0,890

2.Bireyler zorluklara katlanma pahasına, gruplarına bağlı kalmalıdır.	0,538	0,890
3.Ait olunan grubun huzuru, bireysel çıkarlardan daha önemlidir.	0,580	0,888
4.Ait olunan grubun başarısı, bireysel başarıdan daha önemlidir.	0,553	0,889
5.Bireyler öncelikle ait oldukları grubun refahını, daha sonra bireysel hedeflerini düşünmelidir.	0,579	0,889

Tablo 1: Kültürel Değerler Ölçeği Güvenilirlik Analizi Özeti

Maddeler	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları	Madde Silinirse Güvenilirlik Katsayısı
6.Bireyin çıkarları zarar görse dahi, ait olunan gruba sadakat teşvik edilmelidir.	0,552	0,889
7.Her zaman kişiden ne beklediğini bilmesine olanak sağlayan detayları açıklayan yönergelere sahip olmak önemlidir.	0,568	0,889
8.Yönergeleri ve prosedürleri yakından takip etmek önemlidir.	0,499	0,891
9.Kurallar ve düzenlemeler kişinin kendisinden ne beklediği hakkında kişiye bilgi vermeleri nedeniyle önemlidir.	0,301	0,897
10.Standartlaştırılmış iş prosedürleri faydalıdır.	0,404	0,892
11.Uygulamalara yönelik talimatlar önemlidir.	0,341	0,894
12.Erkekler için profesyonel bir kariyer sahibi olmak, kadınlara kıyasla daha önemlidir.	0,515	0,890
13.Erkekler sorunları genellikle mantıksal analizle çözer; kadınlar sorunları genellikle sezgilerini kullanarak çözer.	0,503	0,890
14.Zor sorunların çözümü, tipik olarak bir erkek özelliği olan etkin ve güçlü bir yaklaşım gerektirir.	0,496	0,891
15.Erkeklerin kadınlara kıyasla, her zaman daha iyi yaptıkları işler bulunmaktadır.	0,531	0,890
16.Yüksek konumdaki insanlar, kararlarının çoğunu düşük konumdaki insanlara danışmadan almamalıdır.	0,565	0,889
17.Yüksek konumdaki insanlar, düşük konumdaki insanların fikrini çok sık sormamalıdır.	0,529	0,890
18.Yüksek konumdaki insanlar, düşük konumdaki insanlarla sosyal etkileşime girmekten kaçınmalıdır.	0,519	0,890
19.Yüksek konumdaki insanlar, düşük konumdaki insanlara önemli konularda yetki vermemelidir.	0,526	0,890
20.Düşük konumdaki insanlar, yüksek konumdaki insanlar tarafından alınan kararlar konusunda hemfikir olmalıdır.	0,494	0,891
21.Kazanılan para tutumlu olacak şekilde, dikkatli biçimde harcanmalıdır.	0,406	0,892
22.Tüm aksiliklere rağmen, tereddütsüz biçimde yola devam edilmelidir.	0,345	0,894
23.Uzun dönemli planlama, önemli bir unsurdur.	0,287	0,895
24.Kişisel kararlılık ve istikrar, önemlidir.	0,355	0,893
25.Gelecekteki başarı için, bugünün eğlencesinden vazgeçilmelidir.	0,410	0,892
26.Gelecekteki başarı için, çok çalışmalıdır.	0,359	0,893
Ölçeğin Tamamı için Cronbach's Alpha 0,895		

Ölçeğin Birinci Yarısı için Cronbach's Alpha 0,870 Ölçeğin İkinci Yarısı için Cronbach's Alpha 0,852 Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları Değer Aralığı 0,287 - 0,580
--

Tablo 1 incelendiğinde, düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerinin her madde için 0,250'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu değerler, ölçeği oluşturan her bir maddenin ölçeğe kabul edilebilir sınırlarda katkıda bulunduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2016: 412). Bu sebeple, ölçekten herhangi bir maddenin silinmemesi gerektiği anlaşılmıştır.

Araştırmanın temel amacına hizmet etmek üzere, kültürel değerler ölçeğine ait veri setine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi uygulanırken, eş kökenliliğin en az 0,500 düzeyinde olması (Kalaycı, 2016: 329), açıklanan varyans oranının en az %40 olması (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 197), öz değeri 1'in üzerinde olan maddelerin dikkate alınması, bir maddenin yük değerinin en az 0,450 olması, iki faktör altında boyutlanan maddelerin yük değerleri arasındaki farkın en az 0,100 olması, temel bileşenler analizi kullanılması ve maksimum değişkenliğin (Varimax) tercih edilmesi (Büyüköztürk, 2016: 134-136) ön kabulleri dikkate alınmıştır.

Yapılan faktör analizinde; kültürel değerler ölçeğine ait verinin Bartlett Küresellik testinin anlamlı çıkması (X^2 : 3599,051 s.d.: 253 $p < 0,001$), veri setinin çok değişkenli normal dağılım gösterdiğine işarettir (Kalaycı, 2016: 327). Ayrıca açıklayıcı faktör analizi sonucu tespit edilen KMO örneklem yeterliliği değeri (0,866), örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 207).

Kültürel değerler ölçeğine ait veri setine yapılan ilk faktör analizinde, 9. maddenin (*Kurallar ve düzenlemeler, kişinin kendisinden ne beklediği hakkında kişiye bilgi vermeleri nedeniyle önemlidir*) eş kökenliliği 0,263, 21. maddenin (*Kazanılan para tutumlu olacak şekilde, dikkatli biçimde harcanmalıdır*) eş kökenliliği 0,468 ve 25. Maddenin (*Gelecekteki başarı için, bugünün eğlencesinden vazgeçilmelidir*) eş kökenliliği ise 0,468 olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu maddeler, analizden çıkarılmıştır. Kalan 23 maddeye uygulanan faktör analizinde, bütün ön kabuller karşılanmıştır ve biz odaklılık, güç mesafesi, erillik, belirsizlikten kaçınma ve gelecek odaklılık olmak üzere beş faktör ortaya çıkmıştır. Söz konusu açıklayıcı faktör analizine dönük özet, Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Otel Çalışanlarının Kültürel Değerleri

Faktörler ve Maddeleri	Eşkökenlilik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama	Alfa
Biz Odaklılık (6 Madde)			7,045	%21,831	3,420	0,950
Bireyler ait oldukları grup için kendi çıkarını feda etmelidir.	0,866	0,919				

Bireyler zorluklara katlanma pahasına, gruplarına bağlı kalmalıdır.	0,872	0,918				
Ait olunan grubun huzuru, bireysel çıkarılardan daha önemlidir.	0,839	0,888				
Bireyler öncelikle ait oldukları grubun refahını, daha sonra bireysel hedeflerini düşünmelidir.	0,810	0,867				
Ait olunan grubun başarısı, bireysel başarıdan daha önemlidir.	0,791	0,828				
Bireyin çıkarları zarar görse dahi, ait olunan gruba sadakat teşvik edilmelidir.	0,716	0,818				

Tablo 2: Otel Çalışanlarının Kültürel Değerleri

Faktörler ve Maddeleri	Eşkökenlilik	Faktör Yüklü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama	Alfa
Güç Mesafesi (5 Madde)			4,953	%17,398	2,764	0,927
Yüksek konumdaki insanlar, düşük konumdaki insanlarla sosyal etkileşime girmekten kaçınmalıdır.	0,829	0,882				
Yüksek konumdaki insanlar, düşük konumdaki insanlara önemli konularda yetki vermemelidir.	0,811	0,868				
Düşük konumdaki insanlar, yüksek konumdaki insanlar tarafından alınan kararlar konusunda hemfikir olmalıdır.	0,757	0,842				
Yüksek konumdaki insanlar, düşük konumdaki insanların fikrini çok sık sormamalıdır.	0,779	0,822				
Yüksek konumdaki insanlar, kararlarının çoğunu düşük konumdaki insanlara danışmadan almalıdır.	0,727	0,762				
Erillik (4 Madde)			2,400	%13,595	2,941	0,902
Zor sorunların çözümü, tipik olarak bir erkek özelliği olan etkin ve güçlü bir yaklaşım gerektirir.	0,830	0,852				
Erkekler sorunları genellikle mantıksal analizle çözer; kadınlar sorunları genellikle sezgilerini kullanarak çözer.	0,789	0,848				
Erkekler için profesyonel bir kariyer sahibi olmak, kadınlara kıyasla daha önemlidir.	0,785	0,844				
Erkeklerin kadınlara kıyasla, her zaman daha iyi yaptıkları işler bulunmaktadır.	0,714	0,746				

Belirsizlikten Kaçınma (4 Madde)			1,553	%10,872	3,626	0,791
Uygulamalara yönelik talimatlar önemlidir.	0,653	0,749				
Yönergeleri ve prosedürleri yakından takip etmek önemlidir.	0,665	0,709				
Her zaman kişiden ne beklediğini bilmesine olanak sağlayan detayları açıklayan yönergelere sahip olmak önemlidir.	0,695	0,685				
Standartlaştırılmış iş prosedürleri faydalıdır.	0,539	0,685				

Tablo 2: Otel Çalışanlarının Kültürel Değerleri

Faktörler ve Maddeleri	Eşkökenlilik	Faktör Yüklü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Ortalama	Alfa
Gelecek Odaklılık (4 Madde)			1,139	%10,610	3,739	0,774
Gelecekteki başarı için çok çalışmalıdır.	0,660	0,764				
Kişisel kararlılık ve istikrar, önemlidir.	0,741	0,737				
Uzun dönemli planlama, önemli bir unsurdur.	0,579	0,731				
Tüm aksiliklere rağmen, tereddütsüz biçimde yola devam edilmelidir.	0,645	0,728				
<p>Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Analizi – Açıklanan toplam varyans: % 74,306; KMO Örneklem Yeterliliği: 0,866 – Bartlett Küresellik Testi: X^2: 3599,051 s.d.: 253 $p < 0,001$; Genel Ortalama: 3,289 – Ölçeğin Tamamı için Alfa: 0,892</p> <p>Yanıt kategorileri: (1) Kesinlikle Katılmıyorum (2) Katılmıyorum (3) Kararsızım (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle Katılıyorum</p>						

Tablo 2'ye göre, beş faktörün toplam varyansa yaptığı katkı oranı %74,306'dır. Faktörler toplam varyansa yapılan katkı açısından incelendiğinde, biz odaklılığın %21,831, güç mesafesinin %17,398, erilliğin %13,595, belirsizlikten kaçınmanın %10,872, gelecek odaklılığın ise %10,610 oranında katkıda bulunmaktadır. Yine Tablo 2'ye göre, katılımcılar en yüksek ortalamayı gelecek odaklılık (3,739) ve belirsizlikten kaçınmaya (3,626), en düşük ortalamayı ise, güç mesafesine (2,764) vermiştir. Faktörlerin ortalamaları değerlendirildiğinde, otel çalışanlarının “dişil, “yüksek sayılabilecek düzeyde biz odaklı, gelecek odaklı ve belirsizlikten kaçınan” ve “düşük düzeyde güç mesafeli” bir kültüre sahip olduğu söylenebilir.

V. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Hofstede'in kültürel değerlerinin turizm çalışanları için geçerli olup olmadığı, otel çalışanları örneğinde incelenmiştir. Turizm yazınında her ne kadar kültürel değerler değişkenini ele alan araştırmalar bulunsada söz konusu tespitlerini Hofstede'in tespitleriyle karşılaştırarak sorgulayan araştırmaların yok denecek sayıda olması, bu araştırmanın orijinalliğini göstermektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, turizm yazınında yapılmış araştırmalar, Hofstede'in Türkiye için tanımladığı kültürün turizm çalışanları için geçerli olup olmadığını sorgulamamıştır. Bu araştırmanın bu yönüyle turizm yazınına katkı sunacağı ve farklı bir bakış açısı getirebileceği düşünülmektedir.

Hofstede (1980) ülkelerin kültürel değerleri üzerine yaptığı çalışmada, Türkiye'de yaşayan insanların kültürünü; güç mesafesi yüksek, dışil, biz odaklı, belirsizlikten kaçınan ve gelecek odaklı şeklinde tarif etmiştir. Bu çalışmaya göre ise, otel çalışanları "dışil, "biz odaklı", "gelecek odaklı", "belirsizlikten kaçınan", "düşük düzeyde güç mesafeli" bir kültüre sahiptir. Hofstede'in biz odaklılık, gelecek odaklılık, belirsizlikten kaçınma ve dışillik ile ilgili tespitlerinin, otel çalışanları için de geçerli olduğu görülmektedir. Ancak güç mesafesi için aynı şeyi söylemek, mümkün gözükmemektedir. Nitekim Hofstede Türkiye'nin kültürünü yüksek güç mesafeli gösterirken, bu çalışmada otel çalışanlarının kültürü düşük sayılabilecek düzeyde çıkmıştır. Bu tespit, bu araştırmanın en dikkat çekici sonucudur. Nitekim gerek bu araştırma yazarının daha önce yaptığı (bkz. Ertaş, 2017), gerekse Akdeniz ve Aytemiz-Seymen (2012), Çalışkan ve Özkoç (2016) gibi bazı araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda da, turizm çalışanlarının güç mesafesinin düşük düzeyde çıktığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın güç mesafesi boyutuna dönük tespiti, yazındaki benzer araştırma bulgularını desteklemektedir. Gerek bu araştırmanın, gerekse bahse konu araştırmaların güç mesafesine dönük tespitinin birçok sebebinden söz edilebilir. Bu sebeplerden birisi, Türkiye'deki ortalama eğitim süresinin artmasından dolayı güce bakışın değişmiş olması olabilir. Bir başka sebep ise, hem demokrasi deneyim süresinin uzaması, hem de iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki değişimlerin yol açtığı gelişmeler olabilir. Ayrıca Türkiye'deki otelcilik sektöründe ağırlıklı olarak Türkiye'de yerleşik olmayan çok farklı ülkelerden gelen yabancıların konakladığı düşünüldüğünde, çalışanların farklı kültürlerle yoğun iletişim halinde olduğu ve bu iletişimin çalışanların güç mesafesinin düşmesine katkıda bulunduğu düşünülebilir (Ertaş, 2017: 96).

Bu çalışmaya göre, otel çalışanları biz odaklı, dışil, gelecek odaklı ve belirsizlikten kaçınan bir kültüre sahiptir. Nitekim Hofstede'in söz konusu boyutlar kapsamında Türkiye için tanımladığı kültür, bu tespitlerle örtüşmektedir. Ancak Akdeniz ve Aytemiz-Seymen'in (2012) çalışmasında otel çalışanlarının eril kültür düzeyinin yüksek çıkmış olması, bu araştırmanın eril kültüre ilişkin tespitiyle örtüşmemektedir. Bu araştırmanın biz odaklılık, belirsizlikten kaçınma ve gelecek odaklılık boyutlarına dönük tespitleri ise, turizm yazınındaki ilgili araştırmaların tespitlerini desteklemektedir. Türkiye'de turizm sektörünün yakın zamanda yaşadığı kriz, birçok otelin kapanmasına ya da çalışanları işten çıkararak küçülmesine yol açmıştır. Bu durum da, çalışmalarda

belirsizliği artırmış ve çalışanların içinde bulunduğu belirsizlik ise, bugünden ziyade geleceği düşünerek hareket etmelerine neden olmuştur. Otel işletmelerinde işler ekip çalışmasına dayandığı için, çalışanların kendilerinden ziyade ekiplerini düşünerek hareket etmeleri gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma katılımcılarının eğitim seviyelerinin oldukça yüksek düzeyde çıkmış olması, çalışanların biz odaklı bir kültür kazanmalarında etkili olmuş olabilir.

Özetle, bu araştırmaya göre Hofstede'in Türkiye için tespit ettiği kültür, sadece güç mesafesi boyutu bağlamında geçerli değildir. Dolayısıyla bu durum, Hofstede'in Türkiye için tanımladığı güç mesafesinin, en azından otel çalışanları örneğinde geçerli olmayabileceğini göstermektedir. Öte yandan bu araştırmaya göre otel çalışanları dışıl kültür eğilimi gösterirken, Akdeniz ve Aytemiz-Seymen'in (2012) araştırmasına göre eril kültür eğiliminde olması da üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu konuda sağlıklı yorumlar yapabilmek, ancak konuyla ilgili daha çok araştırma yapılmasına bağlıdır. Nitekim kullandığı örnekleme yönteminden dolayı, bu araştırmanın genelleme gibi bir amacı bulunmamaktadır. Dolayısıyla benzer çalışmaların farklı turizm destinasyonlarındaki otellerde çalışanlar ya da farklı turizm işletmeleri çalışanları örneğinde yapılması, Hofstede'in kültürel değerlerinin turizm çalışanları için ne kadar geçerli olduğu hakkında yorumda bulunmayı kolaylaştıracaktır. Bunlara ek olarak, Hofstede ülkelerin kültürünü çalışanlar örneğinde inceleyerek tanımladığı için, bu araştırma da çalışanlar örneğinde yapılmıştır. Dolayısıyla, gelecekte yapılması muhtemel benzer araştırmaların turizm destinasyonlarındaki yerel halk örneğinde de yapılarak turizm çalışanları ve yerel halkın kültürü arasındaki olası farklılıkların tespit edilmesi, büyük resmi görme bakımından önemlidir.

Kaynaklar

- Akdeniz, D. ve Aytemiz-Seymen, O. (2012). "Diagnosing National and Organizational Culture Differences: A Research in Hotel Enterprises", *Nevşehir University Journal of Social Sciences*, 2, 198-217.
- Akova, O., Tanrıverdi, H. ve Kahraman, O. C. (2015). "Otel İşletmelerinde İşgören Devir Hızına Etki Eden Risk Faktörlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(12), 87-107.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm Sosyolojisi (Genel ve Yapısal Yaklaşım)*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ayoun, B., Palakurthi, R. ve Moreo, P. (2009). "Individualism-Collectivism Insights into the Strategic Behavior of Hotel Managers", *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 9, 47-70.
- Ayoun, B. M. ve Moreo, P. J. (2008). "The Influence of the Cultural Dimension of Uncertainty Avoidance on Business Strategy Development: A Cross-National Study of Hotel Managers", *International Journal of Hospitality Management*, 27, 65-75.
- Barutçugil, İ. (2011). *Kültürler Arası Farklılıkların Yönetimi*. Kariyer Yayınları.

- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum)*. Pegem Akademi.
- Çalışkan, N. ve Özkoç, A. G. (2016). "Örgütlerde Paternalist Liderlik Algısına Etki Eden Ulusal Kültür Boyutlarının Belirlenmesi", *Journal of Yasar University*, 11, 240-250.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Dawson, M., Abbott, J. ve Shoemaker, S. (2011). "The Hospitality Culture Scale: A Measure Organizational Culture and Personal Attributes", *International Journal of Hospitality Management*, 30, 290-300.
- Dört Yol, İ. T. (2012). "Ulusal Kültürün Algılanan Hizmet Kalitesi ve Algılanan Müşteri Değeri Üzerindeki Etkisi: Turizm Sektöründe Bir Araştırma", Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*. Erk Yayınları.
- Ertaş, Ç. (2017). "Kültürel Değerlerin Örgütsel Adalet Algısına Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracılık Rolü: Otel Çalışanları Örneği", Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ertaş, Ç. (2018). "Otel Çalışanlarının Kültürel Değerlerinin İş Tatminine Etkisi", *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 141-157.
- Gunkel, M., Schlaegel, C., Rossteutscher, T. ve Wolff, B. (2015). "The Human Aspect of Cross-Border Acquisition Outcomes: The Role of Management Practices, Employee Emotions, and National Culture", *International Business Review*, 24, 394-408.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. Prentice Hall.
- Harvey, F. (1997). "National Cultural Differences in Theory and Practice: Evaluating Hofstede's National Cultural Framework", *Information Technology & People*, 10(2), 132-146.
- Hauff, S., Richter, N. F. ve Tressin, T. (2015). "Situational Job Characteristics and Job Satisfaction: The Moderating Role of National Culture", *International Business Review*, 24, 710-723.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.
- Hofstede, G. ve Bond, M. H. (1988). "The Confucius Connection: From Cultural Roots to Economic Growth", *Organizational Dynamics*, 16, 4-21.
- Hofstede, G. (1993). "Cultural Constraints in Management Theories", *Academy of Management Executive*, 7(1), 81-94.

- Hofstede, G. (2001). *Cultures Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. McGraw-Hill.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayınevi.
- Kasa, M. ve Hassan, Z. (2016). “Burnout and Flow With Moderating Effect of Individualism/Collectivism. A Study in Malaysian Hotel Industry”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 219,416-423.
- Meglino, B. M. ve Ravlin, E. C. (1998). “Individual Values in Organizations: Concepts, Controversies, and Research”, *Journal of Management*, 24(3), 351-389.
- Nazarian, A., Atkinson, P. ve Foroudi, P. (2017). “Influence of National Culture and Balanced Organizational Culture on the Hotel Industry’s Performance”, *International Journal of Hospitality Management*, 63, 22-32.
- Posthuma, R. A. (2009). “National Culture and Union Membership: A Cultural-Cognitive Perspective”, *Relations Industrielles/Industrial Relations*, 64(3), 507-529.
- Reimann, M., Lünemann, U. F. ve Chase, R. B. (2008). “Uncertainty Avoidance as a Moderator of the Relationship Between Perceived Service Quality and Customer Satisfaction”, *Journal of Service Research*, 11(1), 63-73.
- Sankır, H. (2010). “Eril Tahakküm ve Üstün Erillik Olgusunun Plâstik Sanatlar Alanında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Oluşumuna Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 28, 1-17.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, (2018). “Turizm Tesisleri”, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html>.
- Turan, S., Durceylan, B. ve Şişman, M. (2005). “Üniversite Yöneticilerinin Benimsedikleri İdari ve Kültürel Değerler”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 181-202.
- Yayla-Kullu, H. M., Tansitpong, T., Gnanlet, A., McDermott, C. M. ve Durgee, J. F. (2015). “Impact of National Culture on Airline Operations”, *Operations Management Research*, 8, 101-117.
- Yıldırım, C. (2014). *Bilimsel Düşünme Yöntemi*. İmge Kitabevi.
- Yoo, B. ve Donthu, N. (2002). “The Effects of Marketing Education and Individual Cultural Values on Marketing Ethics of Students”, *Journal of Marketing Education*, 24(2), 92-103.

- Yoo, B., Donthu, N. ve Lenartowicz, T. (2011). "Measuring Hofstede's Five Dimensions of Cultural Values at the Individual Level: Development and Validation of CVSCALE", *Journal of International Consumer Marketing*, 23, 193-210.
- Yüksel, M. ve Bolat, T. (2016). "Örgütsel Politika, Hofstede'in Örgüt Kültürü Boyutları, İş Tutumları ve İş ıktıları İlişkisi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3), 173-204.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÖZDEMİR, İ. SOYLU, H. (2021). Zara'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1305-1335.

Zara'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları (*)

İbrahim ÖZDEMİR (**)

Hasbi SOYLU (***)

Öz: Zara, İç Anadolu Bölgesi'nin doğusunda Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde, Sivas ili yönetim sınırları içerisinde kalan bir ilçe merkezidir. Dağ sıralarının doğal yollar ile geçit verdiği iki akarsuyun kavşak noktasında bulunduğu yerler, yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Nitekim Zara, ülkemizin en uzun akarsuyu olan Kızılırmak'ın, yukarı çığırındaki kolu olan Küçük Dere ile birleştiği kesimde, antedans olaylar sonucu oluşan boğazın bulunduğu noktada yerleşme nüvesini oluşturmaktadır. Buradan batıya açılan bir düzlüğe doğru, Zara Batı Platosunun güney eteğinde yer alan, kuzeyden gelen soğuk ve sert rüzgârlardan kendini koruyarak 1340 m yükseltideki doğal bir geçitte kurulmuştur. Bu geçit doğudan batıya giden ve Karadeniz'e açılan doğal yol güzergâhları üzerinde yer almaktadır.

Kuruluş tarihi oldukça eski olan Zara, elverişli konumu ve topoğrafyanın sağladığı avantajla yerleşme çekirdeğini değiştirmeden günümüze kadar taşımıştır. Maddi kültür belgelerinden yerleşme tarihi prehistorik dönemlere kadar giden Zara'nın, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan bir yerleşim yeri (karye/ köy) olduğu bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte gelişimine devam eden Zara, günümüzde 11558 nüfus ile küçük bir şehir özelliği taşımaktadır. Zara'nın kuruluşundan günümüze kadar olan yerleşme düzeni periyodik gelişim dönemleri halinde ele alınarak bugünkü fonksiyonel özellikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zara, kuruluş ve gelişimi, şehinsel fonksiyonlar


The Establishment, Development and Functions of Zara City


Abstract: Zara is a district center in the Upper Kızılırmak Department in the east of Central Anatolia Region, within the administrative boundaries of Sivas province. The places where the mountain ranges are located at the junction of the two streams, where they pass through natural roads, play an important role in the establishment and development of settlements. As a matter of fact, Zara, the longest stream of our country, Kızılırmak, upper groundbreaking tributary of the small creek at the junction of the section, antedans events as a result of the strait formed at the point of settlement is the core. It was established in a natural pass at an elevation of 1340 m, located at the southern foot of the Zara Western Plateau, towards a plain that opens to the west from here, protecting itself from cold and strong winds from the north. This passage is located on natural road routes that run from east to west and open to the Black Sea

Zara, whose founding date is quite old, has moved its settlement core to the present day without changing with the advantage of its convenient location and topography. It is known that Zara, which dates from material cultural documents to prehistoric periods, was a settlement (town/

*) Bu çalışma, Prof. Dr. Hasbi Soylu danışmanlığında yürütülen "Zara İlçesi'nin Coğrafi Etüdü" adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

**) Dr., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Mezunu, (e-posta: ibrahimozdemir77@gmail.com)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-8529-1297>.

***) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (e-posta: hasbisoylu@atauni.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4994-5665>.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

village) under the rule of the Seljuk and Ottoman states. Zara, which continued its development with the establishment of the Republic of Turkey, today has the characteristic of a small city with a population of 11558. From the establishment of Zara to the present day, the layout of the settlement has been discussed in periodic periods of development and today's functional characteristics have been emphasized.

Keywords: Zara, establishment and development, urban functions

Makale Geliş Tarihi: 22.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 09.06.2021

DOI: 10.53487/ataunosbil.901299

I. Giriş

Şehir; küçük bir sahada büyük nüfus kitlelerinin birlikte bulunduğu, geçimini tarım dışı faaliyetlerden temin ettiği yerleşmeler olup resmi ve hususi binaları, cadde ve sokakları, parkları vs. ile insan topluluklarının coğrafi peyzaj üzerinde oluşturdukları beşerî tesislerdir (Göney, 1984: 1). Bulduğu coğrafi çevrenin ekonomik hinterlandının eseri olarak ortaya çıkan bu tesisler, insan başarısının yeryüzündeki en önemli ve en görkemli eserleri olarak tarif edilirler. Aynı zamanda insanın doğal çevre üzerinde yaptığı çevresel değişikliklerin en çok hissedildiği mekânlardır. Şehirler, mekân üzerinde en zor tutunan ve gelişme fırsatını nadiren elde edebilen yerleşmelerdir. Bundan dolayı birçok şehir yerleşmesi, yerleşim tarihi boyunca ya en elverişli konumu buluncaya kadar yer değiştirmiş ya da varlığını günümüze kadar devam ettirememiştir (Arınç, 2001: 1). Şehirler birçok faktörün bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Şehirler adeta biyolojik canlılar gibi doğar, büyür, gelişir ve sonuçta yok olurlar. Bunların yerlerine yenileri kurulur veya doğal ve beşerî faktörlerin de etkisiyle yerleri değiştirilerek zaman içerisinde yeni yerleşmelere dönüşürler (Soylu, 2007: 87).

İşte bu nedenlerle şehirlerin ortaya çıkışında ve yerleşme yerinin seçiminde etkili olan faktörleri ayrıntılarıyla ele alarak analiz etmek büyük bir önem arz etmektedir. Şehirlerin kuruluş ve gelişiminde etkili olan çok sayıda faktör bulunmakla birlikte bunların başında şehrin konumu (lokasyon) gelir. Konum şehrin kuruluş yeri (sit) ve çevresi (situation) ile olan ilişkilerini belirler. Bu ilişki ağı sağlıklı yürüdüğü takdirde şehir büyür ve gelişir. Aksi olduğu durumda ise küçülür ve giderek önemini kaybeder. Bazen de şehirler tamamen yok olur (Yılmaz, 2011: 1). Bu bağlamda Zara şehrinin kuruluşunda ve gelişmesinde en önemli faktörün “bulduğu yer”den yani konumundan (önemli karayollarının bir düğüm yerinde olmasından) kaynaklandığı söylenebilir.

Şehirleşme, şehir sayısının ve şehir nüfusunun artması olarak tanımlanabilir. Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçilmesi sonucu toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşmaya yol açan, orada yaşayanların bireysel davranışlarına belirli özellikler kazandıran insan davranışı ve ilişkilerinde şehre özgü değişiklikler oluşturan bir nüfus birikim sürecidir. Ekonomik büyüme ve toplumsal değişimin sürüklenmesiyle meydana gelen bir olgudur (Keleş, 2015: 35-49). Şehirlerin üretim ve denetleme işlerini kendisinde toplayan, çevresindeki yerleşmelerin oluşturduğu bütün ile şehirlerarası mal

ve hizmet alış-verişiyle etkileşim içerisinde bulunan, sahip olduğu ve etki alanı içerisindeki nüfusun ihtiyaçlarını karşılayan rolleri de bulunmaktadır.

Ülkemizde nüfusun yarıdan fazlası şehirlerde yaşamakta ve bu alanlarda nüfus yoğunluğu giderek artmaktadır. Bir yandan ekonomik büyüme bir yandan artan nüfus neticesinde meydana gelen konut ihtiyacı şehirlerin büyük bir hızla gelişmesine neden olmaktadır. Bu durum doğal çevre üzerinde beş on yıl gibi kısa zaman aralıklarında büyük değişimlere yol açmaktadır. Aralarında sınırlı oranda yeşil alanların bulunduğu, asfalt yollarla ayrılan beton blokların tonlarca ağırlığının bir araya getirilmesiyle oluşan devasa yapılardan ibaret şehirler, yarım asır kadar sonra doğal çevrenin etkisiyle ihtişamını kaybetmektedir. Daha sonra ise her geçen gün eskiyen ve ayakta kalmakta zorlanan bu yapılar kentsel dönüşüm içerisinde yıkım kararı alınarak yeniden kent olgusuna kazandırılmaktadır. Ancak hem şehri var eden yapılar hem de bunların enkazı sürdürülebilir bir çevre için ayrı bir önem arz etmektedir. İnsan ve çevre arasındaki bu etkileşimde şehirlerin doğal çevre üzerinde meydana getirdiği bu baskının ekolojik disiplinde çok yönlü araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle birçok bilim alanı tarafından bu soruna farklı boyutlardan yaklaşılması büyük bir önem arz etmektedir.

İnsanın yeryüzünde oluşturduğu şehir denilen yapay ortamlar genel karakterleri, fonksiyonları ve çeşitli hizmetleriyle üzerinde çok yönlü durulması gereken bir konudur. Tarihi süreç içerisinde şehir olgusunun gözden geçirilmesi, şehrin bulunduğu yerin neresi olduğu ve muhtemelen nereye doğru gelişeceğini araştırmak büyüklüğünü ve nüfusunu belirlemek yerinde olacaktır. Bu nedenle, şehirleşme konusunda ortaya çıkan sorunların çözümü için planlama yapma son derece önemli bir hâl almıştır. Nitekim pandemi gibi ekstrem sağlık koşullarında salgının önlenmesi için kalabalık ortamlardaki insanların birbiriyle olan temasının azaltılması, sosyal mesafenin korunması, küresel ölçekte sokağa çıkma kısıtlamaları gibi uzun süre konutlarında yaşamaya zorlanan insanlar, kent olgusundaki sanat ve teknolojinin yanı sıra çok katlı gökdelen, apartman, site gibi sıkışık yapıları ve şehirdeki konut tiplerini (balkon, bahçe, müstakil) yeniden gözden geçirmeye başlamıştır.

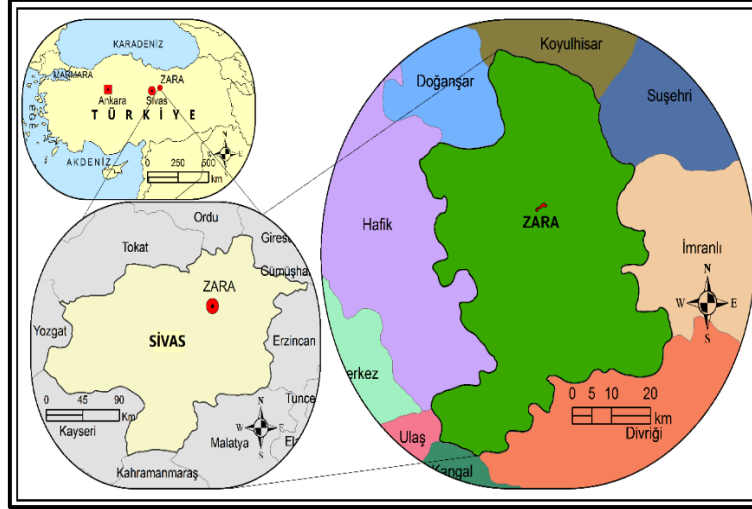
Şehrsel planlama şehirlerin kuruluş ve gelişiminin bilinmesi, açısından son derece önemlidir. Çünkü şehirlerin bugünkü durumunu nasıl kazandığı araştırılmadığı takdirde yapılan planlamaların da tam olarak sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi mümkün değildir. Şehirle ilgili doğru planlamalar yapabilmek ancak şehirlerin buldukları ortam içindeki fiziki ve beşerî şartlara bağlı olarak kuruluşundan günümüze kadar nasıl bir gelişme gösterdiğinin analiziyle mümkün olacaktır (Uğur, 2003: 42).

Hızlı kentleşme neticesinde ortaya çıkan kentsel problemlerin olumsuzluklarından elde edilen tecrübelerin, yüzünü kente dönmüş küçük şehirlerde uygulanması önemlidir. Demografik olarak kent sayılma eşiğini (10 bin) elde etmiş ancak belirli bir büyüklüğe ulaşmamış, kasaba özelliğinden yakın zamanda sıyrılmış mütevazî gelişme seyrindeki küçük şehir yerleşmelerinde, kentsel gelişim formunun planlaması ileride gerçekleşme ihtimali olan olumsuzlukların şimdiden önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle Zara gibi tarihi şehirlerin kuruluş ve gelişim aşamalarının bilinmesi şehrin sıhhi ve sağlam esaslar üzerinde inşasında ve şehir yapıcılığında önemlidir.

İdari bakımdan Sivas iline bağlı bir ilçe olan Zara, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü sınırları içerisinde kalan ve ülkemizin en uzun akarsuyu olan Kızılırmak'ın memba çıkışında bulunan bir şehir yerleşmesidir. Kızıldağ'ın yüksek kısımlarından beslenen birçok derenin suyunu, İmranlı kasabasında toplayan Kızılırmak, Zara ilçesini kuzey ve güney yönünde iki eşit parçaya ayırarak doğu batı yönünde kat eder. İlçede Köseadağ etekleri boyunca ilerleyen Kızılırmak'a, kuzeyden obsekant olarak katılan Küçük Dere (Habeş Çayı) dahil olur. Bu dere ile birleştiği noktada güneybatıya yönelerek derin bir yarma boğaz (antesedans) açan Kızılırmak, birisi doğu yönünde İmranlı'ya uzanan (Zara Doğu Platosu) diğeri batı yönünde Hafik'e açılan (Zara Batı Platosu) nispi yükseltisi 150 m'yi bulan iki yüksek plato oluşturarak Köseadağ kütlelerinden uzaklaşmaya başlar. Zara bu yüksek platoları ayıran boğazın bulunduğu noktada batıya açılan bir düzlükte, 1340 m yükseltideki doğal bir geçitte kurulmuştur (Harita 1, Harita 2).

Yerleşme tarihi prehistorik dönemlere kadar giden Zara ve dolaylarının kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Zara ve çevresi; Anadolu'da varlığını sürdüren Hitit, Roma ve Bizans İmparatorluğu'na ev sahipliği yapmış ve M.Ö. 550'li yıllarda ise bir dönem Perslerin istilasına uğramıştır. Bizans hâkimiyetinde bulunan bölge bundan on asır önce sırasıyla Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmıştır.

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türk beyliklerinin yerleşmeye başladığı sahada önce Selçuklular ve 1473 yılından itibaren de Osmanlı yönetiminde idare edilmiştir. Zara, 1872 yılında Koçgiri adıyla nahiye merkezi, 1876 yılında Sivas merkez sancağına bağlı kaza olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmasıyla birlikte Zara, Sivas iline bağlı bir ilçenin merkezi olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise yaklaşık 5000 nüfusa sahip bir kasaba yerleşmesi durumundaydı. Araştırma sahasının 2020 yılı nüfusu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 11558 olarak tespit edilmiştir.



Harita 1. Zara'nın Lokasyon Haritası.



Harita 2. Zara ve Çevresinin Topoğrafya Haritası.

II. Tarihsel Gelişim İçerisinde Zara

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Zara'nın, çevresinde bulunan höyük, tümülüs, mağara ve örenlerde yapılan çalışmalar, yerleşmeyi tarih öncesi çağlara kadar götürmektedir. Araştırmalara göre çalışma alanının yazılı tarihi Hititler dönemine kadar gitmektedir. Hititler döneminde Sivas'tan doğuya giden ticaret yolları üzerinde bulunan Zara'nın, M.Ö. 2000- 1000 yılları arasında İştina adlı bir yerleşim alanının Tabal yönetim bölgesine dahil olduğu görülmektedir (Altunay ve Lafçı, 2013: 45). Zara doğuya, kuzeye ve güneye açılan yolların düğüm noktasında bulunmaktadır. İlk Çağlarda Sebastia'dan (Sivas) gelen ve Zara'dan geçen yollar Nikopolis'e (Suşehri'nin çok yakınında kurulmuş, Suşehri'nin atası) doğru yönelmektedir. Bu yol muhtemelen Gemin Deresi veya Akşar Deresi'ni takip ederek devam etmekteydi (Başbüyük, 1999: 269-270). Eski Çağ araştırmalarında Anadolu birtakım bölgelere ayrılmıştır. Zara, daha çok Kapadokya olmak üzere bazen de Pontos sınırları içerisinde kalmıştır (Nafiz ve Hakkı, 2005: 11).

İç Anadolu Bölgesi'ni doğuya bağlayan doğal bir yol güzergâhının kilit noktasında yer alan stratejik bir konumda bulunan Zara, kuruluş yerinin sağladığı avantajlar nedeniyle, tarihi süreç içerisinde sık sık el değiştirmiştir. Sahayı iskân edinenler sırasıyla Hititler, Frigler, İskitler, Medler, Persler, Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu olmuştur (Valiliği, 1998: 30). Roma İmparatorluğu'ndan sonra bir süre Sani ve güneyden gelen Emevi akınlarından etkilenmiş olan Zara, XI. yüzyılda Anadolu'ya başlayan Türk gruplarının akınlarıyla, Türkmen yurdu olmaya başlamıştır. Önce Danişmentlilere daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'ne katılmıştır.

Türkiye Selçuklu idari yapısı 1205 tarihli Sinop kitabelerinde subaşılık veya vilayat denilen taşra idari birimi şeklindedir. Bu yapıdaki şehre, sade bir iskân yerinden daha fazla yetkiler tanınmıştır. Dolayısıyla Selçuklu şehri, Selçuklu idari biriminin en önemli iskân yeri, idari ve sosyal merkezi durumundadır. Yeni idari yapılanmada Sivas subaşılığı, Vilayat-ı Sivas olarak belirtilen en az üç vilayetin (Sivas, Hafik ve Zara) merkezidir. Bu tarihte Zara'da Sivas'a bağlı Sivas subaşılığının vilayetleri içerisinde 'Zara vilayeti' olarak yerini almıştır (Ülkütaşır, 1949: 127). Zara, Türkiye Selçukluları döneminde idari, siyasi ve ekonomik manada ehemmiyet arz eden bir yerdir. Osman Turan o dönemin kaynaklarından İbn-i Bibi ve anonim Selçukname'ye dayanarak Türkiye Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat'ın (1220- 1237) 100 bin akçe geliri ve 60 kişilik sipahisi bulunan Zara'yı komutanlarından Kemaleddin Kamyar'a (toprak karşılığı asker yetiştirmek için) ikta olarak vermiştir. Yine XIV. asrın sonlarında Kadı Burhaneddin Ahmet, emirlerinden Kör Bayezid'in gönlünü almak için O'na Zara ve Todurga vilayetlerini dirlik olarak vermiştir (Eken, 2003: 99). Dolayısıyla o dönemlerde Zara'nın önemli bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir.

Zara, Osmanlı Devleti topraklarına 1398 yılında katılmıştır. O dönemlerde bugünkü iskân yerinde bir karye (köy) yerleşmesi özelliğindedir. Sivas Tapu Tahrir Defteri'ndeki (1520 senesi) kayıtlara göre, karyede 261 hane bulunmaktadır. Hane sayısını ortalama beş rakamı ile çarptığımızda ise yaklaşık 1305 nüfusa sahip olduğu söylenebilir (Mahiroğulları, 1999: 52). Zara, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman

dönemlerinde Arz-ı Rum (Erzurum) eyaleti Paşa (Merkez) sancağına bağlıydı. Daha sonraki yıllarda ise Zara karyesi, Hafik karyesi ile birlikte nahiye konumuna getirilerek Sivas Sancağı merkez kazasına bağlanmıştır (Altunay ve Lafçı, 2013: 39).

Kanuni Sultan Süleyman, çıkardığı bir fermanla Horasan'dan gelerek Dersim ve çevresine yerleşen Koçgiri aşiretinin bir kısmını, Tunceli- Sivas arasındaki Zara, Çit (İmranlı) ve dolaylarına yerleştirmiştir. Bu aşiretin Sivas- Divriği- Kuruçay arasındaki bölgeye Zara merkez olmak üzere iskân edilmesinin ardından Zara, uzun yıllar Koçgiri ismi ile anılmaya başlamıştır. Türk geleneklerinde önemli bir yere sahip olan "koç" adı/ kültürü ile ilgili Koçgiri ismi, ilçe topraklarının tümüne verildiği yıllarda da ilçe merkezinin adı, Zara olarak kullanılmaya devam etmiştir (Altunay ve Lafçı, 2013: 39). Osmanlı Salnamelerinde ise (H.1272,1273,1274) Koçgiri, Harput eyaletinin Dersim livasına bağlı Aşireti Koçgiri olarak geçmektedir. Koçgiri ismi Sivas eyaleti içerisinde ilk defa H. 1275 (M.1858- 1859) salnamesinde yer almaktadır. H.1275- 1281 yıllarında nahiyeleri yazılmamış olsa da kaymakamlık düzeyinde Koçgiri livası ortaya çıkmıştır. Zara ismi, H.1279 (M.1862-1863) ile H. 1282 (M. 1865- 1866) yılları arasında Bozok eyaleti, Koçgiri livasına bağlı bir yer olarak geçmektedir. H. 1283- 1284'te ise, Koçgiri livası ve buraya ait nahiyeler kaydedilmiştir. H. 1285 (M. 1868- 1869) Salnamesinde Koçgiri'nin nahiyeleri ile birlikte Sivas vilayetinin Sivas merkez sancağına bağlı bir kaza yerleşmesi olduğu kesinleşmiştir (Mutlu, 2011: 74-75).

Zara adının kökeni ve nereden geldiği ile ilgili olarak, eski Hitit ve Asur belgelerinde bu ada rastlanmamıştır. Firuzan Kınal, Eski Hitit Devleti zamanına ait metinlerde Zalpa adının geçmekte olduğunu ancak bu yerleşme merkezinin Zara'dan çok Zile olabileceği yönünde görüş beyan etmiştir (Acar, 1990: 3). Nitekim Hitit krallığındaki başlıca şehirlerinden Zalpa adı Kapadokya'nın kuzeybatısında gösterilmektedir. Keza Kapadokya'dan doğuya doğru sayılan şehirler arasında Talaura/ Talavra (Sivas), Tepriche (Divriği), Zaraşşina (Zara), Pakhuwa (Kangal), Tilgarimmu (Gürün), Timelkia (Darende), Milidia (Malatya) gibi şehirler bulunmaktaydı (Altunay ve Lafçı, 2010: 9). O halde Zara ismi Hititler dönemindeki Zaraşşina şehrine kadar uzandığı düşünülebilir. Zara ismi, yazılı vesikalarda ilk olarak Anadolu Selçuklular döneminde geçer. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaattin Keykubat'ın, Şeyh Merzuban Veli'ye tımar olarak verdiği arazilerin devriyle ilgili düzenlenen vakfiyelerde Zara adı zikredilmektedir (Altunay ve Lafçı, 2013: 32).

Zara adının ne zaman verildiği, kelime olarak menşei ve ne anlama geldiği pek net değildir. Bazı kaynaklarda XII. yüzyılda yörede yaşamış "Zaro" isimli bir çiftlik sahibinin adından kaynağını almış olabileceği yönünde bilgiler mevcuttur (Valiliği, 1973: 130). Bu düşünce oldukça zayıf kalmaktadır. Nitekim Anadolu'nun birçok yöresinde XII. yüzyıldan sonra Zara ve Zara adını çağrıştıran isimlere hayli sık rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 937/ 1530 yılına ait tapu tahrir defterlerinde Amasya livasının Geldiklanabad nahiyesine bağlı Zara adlı bir köy yerleşmesi bulunmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi, 1997). Ayrıca kitabın sonundaki Amasya ve Tokat livalarını gösteren haritalar incelendiğinde de Zara adı geçen birçok yerleşme yer almaktadır. Umar, Anadolu'da

karşımıza çıkan Zara'ların tümünün aynı kökten gelmediğini ancak bir kısmında adın aslının Da-(u)ra, Swa-(u)ra yani "Yüce Ana Tanrıça" olduğu kanısındadır (Umar, 1993: 824). Altunay ve Lafçı, Sümerce bir sözcük olan ve sana anlamına gelen Zara adının, Sümerce dışında farklı dillerde, değişik anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Zara adında dört yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlar Sivas Zara, Amasya Zara, Kastamonu Zara ve Şebinkarahisar Tamzara'dır (Altunay ve Lafçı, 2013: 36). Köylerimiz (1 Mart 1968'e kadar) adlı eserde ise beş ayrı yerleşim yerinde Zara adı geçmektedir. Bu yerleşmelerden Amasya merkezdeki Zara Doğantepe, Diyarbakır Kulp'taki Zara Çağlayan, Diyarbakır Lice'deki Zara Gökçe, Muğla merkezdeki Zara Günlüce olarak ismi değiştirilirken araştırma alanı olan Zara (Sivas) ismini muhafaza etmiştir (Tablo 1).

M. Altunay ve A. Lafçı, Zara'nın, adını Zara aşiretinden aldığını ifade etmektedir. En az on cemaatin (topluluğun) bir araya gelmesiyle aşiretler meydana gelmektedir. Zara ilçesine adını vermiş olan Zara aşireti de aynı Koçgiri ve diğer aşiretler gibi Anadolu'yu yurt edinen Türkmen aşiretlerindedir. Beydili, Yuva, Kınık, Kayı, Todurga gibi boy, aşiret ve cemaatler yerleştikleri yörelere kendi adlarını vermişlerdir. Zara aşireti de iskân olduğu yerlere Zara adını vermiştir. Osmanlı arşivlerine göre Zara aşiretinin başlıca iskân olduğu yerler ise Zâra, Zâralar Aşireti: Koçgiri sancağı (Bozok eyaleti) ve Amasya sancağıdır (Altunay ve Lafçı, 2013: 38). Anadolu'nun XI. yüzyıldan sonra Türkler tarafından yurt edinilmesi ve Anadolu'da birçok Zara adının ve Zara geçen yerleşme adının bulunması kanaatimizce de Zara adının bir Türkmen aşiretinden geldiğini kuvvetlendirmektedir.

Tablo 1. Anadolu'da Zara Adı Geçen Yerleşmeler.

Eski Adı	Yeni Adı	Bucağı	İlçesi	İli
Zara	-	-	Zara	Sivas
Zara	Doğantepe	Doğantepe	Merkez	Amasya
Zara	Çağlayan	Ağaçlı	Kulp	Diyarbakır
Zara	Gökçe	Kayacık	Lice	Diyarbakır
Zara	Günlüce	Göktepe	Merkez	Muğla
Zarabot	Söğütalan	Merkez	Şiran	Gümüşhane
Zarabut	Taşçılar	Çamoluk	Alucra	Giresun
Zaraphane	Çayarası	Merkez	Kağızman	Kars
Zarato	Özgören	Balıbey	Merkez	Elâzığ

Kaynak: Köylerimiz (1 Mart 1968'e kadar) Adlı Eserin Analizi ile Düzenlenmiştir.

III. Zara'nın Yatay Gelişimi

Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu dönemlerde karye (köy) olan Zara, 1852 yılında Koçgiri adıyla nahiye olup Sivas vilayetine bağlanmıştır. 1871 yılında ise Sivas merkez sancağına bağlı kaza statüsüne yükseltilmiştir. Bu tarihte Zara Sivas'a bağlı 8 ilçeden birisi durumundadır. Belediye teşkilatı da 1871 yılında kurulmuştur. Bu dönemde ilçe merkezinde Bezzaz, Çarşıbaşı, Hatip, Nefs-i Zara, Yenicami ve Kilise mahalleleri olmak üzere altı mahallesi bulunmaktadır (Altunay ve Lafçı, 2013: 45-46).

Zara ile ilgili vilayet salnamelerinde daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Sahanın özellikleri ile ilgili 1308 (1890) tarihli vilayet salnamesinde yerleşme, ulaşım, ekonomik etkinlikler ile bilgilere yer verilmiştir; "Livanın cihet-i şarkiyesinde (doğu tarafında) vaki olup merkez-i kaza olan Zara kasabası livaya on saattir. Bu kasaba sekiz yüz altmış hane ve doksan altı bap dükkân ve bir hamam ve iki han ve üç fırın ve iki cami-i şerif ve beş mescit ve iki medrese ve bir mekteb-i rüşdiye ve iki bap İslam ve bir Ermeni ve bir Protestan mektebi ve bir kiliseyi havidir. Mezkûr (adı geçen) hamam esbak (iki önceki) devletlü Hacı İzzet Paşa hazretleri tarafından 1286 ve medreselerden birisi Zara hanedanından müteveffa (vefat etmiş) Hacı Bekir Ağa tarafından 1263 ve diğeri müfti-i kaza Hacı Ahmed Efendi tarafından 1272 tarihlerinde tesis ve inşa olunmuştur. İşbu kasabada ebniye-i miriyyeden (kamu binalarından) bir hükümet konağı ve bir telgrafhane ve bir mekteb-i rüşdiye vardır. Kaza-yı mezburda (adı geçen) 17 nahiye ve 264 karye ve 4683 hane ve 50 cami-i şerif ve 10 mescit ve kırk beş mektep ve 14500 Müslim ve 3288 gayr-ı Müslim nüfus olup bunlardan başka 271 hanede 1378 nüfus muhacirin (muhacirler) meskundur" (Karaman, 2001: 103; Salname, 1891: 236-237).

Trak (1946) yılı itibariyle Zara'nın Çarşıbaşı, Hatip ve Yenicami gibi üç mahalleden teşekkül ettiğini bildirmektedir. Belediye örgütünün kurulduğu 1871 senesine göre Bezzaz, Nefs-i Zara ve Kilise mahalleleri aradan geçen 75 yıl sonrasında görülmemektedir. Bu durum kayıp mahallelerin, Çarşıbaşı, Hatip ve Yenicami gibi yerleşme çekirdeğini oluşturan mahallelere dahil edilmiş olabileceğini kuvvetlendirmektedir (Şekil 1). Nitekim ilçe merkezinde yer alan tescilli yapılardan birinin (Reşit Paşa mahallesinde yer alan) o dönemlerde kilise olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kilise mahallesi ismi, mahallede bulunan ve kilise olarak kullanılan bir yapıdan adını almış olmalıdır.

Zara'yı 1940'lı yıllarda Trak şöyle tarif etmektedir: Sözü edilen üç mahalleden oluşan ve beş han, iki cami, bir hamam, bin evi bulunan Zara, Sivas- Koyulhisar yolu boyunca gelişmektedir. Fakat metin kayaları terk ederek Kızılırmak'ın gevşek alüvyon ve çakılları üzerine kurulan yapılar 1939 Erzincan depreminde büyük kayıplara uğramıştır. O dönemde ilçenin çarşı ve pazarı merkezde, dört yolun kavşağında bulunmaktadır. Burada tek katlı binaların uzunlamasına sıralandığı ve birçok dükkâna bölünmüş olduğu, üstlerinin ise çinko ya da kiremitle örtülü olduğu görülür. Başlangıçta ilçe merkezinin kurulduğu ve geliştiği alandaki evlerin bir kat, kerpiç, düz damlı ve

köy, son olarak 18 Kasım 1991 tarihinde Zara Belediye sınırlarına Şeyh Merzuban mahallesi olarak katılmıştır (Mutlu, 2011: 219), (Şaşmaz, 2014: 389).

Aradan geçen zaman içerisinde yerleşme dokusu güneybatı ve güney yönünde iki koldan ilerleme kaydetmektedir. Bugünkü yerleşmenin odaklandığı Reşit Paşa Caddesi üzerinden güneybatıya Zara- Suşehri yolu üzerinden ilerleyen yerleşme, Sivas- Erzincan Karayolu'na doğru büyümektedir. Diğer kol, Kızılırmak doğusundaki Karşiyaka Mahallesi'nin güneyinden devam etmektedir. Yerleşme, bu mahalleyi D 200 karayoluna bağlayan Mehmet Habip Soluk Caddesi üzerinden güneydeki anayola doğru gelişmektedir. Günümüzde (2021 yılı) Zara dokuz mahalle yerleşmesinden oluşmaktadır. Bu mahallelerden; Hatip, Yenicami, Çarşıbaşı, Kızılırmak, Şehitler, Reşit Paşa, Karşiyaka ve Ahmet Başyurt mahalleleri bir arada iken Şeyhmerzuban Mahallesi yerleşme dokusundan kopuk, yaklaşık 4 km güneyde konumlanmaktadır (Fotoğraf 1, Fotoğraf 2).



Fotoğraf 1. Zara'dan Bir Görünüm (2020 Yılı Google Earth'ten).



Fotoğraf 2. Zara'dan Bir Görünüm (2020).

IV. Zara Şehrinde Fonksiyonel Arazi Kullanılışı

Kır yerleşmelerinden ayrı olarak merkezlilik özelliğine sahip olan ve yoğun sayılabilecek bir nüfus kitlesini barındıran şehirlerde, insanların yaşam alanları ile çeşitli iş ortamlarının etkileşimiyle organize olan ve şehri ayakta tutup geliştiren çeşitli fonksiyonlar, bir mekân üzerinde dizayn olurlar. Kentsel fonksiyonların yaşanılabilir ya da sürdürülebilir bir mekân üzerinde şekillenmesi, çoğu zaman bir plan ünitesinde gerçekleştirilmektedir. İşte, şehre karakterini veren fonksiyonların, mekân üzerinde düzenleniş şekli şehrin strüktürünü oluşturmaktadır (Denker, 1976: 23). Zara'nın ilçe merkezi olması nedeniyle yönetim fonksiyonunun bulunması ve ona bağlı olarak birtakım kamu kurumlarının yer alması iş bölümünü genişletmiş, hizmet işlevini güçlendirmiştir. Özellikle yönetim alanındaki ilerlemeler ve paralelindeki ticari gelişmeler ile birlikte bir meydan etrafında yoğunlaşan iş ve ticaret alanları yavaş yavaş yeni gelişim sahalarına doğru, fonksiyonel alanlarını belirginleştirmeye başlamıştır.

Zara'nın strüktürelini belirleyen fonksiyonel kent alanı, sekizi bitişik biri ayrı olmak üzere (Şeyhmerzuban) dokuz mahalle yerleşmesi üzerinde şekillenmektedir. Zara boğazı önünde dik ve eğimli yamaçlar ile Kızıllırmak arasındaki yer alan Çarşıbaşı, Hatip ve Yenicami mahalleleri yerleşme nüvesini meydana getirmektedir. Batı ve güneybatı yönünde bu mahallelere bitişik bir dokuda Kızıllırmak, Şehitler, Karşıyaka, Reşit Paşa ve Ahmet Başyurt mahalleri gelişme göstermektedir. Bitişik nizamdaki bu yerleşme dokusu ile güneydeki Şeyhmerzuban Mahallesi kentin mekânsal yapısını oluşturmaktadır. Bu mahalleler arasındaki kentin yayılma sahasını oluşturabilecek genişçe boşluk, yaklaşık 2916 hektarlık mutlak bir tarım alanıdır. Sözü edilen mahalleler üzerinde kentin mekânsal yapısını meydana getiren fonksiyonel alanların toplam alanı yaklaşık 700.7 hektardır. Şehir imar planı üzerindeki hesaplamalara göre bu alanın 308.2 hektarını (% 44) konut, 46 hektarını (% 6.5) ana ulaşım ve kent içi yollar, 37.3 hektarını (% 5.3) ticaret alanları oluştururken kalanını eğitim, kültür, yönetim ve diğer kullanım alanları meydana getirmektedir (Tablo 2, Harita 4).

Tablo 2. Zara'da Fonksiyonel Arazi Kullanılışı (2019).

Fonksiyonel Alanlar	Alan (ha)	%'si	Fonksiyonel Alanlar	Alan (ha)	%'si
Konut Alanı	308.2	44	Meydan Alanı	0.5	0.07
Ticaret Alanı	37.3	5.3	Sosyal Tesis Alanı	3.2	0.4
Eğitim ve Kültür Alanı	33	4.7	Rekreasyon Alanı	14.8	2.1
Yönetim Alanı	12.7	1.8	Park ve Yeşil Alan	66	9.4
Sanayi Alanı	7	0.9	Ağaçlandırılacak Alan	110	15.6
Mezarlık Alanı	9.1	1.3	Planlanan YHT Alanı	27	3.8
Sağlık Alanı	4.6	0.6	Akarsu Alanı	12.4	1.7
Spor Alanı	4.4	0.6	Ulaşım Alanı	46	6.5
Cami Alanı	4.5	0.6	Toplam	700.7	100

doğusunda kalan daha ziyade kırsal kesimlerden gelenlerin oluşturduğu Karşıyaka Mahallesi ile Tekke köyünün belediye sınırlarına dahil edilmesiyle oluşturulan Şeyhmerzuban Mahallesi'nde eski konutlar yoğundur. Kentin yatay yöndeki gelişme sahalarında yer alan ve modern inşaat yöntemleriyle yapılan bahçeli ve ayrıık yapılar Şehitler, Reşit Paşa ve Ahmet Başyurt mahallelerinde yoğunluk kazanmıştır. Ülkemizin ekonomik yönden yıllar itibariyle büyümesi, yöredeki insanların satın alma gücünün artması ile modern konutların sayısı da artmaktadır. Ayrıca ülkemizde uygulanan kentsel dönüşüm kapsamında eski tarz konutların yerine, çok katlı yenisi yapılmaktadır. Böylece mekânsal donatılar daha modern bir görünüme kavuşmaktadır.

İkametgâh alanlarının yoğunluğu Zara Boğazı önünden başlar. Boğazın bulunduğu noktadan şehre giriş yapan Suşehri- Zara karayolunun kent içindeki adı olan İsmet Paşa Caddesi güneybatıya doğru uzanarak devam eder. Aynı noktadan giriş yapan Kızılırmak da yine aynı istikamette yola paralel ikinci bir hat olarak uzanır. İki doğrultu arasında yer alan ve kentin eski nüvesini oluşturan Yenicami, Hatip, Çarşıbaşı ve Kızılırmak mahalleleri konut yoğunluğunun en fazla olduğu alanı oluşturmaktadır. Boğazın hemen önünden Yenicami ve Hatip mahalleleri başlamaktadır. Bu iki mahalleyi birbirinden İsmet Paşa Caddesi ayırmaktadır. Caddenin kuzey kesiminde yer alan Hatip Mahallesi, Çarşıbaşı Mahallesi olarak devam eder. Caddenin güneyinden devam eden Yenicami Mahallesi ise Mahmutoğulları Sokak ile Kızılırmak Mahallesi'nden ayrılmaktadır. Kızılırmak Mahallesi Varinli Caddesi'ni bir kare içerisinde çevirerek Mamalı Sokak ile Reşit Paşa Mahallesi'nden ayrılır. Reşit Paşa Mahallesi de İsmet Paşa Caddesi'nin güneyinde yer almaktadır. Güneybatıya doğru Reşit Paşa ve Çarşıbaşı mahalleleri ile sınır oluşturan Şehitler Mahallesi, İsmet Paşa Caddesi'ni ortalar. Bu mahalle de Garnizon Şehitliği yolundan itibaren Ahmet Başyurt Mahallesi olarak devam etmektedir. Kızılırmak doğusunda ise Karşıyaka Mahallesi yer alırken, Sivas- Erzincan Karayolu'nun güneyinde Şeyhmerzuban Mahallesi bulunmaktadır. Konut sıkışıklığı Şehitler Mahallesi'nden itibaren güneybatıya doğru azalmaktadır. Böylece kuzeydeki yerleşme nüvesinden güneybatıya doğru, şehrin gelişim alanı yönünde konutlarda gevşeme başlamaktadır.

Şehrin önemli caddeleri olan İsmet Paşa, Varinli ve Reşit Paşa Caddeleri üzerinde yeni inşa edilen konutlarda kat sayısı genel olarak 4-5 kat arasında değişmektedir. Güneybatı yönünde kentin doğal gelişim alanındaki mahallelerde yapılan konutlarda kat sayısı en az 3-4 kat arasında olup modern inşaat teknikleriyle yapılmaktadır. Konutlar arasında yer alan cadde ve sokaklar genel olarak düzenli sayılabilir. Eski yerleşme dokusu içerisinde yer alan konutlar arasındaki yollar nispeten dardır. Onun dışında ana ulaşım yolu ve kent içi yollar genel olarak geniş, düzenli ve birbiriyle uyumludur.

Kentin mekânsal sahasının kuzeyi gelişime müsait değildir. Bu alanda Zara Batı Platosu'nun oluşturduğu eğimli yamaçlar, yerleşmenin kuzey yönde gelişimine doğal bir set çekmiştir. Bu nedenle kuzeydeki dik yamaçların güney ve güneybatısına doğru eğimin azaldığı düze yakın sahalarda yerleşim gelişmektedir. Bu sahadaki büyümeyi etkileyen bir diğer doğal engeli ise Kızılırmak oluşturmaktadır. Irmak yatağı taşkın korumasına karşı beton duvarlarla revize edilerek taşkın riski sorunları azaltılmıştır.

Yerleşmenin mekânsal dokusu Kızılırmak'ın iki yatağı boyunca devam etmektedir. Konut yerleşmeleri için sakıncalı olabilecek bir diğer saha kentin kuzey kesimidir. Eğitim değerlerinin kuvvetli olduğu dike yakın yamaçlardaki jipsli (alçı taşı) araziler, kaya düşmesi riski taşımaktadır. Hafik formasyonuna ait kumtaşı, kil taşı ve alçıtaşı birimlerinden meydana gelen ve eğimin % 30'un üzerinde olduğu bu alanlar yerleşmeye uygun değildir. Jipsli birimlerin suyla teması kolayca bozulmasına neden olmaktadır. Kayaların kırıklı ve çatlaklı yapısı heyelan ve kaya düşmesi riskini artırmaktadır. Bu nedenle bu alanlardaki konutlar tehlike altında bulunmaktadır. Bu sahadaki konutlar için tedbir alınması gerekmektedir.

b) İş ve Ticaret Alanları

Zara'da iş ve ticaret alanlarının yoğunluk kazandığı ilk yer olarak Kızılırmak Mahallesi ve çevresi gösterilebilir. Ticari iş yerleri şehrin ana ulaşım aksları üzerindeki İsmet Paşa Caddesi, Reşit Paşa Caddesi ve Varinli Caddesi üzerinde toplanmışlardır. Bu caddelerin birbirlerine yaklaştığı kesimler olan Kızılırmak Mahallesi iş alanlarının en yoğun olduğu sahayı meydana getirmektedir. İlk yerleşim nüvesine yakın bu alanda eski hükümet konağının, belediye hizmet binasının ve askerlik şubesinin bulunması nedeniyle, ticari ve hizmet iş yerleri bu merkeze yakın olma eğilimine girmiştir. İsmet Paşa, Varinli ve Reşit Paşa caddeleri ile bu caddelere açılan ara sokaklar olan Abdulmuttalip Gökçe Caddesi, Veysel Dursun Caddesi ve Ahmet Çuhadaroğlu Caddesi'nde ticari iş yerleri yoğunlaşmıştır. Ticari alanın merkezi ise çarşı meydanı olarak da bilinen Meydan Cami ve çevresi gösterilebilir. Bu alanda yer alan ticari iş yerleri küçük ölçekli işletmeler şeklindedir. İş kapasiteleri düşüktür. Daha ziyade perakende satış yapan ticarethaneler yanında banka şubesi, konaklama ve lokanta gibi iş yerleri çoğunluktadır. Haftalık pazarda bu muhite yakın bir alanda yer almaktadır. Ticaret, genellikle zemin katlarda yer almaktadır. Mesleki hizmetlerin yeterince gelişme göstermemesinden dolayı üst katlara yayılma sınırlıdır.

Ticaret fonksiyon alanları mekânsal yerleşim alanının yaklaşık olarak % 5.3'ünü (37.3 ha) oluşturmaktadır. Çarşı meydanının çevresinde ise konutlar yoğunluk göstermektedir. Varinli Caddesi üzerinde, İsmet Paşa ve Reşit Paşa caddelerinin güneybatıya doğru devam eden aksı üzerindeki konutların alt katları, ticari iş alanına ayrılmıştır. Böylece konutlar ile ticari iş alanları birlikte yer almaktadır. Özellikle köşe başlarına gelen konutların alt katları, büyük perakende satış yapan market zincirleri tarafından kiralandığı görülmektedir. Daha küçük alanlı dükkanlar; manav, bakkal, berber ve pide fırınları gibi işletmelere ayrılmıştır. Ticari alanlarının yoğunlaşmaya başladığı bir diğer saha ise İsmet Paşa Caddesi üzerindedir. Ulaşım güzergâhı ve işlek bir cadde oluşu nedeniyle ticari alanlar cadde üzerinde artmaktadır. Bu caddenin sonuna doğru ise toptan ticaret alanları özellikle de zahireciler yer almaktadır.

c) Yönetim Alanları

Yönetim fonksiyon alanları 7 hektarlık (% 0.9) bir alan üzerinde yer almakta olup daha ziyade belediye hizmet binası ile Hükümet Konağı'nda toplanmıştır. Belediye hizmet binası Reşit Paşa Caddesi üzerinde bu caddenin Varinli Caddesi'ne ulaştığı

kavşağın hemen bitişiğinde yer almaktadır. Emniyet binası ile yan yana olan 4 katlı bir binada bulunmaktadır. Hükümet Konağı ise İsmet Paşa Caddesi üzerindeki Eski Meteoroloji Müdürlüğü ve Sosyal Evler yerine 3 kat olarak inşa edilmiştir. Kaymakamlık hizmet binasında; Yazı İşleri Müdürlüğü, İlçe Özel İdare Müdürlüğü, Köylere Hizmet Götürme Birliği, Nüfus Müdürlüğü, Mal Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü, Emniyet Müdürlüğü, Tapu Sicil Müdürlüğü, Kadastro Birimi, Yaban Hayatı Koruma Şefliği, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdürlüğü, Milli Emlak, Askerlik Şubesi ve SGK memurluğu birimleri yer almaktadır. Hükümet konağı binasının devamında yine İsmet Paşa Caddesi üzerinde adliye binası devamında ise İlçe Tarım Müdürlüğü yer almaktadır. Yönetim fonksiyon alanları İsmet Paşa Caddesi üzerinde gelişme göstermektedir. Yönetim alanlarının bir merkezde toplanmış olması, yönetim hizmetlerinden faydalananlar için bir kolaylık olmuştur.

c) Sanayi Alanları

Sanayi fonksiyon alanları şehir alanının 7 hektarlık (% 0.9) bir kısmını meydana getirmektedir. Küçük sanatlar doğrultusunda faaliyet gösteren iş yerlerinin büyük bir çoğunluğunu oto tamir atölyeleri ve marangozlar oluşturmaktadır. Atölye tipindeki bu küçük işletmelerin büyük bir kısmı eskiden Varinli Caddesi üzerinde yer almaktaydı. Günümüzde ise büyük bir kısmı organize olarak Sivas- Erzincan Karayolu kavşağının bitişiğindeki küçük sanayi sitesinde toplanmış vaziyettedir. Böylece ticari ve oturma alanları içerisindeki dağınık bir yayılışın neden olduğu gürültü, görüntü ve çevre kirliliği gibi olumsuzluklar azalmıştır.

Küçük sanayi sitesinde 103 dükkân yer almaktadır. Oto tamirine yönelik küçük işletmeler yanında, marangoz ve metal doğrama işleri ağırlıklı olup mermer ve diğer küçük sanatlar da sanayi sitesinde faaliyet göstermektedir. Ayrıca sanayi sitesi yakınında İsmet Paşa Caddesi üzerinde tek modern sanayi tesisi olan un fabrikası ile Sivas-Erzincan karayolu güneyinde beton işletme tesisi de yer almaktadır.

ç) Diğer Kullanım Alanları

Eğitim ve kültür alanları 33 hektarlık bir alanda (% 4.7), sağlık hizmetleri ise 4.6 hektarlık (% 0.6) bir alan ile diğer kullanım alanları içerisinde değerlendirebileceğimiz fonksiyonel sahaları oluşturmaktadır. İlköğretim kurumları ilçe merkezi içerisinde farklı mahaller içerisinde bulunmaktadır. Orta öğretim kurumları ile yüksek öğretim kurumları İsmet Paşa Caddesi üzerinde yolun her iki cephesi üzerinde karşılıklı olarak sıralanmışlardır. Kültürel fonksiyon içerisinde yer alan kütüphane, belediye hizmet binası içerisinde yer almaktadır. Halk eğitim merkezi ise Yenicami Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Sağlık fonksiyon alanlarının başında Zara Devlet Hastanesi gelmektedir. Hastane İsmet Paşa Caddesi ile Reşit Paşa Caddesi arasında kalan bir alanda hizmet vermektedir. Aynı şekilde hastane binası yakınında Reşit Paşa Caddesi üzerinde yine Aile Sağlığı Merkezi faaliyet göstermektedir.

Şehir içi arazi kullanımında park ve yeşil alanlar oldukça önem taşımaktadır. Kentsel kullanım alanının yaklaşık % 9.4'ü park ve yeşil alanlara ayrılmıştır. Şehitler mahallesindeki şehitlik önündeki park ile Kızılırmak kenarı boyunca sosyal tesislerin devamındaki park alanı oldukça önemlidir. Kent içinde kişi başına düşen yeşil alan oranının yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca Küçük Dere (Habeş Çayı) kenarındaki yeşil alanlar ile yerleşim alanının kuzeyden çevreleyen yüksek eğimli risk oluşturan alanların da ağaçlandırma çalışmaları içerisinde alınacak olması yeşil alan oranını arttıracaktır.

Kentsel alan içerisinde biri Karşıyaka Mahallesi'nde olmak üzere 3 adet mezarlık bulunmaktadır. Okul alanları içerisinde yer alanların dışında bir de spor tesisi yer almaktadır. Korgeneral Ahmet Başyurt Stadı yanında belediye imkânları ile yapılan kapalı spor salonu yaklaşık 500 seyirci kapasiteli olup birçok spor dalında antrenmanlara uygun olarak planlanmıştır.

Zara'da 5 adet cami bulunmaktadır. Bunlar şehir düzeyinde ihtiyaca cevap verecek şekilde dağılmıştır. Kentin merkezi kısmı yakınında bulunan askeri birim dışında İlçe Jandarma Komutanlığı yerleşme dokusunun seyirdiği Erzincan- Sivas karayolu kavşağı yakınında yer almaktadır.

V. Zara'nın Fonksiyon Analizi ve Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri

Sözlükte fonksiyon; işlev, görev anlamına gelmektedir. Şehrin fonksiyonları başka ifadeyle o şehrin temel hizmetleridir ki şehrin varlığını ve gelişimini mümkün kılan, hayatı için gerekli kaynakları sağlayan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Tümertekin, 1973: 43). Yerleşme coğrafyası terimi olarak herhangi bir yerleşmenin oluşumunu sağlayan ve bu yerleşmenin devamlılığını sağlayan ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlı kuvvetler o yerleşmenin işlevlerini yani fonksiyonlarını oluşturmaktadır. Bunlar tarımsal (zirai) işlevler ve tarım dışı işlevler (savunma, yönetim, sanayi, ticaret, kültürel, sağlık, turizm ve ulaşım işlevi) olabilirler (Doğanay, 2014: 26-27).

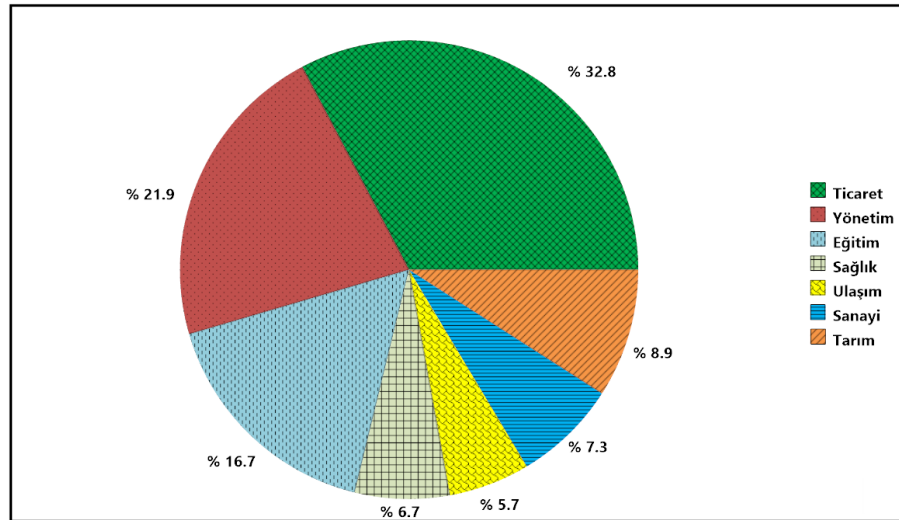
Şehirler kendine has fonksiyonlarıyla merkezi bir yer teşkil etmesine rağmen, tek başına kendine yeterli değildir. Etrafındaki diğer şehirler, kasabalar ve kırsal yerleşmeler ile karşılıklı ilişkiler içerisinde olan bir sistemdir. Şehirler, fonksiyonları ile etki bölgesi dahilindeki çevrelere hizmet sunarken, ihtiyacı olan gıda ve sanayi hammaddelerini ters yönde kırsal ve diğer yerleşmelerden kendisine toplamaktadır. Bu yönüyle şehirler ve bunları çevreleyen kırsal alanlar arasındaki karşılıklı münasebetlerin artması şehirlerin gelişmesini sağlarken ilişkilerin zayıflaması ise şehirlerin sönmesine neden olmaktadır (Göney, 1984: 75-80). Bu nedenle fonksiyonel özellikler şehirleri hayatta tutan temel etmenlerdir (Tablo 3, Şekil 2).

Zara 2019 yılı itibarıyla faal nüfus miktarı 2178'dir. Çalışan nüfusun sektörel dağılımı incelendiğinde hizmet sektörü % 83.8 oran ile ilk sırayı almaktadır. Bunu % 8.9 ile tarım, % 7.3 pay ile sanayi sektörü izlemektedir. Hizmet fonksiyonu içerisinde ise ilk sırayı % 32.8'lik oranla ticaret almaktadır. Bunu % 21.9 ile yönetim, % 16.7 ile eğitim, % 6.7 ile sağlık ve % 5.7 oranla ulaşım takip etmektedir. Sanayi sektörü % 7.3'lük oranla tarım sektöründen sonra gelmektedir.

Tablo 3. Zara İlçe Merkezinde Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı (2019).

Ekonomik Faaliyetler		İşgücü Sayısı	%'si
I	Hizmet Sektörü	1824	83.8
a	Ticaret	714	32.8
b	Yönetim	476	21.9
c	Eğitim	363	16.7
d	Sağlık	146	6.7
e	Ulaşım	125	5.7
II	Sanayi Sektörü	160	7.3
III	Tarım Sektörü	194	8.9
Toplam		2178	100

Kaynak: Mal Müdürlüğü, Esnaf ve Sanatkarlar Odası Verileri ve Yerinde Yapılan Gözlem Sonuçlarına Göre Düzenlenmiştir.

**Şekil 2.** Zara'da Faal Nüfusun Sektörel Dağılımı (2019).

Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas iline bağlı Zara ilçesi; Merkez, Beypınarı, Bolucan, Karacaviran, Şerefiye (Abeş/ Habeş) ve Ümraniye (Çit) ile altı bucaktan oluşmaktaydı. İdari yapısında da yıllar içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. Zara ilçesinin en büyük bucağı olan Ümraniye, 1 Ocak 1948'den itibaren İmranlı adı ile ilçe statüsüne yükseltilmiştir (Mutlu, 2011: 19-78). Bu suretle, Sivas'a bağlı ilçe sayısı, merkez ilçe dahil 11'e çıkarken Zara'nın yönetim alanı daralmıştır. Günümüzde (2021 yılı) Zara, 135

köy yerleşmesi bulunan bir ilçe merkezi olup Sivas ili içerisinde merkez ilçe hariç en fazla köy yerleşmesine sahip ilçe konumundadır.

Zara 2459 km²'lik bir yönetim alanının merkezi durumunda olup, idari işlerin yönetilmesine ve yürütülmesine yönelik faaliyetlerin sürdürüldüğü, merkezi bir özelliğe sahip hizmet şehridir. Yönetim fonksiyonu içinde istihdam edilen iş gücü sayısı 476 kişidir. Yönetim hizmetlerinde çalışan nüfus, hizmet sektöründeki faal nüfus miktarının % 26'sını, ilçedeki toplam çalışan nüfus miktarının ise % 21.9'unu oluşturmaktadır. Bu kurumlarda çalışan sayısını incelediğimizde belediye, müftülük, emniyet, karayolları ve jandarma komutanlığı en çok çalışana sahip ilk beş sırada yer alan kuruluşlardır. Zara'nın idari fonksiyonları içerisindeki en önemlisi, Suşehri- Zara karayolu üzerinde yer alan Zara hükümet konağıdır. Binada kaymakamlık ile birlikte, adliye, milli eğitim müdürlüğü, nüfus müdürlüğü, tapu müdürlüğü, ilçe özel idare müdürlüğü gibi birimler yer almaktadır. İdari bakımdan yönetim fonksiyonun alanı ilçe sınırlarıyla paralel doğrultuda olduğu görülür. Yönetim fonksiyon sahası içerisinde yer alan bir diğer hizmet birimi ise Zara Belediyesi'dir. Reşit Paşa Caddesi üzerinde Emniyet Müdürlüğü yanındaki bir binada hizmet vermektedir. Belediyede toplam personel sayısı 77 kişidir.

Önemli bir yol güzergâhı üzerinde yer alması ve çevresindeki kırsal yerleşmeler için merkezi bir konumda bulunması Zara'nın ticarî aktivitesinin önemini artırmıştır. Nitekim hizmet sektörü içerisinde ticaret fonksiyonu en fazla çalışan sayısına sahiptir. Gerek merkez nüfus gerekse idari yönetim alanı içerisinde kalan kırsal nüfus için ticari faaliyetlerin odak noktasındadır. İlçenin ekonomik yapısı nedeniyle üretim faaliyetleri kısıtlıdır. Bu nedenle ticari faaliyetler, yörede üretilen bazı tarım ve hayvansal ürünlerin satılması ve başta İstanbul olmak üzere çevredeki şehirlerden temin edilen belirli sanayi ürünlerinin getirilerek kırsal alanlara pazarlanmasıyla sınırlıdır.

Zara'nın ilçe merkezi olduktan sonra ticari aktivitelerindeki gelişmeleri diğer fonksiyonlarında da hız kazanmaya başlamıştır. Yönetim merkezi olmasıyla etki alanı büyümüş ve geniş bir alana hizmet vermesiyle ticari önemini artırmıştır. Günümüzde ilçe merkezine kazandırılan yeni yönetim, eğitim, sağlık kurumları ve meslek yüksek okulu binaları ile bir takım kurumsal marketlerin açılması, ticari fonksiyonların ve şehirselleşmelerin gelişmesini sağlamıştır.

Çevresindeki kırsal yerleşmelerin büyük merkezlere uzak oluşu nedeniyle ticari faaliyetler Zara'da toplanmıştır. Zara, kırsal yerleşmelerin ürünlerinin toplandığı, satıldığı ve buradan gönderildiği çevresine göre gelişmiş bir pazar durumundadır. İlçe merkezine getirilen gıda, giyim başta olmak üzere dayanıklı tüketim malları ve sanayi ürünleri ilçe merkezinin ve kırsal kesimin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hizmet vermektedir. Zara ve çevre ilçelerdeki tarımsal ve hayvansal üretimin çeşidi ve miktarı azdır. Bu nedenle kolay bağlantı sağlayabileceği İmranlı ve Hafik ilçeleriyle olan ticari bağı kapalı ekonomik yapıları nedeniyle sınırlıdır. Ticari anlamda kendisine en yakın mesafede bulunan Sivas şehriyle ticari bağı ise kuvvetlidir. Ticari aktivite haftanın salı gününde kurulan halk pazarı ile daha canlı bir hâl almaktadır. Yakın çevresine göre Zara'da ticari faaliyetlerin daha ileri bir düzeyde olduğu söylenebilir.

İlçe nüfusunun birçok ihtiyacını karşılayabilecek 293 ticari iş yeri bulunmaktadır. Ticari iş yerlerinin yaklaşık % 94'ünü perakende ve genel hizmet birimlerinden oluşan iş yerleri oluşturmaktadır. Perakende satış yapan iş yerleri arasında günlük ihtiyaçlara yönelik iş yapan bakkal, manav, market, et ve et ürünleri satışı yapan kasaplar grup olarak fazladır. Bunların yanı sıra periyodik ihtiyaçlara karşılık veren ayakkabı satış mağazaları, eczane, giyim ve konfeksiyon mağazaları, kitap ve kırtasiye satışı yapan iş yerleri de bulunmaktadır. Yine perakende olarak çalışan diğer hizmet alanları içerisinde lokanta, kıraathane ve berber gibi iş yerleri sayıca çoğunlukta olup çeşitli ihtiyaçlara cevap veren birçok ticari iş yeri mevcuttur. Perakende ticaretin yaygın olmasında, günlük ve periyodik ihtiyaçların karşılanma önceliği yanında, tarımsal üretimde ürün çeşitliliğinin azlığı ile ekonomik, yani alım gücünün zayıf olması etkili olmuştur.

Genel olarak perakende ticaretin hâkim olduğu ilçe merkezinde toptan satış yapan iş yerleri oldukça azdır. Ticari iş yerinin yaklaşık % 6'sını toptan ticari satış yapan iş yerleri oluşturmaktadır. Bunları inşaat malzemeleri, odun kömür ve tekel bayi satışı yapan iş yerleri ile zahireciler oluşturmaktadır. İlçede özellikle bol miktarda üretilen tahıl ürünlerini toplayan ve büyük tüketim merkezlerine pazarlayan zahireciler ayrıca gerek ilçe merkezinin gerekse kırsal nüfusun hayvan yemi ve tahıl ihtiyaçlarına yönelik perakende hizmetleri de sürdürmektedir. Keza inşaat malzemeleri satışı yapan iş yerleri için de perakende satışlar mevcuttur.

Zara'da yaz mevsiminde ilçeye gelen gurbetçi sayısı, nüfus miktarının artışına neden olarak, ticari aktiviteye bir canlılık kazandırmaktadır. Bunun yanı sıra haftanın salı günleri ilçe merkezinde kurulan halk pazarı, diğer günlere nazaran şehrin ticari ve kültürel yaşamına canlılık katmaktadır. Kızılırmak kenarındaki şehir parkının yanında kurulan halk pazarına, ilçeye bağlı köylerden çok sayıda nüfus gelmektedir. Tarımsal ürünlerini satmak için gelenlerin yanında, günlük ve periyodik ihtiyaçlarını karşılamak için şehirselleşmenin daha canlı olduğu salı günü özellikle tercih edilmektedir. Hafik ve İmranlı gibi yakın ilçelerden ve köylerinden de ticari aktiviteye katılanlar olmaktadır. Pazara getirilen başlıca ürünler çeşitli sebze ve meyvelerdir. Mevsimine göre ürün çeşitliliği talep ve arzı değişmektedir. Özellikle yaz mevsiminde Koyulhisar tarafından gelen domateslere talep artmaktadır. Tahıl ürünleri, bal ve süt ürünleri revaçtadır. Ayrıca çevre ilçelerdeki pazarları da kolağan eden gezici pazarcıların getirdiği giyim ve çeşitli ev eşyaları ilgi görmektedir (Fotoğraf 3).



Fotoğraf 3. Zara’da Salı Günleri Kurulan Halk Pazarından Bir Görünüm.

Aynı gün Meydan Cami batısında kurulan peynir pazarında daha çok süt ve süt ürünleri başta olmak üzere bal, yumurta ve sebze satışları da yapılmaktadır. Kırsal nüfus ürettiği peynirini, tereyağını ve yumurtasını burada pazarlama olanağına sahiptir. Ayrıca halk pazarı yanında geniş bir alanda aynı gün hayvan pazarı da kurulmaktadır. İlçe ekonomisi için büyük bir öneme sahip bu pazar 2019 yılı itibariyle kapalı durumdadır. Bazı hayvansal hastalıklar ve pazarlama düzensizliğinden dolayı kapalı tutulan hayvan pazarının, açılması yönündeki çalışmalar devam etmektedir. Salı günleri diğer ticari iş yerleri ve kamu kuruluşları için de oldukça hareketli geçmektedir. Şehirde pazarlanan ürünlerin büyük bir kısmı İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerden sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra Sivas başta olmak üzere Malatya, Erzincan ve Samsun gibi yakın şehirlerden de çeşitli ihtiyaç maddeleri temin edilmektedir.

İlçeden dışarıya pazarlanan ürünlerin başında tahıl ürünleri, özellikle Kurban Bayramı dönemlerinde canlı hayvan satışları ilk sırada gelmektedir. Ayrıca yörede bol miktarda üretilen bal, yağ ve tereyağı dışarıya pazarlanmaktadır. Gurbetçi nüfusun fazla olması nedeniyle, bu ürünlerin pazarlanması kolaylaşmıştır. Ürünlerin önemli bir kısmını gurbetçiler; çalıştıkları şehirlere geri dönerken hem ihtiyaçları için hem de gittikleri yerlerdeki yakınlarına götürmek için satın almaktadırlar.

Zara’da ticari aktivitenin yoğunlaşmasını sağlayan bir diğer faaliyet her yıl ağustos ayında yapılan geleneksel bal festivalidir. Bal festivali ile ilçede üretilen balın tüketici ile buluşması sağlanmaktadır. İlk olarak 1998 yılında başlayan ve düzenli olarak tekrar edilip geleneksel hale getirilen bal festivaline çevre köy ve kasaba ve şehirlerden gelenler ile birlikte ticari hayatta hareketlilik yaşanmaktadır. Bu organizasyon ile ilçedeki arıcılık potansiyeli artırılıp, Zara balının ve kültürünün il dışına tanıtılmasına çalışılmaktadır.

Kırsal nüfus için önemli bir gelir kaynağı olan balın yöredeki satışı ailelerin ve esnafın yüzünü güldürmektedir (Fotoğraf 4).



Fotoğraf 4. Ticari İş Yerlerinin Toplandığı Abdülmüttalip Gökçe Caddesi'nden Bir Görünüm.

Zara, Anadolu'nun doğusu ile batısını birbirine bağlayan bir yol güzergâhının adeta merkezi konumunda yer almaktadır. İç Anadolu'dan gelip Sivas üzerinden doğuya devam eden yolların uğrak noktasıdır. Zara'ya kavuşan yollar buradan doğuya, kuzeye ve güneydoğuya doğru farklı istikametlere yönlendirilir. Bu nedenle önemli bir kavşak noktası görevi görmektedir. Zara'ya ulaşan yollar doğuya doğru İmranlı, Refahiye, Erzincan ve Erzurum üzerinden İran'a doğru yol alır. Yine Zara'dan güneye doğru yönelen yollar Mezopotamya havzasına doğru ilerler. Kuzeye açılan yollar ise iki koldan devam eder. Bu iki koldan devam eden yollar Karadeniz havzası ile Anadolu'nun kuzey yarısını doğu batı istikametinde kat eden ve Dere yolu olarak tabir edilen E 80 karayoluna ulaştırır. Kuzey yönünde devam eden yollardan birisi Şerefiye üzerinden devam ederek Karabayır Geçidini (1910 m) aşar, diğeri ise Geminbeli Geçidini (2010 m) geçerek Suşehri'nde buluşurlar. İşte, Zara'nın önemli yol güzergâhlarının düğümlendiği bir konumda yer alması, ulaşım fonksiyonunun önemini artırmaktadır.

Kuzeyden Şerefiye ve Suşehri üzerinden gelen yollar ile doğu batı istikametinden geçen Sivas- Erzincan karayolunun eski düğüm noktası olan Kızılırmak yarma boğazının açtığı noktada konumlanmış şehir, Asya'dan Avrupa'ya yük taşıyan tırların, doğudan Ankara ve İstanbul'a yolcu taşıyan otobüslerin uğrak yeri özelliğindedir. Bu özelliğiyle kent dokusu bir yandan yol boyu, diğeryandan Kızılırmak ile hat boyu olarak iki taraftan büyüme göstermektedir. Konut alanları Zara- Suşehri karayolu ile Kızılırmak nehri boyunca ilerleyerek şimdiki Erzincan- Sivas karayolu istikametinde alan kazanmaktadır.

Ulaşım fonksiyonu, bir yerleşmenin büyümesinde ve ekonomik yönden gelişiminde gizli bir ivme rolü oynamaktadır. Zara'da faal nüfusun yaklaşık olarak % 5.7'si (125 kişi) ulaşım sektöründe çalışmaktadır. Geçim kaynaklarının sınırlı olduğu ilçe merkezinde yaşayanların bir kısmı ulaşım hizmetlerine yönelmiştir. Hizmet sektörü içerisinde ise ulaşım sektörünün payı % 7'dir.

İlçe merkezinde 84 adet minibüs bulunmaktadır. Mevcut minibüslerin koltuk sayısı 17 ila 20 arasında değişmektedir. Şehir ile çevre köy ve kasabalar arasında ulaşım hizmetlerini sağlayan bu minibüslerin 25'i, Zara kooperatif birliği altında doğrudan Sivas'a yolcu taşımaktadır. Haftanın her günü sabah saat 07.00'da başlayan seferler akşam 19.00'a kadar düzenli olarak devam etmektedir. Minibüslerin yaklaşık 59 kadarını köy minibüsleri teşkil etmektedir. Köy minibüsleri ilçe merkezine bağlı köylerin şehre taşınmasında önemli bir hizmet görevini yerine getirmektedirler.

Zara'da 31 adet ticari taksi faaliyet göstermektedir. Ticari taksiler iki ayrı durak halinde örgütlenmişlerdir. Belde taksi ile Yıldırım taksi durakları Varinli Caddesi üzerinde 100 m ara ile konumlanmışlardır. Belde taksi durağı 15, Yıldırım taksi durağı ise 16 adet taksi ile hizmet vermektedir. Mevcut ticari taksiler, belediye sınırları başta olmak üzere köy yerleşmeleri içinde önemli bir hizmet sunmaktadır. Bu özelliğiyle köy minibüsleri yanında bir alternatif olarak gününbirlik ulaşım hizmetlerini karşılamaktadır. Zara ilçe merkezinde kayıtlı ticari otobüs bulunmamaktadır. Buna rağmen büyük seyahat firmalarının uğrak yeri olması nedeniyle birçok firmanın araçları Zara terminalinden başta İstanbul olmak üzere Ankara ve diğer birçok ile düzenli seferleri bulunmaktadır. Zara terminali Varinli Caddesi'nin doğusunda yer almaktadır.

Trafik yoğunluğunun en fazla yaşandığı gün ise salıdır. Çünkü halk pazarı ilçe merkezinde salı günleri kurulmaktadır. Bu nedenle Zara ilçe merkezine bağlı olan köylerin neredeyse tamamının, salı günleri için seferleri bulunmaktadır. Ayrıca çevre kasabalardan gelenler ile pazarda tezgâh açan seyyar pazarcılar, trafik yoğunluğunun artmasına neden olmaktadır. Zara'da şehir içi ulaşım hizmetleri yaya olarak gerçekleşmektedir. Çünkü küçük ve tek merkezli bir yerleşmedir. Merkezi iş sahası dışında kalan en uzak yer Şeyhmerzuban Mahallesi'dir. Buradan da ulaşım hizmetleri özel araçlar, motosiklet ya da traktörler ile sağlanmaktadır. Diğer mahalle yerleşmeleri bir arada olduğundan ve merkeze yakın olmaları nedeniyle kent içi toplu taşıma sistemleri bulunmamaktadır. Bu yöndeki hizmet zorunluluğu ilçe merkezindeki iki taksi durağı ile de giderilmektedir.

Zara şehrine merkezlilik özelliği kazandıran önemli fonksiyonlardan bir diğerini sağlık hizmetleri oluşturmaktadır. Sağlık hizmetleri Şehitler Mahallesi'nde, eski karayolu mevkiinde yer alan Zara Devlet Hastanesi ile Aile Sağlığı Merkezi, Toplum Sağlığı Merkezi ve Sağlık Evleri gibi birimler ile yürütülmektedir. Aile Sağlığı Merkezi, Zara Devlet Hastanesi yakınındaki ayrı bir binada hizmet vermektedir. Sağlık hizmetleri alanında toplam çalışan sayısı ise 146'dır.

Zara Devlet Hastanesi 1959 yılında hizmete açılmıştır. İlk olarak sağlık merkezi olarak hizmet vermeye başlamış olup, sonrasında binaya yapılan eklentiler ile hastaneye dönüştürülmüştür. Şimdiki yeni hastane binası 2017 yılında hizmete açılmıştır. Fiziki ve

teknik alt yapısı güçlendirilen hastane modern bir kimliğe kavuşmuştur. Zara Devlet Hastanesi 50 yatak kapasitelidir. Hasta odaları birinci sınıf olup, ikişer kişiliktir. Odalarda televizyon, buzdolabı, refakatçi yatağı, tuvalet ve banyo yer almaktadır. Yoğun bakım ünitesi, iki adet ameliyathane ve hemodiyaliz ünitesi ile hizmet sunmaktadır. Hastanede dahiliye, çocuk hastalıkları, radyoloji, diyaliz, yoğun bakım, biyokimya laboratuvarı, diş polikliniği, kan alma, diyet polikliniği, palyatif bakım ile evde sağlık hizmetleri gibi tıbbi birimler bulunmaktadır. Devlet hastanesinde 4'ü uzman olmak üzere 10 doktor, 3 dış hekimi vardır.

Zara'nın hizmet fonksiyonlarından bir diğerini eğitim hizmetleri oluşturmaktadır. İlçedeki eğitim faaliyetleri İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullar, Halk Eğitim Merkezi, Öğretmen Evi ile Cumhuriyet Üniversitesi'ne bağlı yüksek okullar ve öğrenci yurtlarıyla sürdürülmektedir. İlk ve orta dereceli okullarla yönetim bölgesi ile yakın kırsal kesimi etkisi altına alırken, yüksek okullar ile ilçe sınırlarını aşan daha geniş bir alanı etkilemektedir. Eğitim ve öğretimle ilgili alanlarda ilçe merkezinde çalışan sayısı (öğretmen, öğretim üyesi, yardımcı personel) 363 kişidir. İlçe merkezinde 1 anaokulu, 8 ilkokul, 8 ortaokul, 4 lise ve 2 yüksek okul eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde, bir Halk Eğitim Merkezi ile Öğretmen Evi ve Akşam Sanat Okulu bulunmaktadır. Eğitim kurumlarından 4 ilkokul ile 3 ortaokul köylerde yer alırken, diğerleri ilçe merkezinde bulunmaktadır.

Eğitim fonksiyonu içerisinde Zara'da iki adet meslek yüksek okulu bulunmaktadır. Ahmet Başyurt Mahallesi'nde yer alan yüksekokullar İsmet Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır. Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu 2011- 2012 eğitim-öğretim yılında Bankacılık ve Finans, Sigortacılık ve Risk Yönetimi bölümleriyle öğretime başlamıştır. Bankacılık ve Finans, Sigortacılık ve Risk Yönetimi alanında istihdam edilmek üzere uzman personel yetiştirmek ve bu alanlarda akademik çalışma yürütmek amacıyla kurulmuştur. Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu'nu fakültelerden ayıran en önemli özellik, eğitim verilen alanlarda mesleki uygulamalara ağırlık verilmesidir. Uygulamalı bilimlerde 2019 yılı itibarıyla toplam 309 öğrenci eğitim almaktadır. Bu öğrencilerin 181'i bankacılık ve finans, 128'i ise sigortacılık ve risk yönetimi bölümündedir. Eğitim ve kültürel hayatı destekleyen kurumlar arasında ilçe müftülüğü tarafından verilen dini hizmetler de önemlidir. Hac ve umre hizmetleri, vaaz ve kuran kursu hizmetleri toplamda 100 personel ile yürütülmeye çalışılmaktadır.

Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyet Dönemi başlarında ilçe merkezinin temel geçim kaynaklarını tarım ve hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktaydı. Sivas vilayetine bağlı bir ilçe statüsünü kazandıktan sonra (1871) ve aynı tarihte belediyenin kurulmasından sonra yönetim fonksiyonlarında gelişmeler başlamıştır. Özellikle ülkemiz genelinde olduğu gibi ilçe merkezinde de 1960'lı yıllardan itibaren, ekonomik ve sosyal ve kültürel yönden gelişmelere bağlı olarak, tarım sektöründe çalışanların sayısı da peyderpey azalmaya başlamıştır. Nitekim yönetim fonksiyonuna bağlı olarak eğitim ve sağlık ve diğer hizmet kurumlarında yıllar içerisinde gelişmeler, yeni istihdam alanlarını oluşturmuştur. Ülkemizin ekonomik koşullarındaki ilerlemeler, tarım sektöründe traktör ve yardımcı iş makinelerinin artmasını sağlamıştır. Tarımda makineleşme, tarım

sektöründe geçimini sağlayan mühim bir nüfusun da işsiz kalmasına neden olmuştur. Böylece tarım sektöründeki nüfus kaybı artarak yeni hizmet faaliyetlerindeki yeni iş alanlarına doğru geçiş başlamıştır.

Hemen şunu da belirtmek gerekir ki ilçe merkezi için tarım sektöründe çalışan % 8.9'luk oran dışında tarım sektöründe çalışan nüfusun olduğu da kesindir. Çünkü yapmış olduğumuz tespitlere göre tarım dışı faaliyetlerde çalışan bazı kişiler (bir kısmı memur, bir kısmı emekli) mesai saatleri dışında, izinli ya da hafta sonlarında ek bir gelir temin etmek için, tarım faaliyetlerinde uğraşmaktadır. Dolayısıyla istatistiklere yansımaya da ilçe merkezinin sosyal ve ekonomik yapısında tarımsal faaliyetlerin hala daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim gerek emekli kesim gerekse ticari ve hizmet faaliyetlerinde geçimini sağlayan aileler hem Zara'daki hem de ilçe merkezine yakın köylerdeki boş arazilerini değerlendirmek amacıyla, geleneklerinden kalan alışkanlıklarını devam ettirerek tarım sektöründen tam olarak kopamadıkları dikkat çeker.

Yönetim alanı içerisindeki başlıca tarım arazileri, Kızılırmak boyunca uzanmaktadır. Zara boğazından itibaren güney batıya yönelen Kızılırmak boyları ve çevresi ile Şeyhmerzuban Mahallesi'nin hemen kuzeyinden, doğudan batıya doğru devam eden Acısu boyları ve Şeyhmerzuban Mahallesi'nin güneyinde kalan araziler başlıca tarım arazilerini meydana getirmektedir. Ayrıca ilçe merkezi idari alanı içerisinde kalan yüksek plato alanlarının bir kısmı tarım ve mera alanı olarak kullanılmaktadır. Yüksek Pur'daki arazilerde daha ziyade kuru tarım yöntemleri uygulanmaktadır. Söz konusu tarım arazileri daha ziyade buğday ve arpa başta olmak üzere, tahıl tarımına ayrılmıştır. Sulama olanaklarının daha iyi olduğu akarsu boylarında dikili tarım yanında, su ihtiyacı yüksek olan mısır ekimi de yapılmaktadır. Nohut ve patates ekimi de uygulanır. Ayrıca yerleşim alanları içerisindeki evlerin küçük bahçelerinde elma, armut gibi meyve ağaçları da bulunabilmektedir.

Belediye yönetim alanları içerisinde ekip- biçme faaliyetlerin yanı sıra mera alanlarında hayvancılık faaliyetleri de yapılmaktadır. Zara'da oturan fakat yakın köylerde hayvancılık faaliyetiyle uğraşanlar da bulunmaktadır. Genel olarak büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Bu nedenle yönetim alanı içerisinde ahır ve samanlık gibi hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü mekanlar da gözlenmektedir.

Zara'da sanayi fonksiyonu oldukça sınırlıdır. Bu nedenle etki alanı fazla geniş olmayıp daha ziyade yönetim alanı içerisindeki nüfusun ve yakın yerleşmelerin ihtiyacını karşılamaktadır. Bu sektörde çalışan kişi sayısı yaklaşık olarak 170 kişidir. Bununla birlikte, sanayi sektöründe çalışanların tamamına yakını atölye tipi sanayi kollarında faaliyet göstermektedirler. Bu grupta 136 kadar iş yeri bulunmaktadır. Mevcut sanayi kollarının büyük bir çoğunluğunu ise motorlu araç tamir atölyeleri, demirci ve marangozluk gibi küçük sanatlara yönelik işletmeler temsil etmektedir. Ayrıca fırın ve ekmek imalat atölyeleri, dayanıklı tüketim malları bakım ve onarım hizmetleri, cam ve çerçeve, çatı ve oluk işlemleri ve mermer atölyeleri yer almaktadır. Modern sayılabilecek küçük sanayi tesisleri ise un fabrikası ile beton imalatıdır. Söz konusu işletmeler ilçe

merkezinin ve yakın yerleşmelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet göstermektedir.

Şehir ile kır yerleşmeleri veya kentsel ve kırsal yerleşmeler birbirinden ayrılmış olmalarına rağmen bunları birbirinden ayıran kriterler üzerinde kapsamlı bir görüş birliği sağlanamamıştır. Köy ve şehir ayrımı yapılırken coğrafyacıların kullandığı başlıca belirleyiciler; yerel (mahalli) yönetim, planlama, nüfus ve ekonomik işlev ölçütüdür (Doğanay, 2014: 542-554). Bu ayrımlar üzerinde de en fazla nüfus kriteri ile ekonomik fonksiyonların belirleyici olduğu üzerine coğrafyacılar görüş beyan etmişlerdir.

Kır ve kent yerleşmelerinin ayrımında ileri sürülen nüfus miktarı, 17 Mart 1924 kabul tarihli ve 442 kanun numaralı Köy Kanununa göre; nüfusu 2000'den az olan yurtlara köy, nüfusu 2000- 20 000 arasında olanlara kasaba, 20 000'den daha fazla nüfusu olanlara da şehir denir ("Köy kanunu", 1924). Türkiye İstatistik Kurumu ise ülkemizdeki il ve ilçe merkezlerini doğrudan şehir olarak kabul etmektedir. Bu sınıflandırmaya göre, istatistik kurumunun yayınlarında, nüfusu bini bulmayan bazı yerleşmeler şehir sayılmış iken, nüfusu on binin üzerinde olup kaymakamlık olmadığı için köy sayılmış yerleşmeler de bulunmaktadır (Darkot, 1967: 3). Sözü edilen yasanın beyan ettiği nüfus miktarından farklı olarak Darkot, 3000 nüfus limitini esas almış nüfusu 3000- 10 000 arasında olan yerleşmeleri kasaba 10 000 üzerinde olan yerleşmeleri ise şehir olarak nitelendirmiştir (Darkot, 1973: 59) E. Tümertekin de 10 000 ve daha fazla nüfuslu yerleşmeleri şehir olarak esas almıştır (Tümertekin, 1973: 23). Şehir ayrımında birçok coğrafyacı gibi M. Emiroğlu da ölçüt olarak 10 000 kişiyi benimsemiştir. Nitekim en az yanılma payının bulunduğu on bin kişilik nüfus miktarının ülkemiz gerçeklerine fazlasıyla uygun olduğunu düşünmektedir (Emiroğlu, 1975: 126-127). S. Gözenç ve N.Günel (1987) da 10 000 nüfus ölçütünü benimseyen coğrafyacılar arasında yer almaktadır.

Bir yerleşme biriminin şehir sayılabilmesi için nüfus miktarı belirleyici bir kriter olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Şehir tanımlarında da bahsedildiği üzere, yerleşim biriminin fonksiyonel özellikleri de önemlidir. Yücel, şehri köyden ayıran vasfın her iki iskân merkezinin de kendine has fonksiyonları olduğunu; köyün başlıca ziraata dayanan tekdüze yaşamına karşılık, şehrin fonksiyonları çeşitli ve esas itibariyle endüstriyel, yaygın bir ticaret, kültürel, idari şekli ve turistik ve nihayet askeri olduğunu belirtmiştir (Yücel, 1961: 41). En belirleyici olarak şehirler tarım dışı ekonomik fonksiyonların ağırlıklı olduğu yerleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nüfus ve konutların yoğun olarak toplandığı çeşitli fonksiyonlarıyla merkezi bir özelliğe sahip olan şehirler, fonksiyon sahalarının belirgin bir şekilde birbirinden ayrıldığı ve şehrsel hayat tarzının gelişmiş olduğu yerleşmeler olup, çevresindeki kırsal yerleşmeleri de etkisi altında bulundurmaktadır (Denker, 1976: 13). Doğanay, bir yerleşmenin şehir olarak kabul edilmesinde ilk koşulun, o yerleşmenin kırsallıkla olan doğrudan bağının, büyük ölçüde tarıma dayalı olma niteliğinin sona ermiş olması gerektiğini belirtmiştir. Şehirlerde genel hizmet işlevleri ve sanayi sektörü gibi tarım dışı üretimler, ekonominin esasını oluşturmaktadır (Doğanay, 2014: 547-548).

Herhangi bir yerleşmede şehrsel fonksiyonların başlayabilmesi için nüfus miktarının belirli bir alt limitin (on bin) üzerinde olması gerekmektedir. Böylece ikincil ve üçüncül

faaliyetlerle uğraşanların sayısı artar, şehirselleme hayat tarzı, iş bölümü, örgütlenme, yoğunlaşma, merkezlilik ön plana çıkar. Kırsal ve kent ayrımında nüfus miktarı ile yerleşmenin ekonomik fonksiyonlarını bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Zara, nüfus miktarı bakımından on bin limitinin üzerinde yer almaktadır. TÜİK'in 2020 yılı verilerine göre Zara 11558 kişiden oluşmaktadır.

Kırsal ve kent ayrımında kullanılan ekonomik fonksiyonlar ya da işlevler belli bir iş kolundaki iş gücünün miktarı ve oranının ifade etmektedir. Ekonomik işlevleri tarım, sanayi ve hizmet sektörü içerisinde gruplandırdığımızda, üç sektörde çalışan nüfus miktarının paylarının kırsal ve kent ayrımındaki payının ne olacağı konusunda kesin bir yargı bulunmamaktadır. Ancak burada esas alınacak önemli kriter değer, çalışan grup içerisinde yer alanlarının, tarıma dayalı geçiminin büyük ölçüde sona ermiş olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde yerleşmelerin kırsallıktan doğrudan bağının koptuğu söylenebilir. Zara'da 2019 yılı itibarıyla faal nüfusun % 90.2'si tarım dışı iktisadi faaliyetlerde yer almaktadır.

Zara'da şehirselleme fonksiyonları çeşitlenmiş olsa da atölye tipi sanayisinin büyümemesi ve uzun bir süre gelişme gösterememesi yanında nüfus artışının uzun yıllar durağan seyretmesi (2008 yılı 11835 kişi, 2019 yılı 11426 kişi) ve ekonomik bakımdan büyük katma değerler sunmaması iktisadi bakımdan dar bir çevrenin merkezi durumunda kalmasına neden olmuştur. Belli bir büyüklüğe ulaşmış büyük şehir yerleşmelerinde görülen merkezi iş alanları, sanayi bölgeleri, ticaret semtleri, oturma alanları gibi alt varlıklar tam olarak ortaya çıkmamış olsa da az da olsa şekillenme aşamasındadır. Bununla birlikte gerek nüfus kriteri gerekse çalışanların belirli iş kollarına göre dağılımı incelendiğinde Zara'nın bir şehir yerleşmesi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim nüfus miktarı on bin eşik değerinin üzerinde olup, şehirselleme fonksiyonları çeşitlenmiş ve tarım dışı etkinliklerde çalışma oranı % 90'ın üzerindedir. Ayrıca idari bakımdan ilçe merkezi olması ile merkezi yönetimce desteklenen idari kurumların varlığı, eğitim, sağlık, ticaret ve ulaşım hizmetlerinin gelişimi yüzünü şehre döndürmüştür. Bu yönüyle Zara gelişme evrimi bakımından şehir oluşumunun başında küçük bir şehir yerleşmesi sayılır.

VI. Sonuç

Zara'nın kuruluş ve gelişiminde en önemli faktörün coğrafi konumu olduğu söylenebilir. Doğal bir yol güzergâhı üzerindeki araştırma sahası Kalkolitik Çağ'dan itibaren tarihlenen birçok uygarlığın geçiş sahası olmuştur. Sivas'tan sonra Zara'ya gelen yollar buradan doğuya açılmaktadır. Yine buradan kuzeye Karadeniz'e ve güneye Mezopotamya'ya ayrılmaktadır. Konum avantajı yanı sıra Kızılırmak'ın, çevresindeki yaylaların ve tarım arazilerinin varlığı kuruluş ve gelişmesinde etkili olmuştur.

Selçuklu ve Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarında köy yerleşmesi olarak varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas iline bağlı bir ilçe merkezi olan Zara, yönetim fonksiyonuna bağlı olarak gelişme göstermeye başlamıştır. İlk yerleşim nüvesi Çarşıbaşı, Hatip ve Yenicami mahallelerinin birbirleriyle kesiştiği bir yamacın etrafındadır. Zamanla, ulaşım olanaklarının gelişmesi ve nüfusun artması ile birlikte

yerleşim yamaçlardan inerek Kızılırmak düzlüğüne doğru genişlemeye başlamıştır. Fiziki engeller şehrin kuzey yönden gelişimini sınırlandırdığı için günümüzde gelişim ana caddeler üzerinden toplamda dokuz mahalle ile D 200 (Sivas- Erzincan yolu) karayoluna doğru güney ve güneybatı yönünde ilerlemektedir.

İlk yerleşim yerindeki mahallelerin olduğu kesimde yoğun bir yapılaşma bulunmaktadır. Günümüzde ise daha düşük yoğunlukta ve ayırık nizamda bir yapılaşma gözlenmektedir. Bu gelişimde sosyal donatı alanları konut alanlarına göre uygun olarak dağıtılmalıdır. Şehrin içinden geçen ve DSİ tarafından ıslah edilen Kızılırmak'ın dinlenme ve eğlence yeri olarak değerlendirilmesi bu açıdan çok yerindedir. Benzer şekilde şehrin yakın çevresinde bulunan tarıma elverişli alanlar da mümkün olduğunca korunmalıdır. Şehir içinde kalmış küçük sanatlar için fonksiyonları ile bağdaşacak yeni alanlar önerilmelidir.

Şehrin kuzey kesimindeki dik yamaçlar kaya düşmesine neden olabilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle planlamada bu sahaların imar dışında kalması sağlanmalıdır. Ayrıca çalışma sahasının merkezi kesiminde topoğrafik olarak jipsli araziler yaygındır. Jips karstının hâkim olduğu bu kesimlerde karstlaşmanın aktif bir şekilde devam ettiği yeni oluşan çökme dolinlerden anlaşılmalıdır. Bu nedenle yüzeyindeki jips karstının yaygın olduğu içi arazilerde, imara açılacak yerlerin jeolojik açıdan zemin etüdünün hazırlanmasında ve planlamalarda jeolojik etüt raporlarına titizlikle dikkat edilmelidir.

Şimdiye kadar planlı bir gelişim seyri izleyen Zara kontrol edilebilir bir büyüme olanağına sahiptir. Bu bakımdan ilerleyen süreçlerde de yeni imar planlamalarına riayet edilerek düzenli bir kent formu kazanabilir. Bu bakımdan yerel yöneticilerin ve mülki amirlerin sahanın bilimsel çalışmalarından yararlanmaları ile planlama ve denetim aşamasındaki takibatları faydalı olacaktır.

Son yirmi yılda yeni yapılan yönetim binası, hastane, eğitim kurumları özellikle Cumhuriyet Üniversitesi'ne bağlı iki meslek yüksekokulu, inşaat sektöründeki gelişmeler, konut hareketliliği şehre ekonomik anlamda bir ivme kazandırmıştır. Öğrenci sayısındaki artış, ticari alandaki canlanma ile şehir, mütevazı ölçekte gelişim hızı yakalamıştır. Bu hızı devam ettirebilmesi için yüksek okuldaki öğrenci kapasitesinin artırılması ve kent içindeki genç nüfusun yararlanabileceği sosyal donatı alanlarının genişletilmesi gerekmektedir. İdari, ticari ve ulaşım alandaki gelişmeler ile istihdam alanında en fazla pay hizmet sektörüdür. Sanayi alanındaki istihdam eksikliğinin aşılması için yöre ekonomisine uygun fabrikaların bir an evvel faaliyete geçirilmesi için çalışmalar hızlandırılmalıdır. Böylece şehrsel fonksiyonların gelişmesi hızlanacak, kent hüviyeti sosyal ve ekonomik hayata daha güçlü bir şekilde yansıtacaktır.

Kaynaklar

- Acar, İ. H. (1990). *Zara Folkloru*, (2. baskı). Özemek Matbaa.
- Altunay, M., & Lafçı, A. (2010). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Zara I, Sivasili Kazası Temettü'at Defterleri*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Altunay, M., & Lafçı, A. (2013). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Zara II, Zara/ Koçgiri 1831- 1842/ Nüfus Defterleri*. Alfa Aktüel.

- Arınç, K. (2001). *Tatvan Şehri: Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları No:925, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:99.
- Başbüyük, A. (1999). *Suşehri Havzasının Coğrafi Etüdü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Darkot, B. (1967). Şehir Ayırımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 8 (16).
- Darkot, B. (1973). *Türkiye İktisadi Coğrafyası* (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1001, İktisat Fakültesi Yayın No: 139.
- Demir, M. (1996). *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*,. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Denker, B. T. (1976). *Şehir İçi Arazi Kullanılışı, Gelibolu, Markara ve Babaeski'de Örnek Araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2054 İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 83.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşerî Coğrafyası* (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. Baskı). Pegem Akademi.
- Eken, G. (2003). XIX. Yüzyılda Zara Üzerine Bazı Bilgiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 99- 111.
- Emiroğlu, M. (1975). Türkiye Coğrafi Bölgelerine Göre Şehir Yerleşmeleri ve Şehirli Nüfus. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7.
- Göney, S. (1984). *Yerleşme Coğrafyası Cilt 1. Şehir Coğrafyası I* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No. 2274 Coğrafya Enstitüsü Yayın No. 91.
- Gözenç, S., &Günel, N. (1987). Türkiye'nin Coğrafi Bölgelerinde Kır- Şehir Nüfusu Ayırımı ile Şehir Nüfusunun 1/200000 Ölçekli Haritada Yükselti Kademelerine Göre Tespiti. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 3 (4).
- Karaman, F. (2001). *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarkî) (1308/1890)*. Acar Matbaacılık.
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme Politikası*. İmge Kitabevi.
- Köy kanunu. (1924). 13 Eylül 2019 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf> adresinden erişildi.
- Mahiroğulları, A. (1999). *Dünden Bugüne Zara*, (Genişletilmiş 3. Baskı). Esnaf Ofset Matbaacılık.
- Mutlu, N. Y. (2011). *Sivas İli İdâri Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları*. Burüciye Yayınları.
- Nafiz, R., & Hakkı, İ. (2005). *Sivas Şehri*. Seyran Yayıncılık.
- Özdemir, İ. (2020). *Zara İlçesi'nin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salname. (1891). *Salname-i Vilayet-i Sivas*.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920- 2013) XIII. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soylu, H. (2007). Tarihte Önemi Azalan Yerleşmelere Bir Örnek: Kiğı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(17), 87-110.

- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi. (1997). 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II. Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayın No: 36.
- Trak, S. (1946). Zara ve Yakın Çevreleri. *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, 115, 9-10.
- Tümertekin, E. (1973). Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsiz Fonksiyonlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No:1840, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 72.
- Uğur, A. (2003). Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (2), 41- 62.
- Ülkütaşır, Ş. (1949). Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler. *Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*, V.
- Ulubaş, A. U., Sert, A. N., Gürleyen, S., Üçer, Ü. & DüNDAR, F. (1989). Zara (Sivas) İmar Planı Araştırma Raporu. Ankara.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar, Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme*. İnkılap Kitabevi
- Valiliği, S. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Sivas, 1973 İl Yıllığı*.
- Valiliği, S. (1998). *Cumhuriyetimizin 75 Yılında Sivas*. Devran Matbaacılık.
- Yılmaz, C. (2011). Samsun Şehri; Kuruluş Yeri, Nüfus ve Kentsel Gelişim Özellikleri. Samsun Sempozyumu, 1- 17.
- Yücel, T. (1961). Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri. *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, Sayı: 20.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YURTTANÇIKMAZ, Z. Ç. SADEGHZADEH EMSEN, H. (2021). Geçişkenlikte Kırılganlık mı Yoksa Belirsizlik mi Daha Baskındır? Türkiye ve Brezilya Borsaları Üzerine İncelemeler. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1336-1355.

Geçişkenlikte Kırılganlık mı Yoksa Belirsizlik mi Daha Baskındır? Türkiye ve Brezilya Borsaları Üzerine İncelemeler

Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ (*)
Hatıra SADEGHZADEH EMSEN (**)


Öz: Küresel dünyada gelişmiş ve büyük ekonomilerde meydana gelen ekonomik değişimlerin tüm dünyayı etkilediği bilinen bir gerçektir. Bunun yanı sıra benzer özellik gösteren gelişmekte olan ülkelerin de birbirleri üzerinde etkileri olduğu yadsınmamaktadır. Dünya genelinde belirsizlik algısı, ülke bazında meydana gelen ekonomik ve politik riskler, sanayi üretimindeki artışlar ve faiz kararları ülke borsalarını yüksek düzeyde etkilemektedir. Söz konusu etkiler borsaların değerlerinde önemli değişimlere yol açarak büyük kayıp ve kazançları meydana getirmektedir. Bu çalışmada 1997:1-2020:12 dönemi aylık küresel ekonomik belirsizlik endeksi, ülke bazlı jeopolitik risk endeksi, nominal faiz oranları, sanayi üretim endeksi ve borsa endeksleri kullanılarak gelişmekte olan Türkiye ve Brezilya ekonomilerinde karşılıklı geçiş etkisi SVAR analizi yardımıyla incelenmiştir. SVAR analizi ile etki tepki ve varyans ayrıştırması sonuçlarında küresel ve ülkeye özgü risk unsurlarının borsalar üzerinde etki doğurmadığı ve etkileşimin borsalar arasında daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Özetle elde edilen bulgularda Brezilya ve Türkiye borsalarında geçişkenliğin yüksek olduğunu ve benzer yapıdaki bir ülke borsadaki dalgalanmanın diğer borsa üzerinde de güçlü etkiler oluşturduğunu göstermektedir.


Anahtar Kelimeler: Küresel ve ülkeye özgü riskler, kırılgan ekonomi borsaları, SVAR analizleri.

Is Fragile or Uncertainty More Dominant on Passivity? Review on Stock Markets of Turkey and Brazil

Abstract: It is a known fact that the economic changes occurring in the developed-big economies in the global world affect the whole world. In addition, it cannot be denied that developing countries with similar characteristics also have effect on each other. Due to perception of uncertainty in all over the world, country-based economic and political risks, increases in industrial production and interest rate decisions have a high impact on -the country stock markets. These effects lead to great losses and gains by resulting significant changes in the values of the stock markets. In this study, mutual transition effect based on global economic uncertainty index, country-based geopolitical risk index and the developing stock index was analyzed by SVAR methodology by using monthly data for 1997:01-2020:12 period. with SVAR analysis, it was determined that global and country specific risk factors do not have an important on the stock markets in the results of impulse-responses and variance decomposition, and it was determined that the interaction was stronger between the stocks. In summary, the finding obtained has been

*) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (e-posta: ziya@atauni.edu.tr)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7474-1096>

**) Dr. Serbest Araştırmacı, (e-posta: sadeghzadeh.khatereh@gmail.com)  ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8824-0401>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir

showed that pass-through between stocks of Turkey and Brazil is high and that the fluctuation in the stock market of a country with similar structure has strong effects on the other stock market.

Keywords: *Global and country specific risks, fragile economy stock market, SVAR analysis.*

Makale Geliş Tarihi: 04.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 09.06.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.932918

I. Giriş

Çalışmada kırılabilirlik özellikleri benzerlik arz eden ülkelerden Türkiye ve Brezilya borsaları üzerine küresel belirsizlik ile ülkelerin kendine özgü belirsizliğini temsil eden jeopolitik risk endeksinin etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda belirsizliğin borsa endeks değeri üzerine yansımaları ele alınırken, belirsizlik ortamının da küresel etkilerden mi, yoksa ülkeye özgü etkilerden mi daha fazla etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Küresel ve ülkeye özgü belirsizlik unsurlarının yanı sıra ülke borsaları arasında geçişkenlik düzeyi de ikinci hipotez olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede küresel ve ülkeye özgü belirsizlik ortamlarının yanı sıra kırılabilirlik açısından benzer yapıda olan ülkelerde kırılabilirliğe bağlı olarak ekonomideki olumlu veya olumsuz havanın birbirlerini etkileme derecelerinin güçlü olacağı düşünülmektedir.

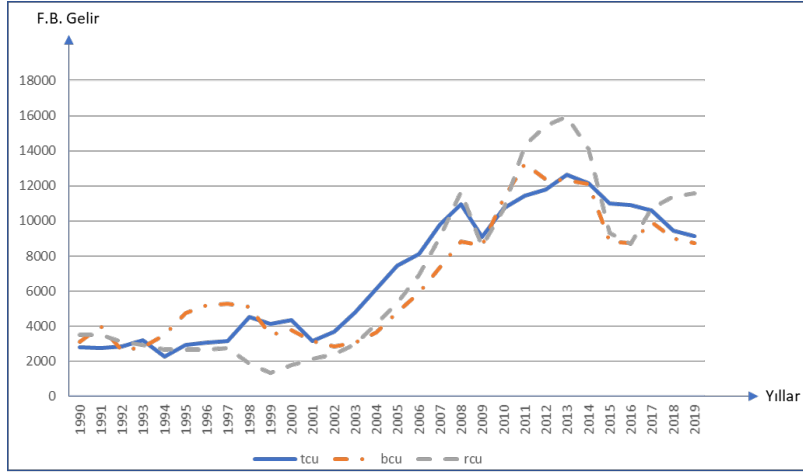
Ekonomik politik belirsizlik endeksi türetme çabaları perspektifi ise ilk olarak Baker vd.'in 2013'de yayınlamaya başlayıp 2016'da olgunlaştırdıkları endeksle ifade edilmekte ve bu endeks de gazetelerin yayınlarda sıklıkla belirtmelerine dayalı olarak oluşturulan bir değer ile (economic policy uncertainty-EPU) ölçülmeye başlanmıştır. EPU endeksinde ABD'de basımı yapılan 10 önemli gazete (USA Today, Miami Herald, Chicago Tribune, Washington Post, Los Angeles Times, Boston Globe, San Francisco Chronicle, Dallas Morning News, New York Times ve Wall Street Journal) tabanlı olarak türetilmektedir. Baker vd., oluşturdukları bu endeks ile borsalar dahil bir takım makroekonomik göstergelerle aralarındaki ilişkileri ölçmeye çalışmış ve sağlıklı ilişkiler yakalamışlardır. EPU mantığından hareketle türetilen küresel ekonomik politik belirsizlik endeksi (global economic policy uncertainty-GEPU) Davids vd. (2016) tarafından oluşturulmuştur. Bu endeks de 20 ülkenin EPU endeksinin GSYİH ağırlıklı ortalaması ile ağırlıklandırılarak teşekkül ettirilmiştir. Oluşturdukları bu endeks ile günlük borsa oynaklığını aylık GEPU endeksi ile ilişkisinin de GARCH-MIDAS modeliyle araştırmaya çalışmışlardır (Li vd., 2020).

Jeopolitik risk (geopolitical risk-GPR) endeksi ise Caldara ve Iacoviello (2016) tarafından inşa edilen bir endekstir. Endeksin oluşturulmasında uluslararası öncü gazetelerde jeopolitik gerilimler ile ilgili kelimelerden hareketle hesaplanır. Hesaplama mantığı tıpkı EPU veya GEPU mantığını bünyesinde taşımakta olup Körfez Savaşı, 11 Eylül saldırıları, 2003 Irak istilası, 2014 Rusya-Ukrayna krizi ve Paris terörist saldırıları gibi uç olayları dikkat almaktadır. Bu çerçevede jeopolitik tehditler, nükleer tehditler, savaş tehditleri, terörist tehditler, savaş durumları ve terörist eylemler dikkate alınır. Benchmark Index olarak ifade edilen GPR 11 gazeteyi (The Boston Globe, Chicago Tribune, The Daily Telegraph, Financial Times, The Globe and Mail, The Guardian, Los Angeles Times, The New York Times, The Times, The Wall Street Journal ve The

Washington Post) kullanır ve endeks hesaplaması 1985'den başlamaktadır. Tarihsel Endeks olarak tanımlanan GPRH ise 3 gazeteyi kullanır ve 1899'dan başlamaktadır (Caldara ve Iacoviello, 2016).

Çalışmada borsalar üzerine küresel ölçekli belirsizlikler ile ülke özelinde ortaya çıkan risklerin etkilerinin yanı sıra kırılganlık açısından benzeri yapıda olan ülkelerde borsa hareketlerinin paralellik sergileyebileceği ileri sürülebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir ülkede ortaya çıkan kötüleşme veya iyileşme şeklindeki şokların onun ilişkili olduğu ülkelere sirayet etmesi söz konusu olabilmektedir. Bu ilişkilerin daha çok coğrafi ve ekonomik açıdan birbiri ile yakın olan ülkeler arasında ortaya çıkması olgusu dış yansıma veya bulaşma etkisi olarak tanımlanır (Andritzky vd., 2016: 2). Reel ekonomi açısından dış ticaret mekanizması yoluyla ifade edilen bulaşma olgusunun finansal piyasalar açısından işlemesi ise coğrafi veya ekonomik yakınlıkla değil, kırılganlık yapılarının benzer olması ile kendini hissettirdiği söylenebilir. Finansal piyasalarda bulaşma etkisinin ise bir ülkedeki kötüleşmenin kendisine benzer yapıdaki ülke finansal piyasaları üzerine yansımalarının olması şeklinde görülmesidir ki, bu durumu Dornbusch vd. (2000) finansal piyasalarda negatif şokların veya dengesizliklerinin aktarımında ortaya çıktığına temas ederek açıklamaya çalışmıştır.

Yurttaçıkılmaz ve Saegzadeh-Emsen (2020) çalışmasında borsalar arasındaki geçişkenliğin ABD'den Almanya'ya ve oradan da Brezilya-Rusya-Türkiye yönelimli olduğunu belirlemişlerdir. Bu durumda geçişkenliğin gelişmiş ülkelerin kendi arasında ve özellikle de görece daha büyükten görece daha küçüğe doğru etkin olduğu şeklinde bulgu yakalanmıştır. Buna benzer şekilde geçişkenliğin gelişmekte olan ülkelerin de kendi arasında olduğu şeklinde bir sinyalin varlığı yakalanırken, gelişmiş ülkelerde görece daha büyüğün görece daha küçüğü etkilemesine benzer şekilde kırılganlık yapısı benzer olan ülkelere hangisinde daha güçlü geçiş etkilerinin olduğu araştırmaya değer kabul edilebilir. Bu çerçevede Türkiye borsasına kırılganlık yapısı açısından Brezilya borsasının Rusya borsasından daha fazla etkili olduğu gözükürken, bu durum Rusya'ya göre kırılganlıklarının Türkiye ve Brezilya arasında daha fazla benzerlik arz ettiği gibi bir bulguya işaret etmektedir. Bu ifadenin doğruluğunu araştırmak amacıyla cari dolar cinsinden Türkiye, Rusya ve Brezilya Fert Başına (F.B.) gelirlerinin zamana bağlı gelişiminin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Aşağıdaki şekil bu amaca hizmet etmektedir.



Şekil 1: Türkiye, Brezilya ve Rusya F.B. Gelirin Zamana Bağlı Seyri

Şekilde bu üç ülkenin 1990-2019 arası dönem F.B. gelirleri resmedilmiştir. Şekilde genel olarak bu üç ülkenin gelirlerinin benzer seyir izlediği gözükürken, Rusya'nın gelirinin özellikle 2010'dan sonra ayrılmaya başladığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla analizler için ülke sınırlandırmasına gidildiğinde, bu üç ülkeden Türkiye ve Brezilya'nın daha benzeşik yapıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmada Türkiye ve Brezilya borsalarına etki edeceği düşünülen GEPU'nun, ülkeye özgü GPR endekslerinin ve bu iki ülke borsa değerlerinin birbirleri üzerine etkilerinin araştırılması amaçlanmış ve kontrol değişkenler olarak her ülkenin faiz ve sanayi endeks değerleri modellere dahil edilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında GEPU ve EPU endekslerinin, GPR'nin ve ülkeler arasında borsa değerlerinin araştırmaya konu olan ülke veya ülkeler borsasına etkilerinin ele alan literatür incelemelerinden oluşan literatür incelemelerine yer verilmiştir. Böylece çalışmanın ampirik kısmı için hem değişken hem de uygun model arayışının yanı sıra olası beklenen etkiler hakkında bir fikir edinilmiş olunacaktır. Üçüncü kısımda ise Türkiye ve Brezilya borsaları arasındaki geçişkenlik ilişkileri yapısal kırılmalı birim kök ve yapısal vektör otoregresif (structural vector autoregressive-SVAR) analizleri yardımıyla incelenecektir. Böylece çalışma kırılmalı yapıya büyük ölçüde örtüşen iki ülkede borsaların yayılma etkilerini ele alması ve yöntem olarak da nispeten daha gelişmiş teknikleri uygulaması açısından orijinallik sağlamayı çalışmış olacaktır. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

II. Literatür İncelemeleri

Literatür araştırmasında bu çalışmanın temel motivasyonu olan EPU ve/veya GEPU ile GPR'nin Türkiye borsası üzerine etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Böylece literatürden hareketle hem uygun model arayışı ve yöntem hem de olası beklenen işaretler hakkında bir fikir sahibi olması gerekliliğinin karşılanması amaçlanmaktadır. Ancak, literatürde EPU/GEPU ve GPR ile borsa değerleri üzerine literatürler

incelenirken, her iki değişkenin birlikte modellendiği çalışmaların varlığına denk gelinmemiştir. Diğer bir ifadeyle literatürün EPU/GEPU gibi küresel veya gelişmiş ülkeler özeli için oluşturulan endekslerin bu ülkeler borsalarına veya endeksi olmamakla birlikte gelişmekte olan ülkelerin bu endeksten etkilenme derecelerini ortaya koyan çalışmaların varlığı gözlenmektedir. Buna karşılık ülkeye özgü GPR ile o ülke borsası arasındaki ilişkiler araştıran çalışmaların varlığı da dikkat çekmektedir.

EPU veya GEPU endeksi, borsa oynaklığını ve getirileri arasındaki ilişkilerini tahmin eden birçok araştırmaya da ilham kaynağı olmuşlardır. Bu çerçevede EPU ve oynaklık ilişkileri bağlamında Liu ve Zhang (2015), Fang vd. (2017), Ma vd. (2018) tarafından yapılan çalışmalar örnek teşkil ederken, EPU ve borsa getirileri arasındaki ilişkiler bağlamında da Kang ve Ratti (2013), Wang vd. (2015), Arouri vd. (2016), Phan vd. (2018) tarafından yapılan çalışmalar örnek teşkil etmektedir. Cari literatürden de Türkiye dışındaki uygulamalarına örnek olarak Liu ve Zhang (2015) tarafından yapılan çalışma verilebilir. Bu çalışmada EPU ile SveP 500 endeksi günlük reelize edilmiş piyasa oynaklığı değeri arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. 2 Ocak 1996 ile 24 Haziran 2013 verilerinden hareketle borsa oynaklığını standart sapmalar ile ifade edilmiş ve bu çerçevede haftalık ve aylık reelize süreçleri uygulanarak heterojen otoregresif RV (HAR-RV) modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda geçmiş EPU değerinin cari borsa oynaklığı üzerine etkilerinin bulunduğunu ve bunun da aşağı ve yukarı yönlü etkilerde belirginleştiğini ortaya koymuşlardır. Buna benzer şekilde hem EPU hem de GEPU'yu kullanan çalışmaya Li vd. (2020) tarafından yapılan çalışma örnek verilebilir. Yazarlar Çin CSI300 endeksi için 8 Nisan 2005 ile 31 Aralık 2017 için günlük gözlem değerlerinden hareketle oynaklığı hesaplayarak GEPU ve Çin'in EPU endeksi arasındaki ilişkileri GARCH-MIDAS modeliyle araştırmışlardır. Elde edilen bulgularda GEPU'nun Çin borsası üzerine etkilerinin olmadığı, ancak yukarı ve aşağı yönlü GEPU hareketlerinin borsa üzerine pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. EPU'nun da GEPU benzeri bir etki yarattığı gözlenmiştir. Gemici (2020) G-7 ülkeleri için borsa ve EPU endeksi ile belirsizlik ilişkilerini yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan panel nedensellik testleri ile incelemiştir. 1194:01-2019:07 arası dönem için yapılan analizlerden elde edilen bulgularda uzun vadede belirsizliğin borsaları negatif etkilediği ve her iki değişken arasında karşılıklı nedensel ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Olanipekun vd. (2019) de GEPU'yu borsa özelinde değil, kur üzerine etkileri bağlamında analize tabi tutmuşlardır. BRIC ülkelerinde GEPU ve kendi EPU değerleri ile döviz kurlarına yarattığı baskıyı 1995:01-2018:02 dönemi için Bootstrap panel nedensellik testleri ile analiz ettikleri çalışmalarında, Çin'de karşılıklı ilişkiler, Rusya'da ise ilişkisizlik olduğunu tespit etmişlerdir. Sum (2012), EPU endeksindeki değişikliklerin CRSP ağırlıklı ortalama değerleri üzerine etkilerini 1985:02-2012:06 dönemi için VAR, nedensellik ve zamanla değişen regresyonlar ile analiz etmiştir. Bulgularda EPU'ya borsa getirilerinin negatif tepki verdiği belirlenmiştir. Türkiye özeli için Demir ve Ersan (2018)'in çalışması örnek verilebilir. Bu çalışmada Türkiye'de borsada işlem gören turizm şirketlerinin borsa değerleri ile EPU endeksinin Avrupa ve Türkiye değerleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Çalışmada güven endeksi, sanayi üretimi, tüketici fiyat endeksi, dar anlamda para arzı faiz oranı ve petrol fiyatları alınmıştır. 2002-2013 arası aylık verilerin kullanıldığı çalışmada korelasyon analizi ve en küçük kareler tahminçileri

ile analizler yapılmış, EPU'nun borsa üzerine etkilerinin negatif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Jeopolitik risk bağlamında literatürde terörist saldırılar veya olaylar ile bunların borsa etkilerini ele alan çalışmalar yaygın bir şekilde gözükmektedir. GPR üretilmeden önce, konuyla ilgili olarak terör olayları ile borsa ilişkileri şeklinde araştırmaların varlığı gözlenmektedir. Bu çerçevede terör ve borsa oynaklığı ve getirileri bağlamında yapılan çalışmalara örnek olarak Abadie ve Gardeazabal (2003), Chen ve Siems (2004), Karolyi ve Martell (2010), Chesney vd. (2011), Christofis vd. (2013) ve Gupta vd. (2016) verilebilir (Balcılar vd., 2018). Türkiye dışındaki ülke veya ülkeleri ele alan çalışmaya örnek olarak Balcılar vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada yazarlar, BRICS ülkelerinde Caldara ve Iacoviello (2016) tarafından hazırlanan GRP endeksi ile borsa getirileri ve oynaklık arasındaki ilişkileri parametrik olmayan nedensellik kantil testler ile analiz etmişlerdir. Günlük getirilerden hareketle hesaplanan oynaklığın Nisan 2016 bitiş tarihi üzere Brezilya'da Eylül 1994, Rusya'da Mart 1998, Hindistan'da Şubat 1990, Çin'de Eylül 1993 ve Güney Afrika'da Ocak 1985'den başlayan veriler analizlerde kullanılmıştır. Ele alınan ülkelerde borsalar üzerine GPR'nin benzeşik etkiler yaratmadığı, ancak medyan değerinin altındaki sapmaları açıklamada etkin olduğu belirlenmesi yapılmıştır. Ülke özelinde ise Çin ve Rusya'da GEPU'nun en büyük risk unsuru taşıdığı, Hindistan'da ise en sakin görünüm arz ettiği tespit edilmiştir. Şahin ve Arslan (2021) da Türkiye'nin içerisinde yer aldığı 18 ülkeli bir örnekleme GPR ile ABD doları ve borsa arasındaki ilişkiler için başlangıç dönemleri farklılık arz etse de örnekleme bitiş tarihi olarak Nisan 2018 arası dönem için parametrik olmayan nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgularda Türkiye'nin de yer aldığı gruptaki bir kısım ülkelerde GPR'nin borsayı etkilediği tespit edilirken, GPR'nin Türkiye'nin de bulunduğu grupta yer alan bir kısım ülkelerde kur üzerine etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Yine Türkiye özelinde üzerine Tiryaki ve Tiryaki (2019) tarafından yapılan çalışma örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada 1991:01-2017:12 dönemi için BİST100 ve endüstri endeksi ile Türkiye'nin GPR ve ABD'nin EPU endeksi arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Çalışmada kontrol değişkenler olarak reel kur, tüketici fiyat endeksi, faiz ve ABD'nin EPU endeksi kullanılmıştır. ARDL analiz sonuçlarında hem BİST100 hem de endüstri endeksi üzerine EPU'nun kısa ve uzun dönemli tahminlerde negatif ve anlamlı etkileri olduğu yakalanırken, GPR'nin ise pozitif ve buna karşılık istatistiki açıdan anlamsız ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Akdağ vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada da Türkiye'nin yanı sıra kırılganlığı olan ve yükselen ekonomi pozisyonunda bulunan 12 ülke için 1997:11-2018:10 arası dönem analiz edilmiştir. Ülke GPR endeksi ile borsa endeksi arasındaki ilişkiler eş-bütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz edilmiş ve elde edilen bulgularda borsalar üzerine GPR'nin olumsuz yansımalarında bulunduğu tespit edilmiştir.

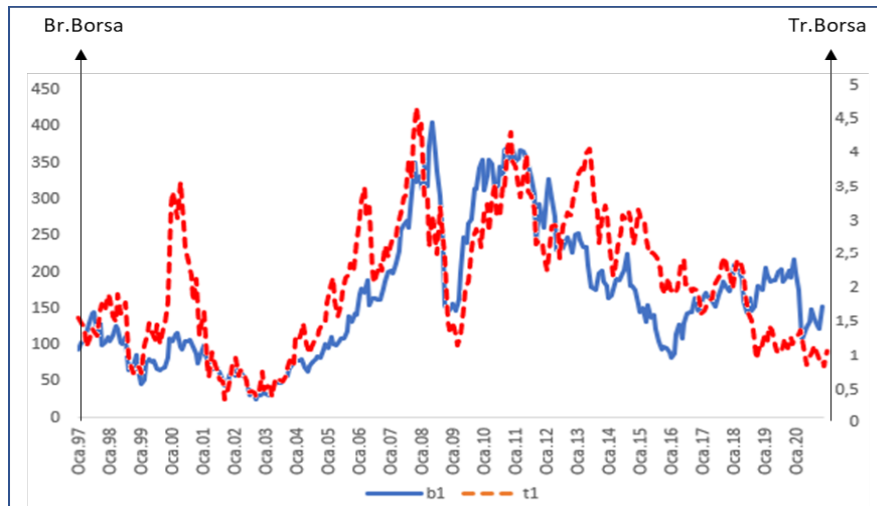
Diğer taraftan finansal piyasalarda küreselleşmenin yatırım araçları arasında alternatiflerin ortaya çıkmasına yardımcı bulunmasının yanı sıra piyasalar arasındaki etkileşim kanalları yaratması nedeniyle piyasalar arasında etkinliği artırıcı fonksiyonlar sergilediği söylenmektedir. Bu avantajlarına karşılık, bir ülkede meydana gelen olumsuzluğun diğer ülkelere sirayet etmesi ve bunun da özellikle borsalar kanalıyla

ortaya çıkması, borsalarda yayılma etkilerine bağlı olarak oynaklığı yükseltmesi şeklinde olumsuzluğa yol açıcı unsurların varlığı da dikkat çekmektedir (Bayramoğlu ve Abasız, 2017). Bulaşmanın daha çok gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülke piyasalarına doğru olduğuna dair literatür arasında Samarakoon (2011)'un çalışması örnek verilebilir. Bu çalışmada ABD finansal krizinin diğer ekonomiler üzerine olumsuzlukta yansıma yaptığına işaret etmektedir. Buna benzer şekilde Wang vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada da küresel finansal krizin borsalar vasıtasıyla geçişkenlik gösterdiğine işaret ederken, geçişkenlik süresinin de gelişmişlik farklılığına (ABD'den Japonya'ya, Çin'e ve Brezilya'ya) bağlı olarak belirli bir zaman diliminde yayıldığı ileri sürülmüştür. Sruthi ve Shijin (2017) de olumsuz koşullarda yayılma etkilerinin daha güçlü olduğunu ifade ederken, gelişmiş borsalardaki oynaklığın gelişmekte olan ülke borsa oynaklığını daha fazla arttırdığını ifade etmişlerdir. Bulaşma veya yayılma etkilerini Türkiye özelinde ele alan literatür bağlamında GEPU'nun bireysel ülkelere etkilerinin bir tür bulaşma etkisi doğurduğu savı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Sadeghzadeh Emsen ve Aksu (2020) Türkiye borsası üzerine GEPU endeksinin etkileri için 1998:01-2018:02 arası dönemini NARDL yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgularda Borsa ve GEPU arasındaki ilişkilerin simetrik olmadığı, ilişkilerin genelde uzun dönemli ve asimetrik yönde olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ekonomisi özelinde GEPU ile borsa arasında doğrudan geçiş etkisi yapmadığına dair bu bulguya istinaden Gerni vd. (2020) de GEPU, SveP, Türkiye'de reel kur ve BİST100 değişkenleri arasındaki ilişkileri 1997:01-2019:11 arası dönem için VAR analizleri ile araştırmışlardır. Analizlerden elde edilen bulgularda geçiş etkisinin dolaylı bir şekilde ortaya çıktığını, yani GEPU'nun doğrudan değil, dolaylı olarak SveP'ye ve SveP'den döviz kuruna ve döviz kurundan da borsaya doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Buna benzer şekilde Yurttaçıkamaz ve Sadeghzadeh Emsen (2020) geçiş etkilerini ABD, Almanya, Brezilya, Rusya ve Türkiye borsaları arasındaki ilişkileri VAR analizleri ile incelemişlerdir. 1997:01-2019:12 arası dönemin incelendiği çalışmada Almanya borsasının ABD borsasından çok güçlü, Brezilya borsasının ABD borsasından yarı-güçlü, Rusya borsasının ABD ve Brezilya borsalarından yarı-güçlü ve Türkiye borsasının da orta derecede ABD borsasından ve çok zayıf düzeylerde de görece güçlüden zayıfa olacak şekilde Brezilya, Almanya ve Rusya borsalarından etkilendiği tespit edilmiştir. Erer vd. (2019) ise Türkiye, İngiltere, ABD ve Euro bölgesinde tahvil, emtia ve döviz piyasasından Türkiye borsasına etkileri araştırmışlardır. 2002:01-2018:01 dönemi için IGARCH ve MS-VAR analizlerinin yapıldığı çalışmadan elde edilen bulgularda olumsuz iklimde iken, Türkiye'nin ve ABD'nin tahvil ve emtia piyasalarından borsaya doğru negatif ve buna karşılık İngiltere ve Euro tahvil ve döviz piyasasından pozitif yansımalar yakalanmış; olumlu iklimde ise Türkiye ve ABD tahvil, emtia ve döviz piyasasından borsaya doğru pozitif ve buna karşılık Euro bölgesi tahvil piyasasından ise negatif yansımalar yakalanmıştır. Şimşek (2016) tarafından yapılan çalışmada da Türkiye borsasının BRIC ülkelerindeki borsa etkileşimleri 2008:01:03-2015:01:21 arası dönem için günlük verilerle incelenmiştir. Doğrusal olmayan koşullu değişken varyans modellerinden ARCH ve GARCH modellerinin uygulandığı çalışmada Türkiye borsasının başta Hindistan ve Güney Afrika olmak üzere BRIC ülkeleri borsalarıyla etkileşim içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Bulaşma etkileri üzerine literatür değerlendirildiğinde, ülke ve veriye göre değişen bulgular elde edilmiştir. Bunun aynı zamanda ekonomilerin bulunduğu konjonktüre, yani yaşanan ekonomik iklime göre de farklılık arz ettiği gözlenmektedir. Buna göre dünya ekonomisinin önemli bir payını oluşturan başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerde meydana gelen olumsuzlukların hem kendi aralarında hem de dünyanın kalanına daha fazla olumsuz yansımalarla bulunduğu gözükmektedir. Diğer taraftan ülke borsaları arasındaki geçişkenliğin yanı sıra küresel riski temsil eden GEPU veya EPU endeksindeki olumsuzlaşmanın bireysel ülke etkilerini ele alan çalışmalar da bir tür küreselden yerele doğru etkileri ortaya koyması nedeniyle yayılma etkilerinin dolaylı bir şekilde ele alan çalışmaların bulunduğu söylenebilir.

III. Ampirik Bulgular

Çalışmada kırılma yapıları benzer olan Türkiye ve Brezilya ekonomilerinde borsaların bir tür belirleyicisi ele alınırken, burada hem kendi bünyesindeki değişkenlerden hem de kırılmalıkta benzer olduğu karşı ülke borsasından etkilenme dereceleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Literatürde borsalar arasındaki geçişkenliğin gelişmiş ülke-gelişmiş ülke veya gelişmekte olan ülke-gelişmekte olan ülke arasında daha kuvvetli işlediği ifade edilirken, gelişmekte olan ülkeler arasındaki geçişkenliğin de benzer yapıda olanlar arasında daha kuvvetli işlediği düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle geçişkenliğin de ülkelerin sağlık veya kırılmalık açısından benzer yapıda olanları arasında daha güçlü işlediği ve bu geçiş mekanizmalarının da daha çok olumsuz iklimin ortaya çıkmasında kendini belirgin bir şekilde hissettirdiği söylenebilir. Aşağıdaki şekilde hem Brezilya hem de Türkiye borsalarının ABD doları kuru ile ifade edilen değerlerinin ABD TÜFE endeksi ile deflate edilmiş değerlerinin zamana bağlı seyri verilmiştir.



Şekil 2: Türkiye ve Brezilya Borsalarının Zaman Bağılı Gelişimi

Şekil incelendiğinde reelize edilmiş borsa değerlerinin birlikte hareket ettiği gözükmemektedir. Bu çerçevede kırılabilirlik yapıları benzer olan iki ülke için küresel belirsizliğin-GEPU'nun etkileri kullanılırken, ülkelerin kendilerine özgü belirsizliğini ifade eden jeopolitik risk (GPR) endeksi kullanılmıştır. Kontrol değişkenler olarak da ülkelerin kendi faiz oranları ve gelirlerini temsilen sanayi endeksleri alınmıştır. Böylece Türkiye ve Brezilya borsası için burada ifade edilen ilişkileri şu şekilde matematiksel olarak forma dönüştürmek mümkündür:

$$b_{TR} = f(GEPU, GPR_{TR}, i_{TR}, IN_{TR}, b_{BR})$$

(1)

$$b_{BR} = f(GEPU, GPR_{BR}, i_{BR}, IN_{BR}, b_{TR})$$

(2)

Çalışmada kullanılan veriler; GEPU (Küresel Ekonomik ve Politik Belirsizlik Endeksi), GPB ve GPT (jeopolitik risk endeksi Brezilya ve Türkiye), Brezilya ve Türkiye ekonomileri için nominal faiz oranları (BF, TF), Brezilya ve Türkiye ekonomileri için sanayi üretim endeksi (BIN, TIN), Brezilya ve Türkiye borsa endekslerinin ABD dolarına ve oradan da ABD enflasyonuna göre reelize edilerek düzenlenmiş değerleri (B1 ve T1) şeklinde sıralanmıştır. Bu değişkenlere ilişkin 1997:1-2020:12 dönemi aylık veriler analize tabi tutulmuştur. Çalışma kapsamında ilk önce modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere ve korelasyon tablolarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Brezilya Tanımlayıcı İstatistikler

	GEPU	GPB	BF	BIN	T1	B1
Mean	126.0	101.7	20.3	96.8	2.1	165.3
Median	107.5	98.1	19.2	96.6	2.1	151.7
Max.	429.4	221.4	49.7	115.7	4.6	404.9
Min.	48.8	43.1	8.0	70.8	0.5	24.7
Std. Dev.	66.1	29.8	7.1	11.1	0.9	90.5
Obs.	287	287	287	287	287	287

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi Brezilya ekonomisinde GPB endeksi, yani jeopolitik risk endeksinin en yüksek 221, en düşük 43 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Faiz oranlarının en yüksek 49, en düşük 8 seviyesinde oluşmuştur. Sanayi üretim endeksi de en yüksek 115 ve en düşük 70 seviyesinde oluşmuştur. Dolar kuru ve ABD enflasyonuna göre düzeltilmiş borsa endeksi ise en yüksek 404, en düşük 24 seviyesini görmüştür.

Tablo 2: Brezilya Korelasyon Tablosu

	GEPU	GPB	BF	BIN	T1	B1
GEPU	1					
GPB	0.456	1				
BF	-0.495	-0.107	1			
BIN	0.055	-0.076	-0.531	1		
T1	-0.222	-0.299	-0.306	0.728	1	
B1	0.105	-0.123	-0.483	0.804	0.767	1

Brezilya'ya ilişkin yukarıdaki tabloda verilen korelasyon katsayıları dikkate alındığında Brezilya borsasının Türkiye borsası ve Brezilya sanayi üretimi ile yüksek ve pozitif yönlü korelasyon içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye Tanımlayıcı İstatistikler

	GEPU	GPT	TF	TIN	B1	T1
Mean	126.1	116.9	30.1	72.8	165.3	2.1
Median	107.5	109.8	23.0	68.8	151.7	2.1
Max.	429.4	251.8	67.0	128.2	404.9	4.6
Min.	48.8	45.9	8.7	38.9	24.7	0.5
Std. Dev.	66.1	39.7	20.8	26.3	90.6	0.9
Obs.	287	287	287	287	287	287

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi Türkiye ekonomisinde GPT endeksi, yani jeopolitik risk endeksinin en yüksek 251, en düşük 45 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Faiz oranları en yüksek 67 ve en düşük 8 seviyesinde oluşmuştur. Sanayi üretim endeksinin en yüksek 128 ve en düşük 38 seviyesinde gerçekleşmiştir. Dolar kuru ve ABD enflasyonuna göre düzeltilmiş borsa endeksi ise en yüksek 4.6, en düşük 0.54 seviyesini görmüştür.

Tablo 4: Türkiye Korelasyon Tablosu

	GEPU	GPT	TF	TIN	B1	T1
GEPU	1					
GPT	0.233	1				
TF	-0.461	-0.271	1			
TIN	0.678	0.357	-0.856	1		
B1	0.105	-0.007	-0.599	0.363	1	
T1	-0.222	0.025	-0.491	0.214	0.767	1

Türkiye'ye ilişkin yukarıdaki tabloda verilen korelasyon katsayıları dikkate alındığında Türkiye borsasının Brezilya borsası ve Türkiye sanayi üretimi ile yüksek ve pozitif yönlü korelasyon içinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık Türkiye'deki faiz oranları ve küresel ekonomik belirsizlik endeksi ile negatif yönlü bir korelasyon ilişkisinin bulunduğu da dikkat çekmektedir.

Tablo 5: ADF ve PP Geleneksel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF (Seviye)		PP (Seviye)		ADF (I. Fark)		PP (I. Fark)	
	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend
LGEPU	-2,89**	-4,88*	-2,19	-4,88*	-13,03*	-13,03*	-26,87*	-28,37*
LGPB	-7,12*	-10,56*	-10,63*	-11,24*	-18,00*	-17,97*	-74,90*	-74,42*
LBF	-1,58	-3,58**	-1,14	-2,81	-5,126*	-5,09*	-12,94*	-12,95*
LBİN	-2,18	-2,21	-1,93	-1,93	-16,33*	-16,32*	-17,29*	-17,62*
LBİ	-1,76	-1,89	-1,83	-1,98	-15,67*	-15,64*	-15,64*	-15,62*
LGPT	-6,13*	-8,49*	-8,37*	-8,98*	-14,14*	-14,11*	-42,51*	-42,42*
LTF	-0,61	-2,22	-0,62	-2,28	-16,94*	-16,92*	-16,94*	-16,92*
LTİN	-0,62	-3,92**	-0,26	-3,64**	-17,76*	-17,73*	-19,54*	-19,52*
LTİ	-2,29	-2,25	-2,29	-2,25	-16,90*	-16,88*	-16,90*	-16,88*
Kritik Değerler %1*	-3,45	-3,99	-3,45	-3,99	-3,45	-3,99	-3,45	-3,99
Kritik Değerler %5**	-2,87	-3,42	-2,87	-3,42	-2,87	-3,42	-2,87	-3,42

Not: *ve ** işaretleri %1 ve %5 önem düzeyinde değişkenin durağan olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda ADF ve PP Birim Kök Testi sonuçları incelendiğinde, değişkenlerin LGEPU, LGPB, LGPT, LTİN ve LBF değişkenlerinin sabitli veya sabitli-trendli düzeylerde durağanlık gösterdikleri tespit edilmiş; diğer değişkenlerin seviye düzeyinde durağan olmadıkları görülmüştür. Bu sonuca, değişkenler için hesaplanan test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden %1 veya %5 önem düzeyinden büyük olmasıyla ulaşılmıştır. Değişkenlerin farkları alındıktan sonra yapılan ADF ve PP birim kök testi sonuçları tüm değişkenlerin sabitli veya sabitli-trendli düzeylerde %1 önem düzeyinde durağanlık gösterdikleri tespit edilmiştir.

Çalışmada sahte birim kökten kaçınmak için yapısal değişimleri dikkate alan Narayan ve Popp (2010-NP) Birim Kök testleriyle de araştırılmıştır. Değişkenlerde veri yaratma sürecinde gözlemlenemeyen deterministik (d_t) ve stokastik (u_t) bileşenlerin ($y_t=d_t+u_t$) etkilerinin dikkate alındığı NP Birim Kök Testinde, durağanlık analizi aşağıdaki regresyon denklemlerine dayanmaktadır:

$$d_t^{MA}=\alpha+\beta_t+\varphi*(L)(\theta_1DU'_{1,t}+\theta_2DU'_{2,t})$$

$$d_t^{MB}=\alpha+\beta_t+\varphi*(L)(\theta_1DU'_{1,t}+\theta_2DU'_{2,t}+\gamma_1DT'_{1,t}+\gamma_2DT'_{2,t})$$

$DU'_{i,t} = 1(t>T'_{B,i})$ terimi sabitteki, $DT'_{i,t}=1(t>T'_{B,i})(t-T'_{B,i})$ terimi trenddeki yapısal kırılmaları göstermektedir. ($T'_{B,i}$) terimi ise yapısal kırılma tarihlerini göstermektedir. (θ_i) ve (γ_i) parametreleri sabitteki ve trenddeki yapısal kırılmanın büyüklüğünü göstermektedir (Narayan ve Popp, 2010: 1426-28, Yalçınkaya vd., 2018: 12).

Tablo 6: NP Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A	Model C
LGEPU	-7.241*	-7.601*
LGPB	-11,929*	-12,221*
LBF	-5,252*	-6,178*
LBİN	-5,449*	-5,966*
LB1	-4,148**	-6,178*
LGPT	-9,925*	-10,088*
LTF	-5,714*	-7,984*
LTİN	-5,066*	-5,933*
LT1	-4,713**	-5,185**
Kritik Değerler %1*	-4,73	-5,32
Kritik Değerler %5**	-4,14	-4,74

Not: * ve ** işaretleri ilgili değişkenlerin %1 ve %5 önem düzeyinde seviye değerinde durağan olduğunu göstermektedir. NP kritik tablo değerleri Narayan ve Popp (2010) çalışmasından alınmıştır.

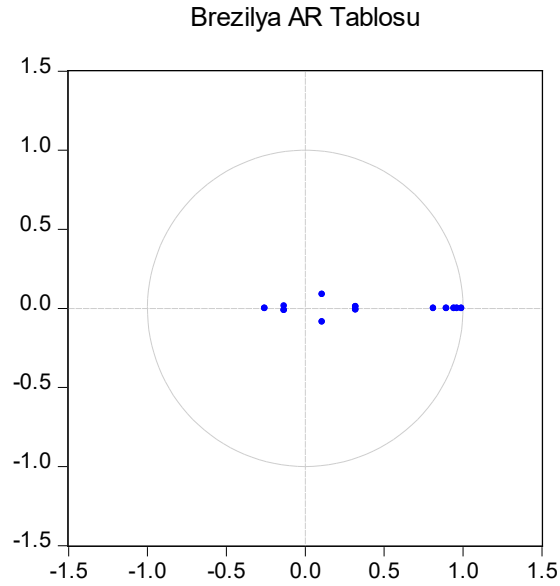
Tablo 6'daki NP birim kök testi sonuçları incelendiğinde, modeldeki tüm değişkenlerin Model A ve Model C formlarında ve %1 ile %5 önem düzeyinde seviye değerinde durağan oldukları görülmektedir. Modelde FPE ve AIC kriterlerine göre gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiş Brezilya ve Türkiye ekonomileri için yapılan VAR analizinde kullanılmıştır. Bu kapsamda yapılan SVAR analizinin amacı borsa değişkeni üzerinde küresel ekonomik belirsizliğin, ülke jeopolitik riskinin, faiz oranlarının, sanayi üretiminin ve benzer ülke borsasının etkilerini incelemeye SVAR analizi kullanılmıştır.

Tablo 7: SVAR Modeli Çarpan Matrisi Sonuçları (Brezilya)

	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
LGEPU	-0.216	0.080	-2.678	0.007
LGPB	0.006	0.020	0.325	0.744
LBF	0.005	0.008	0.588	0.556
LBİN	0.198	0.046	4.272	0.000
LT1	0.067	0.035	1.891	0.058
Tamısal Testler	LM 38,43 (0.36)	ESVAR (Jarque-Bera) 3,794 (0.15)	WHT (Chi- Sq) 5215,45 (0.40)	

SVAR modeli kapsamında LGEPU değişkenin LB1 (Brezilya borsa) değişkeni üzerinde negatif ve anlamlı, LBİN ve LT1 değişkenlerinin ise LB1 değişkeni üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu görülmektedir. Modelde kalıntıların ilişkili olmadığını tespiti için LM (Lagrange Multiplier) testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar kalıntıların ilişkisiz olduğunu göstermektedir. SVAR modelindeki kalıntıların normal bir dağılım gösterdiği ve kalıntılar varyansının sabit olduğu yapılan ESVAR normallik testi,

SVAR (Jarque-Bera) ile WHT (Chi-Sq) incelenmiş ve kabul edilmiştir. Elde edilen sonuçlar kullanılan SVAR modelinin istikrarlı ve yapısal bir sorun içermediğini göstermektedir.



Şekil 3: Brezilya AR Tablosu

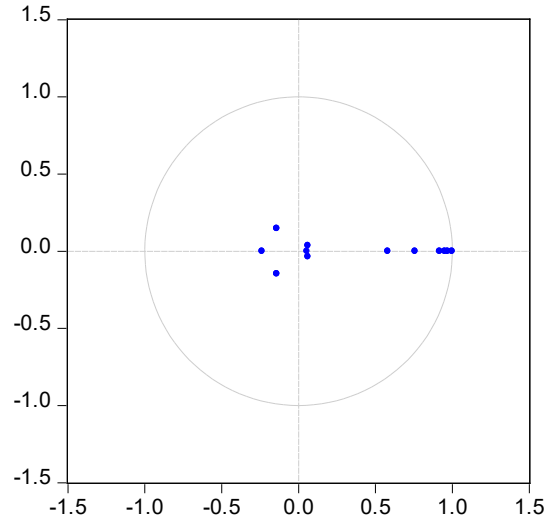
SVAR modelinin istikrarlı olduğu ve durağanlık koşullarını karşıladığı AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleriyle belirlenmektedir. Bu kapsamda yukarıdaki şekilde de görülebileceği gibi AR köklerinin birim daire içinde olduğu görülmekte ve SVAR modelinin istikrarlı olduğu ve durağanlık koşullarını karşıladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8: SVAR Modeli Çarpan Matrisi Sonuçları (Türkiye)

	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
LGEPU	0.017	0.087	0.197	0.843
LGPT	-0.003	0.024	-0.121	0.903
LTF	0.002	0.011	0.189	0.849
LTIN	0.166	0.041	3.964	0.001
LB1	0.122	0.038	3.151	0.001
Tanısal Testler	LM 24,48 (0.92)	ESVAR (Jarque-Bera) 8,99 (0.27)	WHT (Chi- Sq) 2777,2 (0.46)	

Modelde FPE ve AIC kriterlerine göre gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiş Türkiye ekonomisi için de yapılan VAR analizinde kullanılmıştır

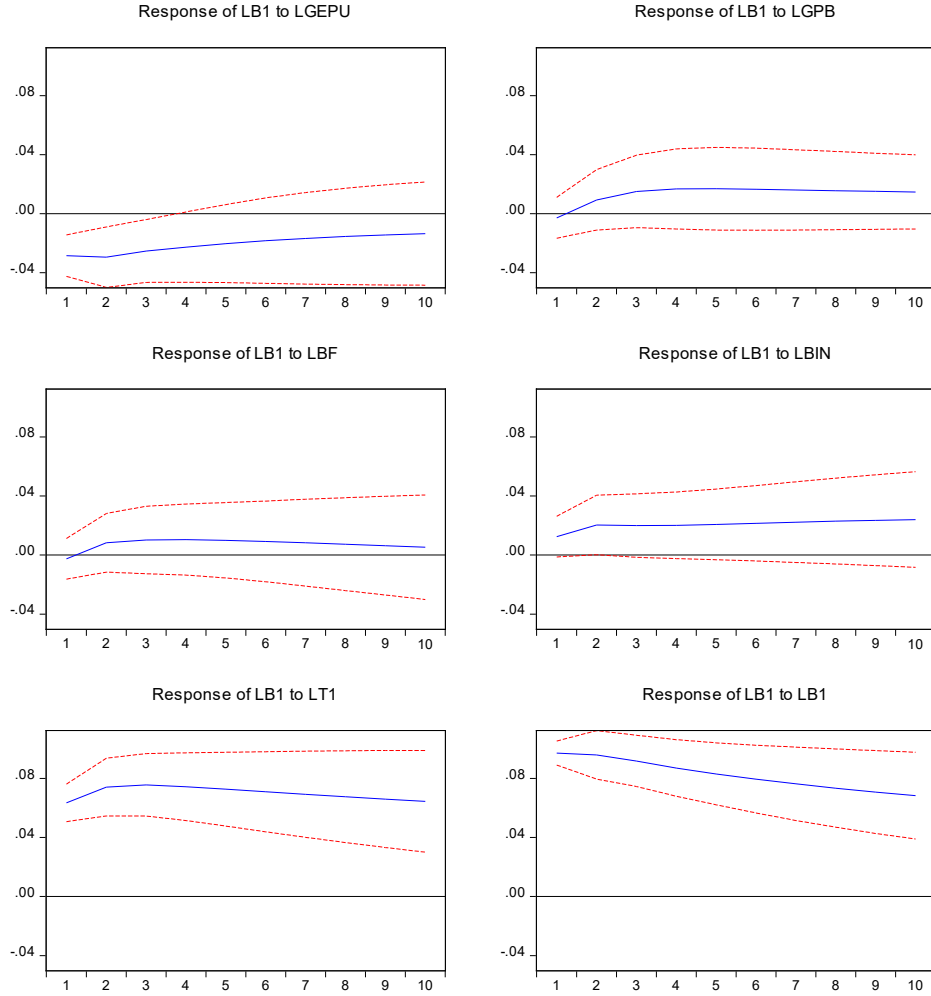
Türkiye AR Tablosu



Şekil 4: Türkiye AR Tablosu

SVAR modelinin istikrarlı olduğu ve durağanlık koşullarını karşıladığı AR karakteristik polinomunun ters kökleriyle belirlenmektedir. Bu kapsamda yukarıdaki şekilde de görülebileceği gibi AR köklerinin birim daire içinde olduğu görülmekte ve SVAR modelinin istikrarlı olduğu ve durağanlık koşullarını karşıladığı anlaşılmaktadır.

Etki-Tepki Grafikleri-Brezilya

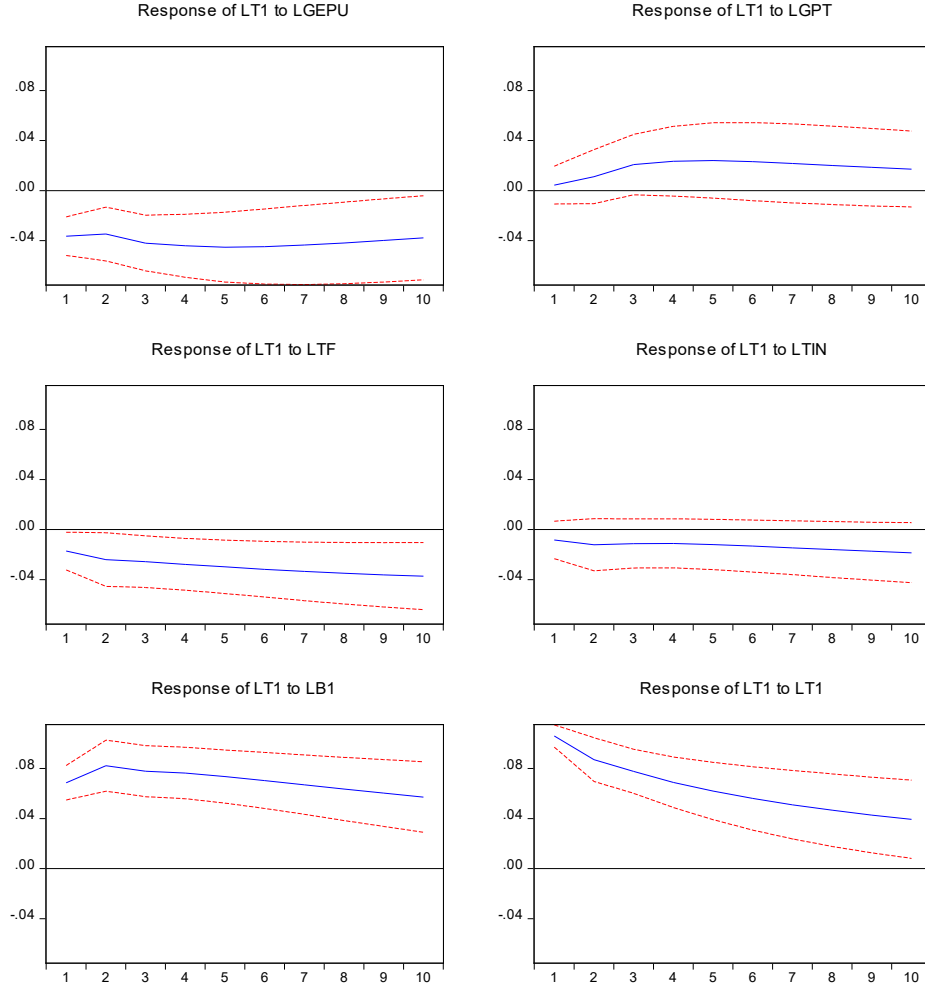


Şekil 5: Brezilya Etki Tepki Grafikleri

Etki tepki grafikleri incelendiğinde LGPEU’da meydana gelen bir şokun LB1 (borsa) üzerindeki etkisini göstermektedir. Grafikten görüldüğü üzere etki negatiftir. Ancak, negatiflik derecesi dönem ilerledikçe azalmaktadır. LGPB’de meydana gelen bir şokun LB1 üzerindeki etkisi ise pozitif bir seyir izlemektedir. LBF (faiz) değişimindeki değişime LB1 değişkeninin verdiği tepki pozitifdir, ancak etkinin gücü zaman içerisinde azalmaktadır. LBIN değişkeninde meydana gelen değişime de LB1 değişkeninin tepkisi pozitifdir. Yani sanayi üretimindeki artış karşısında borsa endeksi de olumlu tepki vermektedir. LT1 değişkenine LB1 değişiminin verdiği tepki pozitif görünmektedir.

Yani Türkiye borsasındaki değişmelerle Brezilya borsasının benzer tepkiler verdiği görülmektedir.

Etki-Tepki Grafikleri-Türkiye



Şekil 6: Türkiye Etki Tepki Grafikleri

Etki tepki grafikleri incelendiğinde LGPEU’da meydana gelen bir şokun LT1 (borsa) üzerindeki etkisini göstermektedir. Grafikten görüldüğü üzere etki negatif bir seyir izlemektedir. LGPT’de meydana gelen bir şokun LT1 üzerindeki etkisi ise pozitif bir seyir izlemektedir. LTF (faiz) değişkenindeki değişime LT1 değişkeninin verdiği tepki ise negatiftir. Yani borsa faizlerdeki değişime ters yönde tepki vermektedir. LTIN değişkeninde meydana gelen değişime de LT1 değişkeninin tepkisi negatiftir. LB1

değişkenine LT1 değişkeninin verdiği tepki pozitif görünmektedir. Yani Brezilya borsasındaki değişmelerle Türkiye borsasının aynı yönlü tepkiler verdiği görülmektedir.

Tablo 9: Brezilya Varyans Ayrıştırma Tablosu

Dönem	S.E.	LGEPU	LGPB	LBF	LBIN	LT1	LB1
1	0.120	5.617	0.056	0.046	1.072	27.841	65.364
2	0.174	5.506	0.308	0.245	1.864	31.121	60.952
3	0.214	5.047	0.697	0.387	2.098	33.045	58.722
4	0.245	4.698	0.994	0.475	2.2663	34.311	57.253
5	0.271	4.403	1.198	0.522	2.437	35.237	56.199
6	0.293	4.156	1.339	0.545	2.621	35.960	55.377
7	0.313	3.946	1.440	0.550	2.814	36.549	54.698
8	0.330	3.768	1.516	0.544	3.013	37.043	54.113
9	0.345	3.615	1.576	0.530	3.214	37.466	53.596
10	0.359	3.483	1.623	0.511	3.416	37.834	53.130

LB1 değişkeni açısından incelendiğinde, LB1 değişkeninde meydana gelen değişimlerin örneklem döneminin ilkinde %65'i kendisinden %27'si LT1, %5,6'sı ise LGEPU değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde ise LGEPU değişkeninin payı azalırken, LT1 ve LBIN değişkeninin LB1 değişkenini açıklama oranlarının yükseldiği görülmektedir.

Tablo10: Türkiye Varyans Ayrıştırma Tablosu

Dönem	S.E.	LGEPU	LGPT	LTF	LTIN	LB1	LT1
1	0.132	7.552	0.108	1.667	0.397	26.646	63.627
2	0.184	7.470	0.416	2.552	0.639	33.649	55.271
3	0.221	8.776	1.168	3.115	0.698	35.662	50.579
4	0.251	9.920	1.783	3.653	0.737	36.997	46.907
5	0.275	10.930	2.237	4.203	0.802	37.827	43.998
6	0.296	11.743	2.544	4.785	0.893	38.375	41.657
7	0.314	12.384	2.742	5.397	1.012	38.726	39.735
8	0.329	12.876	2.865	6.033	1.157	38.938	38.128
9	0.342	13.243	2.939	6.687	1.324	39.045	36.759
10	0.3547	13.505	2.981	7.353	1.511	39.073	35.574

LT1 değişkeni açısından incelendiğinde, LT1 değişkeninde meydana gelen değişimlerin örneklem döneminin ilkinde %63'ü kendisinden %26'sı LB1, %7,5'i ise LGEPU değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde ise LGEPU, LTF ve LB1 değişkenlerinin, LT1 değişkenini açıklama oranlarının yükseldiği görülmektedir.

IV. Sonuç

Çalışmada Brezilya ve Türkiye borsalarında küresel ölçekli belirsizlikler ile ülke özelinde ortaya çıkan risklerin söz konusu ülke borsaları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda kırılabilirlik açısından benzeri yapıda olan ülkelerde borsa hareketlerinin paralellik sergilediği de literatür ile örtüşecek şekilde (Samarakoon, 2011; Wang vd., 2017; Sruthi ve Shijin (2017; Gerni vd., 2020; Yurttançıkmaç ve Sadeghzadeh-Emsen, 2020) benzerlik arz ettiği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle coğrafi olarak yakın olmasa da ekonomik olarak benzeşik olan ülkelerde ortaya çıkan şokların diğerlerini de etkilediği görülmüştür. Bu kapsamda elde edilen sonuçlar gerek Brezilya borsası için, gerekse Türkiye borsası için karşılıklı etkileşimin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Her iki ülkede de gerek SVAR analizi sonuçları gerekse bu analizden elde edilen etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma tablosu sonuçları özellikle borsalar arasında karşılıklı etkileşimin diğer değişkenlere göre daha yüksek açıklama gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan hem küresel hem de yerel risk unsurlarının borsalar üzerinde etkilerinin literatürde yaygın bir şekilde gözlenen ölçüde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca borsaların içeride ikame etkisi olarak ifade edilen faizden ve pozitif yönde etkileyeceği düşünülen ulusal gelirlerden kuvvetli derecede etkilenmediği belirlenmesi dikkat çekmektedir.

Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, küresel yapıya eklenme derecesi ve buna bağlı olarak borsalarda yabancı payının önemli düzeylere ulaştığı bir yapıda borsaların ne küresel belirsizlikten ne de kendi bünyelerindeki risk, faiz ve gelirden etkilenme derecesinin azaldığı gözlenirken, ekonomik yapıları benzer olan ülkeler arasında bulaşma etkilerinin daha güçlü bir şekilde işlediğine dair sinyaller yakalanmıştır. Bu durum, çok güçlü ekonomilerden görece daha az güçlü ekonomilere doğru yayılma etkilerinin kırılabilirlik yapısı açısından benzerlik sergileyen ekonomilerin de kendi aralarında bulaşma etkilerinin olduğuna dair bulgunun varlığını teyit etmektedir.

Kaynaklar

- Akdağ, S., Yıldırım, H. ve Kesebir, M. (2019). Jeopolitik Risk ile Borsa Endeksleri Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi, *Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi*, 14-16 Aralık 2018, 47.
- Andritzky, J., Kassner, B. ve Reuter, W.H. (2016). Propagation of Changes in Demand through International Trade: Case Study China, *German Council of Economic Experts*, Working Paper 10/2016, 1-27.
- Baker, S.R., Bloom, N. ve Davis, S.J. (2013). *Measuring Economic Policy Uncertainty*, (Erişim: Mart 2021), https://www.policyuncertainty.com/media/EPU_BBD_2013.pdf
- Balcılar, M., Bonato, M., Demirer, R. ve Gupta, R. (2018). Geopolitical Risks and Stock Market Dynamics of the BRICS, *Economic Systems*, 42: 295-306.

- Bayramoğlu, M.F. ve Abasız, T. (2017). Gelişmekte Olan Piyasa Endeksleri Arasında Volatilité Yayılım Etkisinin Analizi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan/2017: 183-199.
- Caldara, D. ve Iacoviello, M. (2016). Measuring Geopolitical Risk, *Working Paper, Board of Governors of the Federal Reserve Board*, (Erişim: Mart 2021) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3117773
- Davids, S.J. (2016). An Index of Global Economic Policy Uncertainty, *NBER Working Paper Series, Cambridge, MA* 02138, pp: 1-16. (Erişim: Mart 2021), <https://www.nber.org/papers/w22740.pdf>
- Demir, E. ve Ersan, O. (2018). The Impact of Economic Policy Uncertainty on Stock Returns of Turkish Tourism Companies, *Current Issues in Tourism*, 21 (8): 847-855.
- Dornbusch, R., Park, Y.C. ve Claessens, S. (2000). Contagion: Understanding how it spreads, *World Bank Research Observer*, 15: 177-197.
- Erer, E., Erer, D. ve Korkmaz, Ö. (2019). Farklı Rejimler Altında Türkiye, İngiltere, Amerika ve Euro Bölgesi Tahvil Piyasaları, Emtia Piyasası ve Döviz Piyasasından BIST100 Endeksine Volatilité Yayılımı, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 13 (1): 77-103.
- Gemici, E. (2020). Ekonomi Politikası Belirsizliği ile G7 Ülke Borsaları Arasındaki İlişki, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20: 353-372.
- Gerni, M., Sadeghzadeh Emsen, H., Yurttaçıkılmaz, Z.Ç. ve Emsen, Ö.S. Belirsizlik ve Borsalar Arasında Bulaşma Etkileri, *International Conference on Economics Finance and Banking*, Bakü-Azerbaycan, 2-4 September 2020, 85-92.
- Li, L. ve Zhang, T. (2015). Economic Policy Uncertainty and Stock Market Volatility”, *Finance Research Letters*, 15: 99-105.
- Li, T., Ma, F., Zhang, X. ve Zhang, Y. (2020). Economic Policy Uncertainty and the Chinese Stock Market Volatility: Novel Evidence, *Economic Modelling*, 87: 24-33.
- Olanipekun, I., Güngör, H. ve Olasehinde-Williams, G. (2019). Unraveling the Causal Relationship Between Economic Policy Uncertainty and Exchange Market Pressure in BRIC Countries: Evidence From Bootstrap Panel Granger Causality, *SAGE Open Journals*, April-June 2019: 1-13.
- Sadeghzadeh Emsen, H. ve Aksu, L. (2020). Borsa İstanbul ve Belirsizlik Endeksi Arasındaki İlişkilerin Doğrusal Olup Olmadığına Dair İncelemeler (1998:01-2018:12), *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, 24 (1): 445-462.
- Samarakoon, L.P. (2011). Stock Market Interdependence, Contagion, and the U.S. Financial Crisis: The Case of Emerging and Frontier Markets, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21: 724-742.
- Sruthi, R. ve Shijin, S. (2017). Cascading Effect of Contagion in Indian Stock Market: Evidence from Reachable Stocks”, *IIMB Management Review*, 29: 235-244.
- Sum, V. (2012). Economic Policy Uncertainty and Stock Market Returns, *International Review of Applied Financial Issues and Economics*, 2 (3): 100-105.

- Şahin E. ve Arslan, H. (2021). An Analysis of the Effects of Geopolitical Risks on Stock Returns and Exchange Rates Using a Nonparametric Method, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89: 237-250.
- Şimşek, M. (2016). Borsa İstanbul (BIST) ve BRICS Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasalarının İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (3): 520-536.
- Tiryaki, H.N. ve Tiryaki, A. (2019). Determinants of Turkish Stock Returns under the Impact of Economic Policy Uncertainty”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 22:147-162.
- Wang, G.J., Chi X., Lin, M. ve Stanley, E. (2017), “Stock Market Contagion during the Global Financial Crisis: A Multiscale Approach”, *Financial Reserch Letters*, 22: 163-168.
- Yalçinkaya, Ö., Daştan, M. ve Karabulut, K. (2018). Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi (1984q1-2017q4), *Journal of Life Economics* 5.4: 1-22.
- Yurttançıkmaç, Z.Ç. ve Emsen, H.S. (2020). Borsalar Arasında Bulaşma Etkileri: Kırılgan Ekonomilerde mi, Yoksa Ekonomik Açıldan Birbirine Yakın Ülkelerde mi?, *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1): 16-37.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YAMAK, R. ERKAN, E. (2021). Kripto Para Getirilerinde Haftanın Gün Etkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 1356-1372.

Kripto Para Getirilerinde Haftanın Gün Etkisi

Rahmi YAMAK (*)

Ece ERKAN (**)

Öz: Bu çalışmada, kripto para piyasalarında haftanın gün etkisinin varlığı araştırılmıştır. Kripto para getirilerinde takvim anomalilerinin varlığına ilişkin yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde çoğu araştırmacının sadece Bitcoin piyasasına odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada ise Bitcoin'in yanı sıra Ocak 2021 itibarıyla hem işlem hacmi hem de piyasa değeri açısından öne çıkan toplam on kripto para analiz edilmiştir. Kripto para birimleri farklı tarihlerde piyasaya sürüldüklerinden dolayı veri setinde ele alınan dönem farklılık göstermektedir. Tahmin edilen kukla değişkenli EKK, ARCH ve GARCH regresyon modelleri sonucunda haftanın her bir gününün farklı kripto para cinsleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bulgular sekiz kripto para piyasasının etkin olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, haftanın gün etkisi, etkin piyasa hipotezi

The Day of the Week Effect on the Cryptocurrency Returns


Abstract: In this study, the existence of the day of the week effect in cryptocurrency markets was investigated. When empirical studies on the existence of calendar anomalies in cryptocurrency returns are examined, it is seen that most researchers focus only on the Bitcoin market. In this study, we analyzed not only Bitcoin, but also ten other cryptocurrencies which stand out both in terms of trading volume and market size as of January 2021. Due to natural divergences in the launch dates of cryptocurrencies, the time frames taken into account in the data sets differ for each respective cryptocurrency. As a result of the estimated OLS with dummy variable, ARCH and GARCH regression models, it has been determined that each day of the week has a statistically significant effect on different cryptocurrencies. The findings show that eight cryptocurrency markets are not efficient.


Keywords: Cryptocurrency, day of the week effect, efficient market hypothesis


Makale Geliş Tarihi: 20.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.883979

(*) Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü (e-posta: yamak@ktu.edu.tr)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2604-1797>

(**) Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Ana Bilim Dalı (e-posta: eceerkann@gmail.com)  ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-3706-0774>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

Finansal varlık getirilerinin zamansal dağılımındaki takvim anomalilerinin etkisi uzun yıllardan beri ampirik literatürde araştırılan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Finansal getirilerde takvim anomalilerin bulunup bulunmadığının bilinmesi iki yönden önem teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi Etkin Piyasa Hipotezi bir diğeri ise piyasadaki risk/getiri ilişkisi olarak ifade edilebilir. Bilindiği üzere Etkin Piyasa Hipotezi 1960'lı yılların sonlarında Eugene Fama tarafından ileri sürülmüştür. Hipoteze göre; alım-satıma konu olan finansal veya parasal varlıkların fiyatı o piyasaya ait halihazır tüm bilgiyi etkin bir biçimde yansıtmaktadır. Bundan dolayı da piyasa etkin olarak kabul edilmektedir (Fama, 1970). Bilginin fiyatlara yansması veya Etkin Piyasa Hipotezinin geçerliliği varlık getirilerinde takvim etkilerinin bulunup bulunmamasına bağlıdır. Eğer getirilerde takvim anomalileri yani aykırı fiyat davranışları mevcutsa piyasa etkin olmamaktadır. Bu da normal üstü getirilere sebebiyet vermektedir. Ters durumda ise piyasada risk olmamakta ve getiriler ise düşük düzeylerde seyretmektedir.

Getirilerdeki zaman serisi frekansına bağlı olarak farklı türlerde ortaya çıkma olasılığı bulunan takvim etkilerden biri haftanın gün etkisidir. Bu etki haftanın belli günlerinde pozitif belli günlerinde negatif veya bazı günlerde ortalamanın üstünde bazı günlerde ise altında ya da direkt pazartesi, cuma gibi spesifik bir gün etkisi şeklinde olabilmektedir. Ampirik literatür, haftanın gün etkisini özellikle hisse senedi, tahvil ve bono gibi menkul varlıklar üzerinden araştırılan çalışmalar yönünden oldukça zengindir. Bulgular genellikle haftanın gün etkisinin gerçekleştiği yönündedir. Örneğin; Cross (1973), French (1980), McFarland ve diğeri (1982), Dubois ve Louvet (1996), Chen ve diğeri (2000), Basher ve Sadorsky (2006), Ke ve diğeri (2007), Güneysu ve Yamak (2011), Ariss ve diğeri (2011), Abdioğlu ve Değirmenci (2013) ve Zhang ve diğeri (2017) gibi yapılan birçok ampirik çalışmada finansal veya parasal varlıklarda haftanın gün etkisine ilişkin önemli kanıtlar elde edilmiştir.

Bilindiği üzere bilişim teknolojilerinin son 20 yıl içinde sahip olduğu gelişmelerin önemli etkilerinden biri de para piyasaları üzerinde görülmüş ve görülmeye de devam etmektedir. 2009 yılında Satoshi Nakamoto takma adıyla bilinen bir kişi ya da bir grup tarafından Bitcoin olarak isimlendirilen ve teknolojik para, kripto para veya dijital para olarak ifade edilen bir algoritma geliştirilmiştir. Bitcoin'in ardından çok sayıda açık kaynak kodlu kripto paralar çıkarılmış ve çıkarılmaya da devam etmektedir. Şöyle ki, 27 Kasım 2020 günü itibariyle kripto para piyasalarında 7793 farklı kripto para işlem görmektedir. Bu sayı her geçen gün artmaktadır. Kripto paraların işlem gördüğü piyasa sayısı ise yine aynı tarih itibariyle 33525'tir. Bu piyasalarda işlem gören tüm kripto paraların piyasa değeri ise 500 milyar dolar civarındadır.

Kripto para geçmişinin kısa olmasından dolayı ilgili literatürde takvim anomalilerinin araştırıldığı ampirik çalışma sayısı oldukça sınırlı sayıdadır. Bu sınırlı sayıdaki çalışmalarda kripto para piyasalarındaki haftanın gün etkisi araştırılırken analize genellikle Bitcoin başta olmak üzere birkaç kripto para dahil edilmiştir. Örneğin; Kurihara ve Fukushima (2017), Durai ve Paul (2018), Mbanga (2019), Decourt ve

diğerleri (2019), Aharon ve Qadan (2019), Kinatader ve Papavassiliou (2019), Baur ve diğerleri (2019), Ma ve Tanizaki (2019) ve Evci (2020) tarafından yapılan çalışmalarda sadece Bitcoin üzerine yoğunlaşmıştır. Robiyanto ve diğerleri (2019) ve Yılmaz ve Akkaya (2020) tarafından yapılan çalışmalarda ise Bitcoin'in yanı sıra Litecoin için de takvim anomalileri araştırılmıştır. Bu kripto para birimlerine ek olarak bazı çalışmalarda; Caporale ve Plastun (2019), Ripple ve Dash; Dangi (2020), EOS, Ethereum, Bitcoin Cash, Tether, XRP ve Stellar; Yaya ve Ogbonna (2019) ise Digibyte, Doge, Ethereum, Maidsafecoin, Monero, Nem, Stellar, Verge ve Vertcoin kripto para birimlerine yer verilmiştir.

Genellikle Bitcoin üzerine yoğunlaşan çalışmalar incelendiğinde takvim anomalisinin birçok çalışmada belirlenmesine rağmen hangi günlerde getirileri artırdığı ya da kayıpların yaşandığı hususunda literatürde ortak bir fikir birliğinin henüz oluşmadığı görülmektedir. Örneğin; Mbanga (2019)'nın çalışmasında fiyatlar cuma ve pazartesi günleri farklılaşmaktadır. Aharon ve Qadan (2019) ve Caporale ve Plastun (2019)'un çalışmalarında ise pazartesi günlerinin getirileri haftanın diğer günlerinden daha yüksektir. Salı ve çarşamba günlerindeki getirilerin daha yüksek olduğu ise Decourt ve diğerleri (2019) tarafından ortaya konulmuştur. Kinatader ve Papavassiliou (2019)'a göre ise çarşamba günlerinin getiriler üzerinde negatif yönlü bir etkisi mevcuttur. Evci (2020) tarafından yapılan bir başka çalışmada pazartesi, perşembe ve pazar günlerinin Bitcoin getirisini negatif etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir. Burada bulguların farklılaşmasında kripto para geçmişinin kısa olması ve analizlerde ele alınan dönemlerin değişkenlik göstermesi etkili bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmalara ek olarak Durai ve Paul (2018) ve Ma ve Tanizaki (2019) tarafından yapılan analizler sonucunda da Bitcoin piyasasının etkin olmadığı ortaya konulmuştur. Kurihara ve Fukushima (2017) tarafından yapılan bir başka çalışmada Bitcoin piyasasının etkin olmadığı ve dolayısıyla geleceğe yönelik Bitcoin getirilerinin rastgele bir dağılım göstereceği savunulmuştur. Yaya ve Ogbanna (2019), Dangi (2020) ve Yılmaz ve Akkaya (2020) gibi bazı çalışmalarda ise diğer çalışmaların aksine Bitcoin getirilerinde haftanın gün etkisine rastlanmamıştır.

Diğer Kripto para piyasalarına ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; Robiyanto ve diğerleri (2019)'ne göre Litecoin getirilerini pazartesi ve cuma günleri pozitif, çarşamba ise negatif yönde etkilemektedir. Ancak, Yılmaz ve Akkaya (2020) tarafından yapılan ampirik çalışmada Litecoin'in etkin piyasaya benzer özellik gösterdiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde Caporale ve Plastun (2019) ve Yaya ve Ogbanna (2019) tarafından yapılan analizler sonucunda da Litecoin için haftanın gün etkisi bulunmamıştır. Caporale ve Plastun (2019)'ın bulgularına göre Ripple ve Dash kripto para getirilerinde haftanın günü etkisi yoktur. Dash için benzer bulgu Yaya ve Ogbanna (2019) tarafından desteklenmektedir. Ayrıca Yaya ve Ogbonna (2019)'nın çalışmasında Ethereum kripto para piyasasının da etkin olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada Bitcoin'in yanı sıra kripto para piyasasında gerek işlem hacmi gerekse piyasa değeri itibarıyla öne çıkan toplam on farklı kripto paranın getirilerindeki zamansal

dağılımın haftanın günleri itibariyle farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Böylelikle Fama (1970) tarafından ileri sürülen Etkin Piyasa Hipotezi'nin kripto para piyasalarında geçerli olup olmadığı ortaya konulmuştur. İlgili hipotezin geçerli olmadığı kripto piyasalarında ise gün etkisinin yönü ve büyüklüğü belirlenmiştir. Analizde ele alınan dönem kripto paraların piyasaya çıkarıldığı tarih ile 10.01.2021 arasını kapsamaktadır. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmış ardından bulgular sunulmuş ve son olarak ise sonuçlar değerlendirilmiştir.

II. Veri Seti

Çalışmada analize konu olan kripto paralar, 10.01.2021 günü itibariyle piyasa değeri en yüksek ilk 10 içinde yer alan Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin, Bitcoin Cash, Tether, Stellar, Cardano, Polkadot ve Chainlink'ten oluşmaktadır. Bu kripto paralar farklı tarihlerde piyasaya çıkarılmış olmalarından dolayı veri aralıkları da farklılık göstermektedir. Tablo 1'de çalışmaya konu olan kripto paralara ilişkin genel bilgiler sunulmuştur. Analize konu olan on kripto para ilgili piyasanın yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere ilk kez 2009 yılında piyasaya sürülen kripto para birimi Bitcoin olup piyasadaki güncel payı %60'tır. Analizde kullanılan ve en kısa geçmişi olan Polkadot ise 2020 yılında piyasaya çıkarılmış ve henüz yaklaşık %2'lik bir paya ulaşmıştır. Ethereum, Litecoin'den dört yıl sonra piyasada işlem görmeye başlamasına rağmen Ocak 2021 itibariyle ilgili piyasadaki payı Litecoin'e kıyasla %13 daha yüksektir. Tablo 1'deki ilk 4 satırda yer alan kripto paralarda madencilik işlemi varken diğerlerinde mevcut değildir. Ayrıca Ethereum, Tether ve Polkadot'ta ise maksimum arz sınırı bulunmamaktadır.

Tablo 1: Kripto Paralara İlişkin Göstergeler

Kripto Para	Piyasaya Çıkış Yılı	Piyasa Payı	Madencilik İşlemi	Maksimum Arz Sınırı	Mevcut Arz
Bitcoin	2009	0.606	VAR	21 Milyon BTC	18.6 Milyon BTC
Ethereum	2015	0.140	VAR	YOK	114 Milyon ETH
Litecoin	2011	0.008	VAR	84 Milyon LTC	66.6 Milyon LTC
Bitcoin Cash	2017	0.007	VAR	21 Milyon BCH	18.6 Milyon BCH
Ripple	2013	0.018	YOK	100 Milyar XRP	99.9 Milyar XRP
Tether	2014	0.021	YOK	YOK	32.1 Milyar USDT
Stellar	2015	0.007	YOK	50 Milyar XLM	50 Milyar XLM
Cardano	2015	0.019	YOK	45 Milyar ADA	45 Milyar ADA
Polkadot	2020	0.018	YOK	YOK	1.04 Milyar DOT
Chainlink	2017	0.008	YOK	1 Milyar LINK	1 Milyar LINK

A. Bitcoin

Şu an itibariyle, Bitcoin ve diğer kripto paralar geleneksel paralar gibi kripto piyasasından satın alınabileceği gibi bilgisayar üzerinden madencilik (mining) adı verilen işlemle de elde edilebilmektedir. Birçok kripto para gibi Bitcoin'de önceden belirlenmiş sınırlar dahilinde üretilmektedir. Protokol gereği Bitcoin'in arz sınırı 21 milyondur. Sistem bu miktardan fazlasının üretilmesine izin vermemektedir (Investopedia.com; Bitcoin.com). Bitcoin'de Ekim 2020 itibariyle 21 milyonluk arzın

yaklaşık %88'i üretilmiş olup, bu miktar değer olarak kripto piyasasının %68'ine karşılık gelmektedir. Ayrıca bu arz miktarının tamamının da kısa bir süre içerisinde üretilmesine izin verilmemektedir. Şöyle ki, Bitcoin kullanıma başlandığı ilk 4 yılda her on dakikada bir 50 Bitcoin oluşturacak şekilde bloklar oluşturmaktadır. Üretilen 50 Bitcoin'lik bloklar her 4 yılda bir yarıya düşürülmek suretiyle Bitcoin arzına kademeli bir sınırlama getirilmektedir.

B. Litecoin

Bir diğer kripto para olan Litecoin ise Bitcoin platformundaki bazı eksiklikleri gidermek amacıyla 2011 yılında geliştirilen eşler arası bir kripto paradır. Çalışma sistemi temelde Bitcoin'e benzemektedir. Bu nedenle Bitcoin protokolüne dayanılarak oluşturulmuştur. Genellikle de Bitcoin'in kardeşi olarak görülür ve dijital gümüş olarak adlandırılır. Ancak kullanılan algoritma yönünden Bitcoin'den farklılık göstermektedir. Litecoin'de madencilik algoritması bellek yoğun Scrypt kanıtını kullanmaktadır. Scrypt, GPU gibi basit donanımlarla bu tür paraların daha etkin üretilmesine veya ihraç edilmesine imkân vermektedir. Bu algoritma sayesinde Litecoin daha hızlı onay ve daha etkin depolanma özelliğine sahiptir. Litecoin platformundaki algoritma madencilik işleminin kişisel bilgisayarlarla yapılabilmesine imkân tanımaktadır. Oysa Bitcoin platformunda kişisel bilgisayarlarla madencilik işlemi yapmak mümkün değildir. Bitcoin'de olduğu gibi Litecoin'de de toplam arzın bir sınırı vardır. Dolaşımda bulunabilecek toplam Litecoin adedi 84 milyon ile sınırlıdır. Nisan 2020 itibariyle bu miktarın yaklaşık %77'lik kısmı üretilmiştir.

C. Ripple

Ripple platformunun başlangıç tarihi 2013 yılının sonudur. Kripto para birimi dışında da kullanılan Ripple, işlemlerin hızlı ve ucuz olması amacıyla oluşturulan açık kaynaklı bir protokoldür. Diğer kripto paralara göre oldukça hızlı işlem gerçekleşmektedir. Ayrıca daha düşük komisyonludur. Ancak, diğer kripto paralara kıyasla merkezi bir yapıya sahiptir. Ripple'de herhangi bir madencilik işlemi yoktur. Bu yönüyle Ripple, kendisinden daha eski olan Bitcoin ve Litecoin'den önemli ölçüde ayrılmaktadır. Madencilik yapılmamasından dolayı başlangıçta 100 milyar XRP'nin tamamı arz edilmiştir. Bu miktar maksimum arz miktarıdır. Ayrıca Ripple Labs toplam arzın %61'ine başlangıçta sahip olmuştur. Ripple bu özelliğiyle bazı güvenlik endişelerini de beraberinde getirmiştir. Çünkü işlemlerin doğruluğu blok zinciri dışında kendisine has protokol algoritması tarafından sağlanmaktadır. İşlem gören her XRP sistemden silinmektedir. Ripple her ne kadar diğer kripto paraların çoğunda olduğu gibi sınırlı bir arz miktarına sahip olsa da asla merkeziyetçilikten bağımsız değildir.

D. Ethereum

Ethereum, blok zincir teknolojisini kullanan Ethereum platformundaki kripto paradır. Ethereum blok zincir tabanlı akıllı sözleşmelerin öncüsüdür. Blok zincir üzerinde akıllı bir sözleşme, belirli koşullarda otomatik çalışan bir programdır. Blok zincir içinde kod yazılmasına imkân tanıyan bir kripto ağıdır. Bu platformda herkes kendi uygulamalarını merkeziyetsiz biçimde gerçekleştirebilmektedir. Bu platformun Bitcoin'den en önemli

farkı bünyesinde akıllı sözleşmelerin bulunmasıdır. Bu sözleşmeler sayesinde taahhütler otomatik olarak gerçekleşmektedir. Ethereum platformu veya programı bu nedenle paranın ve ödemelerin güvenli interneti olarak adlandırılmaktadır. Herkese açık olan bu platformdaki işlemler hiçbir kişi veya kurum tarafından kontrol edilmeyen bir internettir. Bir diğer fark ise blokların üretilme süresiyle ilgilidir. Bitcoin’de bloklar ortalama 10 dakikada üretilirken Ethereum’da bu süre 15 saniyedir. Ayrıca Bitcoin’de arz 21 milyon BTC ile sınırlıyken Ethereum’da şu an itibariyle herhangi bir arz sınırı bulunmamaktadır. Ethereum ağı 30 Temmuz 2015’te 72 milyon ETH ile piyasaya girmiştir. Ancak birkaç yıl içerisinde ETHER ihracının azaltılacağı veya durdurulacağı konusunda beklentiler oluşmuştur. Ethereum ile Bitcoin arasındaki bir diğer fark ise saniye başına işlem sayısıdır. Bitcoin’de saniye başına 4 işlem yapılmaktadır. Ethereum’da ise işlem sayısı saniyede 15’e çıkmaktadır.

Ethereum, bir platform ve dolayısıyla programlama dili olduğundan bu platform üzerinde başta finansal uygulamalar olmak üzere çeşitli uygulamalar geliştirilebilir. Bu platformda blok oluşturan madenciler Ethereum kripto para ile ödüllendirilir. Ethereum madenciliği GPU ile yani grafik kartlarıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla Ethereum’da madencilik işlemlerini standart ev bilgisayarlarıyla yapmak mümkündür. Oysa Bitcoin madenciliği yüksek donanımlı bilgisayarlara ihtiyaç duymaktadır.

E. Bitcoin Cash

Kripto paralarının ilki ve öncüsü olan Bitcoin’in zamanla bazı eksiklikleri görülmeye başlanmıştır. Daha doğrusu teknik anlamda yetersiz kaldığı görülmüştür. Özellikle de kapasite anlamında olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır. Şöyle ki, Bitcoin’de işlem kapasitesinin belli bir sınırı vardı. İşlem blokları 1 MB ile sınırlı olduğundan işlemler daha fazla zaman almakta ve dolayısıyla da bu, işlem kapasitesinin düşmesine neden olmaktadır. Bitcoin ağının kapasitesi saniyede sadece 7 işleme müsaade edecek kapasitede bulunmaktaydı. Kapasite düşüklüğü sadece işlem hacmini sınırlandırmamakta aynı zamanda işlem maliyetlerinin de yükselmesine yol açmaktaydı. Bitcoin’de yaşanan bu olumsuzluklar ve deneyimler ışığında alternatif bir kripto para olarak Bitcoin Cash geliştirilmiş ve 2017 yılının Temmuz ayında işlem görmeye başlamıştır. Bitcoin Cash’in kısaltması BCH’dir. Kuşkusuz bu kripto para da Bitcoin ailesinin bir üyesidir. Bitcoin platformundaki blok zincirden ayrılarak oluşturulmuş yeni ve farklı bir kripto para birimidir. Bitcoin Cash 1 MB ile sınırlı olan Bitcoin blok boyutunu 8 kat artırmıştır. Dolayısıyla Bitcoin Cash Bitcoin’den daha hızlı ve ucuz bir işlem platformudur. Bugün itibariyle Bitcoin Cash’deki işlem maliyeti yaklaşık 50 centtir. Aynı işlemin maliyeti Bitcoin’de yaklaşık 2 dolardır.

Bitcoin’de olduğu gibi bu kripto para da madencilik işlemi yapılmaktadır. Madenciler üretmiş oldukları her blok için ödül kazanmaktadırlar. Başlangıçta 12.5 BCH olan ödül yarılanma ile 6.25 BCH olacaktır. Bitcoin Cash’de de toplam arz sınırlıdır. O da 21 milyon BCH ile sınırlıdır. 2020 Nisan ayı itibariyle bu arzın yaklaşık %88 üretilmiş ve toplam arza dahil edilmiştir.

F. Tether

Tether, Bitcoin blok zincirinde üretilen bir kripto para birimidir. Temmuz 2014'te Hong Kong merkezli Tether şirketi tarafından piyasaya sürülmüştür. Tether'in para birimi USDT olarak tanımlanmıştır. Bu kripto parayı diğer kripto paralardan ayıran en önemli özellik değerin 1'e 1 oranıyla ABD dolarına sabitlenmiş olmasıdır. Bu özelliğiyle Tether şu an itibarıyla kripto para piyasasının en istikrarlı para birimidir. Kripto para piyasasında en düşük oynaklığa sahip olan kripto paradır. Bu nedenle risk seviyesi düşük güvenli bir yatırım aracı olma özelliğine sahiptir. Arz edilen her Tether için rezerv olarak tutulan eşdeğer miktarda ABD doları vardır. Bu kripto para da madencilik işlemi yoktur. Ayrıca arz sınırı da bulunmamaktadır. 2021 Şubat ayı itibarıyla toplam arzı yaklaşık 32 milyar USDT'dir. Bunun neredeyse tamamı dolaşımdadır.

G. Stellar

Bu kripto para Stellar Vakfı tarafından geliştirilmiştir. Protokol ağı 2015 yılının sonunda faaliyet geçen Stellar, kripto para borsalarında XLM sembolü altında işlem görmektedir. Stellar'ın para birimi Lümen'dir. Herhangi bir para birimi çifti arasında sınır ötesi işlemlere izin veren açık kaynaklı, merkezi olmayan bir protokoldür. Teknik olarak Ripple'ye benzer bir çalışma şekline sahiptir. Diğer kripto paralara kıyasla transfer işleminde maliyet avantajına sahiptir. Bu kripto para da madencilik işlemi yoktur. Açık kaynaklı merkezi olmayan bu protokol bir yandan işlem maliyeti düşük seviyede diğer yandan da transfer süresi kısaltılma amacı taşımaktadır. Stellar'da maksimum arz sınırı bulunmaktadır. O da 50 milyar Lümen'dir. Bu maksimum arzın tamamı piyasaya arz edilmiştir. Stellar'ın 2021 Şubat ayı itibarıyla dolaşımdaki XLM miktarı toplam arzın %45'i kadardır.

H. Cardano

Cardano, kripto para piyasasının ilk hakemli blok zinciridir. Bu kripto para 2015 yılında Cardano Vakfı tarafından geliştirilmiştir. Para birimi ADA olan Cardano, kripto para göndermek ve almak için kullanılacak kripto sistemine sahip bir platformdur. Cardano'dan sorumlu kâr amacı gütmeyen vakıf, protokollerini yayınlanmadan önce gözden geçirilmesi için Edinburgh Üniversitesi ve Tokyo Teknoloji Enstitüsü gibi çeşitli üniversitelerden akademisyen ve bilim adamlarından oluşan bir ağ oluşturmuştur. Cardano platformu, ikinci nesle ait olan Bitcoin'in, birinci nesil bir madeni paranın ve Ethereum'un ölçeklendirme sorunlarını iyileştirdiğini iddia eden üçüncü nesil bir kripto para birimi ve akıllı sözleşme platformudur. Bu kripto para da madencilik işlemi yoktur. Ancak maksimum arz sınırına sahiptir. O da 45 milyar ADA'dır. 2021 Şubat itibarıyla bu arzın yaklaşık %69'u dolaşımdadır.

I. Polkadot

2020 yılında İsviçre merkezli Web3 vakfı tarafından geliştirilmiş ve piyasaya sürülmüş yeni nesil bir kripto paradır. En önemli teknik özelliği çok sayıda blok zincirini tek bir ağa bağlayabilmesidir. Polkadot tasarımının esas amacı birkaç zinciri

desteklemektir. Tek başına var olan tek bir blok zinciri değildir. Bu özelliğiyle Polkadot'ta her tür veri diğer kripto paralara kıyasla daha etkin biçimde blok zincir aktarımları yapılabilir. Polkadot'ta iki tür blok zinciri bulunmaktadır. Bunlardan biri işlemlerin kalıcı olduğu aktarma zinciri adı verilen ana ağdır. Diğeri ise parachain adı verilen kullanıcı tarafından oluşturulan ağlardır. Polkadot, madenciliği yapılan bir kripto para türü değildir. Maksimum arz miktarı bulunmayan Polkadot'un toplam arzı 1 milyar DOT'tur. 2021 Şubat itibariyle dolaşımdaki arzı ise yaklaşık 900 milyon DOT'tur.

J. Chainlink

Chainlink, Ethereum altyapısıyla geliştirilmiş blok zincir projesidir. Para birimi LINK'tir. 2017 yılında piyasaya sürülen Chainlink farklı ödeme sistemleri ve bankalar ile blok zincir arasında köprü oluşturmaya imkân tanıyan bir kripto para platformudur. Platform, zincir dışında bulunan bir veriyi akıllı kontratlar vasıtasıyla blok zincire aktarılmasını sağlar. Chainlink'te madencilik işlemi yapılmamaktadır. LINK üretimi ve piyasaya sürümü tamamen Chainlink şirketi tarafından yapılmaktadır. Bununla beraber Chainlink'in önceden belirlenmiş maksimum arz miktarı bulunmaktadır. O da 1 milyar LINK'tir. Bunun tamamı üretilmiş olup piyasaya sürülmüştür. 2021 Şubat ayı itibariyle dolaşımda olan miktarı yaklaşık 406 Milyon LINK'tir.

III. Yöntem

Çalışmada öncelikle her bir kripto para birimi için getiri serisi elde edilmiştir. Getiri oranları hesaplanırken aşağıdaki fiyat serileri kullanılmıştır.

$$\begin{aligned} P_t^C & : t \text{ günün kapanış fiyatı} \\ P_{t-1}^C & : t - 1 \text{ günün kapanış fiyatı} \end{aligned}$$

Getiri oranı (R), bir önceki günün kapanış fiyatı ile bir sonraki günün kapanış fiyatı arasındaki değişimi göstermekte olup (1) numaralı eşitlikle ifade edilmiştir. İlgili oran hesaplanırken fiyat serisi logaritmik transformasyona tabi tutulmuştur.

$$R_t = \log P_t^C - \log P_{t-1}^C \quad (1)$$

İlk önce cevaplandırılması gereken soru kripto getirisinde gün etkisi var mıdır? Diğer bir ifadeyle kripto getirilerinde günler itibariyle istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır? Bu soruyu cevaplandırmak için getiriler iki farklı şekilde test edilmiştir. İlk olarak (2) numaralı eşitlikteki sabit terimli regresyon denklemi her bir günü temsil eden kukla değişken (D_{it}) için ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Burada haftanın belirli bir gününün ortalama getirisi ile geri kalan altı gününün ortalama getirisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı kukla değişken katsayısına ilişkin t-testi kullanılarak sınımlanmaktadır. Örneğin sadece pazartesi kukla değişkeni modele katıldığından kukla değişken katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması pazartesi etkisi olduğunu aksi

taktirde olmadığı anlamına gelmektedir. Kukla değişken katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı t-testi ile belirlenmektedir.

$$R_t = \beta_0 + \beta_1 D_{it} \quad (2)$$

Çalışmada haftanın gün etkisinin varlığı (3) numaralı eşitlikteki regresyon denklemi sabit terimsiz şekilde EKK ile tahmin edilerek sınanmaya devam edilmiştir. Sabit terimsiz bu regresyon denklemindeki kukla değişken katsayıları temsil ettiği günün ortalama getirisini ifade etmektedir. Güneysu ve Yamak (2011: 38) tarafından yapılan çalışmada da olduğu gibi ilgili katsayıların istatistiksel olarak birbirine eşit olup olmadığının sınanması kripto getirisinde gün etkisinin olup olmadığının test edilmesi demektir. Eğer bu regresyon denkleminde tüm katsayıların birbirine eşit olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilmişse bu kez hangi gün veya günlerin etkisinin bulunduğunu belirlemek için (2) numaralı eşitlikteki regresyon denkleminden ve katsayıların t-test istatistiklerinden yararlanılmaktadır.

$$R_t = \beta_1 D1_t + \beta_2 D2_t + \beta_3 D3_t + \beta_4 D4_t + \beta_5 D5_t + \beta_6 D6_t + \beta_7 D7_t \quad (3)$$

Geleneksel ekonometrik modellerde, hata teriminin varyansının sabit olduğu varsayılır. Fakat günlük frekanslı gözlemlerin sıklıkla kullanıldığı finansal zaman serilerinde genellikle değişen varyans problemiyle karşılaşmaktadır. Aynı zamanda farklı dönemler boyunca gözlemlenen değişen varyans otokorelasyonlu da olabilmektedir. Böyle bir durumda da t ve χ^2 testleri güvenilirliğini kaybetmektedir. Bu bakımdan çalışmada değişen varyans sorunundan kaçınmak için eşitlik (3)'te verilen kukla değişkenli regresyon modeli Engle (1982) tarafından ileri sürülen ARCH (otoregresif koşullu değişen varyans) ve Bollerslev (1986) tarafından geliştirilen GARCH (genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans) yöntemleri altında da tahmin edilmiştir.

IV. Bulgular

Eşitlik (1) kullanılarak on kripto para için türetilen getiri serilerinin tanıtıcı istatistikleri Tablo 2'de sunulmuştur. İlgili Tablo incelendiğinde piyasaya çıkışından 10 Ocak 2021'e kadar geçen sürede en yüksek günlük ortalama getiri 0.0087 ile Polkadot; en düşük günlük ortalama getiri ise Tether ve Bitcoin Cash kriptolarına aittir. Gerek işlem hacmi gerekse piyasa değeri itibarıyla öne çıkan on kripto para içerisinde gün içi en yüksek kazanç ortalaması 1.0275 olarak Ripple'den sağlanmıştır. En yüksek kayıp ise Ripple ve Chainlink'te gerçekleşmiştir. Son olarak sapma değerlerine bakıldığında genellikle kripto paralardaki sapmaların 0.07 civarlarında seyrettiği Tablo 2'den görülmektedir. En yüksek sapma oranı Chainlink getiri serisinde 0.0776 olarak belirlenmiştir. Tether getirisindeki sapma ise diğerlerine kıyasla oldukça düşüktür. Bu da Tether kriptosunun risk seviyesinin düşük ve güvenli bir yatırım aracı olduğunu göstermektedir. Tether'den sonra ilgili kripto paralar arasında Bitcoin'in de risk seviyesi

diğerlerine kıyasla düşüktür. Ethereum ve Litecoin ise risk düzeyleri açısından birbirlerine oldukça yakındır.

Tablo 2: Kripto Para Getirilerine İlişkin Tanıtıcı İstatistikler

Kripto Para	Ortalama	Sapma	En Yüksek	En Düşük
Bitcoin	0.0020	0.0424	0.3575	-0.4647
Ethereum	0.0038	0.0618	0.4124	-0.5507
Ripple	0.0015	0.0714	1.0275	-0.6164
Litecoin	0.0013	0.0630	0.8289	-0.5139
Bitcoin Cash	0.0002	0.0739	0.4316	-0.5614
Tether	$2 \cdot 10^{-20}$	0.0058	0.0572	-0.0491
Stellar	0.0020	0.0741	0.7231	-0.4100
Cardano	0.0023	0.0738	0.8612	-0.5037
Polkadot	0.0087	0.0757	0.4418	-0.2231
Chainlink	0.0038	0.0776	0.4841	-0.6175

Eşitlik (2) kullanılarak haftanın her bir günü için ayrı ayrı koşulan sabit terimli ve kukla değişkenli regresyon modellerinin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tahmin edilen modeller ile haftanın belirli bir günün ortalama getirisi ile geri kalan altı günün ortalama getirisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı t-istatistik değeri kullanılarak sınıanmıştır. Bu bağlamda Bitcoin, Bitcoin Cash, Tether ve Cardano getirilerinde haftanın gün etkisinin olduğu saptanmıştır. Bitcoin'de pazartesi günü etkisi mevcuttur. Pazartesi günlerinin ortalama getirisinin diğer günlerin ortalama getirisinden 0.0054 daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Diğer günlerin getirisinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark gerçekleşmemiştir. Bir diğer kripto para birimi olan Tether'de pazartesi günlerinin ortalama getirisi diğer günlerden istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde farklı olup, pazartesi günleri kayıplar gerçekleşmektedir. Bitcoin Cash incelendiğinde ise perşembe günlerinin ortalama getirisi %1 anlamlılık düzeyinde diğer günlerden 0.0167 daha düşüktür. Cuma ve cumartesi günlerinin ortalama getirisi ise diğer günlere kıyasla artmaktadır. Perşembe ve cumartesi günü etkisi Cardano kripto para biriminde de belirlenmiş olup, Bitcoin Cash'e benzer olarak perşembe günleri kayıplar olurken cumartesi günleri getiriler artmaktadır.

Tablo 3: EKK Regresyon Modeli Sonuçları I

Kripto Para	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
Bitcoin	0.0054^b	0.0003	-0.0022	-0.0022	-0.0004	0.0012	-0.0021
Ethereum	-0.0021	0.0011	0.0002	-0.0003	-0.0011	0.0024	-0.0002
Ripple	-0.0016	0.0005	-0.0017	0.0029	0.0052	-0.0034	-0.0020
Litecoin	$6 \cdot 10^{-6}$	0.0025	-0.0037	-0.0037	0.0005	0.0047	-0.0003
Bitcoin Cash	-0.0031	-0.0003	-0.0005	-0.0167^a	0.0120^b	0.0102^c	-0.0016
Tether	-0.0006^c	$1 \cdot 10^{-5}$	$3 \cdot 10^{-5}$	0.0004	0.0001	0.0001	0.0001
Stellar	0.0049	-0.0036	0.0012	-0.0025	0.0009	0.0012	-0.0023
Cardano	0.0001	0.0015	-0.0052	-0.0107^c	0.0041	0.0136^b	-0.0034
Polkadot	0.0099	-0.0004	-0.0071	-0.0014	-0.0160	0.0182	-0.0039
Chainlink	-0.0062	0.0042	-0.0033	-0.0043	0.0028	0.0127 ^b	-0.0059

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tüm getiri serileri ADF ve PP birim kök testlerine göre seviyesinde durağandır.

Eşitlik (3) kullanılarak tahmin edilen kukla değişkenli regresyon denklemlerinin sonuçları Tablo 4'te; modellerin tanısal istatistikleri ise Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'te verilen χ^2 istatistiği yardımıyla günlerin ortalama getirilerinin birbirlerine eşit olduğunu ifade eden $H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=\beta_7$ hipotezi sınanmıştır. On kripto para içerisinde sadece Bitcoin Cash getiri modelinin H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Diğer tüm kripto para getiri modellerinde günlerin ortalama getirilerinin birbirine eşit olduğu tespit edilmiştir. Fakat ARCH test sonuçlarına göre tüm modellerde değişen varyans problemi olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle de modellere ilişkin hesaplanan t ve χ^2 istatistiklerinin olasılık değerleri gerçeği yansıtmamaktadır. İlgili sorunu gidermek amacıyla analizin bir sonraki aşamasında ARCH (1) ve GARCH (1,1) getiri modellerinin tahminine geçilmiştir.

Tablo 4: EKK Regresyon Modeli Sonuçları II

Kripto Para	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
Bitcoin	0.0066 ^a	0.0023	0.0001	0.0001	0.0017	0.0031	0.0002
Ethereum	0.0019	0.0047	0.0039	0.0035	0.0028	0.0059	0.0036
Ripple	0.0001	0.0019	3*10 ⁻⁵	0.0041	0.0059 ^c	-0.0014	-0.0002
Litecoin	0.0013	0.0035	-0.0019	-0.0019	0.0017	0.0054 ^c	0.0010
Bitcoin Cash	-0.0024	-0.0001	-0.0003	-0.0141 ^b	0.0105 ^c	0.0089	-0.0011
Tether	-0.0005	9*10 ⁻⁶	2*10 ⁻⁵	0.0003	0.0001	0.0001	-0.0001
Stellar	0.0063	-0.0010	0.0031	-0.0001	0.0029	0.0031	5*10 ⁻⁵
Cardano	0.0024	0.0036	-0.0021	-0.0068	0.0058	0.0139 ^b	-0.0006
Polkadot	0.0172	0.0083	0.0025	0.0074	-0.0051	0.0242	0.0053
Chainlink	-0.0015	0.0074	0.0010	0.0002	0.0063	0.0147 ^b	-0.0013

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tüm getiri serileri ADF ve PP birim kök testlerine göre seviyesinde durağandır

Tablo 5: EKK Regresyon Modelleri II Tanısal İstatistikler

Kripto Para	χ^2	DW	ARCH (1)
Bitcoin	7.3332	2.0177	118.0436 ^a
Ethereum	0.7199	1.9381	45.9921 ^a
Ripple	3.2149	1.9216	199.6985 ^a
Litecoin	4.2424	1.9765	107.3894 ^a
Bitcoin Cash	13.2296 ^b	1.8662	52.5972 ^a
Tether	3.7333	2.7203	356.0130 ^a
Stellar	2.3996	1.8751	309.2408 ^a
Cardano	8.2526	2.0034	42.4204 ^a
Polkadot	1.9174	1.9909	7.4206 ^a
Chainlink	6.0958	2.0249	17.0082 ^a

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ARCH (1) model sonuçları Tablo 6’da tanısal istatistikler ise Tablo 7’de sunulmuştur. Hesaplanan χ^2 istatistiklerine göre Bitcoin, Ripple, Litecoin, Bitcoin Cash, Stellar ve Cardano getirilerinde günlerin ortalama değerleri birbirlerine eşit değildir. Bu durumda gün etkisinin varlığından söz edilebilmektedir. ARCH LM test sonuçlarına göre tüm modellerde değişen varyans probleminin giderildiği görülmektedir. DW test istatistik değerleri ise ikiye oldukça yakın olup, Tether dışındaki tüm getiri modellerinde otokorelasyon problemi mevcut değildir. Bitcoin getiri modelinde pazartesi günlerini ifade eden kukla değişkenin katsayı 0.0066 ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ripple getirisinde pazartesi, çarşamba, perşembe, cuma ve cumartesi günlerinin etkisi mevcuttur. Çarşamba günleri getiriler artarken, diğer günlerde (pazartesi-perşembe-cuma-cumartesi) ortalama getiriden kayıplar mevcuttur. Çarşamba, perşembe ve pazar günlerinin etkisi ise Litecoin getirilerinde görülmektedir. Ripple’de olduğu gibi Litecoin’de de çarşamba günleri getiriler artmaktayken perşembe günleri azalmaktadır. Pazar gününün katsayısı ise 0.0091 olup %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bitcoin Cash’de sadece perşembe etkisi görülmekte olup etkinin yönü diğer getirilerde olduğu gibi negatiftir. Stellar getirisinde salı ve pazar günleri kayıplar yaşanmaktadır. Son olarak Cardano getirisi ise perşembe günleri ortalamasının altındayken cuma ve cumartesi günleri ortalamasının üstüne çıkmaktadır.

Tablo 6: ARCH (1) Model Sonuçları

Kripto Para	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
Bitcoin	0.0066^a	0.0023	0.0001	0.0001	0.0017	0.0031	0.0002
Ethereum	0.0009	0.0036	0.0018	-0.0026	0.0027	0.0068 ^c	0.0031
Ripple	-0.0031^c	0.0001	0.0037^a	-0.0085^a	-0.0068^a	-0.0114^a	-0.0023
Litecoin	0.0002	0.0026	0.0032^c	-0.0051^b	0.0015	0.0035	0.0091^a
Bitcoin Cash	0.0034	-0.0019	0.0011	-0.0155^a	0.0062	0.0081	-0.0012
Tether	0.0001	0.0003	0.0003 ^a	0.0005 ^a	0.0004 ^b	0.0002	3*10 ⁻⁵
Stellar	0.0044	-0.0065^b	0.0022	-0.0032	-0.0017	-0.0021	-0.0084^a
Cardano	0.0002	-0.0073	0.0007	-0.0083^c	0.0072^c	0.0109^c	-0.0034
Polkadot	0.0144	-0.0048	0.0158 ^c	0.0116	0.0029	0.0101	0.0259 ^b
Chainlink	-0.0006	0.0064	0.0086 ^c	-0.0009	0.0034	0.0121 ^b	-0.0006

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tüm getiri serileri ADF ve PP birim kök testlerine göre seviyesinde durağandır

Tablo 7: ARCH (1) Modeli Tanısal İstatistikler

Kripto Para	χ^2	DW	ARCH (1)
Bitcoin	12.7144^b	2.0177	0.0082
Ethereum	5.0453	1.9369	0.7687
Ripple	135.4153^a	1.9076	0.6249
Litecoin	24.9915^a	1.9796	0.3911
Bitcoin Cash	27.3935^a	1.8668	0.0824
Tether	5.5961	2.7157	0.0602
Stellar	23.0005^a	1.8696	0.4962
Cardano	14.4686^b	2.0038	0.2261
Polkadot	5.0329	1.9909	0.4794

Chainlink	5.4424	2.0252	0.0756
------------------	--------	--------	--------

Not: ^{a, b} ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Bir sonraki aşamada tahmin edilen GARCH (1,1) model sonuçları Tablo 8’de; tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 9’da sunulmuştur. Hesaplanan χ^2 istatistikleri incelendiğinde günlerin ortalama getirilerinin birbirlerine eşit olduğunu ifade eden H_0 hipotezi Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Chainlink ve Cardano için reddedilmiştir. ARCH (1) modellerine ek olarak Ethereum ve Chainlink ortalama getirilerinde de haftanın gün etkisi olduğu GARCH (1,1) modelleri ile ortaya konulmuştur. Tam tersi olarak Ripple, Bitcoin Cash ve Stellar ortalama getirilerinde ARCH (1) modellerinde gün etkisi saptanmasına karşın GARCH (1,1) modellerinde mevcut değildir. GARCH (1,1) Bitcoin Cash getiri modelinde %5 ve Cardano getiri modelinde ise %10 anlamlılık düzeyinde değişen varyans problemi tespit edilmiştir. Bu bakımdan yorumlamada ARCH (1) modelleri dikkate alınmıştır. Katsayılar ve yönleri her iki modelde de benzerlik göstermektedir. Daha önce Bitcoin için tespit edilen pazartesi günü etkisine ek olarak GARCH (1,1) modelinde salı, cuma ve cumartesi etkileri de saptanmıştır. Ethereum’un ortalama getirisi salı ve cumartesi günleri artarken perşembe günleri azalmaktadır. Litecoin için ARCH (1) modelindeki çarşamba günlerinin pozitif etkisi GARCH (1,1) modellerinde negatif olarak tespit edilmiştir. Chainlink ortalama getirisi ise salı ve cumartesi günleri artmaktadır. Tether dışındaki tüm getiri modellerinin DW istatistikleri ikiye oldukça yakın olup, modellerde otokorelasyon problemi mevcut değildir.

Tablo 8: GARCH (1,1) Model Sonuçları

Kripto Para	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
Bitcoin	0.0044^a	0.0028^b	0.0001	-0.0016	0.0028^c	0.0031^c	0.0011
Ethereum	0.0026	0.0049^c	-0.0018	-0.0048^c	0.0035	0.0074^b	0.0031
Ripple	-0.0020	-0.0008	-0.0056 ^a	-0.0064 ^a	0.0009	-0.0004	-0.0031
Litecoin	-0.0032	0.0007	-0.0045^b	-0.0048^b	0.0032	0.0026	0.0017
Bitcoin Cash	-0.0024	-0.0001	-0.0003	-0.0141 ^c	0.0105	0.0089	-0.0011
Tether	$7 \cdot 10^{-6}$	-0.0001	-0.0001	0.0002 ^b	0.0001	0.0001	0.0001
Stellar	0.0049 ^c	-0.0047 ^c	-0.0032	-0.0049 ^b	0.0027	-0.0019	-0.0012
Cardano	0.0006	-0.0024	-0.0017	-0.0128 ^a	0.0065	0.0118 ^b	-0.0005
Polkadot	0.0123	-0.0073	0.0059	0.0026	-0.0012	0.0081	0.0171
Chainlink	0.0011	0.0078^c	0.0055	-0.0067	0.0068	0.0122^b	-0.0002

Not: ^{a, b} ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tüm getiri serileri ADF ve PP birim kök testlerine göre seviyesinde durağandır

Tablo 9: GARCH (1,1) Modeli Tanısal İstatistikler

Kripto Para	χ^2	DW	ARCH (1)
Bitcoin	11.5084^c	2.0186	0.0005
Ethereum	13.9403^b	1.9353	0.1464
Ripple	10.4099	1.9147	0.1330
Litecoin	12.4395^c	1.9755	0.0067
Bitcoin Cash	3.8911	1.8662	5.5459 ^b

Tether	4.0402	2.7189	0.5383
Stellar	10.4709	1.8718	0.0824
Cardano	23.2689 ^a	2.0034	2.9851 ^c
Polkadot	2.0685	1.9839	0.0316
Chainlink	10.6695^c	2.0261	0.0376

Not: ^a, ^b ve ^c sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

V. Sonuç

Bu çalışmada kripto para piyasalarının etkinliği haftanın günü anomalisi açısından araştırılmıştır. Ampirik literatürde ilgili piyasadaki takvim anomalileri genellikle Bitcoin para birimi üzerinden analiz edilmiştir. Bu çalışmada ise Bitcoin'e ek olarak gerek işlem hacmi gerekse piyasa değeri açısından 10 Ocak 2021 itibariyle öne çıkan toplam on kripto paranın getirilerinin zamansal dağılımında takvim anomalilerinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda haftanın belirli bir gününün ortalama getirisi ile geri kalan altı gününün ortalama getirisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı kukla değişken katsayısına ilişkin t-istatistiği ve tüm günlerin ortalama getirilerinin birbirine eşit olup olmadığı χ^2 istatistiği kullanılarak test edilmiştir. Kripto para birimlerinin farklı tarihlerde piyasaya çıkarılmış olmalarından dolayı analizde ele alınan dönem her bir kripto için farklılık göstermektedir.

Analize ilk olarak haftanın her bir günü için ayrı ayrı tahmin edilen kukla değişkenli regresyon modelleri sonuçlarına göre; Bitcoin getirilerinde pozitif pazartesi etkisi, Bitcoin Cash getirilerinde negatif perşembe ile pozitif cuma ve cumartesi etkileri; Tether'de negatif pazartesi etkisi ve son olarak Cardano getirilerinde negatif perşembe ile pozitif cumartesi etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ardından sabit terimsiz ve haftanın yedi gününe ilişkin tüm kukla değişkenlerinin yer aldığı regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Bu modellerde kukla değişken katsayıları temsil ettiği günün ortalama getirisini ifade etmektedir. Dolayısıyla ilgili katsayıların istatistiksel olarak birbirine eşit olup olmadığı sınanarak kripto getirisinde gün etkisinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Modeller değişen varyans problemi nedeniyle ARCH ve GARCH yöntemleri altında elde edilmiştir. ARCH (1) model sonuçlarına göre; Bitcoin, Ripple, Litecoin, Bitcoin Cash, Stellar ve Cardano; GARCH (1,1) modellerine göre ise; Bitcoin, Ethereum, Litecoin ve Chainlink kripto getirilerinde gün etkisi tespit edilmiştir. Tether ve Polkadot getirilerinde ise haftanın gün etkisinin varlığına ilişkin bulgulara ulaşılmamıştır.

Pazartesi günü etkisi ARCH (1) modeli için Bitcoin'de pozitif ve Ripple ise negatif yönlü olarak saptanmıştır. GARCH (1,1) modeli Bitcoin için bulguları desteklemektedir. Salı günleri ortalama getirilerinde ARCH (1) modelinde Stellar'da kayıplar gözlenirken, GARCH (1,1) modellerine göre Bitcoin, Ethereum ve Chainlink'te daha ortalamanın üstünde kazanç elde edilmektedir. Ripple ve Litecoin ARCH (1) modeline göre çarşamba günleri getiriler artmaktadır. GARCH (1,1) modelinde ise tam tersi bir bulgu elde edilmiş olup Litecoin'de çarşamba günleri kayıplar yaşanmaktadır. ARCH (1) modeline göre ise Ripple, Litecoin, Bitcoin Cash ve Cardano getirilerinde negatif perşembe günü etkisi

mevcuttur. GARCH (1,1) modeli Litecoin için bu bulguyu desteklerken, Ethereum ortalama getirileri de perşembe günleri azalmaktadır. ARCH (1) modeline göre cuma ve cumartesi günleri Ripple’de kayıplar yaşanırken Cardano’da kazançlar mevcuttur. GARCH (1,1) göre ise Bitcoin’de de cuma ve cumartesi günleri getiriler artmaktadır. Ayrıca Ethereum ve Chainlink için cumartesi günleri için benzer bulguya ulaşılmıştır. ARCH (1) modellerinde Litecoin’de pozitif ve Stellar’da ise negatif pazar günü etkisi mevcuttur. GARCH (1,1) modellerinde pazar günü etkisine ilişkin bir bulgu elde edilmemiştir.

Yapılan tüm analizler sonucunda haftanın her bir gününün farklı kripto para cinsleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip oluşu ve Fama (1970) tarafından ileri sürülen Etkin Piyasa Hipotezinin analize dahil edilen 8 kripto para piyasası (Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin, Bitcoin Cash, Stellar, Cardano ve Chainlink) için geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. İlgili kripto piyasalarında anormal getiriler gözlenmektedir. Yatırımcılar haftanın belirli günlerinde avantaj sağlayarak ortalamanın üzerinde getiri elde edebilmektedir. Aynı şekilde bazı günlerde ise ortalamanın altında getiriler yani kayıplar söz konusudur. Ayrıca söz konusu kripto para piyasalarında geçmişteki bilgiler kullanılarak gelecek getirilerin tahmin edilmesi mümkün olabilmektedir. Polkadot ve Tether kripto paralarında ise Etkin Piyasa Hipotezi geçerliliğini sürdürmektedir. Analizlerde Bitcoin getirilerinin pazartesi günlerinde arttığı tespit edilmiştir. Bu bulgu Aharon ve Qadan (2019) ve Caporale ve Plastun (2019) ile örtüşmektedir. Benzer bulgular Bitcoin piyasası için; Durai ve Paul (2018), Ma ve Tanizaki (2019), ve Caporale ve Plastun (2019, Aharon ve Qadan (2019) ve Evci (2020); Litecoin piyasası için Robiyanto ve diğerleri (2019) tarafından yapılan çalışmada da ortaya konulmuştur. Bu çalışmada Caporale ve Plastun (2019) ile Ripple ve Yaya ve Ogbonna (2019)’nın aksine ise Ethereum piyasasının etkin olmadığı saptanmıştır.

Kaynaklar

- Abdioglu, Z., Degirmenci, N. (2013). “İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Mevsimsel Anomaliler”. *Business and Economics Research Journal*, 4(3), 55-73.
- Aharon, D. Y., Qadan, M. (2019). “Bitcoin and the Day of the Week Effect”. *Finance Research Letters*, 31. 415-425
- Ariss, R. T., Rezvanian, R., Mehdiyan, S. M. (2011). “Calendar Anomalies in the Gulf Cooperation Council Stock Markets”. *Emerging Markets Review*, 12(3), 293-307.
- Basher, S. A., Sadorsky, P. (2006). “Day of the Week Effects in Emerging Stock Markets”. *Applied Economics Letters*, 13(10), 621-628.
- Baur, D. G., Cahill, D., Godfrey, K., Liu, Z. F. (2019). “Bitcoin Time of Day, Day of Week and Month of Year Effects in Returns and Trading Volume”. *Finance Research Letters*, 31, 78-92.
- Bitcoin. (2021). <https://www.bitcoin.com>

- Bollerslev, T. (1986). “Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity”. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Caporale, G. M., Plastun, A. (2019). “The Day of the Week Effect in The Cryptocurrency Market”. *Finance Research Letters*, 31. 258-269.
- Chen, G., Kwok, C. C. Y., Rui, O.M. (2000). “The Day of the Week Regularity in the Stock Markets of China”. *Journal of Multinational Financial Management*, 11(2), 139–163.
- Cross, F. (1973). “The Behavior of Stock Prices on Fridays and Mondays”. *Financial Analysts Journal*, 29(6), 67-69.
- Dangi, V. (2020). “Day of the Week Effect in Cryptocurrencies' Returns and Volatility”. *Ramanujan International Journal of Business and Research*, 5, 139-167.
- Dubois, M., Louvet, P. (1996). “The Day of the Week Effect: The International Evidence”. *Journal of Banking & Finance*, 20(9), 1463-1484.
- Durai, S. R. S., Paul, S. (2018). “Calendar Anomaly and the Degree of Market Inefficiency of Bitcoin”. *Madras School of Economics Working Paper*, 168. Erişim: 01.02.2021. <http://www.mse.ac.in/wp-content/uploads/2018/05/Working-Paper-168.pdf>
- Decourt, R., Chohan, U. W., Perugini, M. L. (2019). “Bitcoin Returns and the Weekday Effect”. Erişim: 01.02.2021. file:///C:/Users/c/Downloads/SSRN-id3435176.pdf
- Engle, R. F. (1982). “Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 987-1007.
- Evcı, S. (2020). “Bitcoin Piyasasında Haftanın Günü Anomalisi”. *Alanya Akademik Bakış*, 4(1), 53-61.
- Fama, E. F. (1970). “Efficient Capital Markets: a Review of Theory and Empirical Work”. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- French, K. R. (1980). “Stock Returns and the Weekend Effect”. *Journal of Financial Economics*, 8(1), 55-69.
- Güneysu Atasoy, F., Yamak, N. (2011). “İMKB'de Haftanın Günü Etkisinin Kriz Dönemleri için Araştırılması”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(560), 33-44.
- Investopedia. (2021). <https://www.investopedia.com>
- Ke, M. C., Chiang, Y. C., Liao, T. L. (2007). “Day of the Week Effect in the Taiwan Foreign Exchange Market”. *Journal of Banking & Finance*, 31(9), 2847-2865.
- Kurihara, Y., Fukushima, A. (2017). “The Market Efficiency of Bitcoin: A Weekly Anomaly Perspective”. *Journal of Applied Finance & Banking*, 7(3), 57-64.

- Kinateder, H., Papavassiliou, V. G. (2019). “Calendar Effects in Bitcoin Returns and Volatility”. *Finance Research Letters*, 38. Erişim: 01.02.2021. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.101420>
- Ma, D., Tanizaki, H. (2019). “The Day of the Week Effect on Bitcoin Return and Volatility”. *Research in International Business and Finance*, 49, 127-136.
- McFarland, J. W., Pettit, R. R., Sung, S. K. (1982). “The Distribution of Foreign Exchange Price Changes: Trading Day Effects and Risk Measurement”. *The Journal of Finance*, 37(3), 693-715.
- Mbanga, C. L. (2019). “The Day of the Week Pattern of Price Clustering in Bitcoin”. *Applied Economics Letters*, 26(10), 807-811.
- Robiyanto, R., Susanto, Y. A., Ernayani, R. (2019). “Examining the Day of the Week Effect and the Month of the Year Effect in Cryptocurrency Market”. *Journal Keuangan dan Perbankan*, 23(3), 361-375.
- Yaya, O. S., Ogbonna, E. A. (2019). “Do we Experience Day of the Week Effects in Returns and Volatility of Cryptocurrency?”. *MPRA Paper* No. 91429, Erişim: 01.02.2021. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/91429/1/MPRA_paper_91429.pdf
- Yılmaz, F., Akkaya, G. (2020). “Kripto Para Piyasalarında Etkinlik; Haftanın Günü Etkisi: Bitcoin ve Litecoin Örneği”. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 166-178.
- Zhang, J., Lai, Y., Lin, J. (2017). “The Day of the Week Effects of Stock Markets in Different Countries”. *Finance Research Letters*, 20, 47-62.